

**РЕГИОНАЛНА ИКОНОМИКА  
И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ**

---

**Сборник с доклади от научна конференция**

**Том 1**



# **РЕГИОНАЛНА ИКОНОМИКА И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ**

**Сборник с доклади от научна конференция,  
организирана от Научноизследователски институт  
при Икономически университет – Варна  
17 ноември 2017 г.**

**Том 1**

2018

Издавателство „Наука и икономика”  
Икономически университет – Варна

Публикуваните доклади не са редактирани и коригирани. Авторите носят пълна отговорност за съдържанието, оригиналността им и за грешки, допуснати по тяхна вина.

Тази книга или части от нея не могат да бъдат размножавани, разпространявани по електронен път и копирани без писменото разрешение на издателя.

© Издателство „Наука и икономика”,  
Икономически университет – Варна, 2018.

ISBN 978-954-21-0956-3

## **ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ**

***Председател:*** Доц. д-р Людмил Найденов

***Членове:*** Доц. д-р Мария Кехайова  
Доц. д-р Илиан Минков  
Димитрина Бакалова

## **НАУЧЕН СЪВЕТ**

Проф. д-р Зоя Младенова  
Проф. д-р Веселин Хаджиев  
Проф. д-р Стефан Вачков

# С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

## ПЛЕНАРНИ ДОКЛАДИ

1. **Пейчо Пейчев, Заместник-кмет на Община Варна**  
Община Варна – основа за устойчив ръст  
на регионалната икономика ..... 15
2. **Доц. д-р Мария Кехайова-Стойчева, ИУ – Варна**  
Динамика в поведението на варненци по основни дейности,  
свързани с устойчиво развитие ..... 43

### Секция

#### „ПРОБЛЕМИ НА РЕГИОНАЛНАТА ИКОНОМИКА”

3. **Гл. ас. д-р Методи Иванов**  
**доц. д-р Климент Найденов,**  
**СУ „Св. Климент Охридски”**  
Особености на регионалното икономическо развитие  
в България ..... 65
4. **Доц. д-р Георги Николов,**  
**гл. ас. д-р Елка Василева, УНСС**  
Усъвършенстване на политиките  
за икономическото развитие на регионите ..... 78
5. **Гл. ас. д-р Даниела Йорданова,**  
**гл. ас. д-р Александър Косулиев,**  
**РУ „Ангел Кънчев”**  
Изследване на връзката между Кохезионната политика  
на ЕС и развитието на регионите в България ..... 86
6. **Проф. д-р инж. Димитър Димитров,**  
**ас. д-р Габриела Кръстева, ВУАРР**  
Регионални образователни диспропорции в България ..... 99
7. **Гл. ас. д-р Александър Косулиев,**  
**РУ „Ангел Кънчев”**  
Структурна декомпозиция на доходното регионално  
неравенство в България за периода 2008-2016 г. .... 115

8. **Доц. д-р Бисер Кръстев, ВУАРР**  
Проблеми и перспективи в развитието  
на фискалната децентрализация в България ..... 129
9. **Доц. д-р Климент Найденов,**  
**гл. ас. д-р Методи Иванов,**  
**СУ „Св. Климент Охридски”**  
Анализ и оценка на инвестиционната привлекателност  
и конкурентоспособност на регионите ..... 143
10. **Ас. д-р Георги Цолов, УНСС**  
Гражданските измерения на сигурността  
като фактори повишаващи регионалната устойчивост ..... 156
11. **Ас. д-р Деница Загорчева,**  
**ШУ „Епископ К. Преславски”**  
Значение на данъчната и инвестиционна политика  
на общините за подобряване на локалната бизнес среда ..... 166
12. **Докт. Бояна Андреева, ИУ – Варна**  
Проблеми и перспективи пред Област Шумен  
при привличането на вътрешни и външни инвестиции ..... 177
13. **Ас. д-р Габриела Кръстева, ВУАРР**  
Общински приходи в българския черноморски  
регион – анализ и предизвикателства ..... 188
14. **Доц. д-р Светлана Герчева, ИУ – Варна**  
Данъкът върху пасажерите и устойчивот  
развитие на гражданската авиация: европейски  
и регионални контури ..... 201
15. **Проф. д-р Стела Тодорова,**  
**Аграрен университет – Пловдив**  
Air Transport And Economic Growth Of The Regions:  
Cointegration And Analysis Of Causation In Bulgaria ..... 215

16. **Доц. д-р Керанка Недева,**  
**Аграрен университет – Пловдив,**  
**доц. д-р Евгени Генчев,**  
**Тракийски университет – Стара Загора**  
 Въздушният транспорт – фактор  
 за устойчиво развитие на региона ..... 225
17. **Доц. д-р Теодорина Турлакова, ИУ – Варна**  
 Регионалните различия в предприемаческата активност  
 на България – метрифициране и тенденции ..... 238
18. **Доц. д-р Наталия Стоянова, ВУАРР**  
 Предприемачеството в малките и средни предприятия  
 като фактор за устойчивото развитие на региона ..... 251
19. **Доц. д-р Мария Рохова,**  
**доц. д-р Антония Димова,**  
**МУ – Варна „Проф. д-р П. Стоянов”**  
 Регионът като детерминант на здравните неравенства ..... 264
20. **Доц. д-р Любомира Коева-Димитрова,**  
**ас. д-р Минчо Минев,**  
**МУ – Варна „Проф. д-р П. Стоянов”**  
 Анализ на финансовото състояние  
 на лечебните заведения за болнична помощ  
 на територията на Област Варна ..... 280
21. **Ас. Валерия Николова,**  
**МУ – Варна „Проф. д-р П. Стоянов”**  
 Проблеми с осигуряването на достъпа  
 до аптечна мрежа в Североизточния регион ..... 296
22. **Проф. д-р Юлияна Яркова,**  
**гл. ас. д-р Неделин Марков,**  
**гл. ас. д-р Красимира Тонева,**  
**Тракийски университет – Стара Загора**  
 Анализ и оценка на териториалното стопанство  
 в област Стара Загора ..... 312



23. **Д-р Ралица Димитрова, ИУ – Варна**  
Тенденции и предизвикателства пред управлението  
на водните ресурси в Черноморския район ..... 325
24. **Ас. д-р Георги Димитров, УНСС**  
Усъвършенстване на пътната инфраструктура  
в Дунавския регион на България – фактор  
за устойчивото му социално-икономическо развитие ..... 334
25. **Гл. ас. д-р Миглена Пенчева,  
РУ „Ангел Кънчев”**  
Профил на ръководител от публичната  
администрация (по примера на Северен централен  
и Северозападен район) ..... 348
26. **Доц. д-р Добрин Добрев, ИУ – Варна**  
Регионален анализ на водещите компании в България ..... 357
27. **Докт. Никола Танаков, УНСС**  
Характеризиране на релацията клъстер-регион ..... 370
28. **Докт. Петя Павлова, УНСС**  
Децентрализацията като принцип  
на държавното управление ..... 380
29. **Доц. д-р Камен Петров, УНСС**  
За необходимостта от структуриране на регионалното  
развитие като научно направление ..... 389
30. **Ас. д-р Петър Маринов,  
Институт по аграрна икономика – ССА**  
Териториално разпределение на населението  
според средната гъстота в селските райони  
на Южен Централен район ..... 405
31. **Гл. ас. д-р Ивелина Жечева-Радева, УНСС**  
Финансови корекции и контрол по програмата  
за развитие на селските райони ..... 414

32. **Доц. д-р Димитър Симеонов,  
Десислава Симеонова,  
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”**  
Пространствено-корелационен анализ между  
съвременното висше образование и териториалните  
общности в България ..... 424
33. **Доц. д-р Владя Борисова, УНСС**  
Ролята на интелектуалната собственост  
за устойчивото развитие на регионите ..... 435
34. **Х. ас. д-р Магдалена Парчева, ИУ-Варна**  
Знанието – стратегически фактор за добро управление  
на местно ниво ..... 447
35. **Гл. ас. д-р Тони Конджов,  
СУ „Св. Климент Охридски”**  
За измърването на регионалния икономически ефект  
от културните фестивали ..... 461
36. **Гл. ас. д-р Силвия Димитрова, ИУ – Варна**  
Мега събитията и тяхното въздействие върху градовете ..... 468
37. **Ас. д-р Зорница Йорданова, УНСС**  
Ролята на потребителската иновация в Индустрия 4.0  
за целите на регионалното развитие ..... 482

#### Секция

#### „УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА”

38. **Доц. д-р Красимир Левков,  
доц. д-р Пламен Лаков, ВУАРР**  
Туристическите райони на България – състояние  
и проблеми ..... 497
39. **Докт. Руси Русев, УНСС**  
Устойчивото развитие като условие  
за конкурентоспособност на българския  
туристически сектор ..... 507

40. **Гл. ас. д-р Стефания Темелкова, НБУ**  
Националната маркова идентичност като предпоставка  
за устойчиво бизнес развитие в туризма ..... 515
41. **Гл. ас. д-р Петър Пенчев,**  
**докт. Ирена Кенарова-Пенчева,**  
**РУ „Ангел Кънчев”**  
Туризмът в България: Причини за неговото развитие  
и възможности за постигане на устойчивост ..... 528
42. **Доц. д-р Тодорка Тончева, УНСС**  
Националната стратегия за биоразнообразието – заявка  
за устойчиво развитие на туризма ..... 538
43. **Доц. д-р Ваня Василева,**  
**ас. Севджан Сабриева,**  
**ШУ „Епископ К. Преславски”**  
Съвременни специфики на специализираната  
туристическа инфраструктура в Южния  
централен регион за планиране ..... 550
44. **Доц. д-р Гургана Славова,**  
**докт. Ангелина Пейчева, ИУ – Варна**  
Устойчиво развитие на винопроизводството  
в България през периода 2006-2016, чрез диверсификация  
по посока развитие на винен туризъм ..... 564
45. **Докт. Андреана Андреева, УНСС**  
Добри практики за развитие на устойчив туризъм  
в защитените територии ..... 578
46. **Доц. д-р Пламен Лаков,**  
**доц. д-р Красимир Левков,**  
**ас. Иванка Шопова, ВУАРР**  
Потенциалът на късноантичната и ранновизантийска  
крепост Сторгозия като културно-исторически  
туристически ресурс ..... 587

- 47. Докт. Михаела Димитрова, ИУ – Варна**  
Ползи от устойчивото развитие на хотелиерството  
за малките общини ..... 600
- 48. Ас. д-р Албена Янакиева,**  
**Университет „Проф. д-р А. Златаров” – Бургас**  
Стабилизиране развитието  
на туристическото предприятие чрез подобряване  
на бюджетния му процес ..... 610

# ПЛЕНАРНИ ДОКЛАДИ



# ОБЩИНА ВАРНА – ОСНОВА ЗА УСТОЙЧИВ РЪСТ НА РЕГИОНАЛНАТА ИКОНОМИКА

*Пейчо Пейчев*  
*Зам. кмет на община Варна*

## VARNA MUNICIPALITY – BASIS FOR THE SUSTAINABLE GROWTH OF REGIONAL ECONOMY

*Psycho Peychev*  
*Deputy Mayor of Varna Municipality*

### Abstract

This report presents the general theoretical concepts in the field of regional economy and, on this basis, analyzes the specific economic, budget characteristics of the North-Eastern region and Varna Municipality, as well as the priority directions in the economic development of Varna Municipality. The role and scope of national and local strategy documents regulating regional policies are discussed. The parameters and the expected outcomes from the realization of important projects with European and local financing, determining the development of Varna, are presented. Finally, the factors influencing regional economic policies are highlighted with emphasis on those that identify Varna as an important industrial, transportation and logistics center with a key importance for the economy of the North-Eastern region.

**Key words:** *regional economy; local finance; financial decentralization; project financing.*

### I. Въведение

Една от трансформациите с нарастващо значение за нашата страна е тази на преход към *устойчиво регионално развитие*. Регионалната политика създава нови възможности за развитие на вътрешния потенциал и националните традиции в контекста на глобализиращата се икономика и нейните предизвикателства. Регионалната политика се характеризира с възможности за планомерност, гъвкавост, оперативност, последователност, освободена е от тежки административни процедури, дава възможности за осъществяване

на директни контакти и връзки и тяхното последващо развитие във всички сфери на обществения живот.

Регионите и общностите естествено се стремят към устойчивост в развитието си. Постигането на устойчивост и повишаването на жизнения стандарт може да се осъществи само чрез провеждане на добре балансирана регионална политика. Различията в природните условия, историческото развитие и културните традиции в отделните части на страната са довели до обособяване на региони с неравномерност и специфика в икономическото и социалното им развитие. Този проблем все повече се изостря и води до необходимост от избирателна намеса, за да бъдат преодолени тези неравновесия. Търсят се пътища и начини за смекчаване и разрешаване на регионални проблеми, свързани с висока степен на безработица, недобра инфраструктура, сравнително нисък жизнен стандарт и др.

*Регионалната политика* притежава специфични особености, продиктувани от националните цели и стратегии. Политиката за разлика от стратегията е „по-всеобхватна, по-широка, тя е начин на поведение, ориентир за мислене при вземане на тактически и стратегически решения, подчинени на глобалните цели на развитието”. Политиката е съвкупност от принципи, методи и механизми. В теорията и практиката на регионалистиката се срещат две понятия: регионална политика и регионална икономическа политика. Като определение приемаме дефинираното от М. Генешки, а именно „Регионалната икономическа политика трябва да се разглежда като съвкупност от икономически законодателни и административни мероприятия и действия, осъществени от държавните и местните органи на управление с цел ускоряване на регионалния икономически растеж и преодоляване на регионални диспропорции в териториалното стопанство”.

Регионалната икономическа политика включва три вида дейности: законодателни, икономически и управленско-регулаторни.

*Дейностите от законодателен характер* включват законодателната основа на някои нормативни документи, свързани с практическата реализация на регионалната политика. Прилаганите основни регулационни механизми могат да включват: субсидии и създа-



ване на нови работни места, кредитни облекчения за капиталовложения, данъчни отстъпки, предоставяне на терени и т.н.

*Икономическите дейности* са свързани с механизма на определяне и използване на регионалните инвестиции, възможностите за финансови, данъчни, митнически, валутни и други преференции при реализация на регионални проекти.

*Управленско-регулаторните* включват различните стимули, забрани ограничения, произтичащи от режима за устройство на територията, спецификата на икономическо и социално развитие на съответната регионална структура.

Оттеглянето на държавата от директното управление на бизнеса е свързвано с повишаване ефективността от прилагането на механизмите за държавно регулиране, индикативно планиране, концесиониране, приложение на балансов и нормативен подход. Политиката следва да отчита факторите, които въздействат и от които зависи регионалното развитие. Като основни фактори се считат:

- Динамиката на потребностите. Значимият дисбаланс между степента на удовлетворяване на потребности и самите потребности изисква търсенето на алтернативи за последствията от „разумните потребности” в развитите страни и постигането им от развиващите се;

- Ресурсно обезпечаване. Изисква справедливо разпределение, оптимално използване, разкриване на нови източници на ресурси, както и отчитане на въздействието върху околната среда от потреблението им;

- Демографски фактор;

- Иновации и технологично развитие. Това е фактор с две посоки на въздействие: стимулиращ устойчивото развитие или разрушаващ околната среда;

- Външно-икономически връзки. Създаването на транснационални компании е обективна необходимост. Същевременно тези структури защитават корпоративните си интереси, проявяват самостоятелност и консерватизъм;

- Външно политическата активност и ориентация;

- Влиянието на различните международни институции като фактор за протичането на социално-икономическите процеси.

## II. Портрет на Североизточен регион за развитие

Регионите за развитие на България са обособени съгласно Закона за регионалното развитие и в съответствие с изискванията на общата класификация на териториалните единици за статистически цели, прилагана в Европейския съюз, за целите на планирането, програмирането, управлението, ресурсното осигуряване, наблюдението и оценката на регионалното развитие. Съгласно нормативната уредба в България са структурирани 6 района за планиране на основата на наличните области, без статут на административно териториална единица.

*Североизточният регион на България* (NUTS 2) е с териториален обхват, включващ 4 области (Варна, Добрич, Шумен, Търговище) и 35 общини. Североизточният регион за планиране (СИРП) заема 14 487 km<sup>2</sup> или 13.05% от територията на страната. Той обхваща северната част на българския бряг на Черноморското крайбрежие, част от източния дял на Стара планина, част от Лудогорието и Добруджа. Широкият излаз на река Дунав и Черно море е от стратегическо значение за страната и за развитието на региона. Природноклиматичните му условия са изключително благоприятни за развитие на селското стопанство и интензивното земеделие. Високият биоклиматичен потенциал и многобройните плажове по Черноморското крайбрежие са основа за развитието на туризма. Ценен ресурс са и термоминералните води. Значителни площи заемат природни паркове, резервати, защитени зони и други защитени територии, които носят потенциал за развитие на екотуризъм и други форми на алтернативния туризъм. Осигуреността с минерално-суровинни източници гарантира по-нататъшното развитие на важни промишлени производства (сода, керамика, стъкло и др.).

В района са изградени и функционират важни пристанища на Черно море и по р. Дунав - Варна, Тутракан и Силистра. Пътната мрежа е добре изградена с относителен дял на магистрали и първокласни автопътища от 21,3%. През СИР преминават и три от десетте паневропейски транспортни коридора –VII, VIII и IX.

България внася около 60% от необходимите енергийни ресурси и голяма част от тях преминават през СИР. Това е причината на те-

риторията на района да е развита транзитна енергийна инфраструктура от най-висок клас. Варна е най-голямото многоцелево българско морско пристанище с модерна техника и специализирани терминали с непрекъснат режим на работа. Разполага с обща дължина на кея 5 601 м, 32 корабни места, 77 500 кв.м складове и 240 800 кв.м складови площи. Със съвременното си оборудване, ж.п. фериботно обслужване и местоположение, пристанището е „врата” за товаропотоците между Европа, Русия, Украйна, Кавказ, Средна Азия, Средния и Далечен Изток. Пристанището въвежда стандарти за качество ISO 9001/2000 и е едно от първите черноморски пристанища, сертифицирано спрямо изискванията на Международния кодекс за сигурност на корабите и пристанищата – ISPS Code. За изпълнение на основната си дейност Пристанище Варна разполага с 9 специализирани терминала - 3 в пристанище Варна-Изток и 6 в пристанище Варна-Запад. Терминалите обслужват основно фидерните линии от Средиземно и Черно море. Пристанище Балчик като част от пристанищен комплекс Варна, функционира от 1969 г. и е трето по големина на Черноморското ни крайбрежие. Приема кораби с водоизместимост 5000-6000 тона, като осъществява само износ. Яхтено-рибарското пристанище в Балчик е с капацитет 70 места за яхти.

Летище Варна е със статут на международно летище за обществено ползване според изискванията за инфраструктурата му и в него е съсредоточена значителна част от обслужваните от страната ни международни въздушни дестинации. Летището разполага с една писта от 2500 метра и оперира 24 часа в денонощието. По достъп до полети на територията СИР е в групата с брой на полетите до 250 на ден.

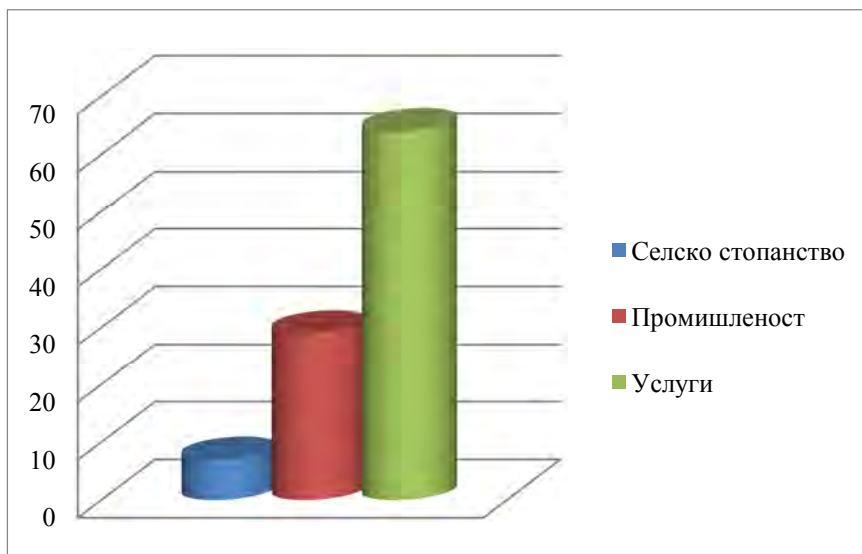
Към 12.04.2017 г. броят на населението в района е 941 860 д. – 13.2% от общото население на страната. Средната гъстота на населението в СИР е 66,1 д./кв.км и е малко по-висока от средната за страната (65.6 д./кв.км). През последните 5 години то постепенно намалява. От всички области значителен спад не се наблюдава само във Варна. Налице е тенденция към обезлюдяване на по-малките населени места, което е следствие от липсата на работеща икономика, по-ниските нива на заплащане и цялостната липса на работни места.

**Основни показатели на СИР**

<b>Показатели</b>	<b>2011 г.</b>	<b>2012 г.</b>	<b>2013 г.</b>	<b>2014 г.</b>	<b>2015 г.</b>
Коефициент на безработица (в %)	15,4	18,2	16,8	12,6	10,3
БВП на човек от населението (в млн. лева)	8 936	9 329	9 366	9 795	10 193
БВП за СИРП (в млн. лева)	8 615	8 953	8 954	9 327	9 655
Икономически растеж (в %)	9	4	0,1	4,2	3,5

*Източник: НСИ.*

По данни на НСИ за 2015 г. БВП на глава от населението в СИР е 10 193 лв. Общият БВП на България за същата година е 88.5 млрд. лв. като СИР заема четвърто място след Югозападния, Южния централен и Югоизточния регион. *Разпределението на БДС по сектори на икономиката* за 2015 г. за СИР е както следва: селско стопанство – 7%, промишленост – 29%, услуги – 64% (вж. фиг. 1).



**Фиг. 1. БДС по сектори на икономиката в СИР за 2015 г.**

Най-развит в СИР е сектора на услугите, следван от промишлеността. Ключови за СИР са търговията и туризма. Структурата на промишлеността е разнообразна. Определя се предимно от производството на изделия от минерални суровини, хранително-вкусовата промишленост, химическата промишленост и транспортното машиностроене. От особено значение за икономиката на района е морската индустрия, в която влизат корабоплаване, управление на пристанища, корабостроене и ремонт на плавателни съдове, морски ресурси, морска наука и образование, както и всички дейности и услуги, обхващащи морския бизнес.

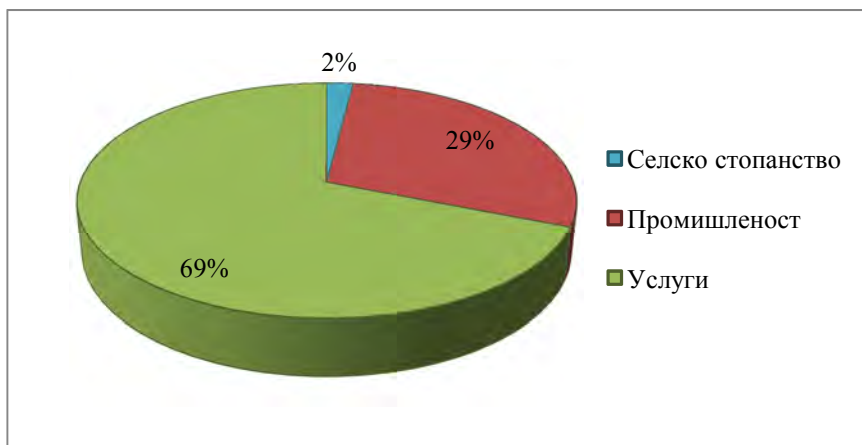
Износът на стоки и услуги има решаваща роля за възстановяване на българската икономика след кризата от 2008 – 2010 г. Показателно е изменението, което е постигнато в обема на българския износ за периода от средата на 2008 г. до края на 2016 г. Разликата е значителна – увеличение с 39%, като особено важна роля за този ръст има износът на стоки. Той нараства с впечатляващите 60.1% за същия период. На национално ниво се забелязва тенденция за увеличаване на износа, като през 2015 г. са изнесени стоки за 44 949.5

млн. лв., което е с 4% повече спрямо предходната година. Износът за държави от ЕС нараства със 7,9% като основните търговски партньори са Германия, Италия, Румъния, Гърция, Франция и Белгия. В същото време се забелязва спад на износ към трети страни с 2,5%.

### **III. Икономическа характеристика на община Варна**

Икономическата характеристика на Община Варна се различава от тази на СИР. Броят на населението на община Варна към 15.09.2017 г. е 375 202 души, регистрирани по постоянен адрес. От обработените данни е видно че само с настоящ адрес броят на лицата в община Варна възлиза на 43 853 души. Данните за област Варна са 511 586 души, като постоянно живущи в областта са 496 444 души към 15.09.2017 г.

Варна е с важно стратегическо географско положение. Има ключово значение като местоположение между страните от Централна и Южна Европа, страните от Черноморския басейн и Дунавския регион, Балканския полуостров, страните от Близкия изток. Варна е важен транспортен възел, съчетаващ в себе си всички видове транспорт - морски, въздушен, автомобилен, железопътен. Черно море е важен фактор за черноморско сътрудничество, развитие на туризма, морска индустрия, морските транспортни връзки, корабоплаване и логистика.



**Фиг. 2. БДС по сектори на икономиката на Община Варна за 2015 г.**

*Структурата на икономиката на община Варна е следната: 2% селско стопанство, 29% промишленост и 69% услуги (вж. фиг. 2). В сферата на услугите се включва и сектор туризъм, който заема най-висок относителен дял във формирането на БВП на общината. Най-развитите отрасли от индустрията на Варна са: морска индустрия – корабостроене и кораборемонт, пристанищни дейности и логистика, транспорт, корабно машиностроене, съпътстващи производства, осигуряващи транспорта, корабостроенето и пристанищните дейности, строителство, химическа промишленост, електропромишленост, лека промишленост и други. Тази структура на икономиката не е от завидните за нас и даваща изключително добра перспектива за интензивно, динамично развитие на икономиката на Варна. Препоръчителното съотношение за гарантиран устойчив икономически растеж на икономиката е 60 към 40 в полза на индустрията, а чрез това и гарантиране на по-висок БВП и по-добър жизнен стандарт на населението в региона.*

Регистрираните клъстъри в община Варна са следните:

- Морска индустрия;
- Туризъм;

- Информационни и комуникационни технологии;
- Черноморски енергиен клъстер.

Те обобщават и обединяват различните браншове от икономиката на града, работят за интензивното развитие на всеки бранш, чрез разрешаването на проблемите в отделните направления и сектори, чрез провеждане на общи политики, насочени към ефективност и интензивно развитие. Единият от приоритетите на Варна - икономика на знанието, ефективно и модерно образование се осъществява и с помощта на конкретните мерки, осъществявани от клъстерите. Клъстерите са и в основата на прилагане на новите направления в индустрията, а именно така наречената индустрия 4.0.

*Финансовото състояние на общината* е въпрос от първостепенна важност. За първото шестмесечие на 2017 г. община Варна е с най-добри показатели сред общините в страната, като са отчетени приходната и разходната част на бюджета, финансовата самостоятелност на институцията, касова наличност, преходен остатък, ползвано европейско финансиране, ползваните кредитни инструменти, иновативни финансови политики, поети финансови ангажименти, кредитен рейтинг и други.

Дългосрочният кредитен рейтинг на община Варна е „BBB -“, със стабилна перспектива, а краткосрочният - „А-3“. Община Варна показва много добро развитие, благоприятни характеристики, позитивна динамиката на индикаторите, описващи функционирането на икономиката ѝ. Следствие на позитивните фактори базовият рейтинг на общината е определен на по-високо ниво BBB+ , но оценката на държавния риск на България и степента му на влияние върху общината го ограничават до BB - , съгласно приетата и прилагана методология от БАКР. Дългосрочният рейтинг по националната скала отразява позиционирането на общината по рейтингови характеристики в сравнителен план с останалите общини в България и повишението му е базирано на подобрението на множество анализирани показатели. Към момента община Варна е с най-високия рейтинг на община в страната.

Съгласно изследване, проведено от Световната банка през 2016 г. в 22 града в България, Румъния и Унгария, по показатели даващи



възможност на местните власти да имат административна роля и да провеждат реформи Варна е водеща с отчетени резултати над средното ниво за ЕС в показателя за започване и развитие на бизнес. Тази оценка е показателна за създаваната добра бизнес среда и условията за привличане на инвестиции от администрацията.

Община Варна е една от малкото в България, които са финансово самостоятелни и това дава увереност за финансова стабилност при умело, планомерно и научно обосновано управление на публичните финанси. През последните четири години е налице устойчив ръст на бюджета, който е пряко следствие от повишените приходи. Така например, *собствените приходи* през 2016 г. бележат нарастване от 14,1% на годишна база, в това число значително повишение от 23,6% на постъпленията от данъци. Приходите от местни налози в последните години отбелязват следния ръст: 2014 – 7%, 2015 – 11%, 2016 – 17%. Цитираните позитивни резултати, следствие на добрата организация на работа на приходните дирекции в общината, осигуряват възможност за разпределение на повече средства в *разходната част на бюджета* (вж. табл. 2)<sup>1</sup>.

Таблица 2

### Разходни показатели по бюджета на община Варна (в млн. лв.)

Година	Първоначален	Отчет план за разходите	Отчет на разходите	Преходен остатък
2014	222 070	241 286	220 272	20 911
2015	258 700	259 810	237 684	21 946
2016	243 700	268 005	237 139	30 718
2017	270 700			

*Източник: Община Варна.*

*Макроикономическите показатели* на община Варна могат да се обобщят така:

<sup>1</sup> Заслужава да се отбележи обстоятелството, че бюджетът на община Варна за 2017 г. ще бъде актуализиран с 85 млн. лв. в делегираните от държавата дейности по ПМС 224 /13.10.2017 г. за изграждане на бул. Левски и пробива на бул. Сливница.

- БВП в абсолютна стойност – 4.5 млрд. лв. (около 6% от общия за страната);

- Работна сила във Варна - заети – 220,8 хил. души;

- Средна годишна работна заплата за Варна в лв. /2015/ – 9 970 лв.

- Безработицата през настоящата година по данни на НСИ за Варна е в рамките на 3,74 %, срещу 3,9% през 2016 г., което практически означава че такава липсва.

*Преките чуждестранни инвестиции* в нефинансови предприятия в област Варна към 31.12.2015 г. по данни на НСИ са 1 761 млн. евро, което е с 4.9% повече в сравнение с 2014 г. Техният дял в общия размер на направените инвестиции в страната е 7,6% и съответно 77,5% от ПЧИ в СИРР. По размер на ПЧИ област Варна заема второ място в страната след област София. През 2015 г. най-голям е обема на ПЧИ в промишления сектор - 860,3 млн. евро, с 1,1% повече от 2014 г. В сектор операции с недвижими имоти ПЧИ възлизат на 257 млн. евро или с 3,5% повече в сравнение с 2014 г.

Община Варна е сред общините ползващи сериозен финансов ресурс европейски средства. Предходният програмен период Варна е усвоила ресурс по проекти от ЕС, финансирани по различни програми, на стойност над 380 млн. лева. Заявките за настоящия програмен период са много по-сериозни. Само през 2017 г. Варна е подготвила проекти за над 350 млн. лева, голяма част от които вече са в ход на изпълнение.

*Приоритетни направления* в развитието на икономиката на община Варна са:

- Туризъм;
- Морска индустрия;
- ИТ Технологии.

*Туризмът* е структуроопределящ отрасъл от икономиката на Варна. развитието му се предопределя от наличните географско положение на Варна, природните дадености – широка плажна ивица, минерални и термални извори, много добре развита зелена система, природни паркове, развити транспортни връзки и добра транспортна достъпност, увеличаване броя на редовните полети от летище

Варна до големи европейски градове за привличане на свободни неорганизиранни туристи. Налице са:

1. Възможности за развитие на рекреативен морски туризъм, балнеология, wellness and spa, културен туризъм, селски и еко туризъм, конгресен туризъм, развлекателен туризъм, голф туризъм;

2. Добре развита туристическа инфраструктура – повече от 360 хотела в града и курортите - над 90 бр. четири и пет звездни хотела, повече от 2,5 млн. туристи годишно;

3. Пет курортни комплекса – Златни пясъци, Св.Св. Константин и Елена, Ривиера, Слънчев ден, Чайка;

4. Две от най-добрите голф игрища – до Балчик и Каварна.

По инициатива на кмета на Варна г-н Иван Портних понастоящем се осъществява проект „Варна – 4 сезона”, който дава възможност за удължаване на туристическия сезон и използване на даденостите на Варна за привличане на туристи целогодишно. Това е реално постижим проект чрез доказаните възможности за развитие не само на летен морски туризъм, а и чрез спа, и медицински туризъм /използвайки наличните минерални и термални води и изградените модерни спа комплекси с прекрасни възможности и условия/, конгресен туризъм, културен, исторически, религиозно-поклонически туризъм, използвайки по-добрата транспортна достъпност до Варна.

*Морската индустрия* заема основна част от промишления отрасъл на Варна и страната. От седем корабостроителни и кораборемонтни заводи в България пет се намират в гр. Варна. Това определя града ни като център на корабостроенето и кораборемонта в страната, а това изисква развитие на допълнителни съпътстващи производства подпомагащи основната дейност. Водния транспорт, пристанищните дейности и логистиката са другите сектори които са част от този отрасъл. Не следва да се пропуска че тук развиват своята научна дейност и НИИ към БАН – по Океанология и по Хидродинамика, осигуряващи живата връзка между науката и бизнеса, особено важен фактор за качествено и ефективно развитие на икономиката. За да е конкурентноспособен този сектор от икономиката той следва да отговаря на следните две предизвикателства – цифровизация и декарбонизация.

*ИТ технологии и високо технологични иновативни производс-  
тва.* Тяхното развитие се обосновава от следните съображения:

1. Те са в много добра синергия с развитието на сектор туризъм, който е структуроопределящ за общината;
2. Формират висока добавена стойност;
3. ИТ-технологиите осигуряват екологична среда за производство и не са в конфликт с другия приоритетен отрасъл – туризма;
4. Налице е висококвалифициран кадрови потенциал, който може да осигури ресурс за индустрия 4.0, включително 6 университета (Икономически, Технически, Медицински, Военно-морска академия, Варненски свободен университет, Университет по мениджмънт), 3 колежа – (Колеж по туризъм, Медицински колеж и Технически колеж), 4 научни института (Океанология, Метеорология и хидрология, Металознание, Рибарство и аквакултури). Заслужава да се отбележи и друг момент - над 30% от трудоспособното население в община Варна е с висше образование, а общият брой студенти е около 40 хил.

Горепосочените елементи са също така добри условия, възможности и предпоставки за развитие на аутсорсинг индустрията чрез привличане на високотехнологични компании. В тази връзка в гр. Варна се провеждат различни срещи и мероприятия между бизнеса и университетите като сериозна гаранция за добра перспектива за развитието на този вид индустрия и внедряване на индустрия 4.0 в производствените процеси. ИКТ клъстърът също е изключително активен и работи прагматично за налагане на иновативните практики и методи във всички сфери на обществения живот в общината и областта.

## **VI. Стратегически документи, регулирущи регионалните политики**

Регионалните политики в нашата страна се регулират от документи с национален и местен характер.

*Основните национални стратегически документи, регулиращи и стимулиращи развитието на регионалните политики, иновациите и интернационализацията на българските предприятия са:*

- Национална програма за развитие: България 2020 (НПР България 2020) - заедно с взетите национални решения за растеж в контекста на стратегия „Европа 2020“;

- Национална стратегия за насърчаване на малките и средните предприятия 2014-2020 г.;
- Иновационната стратегия за интелигентна специализация на Република България до 2020 г.;
- Концепция за цифрова трансформация на българската индустрия (Индустрия 4.0).

*НПР БГ2020* е рамков дългосрочен документ определящ визията и общите стратегически цели на националните политики до 2020 г., обхващайки всички сектори на провеждане на социално-икономически политики и техните регионални измерения. Основната цел на НПР БГ2020 е постигането на качествен и балансиран дългосрочен икономически растеж.

*Национална стратегия за насърчаване развитието на малките и средните предприятия 2014-2020 г.* (НСНРМСП) представлява политически документ със средносрочен характер, чрез който Правителството на България демонстрира своята визия относно държавната политика в подкрепа на малките и средните предприятия (МСП). Общата стратегическа цел на НСНРМСП е да се повиши конкурентоспособността на малкия бизнес като се подпомогнат стартиращите и жизнеспособните малки и средни предприятия.

Чрез *Иновационната стратегия за интелигентна специализация 2014–2020 г.* (ИСИС), България заявява своята визия за промяна в политиката и преодоляване на съществуващите социално-икономически предизвикателства: ниска производителност на труда; нисък дял на високотехнологично производство; демографска криза (предотвратяване на изтичането на мозъци), младежко предприемачество; осигуряване на по-качествен и здравословен начин на живот. ИСИС е разработена в съответствие със Стратегията „Европа 2020“ за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, както и в изпълнение на тематична цел 1 от чл. 9 на Регламент (РЕ) 1300/2013 г. - „засилване на научно-изследователската дейност, технологичното развитие и иновациите“. През настоящия програмен период не е предвидено разработването на Иновационни стратегии за интелигентна специализация на ниво регион (по класификация NUTS II).

Предизвикателствата, пред които е изправена българската индустрията могат да се обобщят в няколко посоки:

1. Износът е основно от нискотехнологични производства;
2. Ниска интернационализация на предприятията;
3. Приносът на преките чуждестранни инвестиции за трансфер на технологии е ограничен,
4. Енергоемко и енергийно неефективно промишлено производство;
5. Ниска производителност на труда – следствие от горните фактори.

Ролята на ИСИС е да определи областите с най-голям потенциал за растеж и подкрепата да бъде насочена към тях. Определени са следните приоритетни сектори: 1. Информационни и комуникационни технологии; 2. Мехатроника и чисти технологии; 3. Индустрии за здравословен живот и биотехнологии (включително храни); 4. Нови технологии в креативни (творчески) и рекреативни индустрии.

*Основните местни стратегически документи*, регулиращи и стимулиращи развитието на регионалните политики са:

- Общински план за развитие на община Варна 2014-2020 г. (ОПР);
- Програма за реализация на общинския план за развитие;
- Интегриран план за градско възстановяване и развитие на Варна (ИПГВР);
- Стратегическа рамка за развитие на Варна;

*На местно ниво* основният стратегически документ за развитие на регионалната икономика е *Общинският план за развитие (ОПР)*. Той предначертава целите и приоритетите за устойчиво и интегрирано социално-икономическо развитие на Общината в рамките на следващия седемгодишен период (2014-2020). Стратегическата рамка на ОПР се базира на наличния потенциал на Община Варна, определен от ситуационния анализ на настоящото състояние и перспективите за развитие, както и политиките, залегнали в актуалните европейски, национални, регионални и областни стратегии за регионално развитие.

Основната цел на Общинския план за развитие е да предложи обща рамка и последователност от конкретни действия за устойчиво

во и интегрирано развитие на местно ниво. Общинският план на Варна е оперативен документ, обединяващ целите и начините за тяхното постигане, при задължително съответствие с Областната стратегия за развитие на област Варна и действащите устройствени планове.

Стратегическата рамка на ОПР е определена в 4 приоритетни области:

1. Приоритетна област 1 - „Икономически растеж”. Тя включва 4 приоритета, 8 специфични цели и 32 мерки;
2. Приоритетна област 2 - „Подобряване на качество на живот”. Същата включва 5 приоритета, 11 специфични цели и 49 мерки;
3. Приоритетна област 3 - „Интегрирано развитие на територията”. Тя включва 3 приоритета, 16 специфични цели и 69 мерки;
4. Приоритетна област 4 - „Сътрудничество”. Обединява 3 приоритета с общо 6 специфични цели и 18 мерки.

*Програмата за реализация на Общинския план за развитие през периода 2014-2020 г. има за задача, на основата на целите и приоритетите за развитие на Общината, залегнали в Плана, да осигури вътрешната и външната съгласуваност на факторите на развитието и ресурсите за реализация на плана, като оптимизира възможностите за финансиране, институционалната подкрепа и техническата помощ за изпълнение на Плана. С програмата е определен пакет от мерки и проекти за реализация на целите и приоритетите за развитие на Общината през периода до 2020 г., съответните финансови ресурси, административните структури за управление, наблюдение и оценка на проектите, индикаторите за цялостното изпълнение на програмата, действията за осигуряване на комуникация, информация и публичност при осъществяването на мерките и проектите, включени в програмата.*

Програмата за реализация на ОПР конкретизира методиката, инвестиционните дейности и проекти, чрез които да бъдат постигнати заложените цели на развитие. Програмата съдържа оперативни насоки и цели; конкретизация на мерките за развитие; проектите за изпълнението на мерките; необходимите финансови ресурси; звена отговорни за изпълнението на проектите и период на реализация. Тя

е съвкупност от ресурсно осигурени мерки и е механизъм за реализация на всяка конкретна цел.

Програмата за реализация на Общинския план за развитие на община Варна през периода 2014-2020 г. включва *755 проекта в 4-те приоритетни области* (по Приоритетна област „Икономически растеж” – 149 проекта, по област „Подобряване на качество на живот” – 268 проекта, по област „Интегрирано развитие на територията” – 302 проекта; по област „Сътрудничество” – 36 проекта).

През последната отчетна 2016 г., в Програмата за изпълнение на ОПР е налице работа по 264 проекта, при отчетени 53 306 992 лв. за изпълнението им. Допълнително, на територията на Община Варна са изпълнявани 181 проекта, които не са включени в Програмата, за сумата от 41 770 573.03 лв.

*Интегрираният план за градско възстановяване и развитие на Варна (ИПГВР)* може да се определи като стратегически планов инструмент за пространствена и времева координация и интеграция на политически усилия и стратегически цели, приоритети и конкретни мерки и проекти, насочени към устойчиво подобряване условията за живот и бизнес в рамките на гр. Варна, като същевременно способства за утвърждаването на града като център с регионално и надрегионално значение за развитието на Североизточния район и страната като цяло. Чрез неговото прилагане се търси постигането на осезаеми позитивни резултати в развитието, основани на конкретна и пространствено обусловена система от стратегически цели, приоритети и мерки (проекти).

*Стратегическата рамка за развитие на гр. Варна*, чрез прилагането на ИПГВР, за периода 2014-2020 г. се структурира в система от стратегически цели, които са насочени към:

1. Развитието на територията на града като интегрирана система, състояща се от отделни, но взаимосвързани и взаимообусловени функционално-пространствени компоненти;
2. Усвояването на наличните стратегически предимства на територията;
3. Решаването/смекчаването на най-сериозните проблеми на отделните функционално-пространствени подсистеми в рамките на урбанизираната територия.



Определената Визия за развитие на гр. Варна през периода 2014-2020 г. и ще се осъществява чрез постигането на 3 стратегически цели и 4 приоритетни области (вж. табл. 3):

Таблица 3

**Стратегически цели и приоритетни области  
в развитието на Варна 2014-2020 г.**

<b>Стратегически цели и приоритети</b>	<b>Коментар</b>
Стратегическа цел 1: Варна – притегателно място за живот, образование и туризъм	Утвърждаване на гр. Варна като привлекателно място за живот, международна културна и туристическа дестинация
Стратегическа цел 2: Варна – град на растежа, срещаш наука и бизнес	Постигане на устойчив икономически растеж, базиран на симбиозата между местните власти, науката и бизнеса
Стратегическа цел 3: Варна – град с грижа към всеки свой жител	Преодоляване на градските диспаритети в социално-икономическото развитие и общественото обслужване
Приоритет 1: Подобряване средата и качеството на живот	Съдържа мерки за подобряване на градската среда и публичните пространства
Приоритет 2: Подобряване достъпа до качествено обществено и административно обслужване	Съдържа мерки за подобряване и изграждане на обществена инфраструктура
Приоритет 3: Развитие на града като целогодишна туристическа и културна дестинация	Съдържа мерки за капитализиране на културния и туристически потенциал на града
Приоритет 4: Подобряване на бизнес средата и повишаване на инвестиционната активност в сектори с висока добавена стойност	Съдържа мерки за подобряване на бизнес средата и повишаване на инвестиционната активност в приоритетни сектори

## **V. По-важни проекти от Интегрирания план за градско възстановяване и развитие**

*Основни съставни елементи на Интегрирания план за градско възстановяване и развитие (ИПГВР)* на град Варна са отделните проекти, които, могат да бъдат реализирани с помощта на различни финансови източници, в т.ч. Структурните и Кохезионния фонд, чрез Оперативните програми за периода 2014-2020 г.; общинският бюджет; републиканският бюджет; националните програми; частно финансиране и публично-частни партньорства (ПЧП); финансови инженерингови инструменти и др. Изпълнението на проектите се отчита ежегодно с годишния доклад за наблюдение изпълнението на Общински план за развитие 2014-2020 г.

Ключов инструмент за реализацията на ИПГВР в програмния период 2014-2020 г. е процедура за директно предоставяне на безвъзмездна финансова помощ BC16RFOP001-1.001-039 „Изпълнение на Интегрирани планове за градско възстановяване и развитие”, която се реализира в рамките на Приоритетна ос 1 „Устойчиво и интегрирано градско развитие” на Оперативна програма „Региони в растеж” 2014-2020 г. (ОПРР), по която Община Варна е конкретен бенефициент. В рамките на процедурата, Община Варна кандидатства с *Инвестиционна програма*, в която са залегнали проекти от Програмата за реализация на ИПГВР. Инвестиционната програма представлява средносрочен документ за реализация на ИПГВР за финансовата рамка 2014-2020 г. С нея се прави естествен и логичен преход между одобрения ИПГВР (който е по-обхванат стратегически документ) и конкретните проекти, за които ще се предостави безвъзмездна финансова помощ (БФП) по ОПРР 2014-2020.

Инвестиционната програма включва общ бюджет, разпределение на обектите по зони за въздействие и функционални връзки на града с неговата периферна територия, описание на процеса на избор на обектите на интервенция, механизъм за управление и реализация, екип за управление, описание на административния, технически и финансов капацитет за изпълнение на инвестиционната програма, описание и обосновка на интегрирания и синергичен подход при планирания избор на операции, индикатори, както и

списък с индикативни основни проекти за финансиране чрез БФП и списък с индикативни резервни проекти.

Таблица 4

**Показатели по безвъзмездна финансова помощ  
на община Варна (в лв.)**

Общ индикативен размер на средствата (БФП 100 %) за Община Варна	84 107 330,04
Размер на резерва за изпълнение спрямо етапната цел на ПО 1 (като процент от общия размер на БФП) - 6,21 %	5 223 798,97
Индивидуална етапна цел за 2018 г. (верифицирани от УО на ОПРР средства до края на юни 2018 г.) – 20% от общия размер на БФП	16 821 466,01

*Източник: Община Варна.*

Трите най-големи проекта включени в Инвестиционната програма, са на обща индикативна стойност 70 837 612,24 лв. Тук по-специално се включват следните проекти:

1. „Модернизация на образователната инфраструктура на територията на град Варна”. Общата стойност на проекта е 16 309 436,85 лв. Предвидени са дейности по реконструкция на 10 обекта от образователната инфраструктура на Варна (7 училища и 3 детски градини), въвеждане на мерки за енергийна ефективност, ремонт на дворни пространства, създаване на достъпна архитектурна среда.

2. „Естетизация и модернизация на градската среда във Варна”. Проектът е на обща стойност 34 407 235,83 лв., от които 25 231 166,90 лв. представляват БФП. Предвидени са дейности по реконструкция на уличната мрежа и благоустрояване на междублокови пространства.

3. „Интегриран градски транспорт на Варна – втора фаза”. Проектът е на обща стойност 37 233 093,69 лв., от които 29 297 008,49 лв. представляват БФП. Предвидени са дейности по реконструкция на улична мрежа и транспортна инфраструктура към нея, доставка на нови превозни средства и надграждане на интелигентните транспортни системи.

В рамките на *националните оперативни програми*, през текущия програмен период Община Варна изпълнява общо 10 проекта като бенефициент или водещ партньор, на обща стойност 129 964 770,48 лв., от които БФП – 104 187 545,34 лв. Три от тях вече са посочени като част от Инвестиционната програма на Община Варна, реализирана по ОП „Региони в растеж” 2014-2020<sup>2</sup>.

## **VI. Приоритетни за развитието на регион Варна общински и национални проекти**

Бъдещото развитие на североизточния район предполага реализация на редица инициативи. *На равнище община Варна* проектите, способстващи за динамизиране на регионалната икономика могат да се обобщят в няколко посоки.

*На първо място*, необходимо е изграждане на Технологичен индустриален парк Варна. Към момента е в ход създаване на АД съвместно с държавата чрез НКИЗ в ресора на Министерството на икономиката, която е със 100% държавен капитал. Общината ще участва с терени общинска собственост, които ще бъдат апортирани в дружеството, а държавата с парична вноска. Новосъздаденото АД ще е част от Зоната за иновации и развитие.

*Второ*, създаване на Зона за иновации и развитие – общини Варна, Девня, Белослав, Аксаково. През 2017 г. кметовете на посо-

---

<sup>2</sup> Останалите проекти са: 1. „Функциониране на Областен информационен център – Варна”, на стойност 500 000 лв.; 2. „Подготовка и изпълнение на проект за развитие на инфраструктурата за отпадъчни води в агломерация к.к. „Златни пясъци”, Община Варна” на стойност 37 150 155.07 лв.; 3. „Подобряване на качеството на атмосферния въздух в община Варна - Фаза 1” на стойност 232 288.00 лв.; 4. „Общностен център за деца и семейства – Варна” на стойност 658 200.00 лв.; 5. „Бюджетна линия за Община Варна - Бенефициент по Приоритетна ос 1 на ОПРР 2014-2020” на стойност 625 933.21; 6. „Подобряване и модернизирание на образователната инфраструктура на Професионална гимназия по горско стопанство и дървообработване „Николай Хайтов” и на Професионална гимназия по икономика „Д-р Иван Богоров” гр. Варна” на стойност 2 799 982.08 лв.; 7. „Подготовка за създаване на местни инициативни рибарски групи (МИРГ) на територията на общини Варна с Район Аспарухово, Белослав и Аксаково и разработване на стратегия за водено от общините местно развитие (ВОМР)” на стойност 48 445.75 лв.

чените общини и областния управител на Варна подписаха меморандум за дългосрочно стратегическо партньорство с цел създаване на подобна зона. Основната задача която стои за решаване пред посочените 4 общини е създаване на благоприятни условия за привличане на национални и чуждестранни инвестиции за постигане на следните цели:

- Повишаване на жизнения стандарт чрез конкурентноспособно образование и обучение, създаване на условия за качествена заетост и социално включване и гарантиране на достъпно и качествено образование;
- Изграждане на инфраструктурни мрежи, осигуряващи оптимални условия за развитие на икономиката, качествена и здравословна околна среда за населението;
- Повишаване на конкурентността на икономиката чрез осигуряване на благоприятна бизнес среда, насърчаване на инвестициите, прилагане на иновативни решения и повишаване на ресурсната ефективност.

Основата на партньорството се базира на изготвяне на общо инвестиционно портфолио, включващо целите и стратегиите на тяхното постигане, отразяващо и приоритетите в съответните интегрирани планове за градско развитие на отделните общини, бизнес възможностите им за постигане на гореизброените цели в средносрочен и дългосрочен план. Икономическото портфолио ще бъде разработено, отчитайки индивидуалните характеристики за всяка община като: човешки капитал, заетост, физически капитал (производствени възможности, съоръжения и др.), технологично знание (научно-изследователска и иновационна дейност, информационни и комуникационни технологии), както и от общата кумулативна производителност на изброените фактори. Зоната остава в отворен формат, с цел включване в инициативата и на други общини от региона.

Причините и благоприятстващите фактори за реализация на тази инициатива и за създаването на зона за иновации и развитие Варна могат да се сведат до:

- Варна и региона са с важно стратегическо положение и значение и заемат ключова позиция между страните от Централна и

Южна Европа, Дунавския регион, Балканите и страните от Близкия изток;

- Пристанище Варна е най-голямото пристанище в България и част от основния осми трансевропейски транспортен коридор;

- Варна и региона са важен транспортен възел, използващ 4-те видове транспорт;

- Черно море е важен фактор за развитие на търговско-икономическото сътрудничество от прилежащите и съпределни страни, туризма, морските транспортни връзки и др.;

- Железопътната връзка Варна – Русе осигурява транспортния коридор Дунав – Черно море и връзка с Централна и Западна Европа;

- Налице са добри макроикономически показатели и осигурени преки чуждестранни инвестиции в нефинансови предприятия (за 2015 г. в района на Варна са 1,761 млн. евро или с 4,9% повече от 2014 г., разпределени в промишления сектор – 860 млн. евро и в сектор недвижими имоти – 257 млн. евро). Община Варна е с рекорден бюджет от над 270 млн. лева за 2017 г. при запазена данъчна тежест на гражданите и липса на нови дългове;

- Налице са индиректни показатели, които доказват развитието на Варна, в т.ч. активни инвестиции на нискотарифни авиокомпании, развитие на строителния сектор, ниско ниво на безработица (около 4%), силен туристически сезон;

- Варна и района са развит туристически и образователен център;

- Налице са добри инвестиционни преимущества – ниски данъци, добро административно обслужване, ниска инфлация, фискална сигурност и др.

Обобщавайки следва да отбележа, че *зоната за иновации и развитие се проектира върху оста на Варненското езеро с достатъчно наситена промишлена и логистична инфраструктура*. Това е уникално място за бизнес, съчетавайки като симбиоза индивидуалните особености и преимущества на общините, а именно – Варна с кадровите възможности, генерирани от 6-те университета, колежите и научните центрове, Девня - с индустриалния комплекс, Ак-

саково и Белослав – с транспортните и логистични възможности. Общините обединяват научен потенциал, инфраструктурни даде-ности и географското положение за да формулират комплексни ре-шения за всеки инвеститор, който прояви интерес към региона. Очакваните резултати от създаването на Зоната включват:

- Ускоряване и повишаване на икономическия растеж в ре-гиона;
- Повишаване на конкурентността;
- Технологично обновление;
- Подпомагане развитието на научно-изследователската дей-ност;
- Създаване на привлекателна бизнес среда и подкрепа разви-тието на МСП;
- Сnižаване нивото на безработица чрез взаимодействие с публичните власти и администрацията, бизнеса, образователните институции и гражданското общество в региона.

*На трето място*, изграждане на Експо център Варна. Морски-ят град се намира в най-източната част на ЕС, в близост до страните от Черноморския регион, Близък изток, Каспийски регион. Изграж-дането на голям изложбен център ще даде възможност за привлича-не вниманието на бизнеса и издигане на Варна като добър евро-пейски търговски център в югоизточна Европа. Вероятното място е в пристанище Варна – изток.

*Четвърто*, изграждане на рибарско пристанище и нова модер-на автогара във Варна.

*Пето*, строеж на нова сграда на регионалната библиотека Вар-на. Към момента е вече проведен световен конкурс за избор на иде-ен проект, който е спечелен от холандско архитектурно бюро. Тех-ническият проект е в процес на съгласуване, с готовност за начало на строителството през 2018 г. вероятно със смесено финансиране.

*Редица национални проекти* имат пряко отношение към соци-алния и стопански климат в североизточния район. За динамизиране на регионалната икономика от особено значение са изграждането на автомагистрала „Хемус” и автомагистрала „Черно море”, строежът на втори мост над Варненското езеро, развитието на пристанище

Варна чрез изграждане на двупосочна, високоскоростна, електрифицирана, роботизирана ж.п. връзка Варна – Русе, изграждането на газов хъб „Балкан”. Друг проект, който има реално приложение (макар и доста сложен за реализация и доста скъп) е изграждане на скоростна железница Девня – Аксаково – аерогара Варна – ж.п гара Варна – КК „Св. Св. Константин и Елена” – КК „Златни пясъци” – Кранево – Балчик. Подобен проект може да бъде реализиран чрез отдаване на концесия и ще има своя принос за ускорено оживление на региона и привличане на нови инвестиции, благодарение на осигурената скоростна транспортна връзка между зони с висок обществен интерес. Подобен проект в по-различен обхват е посочен като частичен в ИПГВР.

Реализацията на цитираните по-горе проекти ще утвърди Варна като център на развитие на СИР. Икономиката на национално ниво обаче не може да се базира само на големите градове и формирани икономически центрове. За целите на равномерното регионално развитие е необходима научно обоснована, прагматична и ефективна регионална икономическа политика в интерес и на малките градове и общини. Последните трудно оказват влияние върху социалните и икономическите процеси, които протичат на тяхна територия поради липсата на достатъчен финансов ресурс. Следователно, реална промяна трудно би могла да бъде постигната без осъществяване на 3 допълнителни ключови политики:

- Реална финансова децентрализация,
- Административно-териториална реформа,
- По-добър баланс в инфраструктурното развитие на страната.

*Финансовата децентрализация* може едновременно да стимулира и подкрепи местните власти в борбата им за привличане на инвестиции и създаване на работни места. Формулата изглежда проста: повече инвестиции-повече постъпления в местния бюджет-повече средства за провеждане на политики-проактивно гражданско общество, но реализацията е сложно приложима.

*Административно-териториалната реформа* е вторият важен елемент от този пъзел. В страната вече има над 70 общини, чието население е под 6000 души - един от първоначалните критерии за



обособяване на община. Не е изненадващо, че подобни населени места понякога нарушават и още едно от първоначалните изисквания за своето създаване, а именно способността да финансират разходите си в размер, не по-малък от половината от средното им равнище за страната. Очевидно е, че окрупняването на общините е предстоящ процес, който ще се появи като необходима мярка, но това ще бъде много болезнен процес. Остава отворен въпросът дали той трябва да започне преди или след евентуална финансова децентрализация.

*Инфраструктурен баланс.* Изграждането на ключови инфраструктурни проекти в южната част на страната през последните десетилетия е неоспорим факт, който има пряко отношение върху конкурентността на регионите. Изоставането на Северна България в това отношение е осезаемо, а последствията от този факт са трудно обратими. Липсата на ясно изразени икономически центрове на север създава естествени стимули за трайна миграция на населението. Реализацията на важни инфраструктурни проекти като автомагистрала Хемус, тунелът под Шипка, автомагистрала Русе – В. Търново е необходимо условие за динамизиране потенциала на индустриални общини като Варна, Девня, Шумен, Русе, Плевен, Габрово, Севлиево и др.

През последните години горепосочените инфраструктурни проекти са в процес на проектиране и реализация и ще бъдат важен фактор за икономическото възраждане на Северна България и в частност на СИР с център Варна. Допълнителни инструменти могат да бъдат търсени чрез използване на фондовете на ЕС. Пакетът от конкретни мерки за ускорени директни европейски инвестиции, преференциално европейско финансиране, ползване на съкратена процедура за одобрение и изплащане, европейски гаранции за подпомагане на общините при съфинансиране на проекти в малки населени места и др. могат да са част от решенията за налагане на нови регионални политики.

Финансовата децентрализация, инфраструктурното развитие и окрупняването на общините не са единствените фактори за решаване проблемите на регионалното развитие у нас. И трите обаче са не-

обходими предпоставки за повишаване на способността на местните власти да оказват влияние върху икономическите и социалните процеси, които протичат на тяхна територия.

### **Заклучение**

Общините имат отговорности и възможности да се грижат за подобряване на стопанската среда, за облекчаване на административната тежест, за подпомагане на административното обслужване, за стимулиране на бизнеса чрез предоставяне на терени за изграждане на производства. Други инструменти на регионалната политика са доброто и ефективно управление на общинската собственост, грижата и активната дейност по привличане, разширяване и умножаване на инвестициите, провеждането на собствени фискални политики, регулаторни механизми и т.н. Варна в това отношение е с преимуществото на община с възможности за реализация на собствени политики поради относителната финансова самостоятелност. Само с ускорено развитие на икономиката и осигуряване на високотехнологични производства с висока добавена стойност ще се постигнат високи темпове на развитие във всички сфери на обществения живот, висок икономически ръст и добра жизнена среда за гражданите и гостите на Варна и региона. Добър жизнен стандарт може да се постигне само и единствено при положителен ръст на икономиката и по-висок БВП. Тези икономически показатели, съчетани с изложените до този момент фактори, оказващи влияние върху развитието на регионалната икономика, могат да определят Варна и региона като важен индустриален, транспортен и логистичен център с особено важно значение и наистина основа за устойчив икономически ръст на СИР.

# ДИНАМИКА В ПОВЕДЕНИЕТО НА ВАРНЕНЦИ ПО ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ, СВЪРЗАНИ С УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

*Мария Кехайова-Стойчева*

## BEHAVIOR DYNAMICS OF THE CITIZENS OF VARNA ON BASIC ACTIVITIES RELATED TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

*Maria Kehayova-Stoycheva*

### Abstract

Achieving visions and objectives for sustainable development of places for living can only be done with the participation of residents. Sustainability is not something that is achieved overnight. It will not happen by itself. Requires management. Requires long-term efforts. One of the important conditions, however, is that management is based on the knowledge of how residents perceive, evaluate and realize consumption, lifestyles, and socialization centered on sustainability. The paper aims to present the beliefs and purposeful actions of the citizens of Varna on the basis of three main indicators: the existence of global sustainability problems; the existence of problems with sustainability in Bulgaria and the pursuit of targeted actions in the main directions of sustainable consumption. The study is based on three representative studies among the adult population of Varna in 2014, 2015 and 2017.

**Key words:** *sustainable behavior, sustainable activities, sustainable development, sustainability marketing, Varna.*

Прилагането на принципите на устойчивото развитие (UNCED, 1992) в населените места, и особено в градовете, е от изключително голямо значение за скоростта, с която ще се превърнем в устойчива цивилизация. Именно градовете продължават да са основен източник на БВП в Европа и поради това проблемът за устойчивото градско развитие е от изключително голямо значение (Калинков и Ковачев, 2012). Превръщането на градовете в здравословни, привлекателни и изпълнени с живот и енергия места, които осигуряват качество на живот на сегашните и бъдещите поколения е в основата

на политиките за градовете в ЕС и по света. Един от основните европейски документи в тази посока е Лайпцигската харта от 2007 г., чрез която министрите, отговарящи за развитието на градските райони в страните членки се обединяват около становището, че градовете трябва да се управляват от гледна точка на всички измерения на устойчивото развитие с еднаква тежест: икономическо благоденствие, екологосъобразност, социално равновесие, здравословна околна среда и културни аспекти (ЕС, 2007). За да се осъществи тази политика е важно всички субекти, заинтересовани страни и обществото като цяло да работят в синхрон и сътрудничество. Интересите са разнопосочни, а целта е обща. Това извиква на преден план да бъде изведен проблема за изграждането на устойчиви общности, които да реализират устойчивите политики (МС, 2009). Бристолското споразумение определя осем характеристики на устойчивите общности, като една от тях е свързана с това, че хората, които живеят на едно място трябва да проявяват чувствителност към проблемите на околната среда и устойчивото развитие и да извършват дейности, свързани с това (ЕС, 2005). За да бъде конструирана цялостната рамка на евентуална политика за устойчиво развитие на гр. Варна, считаме, че е необходимо да се тръгне от основата.

Целта на настоящия доклад е да представи в динамика убеждения и целенасочени действия на варненци по три основни показателя: наличие на глобални проблеми с устойчивостта; наличие на проблеми с устойчивостта в България и практикуване на целенасочени действия по основни направления на устойчивото потребление. Представени са резултати от три представителни за Варна проучвания, които са проведени в периода м. април – м. май на 2014, 2015 и 2017 години. Максималните статистически грешки са респективно  $\pm 3\%$ ,  $4\%$  и  $4\%$  при гаранционна вероятност от  $95\%$ . Обект на изследване е пълнолетното население на гр. Варна. Общият брой (за трите изследвания) на изследваните лица е 2100. Подборът на респондентите е извършван по квотни признаци пол и възраст на база на официално регистрираните пълнолетни жители на петте административни района на града – Одесос, Приморски, Младост, Владислав Варненчик и Аспарухово (вкл. Галата).

Важна отправна точка за аргументирането на наблюдаваните индикатори е очертаването на обхвата на понятието „устойчиво поведение”. Основното съдържание, което се извежда в редица изследвания в социалнопсихологически и маркетингов аспект е свързано с „съвкупност от преднамерени действия, които се отразяват благоприятно върху социалнофизическата околна среда за настоящите и бъдещите поколения” (Graumann, 2003, Ehrlich, 2004, Martin and Shouten, 2014). В поведението на хората, които са ориентирани към проблемите на устойчивото развитие могат да се идентифицират действия като: умерено потребление на природни ресурси (De Young, 1996); практикуват действия, които влияят върху опазването на природните ресурси (Kaiser, 1998); практикуват повторно използване, рециклиране, разделно събиране на отпадъци, действия за опазване на вода, на енергия; доброволно практикуване на стилове на живот по намаляване на потреблението, отказване от излишни покупки (Dugón-Ramos, 2013). Идентифицирането на устойчиво поведение, не бива да фокусира вниманието единствено към действителните компоненти в поведението на хората. В своята цялост то трябва да обхваща и убеждения за степента на разпространеност на проявление на проблемите, равнището на знание по проблемите на устойчивостта, нагласи и вярвания, свързани с това, ценностни системи, мотивация, емоционални състояния. Ограниченият обхват на изследването тук отведе към приемането на следната работна дефиниция за устойчиво поведение, а именно споделяне на убеждението, че определени проблеми съществуват в глобален и локален план и практикуване на действия, свързани с решаването на някои от тези проблеми. Тази работна дефиниция става основа за формулиране на три основни емпирични индикатора, свързани с устойчивото потребление и проследяване на динамиката в тяхното развитие в рамките на четири годишен период от време.

Убежденията на варненци относно степента на разпространение на основни проблеми на устойчивото развитие се проверява на две нива: убеждение за степен на разпространеност на определени проблеми в света (глобално проявление на проблемите) и убеждение за степен на проявление на проблемите в България (локално

проявление на проблемите). Приложена е 10 пунктова номинална скала съдържаща основни проблеми на устойчивото развитие: промени в климата; намаляване на запасите от сладка вода; замърсяване на водите; намаляване на запасите на не възобновяеми енергийни ресурси (нефт, газ); замърсяване на почвите; замърсяване на въздуха; недостиг на храна; прекомерно разпространение на генномодифицирани храни; справяне с отпадъците; влошаване на здравословното състояние на хората. Проблемите са оценени чрез 7 степенна ординална скала (7 – проблемът е много разпространен, 6 – по-скоро разпространен, 5 – нито разпространен, нито не, 4 – по-скоро не е разпространен, 3 – разпространен в много малка степен, 2 – проблемът изобщо не съществува, 1 – без мнение).

Скалата за идентифициране на „устойчиви“ действия на варненци съдържа 17 пункта: използване на електроуреди, които са с високи класове на енергийна ефективност; използване на устройства, които намаляват разхода на електрическа енергия; използване на устройства, които намаляват разхода на вода; разделно събиране и изхвърляне на отпадъците; изхвърляне на батерии на специално предназначени места; изхвърляне на стари уреди (електронни отпадъци) чрез организации, които се грижат за това; използване на хранителни продукти, в които няма генни модификации; купуване на храни, в които не са използвани изкуствени торове; самостоятелно производство на плодове и зеленчуци; отказ от използване на изкуствени торове в собственото стопанство; използване на перилни препарати, които са безвредни за околната среда; саниране на жилището; използване на ресурси за отопление на жилището, които не замърсяват въздуха; използване на соларни панели за част от енергийните нужди на домакинството; използване на ресурси за отопление на жилището, които не са свързани с изразходване на нефт и газ; използване на хартиени или текстилни торби при пазаруване; използване на един автомобил за цялото домакинство; умишлено използване на градски транспорт. Преценките за степента на извършване на всяка една от дейностите са измерени чрез 3 степенна ординална скала (3 – отнася се в голяма степен, 2 – отнася се, но в малка степен, 1 – изобщо не се отнася).

Какви са убежденията на варненци за степента на разпространение на основни проблеми, свързани с устойчивото развитие на глобално и на локално равнище? Първоначално трябва да бъде посочено, че многопунктовите индикатори притежават много високи равнища на вътрешна съгласуваност на пунктовете и ниски нива на вътрешна корелация (таблица 1), които са стабилни във времето.

Таблица 1

**Стойности на показатели за вътрешна съгласуваност на пунктове и за вътрешна корелация за индикатори за убеждения на варненци за съществуване на проблеми на глобално и локално равнище**

Индикаторът се отнася до:	Показател	Изследването е проведено през:		
		2014 г.	2015 г.	2017 г.
Убеждения за наличие на проблеми на глобално равнище	Алфа на Кронбах	0,815	0,852	0,814
	Средна вътрешно-пунктова корелация	0,309	0,373	0,312
Убеждения за наличие на проблеми на локално равнище	Алфа на Кронбах	0,815	0,800	0,871
	Средна вътрешно-пунктова корелация	0,308	0,296	0,411

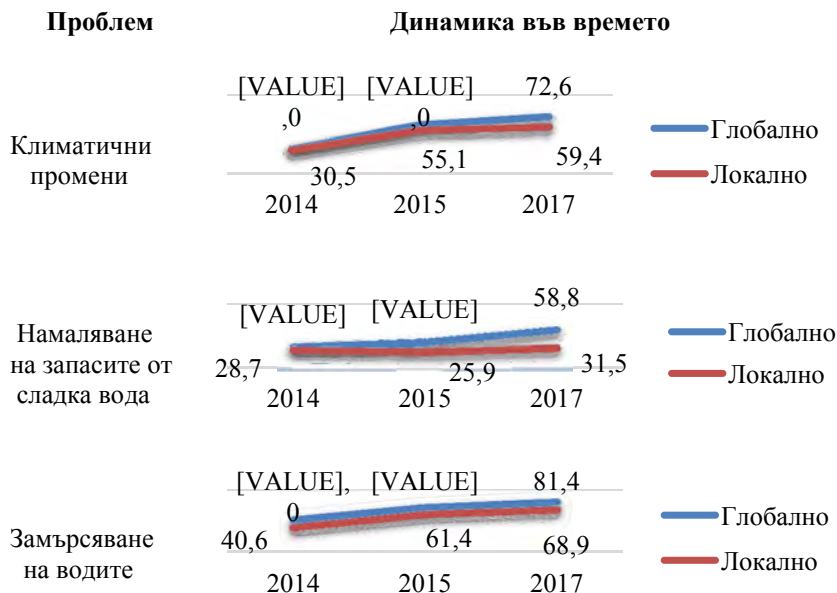
Динамиката на относителните дялове на варненци, които споделят мнението, че проблемите съществуват в голяма и по-скоро в голяма степен показват интересни тенденции. По всички наблюдавани проблеми на глобално равнище нараства дела на варненци, които считат, че тези проблеми съществуват в голяма степен. При измерването през 2014 г. за пет от наблюдаваните проблеми делът на споделящите мнението, че тези проблеми съществуват в голяма степен е бил под 50%. При измерването през 2017 г. почти не съществува проблем, за който по-малко от 60% от варненци да считат, че съществува в голяма степен. Ако през 2014 г., трите най-значими

проблеми в света според варненци са били влошаването на здравословното състояние на хората, замърсяването на водите и замърсяването на въздуха, през 2017-та класацията има по различен вид: 1) замърсяване на въздуха; 2) недостиг на храна и 3) влошаване на здравословното състояние на хората. Според варненци промените на климата се подреждат на пето място по степен на разпространение на това мнение. Точно по отношение на промените в климата се наблюдава най-драматичната промяна в общественото мнение. Прямо 2014 г. делът на хората, които смятат, че това е проблем, който съществува в голяма степен е нараснал с 45,6%. При седем от проблемите нарастването е с повече от 20%.

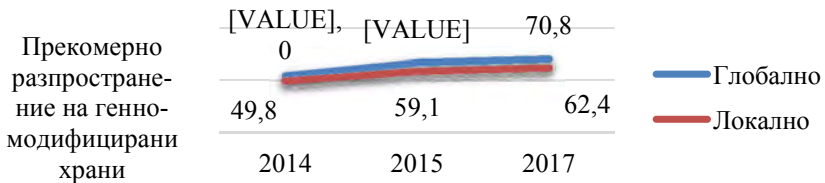
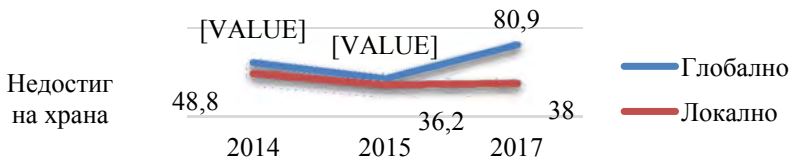
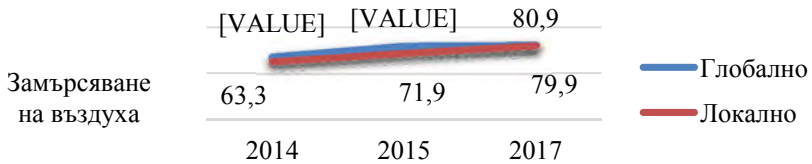
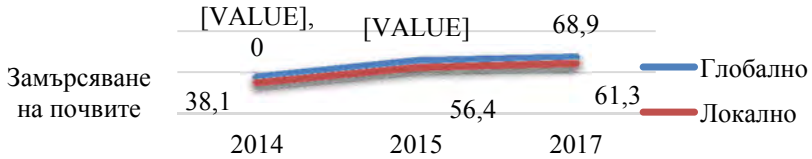
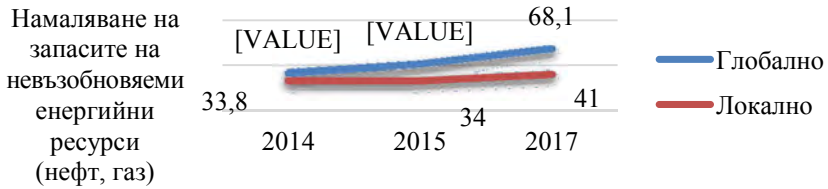
Таблица 2

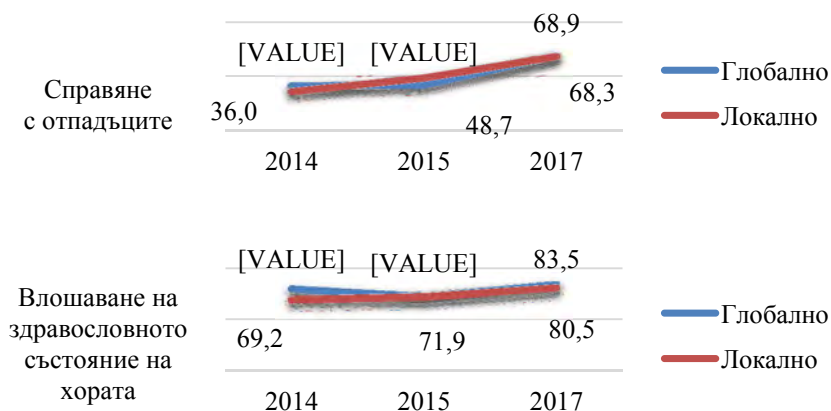
**Сравнение на относителния дял на варненци, които споделят убеждението, че изследваните проблеми са валидни за света и за България (проблемът съществува в голяма степен и по-скоро в голяма степен)**

(в %)









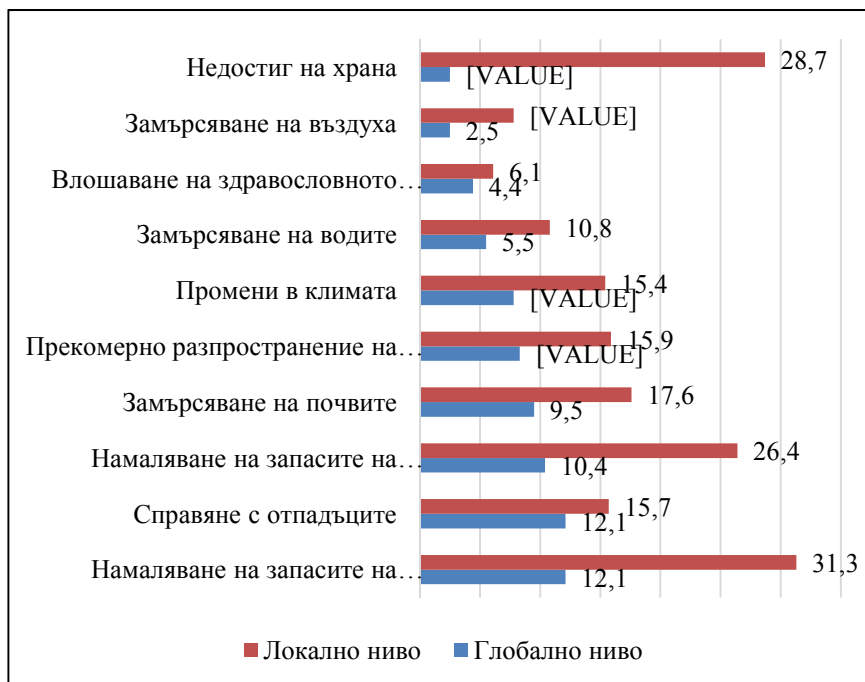
Интересни динамичности се наблюдават и при мненията на варненци за степента на валидност на същите проблеми за България. Анализът на данните показва, че варненци считат, че България е малко изолирана, а даже и пощадена, от наблюдаваните проблеми. Съществени промени в дела на споделящи мнението, че проблемите са валидни за България в голяма степен (обединени позиции на степени „проблемът съществува в много голяма степен” и „проблемът съществува по-скоро в голяма степен”) се регистрира само по седем от наблюдаваните проблеми. При един от тях (справяне с отпадъците) делът на споделящите мнението, че проблемът съществува в България в голяма степен е се променя в много голяма степен през наблюдавания период. Ако през 2014 г. това мнение се споделя от 36% от варненци, то през 2017 г. този дял скача до 68,3%. При три от наблюдаваните проблеми промените в дела на споделящите мнението, че те съществуват в голяма степен нараства с повече от 20%: промени в климата; замърсяване на водите и замърсяване на почвите. Проблемът „недостиг на храна” е единственият, за който дела на варненци, които считат, че е валиден за България в голяма степен намалява. Ако през 2014 г. този дял е бил 48,8%, през пролетта на 2017 г. той вече е 38,0%.

**Сравнение на относителните дялове на варненци,  
които споделят мнението, че проблемите съществуват  
в голяма степен – глобален и локален план (измерване 2017)**

(в %)

Проблем	Проблемът съществува в голяма степен в света като цяло	Проблемът съществува в голяма степен в България
Замърсяване на въздуха	89,9	79,9
Недостиг на храна	89,9	37,9
Влошаване на здравословното състояние на хората	83,5	80,5
Замърсяване на водите	81,4	68,9
Промени в климата	77,6	59,4
Прекомерно разпространение на генно-модифицирани храни	70,8	62,4
Замърсяване на почвите	68,9	61,3
Справяне с отпадъците	68,9	68,3
Намаляване на запасите на невъзобновяеми енергийни ресурси (нефт, газ)	68,1	40,9
Намаляване на запасите от сладка вода	58,8	31,5

Регистрират се и промени в ранжирането на проблемите от гледна точка на споделено мнение, че те се отнасят в голяма степен за България. През 2014 г. само по отношение на два от наблюдаваните проблеми над 50% от варненци считат, че се отнасят за България. Това са проблемите: влошаване на здравословното състояние на хората (69,2%) и замърсяване на въздуха (63,3%). През 2017 г. броят на проблемите, за които повече от половината пълнолетни варненци считат, че са валидни за България е седем. Това са: влошаване на здравословното състояние (80,5%); замърсяване на въздуха (79,9%); замърсяване на водите (69,9%); справяне с отпадъците (68,3%); прекомерно разпространение на генно модифицирани храни (62,4%); замърсяване на почвите (61,3%) и промени в климата (59,4%).



**Фиг. 1. Сравнение на относителните дялове на споделяне на мнението, че проблемите съществуват в малка степен – глобален и локален план (в %, измерване 2017 г.)**

Данните във фигура 1 отново потвърждават, че съществуват видими различия в убежденията на варненци, когато става въпрос за представяне на проблемите на глобално и локално равнище. Тези различия са идентифицирани както при хората, които считат, че проблемите съществуват в голяма степен, така и при онези, които считат обратното. По-високи са дяловете на варненци за наличието на проблемите, когато става въпрос за представянето на проблемите на глобално равнище. Отново се акцентира вниманието върху основен извод, че при варненци се наблюдава поведение от типа „Да, знам, че тези проблеми съществуват по света, но те не се отнасят в толкова голяма степен в България”. Изключение от това се наблюдава само по отношение на три от наблюдаваните проблеми, а

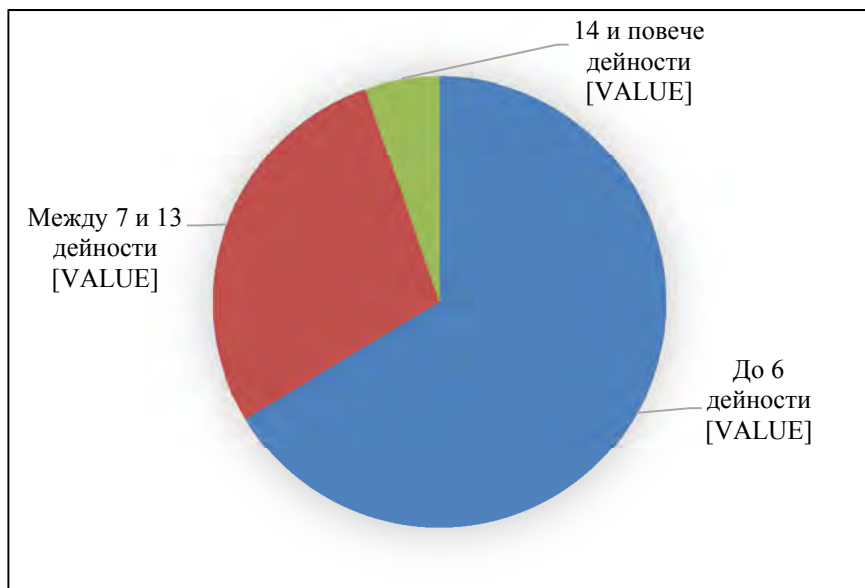
именно: справянето с отпадъците, замърсяването на почвите и влошаване на здравословното състояние на хората. Според почти еднакъв дял от варненци тези три проблема са валидни както за света като цяло, така и за България.



**Фиг. 2. Степен на практикуване на основни дейности, свързани с устойчиво потребление (в %, измерване 2017 г.)**

Каква е картината на наблюдаваните дейности, практикувани от варненци? На измерване са подложени 16 действия, които могат да бъдат свързани с практикуване на устойчиво потребление. Респондентите трябва да посочат до каква степен следните действия се отнасят до тях, като е предложено тристепенно оценяване – „действието изобщо не се отнася до респондента“; „отнася се, но в малка степен“; „отнася се в голяма степен“.

Регистрираната през годините на наблюдение показатели за вътрешна съгласуваност на пунктовете и за вътрешна корелация показва тенденция на стабилност. Показателят Алфа на Кронбах се движи в границите между  $0,714 \div 0,840$ , а показателят за междупунктова корелация – между  $0,137 \div 0,248$ . За разлика от индикаторите, свързани с убежденията за степен на разпространение на основни проблеми на устойчивото развитие, при индикаторът за степента на извършване на действия по устойчиво потребление не се регистрират динамики за периода 2014 – 2017 г. Почти по всички наблюдавани действия няма промени в заявената степен на практикуване на дейностите. Изключение правят само две от тях: саниране на жилищата и използване на устройства, които намаляват разхода на електрическа енергия. И при двете дейности делът на варненци, които заявяват, че дейността се отнася за тях в голяма степен се е увеличил с 10% спрямо 2014 г. При първата дейност в ход е голяма национална кампания за подпомагане на процеса на саниране на жилищата, което може да се отчете като възможен фактор за промяната. Прави впечатление, че не съществува дейност (фиг. 2), за която поне половината от варненци да заявяват, че се отнася в много голяма степен до тях. Много близо до подобен резултат са две от дейностите, а именно: използване на ресурси за отопление, които не замърсяват въздуха (48,8%) и саниране на жилищата (48,7%). Веднага трябва да бъде направено уточнението, че тези резултати отразяват мнението на изследваните лица в каква степен, съответната дейност се отнася до тях. По отношение на използването на ресурси, които не замърсяват въздуха резултатите не отразяват дали действителния източник, който използват варненските семейства за отопление, не замърсява въздуха.



**Фиг. 3. Разпределение на варненци според брой дейности, които се отнасят до тях в голяма степен (измерване 2017 г.)**

Статистически значима връзка се идентифицира между броя на дейностите, които се отнасят до голяма степен за изследваните лица и основните демографски характеристики: пол; възраст; образование и социален статус. Мъжете в малко по-голяма степен са заявили че до 6 дейности се отнасят за тях в голяма степен. При жените в по-голяма степен се заявява извършване в голяма степен при повече от 7 дейности. До 6 дейности, които се отнасят в голяма степен се открояват хора на възраст между 31 и 50 г., а между 7 и 13 дейности – между 51 и 60 г..

В таблица 4 са изведени профили на дейностите по отношение на това дали дейността се отнася в голяма степен до изследваните лица или изобщо не се отнася до тях. Демографските характеристики са пол, възраст, образование и район на местоживеене.

**Демографски профил на дейностите, извършвани в голяма  
и на дейности, които изобщо не се извършват от тях  
(измерване 2017 г.)**

<b>Дейност</b>	<b>Отнася се до тях в голяма степен</b>	<b>Изобщо не се отнася до тях</b>
Използване на електроуреди, които са с високи класове на енергийна ефективност	Мъже и жени; основно и по-ниско и висше образование; 18 – 40 г.; Одесос и Приморски	Мъже; средно образование; над 60 г.; Младост
Използване на устройства, които намаляват разхода на електрическа енергия	Мъже и жени; основно и по-ниско образование; над 51 г.; Одесос и Приморски	Жени; средно и висше образование; 18 – 60 г.; Владислав Варненчик и Аспарухово и Галата
Използване на устройства, които намаляват разхода на вода	Жени; основно и по-ниско образование; над 60 г.; Младост	Мъже и жени; средно образование; 31 – 40 г.; Владислав Варненчик и Аспарухово и Галата
Разделно събиране и изхвърляне на отпадъците	Жени; средно и висше образование; 31 – 40 и над 60 г.; Одесос и Приморски	Мъже; Основно и по-ниско образование; 18 – 30 г.; Аспарухово и Галата
Изхвърляне на батерии на специално предназначени места	Мъже; средно образование; 41 – 60 г.; Одесос и Приморски	Жени; Средно образование; 18 – 40 г.; Младост, Аспарухово и Галата
Изхвърляне на стари уреди чрез организации, които се грижат за това	Мъже; средно образование; над 51 г.; Аспарухово и Галата	Мъже и жени; основно и по-ниско образование; 18 – 30 г.; Аспарухово и Галата
Използване на хранителни продукти без ГМО	Жени; средно и висше образование; 31 – 50 г.; Приморски	Мъже; основно и по-ниско образование; над 60 г.; Одесос, Аспарухово и Галата
Купуване на храни, в които не са използвани изкуствени торове	Жени; основно и по-ниско образование; над 60 г.; Приморски	Мъже; основно и по-ниско образование; 18 – 30 г.; Одесос



Самостоятелно производство на плодове и зеленчуци	Жени; основно и средно образование; над 60 г.; Владислав Варненчик и Аспарухово и Галата	Мъже; основно и пониско образование; 31 – 40 г.; Одесос, Приморски, Младост
Отказ от използване на изкуствени торове в собственото стопанство	Жени; средно образование; над 60 г.; Владислав Варненчик	Мъже; висше образование; 18 – 40 г.; Одесос
Използване на перилни препарати, които са безвредни за околната среда	Жени; средно образование; над 60 г.; Аспарухово и Галата	Мъже; средно образование; 18 – 30 и над 51 г.; Одесос и Младост
Саниране на жилището	Мъже; основно и пониско образование; 51 – 60 г.; Приморски	Мъже и жени; средно образование; 18 – 30 г.; Одесос
Използване на ресурси за отопление на жилището, които не замърсяват въздуха	Жени; основно и пониско образование; 31 – 40 г.; Одесос	Мъже и жени; средно образование; над 60 г.; Младост
Използване на соларни панели за част от енергийните нужди на домакинството	Мъже; средно образование; 51 – 60 г.; Владислав Варненчик и Аспарухово и Галата	Жени; средно образование; 18 – 30 г.; Одесос
Използване на хартиени или текстилни торби при пазаруване	Жени; средно образование; 41 – 60 г.; Приморски и Одесос	Мъже; средно и висше образование; 31 – 40 г.; Младост и Аспарухово и Галата
Използване на един автомобил за цялото семейство	Мъже; средно образование; над 51 г.; Владислав Варненчик	Жени; средно образование; над 51 г.; Приморски
Умишлено използване на градски транспорт	Жени; средно образование; над 51 г.; Аспарухово и Галата; Приморски; Младост	Мъже; средно образование; 41 – 50 г.; Одесос

От изследователски интерес представлява въпроса дали се оформят определени групи от гледна точка на наблюдаваните дейности. За целта са проведени клъстъризиращи процедури с променливите за степента, в която отделните дейности се отнасят до изследваните лица. Първоначално са приложени няколко цикъла на йерархична клъстъризация, чрез метода на междугруповата средна

(between-groups linkage) с приложена метрика за дистанция квадратична евклидова дистанция (Squared Euclidian Distance). Те показваха, че разумен брой клъстерни групи, в които се натрупват достатъчно големи групи хора е 8. Не са идентифицирани други изследвания, за да се извърши допълнителна валидация на решението за възможния брой клъстери, които да бъдат оформени от гледна точка на степента, в която варненци изпълняват наблюдаваните дейности. За окончателно оформяне на клъстерите е приложена клъстеризационна процедура по метода на K-средните.

Таблица 5

**Профил на клъстерните групи според степен на изпълняване на дейности, свързани с устойчивото потребление честотата на извършване на наблюдаваните дейности в интернет (8 клъстера)**

Клъстерни групи	Профил	Големина на клъстера
Клъстер 1	Хората, които попадат в тази група са посочили, че почти всички дейности се отнасят до тях в голяма степен. Само по отношение на дейностите използване на един автомобил за цялото семейство и умишлено използване на градски транспорт са посочили, че се отнасят до тях, но в малка степен. Единствено в този клъстер попадат хора, които заявяват, че редовно събират отпадъци разделно.	5,4% - 13,4% 20 271 – 50 300 варненци
Клъстер 2	За хората, попадащи в тази група е характерно, че 6 от дейностите се отнасят до тях в много голяма степен: използване на храни без ГМО; храни без изкуствени торове; уреди с високи класове на енергийна ефективност; устройства за намаляване на разхода на ел. енергия; изхвърляне на батерии на места, специално предназначени за това и саниране на жилища. Това са хора, които не произвеждат самостоятелно плодове и зеленчуци и нямат отношение към изкуствените торове. Останалите 9 дейности се отнасят до тях, но в малка степен.	6% - 14% 22 520 – 52 550 варненци

Клъстър 3	За хората от тази група е характерно, че в много голяма степен използват един автомобил за цялото семейство. Тук 6 от дейностите не се отнасят изобщо до тях. Това са хора, които не използват устройства за намаляване на разхода на вода; не изхвърлят батерии на специално предназначени места; не изхвърлят електронни отпадъци чрез организации; използват изкуствени торове в личното стопанство; не санират жилищата си и не използват соларни панели. Останалите 10 дейности се отнасят до тях, но в малка степен.	6,4% - 14,4% 24 000 – 54 000 варненци
Клъстър 4	Хората от тази група са ясно фокусирани върху безопасното хранене. За тях в много голяма степен е характерно, че избягват храни, които съдържат ГМО; произвеждат самостоятелно плодове и зеленчуци; отказали са се от използване на изкуствени торове в личните стопанства. Всички останали 14 дейности се отнасят до тях, но в малка степен.	11% - 19% 41 292 – 71 322 варненци
Клъстър 5	Най-характерното за тази група е, че заявяват, че се отнася до тях в голяма степен единствено умишленото използване на градски транспорт. Тук попадат хора, които не изхвърлят батерии на специални места; не изхвърлят ел. отпадъци чрез организации, предназначени за това; използват изкуствени торове в личните си стопанства; не използват един автомобил в семействата си. Всички останали 11 дейности се отнасят до тях, но в малка степен.	10,6% - 18,6% 39 784 – 69 809 варненци
Клъстър 6	За хората в тази група е характерно, че в малка степен извършват дейностите: използване на храни без ГМО; саниране на жилището; използване на хартиени и текстилни торби при пазаруване; използване на един автомобил за цялото семейство. Всички останали 12 дейности изобщо не се отнасят до тях.	13,2% - 21,2% 49 542 – 79 567 варненци

Клъстър 7	В тази група попадат хора, за които в много голяма степен се отнася използването на устройства за намаляване на разхода на ел. енергия и вода, както и използването на един автомобил за цялото домакинство. Това са хора, които не използват перилни препарати, които са безвредни за околната среда и не са се отказали от изкуствените торове в личните си стопанства.	5,2% - 13,2% 19 516 – 49 542 варненци
Клъстър 8	За хората от тази група е характерно, че в голяма степен за тях се отнася: използването на ресурси за отопление, които не замърсяват въздуха; използването на уреди с висока енергийна ефективност и саниране на жилището. Тези хора не събират отпадъци отделно; не изхвърлят батерии на специално предназначени места; не изхвърлят електронни отпадъци чрез организации, които се грижат за това; не притежават лични стопанства за производство на плодове и зеленчуци; не използват соларни панели и не използват умишлено градски транспорт.	10,3% - 18,3% 38 657 – 68 683 варненци

### Изводи и препоръки

Настоящото изследване по-скоро повдига въпроси, отколкото намира отговори. Най-важното заключение, което може да бъде направено е, че устойчивото поведение няма да се случи само. Резултатите в динамика доказват, че независимо от високата степен на споделяне на убеждението, че даден проблем в средата съществува, това не винаги се отразява на действия, имащи връзка с решаването на проблема. Данните имат формулативен характер. За да могат да се очертаят ясно основните проблемни области, свързани с поведението на варненци в посока на устойчиво потребление е необходимо да се очертаят основни фактори, от които зависи това поведение. Дали те са свързани предимно с икономически индикатори или са свързани с емоционални и мисловни индикатори? Дали някои от демонстрираните поведения към момента не се основават на нисък стандарт на живот, а не на осъзнато действие, свързано с проблем? Отговорите на тези въпроси ще открият възможните полета за адекватно управление на устойчивото потребление в правилната посока.

## Използвана литература

1. ЕС (2005) 3. Споразумението от Бристол. Заключение на неофициалната среща на министрите по въпросите на устойчивото развитие на общностите. Available at: [www.communities.gov.uk/pub523/](http://www.communities.gov.uk/pub523/).
2. ЕС (2007) Лайпцигска харта за устойчиви европейски градове, Лайпцигска харта за устойчиви европейски градове. Available at: <http://www.eufunds.bg>.
3. Калинков, К. and Ковачев, А. (2012) 'Градовете – основа за икономически растеж и устойчиво развитие на Европейския съюз', in Тенденции и предизвикателства в развитието на икономиката. Варна: 'Наука и икономика', pp. 17–24. Available at: [http://conference2012.ue-varna.bg/II\\_ТОМ.pdf](http://conference2012.ue-varna.bg/II_ТОМ.pdf).
4. МС (2009) 'Закон за устойчиво развитие', Държавен вестник, р. бр.12.
5. Duryn-Ramos, M. F. (2013) 'Assessing Sustainable Behavior and its Correlates: A Measure of Pro-Ecological, Frugal, Altruistic and Equitable Actions Сй sar Tapia-Fonllem \*, Victor Corral-Verdugo, Blanca Fraijo-Sing and', Sustainability, 5, pp. 711–723. doi: 10.3390/su 5020711.
6. Ehrlich, P. R. (2004) One with Nineveh/ : politics, consumption, and the human future. Washington, DC: Island Press/Shearwater Books. Available at: <http://www.lontar.ui.ac.id/file?file=pdf/abstrak-106311.pdf> (Accessed: 16 November 2017).
7. Graumann, C. F. (2003) The Phenomenological Approach to People-Environment Studies, Handbook of environmental psychology. doi: 10.1016/j.jenvp.2004.02.001.
8. Kaiser, F. G. (1998) 'A General Measure of Ecological Behavior: EBSCOhost', Journal of Applied Social Psychology, 28(5), pp. 395–422. Available at: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=11&sid=4632f3b1-1327-416c-8bfb-6d073ecd7df6%40sessionmgr102&bdata=JnNpd GU9ZWWhvc3QtG12ZQ%3D%3D#AN=650570&db=bth> (Accessed: 16 November 2017).
9. Martin, D. and Shouten, J. (2014) Sustainable marketing. Pearson Pub.

10. UNCED (1992) 'Earth Summit'92. The UN Conference on Environment and Development', in *Reproduction*. Rio de Janeiro, Brazil, p. 351. doi: 10.1007/s11671-008-9208-3.
11. De Young, R. (1996) 'Some psychological aspects of living lightly: Desired lifestyle patterns and conservation behavior', *Journal of Environmental Systems*, 20, pp. 215–227. Available at: [https://www.researchgate.net/profile/Raymond\\_De\\_Young/publication/250146123\\_Some\\_Psychological\\_Aspects\\_of\\_Living\\_Lightly\\_Desired\\_Lifestyle\\_Patterns\\_and\\_Conservation\\_Behavior/links/00b7d52c11fbca063e000000/Some-Psychological-Aspects-of-Living-Lightly-Desir](https://www.researchgate.net/profile/Raymond_De_Young/publication/250146123_Some_Psychological_Aspects_of_Living_Lightly_Desired_Lifestyle_Patterns_and_Conservation_Behavior/links/00b7d52c11fbca063e000000/Some-Psychological-Aspects-of-Living-Lightly-Desir) (Accessed: 16 November 2017).

**Секция**  
**„ПРОБЛЕМИ НА**  
**РЕГИОНАЛНАТА ИКОНОМИКА”**





# ОСОБЕНОСТИ НА РЕГИОНАЛНОТО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ

*Методи Иванов, Климент Найденов*

## FEATURES OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN BULGARIA

*Metodi Ivanov, Kliment Naydenov*

### Abstract

In this article the authors will try to show us the specific of regional economic development in Bulgaria. Economic development in different territorial units should help the development of the region as a whole, and to be a prerequisite for increasing the competitiveness of individual regions. Particular attention should be paid to the development of national sectoral policies on the specific features of regional economic development, paying due attention to the socio-economic analysis of the region's development, on which to build regional development policy in the region.

*Key words: regional economy, regional development, regional economic development, regional policy.*

### Въведение

Значението на регионите в националните икономики се промени значително през последните години в резултат на глобализацията и реализацията на програмите за структурното приспособяване, чиято основна цел е насочена към намаляване на фискалните дисбаланси в краткосрочен и средносрочен план, както и до осъществяването на корекции в икономическото развитие за постигане на дългосрочен растеж. Именно разбирането на тези процеси трябва да се поставя в основата при извършването на регионален икономически анализ, както и при планирането на регионалното развитие в България. В периода от 1945 до 1989г. индустриалното производство в страната е било специализирано в отделните региони и защитено от провежданите държавни политики в страната, както и защитено от международната конкуренция. От друга страна производст-

вата в регионите на страната са се характеризирали с широкомащабен и енергично интензивен профил, с използването на нискоквалифициран труд и локално интегрирани отрасли, които са произвеждали стоки, предимно от ресурси на местно ниво, където значителна роля е притежавала локацията и специализацията на производството, които са се осъществявали от централните за административен контрол. Именно предвид на факта, че акцентът трябва да бъде поставен върху регионите и тяхното икономическо развитие, което определя мястото на методите и инструментите на регионалния анализ, както и жизненоважното им значение както за научните изследвания, така и за информирани, разработване на политики на регионално и национално ниво при осъществяването на оценка на ефективността на даден регион, която трябва да бъде в основата при формулирането на рамки за стратегическо регионално планиране, с цел да се улесни позиционирането, изграждането и поддържането на конкурентно предимство на региона.

## **1. Същност на регионалното икономическо развитие**

В своята същност регионалното икономическо развитие може да се разглежда, както като продукт, така и като процес. Като разликата при отделните авторски интерпретации се основава на възприемането на регионалното икономическо развитие като продукт на икономическото развитие, вследствие на което се измерват броя на работните места, благосъстоянието на населението, размера на инвестициите, стандарта на живот и условията на труд, при които хората се трудят и инвестират в отделните региони. Като цяло на основата на подобренията и настъпилите изменения се свързват с предприети мерки в сферата на икономическото развитие. Когато се представя регионалното икономическо развитие като процес в повечето случаи се има предвид, факта че се осъществява подкрепа в индустриално отношение, подобрява се инфраструктурата, инвестира се в подобряване на потенциал на работната сила и развитието на пазарните взаимоотношения. Естествено, по-някога е трудно дори и за експертите да направят паралел между желаните резултати за постигане на регионалното икономическо развитие с необходимите процеси използвани за постигането им. Много често именно

неразбирането на отговорните лица и структури за управлението на икономическото развитие, което в България е съчетано и дори с некомпетентност от страна на отговорните лица и структури при разработването на стратегии и планове за постигане на конкретна форма на съгласуваност между желаните резултати, които да бъдат постигнати в следствие на използването на подходящи и приемливи икономически процеси. Към този дискурс допълнително трябва да се вземе предвид нестабилния и променящ се характер на икономическата среда, където външните фактори, като например обменните валутни курсове, развитието на новите технологии, растящата чуждестранната конкуренция ще заемат все по-голямо място при процесите на вземане на решения, които влияят върху икономическата политика и стратегия в регионите. Много често в стремежа към максимизиране на икономическата рентабилност, вместо да се търсят нови подходи за постигане на устойчиво развитие, се правят опити да се генерират ползи от икономическото развитие на хората и бизнеса в отделните региони, което не е съпроводено със стремеж към намаляване на въздействието върху околната среда.

Схващането на регионалното икономическо развитие като процес налага разбирането, че местните административни структури, управляващи отделните териториални единици, трябва да се ангажират с процесите на стимулиране и/или поддържане на стопанска дейност, което означава, че те трябва да оказват влияние и върху заетостта в региона. По-този начин можем да отбележим, че основната цел на регионалното икономическо развитие е стимулиране на възможностите за заетост в секторите, които подобряват местното развитие на общността, чрез използването на съществуващите човешки, природни и институционални ресурси на региона. Това налага регионалните институции да са ангажирани и с мобилизиране на социалния капитал, в контекста на реализирането на програми и политики за регионално икономическо развитие отнасящи се до повишаването на качеството на живот на местното население, чрез създаването на подходящи условия за разширяването на производството на стопанските субекти в региона. Освен това регионално икономическо развитие трябва да се схваща и като комбинация от

качествени и количествени характеристики на икономиката на региона, където като качествени характеристики не трябва да се възприемат само и единствено видовете работни места, техния брой и структура, а също така и способността и инициативността на местното население за разширяване на икономическата дейност, чрез използването на оптималния капацитет за максимално увеличаване на ползите в региона. За повишаването на ефективността на регионалното развитие, не е достатъчно да се разчита само и единствено на възможностите за приложение на концепциите за растеж, без да се обръща внимание както на силите, които поставят началото на растежа, така и на тези които пречат за постигането му.

Несъмнено регионалното икономическото развитие трябва да се разглежда едновременно в количественото и в качествено си измерение. Като количественото измерение се отнася до възможностите за измерване на ползите, които то създава чрез увеличаване на нивото на благосъстоянието и доходите, наличието на стоки и услуги, подобряването на финансовата сигурност и т.н. Докато в качествено си измерение регионалното икономическо развитие трябва да създава по-голяма социална и финансова равнопоставеност между регионите, да се стреми към постигане на устойчиво развитие и създаване на възможности за повишаване на заетостта и подобряване на качеството на живот в конкретния регион. Осъществяването на институционалните споразумения трябва да се разглежда като част от процеса по реализация на политиките, стратегиите, където средствата и ресурсите, използвани за постигане на желаните резултати трябва да са насочени към постигане на регионален икономически растеж.

Многоизмерността в икономическото развитие предполага по-скоро регионалното икономическо развитие да се възприема като възможност за прилагането на икономически процеси и ресурси, които са приемливи за региона и едновременно с това създават възможност за постигане на устойчиво развитие и удовлетвореност от постигнатите и желани икономически резултати в региона, отговарящи на ценностите и очакванията на населението и бизнеса за социално-икономическо развитие на региона. Основната рамка за

постигане на регионален икономически растеж трябва да се обвърже, чрез изготвянето на стратегия и план за регионално икономическо развитие на отделния регион, които да подпомогнат търсенето на фактори, подхранващи социално-икономическите процеси при създаването на възможност за повишаване на конкурентоспособността на региона. За съжаление голяма част от териториалните административни единици в страната не се преориентират достатъчно бързо, за да са конкурентоспособни в новата глобална ера на бизнеса и технологиите, при която е необходима изграждането на гъвкава стратегическа инфраструктура. Планирането на регионалното икономическо развитие в България е предизвикателство при определянето на начина на формулирането на регионалната икономическа политика, която трябва да отговори едновременно на глобалната динамика от една страна, а от друга на създалия се национален вакуум по отношение на макроикономическата политика спрямо отделните региони в страната, който до известна степен се дължи на невъзможността на правителството да защити регионите от външната конкуренция. От друга страна отделните административно-териториални единици продължават да търсят от правителството подкрепа за осигуряване на икономическа насоченост и инвестиции за стимулиране на икономическото им развитие, без да осъзнават, че от една страна глобализацията, а от друга международните споразумения и от части пълноправното членство в Европейския съюз лишават правителството в голяма степен от правомощия да прилага икономически и политически механизми за повишаване на конкурентоспособността на икономиките в отделните региони. В следствие на което регионите трябва да използват предимно свои собствени средства, за да оцелеят и за да се конкурират в национален и международен мащаб, но за целта трябва първо да разберат кои са факторите, които определят динамиката на нововъзникващата нова икономическа епоха на 21 век (Stimson, R., Stough, R., Brian H., 2002).

## **2. Влияние на стратегическото пространствено и градоустройственото планиране върху регионалното икономическо развитие**

Според предвижданията в Националната концепция за пространствено развитие към 2025 г. се залага на преминаването към модела „Умерен полицентризъм“, което предполага постигане на балансираност на развитието на националното пространство, а това е свързано с установяването на „умерено намалени темпове на демографското свиване и успешно провеждана регионална политика, съпроводена с преодоляване на икономическите затруднения и лек икономически подем, умерено развитие на новите технологии и иновациите, разширяване и усъвършенстване на техническата инфраструктура (Национална концепция за пространствено развитие, 2012г., ст. 38-39)“. Именно тук важно място по отношение на регионалното икономическо развитие, което пряко се влияе от стратегическото пространствено и градоустройствено планиране притежава разработването на регионални схеми за пространствено развитие на район от ниво 3, чиято основна цел е насочена към установяването на ефективна организация на пространството във всяка една от 28-те административни области в страната. Като на основата на извършените анализи и оценката на структурата на географското пространство на областта, което включва природните, социално-икономическите, урбанизираните и техническите системи, техните съставни компоненти и елементи, съществуващите пространствено-функционални връзки между тях и процесите, които ги формират би могло да се програмират възможностите и да се открият особеностите, които притежава региона и едновременно с това ще могат да се изведат стратегически сравнителни предимства, притежаваните ресурси и потенциали на пространството на областта, чрез което да се постигне регионален икономически растеж. Определено структуроопределящо значение при провеждането и осъществяването на регионална икономическа политика притежават областите, тъй като те притежават политико-стратегически, административно-оперативни, организационно-координиращи и контролни функции в рамките на Националната система за планиране и управление на те-

риторията. От една страна можем да възприемем координиращата и насочващата роля на Регионалните схеми за пространствено развитие на районите от ниво 3, като съществен недостатък по отношение на други териториални и секторни стратегически и планови документи, притежаващи задължителен характер и с наличие на повече конкретика като например Общия устройствен план, Общински план за развитие, тъй като се наблюдават съществени дефицити по отношение на осъщественото пространствено планиране в отделни общини, в които документи не се отчита спецификата на областта, а дори прави впечатление, че общината се разглежда като изцяло самостоятелна изолирана автономна единица, която не се влияе от външни фактори. Именно поради тази причина Регионалната схема за пространствено развитие на областта освен да осигурява стратегическа рамка и пространствена концепция (схема) за пространствено развитие на пространството на областта, която да включва както функционално-йерархичната структура на мрежата от градски центрове (центрове на развитие) в областта, центрове на общини и други населени места, изявени като центрове в мрежата (Методически указания за изготвяне на регионалните схеми за пространствено развитие, 2016г). Така трябва и да отразява агломерационни образувания и зони на влияние и селищни образувания по Закона за административно-териториалното устройство на Република България, както и осите на развитие с национално, регионално и местно значение, и връзки с осите на развитие на съседни области. Също така необходимото внимание трябва да бъде отделено и върху преминаващите транспортни коридори и други инфраструктурни мрежи с национално, регионално и местно значение. Естествено по отношение на регионалното икономическо развитие важно място трябва да заемат изготвянето на специализирани схеми за развитие на индустрията, което се изразява в реализирането на възможности за осъществяването на подкрепа на съществуващите и създаването на нови индустриални и бизнес зони, подобряване на транспортната система, развитие на туристическата инфраструктура, като се идентифицират конкретни дейности и проекти с регионално и надобщинско значение.

Определяйки предизвикателствата пред стратегическото пространствено планиране за развитие на регионите в България трябва несъмнено да отчетем факта, че наблюдаваме стихийно изпреварващо изработване на Общинските планове за развитие, които са регламентирани от Закона за регионално развитие, в сравнение с изработването на Общия устройствен план за територията на общината, чието изработване се регламентира със Закона за устройство на територията. Една от съществените причини за бързото изготвяне на Общинските планове за развитие е факта, че общините ги възлагат по задължение и едновременно с това с надеждата за използване на възможностите за финансиране, които предоставят европейските фондове. Всичко това определя картината, която наблюдаваме в преобладаващата част от общините в страната, а именно съществуват изработени Общински планове за развитие, докато Общите устройствени планове ще бъдат изработени доста по-късно. Една от причините за това закъснение, която бихме могли да откромим се свързва с регламентираното изискване в чл. 59 от Закона за устройство на територията влизащо в сила на 01.01.2019г., според което „извън границите на урбанизираните територии застрояване се допуска при спазване на предвижданията на действащ общ устройствен план за територията на общината или за част от нея, и въз основа на действащ план за застрояване за поземлен имот или за група поземлени имоти или парцеларен план за елементите на техническата инфраструктура, след промяна на предназначението на земята, когато това се изисква по реда на специален закон“. Посоченото разминаване във времето или по-скоро прекомерното закъснение с разработването на Общия устройствен план за територията на общината предполага и дори гарантира независимото протичане на двете планирания, което от друга страна предполага, че Общия устройствен план ще бъде следствието на Общинския план за развитие и като резултат в изпълнение на Закона за регионално развитие и Закона за устройство на територията общините ще се опитват да планират развитието на общината, но без да гарантират взаимовръзването протичане на двата процеса. Тъй като съгласно изискванията на Закона за регионално развитие се изготвя концепция за



пространствено развитие на общината, след нея - и самият Общински план за развитие, докато съгласно изискванията на Закона за устройство на територията се изготвя задание за Общ устройствен план за територията на общината, а след него се разработва същинският Общ устройствен план. Определено двата вида планиране не могат и не трябва да бъдат автономни и независими едно от друго и в тази връзка трябва да се намери взаимно обусловено и хармонично взаимодействие и съответствие между двата вида планиране и планове, тъй като планирането на развитието обуславя планирането на устройството, но едновременно с това е предопределено от него, тъй като планирането на устройството дава териториалната основа за планирането. В тази връзка, считаме че двата вида планиране трябва да бъдат взаимно обусловени, което определя правилният подход, при търсенето и намирането на пътища и механизми за гарантиране на тази взаимна обвързаност и зависимост. Практиката, която наблюдаваме при приложението на двата закона е, че Общинският план за развитие предхожда Общия устройствен план за територията на общината и дори остава впечатлението че са абстрахиран един от друг, за което съдейства липсата на Общия устройствен план за територията на общината(ОУПО) при приемането на Общински план за развитие(ОПР). Още повече като имаме предвид, ОУПО е стратегически документ с по-далечен хоризонт, а именно 15 - 20 години, докато Общинският план за развитие се изготвя за седемгодишен период, а това от своя страна означава, че ОПР трябва да бъде изработен и синхронизиран с ОУПО, тъй като стратегическото пространственото планиране ни показва и създава териториалната основа, т.е. пространственото планиране трябва да бъде коректив за осъществяване на социално-икономическото планиране, чието изражение на практика е Общинският план за развитие. В преобладаващата част от общините в страната Общия устройствен план за територията на общината ще се изработят при наличие на действащи Общински планове за развитие и можем да очакваме, че ще бъдат съобразени с тях или ще бъдат тяхно следствие. От което ще следва огромния и съществен пропуск по отношение на възможността пространственото планиране обратно да въз-

действия на социално-икономическото планиране, т.е. от следствие, то да се превърне в причина. С други думи казано бъдещото съобразяване на Общинските планове за развитие с Общите устройствени планове може да очакваме чак в следващия 7-годишен планов период, тъй като по отношение на текущия планов период възможна проява на съгласуваност между двата вида планиране се изразява в актуализиране на ОПР в резултат на предвижданията на одобрен ОУПО, но това е по-скоро химера (Иванов, Найденов, 2016г.).

### **3. Роля на демографското състояние на региона върху регионалното икономическо развитие**

За подобряването на демографското състояние и междурегионалните различия важно място трябва да се отдели на стратегическото пространствено и градоустройствено планиране, особено по отношение на възможностите, то да бъде обвързано с прилагането на целенасочена инвестиционна програма, при която съществено място бъде отредено върху създаването на възможности за подобряване на демографската ситуация. Особено, като имаме предвид, че основна отличителна черта на емигрантския поток е фактът, че в него попадат предимно хора с по-висока образователна и професионална подготовка, което дава отражение, както върху образователната структура на населението, така и върху трудовия потенциал на териториалната единица. В следствие, на което се наблюдава засилване на демографската ситуация в отделния регион в следните направления – намаляване на раждаемостта, съответно повишаване на смъртността, засилени темпове на процеса на застаряване на населението, влошаване на структурите на населението, в това число намаляване възможностите за кадрово обезпечаване. Основаването на ясни индикатори при изграждането на системите за управление на изпълнението, като създаване на ключови индикатори на ниво организация, определяне на индикатори на ниво дирекция и индивидуални индикатори ще дадат възможност на ръководителите да проследяват в детайли напредъка и да спомогнат за ранно идентифициране и решаване на възникналите проблеми. Важен фрагмент за развитието на единна и стандартна практика за стратегическо планиране при администрацията е законово регламентиране на про-

цеса на стратегическо планиране и управление, както и систематизиране на документите по ключови политики с цел ранното идентифициране на уязвимостта на прилаганите политики.

Демографската криза с многостранните ѝ проявления е един от най-сериозните проблеми, пред които ще бъде изправена България през следващите десетилетия, тъй като продължава да намалява и да застарява населението, от една страна поради закъснените реформи в политиките в подкрепа на семейните ценности, за увеличаването на раждаемостта и за задържане на младите кадри, от друга страна предвид социално-икономическите условия в страната продължават изселванията на населението извън пределите ѝ. Разбира се, посочените тенденции не са изключение само и единствено по отношение на демографското състояние на България, но са еквивалентни и за преобладаващата част от страните от Централна и Източна Европа. Поради тази причина е необходимо изпълнението на политики за съхраняване на населените места, които са важни опорни центрове в полицентричната урбанистична мрежа и на връзките между тях. А това налага, да продължава осъществяването на целенасочена подкрепа за развитие на селските райони с потенциал както за развитие на традиционни производства, така и за диверсифициране на икономическите дейности съгласно специфичните особености на обособената територия, с цел създаване на възможност за развитие на регионалното стопанство чрез постигане на регионален икономически растеж посредством допълнително развитие на свързващите направления на транспортната инфраструктура, както и с концентрация на важни елементи на инженерно-техническата инфраструктура и приложение на принципите за концентрация на ресурси за насочване на интегрирани инвестиции за всички тематични направления на пространствената концепция, а това може да бъде осъществено чрез по-добрата пространствена и функционална организация и икономия на ресурси, включително и от мащаба.

### **Заклучение**

Особеностите на регионалното икономическо развитие в страната ни се обуславят от взаимосвързаността на показателите на нивата на развитата инфраструктура, гъстота на населението, същест-

вуването на урбанизирани центрове, икономическата активност и брутният вътрешен продукт (БВП) на човек от населението. Страната ни не прави изключение от общото правило отнасящо се за страните от Югоизточна Европа, където столицата и силно урбанизираните региони, които не са периферни привличат по-голямата част от икономически активното население. При извършването на регионален анализ в страната ни се потвърждават закономерности, които притежават характеристиките на „център-периферия“. Като се наблюдава ниско равнище на БВП на човек от населението и на преките чуждестранни инвестиции като абсолютен обем към регионите с ниска гъстота на населението и като следствие от това - отрицателен механичен прираст и засилване на остаряването на населението в тях. Като резултат на това трябва да отбележим и тенденцията към значително намаляване на дела на малките и средните предприятия и особено на тези с висока ефективност, от което произтичат трудности при развитие на регионалната икономика, което води след себе си до нарастване на регионалните различия и увеличаване на диспропорциите между регионите. Идентифицирането на регионалните различия е от съществено значение за всяка териториална единица, тъй като те обуславят необходимостта от извършването на цялостно и комплексно изследване на развитието на конкретната териториална единица.

### **Използвана литература**

1. Иванов, М., Найденов, Кл., „Стратегическото пространствено планиране като инструмент за насърчаване на регионалното развитие в България“, Годишник на Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“, София, 2016 г.
2. Методически указания за изготвяне на регионалните схеми за пространствено развитие, София, 2016г., достъпни на <http://www.mrrb.government.bg/static/media/ups/articles/attachments/1c01b549a75645a6c03afdf9ccb46af1.pdf> към 10.11.2017 г.
3. Национална концепция за пространствено развитие, 2012г., достъпна на <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=774> към 10.11.2017 г.

4. Тотев, С., „Регионална стратегия за икономическо развитие“, достъпна на [ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/bas/ecchap/CH\\_20\\_Totev.pdf](ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/bas/ecchap/CH_20_Totev.pdf) към 10.11.2017 г.
5. Stimson, Robert J., Stough, Roger R., Roberts, Brian H., Regional economic development. Analysis and Planning Strategy, 2002, ISBN 978-3-662-04913-6

# УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ

*Георги Николов, Елка Василева*

## IMPROVEMENT OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT POLICIES IN THE REGIONS

*Georgi Nikolov, Elka Vasileva*

### Abstract

The EU's economic development policies are geared towards innovation and sustainability, securing public goods, promoting human capital, integrating the economy, achieving institutional change and developing territory by improving living conditions. National, regional and local government policies are confronted with the growing importance of intra-regional and intra-local differentiation. The purpose of this document is to address the most important challenges faced by responsible institutions in defining spatial development policies.

*Key words: economic development, regional development policy, regional development, spatial development policies.*

Изследването на основните политики за икономическо развитие и начинът им на въздействие върху регионите, е предизвикателство с фундаментален характер, чието призвание е да оптимизира тяхната ефективност, с цел насърчаване на регионалното развитие. Този процес е изразен във формирането на държавната политика в областта, чиято правна регламентация е дефинирана в редица нормативни и законови актове, в основата, на които лежи Закона за регионално развитие. Посредством него се утвърждават принципите, насочени към постигането на дългосрочно, устойчиво и балансирано развитие на държавно, регионално и местно равнище. Тези принципи следва да бъдат в унисон с индивидуалното икономическо развитие на районите, областите и общините, представляващи арената за планиране и програмиране на параметрите на социално-икономическите процеси в териториален аспект. Настоящия доклад

изследва три фундаментални направления в този процес: икономически растеж; институции и икономическа власт; практики и инструменти на политиките за икономическо развитие.

Тези направления биват дискутирани от три страни: теоретични и концептуални перспективи, емпирични факти и политически теории и оценителни величини.

Края на световната финансова криза задейства динамични промени в националните икономики, които породиха необходимост от разработването на ефективни териториални политики за икономическо развитие. В Европейския съюз, такива политика бяха ориентирани към иновации и устойчивост, осигуряване на публични блага, насърчаване на човешкия капитал, интеграция на икономиката, институционална промяна, развитие на териториите чрез подобряване и усъвършенстване условията на живот. Националните, регионалните и местните правителствени политики са изправени пред нарастващото значение на диференциацията в рамките на регионалните и локални граници. Целта на този доклад е да се обърне внимание на най-важните предизвикателства, стоящи пред отговорните институции при определянето на политиките за териториално развитие.

Стремещът към растеж и развитие на регионалните социално-икономически системи, предлага поле за усъвършенстване. Възможностите за това се състоят в световните производствени и иновационни мрежи, еквивалентните връзки и икономическата интеграция, инициращи реструктурирането и оптимизирането на индустриалните структури. В развитието на този процес, едни райони определят и оползотворяват своите конкурентни предимства, докато други все повече биват тласкани към периферията, оставайки извън фокуса на икономическото развитие.

Едни и същи световни процеси, едновременно разрушават установените регионални профили и създадените умения, излезли от употреба, на някои места, и създават нови на други места. Подобна зависимост на икономическо реструктуриране, обаче, е силно ограничена от към информация и факти. В същото време, липсва и консенсус сред теоретичните постановки, определящ институционалната ефективност на икономическите власти, в т.ч. индикатори

за определяне на „добри“ и „лоши“ институции. По този начин, оптимизирането на институционалната структура остава по периферията на приоритетите, а фокусът на политиките за икономическо развитие е поставен върху инвестициите с дългосрочен ефект, насърчаващи конкурентоспособността на регионите. Тук възможности за увеличаване на добавената стойност на произведената продукция, следва да се търсят в подобряване на възможностите на публичния и частния сектор в процеса на управление на проекти в областта на въвеждането на нови технологии, разработването на нови продукти и тяхното пласиране на пазара. Това ще бъде постигнато чрез комбинирани гранатови схеми, включващи директна инвестиционна подкрепа, обучение на персонала и възможност за ползване на консултантски услуги.

Много важен въпрос за пространствените икономики е как да се обясни наличието на върхове и спадове в пространственото разпределение на благосъстоянието на населението. Устойчивото намаляване на транспортните разходи от средата на 19-ти век, отказването от търговския протекционизъм и най-вече, почти пълното премахване на комуникационните разходи, предизвикват усещането за един „плосък свят“, където пространствените измерения не би следвало да оказват толкова значимо влияние. Въпреки, че географската близост до природните ресурси е фактор с отслабващо значение, то разстоянията и местоположението, все още играят съществена роля в икономическия живот и развитие. В новите геоикономически реалности, своето специално място заемат градовете, като двигатели на растежа. В тях е концентрирана голяма част от физическия и човешки капитал, инициращ и стимулиращ икономическия растеж в районите за планиране. Това от една страна поставя градовете пред предизвикателството да се справят с редица специфични проблеми с разнообразен характер: икономически, социален, инфраструктурен, демографски, екологичен и други, породени от концентрацията на хора и икономически дейности. От друга страна, притегателната сила на градовете, ги превръща в катализатор на трудов и творчески потенциал, но в същото време обостря вътрешно регионалните диспропорции, като върху стремежа за тяхното преодоляване са изгра-



дени европейските политики за растеж и развитие. Тези проблеми са типични за протичащите урбанизационни процеси, установили се по територията на целия европейски континент, което налага повишаване на ефективността на планирането и програмирането на регионалното икономическо развитие.

Съществуват няколко ключови момента, които следва да се отчетат в процеса на оптимизиране развитието на пространствената икономика:

- Първо, локационен предмет: въпреки че в близкото минало множество дейности са могли да бъдат локализирани почти навсякъде, пространственото развитие на обществата е довело до силно ограничаване на възможностите за локализиране днес.

- Второ, движимите блага и труда са все още скъпи: вместо употреба на териториално отдалечени ресурси е необходимо е да се открият възможностите за оползотворяване на наличните производствени фактори и регионални предимства и интегрирането им в социално-икономическите регионални системи.

- Трето, пространственото разпределение на дейностите е резултат от мащабните икономии и разходите за преместване на хора, блага и информация. Двете противоречащи си сили са агломерацията (водена от пазарния достъп) и дисперсията (породена от пазарното пренасищане) - разпределението на фирмите отвъд регионите може да бъде видяно като баланс на двете.

В науката и практиката съществува предположението, че нарастването на регионалния пазарен потенциал е правопрпорционално на заплащането на труда. Подобно твърдение не е лишено от доказателства. Регионалните социално-икономически диспропорции са по-скоро резултат от разпределението на човешки капитал, отколкото от антропогенните териториални различия. Регионалните диференциации по отношение на икономическото развитие са функция на небалансирания икономически растеж. Поради тази причина, пространствената справедливост е често използвана като цел на регионалната икономическа политика, въпреки че в действителност между-регионална справедливост може би е по-добра политическа цел вместо пространствена.

Като добър пример за изложеното твърдение са агломерационните икономики, които имат важно значение в споделянето на добър опит. Големите столични региони (Виена, Берлин, Рим) произвеждат значителен дял от държавния БВП, но имат по-нисък такъв в разполагаемия доход, което означава че съществени ресурси биват пренасочвани към други региони. Политиките за заетост в Европа подценяват влиянието на градската среда, катализатор на икономически дейности и професии. Налага се нов подход, насочен към развитието на градовете, като концентратори на националното население. Главната цел на подобна политика би трябвало да бъде развитието на човешкия капитал. Над две трети от европейските граждани днес живеят в градове, като прогнозите за 2020 г. са недвусмислени и предвиждат нарастване на населението им 80% от общото население на Съюза. Все по ясно е, че икономическият растеж в ЕС ще дойде предимно от градовете и, че нито държавите от Съюза, нито самият Съюз могат да постигнат икономическите и социалните си цели, без да работят активно с градовете. Местните власти следва да използват натрупаните стойности за да съдействат за посрещането на разнородните предизвикателства, съпътстващи урбанизационните процеси, в т.ч. свързаните със заетостта, жилищното строителство, инфраструктурата, мобилността на гражданите и не на последно място екологичния проблем. Тъй като градовете са местата, в които възникват предизвикателства и най-ефективно се прилагат решенията, те имат водеща роля в реализирането на редица европейски или национални политики на местно равнище.

За да предложим адекватна държавна политика първо трябва да отговорим на три главни дискуссионни въпроса относно политиката за икономическо развитие:

**Първо**, Защо определени места изпреварват други в процеса на своето икономическо развитие?

**Второ**, дали традиционният въпрос „Как фирмите печелят от локация?“, не трябва да бъде променен на „Как местата печелят от фирмите?“

**Трето**, в каква степен фирмите са „добри граждани“?

Икономическото развитие може да бъде определено като устойчиво повишаване на благосъстоянието и качеството на живот. Важно е понятието да бъде разграничено от „икономически растеж“. „Развитие“ и „растеж“ не могат да бъдат третираны като синоними, а по-скоро като следствие едно от друго. Икономическото развитие увеличава регионалния капацитет и довежда до икономически растеж, като по този начин осигурява икономическото бъдеще.

Ключов въпрос е измерването и оценка на провежданите политики от страна на държавата и резултати от тях. Едно от решенията са качествените, задълбочени изследвания и анализи по местата. Съществуват някои добри примери за успешно преобразуване на остарелите модели в индустриалните райони. Местните специалисти, технологиите, мрежите и местната диверсификация играят важна роля в тези случаи. Пространствения размер на икономическото развитие е особено важен за бедните хора за които „местоположението е съдба“, поради тяхната невъзможност за мобилност.

Ролята на политиката за икономическо развитие е да адресира съществуващите пазарни провали, да инвестира в капацитет и да допълва действията на частния сектор. Съществува, също така, и необходимост от преосмисляне на някои икономически предположения, като: да се остави сближаването по категории и да се приеме към общото такова.

Решението е, политиките за икономическо развитие да се фокусират върху благосъстоянието и качеството на живот. За постигането на това, те трябва да бъдат гъвкави, адаптивни и търсещи общ консенсус. Нещо повече, те трябва да се фокусират върху изграждането на капацитет също като инфраструктурния и човешки капитал – да подготвят хората за промяна в условията на пазара на труда. По отношение на българските региони, основната задача на страната е да развие най-пълноценно икономика базирана на знанието, като същевременно поддържа балансиран растеж. За да постигне тази цел България следва да подобри качеството на инфраструктурата в страната, и по-специално тази инфраструктура, имаща отношение към модернизирани икономиката. Достигането и поддържането на устойчив растеж, създаването на възможности за зае-

тост извън пределите на столицата, зависят в голяма степен от състоянието на транспортната инфраструктура и от възможността за достъп до високо-технологични комуникации в регионите на страната, както и от ясно изградена политика в областта на човешките ресурси.

Следва да се подчертае, че структурата на икономиката е доминирана от производствен процес, който използва остаряла и неефективна технология, ниска производителност на труда, лошо поддържана инфраструктура и липса на бързо приспособима, към новите изисквания, работна сила. В този смисъл икономическото развитие може да бъде постигнато чрез иновации, понижени разходи за транзакции допустими от закона и реализиране на регионални възможности. Иновациите и предприемачеството следва да бъдат насърчавани и разгърнати като механизми за постигане на икономическо развитие.

За да могат градовете да разрешат проблеми като концентрацията на бедността, пространствената сегрегация и застаряване на населението е нужен многопластов подход. Повече от половината от всички инвестиции по линия на ЕФРР за периода между 2014 г. и 2020 г. са изрично насочени към градските райони. Тези инвестиционни проекти ще бъдат по целенасочени от всякога, за да се помогне на градовете да посрещнат предизвикателствата, пред които са изправени, и за да се използва мощта им в областта на интелигентния, устойчив и приобщаващ растеж.

В заключение можем да кажем, че чрез тези инвестиции ще бъде постигнато оптимално въздействие, само ако се търси колаборация и интегритет във взаимодействието между централни и периферни територии. Целта на този подход е да установи парадигма за преодоляване на факторите на поляритета център-периферия и да инициира териториална взаимозависимост. Такъв подход е основан на разбирането, че бъдещото възобновяване на слабо урбанизираните, периферни райони лежи върху оптимизирането на икономическото развитие и растеж на градските центрове. Техния прогрес, следва да бъде обвързан с реализирането на ползи за райони, които понастоящем са в положение на сериозен упадък и обезлюдяване. В

този ред на мисли, върху градските центрове тежи ангажимента за повишаване на своята инвестиционна привлекателност и засилване на подкрепата към периферните си територии с цел установяване на висока конкурентоспособност на прилежащия им регион.

### **Използвана литература**

1. Дракър П. Мениджмънт. Задачи, отговорности, практики. – София: Класика и стил, 2003.
2. Даскалова, Т., Местно самоуправление, „Авангард Прима”, С., 2012.
3. Анализ на Асоциацията за градско и областно планиране (АГОП) Обединено Кралство, Март 2003.
4. Directorate General XVI – Regional Policy and Cohesion.
5. „Преглед на регионалната политика в България: състояние, оценка и перспективи”, автори Алеко Джилджов, Васил Маринов, Флориан Хаузер, издание на ФРМС, юли 2001 г.

# ИЗСЛЕДВАНЕ НА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ КОХЕЗИОННАТА ПОЛИТИКА НА ЕС И РАЗВИТИЕТО НА РЕГИОНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

*Даниела Йорданова, Александър Косулиев*

## RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN EU COHESION POLICY AND DEVELOPMENT OF BULGARIANS REGIONS

*Daniela Yordanova, Aleksandar Kosuliev*

### Abstract

The article presents results of research on realization of Operational programs and spending of financial resource and more particularly grants in Bulgarian NUTS II planning regions. The relationship between the expenditures and economic state of each region presented by indicators GDP (per capita) and economic growth rate is explored. The research question is if the funds allocation on regional principle is a precondition for overcoming of regional disparities or leads to their deepening.

**Key words:** *Cohesion policy, Operational programs, grants, GDP (per capita), economic growth rate, regional disparities.*

Балансираният и устойчив растеж в регионите е основен залог за икономически просперитет, жизнена икономика и предпоставка за демографска стабилност. Един от основните инструменти за насърчаване на регионалните икономики, който българското правителство има възможност да приложи в големи мащаби след приемането на държавата като член на ЕС е реализацията на принципите на Кохезионната политика чрез финансиране на проекти посредством Оперативните програми през периода 2007-2013 година. Докладът има за цел да представи анализ на резултати от изследване на реализацията на Оперативните програми и изразходването на финансов ресурс под формата на безвъзмездна финансова помощ в районите за планиране от ниво NUTS II. Търси се връзка между размера на изразходваните средства и икономическото състояние на

съответния регион, представено чрез показателите БВП на човек от населението и темп на икономически растеж. Въпросът, на който искаме да отговорим е дали разпределението на средствата на регионален принцип е предпоставка за преодоляване на регионалните различия или води до тяхното задълбочаване.

Състоянието на районите за планиране преди приемането на България за член на ЕС е обект на анализ от редица стратегически документи. Стратегията на Националната Стратегическа Референтна Рамка (НСРР) определя основните цели на политиката и приоритетите за развитие през програмния период 2007-2013 г. (НСРР) Визията на стратегията се основава на обширен анализ на различията в развитието на страната, както същите са идентифицирани в Националния план за развитие 2007-2013 г. (НПЛР) и в Националната програма за реформи (НПР). Визията на България за развитие като държава-членка на ЕС е: „Към 2015 г. България да стане конкурентоспособна страна-членка на ЕС с високи качество на живот, доходи и социална чувствителност на обществото“

Според НСРР състоянието на страната на прага на присъединяването и към ЕС ( по данни на НС за 2005 г.) се характеризира с реален темп на растеж на БВП от 5,5% спрямо 1,6% за този показател средно за ЕС. Други ключови отправни показатели за сравнение на периода преди активното усвояване на финансова подкрепа от Европейските Структурни Фондове (ЕСФ) са представени в таблица 1.

*Таблица 1*

**България и ЕС-25, избрани икономически показатели  
(2005 г.) в %\***

<b>Показатели</b>	<b>България</b>	<b>ЕС 25</b>
БВП на глава от населението от населението (БГ/ЕС)	32,1	100
Реален растеж на БВП	5,5	1,6
Инвестиции (% от БВП)	23,5	19,9
ПЧИ (% от БВП)	8,8	0,6
Разходи за НИРД (% от БВП)	0,51	1,9
Заетост (15-64 год.)	55,8	63,8

Икономическа активност (15-64 год.)	62,1	70,2
Безработица	10,1	8,7

*\* Източник на информация НСРР.*

В НСРР се дефинират националните визия, цели и приоритети за периода 2007-13 година, като се подчертава, че е необходимо ползите от растежа да бъдат разпределени върху цялата територия и всички райони на България. Залагат се показатели от средногодишен темп на растеж на БВП за периода от 5,73 %, заетост за лица на възраст от 15 до 64 г – 64% и безработица (възраст 15+) – 7%.

Основните проблеми, които се дефинират по региони в НСРР, НПЛР, НПР и в отделните оперативни програми за периода 2007-13 г. в страната могат да се структурират по следния начин:

1. Инвестициите в базисната инфраструктура са недостатъчни за нуждите на бизнеса и гражданите. В резултат от това фирмите имат завишени разходи поради остарялата и некачествена базисна инфраструктура, а обществото е лишено от задоволително качество и достъп до редица основни услуги.

2. Проблемите, свързани с развитие на човешките ресурси, за които се планира финансиране на проектни решения са свързани с преодоляване на дългосрочната и младежката безработица и насърчаване включването на пазара на труда, създаване на предпоставки за повишаване на качеството на образование, на пригодността за заетост на кадрите, въвеждане на учене през целия живот и др.

3. Необходими се мерки за подкрепа на предприемачите и създаване на благоприятна бизнес среда, тъй като се използват остарели производствени технологии, не са въведени информационни и комуникационни технологии, ниско е нивото на сертификация, труден е достъп до финансиране, иновациите са недостатъчно.

4. Необходими са реформа в държавната администрация, насочена към всички нива на администрацията и реформа на съдебната система.

България навлиза в процеса на преход с относително малки регионални различия в сравнение с другите страни-членки и кандидат-членки на ЕС (НСРР), като се наблюдава значително по-голям



ръст на развитие на Югозападен район за планиране, в който е столицата София. По-високи темпове на развитие бележат Североизточен и Югоизточен райони, като районът с най- висока безработица е Свезопаден. (табл. 2)

Таблица 2

**Ключови показатели за регионалното развитие в България \***

Райони на ниво NUTS 2	Население 2005 г. (%)	БВП (% общо за страната)	БВП на глава от населението (% от средното за страната)	Равнище на безработица за 2005 г.	Брой области	Брой общини
България	100%	100%	100%	11,46%	28	264
Северозападен	12,4%	9,7%	78,5%	17,65%	5	51
Северен централен	12,3%	9,9%	80,1%	13,7%	5	36
Североизточен	12,9%	11,4%	88,2%	13,71%	4	35
Югозападен	27,5%	40,1%	146,3%	6,34%	5	52
Южен централен	20,2%	15,6%	77,3%	12,25%	5	57
Югоизточен	14,7%	13,2%	89,9%	10,87%	4	33

\* Източник на информация НСРР

На тази база се формулират четири стратегически приоритета за развитие на страната през следващите 7 години - три тематични и един териториален: Подобряване на базисната инфраструктура; Повишаване качеството на човешкия капитал с акцент върху заетостта; Насърчаване на предприемачеството, благоприятната бизнес среда и доброто управление; Поддържане на балансирано териториално развитие.

За постигане на тези приоритети са дефинирани интервенции, които са разпределени между 7 Оперативни програми и 2 Нацио-

нални стратегически плана и програми, като финансирането се осигурява от Структурните и Кохезионния фондове (СКФ), Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) и Европейския фонд за рибарство (ЕФР).

В таблица 3 са представени средствата безвъзмездна финансова помощ (БФП), които са договорени в периода 2007-13 г. с бенефициенти, за изпълнение на проекти в плановите райони, като от общата стойност на договорената БФП са изключени средствата за изпълнение на проекти с национално покритие (Йорданова и Косулиев, 2017). В анализа са включени Оперативни програми „Регионално развитие“ (ОПРР), „Транспорт“ (ОПТ), „Околна среда“ (ОПОС), „Развитие на човешките ресурси“ (ОПРЧР), „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика“ (ОПРКБИ), „Административен капацитет“ (ОПАК) и „Техническа помощ“ (ОПТП). Детайлен анализ на разпределението на средствата за БФП показва силна неравномерност в някои програми:

1. Сравнително равномерно разпределение на безвъзмездната финансова помощ при реализация на проекти финансирани от Оперативна програма „Околна среда“ (ОПОС) околна и Оперативна програма „Регионално развитие“ (ОПРР).

2. Много висок превес на получените средства на човек от населението по Оперативна програма „Административен капацитет“ (ОПАК), Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ (ОПРЧР) и Оперативна програма „Конкурентоспособност“ (ОПРКБИ) в Югозападен район.

3. Силно неравномерно разпределение на финансовите средства по Оперативна програма „Транспорт“ (ОПТ) с преобладаваща концентрация на БФП, разпределена в Югоизточен и Югозападен район.

4. Относително по-висок размер на средствата заделени по Оперативна програма „Техническа помощ“ за Северозападен и Северен централен райони (Йорданова и Косулиев, 2017).

**БФП по райони за планиране от ниво 2  
и оперативни програми (млн. лв.)\***

	СЗ	СЦ	СИ	ЮИ	ЮЦ	ЮЗ	общо по програми
<b>ОПАК</b>	10.83	9.40	10.96	6.83	15.82	87.81	141.66
<b>ОПРЧР</b>	48.17	44.14	47.78	43.12	56.48	404.73	644.42
<b>ОПРКБИ</b>	78.46	160.95	120.49	180.52	296.59	562.78	1399.79
<b>ОПОС</b>	265.76	383.73	223.98	474.94	356.32	701.27	2406.00
<b>ОПРР</b>	359.53	343.18	434.57	436.34	512.84	763.84	2850.31
<b>ОПТП</b>	2.59	2.43	2.14	2.45	2.79	3.99	16.39
<b>ОПТ</b>	70.62	31.30	0	825.43	595.23	1771.26	3293.84
<b>общо по региони</b>	835.97	975.13	839.92	1969.63	1836.08	4295.68	10752.40

\* Източник на информация: ИСУН.

Анализът на представените по-горе данни води до извода, че разпределението на БФП е неравномерно в регионите по някои от оперативните програми. Съотнесено към поставените в началото на периода цели за регионално развитие и усвояване на средствата от ЕСФ се получава известно разминаване между цели и разпределението на средствата за постигане на тези цели.

Посочените по-горе данни за разпределение на БФП могат да бъдат съпоставени с ключови индикатори за развитието на съответния регион и по този начин да се направи съпоставка между регионалния профил и средствата, отпуснати като БФП. Така може да се прецени дали има някакви закономерности при разпределението на средства и последващо икономическо и социално развитие на регионите в резултат на получена БФП по определена оперативна програма.

Начинът на разпределение на БФП и изборът на бенефициенти не може да бъде обоснован категорично без по-задълбочено проучване, поради което ще приемем като причини за техния избор административният и финансовият капацитет на кандидатите, качество-

то на проектните предложения, които са обективни критерии, проверими в докладите на оценителните комисии и политическо фаворизиране, което е субективно и не може да бъде доказано в рамките на настоящата разработка. Представеният по-долу анализ е базиран на тези предварителни допускания и търси връзката между обема на отпуснатата БФП по отделните оперативни програми и състоянието на икономическите показатели в плановия регион, като целта е да се установи дали в регионите с най-големи потребности са получени най-много финансови средства.

В таблица 4 са представени избрани показатели за регионално развитие в България за периода 2007-2013 г. Стойността на показателите е осреднена за разглеждания период. Основание за избор на показателите е, че показателите (1) БВП на глава от населението за региона (средногодишно за периода), (2) Номинален темп на растеж на БВП (средногодишен за периода), (3) Коефициент на заетост (средногодишен за периода) и (4) ПЧИ (преки чуждестранни инвестиции) на човек (за целия период), лв. дават представа за степента на икономическо развитие на региона и съответно на тази база бихме могли да оценим дали финансирането на ОПРР е разпределено според потребностите на регионите, т.е. дали в по-слабо развитите региони са разпределени повече финансови средства за насърчаване на местната икономика.

Следващите 3 индикатора - (1) Брой предприятия, (2) Разходи за ДМА средно на един зает в предприятие, (3) Приходи средно на един зает в предприятие (периодът, за който е направен анализ е 2008-2013 г, тъй като за 2007 не са налични данни) дават индикация за жизнеспособността на предприятията и как средствата от оперативните програми влияят върху тях. Очевидно е, че при нисък брой предприятия, които са слабо капитализирани по-трудно ще се осигури необходимо съфинансиране за реализация на проектни предложения.

**Ключови показатели за регионалното развитие  
в България, средногодишно за периода 2007-2013 г.\***

	<b>БВП на глава</b>	<b>Номинален темп на растеж на БВП</b>	<b>Коеф. на заетост</b>	<b>ПЧИ на човек (за целия период), лв.</b>	<b>Брой предприятия *</b>	<b>Разходи за ДМА средно на един зает в предприятие*</b>	<b>Приходи средно на един зает в предприятие*</b>
<b>СЗ</b>	6427.1	2.76	41.5	7501.2	28435.0	40.8	71.0
<b>СЦ</b>	6946.4	3.78	44.0	11714.1	35060.1	30.7	81.9
<b>СИ</b>	8421.9	3.55	47.0	30672.7	50208.8	50.9	98.8
<b>ЮЗ</b>	16819.9	4.42	54.7	119975.3	136796.1	65.8	142.9
<b>ЮЦ</b>	7134.3	3.68	46.8	10745.2	65066.1	34.0	80.2
<b>ЮИ</b>	8337.0	3.70	47.1	30065.9	53332.0	58.7	110.8

\* *Периодът тук е 2008-2013, а не 2007-2013, тъй като за 2007 не са налични данни.*

През анализираният период се запазват основните характеристики на регионите - най-развит продължава да бъде Югозападният район за планиране, следван от Югоизточен и Североизточен, а с най-ниски показатели се характеризира Северозападният планов район. Доказателство за това са стойностите на показателите БВП на глава от населението за изследвания регион, коефициент на заетост, ПЧИ на човек, брой предприятия. Високите нива на ПЧИ в СИ и ЮИ планови райони могат да се обяснят частично и с бума на покупки на недвижими имоти в морските курорти през разглеждания период.

Северен централен район се характеризира с втори по стойност номинален темп на растеж на БВП за изследвания период и е на четвърто място по ПЧИ на човек, но по всички останали показатели той изостава в своето развитие.

Тенденцията за развитие на регионите се запазва и след старта на изпълнението на оперативните програми, което налага въпроса

доколко осигуряваната от тях БФП намалява регионалните различия.

За да се установи наличието на връзка между разпределението на БФП и изследваните показатели за регионално развитие е направен корелационен анализ. За всяка оперативна програма разпределената БФП е корелирана със съответния показател. Тъй като регионите са само 6 има само по 6 корелационни двойки за всеки от показателите, което води до ниска надеждност на получените резултати, но може да бъде отправна точка за анализ – табл. 5.

Таблица 5

**Корелационни коефициенти на разпределена БФП по оперативни програми и ключови показатели за регионалното развитие (средногодишно за периода 2007-2013 г.)**

	БВП на глава	Номинален темп на растеж на БВП	Коеф. на заетост	ПЧИ на човек (за целия период), лв.	Брой предприятия *	Разходи за ДМА средно на един зает в предприятие*	Приходи средно на един зает в предприятие*
<b>ОПАК</b>	<b>0.95**</b>	0.64	0.81	<b>0.94**</b>	0.91	0.58	0.76
<b>ОПРЧР</b>	<b>0.96**</b>	0.65	0.82	<b>0.96**</b>	0.90	0.64	0.81
<b>ОПРК-БИ</b>	0.76	<b>0.93**</b>	0.84	0.74	0.86	0.36	0.71
<b>ОПОС</b>	0.02	0.21	-0.06	0.04	-0.10	0.09	0.17
<b>ОПРР</b>	-0.30	-0.48	-0.38	-0.26	-0.50	0.13	-0.16
<b>ОПТП</b>	-0.57	-0.72	-0.82	-0.55	-0.74	-0.49	-0.64
<b>ОПТ</b>	0.69	0.64	0.75	0.68	0.75	0.72	0.78
<b>Общо</b>	0.76	0.72	0.78	0.76	0.78	0.73	0.84

\* Периодът тук е 2008-2013, а не 2007-2013, тъй като за 2007 не са налични данни.

\*\*Тези коефициенти са статистически значими при  $p < 0,05$  и доверителните интервали са по-малки от 0,5.

Установява се наличие на корелационна зависимост при  $p < 0,05$  между БФП по ОП административен капацитет (ОПАК) и БВП на глава от населението, ОПАК и ПЧИ на човек. Същото важи за ОПРЧР и БВП на човек и ПЧИ на човек. При ОПРКБИ е налице статистически значима корелация с показателят номинален темп на растеж. Високи са коефициентите при коефициент на заетост и брой предприятия, но доверителните интервали са твърде големи, за да има смисъл последващ анализ.

Получените статистически значими коефициенти са с положителен знак, което може да се тълкува, че колкото по-добре се развива икономически един регион, толкова по-голяма вероятност има да се получи финансиране по оперативните програми ОПАК, ОПРЧР и ОПРКБИ.

ОПРКБИ осигурява финансиране за развитие на бизнеса и нейни бенефициенти са предприемачите. Ако разгледаме резултатите при показателите брой предприятия, разходи за ДМА и приходи средно на един зает в предприятие, ще забележим положителните стойности на коефициентите. От това можем да направим извод, че колкото повече предприятия има в региона, толкова повече безвъзмездна финансова помощ се отпуска по тази програма и повече предприятия ще са в състояние да си осигурят съфинансиране за да получат тази безвъзмездна финансова помощ.

Отрицателните знаци пред корелационните коефициенти по ОПРР предполагат, че колкото по-ниски са стойностите на изследваните показатели, толкова по-голяма вероятност има да бъде получена БФП по тази програма. Данните водят до извода, че по-слабо развитите региони получават по-голям размер БФП, което говори за целево и равномерно разходване на средствата съобразно приоритетите на програмата.

Отрицателни са и получените корелационни коефициенти при ОПТП спрямо показателите, измерващи икономическото благосъстояние на региона. Следователно финансовите средства, разпределени по ОПТП, също като при ОПРР, са съобразени със степента на икономическо развитие на отделните региони, като по-слабо развитите региони са получили БФП в по-голям размер.

Макар и корелационните коефициенти да не са статистически значими, прави впечатление, че при ОП Транспорт е налице очевиден дисбаланс при разпределение на БФП. Тук следва да бъде поставен и изследван в детайли въпросът доколко решенията се вземат на политическо равнище и отразяват реалните потребности на регионите и водят до балансирано и устойчиво регионално развитие.

При ОПОС няма наличие на корелационни зависимости, като твърдо не може да се установи връзка между стойността на отпуснатата БФП по програмата и показателите за регионално развитие.

В началото на програмния период 2007-2013 г., когато е планирано разпределението на средствата от Оперативните програми е предвидено равномерно разпределение във всички региони на страната в съответствие с местните потребности, които са идентифицирани в плановете документи за регионално развитие – Националната стратегия за регионално развитие, регионалните планове за развитие, областните стратегии за развитие и общинските планове за развитие (ЗРР, 2017).

След приключване на програмния период се установява, че по някои от оперативните програми финансовите средства са разпределени неравномерно по региони. Оценката на ефективността от разпределението на БФП е трудно, тъй като изменението на по-ниските показатели, измерващи икономическото и социално развитие на един регион могат да бъдат повлияни с лаг във времето. Следователно е необходим период от време между фактичката инвестиция и промяната в икономическите показатели, и използваните средните икономически показатели за седемгодишен период показват по-скоро връзката между инвестицията и състоянието на определен показател и са основа за следващи изследвания как това се е отразило във времето.

Може да се заключи, че са налице някои слабости в разпределението, причините за което не можем да посочим със сигурност, но е факт, че ако не се направят промени в разпределението на БФП регионалните различия ще продължават да се задълбочават. Особено проблематични в това отношение са програмите Конкурентоспособност и Транспорт. Дисбаланси се забелязват и при Човешки ресурси и Административен капацитет, но при тях общата стойност



на финансовата помощ е по-малка, което намалява възможността да окажат влияние върху развитието на регионите. И при едните, и при другите обаче е необходимо да се преосмислят критериите за разпределение на помощта, ако целта е балансирано регионално развитие на страната. За последното се разчита на програмата Регионално развитие, но при наличието на явни диспропорции при другите оперативни програми, тя не е в състояние да компенсира влиянието им сама по себе си. Въпреки че финансирането по отделни програми може да е основано на обективни критерии и тези критерии да бъдат целесъобразни в рамките на програмата, трябва да се търси синергичен ефект от едновременното действие на всички програми за постигането на стратегически цели за развитието на страната.

*The study was supported by contract of University of Ruse „Angel Kanchev”, № BG05M2OP001-2.009-0011-C01, „Support for the development of human resources for research and innovation at the University of Ruse „Angel Kanchev”. The project is funded with support from the Operational Program „Science and Education for Smart Growth 2014 - 2020” financed by the European Social Fund of the European Union.*

*Изследванията са подкрепени по договор на Русенски университет „Ангел Кънчев” с № BG05M2OP001-2.009-0011-C01, „Подкрепа за развитието на човешките ресурси в областта на научните изследвания и иновации в Русенски университет „Ангел Кънчев”, финансиран по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж” 2014-2020”, съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз“.*

### **Използвана литература**

1. Агенция за икономически анализи и прогнози, Национален план за развитие на Република България за периода 2007-2013 г., 2005 г., достъп на 01-10-2017, [ophrd.az.government.bg/storage/legals/nac\\_plan\\_za\\_razv\\_rep\\_bg.pdf](http://ophrd.az.government.bg/storage/legals/nac_plan_za_razv_rep_bg.pdf)
2. Агенция за икономически анализи и прогнози, Национална програма за реформи за по-висок растеж и повече работни места (2007-2009 г.), 2007, достъп на 01-10-2017,

3. Закон за регионалното развитие, в сила от 31.08.2008 г., обн. ДВ. бр.50 от 30 май 2008г., доп. ДВ. бр.13 от 7 февруари 2017 г.
4. ИСУН. (05-09-2017 г.). Информационна система за управление и наблюдение на структурните инструменти. Извлечено от <http://umispublic.government.bg/>
5. Йорданова, Д.& Косулиев, Ал. 2017, Разпределение на средствата от оперативните програми в периода 2007-2013 година по региони в България, Финансово-икономическата интеграция на България в ЕС за 10 години членство - предизвикателства и перспективи, Свищов, 2017
6. Национална стратегическа референтна рамка на България. 2007-2013, достъп на 01-10-2017, [ophrd.government.bg/view\\_file.php/4676](http://ophrd.government.bg/view_file.php/4676)

# РЕГИОНАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ДИСПРОПОРЦИИ В БЪЛГАРИЯ

*Димитър Димитров, Габриела Кръстева*

## REGIONAL EDUCATIONAL DISPROPORTIONS IN BULGARIA

*Dimitar Dimitrov, Gabriela Krasteva*

### Abstract

The socio-economic development of each country builds upon key pillars that require special attention, a clearly planned spending and regional support policy. The education is a main part of these elements, and its character needs not only innovation, but also accessibility for each area and individuality. In the context of Europe 2020 the main problem to Bulgaria is sustainable growth and long-term planning of educational policy.

*Key words: education, generation, problems, perspectives, Bulgaria, regions.*

### 1. Въведение

Образованието е учебен процес, свързан с придобиването на знания, умения, ценности, навици. Неговите методи включват дискусии, преподаване, екипна дейност и целенасочено изследване. То е двустранен процес, като в първичния си етап е ръководено под действията на обучаващия, а във вторичния – обучаваните затвърждават придобитите си знания и се надграждат самостоятелно (Dewey, 1944).

Образованието е базисен елемент от социално-икономическото развитие на всяка държава, а инвестициите в него – основен двигател на националния прогрес. Ползите от развитието на тази дейност са комплексни (едновременно провокиращи социалното развитие и икономическото благосъстояние) и могат да се категоризират до определени равнища (Горчилова & Пенкова, 2013).

- Индивидуални ефекти – нарастване на социалната интеграция и качеството на живот на личността; повишение на доходите на физическите лица;

- Микро ефекти – подобрене на качеството на социалните отношения, повишение на доходите на юридическите лица;

- Макро ефекти – подобрене на социалното регионално развитие, повишение на основните икономически категории – брутен вътрешен продукт, брутен национален доход.

Международни организации като UNESCO, OECD и др., както и национални статистически институции изготвят анализи за ефективността и развитието на образованието, изтъквайки ключови проблеми пред неговото развитие. От друга страна публичната власт и държавните обединения (ЕС) делегират бюджетни разходи към това перо под юрисдикцията на правни норми и контрол с цел устойчиво развитие и глобални перспективи пред населението. Висшето образование изгражда качествения потенциал на националната работна сила и като такъв фактор е с приоритет в социално-икономическата глобална политика. Регионалната политика и достъпност на младите хора до образование стои в същността не само на българските държавни приоритети, но и в паневропейски обхват – *стратегията „Европа 2020“* за устойчив растеж включва редица цели за подобряване, реструктуриране и повишаване качеството на образованието в райони с ниска икономическа активност (МФ, 2016). *Националната програма за развитие България 2020* (НПР БГ2020) е част от паневропейската стратегия „Европа 2020“ и обхваща три основни цели пред държавната политика: *повишаване на жизнения стандарт чрез конкурентоспособно образование и обучение, създаване на условия за заетост; изграждане на инфраструктурни мрежи; повишаване на конкурентоспособността на икономиката чрез осигуряване на благоприятна бизнес среда* (Гълъбина, 2013).

При сравнителен преглед на образователно-социалните цели, заложи в двете програми (виж табл. 1) се забелязват леки отклонения между двете стратегии. България желае да подобри заетостта на работоспособното население с 1% повече, а при останалите кри-

терии стойностите са малко по-ниски, поради мащаба на развиващата се икономика.

*Таблица 1*

**Сравнителен преглед между целите  
на Европа 2020 и НПР БГ 2020**

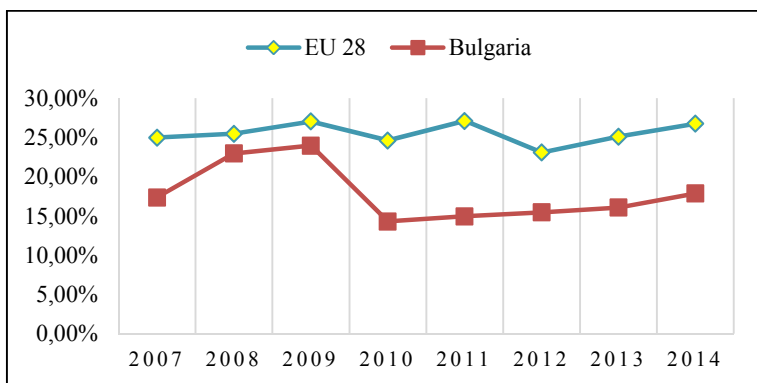
<b>Цели</b>	<b>Европа 2020</b>	<b>НПР БГ2020</b>
Заетост на хората на възраст между 20 и 64 години	75%	76%
Инвестиране на част от БВП в научноизследователска и развойна дейност	3%	1,5%
Намаляване на равнището на ранното прекратяване на средното образование	10%	11%
Дял на 30-34 годишните със завършено висше образование	40%	36%

Текущото изследване се гради върху сравнителен преглед на позициите на България относно движението на висшето образование спрямо Европейския съюз, урбанистично – руралното разпределение на населението и анализ на развитието на шестте региона при дефинирани количествени показатели, обхващащи статистическия клас на младото поколение.

**2. България и ЕС – макроикономически преглед**

При съпоставяне на развитието на разходите за висше образование на Европейския съюз и България за периода 2007-2014 г., които се извършват ежегодно както от публични, така и от частни източници, могат да се изтъкнат определени заключения. Избраният времеви хоризонт обхваща Световната финансова криза и последващите рецесионни моменти, характерни с преразпределение на разходите в други отрасли и реструктуриране на политико-икономическите приоритети в глобален мащаб. Сравнението се извършва чрез унифицирани показатели и данни на UNESCO (UNESCO Institute for Statistics, 2017) - държавни разходи за един студент (% от БВП на глава от населението) и разходи за висше образование (% от общите държавни разходи за образование).

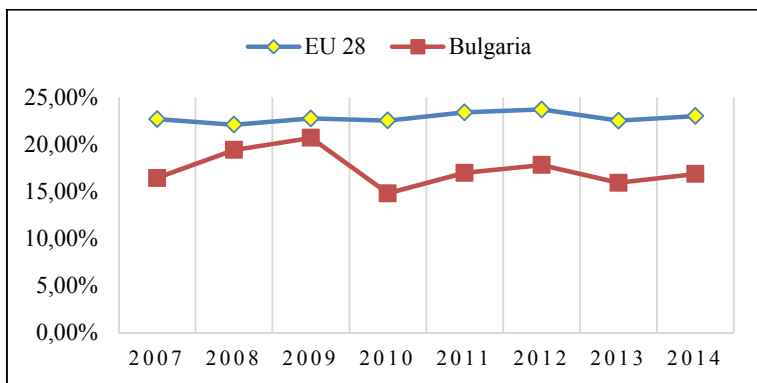
По отношение на държавните разходи, насочени към индивидуалните единици, България, поради малките си мащаби и същността си на развиваща се държава от Европейския Югоизток се различава с по-ниски стойности (виж фиг. 1). Европейският съюз и общите разходи се движат устойчиво и почти неизменно в границите между 23-27%, като значим спад се наблюдава през 2012 г. Средствата, които 28-те държави насочват към висшето образование, са с латентен характер. България в началото на периода отчита нарастване, но поради закъснелия рефлекс от глобалните процеси на финансово сътресение претърпява дисбаланс и държаното финансиране намалява с 7% на годишна база. След това стойностите не се възстановяват до първоначалните си равнища от 2009 г., но трендът следва линейното изражение на Европа до края на 2014 г. Средната разлика за осемгодишното наблюдение е над 7,5% и България е на предпоследно място сред 28-те държави по показатели за финансиране на образованието като цяло.



**Фиг. 1. Държавни разходи за един студент (% от БВП на глава от населението) за периода 2007 -2014**

При другия показател, дял на разходите за висше образование в общите държавни разходи, динамиката на стойностите е почти идентична (виж фиг. 2). При ЕС вариативните граници са изключително тесни (до два пункта) и неизменно следват европейската по-

литика към устойчив растеж и стабилност. Средствата на ЕС, насочени към квалифициране на работната сила, са близо една четвърт от общите такива за образование. В България отново посткризисните стойности са по-ниски и колебливи сравнение с посоката преди 2009 г. Редуцирането на бюджетните разходи показва рестриктивна и стагнационна политика към текущия момент.



**Фиг. 2. Разходи за висше образование (% от общите държавни разходи за образование) за периода 2007-2014**

Перспективите за висшето образование в национален мащаб следва да се повлияят от въздействието на европейската политика към иновации и достъпност, а общото движение на структурата на националните разходи с тези на ЕС показва стабилност и възстановяване на отрасъла от проблематичните макроикономически сътресения в България.

### **3. Регионално състояние на българското образование – социални и демографски аспекти**

OECD изтъква ролята на висшето образование като централно звено, което се фокусира върху сътрудничество с обществото **Зададен невалиден източник.** Приносите на университетите за цялостния напредък на една държава може да се обединят в следните категории: икономическо развитие; социално развитие; развитие

на човешкия капитал; културно развитие; опазване на околната среда (Димитрова, 2013). Преди всичко е важно да се отбележи нарастващото значение на висшите учебни заведения в селските и слабо населените градски райони, които спомагат за базовото развитие на регионите като центрове с голям социално-икономически потенциал и перспективи пред индивидуалността и бизнеса.

Основен индикатор за равнището на образование на младото население е нетен коефициент на записване при дефинирана възрастова група (19-23), независимо от степента на образование (НСИ, 2016). При преглед на десетгодишните данни за този коефициент се наблюдава постепенен ръст от началото на 2007 до 2010 г. с над 7% (виж табл. 1). В последствие най-висока стойност се отчита към учебната 2014 г., като общото равнище не надвишава 45% до края на периода. По отношение на общото образование делът на записване в тази възрастова група е нисък в сравнение с повечето европейски държави. Като конкретни проблеми, на които се дължи този факт, могат да бъдат посочени ограничението на достъп до образование, както и намаляващия брой училища и население в определени региони.

*Таблица 2*

**Нетен коефициент на записване на населението  
на възраст 19-23 години<sup>1</sup>**

Учебна година	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012
Съотношение	36,30%	38,30%	41,10%	43,50%	42,60%
Учебна година	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017
Съотношение	43,30%	43,70%	44,20%	44,10	43,90%

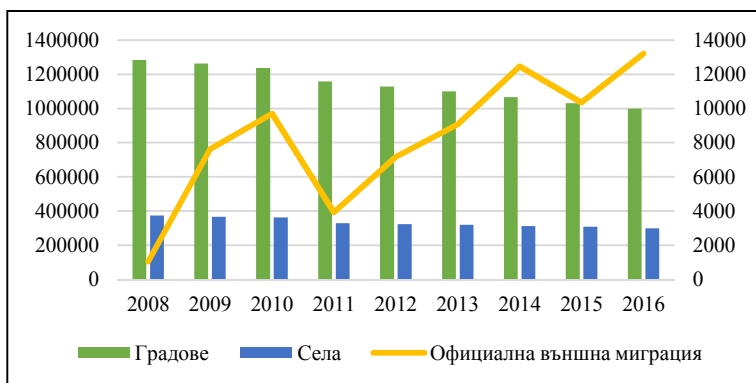
За да се вникне в дълбочината на урбанистично-регионалните предизвикателства пред образованието като цяло, следва да се съпос-

---

<sup>1</sup> Коефициентът е на база съотношението на броя учащи на възраст 19-23 години, независимо от степента на образование, към броя на населението в същата възрастова група (по данни на НСИ).

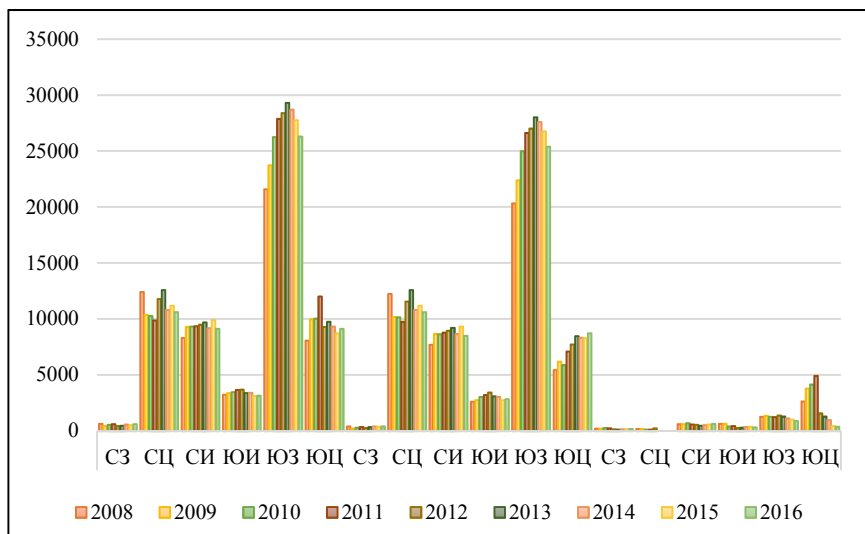


тави движението на населението в градове и села с темпа на външна миграция в същия този период (виж фиг. 3) за възрастовите граници между 20 и 34 години. Населението в урбанистична среда преобладава с над 75% от общия брой в тази извадка, а при сравнението между живущите в двете категории за осемгодишен период отрицателния прираст е около 3%. Кризисен спад се наблюдава към 2011 г., когато при градските обитатели отливът се базира на 6,3%, а при селското над 9,4%. Интересен е факта с официалната външна миграция, която в конкретния случай е успоредно съпоставена с населението. Демографският срив за всички изследвани категории е в календарна 2011 г. През остатъка от периода има постоянен темп на намаляване на населението в България и драстично увеличение на миграцията към външни страни. Миграцията към 2009 е с над 600% увеличение, а средно за периода е 94%. Изводи за този сравнителен ретроспект могат да се съсредоточат около политико-икономическите сътресения в България и изтичането на работна ръка към Европа и трети страни при мотивацията за по-широк достъп до образование и квалификация, както и търсенето на по-висока доходност.



**Фиг. 3. Сравнение между населението в градове, села и миграционни равнища за периода 2008-2016 при възрастова граница 20 – 34 години**

Следваща стъпка към изясняването на регионалните различия по отношение на висшето образование е показателят за брой завършили студенти по данни за шест географски района в Република България, като в конкретното изследване са включени както общото равнище, така и разпределението между университетско и колежанско (виж фиг. 4). Важно е да се изтъкне пререструктурирането на висшето образование към нарастване на значението на висшите училища. С преобладаващо значение е делът на завършилите в Югозападния регион, в който присъстват градове като София и Благоевград и широк набор от направления за изграждане на специалисти. Следва Северния централен регион, където броят на висшите учебни заведения е силно съсредоточен в по-големите градове. В общата статистика Североизточния и Южния Централен са с еднотипни стойности, но делът на университетски завършилите преобладава в първия, а във втория се открояват най-високи стойности на завършили колежи с образование „професионален бакалавър“ за България. Северозападните и Югоизточните части на България са пренебрегнати откъм достъпност в сферата на висшето образование и това предполага към предоставяне на иновационни алтернативи за обучение и квалификация чрез интегриране на дистанционни и електронни подходи за привличане на младите хора към надграждане на съществуващото им равнище.



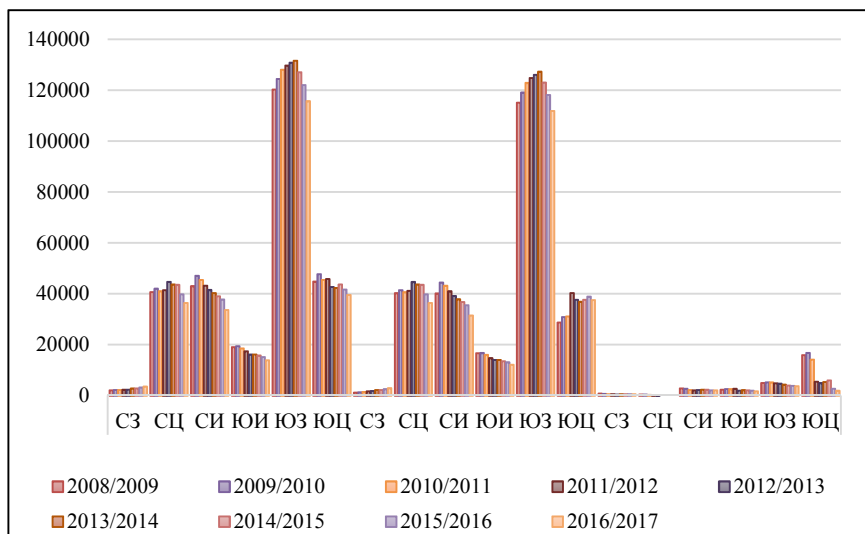
**Фиг. 4. Завършили висшите училища и колежи по региони за периода 2008-2016**

Като общи тенденция може да се изтъкне забележителния реализиран потенциал от 2013 г., след което демографския срив повлиява общо на всички региони и в национален мащаб броят на завършилите спада с 10,69%. Преобладаващият дял на Югозападния, Североизточния и Северния Централен регион, предимно съсредоточен в областните градове, се дължи на концентрацията както на висши училища, така и на повече възможности за реализация на пазара на труда.

Аналогично, при преглед на общият брой студенти в образователно квалификационна степен „Бакалавър“ и „Магистър“, стойностите показват идентични тенденции с динамиката на завършилите индивиди както в годишно изражение, така и в регионално отношение (виж фиг. 5). Липсата на възможности за обучение в Североизпадния регион, както и концентрацията на два университета в Бургас предопределят миграцията на младите към други региони, с цел достъп до образование. Едновременно с това, оттеглянето на бизнеса от селските и градските населени места с малък мащаб предиз-

виква обезлюдяване. Тук може да се отбележи нарастващото значение на Южния централен регион, който през целия период поддържа над 40 хил. бр. обучаващи се, а обособяването на бизнес зони и добра инфраструктура подпомагат възможностите за осигуряване на работни места за хората с висока квалификация.

Изследването на географските региони показва само общите аспекти от цялостната проблематика с различията в образованието. За да се изтъкне кои урбанистични региони и прилежащите им общини са с ограничен достъп до висше образование, трябва да се проследи равнището на завършили висше образование в по-широк възрастов обхват и област (виж фиг. 6).



**Фиг. 5. Студенти във висшите училища и колежи по региони за периода 2008-2016**

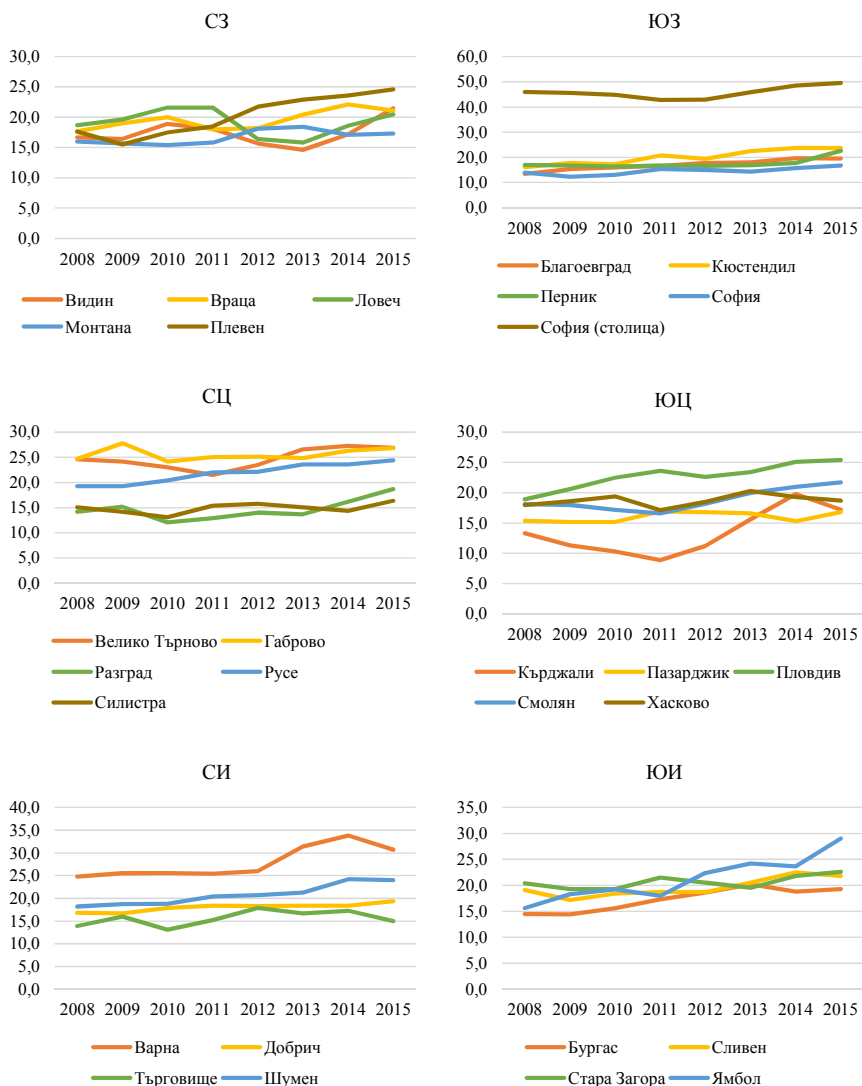
Северозападният регион се характеризира средно с 18,6% дял на висшистите, като Плевен показва по-високи стойности – средно 20% и 25% към 2015 г. Враца и Ловеч неизменно гравитират около 19-19,5%, а Монтана и Видин към 17%. Тези стойности са ниски и се предопределят от липсата на учебни заведения и инфраструктури

проблеми в тези области. В края на 2015 г. повишението на образоваността е с два пункта по-високо, което предполага, че все пак навлизането на иновационни методи за модернизация на образованието създават възможности за по-широк достъп на местното население.

В Югозападния регион София град е с 45% дял на населението, завършило висше образование (към 2015 г. нараства до 49,6%). Концентрацията на толкова голям брой квалифицирана работна сила се дължи не само на 24-те висши училища на територията ѝ, но и на индустриалните бизнес зони, обособени в определени площи. Не такива са позициите на останалите населени места. Кюстендил е средно с 20% - характерно за повечето области в България. Благоевград и Перник са с по-ниски стойности (17%), но преди всичко това се дължи на вътрешната миграция, смяна на местожителството и наличие на висши училища в столицата, предлагащи високо търсени специалности. Силно подценена е политиката към София област, чийто жители са с под 15% дял на висшистите към 2015 г. Малките градчета тук са зависими икономически и социално от София град.

Северният централен регион се характеризира с големи отклонения в различните области. Велико Търново, Русе и Габрово са с концентрация на университетски центрове и тук средната стойност приближава 25%, като към края на 2015 г. достига до 27%. Огромна е разликата съответно в Разградска и Силистренска област, където този дял е под 15% и е един от най-ниските за България. Там необходимостта от структурни промени е наложителна, а регионалните диспропорции са очевидни.

В Южния централен регион също има диспропорции по отношение на хората с висше образование. С предимство е Пловдивска област, която отчита за 7 години ръст от над 7%, достигайки 25% към 2015 г. поради повишение на дела на частните висши училища. Смолян и Хасково са сходни по движение през периода, а населението тук е с дял на 18,7% висшисти, за разлика от Пазарджик, който е с малко по-ниски стойности – 16%. Обезпокоително е нивото на висше образование в Кърджали – най-ниско за България в размер на 13,5%. Стратегически важно е да бъде повишена образователната интеграция тук като цяло.



**Фиг. 6. Относителен дял на населението на възраст между 25 и 64 навършени години с висше образование 2008-2015<sup>2</sup>**

<sup>2</sup> Коефициентът е на база съотношението на броя лица със завършено висше образование на възраст 25-64 години, към броя на населението в същата възрастова група (по данни на НСИ).

В Североизточния регион област Варна е със средно равнище от 28% и най-добър момент през 2014 г. – 33,6% на населението с висше образование, което я поставя на второ място в България след София град. Шумен е със стабилни позиции от над 20% на годишна база, като към 2015 г. отношението нараства до 24%. Добричка област следва тенденциите на областите без наличие на висше училище – около 18% дял на индивидите с образование над средното. Търговище, граничещо с Разградска област, предоставя подобна картина на развитие – ниски, ненарастващи стойности, базирани на 15,6%.

Югоизточният регион има най-малки диспропорции сред четирите области, които обхваща. Бургас, при наличието на два университета, е с най – ниски стойности (17%), като към края на периода равнището е малко под 20%. Сливен, Стара Загора и Ямбол гравитират през този седемгодишен период също около 20%. Най-голямо развитие на образоваността за страната като цяло се наблюдава в границите на Ямболска област – към 2008 г. състоянието е под критичния минимум (15,6 %), но към 2015 г. е 29%.

#### **4. Изводи**

Използваните индикатори за анализ на различията между Европа и България в областта на висшето образование за периода 2007-2014 дават възможност за формулиране на определени изводи, а обзорът на образователното равнище показва значителни различия по регионите в национален мащаб и разкрива техните социално-демографски диспропорции:

**1.1.** Разходите за висше образование и при двата унифицирани показателя изтъкват значителната разлика между България и Европейския съюз. На национално равнище тези стойности са стабилни, но нарастващата нужда от иновации и достъпност изискват повече бюджетни средства и инвестиции;

**1.2.** България изостава в дела на населението с висше образование в широк аспект (25-64 години) от Европейския съюз. В края на 2015 г. този индикатор е достигнал едва 25%, за разлика от Европа – 39,1%. В предходните години България поддържа 27,5% и този спад във образоваността влияе отрицателно върху покритието на планираните стойности;

**1.3.** Югозападният регион се отличава с най-големи стойности както на завършилите висшисти, така и на текущия брой студенти. На столично равнище делът на висшистите е най-високия реализиран в цяла България – 49,6% към 2015 г., а концентрацията на висши училища е значителна. Тук нуждите на останалите области могат да се обезпечат чрез децентрализация и разширяване на университетската инфраструктура;

**1.4.** Южният централен регион е в добро състояние и поддържа своите тенденции при брой завършили и брой студенти. Наличието на много висши училища, предлагащи различни специалности, предоставя възможност за развитие на стабилна местна икономика. От друга страна тяхната концентрация в Пловдив (което го поставя на трето място по равнище на висшето образование) и инфраструктурните препятствия на населението от планинските и предпланинските части затруднява регионалната социална интеграция и равнопоставеност;

**1.5.** Североизточният регион също поддържа високите си стойности при брой обучаващи се лица, както и по дял на получили висше образование. Тук Варна заема второ място в България с 30-33,6%. Наличието на широк набор специфични направления сред местните висши училища оказва влияние върху привличане на значителен брой потенциалните студенти;

**1.6.** Северният централен регион е перспективен и стабилно развиващ се регион с голям дял на завършилите висше образование и брой висши училища. Транспортната му достъпност го определя като републикански и паневропейски кръстопът, който обаче концентрира образователния си потенциал предимно в две населени места. Жителите и тук предприемат миграционни инициативи.

**1.7.** Северозападният регион е с влошен достъп на младото население до образование. На негова територия има само един специализиран университет и този фактор влияе отрицателно не само върху дела на завършилите висше, но и върху популационните равнища. В търсене на реализация и обучение, местното население емигрира към други региони или в чужбина.



**1.8.** Югоизточният регион, подобно на Северозападния, също се намира в неблагоприятно положение – тук университетите са малко на брой, концентрацията на населението е в областните градове или насочено към миграция.

**1.9.** Общ за всички региони проблем е липсата на достъпност до образование и обучение за населението в селските и градските райони с малко жители.

Аналитичните обобщения доказват потребността от държавни мерки за стимулиране и подпомагане на изоставашите региони, от иновационни и достъпни подходи на обучение, от привличането на частни инвестиции и въвличане на бизнеса в сферата на висшето образование.

## **5. Заключение**

Напредъкът на националната образователна система трябва да акцентира фокуса си върху равния достъп на всички хора, като приоритетна цел следва да бъде изграждане на квалифицирана работна ръка за нуждите на икономическото възстановяване и устойчиво развитие на регионите, както и тяхното социално-културно израстване.

## **Използвана литература**

1. Горчилова, Д. & Пенкова, Е., 2013. Образование и регионално развитие. От: *Социално развитие на регионите*. София: Издателски комплекс УНСС, pp. 168-195.
2. Гълъбинова, Ю., 2013. Регионални аспекти на Европейската стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. От: *Стандарти и предизвикателства пред публичната администрация през XXI век : Юбилейна международна научна конференция*. Свищов: АИ “Ценов”, pp. 549-564.
3. Димитрова, В., 2013. *Висшето образование – фактор за развитие на регионите*. неизв.: Академично издателство „Талант”, ВУАРР..
4. МФ, 2016. *ЕВРОПА 2020: Национална програма за реформи*, София: Министерство на финансите, Република България.
5. НСИ, 2016. *Образование в Република България 2016*, 2016: НСИ.
6. Dewey, J., 1944. *Democracy and education*. pp. 1-4.

7. OECD, 2007. *Higher Education and Regions: Globally Competitive, Locally Engaged*, неизв.: OECD.
8. UNESCO Institute for Statistics, 2017. *uis.unesco.org*. [Онлайн] [Отваряно на 3 November 2017].

**СТРУКТУРНА ДЕКОМПОЗИЦИЯ НА ДОХОДНОТО  
РЕГИОНАЛНО НЕРАВЕНСТВО В БЪЛГАРИЯ  
ЗА ПЕРИОДА 2008-2016 Г.**

*Александър Косулиев*

**STRUCTURAL DECOMPOSITION OF THE REGIONAL  
INCOME INEQUALITY IN BULGARIA  
FOR THE PERIOD 2008-2016**

*Aleksandar Kosuliev*

**Abstract**

There are pronounced regional differences in the average household income in the different administrative districts in Bulgaria. We examine the structure of the average household income in order to analyse the relation between the income level and the components of which the income is comprised. The most important components are wages and pensions. Our regression model shows that regional differences in the household income are affected by differences in the employment coefficient and the level of wages in the administrative district.

**Key words:** *income inequality, regional inequality, Bulgaria, household income.*

**Въведение**

Неравенството в домакинските доходи в България е обект на изследователски интерес и с него са свързани немалък брой изследвания (виж напр. Благойчева 2011, Исмаилов, 2012, Христов 2013). Някои публикации разглеждат регионални аспекти на неравенството (ИПИ 2014, ИПИ 2016, Михайлова 2014), а други – връзката между дохода и отделни негови компоненти (Врачовски 2012; Мавров 2015). Съществува изразена разлика в средните доходи на домакинствата между българските области, която в абсолютно изражение се увеличава в периода 2008-2016 г. За по-доброто разбиране на това неравенство може да се разгледа структурата на дохода на домакинствата по области и да се анализира връзката между величината на дохода и компонентите, които го съставляват.

## Изложение

### Доходно неравенство между българските области

Преди да бъде анализирана структурата на доходите на регионален принцип, е добре да бъдат представени различията в доходите между отделните области (НСИ 2017а).

Таблица 1

#### Динамика на минималните и максимални стойности на паричния доход за домакинство по области за периода 2008-2016 г.

Година	Мин. с-ст, лв.	Макс. с-ст, лв.	Област с мин. с-ст	Област с макс. с-ст	Абсолютна разлика, лв.	Относ. разлика, пъти
2008	4941	10882	Търговище	София (столица)	5941	2.2
2009	4885	11812	Търговище	София (столица)	6927	2.4
2010	5511	11345	Търговище	София (столица)	5834	2.1
2011	5989	12524	Търговище	София (столица)	6535	2.1
2012	6491	14460	Ловеч	София (столица)	7969	2.2
2013	7012	16913	Търговище	София (столица)	9901	2.4
2014	8053	16388	Силистра	София (столица)	8335	2.0
2015	7456	16688	Видин	София (столица)	9232	2.2
2016	6879	16258	Видин	София (столица)	9379	2.4

От данните в таблицата могат да бъдат направени следните изводи. Първо, представена в абсолютно изражение разликата между brutния паричен доход на домакинство в областта с най-висок и с най-нисък доход се увеличава с течение на времето, въпреки че тази тенденция не е непрекъсната (изключение прави 2010 г., където разликата намалява спрямо предходната заради спад в дохода в София (столица)). Второ, представяйки разликата като отношение между доходите на домакинство от областите, намиращи се на двата полюса, са налице почти едни и същи стойности (приблизително 2,4 пъти) в началото и в края на периода. Трето, забелязва се устой-

чивост по отношение на областите, които заемат полярните позиции. Област София (столица) неизменно е с най-висок доход, докато в началото на периода най-нисък е дохода на домакинство в Търговище, а в края - в област Видин.

Според относителното позициониране на домакинските доходи областите могат да се категоризират условно в четири различни групи<sup>1</sup>. Първата включва областите, които през целия период се представят добре спрямо останалите и са неизменно в челото. Освен София (столица), тук се включват Варна, Стара Загора и Перник. Към тях биха могли да бъдат причислени Плевен и Смолян, макар и не с такава категоричност. Втората група включва области, които показват стойности, които са най-ниски или близко до тях. Това са Видин, Монтана, Разград, Силистра, Търговище и с известни уговорки Пазарджик, Кюстендил, София (област) и Ловеч. Третата група е формирана от една своеобразна „златна среда“ - области, за които като цяло е характерно отсъствието на крайни стойности в подреждането, в която и да е от наблюдаваните години. Тук влизат Велико Търново, Добрич, Пловдив, Сливен, Хасково, Шумен и Ямбол. Към тях би могла да се причисли и област Кърджали, която обаче е на границата с предходната група. Четвъртата група се оформя от области-номади, които се характеризират с големи амплитуди в представянето и през някои години са сред областите с високи доходи, а в други - с по-ниски. Такива са областите Благоевград, Бургас, Габрово и Русе.

При проследяването на динамиката на регионалното неравенство е важно да се съпоставят областите не само като относително позициониране спрямо останалите през съответната година, но и като прогрес, който прави съответната област през разглеждания период на фона на прогреса на останалите. Според относителното увеличение на дохода на едно домакинство през 2016 г. спрямо 2008 г. се оформят няколко групи:

1. на бавен растеж (до 30% включително), състояща се (в този ред) от областите Варна, Видин, Кърджали, Сливен, Ловеч, Бургас;

---

<sup>1</sup> Описаните по-долу данни не са показани в таблична форма, поради ограничения в мястото.

2. на умерено бавен растеж (над 30 до 40%), където влизат Пловдив, Силистра, Хасково, Шумен, Плевен, Разград, Габрово, Пазарджик;

3. на умерен растеж (над 40 до 50%) - Смолян, Кюстендил, Благоевград, Ямбол, Велико Търново и София (столица), която почти влиза в следващата група;

4. на умерено бърз растеж (над 50 до 60%) с областите Стара Загора, Русе, Монтана, София, Враца;

5. на бърз растеж (над 60%), състояща се от Перник, Добрич и Търговище.

Докато относителното позициониране за съответната година позволява определени групи области да се обособят и по географски принцип (тези с по-висок доход са преобладаващо в Южна България, а тези с нисък доход - в Северна), то по отношение на отбелязания относителен прираст в дохода на домакинствата такова обособяване е невъзможно - във всяка от растежните групи има области от различни региони на страната. Възможно е обаче да се комбинира позиционирането по отношение на дохода с растежната група. Безспорно най-неблагоприятно изглежда състоянието на Видин и Ловеч, които спадат едновременно към групата на областите с ниски доходи и нисък темп на растеж. Перспективата пред Монтана и Търговище, които са области с нисък доход, но влизат в групата на високия растеж, на пръв поглед е по-добра. Въпреки ръста си те остават с нисък доход спрямо другите, тъй като впечатляващото относително увеличение в дохода на домакинствата е реализирано на твърде ниска изходна база. От друга страна области, които имат относително бавен ръст на домакинските доходи като Варна и отчасти Бургас, запазват мястото си сред водещите области благодарение на добрата си първоначална изходна позиция. Умерено бързият растеж на Стара Загора и Перник, към които можем да причислим и София (столица), съчетан с високите им първоначални позиции, предполага, че и напред те ще са сред областите с най-високи доходи на домакинствата. Дори областите, които реализират по-висок темп на увеличение на доходите от тях, в ляво изражение имат увеличение, което е съпоставимо или дори по-малко, така че съществува-

щите диференциали в доходите на домакинствата като абсолютни стойности в най-добрия случай ще се запазят. Това е важно особено от гледна точка на вътрешните миграционни процеси, тъй като една от причините за смяна на местоживеенето е именно тази разлика в очаквания доход на домакинството, изразена в парични единици.

### **Декомпозиция на структурата на доходите на домакинствата**

Анализът на подоходното неравенство по области може да бъде задълбочен като се проследи структурата на доходите на домакинствата и кои от доходните компоненти в най-голяма степен водят до съществуващите различия. Ако разгледаме данните на НСИ (2017а) за структурата на домакинските доходи за осреднените данни за периода за всяка от областите, компонентът, който се откроява, е *работната заплата*. Делът му в домакинския доход е приблизително 50% (като средни стойности и като медиана сред всички области), като варира между 40 и 60%. Следващият като тежест компонент са *пенсиите*, които имат като средна и медиана малко над 30%, с минимални и максимални стойности съответно 20 и 40%. Останалите компоненти имат едноцифрени дялове в структурата на домакинския доход, като най-голямо значение сред тях има *дохода от самостоятелна заетост*, чиято средна и медиана са малко над 5%, а за някои области достига почти една десета от общия доход. *Приходите извън работната заплата и други приходи* са със средни стойности малко над 3%, *други социални помощи* - над 2%, а с около 1% или под него са *приходите от продажби, семейните добавки за деца, обезщетенията за безработни, регулярните трансфери от други домакинства и доходите от собственост*.

Освен като относителен дял в дохода на дадено домакинство, значението на всеки от структурните му компоненти за общото равнище на дохода може да бъде разгледано и под формата на корелационни коефициенти. На долната таблица са показани коефициентите на корелация на отделните компоненти спрямо паричния доход (на домакинство и средно на лице на домакинство), представени с техните левови стойности, използвайки наблюденията за всяка област и година, за които са налични данни.

**Корелация на паричния доход с неговите компоненти  
(на базата на наблюденията за съответната област и година)**

<i>Компонент</i>	<i>Доход на домакинство</i>	<i>Доход на лице от домакинство</i>
Други приходи	0.31	0.36
Други социални помощи	0.25	0.27
Извън работната заплата	0.46	0.47
Обезщетения за безработни	0.09	0.13
От самостоятелна заетост	0.54	0.53
От собственост	0.24	0.26
Пенсии	0.38	0.50
Приходи от продажби	0.01	0.00
Работна заплата	0.92	0.93
Регулярни трансфери от други домакинства	0.29	0.27
Семейни добавки за деца	-0.02	-0.09

*Работната заплата* изпъква и като онзи компонент, който в най-голяма степен корелира с паричния доход с коефициент от 0,92. *Доходите от самостоятелна заетост и доходите извън работната заплата* имат коефициенти на корелация приблизително равняващи се на 0,5 и едва след тях следват доходите от *пенсии*, чиито коефициент е малко под 0,4 (на равнище домакинство като цяло).

Отчитайки съвкупното влияние на компонентите като относителни дялове и като корелация с паричния доход, определено може да заключим, че двата компонента с най-голямо значение за неговия размер са *работната заплата* и *пенсиите*. Тъй като анализът на доходите се осъществява в контекста на регионалното неравенство, логично би било неговото продължение в посока на вариацията на тези доходни компоненти.

Ако разделим на квартали областите според дохода на домакинствата в тях, ще сме в състояние да установим кой компонент



какъв дял има за съответната кватилна група. Делът на *работната заплата* е най-нисък при областите от групата с най-ниски доходи (кватил 1) - 46%. Във втората и третата кватилна група делът е почти един и същ - около 51%. При областите с най-високи доходи (кватил 4) делът на работната заплата е 54%. Наблюдават се различия в кватилните групи и по отношение на дела на *пенсиите*. В групата с най-ниски доходи той е 36%, в двата средни кватила е около 30%, а при областите от последния кватил е 26%. При някои от другите компоненти, които имат по-малки относителни дялове, също се забелязват определени тенденции. Дяловете на *доходите от самостоятелна заетост* и от *собственост* се увеличават за кватилните групи с по-висок доход, а *обезщетенията за безработни* и *семејните добавки за деца* са с по-голям дял при областите с по-нисък доход.

Поглед към данните по кватилни групи в левова стойност показва, че намаляващият относителен дял на *пенсиите* в областите с висок доход на домакинствата не се дължи на абсолютен спад на размера на дохода от пенсии. Напротив, движейки се от най-ниския към най-високия кватил, той расте постепенно от 2772 лв. до 2900 лв. Относителният спад в дяла на този компонент е следствие от далеч по-бързото увеличение на *работната заплата* при домакинствата от по-високите кватили - от 3576 лв. при най-ниския, доходите от заплата са 6096 лв. при най-високия.

На база на горното може да се направи заключението, че до голяма степен доходите на домакинствата се определят почти изключително от средствата, които влизат в него като *работна заплата*. Те от своя страна пък са функция на броя на работещите в домакинството и размера на заплатата, която получава всеки от тях. Първото се потвърждава от данните, публикувани от НСИ на национално равнище според броя заети в домакинство (НСИ 2017б). Средно за разглеждания период (2008-2016 г.) *домакинство с едно заето лице* има доход работна заплата в размер на 5988 лв. (и относителен дял на този компонент в общия доход от 57%), *при двама заети* средствата от работна заплата са 12554 лв. (76% от общия паричен доход), а *при трима и повече* - 17495 лв. (съответно 82% от дохода).

Такава разбивка не е достъпна за домакинствата на ниво области, но можем да проследим значението на броя заети в домакинство, използвайки коефициентите на заетост в съответната област (НСИ 2017в).

Таблица 3

**Коефициенти на заетост, работна заплата и доход на домакинствата по области, групирани в квартали според равнището на дохода в областта**

<i>Квартилна група според дохода</i>	<i>Коефициент на заетост, %</i>	<i>Заплата, лв.</i>	<i>Доход, лв.</i>
<i>1 (най-нисък доход)</i>	42.03	6608	7431
<i>2</i>	45.18	6639	8687
<i>3</i>	46.29	7084	9264
<i>4 (най-висок доход)</i>	48.30	7872	10846

Таблицата ясно показва, че коефициентът на заетост нараства за областите, които се намират в по-високите квартали на домакинските доходи. Подобна тенденция се наблюдава и по отношение на равнището на средната заплата в съответната област (данните са от НСИ (2017г)). Изхождайки от тези данни, можем да представим домакинския доход като функция на тези две променливи в линеен регресионен модел (поради ограничение в данните за размера на работната заплата по области, моделът включва годините от 2008 до 2015 г.).

Зависима променлива:	
-----	
домакински доход	
-----	
коэф. на заетост	96.372*** (18.145)
работна заплата	0.797*** (0.055)
Константа	-940.329 (809.040)
-----	
Наблюдения	224
R2	0.579
Adjusted R2	0.575
Residual Std. Error	1,231.528 (df = 221)
F Statistic	152.121*** (df = 2; 221)

**Бележка:** \* $p < 0.1$ ; \*\* $p < 0.05$ ; \*\*\* $p < 0.01$

Линейният регресионен модел обяснява 57% от вариацията в доходите на домакинствата между областите. И двете независими променливи са статистически значими при  $p < 0,01$ . Според предвижданията на модела увеличение на коефициента на заетост с 1% в областта би повишило доходите на домакинството средно с 96 лв., а повишението на работната заплата с 1 лев би довело до по-висок домакински доход с 0,8 лева. Ако вземем за пример 2015 г., в която най-ниските стойности за домакинските доходи са във Видин - 7456 лв., а най-високите - в София (столица) със 16688 лв., повишаването на коефициента на заетост във Видин до софийския от 40,9% до 59,2% ще доведе до повишаване на дохода в областта с 1763 лв. и той ще достигне приблизително 9220 лв., затваряйки ножицата между доходите в двете области от 2,4 до 1,8 пъти. Аналогично, ако заетостта в област Силистра е колкото във Варна - 55% вместо 37,4%, доходът на домакинство ще се увеличи от 8483 лв. до 10172 лв., дори и при неизменна средна работна заплата.

Трябва да се отбележи обаче, че повишаването на доходите във времето за всяка от областите се дължи преди всичко на повишава-

нето на средната работна заплата. Всъщност само в 6 от областите заетостта през 2015 г. е по-висока, отколкото е била през 2008 г. и това не са непременно областите с по-висок ръст на дохода на домакинство. Различията в заетостта обясняват в по-голяма степен диференциацията в доходите между различните области в даден момент, отколкото изменението на дохода във времето в една и съща териториална единица.

Друга интересна особеност на резултатите от данните е, че повишаването на средната работна заплата във времето не се трансформира в едно и също увеличение на дохода в различните области. Може да говорим за коефициент на еластичност на дохода спрямо работната заплата. Предвижданията на регресионния модел дават усреднени стойности от 0,8 лв. повишаване на дохода при увеличение на работната заплата с 1 лев, но вариацията между областите е съществена. В области като Кърджали, Силистра и Габрово, този коефициент е под 0,5, докато за Русе, Благоевград и Перник той е около и над 1,5. Например в Благоевград работната заплата през 2015 г. спрямо 2008 г. е по-висока с 2362 лв., а доходът на домакинство - с 4060 лв. За Силистра аналогичните стойности са съответно 2579 лв. и 1246 лв. Почти едно и също увеличение на работните заплати в левово отношение е съпътствано от много по-слабо повишаване на дохода на домакинство в област Силистра, сравнено с Благоевград. Едно от възможните обяснения за това би било компенсиращо изменение в коефициента на заетост, но и за двете разглеждани области се наблюдава спад в този коефициент с над 6%<sup>2</sup>.

Може да използваме прогнозните стойности от регресионния модел - 0,8 лева увеличение на дохода, съпътстващо повишаването на работната заплата с 1 лев - която се явява и медиана в случая, за да разделим на две групи областите според еластичността на дохода спрямо работната заплата. Оформят се групи с ниска еластичност - под 0,8 и висока еластичност - над 0,8, всяка включваща 14 области. Коефициентът на заетост през 2015 г. спрямо 2008 г. е по-нисък с

---

<sup>2</sup> Естествено, примерът е само с илюстративна цел и би било погрешно да се правят генерализации за всички области на базата само на две наблюдавани единици.

2,47% за групата с ниска еластичност, докато за тези с висока намаляването е с 2,09%. Така че е възможно тази на пръв поглед ниска еластичност на дохода спрямо заплатата да се обясни отчасти и с по-нисък коефициент на заетост. Друго възможно обяснение е свързано с различия в структурата на домакинствата между областите - както като брой членове, така и като брой работещи. Ако използваме данните на НСИ, за да изчислим аналогичен коефициент на еластичност средно на лице от домакинство обаче, той корелира с показателя за домакинство като цяло с корелационен коефициент, превишаващ 0,9. Дори и структурата на домакинството да оказва влияние, то няма да е голямо.

Групата с по-ниска еластичност има като цяло и по-малко средно увеличение в заплатата в края на периода спрямо началото му - 2989 спрямо 3131 лева. Може да се спори за статистическата значимост в тези разлика, но на пръв поглед изглежда, че колкото по-бързо расте средната работна заплата, толкова по-голям е ефектът от нейното увеличение и върху домакинския доход. Интересно би било да се направи аналогично сравнение не по отношение на големината на изменението, а според изходната позиция, от която се осъществява то. Ако съпоставим двете групи на ниска и висока еластичност на дохода спрямо работната заплата с кварталните групи според размера на дохода средно за периода, ще получим следната таблица:

Таблица 4

**Разпределение на областите според дохода  
на домакинствата и еластичността  
на дохода спрямо работната заплата**

	<i>Квартал 1 (най-нисък доход)</i>	<i>Квартал 2</i>	<i>Квартал 3</i>	<i>Квартал 4 (най-висок доход)</i>
<i>Ниска еластичност на дохода спрямо работната заплата</i>	5 области	4 области	4 области	1 области
<i>Висока еластичност на дохода спрямо работната заплата</i>	2 области	3 области	3 области	6 области

В най-ниската кватилна група има само две области с висока еластичност и цели пет с ниска. В кватилната група с най-високи доходи се наблюдават шест групи с висока еластичност и само една - с ниска еластичност. Изглежда, че по-високото равнище на домакинския доход води до по-висока ефективност на средствата от работната заплата. Точният механизъм, по който това се осъществява, е потенциален предмет на изследване на друга разработка. Тук може да предположим, че по-високите работни заплати и доходи позволяват по-лесно да се правят инвестиции в собственост например, която също носи възвръщаемост и това води до мултиплициращ ефект върху дохода на домакинствата. Впрочем, подобна хипотеза не се отхвърля от наличните данни. Домакинствата в областите с по-висок доход имат приблизително два пъти по-голям дял на доходите от собственост.

### **Заклучение**

От гледна точка на направения описателен и корелационен анализ най-голямо значение за паричния доход на домакинствата от неговите компоненти имат на първо място работната заплата и след това пенсиите. Направеният регресионен анализ показва, че различията в доходите на домакинствата на регионално ниво се дължат до голяма степен на различия в коефициентите на заетост и равнището на средната работна заплата в областите. Моделът ни обяснява 57% от вариацията в доходите на домакинствата между областите. И двете независими променливи са статистически значими при  $p < 0,01$ . Според предвижданията му увеличение на коефициента на заетост с 1% в областта би повишило доходите на домакинството средно с 96 лв., а повишението на работната заплата с 1 лев би довело до по-висок домакински доход с 0,8 лева. Последващ анализ показва, че увеличението на работната заплата с 1 лев би довело до по-голямо увеличение в доходите на домакинствата в областите, където този доход вече е по-висок.

От изложеното дотук може да се направи изводът, че ако правителството иска да намали регионалните различия в доходите на домакинствата, трябва да стимулира заетостта и инвестиционната активност, която евентуално би довела до по-високи работни заплати. Опитите да се влияе върху неравенството със социални транс-

фери най-вероятно няма да доведе до осезаеми резултати, защото влиянието им върху равнището на дохода е много слабо.

Изследванията са подкрепени по договор на Русенски университет „Ангел Кънчев“ с № BG05M2OP001-2.009-0011-C01, „Подкрепа за развитието на човешките ресурси в областта на научните изследвания и иновации в Русенски университет „Ангел Кънчев“, финансиран по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ 2014-2020”, съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз“.

### Използвана литература

1. Благойчева, Х 2011. *Монетарната бедност в България (измерения и социална защита)*. Фабер.
2. Врачовски, Д 2012. *Социалните плащания и доходното неравенство в Европейския съюз и България*. Достъпен на <http://hdl.handle.net/10610/1349>. [5 ноември 2017 г.]
3. ИПИ 2014. *Бедност и неравенство в България. Методологически коментар и преглед на данните*. Достъпно на [http://www.bednostbg.info/var/docs/reports/Poverty\\_Paper\\_IME.pdf](http://www.bednostbg.info/var/docs/reports/Poverty_Paper_IME.pdf). [5 ноември 2017 г.]
4. ИПИ 2016. *Карта на доходите и бедността в България*. Достъпно на [http://ime.bg/var/images/Karta\\_Bednost\\_16-IME.pdf](http://ime.bg/var/images/Karta_Bednost_16-IME.pdf). [5 ноември 2017 г.]
5. Исмаилов, Т 2012. *Тенденции при доходното неравенство в България през периода 2000-2010 година*. Достъпно на <http://hdl.handle.net/10610/2679>. [5 ноември 2017 г.]
6. Мавров, Х 2015. *Делът на труда в брутния доход: основни тенденции (България сравнена с други страни)*. Достъпен на <http://www.su-varna.org/izdaniy/2015/Econom-2015/Pages%2022-30.pdf>. [5 ноември 2017 г.]
7. Михайлова, С 2014. „Влияние на преките чуждестранни инвестиции върху доходното неравенство в България”. *Икономически и социални алтернативи*. Брой 4.
8. НСИ 2017а. „Паричен доход по източници на приходи (общо за страната, статистически райони и области)“. *ИС Инфостат*. Достъпен на <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>. [5 ноември 2017 г.]

9. НСИ 2017б. „Паричен доход по източници на доходи и брой на заетите лица в домакинството“. *ИС Инфостат*. Достъпен на <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>. [5 ноември 2017 г.]
10. НСИ 2017в. „Население, работна сила, заети лица, безработни лица и лица извън работната сила на възраст 15 и повече навършени години, по местоживееене и статистически райони“. *ИС Инфостат*. Достъпен на <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>. [5 ноември 2017 г.]
11. НСИ 2017г. „Средна брутна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение по икономически дейности (а21) и статистически райони и области(2008-2015г.)“. *ИС Инфостат*. Достъпен на <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>. [5 ноември 2017 г.]
12. Христов, С 2013. *Неравенството в България – динамика, сравнителен анализ и причини*. Достъпен на [http://ime.bg/var/images/Inequality\\_full\\_text.pdf](http://ime.bg/var/images/Inequality_full_text.pdf). [5 ноември 2017 г.]



# ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО НА ФИСКАЛНАТА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

*Бисер Кръстев*

## PROBLEMS AND PERSPECTIVES IN THE DEVELOPMENT OF FISCAL DECENTRALIZATION IN BULGARIA

*Biser Krastev*

### Abstract

The effectiveness of financial relations between central and local authorities and the guarantee of greater financial autonomy for municipalities is achieved through the application of the principles of fiscal decentralization. In the scientific report are studied characteristics of fiscal decentralization and problems surrounding its development. Moreover was made a study of changes in the level of fiscal decentralization in Bulgaria in recent years.

*Key words: budget federalism, fiscal decentralization.*

През последните десетилетия по-голямата част от страните по света, независимо от това дали са устроени като унитарни или федерални държави, формират своите бюджетни системи на основата на предоставянето на определени фискални правомощия от централната власт към местните органи на самоуправление. По този начин се цели осигуряването на относителна автономност на бюджетите, изготвяни от местните органи на властта и се гарантира в висока степен защитата на интересите на местните общности. Подобно устройство на бюджетната система е известно като „бюджетен федерализъм“. От друга страна обаче, централната власт се стреми да акумулира възможно по-висок дял от публичните приходи в държавния бюджет, както и да прехвърля несъразмерно големи разходни отговорности към общините, без последните да са обезпечени с достатъчно собствени приходоизточници. Така на местните власти се отнема възможността да провеждат самостоятелна финансова политика на локално равнище и те стават силно зависими от решенията на централната власт. Тези противоречия могат да бъдат

отстранени чрез повишаване равнището на фискална децентрализация. Ето защо темата на изследването е особено **актуална**.

**Обект на изследване** в научния доклад са същността и особеностите на фискалната децентрализация в България и проблемите, съпътстващи нейното развитие. **Целта** е да се изследват процесите на фискална децентрализация у нас през последните години, както и да се измери нейното равнище чрез използването на система от специфични показатели.

**Бюджетният федерализъм** е законодателно установяване на определени права и задължения, отнасящи се до централните и местните органи на властта, определянето на конкретни правила за тяхното взаимодействие през отделните етапи на бюджетния процес и формирането на механизъм за преразпределение на бюджетните ресурси между отделните равнища на бюджетната система<sup>1</sup>. С други думи, бюджетният федерализъм е такава форма на организация на бюджетните отношения, която позволява съчетаване на фискалните интереси на държавата с тези на органите на местното самоуправление в условията на автономност както на държавния, така и на местните бюджети.

Следователно бюджетният федерализъм предполага<sup>2</sup>:

- ясно разграничение между правата и отговорностите на централната и местната власт по отношение на съставянето, приемането и изпълнението на централния и местните бюджети;
- недвусмислено разпределение между държавата и местните органи на властта на финансови права и отговорности, осъществявани чрез общинските бюджети;
- съразмерност между финансовите ресурси на местната власт и равнището на делегираните отговорности;
- финансова независимост на общините при решаването на социално-икономически проблеми с местен характер;

---

<sup>1</sup> Вж. напр.: Годин, А. М., Горегляд, В. П. и Подпорина, И. В. (2010). *Бюджетная система Российской Федерации*. 9-ое изд., перераб. и доп., Москва: Дашков и К, с. 344.

<sup>2</sup> Вж.: Найденов, Л. (<sup>2004</sup>). Теоретични основи на фискалната децентрализация и резултати от въвеждането ѝ в България. *Народностопански архив*, №3, Свищов, с. 14.

• относителна автономност при акумулирането на общинските приходи и изразходването на общинските разходи.

В основата на бюджетния федерализъм стои принципът на децентрализацията. **Децентрализацията** е процес на прехвърляне на правомощия и отговорности от централната власт към регионалните и местните органи на властта във връзка с осъществяването на определени публични функции и предоставянето на определени публични блага на местното население и местния бизнес. Децентрализацията се среща най-често в следните форми: административна, политическа, финансова и фискална.

При **административната децентрализация** се наблюдава прехвърляне на правомощия, отговорности и финансови ресурси между различните управленски равнища във връзка с определянето на вида, качеството и обхвата на предоставяните публични услуги, както и с управлението на дейностите, свързани с тези услуги.

**Политическата децентрализация** се свързва с наличието на многопартийна политическа система и на силно развито гражданско общество, които в сътрудничество помежду си защитават обществен интерес на територията на дадена държава, регион или местна общност. На практика чрез нея се предоставят правомощия за вземане на решения на по-широк кръг от институции – политически партии, неправителствени организации, граждански сдружения и др., които решават разнообразни проблеми на гражданите и потребителите на публични услуги.

При **финансовата децентрализация** се предоставят права за определяне величината на финансовите ресурси, за прехвърляне на отделни източници на финансови ресурси, както и за трансфер на ресурси от централната към местната администрация с оглед задоволяването на определени обществени потребности<sup>3</sup>.

При **фискалната децентрализация** се извършва детайлизирано разпределяне на разходните отговорности и източниците на при-

---

<sup>3</sup> Относно същността на административната, политическата и финансовата децентрализация виж: Марков, Н. (2012). Теоретични аспекти на децентрализацията. *Управление и устойчиво развитие*, 36(5), Стара Загора, с. 41.

ходи между различните равнища на управление (национално, регионално и местно), като се преценява в каква степен и в какъв размер централната власт може да предостави възможност на местните власти сами да администрират бюджетния процес на местно ниво, включително и да вземат решения за поемане на дългове. Фискалната децентрализация подобрява ефективността на финансовите взаимоотношения между централната и местните власти и гарантира в по-висша степен финансовата самостоятелност на общините.

**Предимствата** на фискалната децентрализация са следните<sup>4</sup>:

- осигурява макроикономическа стабилност на местно ниво;
- гарантира финансовата автономност на местните органи на властта;
  - способства за създаването и предлагането на по-качествени публични услуги на населението;
  - засилва отговорността на местните органи на властта пред населението и бизнеса от съответната териториална общност;
  - повишава компетенциите и административния капацитет на местната администрация;
  - подобрява конкурентните позиции на бизнеса във връзка с използването на факторите за производство, включително и човешките ресурси;
  - подпомага предприемаческата активност и повишава инвестиционния потенциал на общините.

Фискалната децентрализация има и някои **недостатъци**, като основните от тях са следните:

- понижава степента на централизация на бюджетния контрол при акумулирането и ефективното изразходване на публичните ресурси;
- ограничава възможностите на централната власт да реализира инфраструктурни проекти на местно ниво;

---

<sup>4</sup> Относно предимствата и недостатъците на фискалната децентрализация виж по-подр.: Усков, И. В. (2012). Децентрализация как основа становления финансово самостоятельных местных органов власти, *Бизнес Информ*, №3, Харків, с. 107-108.

- понижава ефективността при реализирането на държавната бюджетна политика на местно равнище;

- ограничава възможностите на централната власт да провежда регионална политика, насочена към намаляване на диспропорциите в социално-икономическото развитие на отделните региони и общини.

Бюджетните взаимоотношения между централната и местната власт в условията на фискална децентрализация са изградени при съобразяването с определени принципи. Тези **принципи на фискалната децентрализация** са<sup>5</sup>:

- предоставяне на правомощия на местните органи на властта да акумулират собствени приходи от местни данъци и такси, от предоставяне на местни публични услуги, от управление на общинско имущество и др., които да съответстват на разходните им отговорности;

- предоставяне на правомощия на местните власти във връзка с възможността за поемане на общински дълг от различни източници, включително и чрез емисии на общински ценни нижа, както и за неговото управление и обслужване, което да става за сметка основно на собствени източници на приходи;

- разграничаване между делегираните държавни дейности, които се финансират чрез местните бюджети централно от държавата и местните дейности, които се финансират чрез собствени приходи на общините;

- финансово подпомагане на по-слаборазвитите общини за сметка на предоставянето на бюджетни трансфери от централния бюджет.

Чрез придържането към тези принципи се постига и целта на фискалната децентрализация. Тя е насочена към необходимостта от предлагане на съответните публични услуги в достатъчни обеми, с високо качество и на достъпна цена, чрез които да се задоволяват в максимална степен потребностите на населението и бизнеса на основата на ясно разграничение на разходните отговорности и съот-

---

<sup>5</sup> Найденов, Л., Цит. съч., с. 16.

ветстващите им източници на приходи между отделните равнища на управление.

В световната практика фискалната децентрализация се реализира по определени механизми и се среща в различни форми. В специализираната литература са описани следните основни **форми на фискална децентрализация**: деволюция, деконцентрация и делегиране<sup>6</sup>.

При *деволюцията* се осъществява разграничаване на отговорностите между централната власт и органите на местното самоуправление по отношение администрирането на отделни сфери на обществения живот. При тази форма на децентрализация органите на местната власт могат да вземат самостоятелни решения относно предоставянето на определени публични услуги на населението, като им се предоставя правото да събират местни данъци и такси, с които да обезпечат в достатъчна степен финансирането на местните си дейности. Деволюцията предполага възможността за акумулиране на собствени финансови ресурси на местно равнище, които са необходими за решаването на определени задачи в рамките на териториалната общност.

При *деконцентрацията* се извършва преразпределение на отговорности и прехвърляне на част от управленските функции от централните към местните органи на властта, като местните органи на управление са подчинени в йерархично отношение на централната изпълнителна власт и всъщност са част от нея. Те поемат отговорността за изпълнението на прехвърлените им функции на местно равнище и се явяват агенти на централната власт. В този смисъл деконцентрацията има доста по-малко допирни точки с принципите на фискалната децентрализация в сравнение с деволюцията.

*Делегирането* като междинна форма между деволюцията и деконцентрацията е свързано с прехвърляне на отговорности на местните органи на властта по отношение на предоставянето на определени публични услуги, без обаче централната власт да губи контрол

---

<sup>6</sup> Ларина, С. Е. и Высоцкий, П. А. (2009). Модели реализации стратегии бюджетной децентрализации, *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*, №5, Москва, с. 295-296.

върху процеса на администриране и финансиране на публичните услуги на територията на страната като цяло. С други думи, предоставянето на публичните услуги се извършва на местно ниво под надзора на централната власт, която осигурява и значителна част от тяхното финансиране.

В България процесът на фискална децентрализация стартира в началото на настоящия век с приемането на Концепция за финансова децентрализация през 2002 година и Програма за нейното изпълнение през периода 2002-2005 година, одобрени с решение на Министерския съвет. В Концепцията за финансова децентрализация са формулирани следните четири приоритетни направления на промяна<sup>7</sup>:

1. Определяне и разграничаване на разходните отговорности на държавата и общините при организирането и предоставянето на публични услуги;

2. Финансиране на възложените на общините държавни разходни отговорности;

3. Финансиране на общинските разходни отговорности;

4. Подобряване на нормативната среда за съставяне и изпълнение на общинските бюджети.

През 2006 година с решение на Министерския съвет на Република България се приемат Стратегия за децентрализация за периода 2006-2015 година и Програма за нейното изпълнение през периода 2006-2009 година. В Стратегията за децентрализация са формулирани следните три стратегически цели<sup>8</sup>:

1. Ускорено прехвърляне на правомощия и ресурси от държавните органи към общините за укрепване на местното самоуправление.

---

<sup>7</sup> Вж.: Решение №399 на МС от 13 юни 2002 г. за одобряване доклада на работната група, създадена с Решение №138 на МС от 2002 г. и приемане на Концепция и Програма за финансова децентрализация.

<sup>8</sup> Вж.: Решение №424 на МС от 05 юни 2006 г. за приемане на Стратегия за децентрализация и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация през периода 2006-2009 г.

2. Оптимизиране на функционалната компетентност на областния управител и териториалните звена на централната изпълнителна власт за координация на секторните политики на регионално равнище.

3. Развитие на местното самоуправление в рамките на общината чрез повишаване на управленската и финансовата самостоятелност на кметствата и заведенията за услуги.

През 2010 година с решение на Министерския съвет на Република България се приемат актуализирана Стратегия за децентрализация и Програма за нейното изпълнение през периода 2010-2013 година<sup>9</sup>. Положителните промени в областта на фискалната децентрализация на българските общини през този период се свързват с:

- увеличаването на общинските приходи от концесионни договори;
- прехвърлянето на неизползвани имоти – държавна собственост от министерствата към общините;
- предоставянето за стопанисване и управление на общините на недвижими културни ценности.

През 2014-2015 година в областта на финансовата и фискална децентрализация в България няма съществен напредък и затова през 2016 година се разработва и приема нова Стратегия за децентрализация, визираща периода 2016-2025 година. В нея са формулирани четири стратегически цели, като от значение за развитието на процеса на финансова и фискална децентрализация у нас са само две, а именно<sup>10</sup>:

1. Прехвърляне на правомощия и функции от централната към местната власт в основни сектори.

2. Установяване на оптимално разпределение на ресурси между централното и местното ниво.

---

<sup>9</sup> Вж.: Решение №454 на МС от 02 юли 2010 г. за приемане на актуализирана Стратегия за децентрализация и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация 2010-2013 г.

<sup>10</sup> Вж.: Решение №735 на МС от 08 септември 2016 г. за приемане на Стратегия за децентрализация 2016-2025 г. и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация за периода 2016-2019 г.



За да се контролира степента на реализация на стратегията за децентрализация, се използват определени показатели. Те се разделят на две групи – основни и специфични.

**Основните показатели**, които се използват за оценяване *равнището на фискална децентрализация* са:

- относителен дял на местните приходи спрямо БВП;
- относителен дял на местните приходи спрямо общите публични приходи;
- относителен дял на местните разходи спрямо БВП;
- относителен дял на местните разходи спрямо общите публични разходи.

Ако дялът на местните приходи спрямо БВП е нисък, това означава, че или ролята на общините в приходната система на публичния сектор е малка, или че самият публичен сектор в съответната икономика е значително по-малък в сравнение с частния сектор. Ако при тези условия обаче местните приходи възлизат на сравнително голям дял спрямо общите публични приходи, това означава, че централната власт, макар и в някои случаи сама да изпитва затруднения при акумулирането на своите приходи в централния бюджет, осигурява възможност за достатъчно по обем финансиране на местните власти.

Ако приходите на местните власти са ниски като дял спрямо БВП и спрямо общите публични приходи, но публичният сектор в съответната национална икономика е голям, това означава, че централната власт не финансира в достатъчна степен общините или не им възлага достатъчно разходни отговорности. По подобен начин могат да се тълкуват и стойностите на аналогичните показатели относителен дял на местните разходи спрямо БВП и относителен дял на местните разходи спрямо общите публични разходи.

Чрез изброените по-горе основни индикатори могат да се правят сравнения между достигнатите равнища на приходна и разходна децентрализация в различните държави по света и да се преценява доколко значими за развитието на конкретната локална (общинска) икономика са местните приходи и местните разходи.

В таблица 1 са представени данни за стойностите на тези четири основни макроикономически показателя, чрез които се оценява равнището на фискалната децентрализация в България през периода 2010-2016 година.

Таблица 1

**Стойности на основните макроикономически показатели  
за оценяване на фискалната децентрализация  
в България през периода 2010-2016 година<sup>11</sup>**

<b>Година</b>	<b>2010</b>	<b>2011</b>	<b>2012</b>	<b>2013</b>	<b>2014</b>	<b>2015</b>	<b>2016</b>
Общо местни приходи (в млн. лв.)	4 779,9	4 732,5	5 305,8	6 465,0	6 993,5	6 958,9	5 717,9
Общо местни разходи (в млн. лв.)	4 693,6	4 701,5	4 987,5	6 156,4	7 091,1	7 893,3	5 524,4
Общо публични приходи (в млн. лв.)	23 932,6	25 378,1	27 469,4	28 977,3	29 409,1	32 199,5	33 959,4
Общо публични разходи (в млн. лв.)	26 755,4	26 866,6	27 828,3	30 418,2	32 482,0	34 684,8	32 494,3
БВП (в млн. лв.)	74 771	80 759	82 040	82 166	83 634	88 571	94 130
<i>относителен дял на местните приходи спрямо БВП</i>	<i>6,39%</i>	<i>5,86%</i>	<i>6,47%</i>	<i>7,87%</i>	<i>8,36%</i>	<i>7,86%</i>	<i>6,07%</i>
<i>относителен дял на местните разходи спрямо БВП</i>	<i>6,28%</i>	<i>5,82%</i>	<i>6,08%</i>	<i>7,49%</i>	<i>8,48%</i>	<i>8,91%</i>	<i>5,87%</i>
<i>относителен дял на местните приходи спрямо общите публични приходи</i>	<i>19,97%</i>	<i>18,65%</i>	<i>19,32%</i>	<i>22,31%</i>	<i>23,78%</i>	<i>21,61%</i>	<i>16,84%</i>

<sup>11</sup> Данните са ползвани от таблицата „Местни бюджети“ с източник: <http://www.minfin.bg/bg/statistics/13> и от официалния сайт на НСИ: [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg)

<i>относителен дял на местните разходи спрямо общите публични разходи</i>	17,54%	17,50%	17,92%	20,24%	21,83%	22,76%	17,00%
---	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------

Относителният дял на местните приходи и на местните разходи спрямо БВП бележи тенденция към нарастване между 2011 и 2015 година, след което отново се понижава до около 6% през последната година на анализирания период. Местните приходи имат по-висок дял спрямо БВП в сравнение с този на местните разходи, като през 2014 и 2015 година делът на местните разходи спрямо БВП надхвърля този на местните приходи, т.е. общините са приключвали своите бюджети с дефицит.

Очертава се и тенденция на постепенно нарастване на относителните дялове на местните приходи спрямо сумата на общите публични приходи, които надхвърлят 23% през 2014 година, след което спадат до малко под 17% през последната година на анализирания период. При нарастването на относителните дялове на местните разходи спрямо общите публични разходи според консолидираната фискална програма тенденцията е още по-ярко изразена и те нарастват от около 17,50% в началото на периода до 22,76% през 2015 година, след което се понижават до 17% през 2016 година.

Други важни **специфични показатели**, които ни дават информация доколко широки са правомощията на местните власти в областта на приходната и разходната политика на общинско равнище, са:

- относителен дял на местните данъци спрямо общите данъчни приходи;
- относителен дял на собствените приходи спрямо общата сума на местните приходи.

В таблица 2 са посочени стойностите на специфичните показатели, които се използват за оценяване на обхвата и степента на бюджетните правомощия на местните власти в нашата страна през периода 2010-2016 година.

Таблица 2

**Стойности на специфичните показатели за оценяване  
степената на бюджетните правомощия на местните  
власти в България през периода 2010-2016 г.<sup>12</sup>**

<b>Години</b>	<b>2010</b>	<b>2011</b>	<b>2012</b>	<b>2013</b>	<b>2014</b>	<b>2015</b>	<b>2016</b>
Общо местни данъци (в млн. лв.)	543,3	616,5	642,3	688,0	718,6	757,0	875,5
Общо данъчни приходи (в млн. лв.)	14 044,6	15 084,6	15 932,9	16 310,2	16 579,0	17 908,5	19 584,9
Собствени приходи (в млн. лв.)	1 522,3	1 668,5	1 693,3	1 813,1	1 911,8	1 976,5	2 157,4
Общо местни приходи (в млн. лв.)	4 779,9	4 732,5	5 305,8	6 465,0	6 993,5	6 958,9	5 717,9
<i>относителен дял на местните данъци спрямо общите данъчни приходи</i>	3,87%	4,09%	4,03%	4,22%	4,33%	4,23%	4,47%
<i>относителен дял на собствените приходи спрямо общите местни приходи</i>	31,85%	35,26%	31,91%	28,04%	27,34%	28,40%	37,73%

Стойностите на първия показател отчитат тенденция към повишение, което показва, че предоставените правомощия на общините да определят самостоятелно размерите на местните данъци в рамките на установените в Закона за местните данъци и такси диапазони се отразяват позитивно на тяхната финансова стабилност и самостоя-

<sup>12</sup> Данните са ползвани от таблиците „Консолидирана фискална програма“, „Местни бюджети“ и „Централно правителство“ от официалния сайт на МФ с източник: [http://www.minfin.bg/bg/statistics/13\\_](http://www.minfin.bg/bg/statistics/13_)

телност. От друга страна обаче делът на собствените приходи на общините спрямо общите им приходи намалява до 2014 година, което означава, че те стават все по-зависими финансово от трансферите, предоставяни им от централната власт и се ограничават възможностите им да провеждат независима фискална политика. През последните две години на анализирания период тенденцията се променя и общините у нас започват да повишават финансовата си автономност, но за сметка на спадане на обема на акумулираните местни приходи.

Решение на проблема с хроничния недостиг на местни приходи може да се търси или в нарастването на собствените приходи за сметка на повишаване на местните данъци и такси, което е твърде неприемливо за населението и бизнеса в отделните общини, или в преотстъпване на част от приходите от индивидуалния или корпоративния подоходен данък на общините, което ще намали величината на бюджетните приходи, с които може да се разпорежда правителството. В резултат на разширяването на бюджетните правомощия на местните власти обаче ще се повиши равнището на приходната, а оттам и на разходната децентрализация на общините в България и ще се подобри тяхната финансова автономност.

### Използвана литература

1. Годин, А. М., Горегляд, В. П. и Подпорина, И. В. (2010). *Бюджетная система Российской Федерации*. 9-ое изд., перераб. и доп., Москва: Дашков и К.
2. Ларина, С. Е. и Высоцкий, П. А. (2009). Модели реализации стратегии бюджетной децентрализации, *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*, №5, Москва.
3. Марков, Н. (2012). Теоретични аспекти на децентрализацията. *Управление и устойчиво развитие*, 36(5), Стара Загора.
4. Найденов, Л. (<sup>2004</sup>). Теоретични основи на фискалната децентрализация и резултати от въвеждането ѝ в България. *Народностопански архив*, №3, Свищов.
5. Усков, И. В. (2012). Децентрализация как основа становления финансово самостоятельных местных органов власти, *Бизнес Информ*, №3, Харків.

6. Решение №399 на МС от 13 юни 2002 г. за одобряване доклада на работната група, създадена с Решение №138 на МС от 2002 г. и приемане на Концепция и Програма за финансова децентрализация.
7. Решение №424 на МС от 05 юни 2006 г. за приемане на Стратегия за децентрализация и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация през периода 2006-2009 г.
8. Решение №454 на МС от 02 юли 2010 г. за приемане на актуализирана Стратегия за децентрализация и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация 2010-2013 г.
9. Решение №735 на МС от 08 септември 2016 г. за приемане на Стратегия за децентрализация 2016-2025 г. и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация за периода 2016-2019 г.
10. <http://www.minfin.bg/bg/statistics/13>  
[www.nsi.bg](http://www.nsi.bg)

# АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА ИНВЕСТИЦИОННАТА ПРИВЛЕКАТЕЛНОСТ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА РЕГИОНИТЕ

*Климент Найденов, Методи Иванов*

## ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS AND COMPETITIVENESS OF THE REGIONS

*Kliment Naydenov, Metodi Ivanov*

### Abstract

The region is gradually being formed as a relatively independent economic entity entering into a competitive relationship both at interregional level and on the global market. Regional investment policy is shaped by the impact of many processes occurring within the regions themselves. The formation of a favorable investment climate and increasing the investment attractiveness of the region is a strategic task facing the development of the regional economy. This in turn leads to greater competitiveness of individual regions in a globalizing world.

**Key words:** *regionalization, interregional interaction, competitiveness of the region, regional investment policy.*

Съвременното икономическо развитие се свързва с тенденции като глобализацията, регионализацията и икономиката базирана на знанието. Разбира се, първите две тенденции са противоположни. Непокосимите сили на глобализацията и регионализирането преоформят световния икономически пейзаж през в края на XX и началото на XXI век. Световните търговски и финансови потоци регистрат безпрецедентен ръст. Междурегионалните икономически връзки също стават много по-силни с разпространението на регионалните търговски споразумения и общите валутни зони. (Hirata, Kose and Otrok 2013). Глобализацията води до ликвидиране на държавните граници в икономическите процеси и взаимодействия, и увеличаване на мобилността на труда и капитала, както и към развитие на единни стандарти и норми и следователно към унифици-

ране на регионите. Едновременно с това нараства тенденцията към регионализация, която се изразява в повишаване на автономността на регионите, стремеж към съхранение на уникалността и повишаване ролята на регионите в националната и световна икономика. Глобализацията позволява разгръщане на конкурентни процеси на различните нива на световната икономическа система – мега, макро, мезо и микро ниво. Едновременно с това се усилва ролята на локалните процеси в развитието на фирмите и регионите. По този начин коренно се променя ролята на отделния регион в световната икономика. Регионът постепенно се формира като относително самостоятелен икономически субект, встъпващ в конкурентни взаимоотношения, както на междурегионално ниво, така и на световния пазар. Регионите станват все по-важни за стимулиране на бизнес циклите в ерата на глобализацията. Постоянната глобализация на икономическата активност през последните няколко десетилетия засилва повторното затвърждаване на региона като място на икономическия ред и като мощна основа на конкурентно предимство. Вследствие на това много региони в съвременния свят започват да придобиват силно самосъзнание като социално-политически и икономически субекти, като същевременно те все повече се оказват обвързани заедно както в конкурентни, така и в отношения на сътрудничество, граници. (Scott 2005)

Превръщането на региона в субект на конкурентни отношения означава формирането в икономическата система по отношение на названието „регион”, на нови свойства и стандарти за качеството на тази система. Такива нови свойства са конкурентноспособността, отразяваща потребността за съхранение и развитие на региона като икономически субект, функциониращ в условията на конкуренция. В условията на “новата икономика” конкурентноспособността на региона се явява един от приоритетните фактори за неговото социално и икономическо развитие и едновременно с това и предмет на фундаменталния икономически анализ. Конкурентноспособността на региона е система, състояща се от такива елементи като конкурентния потенциал на региона, факторите и условията за формиране на конкурентна среда, ефективността на използването на ресурсите,



конкурентните предимства, конкурентните стратегии на икономическите субекти, държавните и пазарните механизми за управление на икономическия потенциал на региона за по-добро задоволяване на човешките нужди. (Молочников 2005) Конкуренцията на регионите е многомерно понятие. То включва конкуренцията между регионите на една страна, конкуренция на регионите от други страни, както и конкуренция на макрорегионите – обединение на страни. В теорията на конкуренцията, пространството започва да се отчита сравнително неотдавна. Традиционните конкурентни процеси се разглеждаха извън пространството. По подразбиране регионът се приемаше като точка, в която икономическите процеси протичат независимо от пространствените характеристики. Това е свързано с факта, че конкурентните пазарни механизми, основани на взаимодействието на търсенето и предлагането, предполагат установяване на равновесни цени в условията на преливане на капитали, което е трудно в условията на междурегионално взаимодействие. Има поне няколко класически работи (А. Смит, Д. Рикардо, Р. Харод, М. Обстфелд, П. Кругман), съдържащи тези, които могат да служат за основа на анализ за междурегионалната икономика, диференциацията на регионите и териториалното разпределение на труда. (Андреев, Борисова и Плучевская, 2012). В традиционната регионалистика проблемите на междурегионалната конкуренция и конкурентноспособността на регионите почти не се обсъжда. В началото на 60-те години на XX в. това започва с използването на микроикономическите теории за конкуренцията в сферата на регионалните изследвания. Проблемите на междурегионалната конкуренция стават обект на анализ с появата на икономическата теория за федерализма, в която конкуренцията между регионите се разглежда като конкуренция на властите на различни нива. В края на 90-те години на XX в. междурегионалната конкуренция се свързва не толкова с икономическата теория за федерализма, колкото с конкурентни процеси развиващи се в условията на информационните технологии, глобализацията, регионализацията и интеграцията. В условията на силна конкуренция, свързана с новите икономически тенденции в края на XX в., националната икономика започва да се разглежда като самостояте-

лен актуален теоретичен и практически проблем на регионалното развитие. Въпреки това и досега почти отсъстват изследвания в сферата на междурегионалната конкуренция. В условията на съвременните глобални процеси, конкуренцията се разпространява на всички нива в икономическите отношения. Регионите стават участници не само в междурегионалната конкуренция в националната икономика, но и встъпват в световните конкурентни процеси. В тези условия конкурентноспособността на регионите става важен императив на регионалната икономика, цел на регионалната политика и условие за съхранение и развитие на регионите, което налага нова регионална парадигма. Основен недостатък на традиционната регионална парадигма е фактът, че в нея не се отчита взаимодействието между регионите, в това число регионите на различни нива, противоречието на целите на регионите на различните нива, конюнктурният характер на това взаимодействие и разбира се участието на регионите в световните конкурентни процеси (Андреев, Борисова и Плучевская, 2012).

Таблица 1

### Стари и съвременни парадигми на регионалната политика

	<i>Традиционни регионални политики</i>	<i>Нова парадигма</i>
<b>Цели</b>	<i>Балансиране на икономическите резултати чрез временно компенсиране на несъответствията</i>	<i>Използване на недостатъчно използвания регионален потенциал за конкурентноспособност</i>
<b>Стратегии</b>	<i>Секторен подход</i>	<i>Проекти за интегрирано развитие</i>
<b>Инструменти</b>	<i>Субсидии и държавна помощ</i>	<i>Социална и транспортна инфраструктура</i>
<b>Действащи лица</b>	<i>Централно правителство</i>	<i>Различни нива на управление</i>
<b>Единица за анализ</b>	<i>Административни региони</i>	<i>Функционални региони</i>

<i>Резултати</i>	
<i>Преразпределение от водеци към изоставащи региони</i>	<i>Изграждане на конкурентни региони и развитие на ключови местни активи</i>

*Източник:* (OECD 2011).

Конкурентноспособността на региона се явява функция на междурегионалната конкуренция, която има по-широк международен контекст. Развитието на процесите на глобализацията, проявлението на положителните и отрицателните ѝ последствия, както и новата икономика, позволява да се говори за повишаване на автономността на региона и неговата роля за развитие на националната икономика. В условията на глобализация се случва изменение на системата на конкурентното взаимодействие на световния пазар. В предишната система участниците в световния пазар са страните. Специализацията на страната на световния пазар определя и позицията ѝ на националните фирми. Регионите на практика не участват в световните конкурентни процеси. Повсеместното внедряване на информационни технологии, ускоряващи процеса на глобализация, позволява на корпорациите и отделните региони да участват в световната конкуренция. В резултат на това държавите загубват своята изключителна роля в световното пространство. Извън традиционния компенсаторен подход съвременната парадигма на регионалната политика обхваща по-широк набор от политики, предназначени да подобрят ефективността на регионите, като същевременно подобряват общото представяне. Те се съсредоточават върху идентифицирането и мобилизирането на ендеогенни активи, а не на екзогенни инвестиции и трансфери; стратегията им за развитие, обхващаща широк спектър от преки и косвени фактори, влияещи върху ефективността на местните фирми; акцент върху възможностите на регионите, а не върху неравностойното им положение; съществува колективен подход към управлението, включващ национално, регионално и местно управление, заедно с други заинтересовани страни, като централното правителство поема по-малко доминираща роля. (Garcilazo, Martins and Tompson 2015). Конкурентноспособността не

е самоцел, а е необходимо условие за постигане на целите на региона като икономическа система, функционираща в конкурентна среда. Като икономическа категория, конкурентноспособността на региона изразява съвкупността от многото отношения между регионите по повод икономическите ресурси и потребители в условията на конкурентно взаимодействие с други региони.

Факторите, влияещи на конкурентноспособността на региона могат да бъдат разделени в пет групи:

- 1) конкурентоспособността на страната, към която принадлежи регионът;
- 2) природно-географски, екологични, социално-демографски и икономически параметри на региона;
- 3) предприемаческа и иноваторска дейност в региона;
- 4) нивото на съответствие (изоставане или напредък) на параметрите на инфраструктурата на региона спрямо международните стандарти;
- 5) нивото на международна интеграция и сътрудничество в региона.

Един от нетрадиционните ресурси за развитие на регионите се явява информацията. Развитието на информационно-комуникационните технологии, като технологии въплащаващи в себе си информация, характеризират широкото разпространение на съвременната икономика. Информационната технология сама създава средства за своята еволюция. Формирането на саморазвиващи се системи е важен резултат достигнат в сферата на информационните технологии. Информационно-комуникационните технологии лежат в основата на почти всички отрасли на икономиката и са елемент, обезпечаваш функционирането на всяко производство, процес или технология. От тази гледна точка, инвестициите в инфраструктура се явяват средство и важно условие за конкурентноспособността на териториалните бизнес системи. Като цяло могат да се изведат две отличителни черти на информационните технологии. Първо, новите технологии са направили разделянето на производството на стоки и услуги, технически и търговски жизнеспособно. По този начин, дори ако например корабостроенето не е конкурентоспособно в опре-

делен регион, проектирането и инженерството на корабите могат да формират отделен и независим бизнес, основан на различен набор от конкурентни предимства в региона. Второ, информационните технологии, особено телекомуникациите, позволяват цифровизация и транспорт на услуги като инженеринг и дизайн на дълги разстояния при много ниски разходи, след като съществува адекватна инфраструктура. Следователно компаниите, които произвеждат услуги, които могат да бъдат цифровизирани, могат по принцип да бъдат разположени навсякъде по света, при условие че са свързани с електронни мрежи на разумни цени (Nordås 2000).

Особено важно място в условията на повишена интензивност на товарните потоци между изтока и запада заема икономо-географското положение. Възможностите за използването му при създаване на конкурентни преимущества се увеличава постоянно. Пример за това е формирането на транспортните коридори.

От голямо значение е и имиджът на региона, който се явява конкурентен ресурс поради няколко причини. На първо място, във връзка с развитието на информационното общество, имиджът на региона, неговата репутация в обществено-политическите и делови среди се оказват важни фактори за реализацията на регионалните вътрешноикономически и политически проекти. На второ място, работата с имиджа се използва широко в теорията на продажбите с цел обезпечаване на конкурентноспособността на стоките и фирмите. Същите принципи могат да се прилагат и към “стоката” наречена регион. Регионалният имидж представлява комплекс от свойства, създавани от заинтересувани субекти с цел създаване на определена представа за даден регион. В резултат на дейността им, ние се занимаваме с комплекс от асоциативни идеи относно региона. Регионалният имидж има редица важни черти. Той цели изпълнението на стратегически цели, които обикновено са пряко свързани с икономическото развитие на даден регион. Обикновено той отчита интересите на основните икономически играчи в даден регион (вътрешни и външни). Регионалният имидж трябва да отчита социалните очаквания и свързаните с тях основни ценности и регионални икономически интереси. Той трябва да бъде разбираем за населението в

и извън региона. Държавният имидж трябва да бъде цялостно изграден, без противоречие между историческите, културните, цивилизационните и политико-географските фактори. Импиджът на региона трябва да бъде професионално управляван чрез международни, комерсиални, открити или латентни комуникационни канали и технологии с цел въздействие върху общественото мнение и насочване на потребителите към даден регион или продукт. Редица качествени продукти и услуги, често обслужващи пазарни ниши, се свързват с определени региони. Тази географска асоциация се оказва важна при влиянието върху манталитета на потребителите, тяхното поведение и следователно търсенето на такива продукти (Naydenov 2017).

Съществуват множество инструменти за привличане на фирми в даден регион. По-атрактивните от тях са свързани с намаляването на транспортните разходи, данъчни облекчения, социалните разходи на местните власти, съдействието от страна на местните власти, защитата правата на фирмите и др. Ролята на регионите в териториалното разпределение на труда зависи от нивото на интелектуалната специализация на отраслите и от наличието на централен управленски център на компаниите. Регионите с богати ресурси, но без централен управленски център на компаниите, са принудени да въвлекат в процесите на работа и регионите с централен управленски център на компаниите. В последните постъпва и по-голямата част от добавената стойност. Съсредоточаването в София например, на управленските структури на големите фирми е една от основните причини за по-бързото ѝ развитие в сравнение с останалите части на страната.

Конкурентоспособността е сложна система от свойства на региона. Оценката на регионалната конкурентноспособност се явява един от способите за оценка на регионалното развитие, чиято цел е да се идентифицират тенденциите и перспективите за икономическия ръст на региона в сравнение с останалите. Междурегионалната конкуренция действа под формата на вертикална и хоризонтална конкуренция. Вертикалната конкуренция е между различните нива на власт – централна и регионална, областна и общинска, докато

хоризонталната се свързва с конкуренцията между региони от един и същ ранг.

Регионалната инвестиционна политика се формира под въздействието на множество процеси възникващи на микро- и макро ниво в самите региони. Тя представлява комбинация от организационни и икономически мерки за привличане на инвестиции с цел съживяване на икономиката на регионите, премахване на структурните деформации, създаване на благоприятна пазарна среда отчитаща интеграцията на региона в едно икономическо пространство. Формирането на благоприятен инвестиционен климат и повишаване на инвестиционната привлекателност на региона е стратегическа задача стояща пред развитието на регионалната икономика. Това от своя страна води до по-голяма конкурентноспособност на отделните региони в глобализацията се свят. Регионалната инвестиционна политика отразява спецификата и тенденциите в инвестиционните действия в регионите. Инвестиционната дейност на ниво регион може да бъде представена като съвкупност от организационни, икономически и нормативни действия на органите на властта, на икономическите субекти и физически лица по формирането на необходимите инвестиционни ресурси, тяхното ефективно използване в инвестиционни проекти, обезпечавачи във времето получаване на доход на ниво съответстващо на приетата в региона потребност.

Икономическият механизъм на регионалната инвестиционна дейност може да бъде представен като система от икономически форми, методи и способности за организация на инвестиционната дейност, съвкупност от регламентирани държавни отношения и взаимовръзки на участниците в процеса, обезпечавачи неговата висока ефективност, както и приемственост и относителна независимост от външни условия. Механизмът на управление и изпълнение на регионалната инвестиционна стратегия включва следните структурни елементи:

- управленски цели, трансформирани в управленски критерии (количествен аналог на целите);
- фактори на управление (елементи на обекта на управление и връзките, които се влияят от постигането на целите);

- методи за влияние върху факторите (инструменти, методи и технологии за постигане на целите);

- управленски ресурси (логистични, финансови, социални, институционални и други ресурси, които използват избрания метод на управление и гарантират постигането на целта).

Субектът на инвестиционната активност е много разнообразен. Той включва инвеститори, клиенти, изпълнители, ползватели на обекти на инвестиционна дейност, както и доставчици, юридически лица (банкови, застрахователни и посреднически организации, инвестиционни борси) и други участници в инвестиционния процес.

Залог за успеха на инвестиционната дейност в региона и ефективното функциониране на механизма за нейното регулиране се явява регионалната инвестиционна инфраструктура. Формирането на благоприятен инвестиционен климат и повишаването на инвестиционната привлекателност на региона е необходимо да стане стратегическа задача при развитието на регионалната икономика. За оценка на инвестиционната привлекателност на регионите се използват следните групи фактори (Андреев, Борисова и Плучевская, 2012):

1. географски: размер на територията, природни условия, отдалеченост от индустриалните центрове, наличие на транспортни връзки с другите региони и т.н.

2. наличие на природни ресурси: водни, минерални суровини, плодородни почви, био ресурси и др.

3. социално-демографски: численост и плътност на населението, заетост на населението, интелектуални ресурси, миграция на работната сила, стандарт на живот и др.

4. икономически: ниво на икономическото развитие на територията, фискална политика, състояние на регионалния пазар и т.н.

5. екологични: параметри на замърсеност на околната среда, разходи за природозащитни мероприятия

6. политически: политическата ситуация в региона, социално напрежение и др.

7. законодателни: закони действащи в областта на инвестиционната дейност



По привлекателност за чуждестранни инвеститори, регионите в България макар и много условно, тъй като има големи вътрешнорегионални различия, могат да бъдат съотнесени към три групи:

1. региони с относително благоприятен инвестиционен климат, обусловен от бизнес активност и високи темпове на пазарна трансформация – Югозападен

2. региони от междинен тип с по-малко благоприятен инвестиционен климат – Южен централен, Югоизточен, Североизточен и Северен централен

3. региони с неблагоприятен инвестиционен климат – Северо-западен

Промяната на неблагоприятния инвестиционен климат е възможен чрез оживление в инвестиционните процеси, без които развитието на българската икономика е невъзможно. Държавната и регионалната политика по отношение на частните инвеститори е необходимо да бъде подпомагаща тяхната дейност, а именно чрез формирането на закони привличащи частните капиталовложения.

В съвременния етап на развитие на световната икономика, перспективите за икономическо развитие на една или друга държава до голяма степен зависи от нейната регионална политика във всички сфери на икономиката. Интензивността на иновационните дейности в икономиката обуславя и водещото място в света на държавите инвестиращи в тях. Казано с други думи, ефективността на държавната иновационна политика, методите на нейното формиране и основните насоки за подкрепа на иновациите се отразяват в научното и техническото лидерство на развитите държави в света.

Регионалната иновационна политика има за основна цел създаването на благоприятни икономически, организационни, правни, информационни и социално-психологични условия за прилагане на иновативни процеси. Тези условия и разнообразието от методи за формиране на иновационна политика определят основните насоки на държавната подкрепа за иновациите. Основните насоки на подкрепата за иновации водещи до инвестиционната привлекателност и конкурентноспособност на региони включват:

1. да насърчава развитието на научни изследвания предимно в обещаващи области;

2. набиране на персонал за иновационни дейности;
3. подпомагане на развитието на различни програми, насочени към повишаване на иновационната активност;
4. формирането на държавни договори под формата на договори за иновативно развитие, осигуряващи първоначално търсене на много иновации, които впоследствие се използват широко на пазара (вътрешни и външни);
5. прилагане на фискални и други инструменти на държавната регулация, които формират стимулиращи ефекти от външната среда, които налагат необходимостта и ефективността на иновативните решения на отделните фирми (предприятия);
6. участие на държавата в ролята на посредник в организирането на ефективно взаимодействие между различните научни сектори (академични, индустрията, университетите) и да стимулира сътрудничеството в областта на иновациите между индустриалните компании (предприятия, акционерни дружества) и висши учебни заведения (университети, институти) ;
7. координация на иновационните дейности в регионите;
8. създаване на правна рамка за иновации;
9. регулиране на международните отношения в областта на иновационните процеси.

Важен елемент на регионалната иновационна политика се явява регионалната иновационна програма. Тя представлява комплекс от взаимосвързани ресурси, срокове и изпълнители на дейности, обезпечавачи ефективното решаване на важни научно-технически проблеми по приоритетните направления за развитието на икономиката на региона. Към основните направления

В заключение ще отбележим, че с цел развитие на инвестиционната привлекателност и конкурентноспособност на регионите, модерната регионална политика трябва да бъде развивана на базата на няколко основни цели свързани с регионалната икономическа конкурентноспособност; намаляване на междурегионалните различия; ендогенно, балансирано и устойчиво развитие; разрешаването на специфични регионални предизвикателства; децентрализация и регионализъм и многоцентрова териториална структура.

### Исползвана литература

1. Garcilazo, E., J. Martins, W. Tompson, 2015, The modern regional policy paradigm: rationale and evidence from OECD countries, *Revista de Geografia e Ordenamento do Território (GOT)*, n.º 7 (junho). Centro de Estudos de Geografia e Ordenamento do Território
2. Hirata, H., Kose, M. A. and Otrok, C., 2013, Regionalization vs. Globalization. IMF Working Paper No. 13/19.
3. Naydenov Kl., 2017, Regional image - a prerequisite for economic development, *Annals of University of mining and geology "St. Ivan Rilski"*, Humanities and Business Sciences
4. Nordås K., 2000, Information technology and regional development – global village or rural backwater?, SNF Working Paper No. 81/00
5. OECD, 2011, *Regional Outlook*, OECD Publishing, Paris.
6. Scott A., 2005, *Regions and the World Economy: The Coming Shape of Global Production, Competition, and Political Order*, Oxford University Press
7. Андреев А., Л. Борисова и Э. Плучевская, 2012, Региональная экономика, Питер
8. Молочников Н. Р., 2005, Региональная конкурентоспособность: предметы конкуренции и методы оценки, „Российское предпринимательство №1“.

# ГРАЖДАНСКИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА СИГУРНОСТТА КАТО ФАКТОРИ ПОВИШАВАЩИ РЕГИОНАЛНАТА УСТОЙЧИВОСТ

*Георги Цолов*

## CIVIL SAFETY DIMENSIONS AS FACTORS INCREASING REGIONAL SUSTAINABILITY

*Georgi Tsolov*

### Abstract

The future of European security and sustainability, and hence its regional effects, will be influenced by the already reformulated acts and the new Architecture of the Common Foreign and Security Policy (CFSP). Issues are affected, such as: defining common guidelines; making decisions setting out the actions that the EU will take; the positions it occupies; the specific conditions for implementing decisions. A new and challenging moment is that it increasingly integrates not only security-related institutions but also the scientific potential, economic, social and civic structures of European societies.

**Key words:** *comprehensive security; asymmetric threats; regional economy, sustainability, civil liberties, entrepreneurship, market behavior, economic choice.*

**„Сигурността по отношение на  
враговете винаги е била великолепен мотив  
за основаване и укрепване на държави”  
Роман Херцог<sup>1</sup>**

В началото на 2010 година при испанското председателство<sup>2</sup> ЕС в изпълнение на Стокхолмската програма и в съответствие с чл.

---

<sup>1</sup> Херцог, Р. Държавата през ранните времена. Произход и форми на управление. С., Лик, 1997, с. 87.

<sup>2</sup> [https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/spain\\_bg](https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/spain_bg)

68 от ДФЕС бе приета *Стратегията за вътрешна сигурност на Европейския съюз*. В документа са посочени редица предизвикателства, които стоят пред Съюза, като: тероризмът, организираната престъпност, киберпрестъпленията, трафикът на хора, наркотици и оръжие, сексуалната експлоатация на непълнолетни лица и детската порнография, икономическите престъпления и корупцията, и дори младежкото насилие. Посочва се, че природни или предизвикани от човека бедствия като горските пожари, например, също предполагат трансгранична подготовка и възможност за бързо реагиране. Не на последно място се обръща внимание на големия брой пътни инциденти, които се оценяват като обща заплаха за гражданите на Европа. Стратегията поставя сериозен акцент върху превенцията, за осъществяването на която е необходим определен достъп до информация, включително и използване на биометрични данни и нови технологии.

Настоящият доклад се базира на необходимостта от подробен анализ на понятията свързани със немилитаристичните разбирания за сигурността, не само поради настъпилите промени в структурата на международната система, но и поради вътрешните трансформации на националните държави, които развиват комплексни отношения със своите граждани и се опитват да се поставят в тяхна услуга. Дори обективни икономически процеси като: интеграцията и конвергенцията; икономизиране на политиката; изграждането на глобални връзки на стопанството; регионализацията и демографските тенденции са детерминанти, които пораждат някои методологически проблеми пред съвременното дефиниране на понятието сигурност<sup>3</sup>, защото изтласкват в страни и трансформират сектора на си-

---

<sup>3</sup> Единствената легална дефиниция за „национална сигурност“ в българското законодателство е визирана в Закон за защита на класифицираната информация (ЗЗКИ) - Пар.1 т.13 от Допълнителните разпоредби. Дефиницията гласи следното: „*Национална сигурност е състояние на обществото и държавата, при което са защитени основните права и свободи на човека и гражданина, териториалната цялост, независимостта и суверинитетът на страната и е гарантирано демократичното функциониране на държавата и гражданските институции, в резултат на което нацията запазва и увеличава своето благосъстояние и се развива.*“

гурност като ключов елемент в структурата на традиционната държава<sup>4</sup>.

Предизвикателства в това отношение са поставени и пред ЕС. Замислен и реализиран първоначално като икономически съюз, през годините ЕС мултиплицира ценностите и принципите, на които е основан - свобода, демокрация, солидарност, върховенство на закона, конкурентоспособна икономика, право на икономическа инициатива и други, във всички сфери на вътрешната и външната си политика, превръщайки се в гарант за спазване на човешките права и свободи в целия свят. Защото подобно на останалите фундаментални човешки потребности, сигурността винаги е била основна тема в обществените науки. Успешното ѝ изследване изисква задълбочена и всестранна оценка на нейните функционални характеристики. В контекста на регионалната икономика и устойчивото развитие, многослойни и комплексни процеси предопределят необходимостта от предефиниране на сигурността, поради факта, че тя обективно не може да бъде обяснена чрез използване на геополитически, военни и технологични средства.

В исторически план, понятието „сигурност” има многозначни измерения, означаващи: увереност, липса на опасност или безопасност, преодоляване на рискове, системно равновесие и много други, но на равнището на човешките отношения, сигурността винаги е свързвана с човек, институция, или организация, които заслужават доверие, на които може да се вярва и разчита. Формулирането на единна дефиниция до момента се оказва непосилна задача за многобройните изследователи на проблемите на сигурността. В зависимост от различните научни школи и конкретните практически нужди за дефинирането на сигурността, авторите дават предимство на различни елементи. На основата на техния анализ може да се обобщава, че сигурността е основна необходимост и същевременно цел на държавата и нейните граждани като субекти на икономическия, социалния и културния живот.

---

<sup>4</sup> Иванов, Т. Икономически аспекти на трансформацията на националния сектор за сигурност и отбрана. ИК-УНСС. С., 2007, с. 19.

В съвременните условия ние наблюдаваме успоредни и преси-чащи се процеси на: глобализация на световното стопанство; ок-рупняване на производството под влияние на ускорения научно-технически прогрес; постоянни изменения в структурата на външ-нотърговския оборот; трансгранично движение на капитали, идеи и работна ръка – всичко това придобива все по-голямо значение и оказва въздействие върху националната икономика и нейните реги-онални измерения. По всичко личи, че бъдещето на вътрешно евро-пейската сигурност, а от там и нейните регионални ефекти, ще бъде повлияно от вече преформулираните политики определящи общите насоки за икономическо развитие, постигането на висока степен на конвергентност на икономиките и управленските модели за вземане на решения.

Доколкото във външен за Съюза план, новите и изпълнени с предизвикателства моменти са заложи в архитектурата на Общата външна политика и политиката за сигурност (ОВППС), ние трябва да отбележим, че проблемът за сигурността във все по-голяма сте-пен приобщава не само институциите, свързани с нея, но и научния потенциал, икономико-социалните и гражданските структури на евро-пейските общества<sup>5</sup>. Подходът на неолибералната икономическа парадигма, който сме възприели обаче изключва политическите и милитаристичните концепции за отношенията между държавите и се фокусира върху условията за развитие и подобряване на състоя-нието на техните икономики. Тази парадигма се характеризира със засилване на стопанските връзки между страните, създаване на международни и регионални организации, което да доведе до ефек-тивно сближаване на икономиките, като главна роля тук играе тери-ториалното и икономическо сътрудничество и се отрежда водещо място на регионалния принцип. Това означава, че националните ин-тереси в последно време се защитават посредством икономически механизми и поддържане на стабилни икономически връзки.

В този ред на мисли, трябва да имаме предвид тезата на Н. Слатински, че „Свободата, която се осъществява чрез децентрали-

---

<sup>5</sup> Програма на правителството на европейското развитие 2009-2013, МС на РБългария, С., 2009, с. 11-13.

зираната пазарна икономика, е свързана с известна икономическа несигурност. Това се дължи на факта, че икономическата система не е абсолютно детерминирана. Присъщата ѝ несигурност е нещо, от което обществото не може да се освободи напълно.”<sup>6</sup>. Следователно характерната черта на пазарната организация на обществото икономическа несигурност трябва да бъде непрекъснато преодолявана чрез ресурсите на обществото, като по този начин служи като стимул за развитието му.

Анализа на редица икономически обусловености извежда на преден план един главен извод. Регионалното развитие и устойчивостта са генерални характеристики, които придават структурна завършеност на икономиката като единна система, но пречупена през силната обвързаност на системата с регионалните ѝ подсистеми. По същество те са еднакво значими, като кореспондират с усъвършенстването на системата и изразяват обновление, защото индикативно илюстрират състоянието на стопанството. Всъщност устойчивостта допълва развитието и му придава една стабилност и константност във времето и пространството.

Ето защо намираме за необходимо да обосновем *гражданската сигурност* като итердисциплинарна категория и обективно динамично състояние, при което за държавата и обществото не съществува пряка опасност от въоръжена агресия, политически диктат или икономическа принуда. Ако все пак такава се появи, то те ще бъдат надеждно защитени. Тя отразява връзката на сигурността с нацията, с определена териториална общност, характеризира състоянието на тази нация като цялостна система, включваща обществените отношения и общественото съзнание, обществените институти, съдействащи или пречатващи реализацията на интереси, цели и очаквания.

На гражданската сигурност са присъщи специфични политически, икономически, социални, етнически, духовни, културни, информационни и екологични компоненти, всеки от които самостоятелно или в съчетание с другите, както и с редица странични фактори може да се окаже критичен за държавата. Самата държава е со-

---

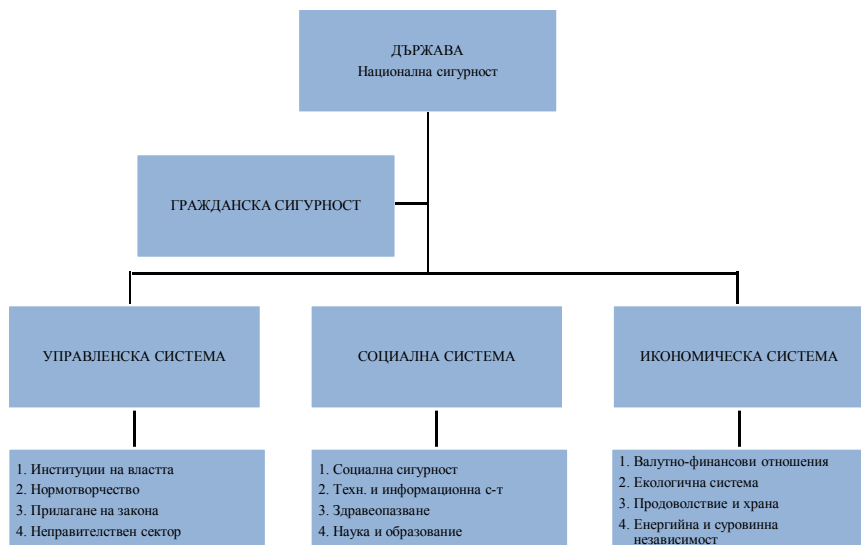
<sup>6</sup> Слатински, Н. Измерения на сигурността, Парадигма, С., 2001, с. 67



циално образование, докато икономиката се възприема за обективна необходимост и даденост. Следователно може да се твърди, че държавата до някаква степен си взаимодейства с икономиката, съобразява се с нейните закони и взаимно се допълват.

Устойчивостта на икономиката предполага постигането на една приемственост, висока степен на надеждност и доверие по отношение на нейните структурни елементи, на хоризонталните и вертикалните връзки вътре в стопанската система, както и способността да издържа на вътрешни и външни напрежения и натоварвания. В тази връзка трябва да се поясни, че движението на стопанството изисква притежаването на черти като адаптивност, гъвкавост и рефлексивност към промените. Погледнато в този дискурс наличието на споменатите свойства ще допринесе не само за висока ефективност на усвояване и обработване на ресурси от всякакъв вид, но и за спонтанната самоорганизация на сложните системи, възникваща в резултат на взаимодействието на техните структурни звена, при което системите като цяло придобиват качествено нови свойства, невъзможни за постигане от отделните им части.

Във връзка с всичко изложено до момента, смятаме, че гражданската сигурност на България е функция и резултат от протичане на редица позитивни и/или негативни процеси в социално-икономическата система, която се поддържа чрез проактивни действия от страна на държавата. За да се обезпечат гражданските аспекти на сигурност е задължително постигането на системна стабилност и устойчивост чрез създаване на адекватна на новите предизвикателства институционална среда – политическа, екологична, енергийна, икономическа, социална и т.н.т.



*Източник: Адаптация на автора.*

**Фиг. 1. Институционална среда на гражданската сигурност**

Нормалното състояние на международната, националната и регионалната икономически системи се характеризират с постоянна динамика и движение в съответствие с цикличността на стопанството. Ето защо гражданската сигурност може да бъде определена като структуроопределящ елемент на развитието на държавата. Процесния подход ни показва, че ако икономическата система не се развива, то рязко се ограничават възможностите за нейното “оцеляване”, а така също намаляват критично способностите ѝ за отпор, съпротива и приспособимост към външните и вътрешните заплахи. Казано с други думи, стопанство в което няма динамика, не е в състояние да генерира растеж и съответно не може да се определи като безопасно за гражданите.

Кои от гражданските измерения на сигурността могат да се разглеждат като фактори за регионалната устойчивост? Способността на националната икономиката да устоява на различни въздействия предполага поддържане на стабилни макроикономически показатели. Важна роля тук играе държавата с нейния апарат, който да създава и опазва благоприятни и сравнително константни условия и тенденции

за гражданско участие във всички сфери от една страна, и от друга страна да отстоява икономическите им интереси в наднационалните институции. Към действията за поддържане на гражданската сигурност в България могат да се причислят управленските функции по мониторинг и регулиране на стопанската среда, постоянен контрол върху равнището на доходи и заетост, намаляване на дела на сенческата икономика и нелоялна конкуренция и мн.др. Колкото поустойчиви са различните равнища на икономическата система (напр. регионалната междуотраслова структура и/или националното съотношение между производствения и финансово-банковия капитал и т.н.), толкова по-жизнеспособна е икономиката, а значи и оценката на нейната гражданска сигурност ще бъде достатъчно висока.

Гореизложеното спомага за установяване на следните зависимости и изводи:

**Първо** – гражданската сигурност на България, респективно на нейните регионални системи, трябва да се разбира като динамично състояние на икономиките и стремеж за поддържането им в определени граници. Тези лимитиращи параметри изразяват осигуряването на една стабилност и устойчивост на икономическите и др. системи във времето и пространството.

**Второ** – реален измерител на гражданската сигурност са: конкурентоспособността на икономиката; степента на интеграция и конвергенция; ефективното функциониране на институциите и доброто управление на собствените ресурси, които да се използват за производството на блага за задоволяване на обществените потребности. Напр. конкурентоспособността е в пряка връзка с постигане на висока ефективност и рентабилност на националното производство, което е гаранция за обществено благоденствие и просперитет.

**Трето** – новата концепция за устойчиво икономическо развитие съчетава на практика в себе си способността на държавата (институциите, съдебната власт, охраняващите органи и др.), икономиката (активните стопански субекти) и обществото, да се обновяват и развиват в дългосрочен план, което носи сигурност за страната и за всеки един човек. От друга страна това обстоятелство кореспондира с поддържане на висок кредит на доверие в международен план, и

това осигурява постоянен и стабилен приток на ресурси и инвестиции. Следователно следваната политика от страна на държавата е задължителното условие за отправяне на ясни сигнали към обществото и международната общност и генериране на икономическо развитие и гражданска сигурност.

### **Използвана литература**

1. Бахчеванов, Г., Манев, М., и Русева, Р. Операции в отговор на кризи, София, 2003
2. Белова, Г., Марин, Н. Гражданската сигурност и правата на човека. Научни трудове на Русенския Университет, том 49, серия 7, Русе, 2010
3. Гетова, И. Дигиталната грамотност в новите информационно-образователни технологии. Сборник. Изд. „За буквите - О`писменех“, С., 2012
4. Иванов, Т. Икономически аспекти на трансформацията на националния сектор за сигурност и отбрана. ИК-УНСС. С., 2007
5. Кънчев, К., Йорданов, Й., Иванов, И., Боянов, П. Нов подход за намаляване действието на разпределената атака за отказ на услугата при използване на протокола Bit-Torrent в компютърните мрежи, Scientific Conference with International participation “Cadets and Students of the Naval Academy and Science”, N.Y. Vaptsarov Naval Academy, Varna, 2014
6. Слатински, Н. Измерения на сигурността. Изд. „Парадигма“, С., 2001
7. Херцог, Р. Държавата през ранните времена. Произход и форми на управление. Изд. „Лик“, С., 1997
8. Цветков, Г. Х., Учебно пособие “Операции различни от война”, София, 2005
9. Цолов, Г., Хр. Проблеми на сигурността в условията на завършен преход и продължаваща интеграция в България. Засилване на гражданският елемент на сигурността. Сборник: Научна поддръжка на трансформацията на сектора за сигурност 2008. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, ЦИНСО-БАН, С., 2009

10. Лекционен материал от курс по „Обща политика за сигурност и отбрана на ЕС”, проведен в град Брюксел, Белгия в периода 15.08. до 13.09.2013 г., проведен от Военния щаб на Европейския съюз и Секретариата на Европейския колеж по сигурност и отбрана,
11. Програма на правителството на европейското развитие 2009-2013, МС на Р. България, С., 2009  
[https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/spain\\_bg](https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/spain_bg)

# ЗНАЧЕНИЕ НА ДАНЪЧНАТА И ИНВЕСТИЦИОННА ПОЛИТИКА НА ОБЩИНИТЕ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ НА ЛОКАЛНАТА БИЗНЕС СРЕДА<sup>1</sup>

*Деница Загорчева*

## IMPORTANCE OF THE TAX AND INVESTMENT POLICY OF MUNICIPALITIES FOR THE LOCAL BUSINESS ENVIRONMENT IMPROVEMENT

*Denitsa Zagorcheva*

### Abstract

Their analysis should obtain the municipality tax policy and the infrastructure investment policy. The new economic model for analysis of the local business environment, on the base of the local tax system and municipality investment policy, could present to the managers a reliable specific estimation on the local business environment. As a result, their investment plans for building new industrial premises could be more successful and have high rate of return.

**Key words:** *local tax, investment policy, tax policy, local business environment.*

Успехът на всеки бизнес зависи от възможността и нагласата му да се адаптира към средата, в която функционира. Съществуват обстоятелства, които могат да бъдат контролирани, така че да не повлияват негативно дейността на предприятието, но съществуват и такива, които не могат да бъдат контролирани и бизнеса трябва да се приспособи към тях. Бизнес средата е комплекс от различни външни и вътрешни фактори, оказващи влияние върху развитието на бизнеса и индустрията. (Ковалев, Волкова, 2004)

Под термина „бизнес среда“ най-често се разбира съвкупността от фактори и условия на външната и вътрешната среда, които въздействат или имат значение за функционирането и развитието на едно предприятие или негови части. (Hindson, 2007)

---

<sup>1</sup> Статията е частично финансирана по проект № РД – 08-119 /2017 на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

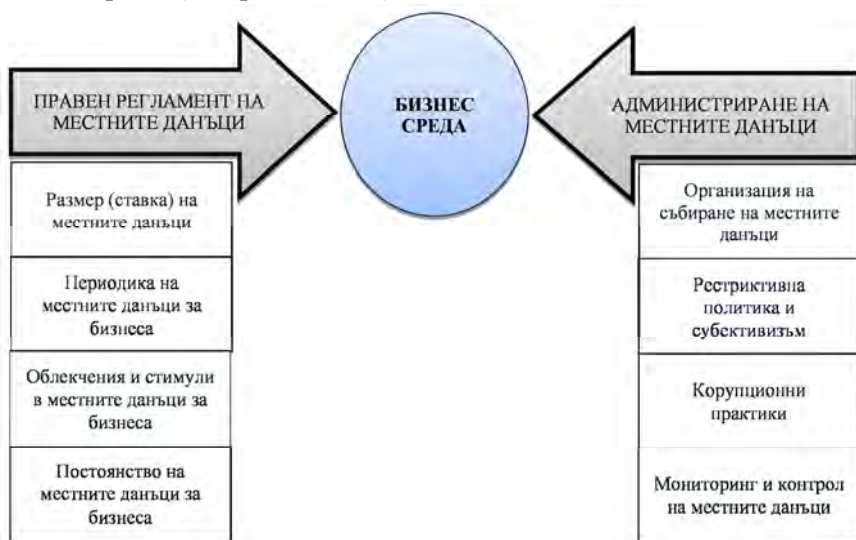
Проблемът при анализиране на бизнес средата, е че се акцентира върху фактори с трайно установено влияние, а няма подходящ инструментариум за мониторинг и анализ на динамичните процеси, сегментирани в икономическата и политическа среда. Икономическата и политическа среда се характеризират с особена динамика и могат в кратки срокове да променят значимо локалната бизнес среда. (Загорчева, 2016)

Промяната в местната данъчна политика и стратегиите за икономическо развитие на района, както и липсата на политически консенсус при вземане на управленски решения от местната власт, могат да имат негативен ефект върху действащият бизнес в района. Подобни решения и легализирани (влезли в сила) законови изменения, не могат да се изменят през бюджетната година. Това налага постоянно наблюдение на промените, генерирани от местните органи на управление, познаване на нагласите за бъдещо развитие и възможност за диалог между местните власти и индустриалния бизнес в града.

Развитието на индустриален бизнес можем да диференцираме с една съществена характеристика спрямо общото разбиране за бизнес-индустриалното предприятие изисква наличието на комплекс от условия в зависимост от своята специфика. Предвид мащабите си този бизнес претендира за много задълбочено изследване на външната и вътрешната бизнес среда, което да позволи дългосрочно планиране, избор на стратегия за развитие, възможност за инвестиране и възможност за функциониране в дадена локация. Безспорно анализът при избор на локация /район, община, населено място/ трябва да акцентира върху външните фактори, т.е. тези, върху които инвеститора индустриалец в последствие не може да оказва въздействие и да ги контролира. Матрицата от положителни и отрицателни черти (позитивни и негативни условия) на отделните общини, може да се определи като релация „община – бизнес“. Релацията изисква силни взаимовръзки и наблюдение над промените в локалната данъчна и инвестиционна политика.

Средствата от данъчни приходи нямат твърд законов регламент за разходване в конкретни пера, т.е. те се ползват за задоволяване на различни блага и потребности, съобразно нуждите на местното на-

селение, бизнес и регионална политика. Ролята на местните данъци за осигуряване на подходяща бизнес среда могат да се разгледат от два основни аспекта – данъка като тежест за бизнеса и данъчните постъпления, които се връщат към бизнеса под формата на конкретни блага (условия и удобства). Изследването в двете посоки може да осигури гъвкав механизъм за въздействие върху локалната бизнес среда. (Загорчева, 2017)



**Фиг. 1. Влияние на данъците като тежест върху бизнес средата**

Данъка като тежест за бизнеса може да се разгледа като правен регламент и като условия на администриране (фиг.1). Правото на определяне на конкретните размерите на местните данъци е преотстъпено на общинските съвети, в качеството им на местни органи на управление, като в ЗМДТ са регламентирани широки диапазони на данъчните ставки. Чрез определянето на размерите на местните данъци общинските власти демонстрират своята данъчна политика, като се очаква тя да е съобразена с политическите платформи, формирали обществения избор. Определянето на данъчните ставки е основен инструмент на общините за провеждане на инвестиционна политика в района и за привличане на индустриален потенциал.



Оценяването на данъка като тежест е първата и основна част за измерването на средата за развитие на бизнеса. Този анализ дава възможност за качествена оценка на част от контролираната среда – тази, която се проявява чрез политиката на самата местна власт. Създаването на условия за развитие на индустриалния бизнес, чрез събираните налози от общините могат да се измерят чрез инвестирането на общините в местната инфраструктура. Това понятие от своя страна също е широкообхватно и включва:

- изграждане на нови инфраструктурни обекти;
- ремонт и поддръжка на съществуващите такива;
- проектиране на мащабна инфраструктура;
- изготвяне на концепция и/или стратегия за икономическо

развитие на района.

В успешният диалог „община – бизнес” трябва и двете страни ясно да поставят своите претенции и да предявят своите ангажменти. Бизнеса се характеризира с изключителен консерватизъм по отношение на законовите разпоредби. Те са прецизен и ангажиран изпълнител. И обратно: те търсят политическа гъвкавост, регионално стратегическо планиране и създаване на условия, които ще им позволят да продължат да функционират и да се развиват.

Възвръщането на средства към бизнеса се осъществява чрез създаването на такива публични блага, които пряко или косвено благоприятстват бизнес средата. Нивото на възвръщане на постъпления от данъци към бизнеса може да се оцени, като се изготви система от количествени показатели. Това ще позволи да се изчислят коефициенти, като различни отношения, на база реални данни от публичните отчети на общините.

Влиянието на местните данъци върху локалната бизнес среда като модел може да се оцени, чрез изготвяне на матрица от единни критерии, приложими за всички общини в България. В модела е приложен разнообразен методически апарат. Методологията на матрицата е подчинена на мултидисциплинарния научен подход, поради сложната икономико-приложна същност на проблема. Моделът комбинира оценка, основана на аналитичния подход, структурния и динамичния статистически анализ.

Целта на модела е да оцени ролята на местните данъци при конфигурирането на локална среда за индустриален бизнес. За постигане на целта се разработва матрица с единни критерии. Моделът може да се приложи за всяка община в България, а резултатите позволяват съпоставимост. Моделът предполага широк кръг потребители:

- Общините;
- Инвеститорите и индустриалци;
- Търговски фирми и фирми в сферата на услугие;
- Финансови и кредитни институции;
- Браншови и други организации;
- Физически лица.

Удобството на модела се заключава във възможността всеки потребител да го използва, анализирайки всяка желана община, без да ангажира самата институция. Необходимата информация е публична и няма ограничителни законови условия при ползването ѝ за различни анализи и оценки.

Разработеният модел включва следните **входящи параметри**:

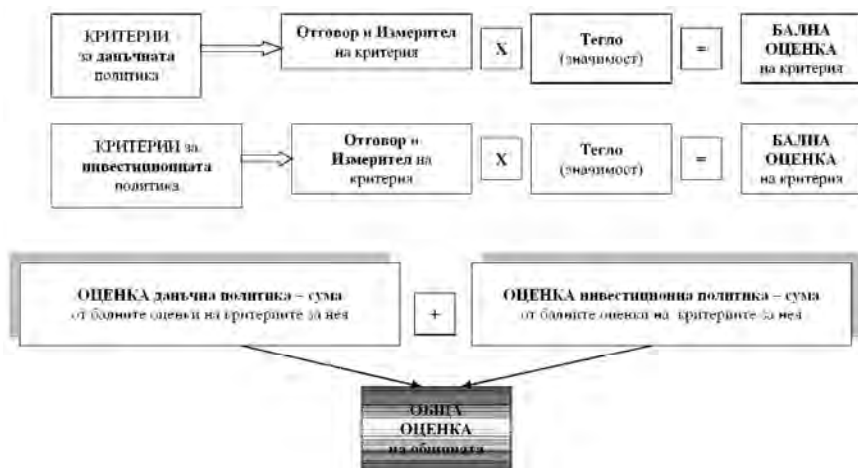
1. Избрани показатели, характеризиращи данъчната и инвестиционна политика на общините (критериите за оценката им). Вземат се фактическите стойности или информация за тези критерии за всяка община.

2. Измерители на всеки критерий – нивата се формират на база конкретните данни за минималните и максимални стойности на всеки критерий. При почти всички критерии измерването е на три нива, като ниското ниво има измерител 0, средното – 1, високото – 2. Инструментариума за определяне на измерители за отделните критерии е описан в параграф 3.3.

3. Теглата, определящи значимостта на всеки критерий, определени на база анкетно проучване мнението на 100 експерта. (Конкретният начин на определянето им е посочен в параграф 3.4).

**Производни** са показателите за :

- балните оценки на отделните критерии;
- балните оценки на данъчната политика и инвестиционната политика;
- общата бална оценка на общината.



**Фиг. 2. Общо описание на модела**

Матрицата може да се попълни и само за дадена община като се сравнят данните при различни години. Анализирането на промяната в динамичните редове може да послужи за очертаване на тенденции или насоки за промяна и развитие на общината, с цел засилване на инвестиционната ѝ привлекателност или създаването на по-благоприятна бизнес среда.

*Таблица 1*

**Обща структура на модела<sup>2</sup> (Загорчева, 2017)**

Група критерии	Критерий	Тегло
Данъчна политика - критерии с правен характер	Размер на данъка върху недвижимото имущество	0,1
	Размер на данъка при придобиване на имущество	0,08
	Периодика на местните данъци	0,01
	Облекчения и стимули при местните данъци	0,02
	Постоянство на правните норми при местните данъци от 2008 до 2016 г.	0,04

<sup>2</sup> Методиката за определяне на теглата, както и цялостното описание на модела са представени в, Дисертация за придобиване на образователна и научна степен „доктор” на Деница Загорчева на тема: „Изследване и оценка на данъчната и инвестиционна политика на общините като управляем фактор на бизнес средата за индустриалните фирми”

Данъчна политика - критерии с административен характер	Организация на събиране на местните данъци	0,15
	Рестриктивни политики	0,01
	Корупционни практики	0,02
	Мониторинг	0,03
	Контрол	0,04
Инвестиционна политика - количествени показатели, базирани на капиталовитеходи	Коефициент на обща капиталова активност	0,03
	Коефициент на капиталова активност спрямо собствените приходи	0,03
	Коефициент на капиталова активност спрямо общата активност на общината	0,04
	Коефициент на капиталова активност спрямо територията на общината	0,3
	Коефициент на капиталова активност спрямо данъчните постъпления	0,1

Критериите в матрицата основно са структурирани в две големи групи: качествени и количествени.

**Качествените критерии** засягат правно-административната организация на облагане и събиране на местните данъци. Всяка от двете групи включва по пет критерия.

**Количествените показатели** включени в модела са:

- Коефициент на обща капиталова активност на общината – измерва се като отношение на годишния обем капиталови разходи на общината към размера на общите приходи за годината;
- Коефициент на капиталова активност спрямо собствените приходи – измерва се като отношение на годишния обем капиталови разходи на общината към размера на собствените приходи за годината;
- Коефициент на капиталова активност спрямо общата активност на общината – измерва се като отношение на годишния обем капиталови разходи на общината към размера на общите разходи за годината;
- Коефициент на капиталова активност към територия на общината – измерва се като отношение на годишния обем капиталови разходи на общината към територия на общината в кв.км.;
- Коефициент на капиталова активност спрямо данъчните постъпления – измерва се като отношение на годишния обем капи-

талови разходи на общината към размера на данъчните приходи за годината.

Целта на измерването на тези коефициенти е да се установи в каква степен общините възвръщат стойност към бизнеса. Анализът се основава на реализираните капиталови разходи от местните бюджети, тъй като те имат значение за формирането на благоприятна бизнес среда.

Извеждането на резултати в двете части на модела генерира бални оценки като краен резултат. Определянето на бална оценка за община, всъщност формира нейната оценка на бизнес средата, измерена чрез влиянието на нейната данъчна и инвестиционна политика.

Крайните резултати са групирани в петстепенна скала, както следва:

- от 1,85 до 2,28 – отлична
- от 1,42 до 1,84 – много добра
- от 0,98 до 1,41 – добра
- от 0,55 до 0,97 – незадоволителна
- от 0,10 до 0,54 – лоша

Изведената оценка обективно анализира бизнес средата, изследвайки влиянието на местните данъци и капиталовата активност на общината върху локалната бизнес среда. Оценката може да се изготвя ежегодно показва въздействието върху средата позовавайки се на провежданата данъчна и инвестиционна политика.

Оценките „много добра” и „отлична” бизнес среда изразяват положителната нагласа на местната власт към бизнеса в района и са предпоставка за привличане на инвестиции и капитали.

При „добра” оценка общината запазва своите ангажименти към бизнеса, но следва да се проследят конкретните критерии, довели до средната оценка и да се намери разумен подход за повлияване.

При оценка „незадоволителна” и „лоша” общината показва силно дистанцирано отношение към бизнеса и вероятно липса на съвместен диалог. Това налага пълен преглед на критериите в матрицата, обусловили негативния резултат. Действията могат да бъдат в различна посока: засилване на контрола, постоянен мониторинг,

насочване на средства за инфраструктура, засилване на капиталовата активност.

Цялостният анализ чрез модела извежда изследвана община (общини) в матрица на резултатите (фиг.3)

		оценка на инвестиционната политика на общината				
		отлична	много добра	добра	незадоволителна	лоша
Оценка на данъчната политика на общината	отлична					
	много добра					
	добра					
	незадоволителна					
	лоша					

**Фиг. 3. Значение на междинните оценки от модела**

Инициативите на база на анализа могат да имат различна посока. Те зависят от получените междинни и крайни оценки в матрицата на модела. На фиг.3 са дадени различните комбинации от междинни оценки, които могат да бъдат изведени. Изведени са три основни области: зелена, жълта и червена.

➤ В **зелената област** попадат общини, в които данъчната и инвестиционната политика са ориентирани и съгласувани с бизнеса. Може да се счита, че между местните власти и индустриалния бизнес има добра комуникация и устойчиви връзки. Инициативите за общините, регистрирани в зелената зона трябва да са насочени към запазване на комуникациите и отношенията „община – индустриален бизнес”. Тези отношения обаче не изключват постоянния мониторинг с цел запазване на резултатът.

➤ В **жълтия сектор** попадат общини, където общините се движат в средата на скалата или където двете междинни оценки са твърде различни. В зависимост от конкретния случай може да имаме много добра или отлична данъчна политика и добра или незадо-

волителна инвестиционна политика и обратното. Извеждането в приоритет на една от двете политики не компенсира пред бизнеса ниското ниво на управление в другата политика. Жълтата зона сигнализира за изострено внимание. Инициативи при този резултат са подобряване на данъчната и/или инвестиционна политика (тази с добър и по-нисък резултат). Подходящия инструментариум е постоянно наблюдение, добър диалог, информираност за промените.

➤ **В червения сектор** попадат общини, при които данъчната и инвестиционна политика не отговаря на потребностите на бизнеса и обществото. Възможно е да има различен резултат при междинната оценка на двете политики, като едната значително да изостава от другата. Червената зона сигнализира за необходимост от намеса и промяна. Промяната трябва да е в кратък период (в рамките на бюджетната година), в противен случай ниската оценка може да бележи трайно негативни тенденции за политиката на управление на местните власти. Инициативите при червения сектор следва да са насочени към подобряване на местното управление, така че то да е ориентирано към бизнеса и обществото. Тук трябва да се търсят преки контакти с управляващите, постоянен диалог, извеждане на законови зависимости. Пълното информиране и наблюдение следва да се осъществи чрез изграждане на информационни канали в различните йерархични нива.

При анализиране на няколко общини може да се изведе класация на база междинните или крайни оценки.

Моделът позволява постоянен мониторинг върху политиките на местната власт. В него данните се въвеждат годишно, но дори и при промяна текущо през годината, тя може да бъде отразена в попълнения модел и да се отчете, тази промяна води ли до по-негативна оценка или не оказва значимо влияние.

Бизнесът за всеки район има важно значение: осигурява работна заетост, концентрира капитали, инвестира, ефективно използва ресурси, спомага икономическото развитие и растеж. Това му дава право да изисква и да бъде коректив на регионалната данъчна политика и на местните стратегии за развитие.

### Използвана литература

1. Ковалев, В. В., Волкова, О. В., (2004) Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник, изд. Проспект, Москва, с. 424.
2. Hindson, D., Meyer-Stamer, J., (2007) The local business Environment and local economic development: Comparing Approaches, Duisburg, p. 7, [http://www.mesopartner.com/fileadmin/user\\_files/working\\_papers/mp-wp11\\_Local-E.pdf](http://www.mesopartner.com/fileadmin/user_files/working_papers/mp-wp11_Local-E.pdf)
3. Загорчева, Д., (2016) Модел за определяне инвестиционната привлекателност на общините в България, Научни трудове на Русенски университет – 2016, том 55, серия 5.1.
4. Загорчева, Д., (2017) Изследване и оценка на данъчната и инвестиционна политика на общините като управляем фактор на бизнес средата за индустриалните фирми, Дисертация за придобиване на образователна и научна степен „доктор”, РУ”Ангел Кънчев”, Русе.



# ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД ОБЛАСТ ШУМЕН ПРИ ПРИВЛИЧАНЕТО НА ВЪТРЕШНИ И ВЪНШНИ ИНВЕСТИЦИИ

*Бояна Андреева*

## CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF SHUMEN DISTRICT AT ATTRACTING DDI AND FDI

*Boyana Andreeva*

### Abstract

The main purpose of this paper is to examine and analyze the problems of Shumen District in attracting domestic and foreign investments. For years, this indicator ranks last in the Northeastern Region. Nevertheless, the region shows trends for improvement because of municipal and private initiatives such as the construction of "Shumen Industrial Park," the activity of "Agribusiness Center/Business Incubator Shumen" and others. Looking ahead, the area is expected to grow and increase the amount of attracted investments, thereby improving its overall socio-economic status.

*Key words:* Regional economic growth, Northeastern Region, Shumen District, Attracting DDI and FDI, Shumen Industrial Park.

### Въведение

Най-важната икономическа и политическа сила в съвременната ера е глобализацията на производството, търговията и инвестициите. Това е един от основните и значими процеси, които протичат в световното стопанство в наше време поради отражението му в ключови области на човешката дейност като заетостта, доходите, социалната и културната сфера и други. За да се интегрират успешно в новия, глобален свят, националните стопанства обръщат все по-голямо внимание на ефективността на регионалната си политика като фундамент за създаване на конкурентни предимства.

В настоящата разработка обект на изследване е икономиката на Област Шумен като част от Североизточния Регион по NUTS 3. Целта на доклада е да се състави моментна картина на общото ико-

номическо състояние на областта, да се установят проблемите при привличане на вътрешни и външни инвестиции и да се разгледат и анализират възможностите и перспективите за подобряване на резултатите по този показател.

Като източници на информация за този доклад са използвани статистически данни, анализи и стратегически документи от национално и областно ниво. Методологичната основа на изследването е свързана с геоикономическия подход за регионално развитие.

### **Обща характеристика и икономическо състояние на Област Шумен**

Област Шумен е част от Североизточния район на планиране на България по NUTS 2, заедно с областите Варна, Добрич и Търговище и заема 3 390, 2 км<sup>2</sup>. Характеризира се със стратегическо разположение, тъй като през територията ѝ преминава транспортната ос Русе-Варна, която е алтернатива на Общоевропейския транспортен коридор 7. Това я интегрира в международните транспортни потоци с всичките предимства, които тази възможност представя за социално-икономическото ѝ развитие. През територията преминават и важните жп-линии София-Горна Оряховица-Варна, Бургас-Карнобат-Шумен-Варна и Русе-Каспичан-Варна.

Областта се състои от общо 152 населени места, които включват 10 общини-Велики Преслав, Венец, Върбица, Каолиново, Каспичан, Никола Козлево, Нови Пазар, Смядово, Хитрино и Шумен. 62, 4% от хората живеят в градовете. Наблюдават се сериозни различия в териториалното и икономическо развитие на населените места, изразяващи се ясно в проблемния модел на център (Шумен, в качеството си на административен, образователен и културен център; Нови Пазар; Велики Преслав и Каспичан) и периферия (по-слабо развитите общини на север и юг в областта). За да влезе в ролята на балансьор на областта, „центърът“ следва да се ангажира с изнасянето на функции и ресурси за укрепване на периферните си райони и за задържане на изходящата миграция чрез създаване на конкурентна среда и условия за живот в тях.

Към 31.12.2016 г. област Шумен е с население от 174 476 души, или 2,5% от това в страната. Застаряването на населението

следва общите национални тенденции. В края на 2016 г. лицата на 65 или повече години в областта са 35 660, или 20,4% от общото население, а тези под 15 години- 24 846, или 14, 2%. В сравнение с 2015 г. делът на хората горната възрастова група нараства с 0,4 процентни пункта, а в долната намалява с 0,1%. Средногодишното равнище на безработицата през 2016 г. отбелязва спад-14,5%, срещу 16,8% за 2015 г. (НСИ). Въпреки това увеличаването заетостта в областта остава много по-ниско от средното за страната.

За да се добие по-детайлна представа за актуалният социално-икономически профил на областта, е необходимо да се разгледат и други избрани макроикономически показатели. Те са представени в следната таблица:

### Стойности по основни макроикономически показатели

	2013 г.	2015 г.	Промяна
<b>България</b>			
БВП-млн. лв.	82 166	88 571	7,8%
БВП/човек - лв.	11 310	12 339	9,1%
Произв. продукция- млн. лв.	136 398, 987	153 275,119	12,4%
Разх.по придоб. ДМА- хил. лв.	18 089 215	21 191 026	17,1%
Предприятия-бр.	377 383	393 460	4,3%
Заети лица - бр.	2 226 403	2 254 768	1,3%
<b>СИ Район</b>			
БВП-млн.лв.	8 954	9 655	7,9%
БВП/човек-лв.	9 366	10 193	8,9%
Произв. продукция- млн. лв.	13 794, 245	15 302, 859	11%
Разх.по придоб. ДМА- хил. лв.	2 067 581	2 554 872	23,6%
Предприятия-бр.	51 063	52 631	3,1%
Заети лица-бр.	269 269	263 035	-2,3%
<b>Област Шумен</b>			
БВП-млн. лв.	1 299	1 336	2,9%
БВП/човек-лв.	7 280	7 577	4,1%
Произв. продукция- млн. лв.	2076, 530	2211,687	6.5%
Разх.по придоб. ДМА - хил. лв.	237 943	355 433	49,4%
Предприятия - бр.	5 249	6 780	29,2%
Заети лица-бр.	42 617	42 163	-1,1%

*Източник: По данни от НСИ и авторови изчисления.*

Стойностите по тези основни макроикономически показатели за периода 2013-2015 г. показват основно положителни тенденции за промяна. Въпреки това, трябва да се отчете фактът, че прирастът в областта е много по-забавен в сравнение с общия за страната и района. Темпът на нарастване на БВП и „БВП/човек“ например е осезателно под този за България и Североизточния район. Ако същите показатели се съпоставят с увеличенията на „Разходи по придобиване на ДМА“ и „Произведена продукция“, ясно се вижда, че възходящият тренд в областта на икономиката и увеличеният обем на инвестициите, са за сметка на добавената стойност. В унисон с пониското съвкупно производство на човек от населението, доходите и заплатите на живеещите в областта също са под средните.

Посочените данни за структурата на икономиката и характеристиките като брой на заетите лица, ДМА и създаваната продукция, показват значимостта на посоката и темповете на развитие на бизнеса-степената, в която ще реализира потенциала си и ще допринесе за стабилността на икономиката. Основен индикатор, даващ оценка на социално-икономическия климат в областта, са привлечените инвестиции.

### **Проблеми и перспективи при привличането на ПЧИ**

Според определението, дадено от НСИ (2016 г.), ПЧИ е „...всяко вложение, което включва дългосрочни отношения, отразяващи дълготрайния интерес на резидент на чуждестранна икономика(чуждестранен пряк инвеститор) в предприятие-резидент на българската икономика(инвестиционно предприятие). Пряката инвестиция включва както първоначалната трансакция между двата субекта, така и всички последващи трансакции между тях.“ Привличането на преки чуждестранни инвестиции в определен район зависи от множество фактори като големина на пазара, данъчни облекчения, равнище на работните заплати, инфраструктура на района, административен апарат и други.

В продължение на години Област Шумен е на последно място спрямо останалите области в Североизточния район при привличането на чуждестранни инвестиции.

## ПЧИ в предприятията от нефинансовия сектор (хил. Евро)

	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
<b>СИ</b>	2102923,2	2018734,6	2024996,6	2041479,7	209391,7	2271913,7
- Варна	1531539,3	1500599,7	1471179,2	1424057,7	1679193,0	1760956,7
- Добрич	301906,2	233539,4	261811,9	299945,1	111566,1	202893,7
- Търговище	180850,9	193503,9	186336,8	208880,9	198286,2	204743,6
- Шумен	88626,8	91091,6	105668,7	108596,0	104871,4	103319,7

*Източник: НСИ.*

За целия отчетен период областта остава последна по привлечени капитали, като от 2013 до 2015 отбелязва и отрицателен прираст. Броят на нефинансовите предприятия спрямо населението е един от най-ниските в България (38 нефинансови предприятия на 1000 човека при средно ниво за страната – 53 за 1000 души към края на 2014 г.), а обемът на вътрешните и външни инвестиции, също съотнесени към броя на населението е под 600 евро на човек с натрупване, при средни стойности над 3000 евро на човек за държавата. (Институт за пазарна икономика, 2016 г.)

Една от основните причини за малкия инвеститорски интерес е недоброто развитие на техническата инфраструктура. Като основни слабости могат да се посочат затрудненото поддържане на общинската пътна мрежа, особено при зимни условия; появата на свлачища по пътищата в планинските части; изолираното периферно положение на североизточната част на областта спрямо жп-мрежата; лошото състояние на водопроводната мрежа (над 50% загуби на подадените водни количества); режима на водоснабдяването и липсата на канализационна мрежа в някои населени места; проблемите с електроснабдяването в някои от общините (Хитрино, Венец и Върбица) и други.

Друга бариера при навлизането на чуждестранни инвеститори е утежненият административен апарат. Като основни проблеми в това отношение се приемат слабо развитието на електронното управление; недобре наложената услуга „едно гише“ и оценката за липса на прозрачност в администрацията. Трябва обаче да се отбе-

лежи, че през последните две години област Шумен отбелязва сериозен напредък по тези показатели, а в стратегическата ѝ рамка 2014-2020 г. са заложили инвестиции в допълнителното подобряване на електронното управление, увеличаването институционалния капацитет и достъпа до ефективни публични услуги, както и повишаването на квалификацията на работещите в областните и общинските администрации.

Проблем за привличането на ПЧИ са и слабите резултати по основни макроикономически показатели, които възпрепятстват образуването на добър социо-икономически климат. Ниската производителност на труда в сравнение със средната за страната и района е основна спирачка за инвеститорите. Недостатъчно високото БВП/човек и слабата популателна способност, обуславят свития пазар и пониженото търсене на стоки и услуги.

Възпиращ фактор е и ограниченият и слабо използван потенциал за НИРД и липсата на сътрудничество с бизнеса. Технологиите са основно остарели, съоразенията са амортизирани, а самата индустрия показва ниска конкурентноспособност.

Притокът на инвестиции, в това число и чуждестранни, е основен дефицит в Област Шумен, като причината за това може да се търси в изброените слабости в показателите ѝ. Въпреки това, през последната година областта показва тенденции за подобряване на резултатите както заради традиционни фактори за привличане на ПЧИ, така и заради конкретно взети мерки за подобряване на инвестиционния климат.

Една от положителните предпоставки за привличането на чужди капитали е благоприятното географско положение на областта, предопределило преминаването на важни транспортни магистрали през нейната територия-първокласните пътни връзки София – Варна и Русе – Варна и международното трасе, свързващо Румъния и Турция. Гъстотата на пътната и железопътната мрежа е по-висока от средната за страната. Шумен е и областта с най-висок дял на автомагистралите и първокласните пътища от републиканската пътна мрежа. Тези особености на областта са я формирали от една страна като транзитна територия за осъществяване на транспортни и ико-

номически връзки в рамките на Североизточния район за планиране, а от друга-във важен възел, подпомагащ интензивното развитие на икономическия и туристическия сектор на цялото Черноморие. Тези сравнителни предимства на областта, в комбинация с наличните уникални антропогенни туристически ресурси подчертават нейната инвестиционна и туристическа атрактивност.

Потенциал може да се види и в сравнително ниските местни данъци и такси. Най-голямо е предимството в патентния данък за търговия на дребно, където за Област Шумен той е със средно 1/3 по-нисък от този в страната. Това, съчетано с високото ниво на сигурност и правосъдие в областта, снижават бариерата за навлизане на пазара.

Положително за ПЧИ е и ниското заплащане на работната сила и сравнително доброто ниво на образование в областта.

Конкурентно предимство при привличане на инвеститори от първичния сектор дават природните условия и ресурси. Тук се наблюдават благоприятен климат за развитие на разнообразно земеделие; богати почвени ресурси за високоефективно земеделско производство; засилен контрол върху незаконното обезлесяване и значително биологично разнообразие.

Като сериозен позитив трябва да се отбележи усвояването на европейски средства от областта. Към 31.05.2016 г. изплатените суми по договори на общините като бенефициенти по оперативните програми са 788 лв./човек, при средна стойност 688лв/човек за страната. В рамките на Шуменска Област най-много средства спрямо населението са усвоили общините Нови Пазар и Велики Преслав, а най-малко – Каолиново, Върбица и Хитрино (Институт за пазарно развитие, 2016 г.)

„Агробизнес център/Бизнес Инкубатор Шумен“ е сдружение, което също косвено допринася за увеличаването на капитали от вътрешни и външни контрагенти. То спомага за развитието на благоприятен икономически климат в областта не само чрез финансиране на малки предприятия и стартиращи бизнеси, а и чрез множество проекти, целящи допълнителна квалификация на работната сила.

Построяването на „Индустриален парк-Шумен“ АД е може би най-сериозната стъпка на областта в усилията ѝ за привличане на инвеститори. Основите му са положени на 25.09.2008г., със създаването на съвместно акционерно дружество между община Шумен и частната фирма НИКИ БТ-АД. Площта му е 2 400 000 кв.м, а основната идея, стояща зад реализацията му, е създаването на индустриално-търговски и логистичен център, който да обслужва нуждите както на Област Шумен, така и на Североизточния район като цяло.

Целите на „Индустриален парк-Шумен“ АД, са развитието на икономиката в района и подобряването на стандарта на живот, подобряване на инвестиционния климат в областта, създаването на модерна и мултифункционална бизнес зона, в крачка с развиващата се индустрия, установяването на качествена и сигурна инвестиционна среда и намирането на отговор на всички нужди на клиентите чрез създаване на завършен продукт, допълнен с широк спектър от допълнителни услуги.

Всеки индустриален парцел е пригоден за незабавно ползване и има изготвен самостоятелен устройствен план, указващ строителните параметри и вида дейност, която може да се извършва в него. Терените са снабдени с инфраструктурни удобства като водоснабдяване и канализация, газификация, електроснабдяване, добре развита съобщителна мрежа, качествени пътища, осигуряващи удобна връзка с РПМ и други.

Богатата гама допълнителни услуги, целящи елиминирането на затрудненията на потенциалните инвеститори и съкращаването на административните процедури, включват юридически консултации, изготвяне на архитектурни проекти, адаптиране на чуждестранните контрагенти към българското законодателство, организация и провеждане на строителни работи и надзор, маркетингови проучвания, съдействие при подбор на необходимия персонал, преференциално административно обслужване при съкратени процедури и срокове и други.

Резултатите от тези добре организираната мрежа от възможности, които паркът предоставя, вече започват да се отчитат. Към момента на територията на индустриалната зона дейност осъществяват няколко компании – DS Smith (UK), „Херти – М“ ООД и „Артемис“ ООД, а в



процес на реализация са двете чуждестранни инвестиции в производствени предприятия на компаниите Enpaу (Турция) и Cambro (САЩ) и на две български фирми – „Бдин“ ООД и „Рувик“ ООД. Очакванията са, че четерите нови компании ще създадат около 700 работни места до края на 2017 г. В момента се водят преговори и за финализирането на още три сделки за навлизане на нови предприятия в ИП Шумен – едно турско, едно смесено и едно българско (Капитал, 2016 г.) Поставен е амбициозният план през следващите години Област Шумен, с наличието на тази модерна индустриална зона да се развие и да прерастне в основен индустриален център за Североизточна България. С реалистичността на тези амбиции се съгласява и изпълнителния директор на Българската агенция за инвестиции Стамен Янев, който в интервю пред в. Стандарт (2017 г.) споделя очаквания за привличането на още няколко инвеститора в областта през следващата година.

Друга сериозна инвестиция, която се очаква, е от най-голямата компания за добив и преработка на минерали в България „Каолин“, част от германската група Quarzwerke. Очаква се през следващите 5 години тя да инвестира 100 млн.лв. за цялостна и устойчива модернизация на фабриките ѝ в Сеново, Ветово и Каолиново, внедряване на нови производствени линии и създаване на учебни работилници за подготовка на работници (Капитал, 2016 г.)

В Община Нови Пазар в края на 2016 година е открит нов завод за керамика, като фабриката е построена с инвестиция на турското дружество Akgun Seramik. В момента броят на работните места в производството е 300, но очакванията са през следващите години те да нараснат до около 1000 (Dariknews, 2016 г.)

Сред най-големите фирми, текущо опериращи на територията на Област Шумен и реализиращи продукцията си както на вътрешния, така и на международния пазар, се нареждат „Шуменско пиво“ АД, „ПХЖ Брадърс комерс“ АД, „Сердика-Шумен“ АД, „Винекс Преслав“, „Фикосота холдинг“, „Лавена“ АД, „Алкомет“ АД, „Китка“ АД, „Фаянс“ АД – Каспичан, а основи стратегически чуждестранни инвестиции в областта са фирмата „Faf metal“, която притежава мажоритарен дял от „Алкомет“ АД, датската фирма „Carlsberg“ е основния акционер в „Шуменско пиво“ АД, основен акционер във

„Фаянс” АД – гр. Каспичан е испанската фирма „Роса”, производителят на стенни керамични плочки и гранитогрес „КАИ ГРУП“ в Исперих е собственост на американската Mohawk Industries. Други фирми с чуждестранно участие са: „Серес глас” АД – Н. Пазар, „Теба глас” ООД – Н. Пазар и др.

### **Заклучение**

След обстойното разглеждане на общите икономически показатели на Област Шумен, ясно се вижда изоставането ѝ спрямо останалите области в Североизточния район и в България като цяло. Това обуславя проблемите при привличане на външни капитали. Като се вземат предвид обаче мерките, които се прилагат за подобряване на социално-икономическия климат в областта, може да се очаква, че, макар и бавно, през следващите години тя ще отбележи ръст по макроикономическите показатели, а „Индустриален парк-Шумен“ дава възможност за конкурентно предимство при привличане на инвеститорския интерес в бъдеще.

### **Използвана литература**

1. Бизнес инкубатор – Шумен. <http://www.abcshumen.org/> (02.11.2017 г.)
2. Индустриален Парк – Шумен. <http://www.industrialshumen.com/> (02.11.2017 г.)
3. Индустриална стопанска асоциация – Шумен. <http://www.skshumen.com/> (01.11.2017 г.)
4. Институт за пазарна икономика, 2016. „Регионални профили“. <http://www.regionalprofiles.bg/var/docs/RP2016BG.pdf> (31.10.2017 г.)
5. Национален статистически институт. <http://www.nsi.bg/> (28.10.2017 г.)
6. НСИ, 2016. „Чуждестранни преки инвестиции в Област Шумен през 2015 г.“ [http://www.nsi.bg/tsb/wp-content/uploads/2017/01/2\\_CHUJD.INV\\_Shumen-2015.pdf](http://www.nsi.bg/tsb/wp-content/uploads/2017/01/2_CHUJD.INV_Shumen-2015.pdf) (02.11.2017 г.)
7. Областна стратегия за развитие на област Шумен за периода 2014-2020 г.

8. Стандарт, 2017 г. „Борим се с други държави за 1 милиард инвестиции“. <http://paper.standartnews.com/bg/article.php?d=2017-07-12&article=286192> (03.11.2017 г.)
9. Capital, 2016 г. „Каолин" ще инвестира 100 млн. лв. през следващите пет години“. [http://www.capital.bg/biznes/kompanii/2016/10/23/2849335\\_kaolin\\_shte\\_investira\\_100 mln\\_lv\\_prez\\_sledvashtite\\_pet/](http://www.capital.bg/biznes/kompanii/2016/10/23/2849335_kaolin_shte_investira_100 mln_lv_prez_sledvashtite_pet/) (03.11.2017 г.)
10. Capital. 2016г. „Шумен очаква четири нови завода и над 700 работни места до края на годината“. [http://www.capital.bg/specialni\\_izdaniia/regionalen\\_biznes/2017/05/16/2973289\\_shumen\\_ochakva\\_chetiri\\_novi\\_zavoda\\_i\\_nad\\_700\\_rabotni/](http://www.capital.bg/specialni_izdaniia/regionalen_biznes/2017/05/16/2973289_shumen_ochakva_chetiri_novi_zavoda_i_nad_700_rabotni/) (31.10.2017 г.)
11. Dariknews., 2016 г. „Откриха нов завод за керамика в Нови Пазар“. <https://dariknews.bg/regioni/shumen/otkriha-nov-zavod-za-keramika-v-novi-pazar-1618215> (31.10.2017 г.)

# ОБЩИНСКИ ПРИХОДИ В БЪЛГАРСКИЯ ЧЕРНОМОРСКИ РЕГИОН – АНАЛИЗ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

*Габриела Кръстева*

## MUNICIPAL REVENUES IN THE BULGARIAN BLACK SEA REGION – ANALYSIS AND CHALLENGES

*Gabriela Krasteva*

### Abstract

The Bulgarian Black sea area is a dynamically developing region, in which the economic, political, energy, transport and trade interests of the Eurasian countries are realized. It generates specific revenue in the range of the local authorities that have their own dynamics and specificities. Their extensive research is an important part of the overall state development.

*Key words:* Black sea region, municipality, revenue, local authorities.

### 1. Въведение

В консолидирания държавен бюджет общинските бюджети имат централна роля за изграждането на цялостната програма по функциониране на държавните финанси. Фискалната децентрализация задълбочава самостоятелната функционалност на общините, а отношенията на местните финанси с централната програма подпомагат правилното функциониране на социално-икономическите дейности в дадена община и подпомагат регионалното устойчиво развитие.

В приходната част на местните финанси дяловото участие има общият държавен бюджет, а тези отношения са дефинирани чрез Закона за публичните финанси (МФ, 2013) и ежегодно приемания Закон за държавния бюджет (МС, 2016). Останалата част от местните приходи се попълва от собствените възможности на общината посредством местно данъчно облагане и дейности по контрол и сделки с общинска собственост.

Българският Черноморски регион е динамично развиващ се специфичен регион, в който се реализират икономическите, политическите, енергийните, транспортните и търговските интереси както на национално ниво, така и тези на евроазиатските страни. Той генерира специфични приходи в обхвата на местните власти, които имат своя собствена динамика и особености. Тяхното задълбочено изследване е важна част от цялостното развитие на държавата. В текущото изследване **цел** е да бъдат анализирани изпълнението на общинските приходи на водещи общини в Черноморския регион с акцент върху държавно делегирано и местно равнище. Общините, **обект** на изследване, са Варна и Бургас – градове, класирани като водещи в топ пет по големина и отличаващи се с изключителни социално развитие и икономически напредък. Аналитичният **период** обхваща пет години (2012-2016 г.), момент на политически сътресения и макроикономически рецесионни тенденции.

## **2. Анализ на общинските приходи в Българския Черноморски регион**

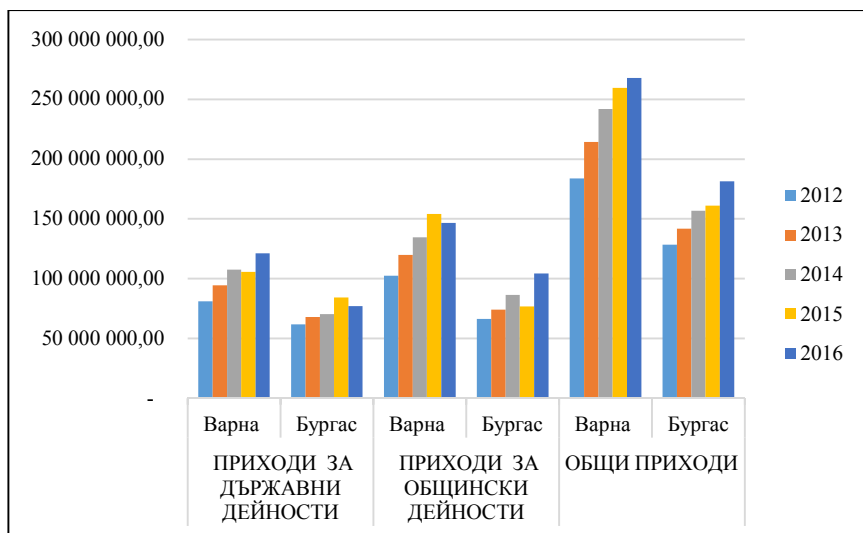
Управлението на местните финанси е двустранен процес- регионалното население ежегодно внася по бюджета задълженията си, срещу което получава публично-достъпни услуги в социално-икономическата сфера. Приходите на общината произхождат от различни сфери, но основни нейни направления са: данъци, потребителски такси и глоби, междуправителствени трансфери. Други приходи, които се включват в състава на общата картина са: доходи от инвестиции, продажби на имоти, лицензи (Freire & Garzon, 2014). При нарастващата роля на фискалната децентрализация Министерският съвет на Република България, в обхвата на бюджетната програма, дефинира класифицирането на приходите на общините в две категории по контролни стандарти (Захариев, 2012):

- Приходи за делегирани държавни дейности;
- Приходи за местни дейности.

Текущото изследване се базира на отчетите за касовото изпълнение на общинските бюджети към 31.12. за 2012-2016 г. (Община Варна, 2016) (Община Бургас, 2016).

## **2.1. Общо състояние на приходите за държавни и местни дейности**

Общата стойност на местния бюджет, както и основните категории приходи (държавни и местни), в разглежданите общини показват тенденция на постоянен ръст за периода 2012-2016 г., въпреки различията в мащабите на бюджетните постъпления. При съвкупното изражение на приходите община Варна през 2013 отчита реален ръст 16,59%, след което приходите и нарастват с бавни темпове на годишна база, спадайки за последната календарна година до 3,17%. При Бургас в касовото изпълнение на бюджета през петгодишния период се регистрира един момент на забавяне през 2015, когато реалният общ ръст е редуциран до 2,67%. През останалите аналитични наблюдения повишението гравитира около 10,5 – 12%. Извеждайки тези тенденции, може да се заключи, че за Варна е характерно стабилен, устойчив растеж с наличие на над 250 млн.лв приходи за реализация на финансовата разходна програма, а при Бургас динамиката е по-видима и значителна, но с обхват до 180 млн.лв (виж фиг. 1).



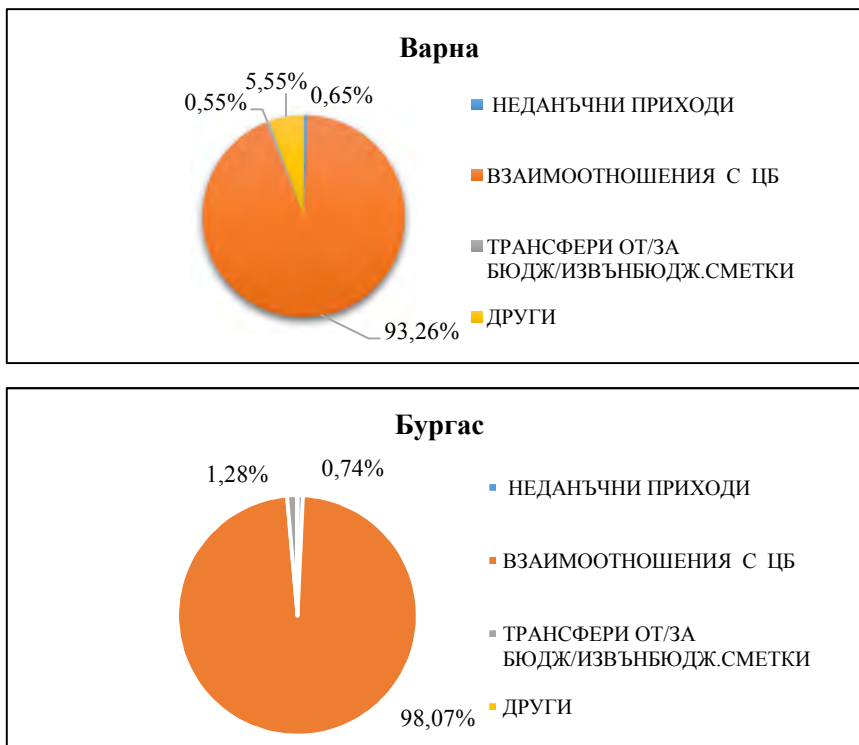
**Фиг. 1. Прираст на общинските приходи във Варна и Бургас за периода 2012-2016**

При задълбочен преглед на основните пера в общинския бюджет, тяхното разпределение във формирането на крайната стойност на приходите е еднотипно и в двата случая – почти равностойно присъствие на местни и държавни средства, като приходите от държавния бюджет са под 50%, а местните – над 50%. Агрегирането на средно изражение на участието им формира леки индивидуални характеристики. Варна използва 43,73% от държавния доход и усвоява 56,27% приходи от местното население, а Бургас съответно – 47,17% и 52,83%. Този факт може да се обясни с наличието на повече данъкоплатци в община Варна, които обезпечават планираните структурни проекти и повишават нейната самостоятелност. От друга страна, текущото мащабно разрастване на Бургас, който, също като Варна, е важен регионален център в евроазиатския транспортен сухопътен и морски коридор, се нуждае от усвояване на допълнителни средства за реализация на проекти. Приходите за делегирани държавни дейности идентифицират значителен отстъп във Варна към 2015, а в Бургас – към 2016 г. Този дисбаланс се компенсира от приходите за местни дейности към същите периоди.

## ***2.2. Приходи за делегирани от държавата дейности***

Връзката на местните бюджети с държавния се осъществява посредством общи и целеви субсидии, както и трансфери, в частност неданъчни приходи от държавна собственост на локална територия. Структурата на приходите по делегирани държавни дейности обхваща четири компонента (в категория други са включени временните заеми и финансирането на бюджетните дисбаланси) и показва през този петгодишен хоризонт обща тенденция: над 90% от тези приходи се формират от взаимоотношенията с централния бюджет (виж фиг.2.). В Бургас тази категория постига изключително високо равнище от 98,07%. Различия се наблюдават при останалите категории. Докато във Варна равнището на временните заеми и финансиране приема средна стойност от над 5%, то при Бургас то е с отрицателна стойност и незабележимо. Бедственото положение във Аспарухово изисква спешна държавна намеса, която повишава тази стойност. Трансферите следват обратна пропорционалност – Бургас, макар и в ограничен мащаб, оперира с трансфери по бюджетни

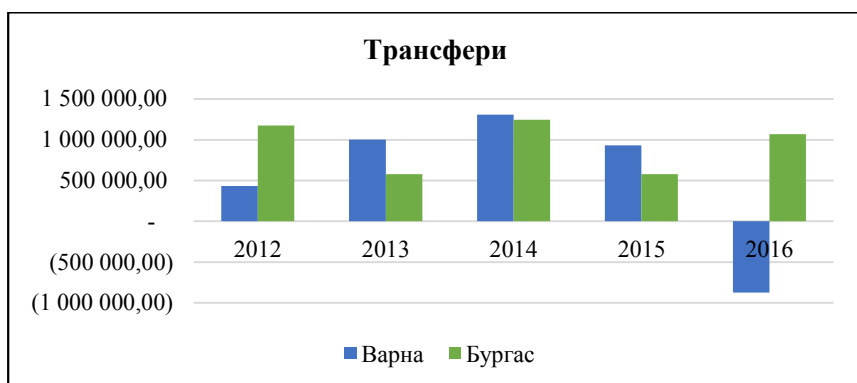
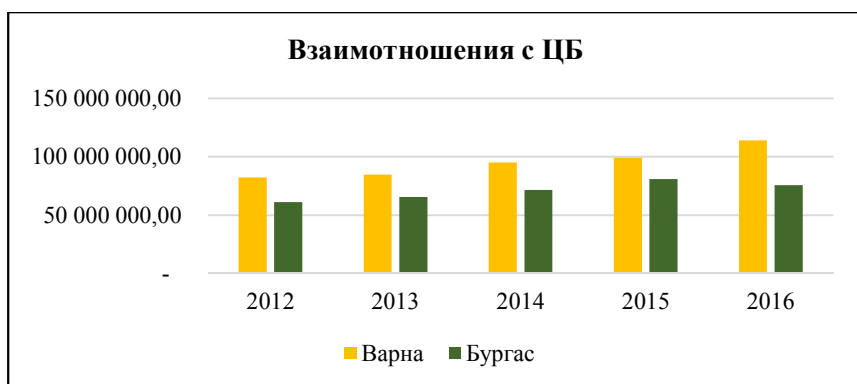
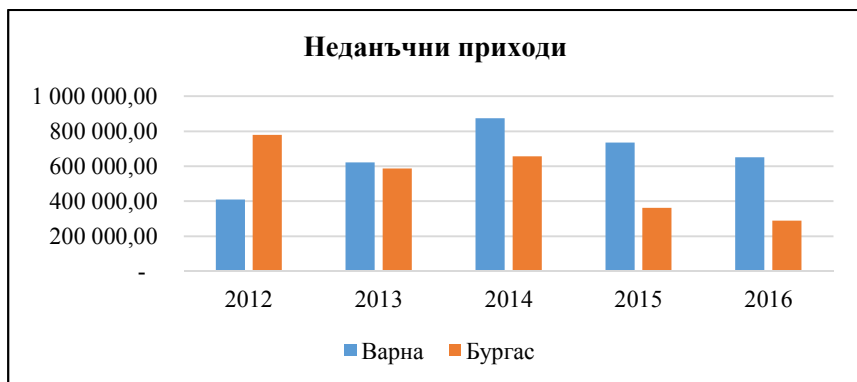
сметки. Наличието на неданъчни приходи, дотирани от държавата, е сравнително ниско и не толкова оказващо влияние върху финансовата политика на общините.



**Фиг. 2. Структура на приходите за делегирани държавни дейности във Варна и Бургас**

При задълбочен преглед на годишното изражение на тези приходни пера (виж фиг. 3) неданъчните приходи се отличават с определена изменчивост. При Варна до 2014 г. ръстът е очевиден след което плавния спад показва задълбочаване на финансовата децентрализация на общината. Бургас към 2012 г. използва два пъти повече приходи от тази категория, а след 2015 г. тези стойности падат драстично. Обемът на средства, използван от Варна е по-голям и към 2016 г. тя разполага с над 650 хил. лв, докато Бургас- с под 300 хил. лв.





**Фиг. 3. Сравнителен преглед на приходите за делегирани държавни дейности във Варна и Бургас за периода 2012-2016**

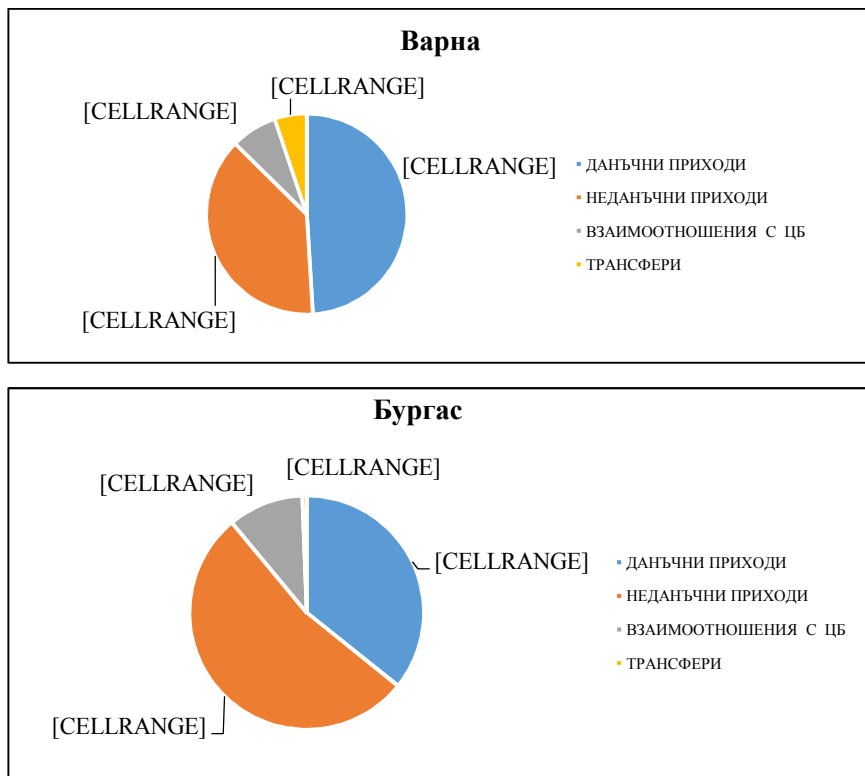
Взаимоотношенията с централния бюджет под формата на общи и целеви субсидии, делегирани на общините, са постоянно нарастващи и поддържат до голяма степен стабилността на управленско равнище. Ежегодно тези средства подлежат на промяна, преразглеждане и въпреки инициативата за фискална децентрализация, местните власти се нуждаят от тези средства, за да обслужват качествено регионалните инфраструктурни и други интереси в национален мащаб. За периода нарастването е латентно, като към 2016 спрямо 2012 ръстът е 38,71%. Бургас достига връх от над 80 млн.лв, но в края очертава лек спад. Общото повишение тук е от 23,52%.

Трансферните потоци са интензивни и динамични. Насочените към Варна са отново нарастващи до 2014, като през 2012 и 2016г Бургас усвоява повече средства от северночерноморската община. Отново в календарната 2014г. Бургас и Варна са почти на едно равнище с разлика от едва 50 хил.лв. Към края на периода Варна отдава на централния бюджет 870 хил.лв, което подчертава нейната финансова стабилност и самостоятелност.

### ***2.3. Приходи за местни дейности***

Приходите по местни дейности произхождат от населението и бизнеса в региона под формата данъчни постъпления и различни такси от предоставени услуги (собствени приходи). Тук отново има наличие на взаимотношение с централния бюджет и трансфери, но тяхната специфика се заключава в дейности, обвързани със социалното развитие на региона. При добра производителност и функционалност на даден общински бюджет, често държавата преразпределя и насочва излишните средства към други общини. Данъчната самостоятелност на общините нараства и тяхната управленска автономност оказва влияние върху локалното икономическо развитие (Найденев, 2012). При преглед на структурата на приходите за местни дейности естествено делът на собствени средства е преобладаващ, но при двете общини се наблюдават значителни различия. Варненските собствени приходи се базират предимно на данъчни постъпления (54,64%), а делът на недавъчните е висок – 42,78%. Отношенията и с държавния бюджет са ограничени, а в трансферните сметки се наблюдава преразпределение на средствата към други национални дейности (виж фиг. 4). От друга

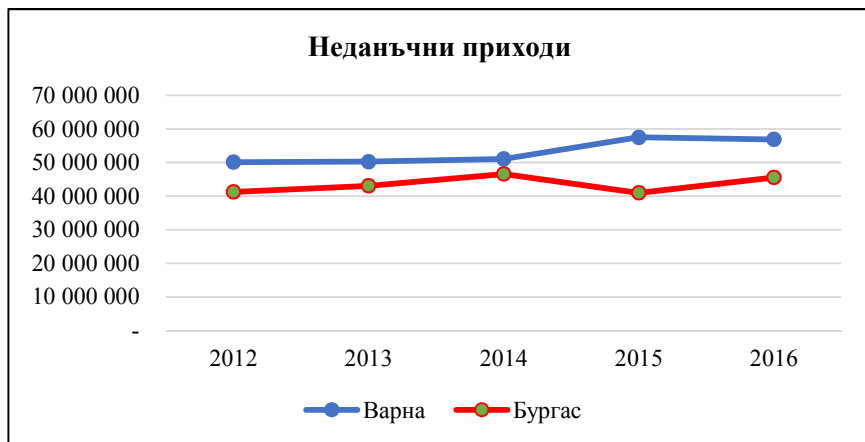
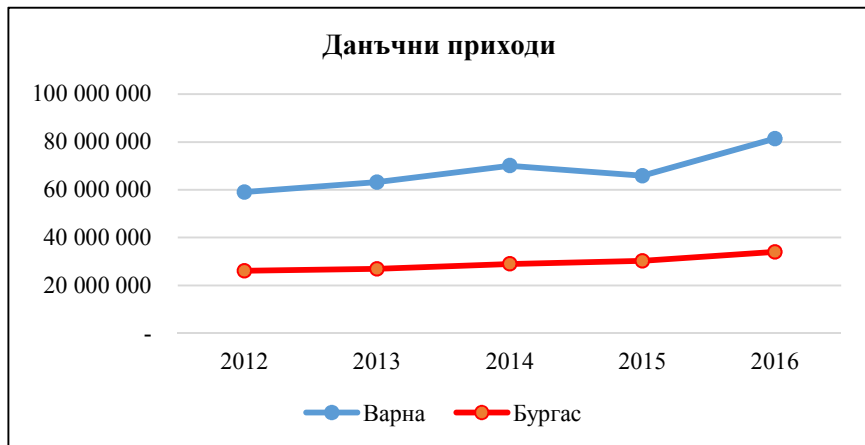
страна Бургас разчита предимно на неданъчни приходи, които заемат пределна стойност- 53,19%. Данъчните приходи тук се базират на 35,77%, което предполага, че в основата на собствените средства на общината стоят редица такси и сделки с общинска земя. Взаимоотношенията с централния бюджет гравитират около 10%. Тази структура изтъква финансовата автономност на общините спрямо централното звено. За да се изяснят тези характеристики, следва да се подходи индивидуално към собствените приходи и и съприкосновението с държавния бюджет за местни дейности.



**Фиг. 4. Структура на приходите за местни дейности във Варна и Бургас**

При собствените приходи движението на данъчните такива е сравнително плавно, т.е. няма забележителен ръст и отклонения.

Поради разлината населеност в двете общини, Бургас разполага с по-малки възможности. Интересен е моментът от 2015, когато във Варна има отстъп от данъчната събираемост, след което този процес се балансира с нарастване до 81 млн.лв. Това се обяснява с факта, че в основата на данъчните приходи стоят имуществените данъци, а разрастващото се строителство на нови жилищни сгради повишава тези постъпления. Южночерноморският град успява за пет години да увеличи тези постъпления с 8 млн.лв. (виж фиг. 5)

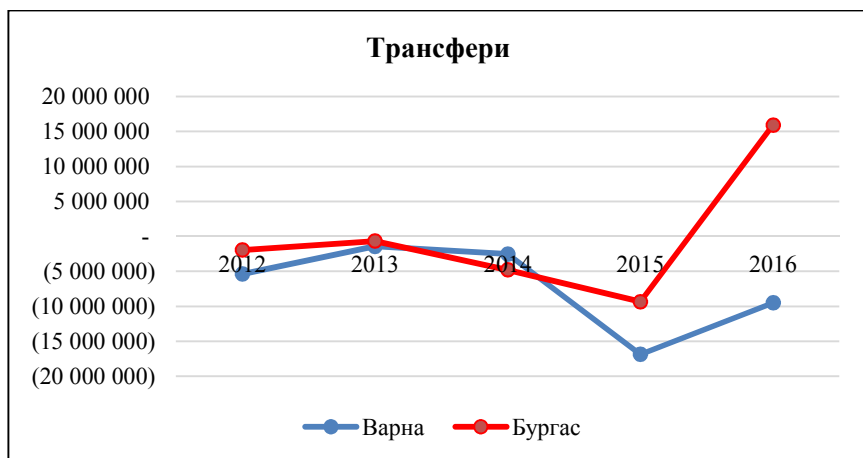
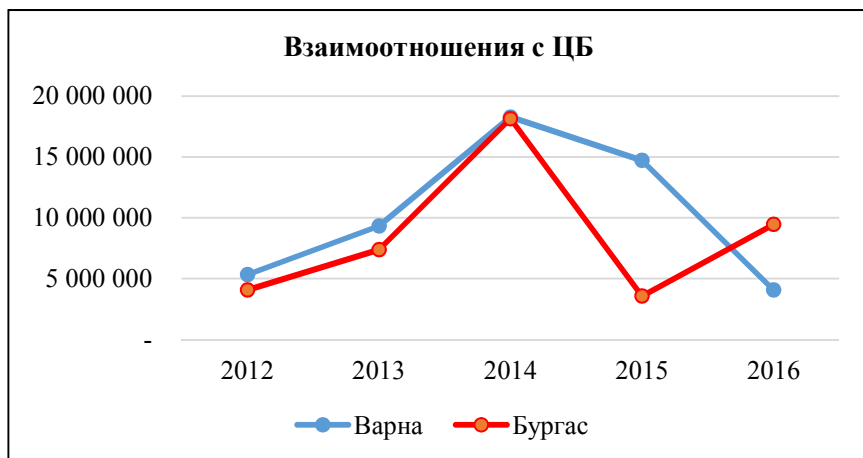


**Фиг. 5. Сравнителен преглед на приходите за местни дейности (собствени приходи) във Варна и Бургас за периода 2012-2016**

Количеството входящи неданъчни постъпления тук е видимо по-близко по стойности. В 2014 г. разликата е в размер едва на 5 млн. лв., след което във Варна настъпва повишение, а в Бургас – лек спад. Тези различия се проявяват предимно поради демографските различия и концентрацията на специфични по мащаб и отрасъл компании, действащи в общините.

При частта от приходите за местни дейности, които са обвързани с централния бюджет, се наблюдава изключителна променливост. Взаимоотношенията с държавната хазна, състоящи се от изравнителни и други целеви субсидии са положителни, в началото на периода ниски и в двата случая. Техния размер и движение е идентичен до 2014 г. след което при Бургас следва срив до стойностите от 2012 г. и в края на периода сумата достига до 9,5 млн. лв. Обратно е в общинските финанси на Варна, спад тя търпи в 2016 г. – до 4 млн.лв. тук може да се изтъкне перспективата, заложена в тези цифри. Финансовото състояние на общините и икономическата им програма се изпълнява ефективно и необходимостта от допълнителни държавни средства не е толкова значима (виж фиг. 6.)

Трансферите тук се съсредоточават около следните категории: бюджетни сметки; между бюджетни и извънбюджетни сметки, както такива за упражняване на дейности по опазване на околната среда. Тяхната обща стойност е взета предвид за петгодишния период, а състояние им в последните аналитични моменти реализира специфични отклонения от първоначалната обща тенденция. За три години техните стойности за отрицателни, тоест настъпило е преразпределение на част от общинските средства от страна на държавата. От Варна са оттеглени 16 млн.лв. през 2015, към 2016 тази стойност е под 9 млн. лв. Бургас обаче усвоява над 15 млн.лв. към 2016 г., част които са насочени към специфични социално-икономически проекти. Това очертава пред южночерноморската община перспективи за устойчиво развитие и реализация на допълнителни инициативи.



**Фиг. 6. Сравнителен преглед на приходите за местни дейности (взаимоотношения с ЦБ и трансфери) във Варна и Бургас за периода 2012-2016**

### 3. Заключение

Общините в Българския Черноморски регион постигат нарастващи резултати при осигуряването на качествени и конкурентноспособни социални услуги. При завишения интерес на чуждестранни и национални бизнес кореспонденти допълнително се повишават

приходите с местен характер, но едновременно с това нараства отговорността и сложността при определяне на единна разходна политика и приоритети. Централният бюджет все повече респондира към фискална децентрализация и финансова автономност на общините с устойчив икономически растеж. Този факт се потвърждава от намаляването на равнището на субсидии и трансфери, както и преразпределение на част от собствените местни приходи към трети страни.

Пред Варна и Бургас се очертават бюджетни предизвикателства по някои от следните приоритети: опазване на околната среда, подобряване на свързаността и мобилността на общинска територия, както и подпомагане качество на живот и инвестиции в социален капитал. Тези категории изискват все повече разходи, за които общинските власти трябва да агрегират самостоятелно приходи от дефинирани източници, без да предизвикват социално недоволство. Перспективите за увеличение на собствените приходи може да се насочат към публично-частно партньорство и привличане на чуждестранни инвеститори в региона.

### Използвана литература

1. Freire, M. & Garzon, H., 2014. *Municipal Finances: A Handbook for Local Governments*. Washington: World Bank Group Inc..
2. Захариев, А., 2012. *Фискална децентрализация и финансово управление на общините в България*. Свищов: АИ „Ценов”.
3. Лилова, Р., 2017. Взаимоотношения на общинските бюджети с държавния бюджет - оценка и насоки за развитие. In: *Сборник доклади “Съвременни предизвикателства пред финансовата наука в променяща се Европа*. Свищов: АИ „Ценов”, pp. 240-245.
4. МС, 2016. *Закон за държавния бюджет на Република България за 2017 г.* s.l.:МС.
5. МФ, 2013. ЗАКОН ЗА ПУБЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ. *чл.52*, pp. 14-15.
6. Найденов, Л., 2012. *Данъчна автономност на местните власти-теоретични аргументи и национална практика*. s.l.:ИК „Стено”.
7. Община Бургас, 2016. <https://www.burgas.bg/bg>. [Online] Available at: <https://www.burgas.bg/bg/info/index/85> [Accessed 2017].

8. Община Варна, 2016. <http://varna.bg/>. [Online] Available at: [http://varna.bg/bg/articles/1426/%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8\\_%D0%B8\\_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82.html](http://varna.bg/bg/articles/1426/%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8_%D0%B8_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82.html) [Accessed 2017].
9. Петров, П., 2014. Предизвикателства пред местните финанси в България - тенденции за периода 2008-2013. In: *Годишен алманах Научни изследвания на докторанти*. Свищов: АИ „Ценов”, pp. 377-392.



# ДАНЪКЪТ ВЪРХУ ПАСАЖЕРИТЕ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ГРАЖДАНСКАТА АВИАЦИЯ: ЕВРОПЕЙСКИ И РЕГИОНАЛНИ КОНТУРИ

*Светлана Герчева*

## THE AIR PASSENGER TAX AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF CIVIL AVIATION: SOME EUROPEAN AND REGIONAL CONTOURS

*Svetlana Gercheva*

### Abstract

This paper discusses the potential of an EU-wide air passenger tax for bringing the civil aviation on a sustainable path of development. The tax burden is disproportionately low given the carbon footprint of civil aviation. Thus, a carbon-based air passenger (ticket) tax becomes instrumental to limiting pollution caused by civil aviation. The author estimates the consequences of the EU-wide air ticket tax in terms of the expected tax revenue and decreasing number of passengers who departure from three Bulgarian airports – Sofia, Varna and Burgas.

*Key words:* air passenger tax, sustainable development, civil aviation, number of passengers estimates, tax revenue forecast.

### Гражданската авиация като „пътник без билет“ в ЕС

Гражданската авиация е в догонваща позиция при имплементирането на концепцията за устойчиво развитие. Вместо съчетание на икономически, социални и екологични аспекти авиацията е призната като „...непосредствено поле на битка между икономическата и екологичната политика“ (McManners 2016: с. 87). През последните години гражданската авиация има свой принос за постигане на основни ценности на европейската интеграция като *свързаност и мобилност*. В същото време тя компроментира до известна степен ангажимента на ЕС към борбата с климатичните промени. Действията срещу тях съвпадат като тайминг с търсенето на данъчни приходоизточници на общия бюджет в Брюксел. Ето защо има предло-

жения за общоевропейски екологично ориентирани налози, които да ограничат отрицателните външни ефекти на замърсяването (European Commission 1998; European Commission 2010; Ferrer et al., 2016)

*Обект* на анализ в настоящия доклад е концепцията на данъка върху пътниците на гражданската авиация, закупили самолетни билети. Той е част от пакета въглеродобазирани налози – „кандидати“ за собствени приходоизточници на бюджета в Брюксел. В литературата данъкът върху пасажерите е идентичен с данъка върху самолетните билети. Ето защо тук двете названия се употребяват като синоними. *Предмет* на доклада е оценката на потребителската реакция и на приходите в случай че се възприеме въглеродобазирани данък върху самолетните билети на гражданската авиация.

Полетите по вътрешните и външните линии са причина за 13% от вредните емисии на транспорта и за 6% от емисиите на парникови газове в ЕС (ЕЕА 2015). По-конкретно, емисията на CO<sub>2</sub> при полет на късо разстояние е 365 г. на пътничкилометър, а при дълъг полет – 291 г. При лек автомобил същата емисия средно е 160 г., а при ж.п. превоз - едва 16 г. През 2050 г. авиационното замърсяване с въглероден диоксид се очаква да нарасне от 954 (2016 г.) на 4531 млн. т CO<sub>2</sub> в случай на запазване на сегашните технологии и мениджмънт на въздушния трафик (T&E 2016).

Независимо от очертавания потенциал за замърсяване, в рамките на единния вътрешен пазар на ЕС въздушният транспорт се ползва от значителни данъчни „привилегии“. *Първо*, при международните полети се прилага нулева ДДС ставка. Тя касае както *входящите производствени фактори* (доставката, модификацията, ремонта, поддръжката, чартирането и наемането на самолети; гориво и провизии за тях), така и крайния продукт – продажбата на самолетни билети (Директива 2006/112/ЕО, чл. 148, буква д и буква е). Второ, при международните полети самолетното гориво се освобождава от акциз. Основание за това е приетата през 1944 г. *Конвенция от Чикаго*<sup>1</sup>, която по онова време цели да стимулира нововъзникващия

---

<sup>1</sup> Ратифицирана от около 190 държави, членуващи в Международната организация за гражданска авиация.

авиационен подотрасъл. Вторичното право на ЕС възприема разпореждането на конвенцията от 1944 г. Енергийната директива от 2003 г. задължава страните членки на ЕС да *освободят от акциз горивото за международните полети* (Директива/2003/96, чл. 14(1) и (2)). За да се получи по-пълна представа за гражданската авиация като замърсител, който *не* плаща според нанесените екологични щети, се акцентира и на *разрешителните* за вредни емисии на CO<sub>2</sub>. Те са пазарен инструмент за ценообразуване на въглеродния диоксид като един от причинителите на парниковия ефект. От 2012 г. авиокомпаниите, които оперират в *европейското икономическо пространство*, участват в системата за търговия с емисии (ЕСТЕ). За периода 2013-2016 г. повече от 80% от разрешителните за въглеродни емисии се предоставят *безплатно* на опериращите в Европа авиопревозвачи. Свръхпредлагането на безплатни разрешителни в рамките на ЕСТЕ е водеща причина пазарните им цени да останат трайно под €10/тон CO<sub>2</sub>.<sup>2</sup> Ето защо може да се обобщи, че авиацията практически се разминава с ценовите сигнали – пазарни и данъчни - на въглеродния отпечатък, който генерира. Ако въздушният превоз на пътници се облагаше неутрално/еднообразно както останалите отрасли-замърсители, това би гарантирало допълнително €7,1 млрд. приход от ДДС и между €20-32 млрд. постъпления от акциз върху самолетните горива (Korteland & Faber, 2013). Следователно, общата данъчна субсидия за въздушния превоз на пътници в ЕС възлиза на между €27 млрд. и €40 млрд. годишно. В същото време целта от 1944 г. да се насърчава авиотранспортът отдавна е остаряла. Последният се оказва най-бързо развиващият се вид транспорт. Броят на пътническите полети между 1990 г. и 2014 г. се увеличава с 80%, а за периода между 2014 г. до 2030 г. се прогнозира ръст с още 45% (EEA, EASA&EUROCONTROL, 2016).

От направения анализ става ясно, че понастоящем *икономическият и екологичният аспект се разминават*, което затруднява *устойчивото развитие на гражданската авиация*. В допълнение данъчното субсидиране на въздушния превоз на пътници поражда из-

---

<sup>2</sup> <http://markets.businessinsider.com/commodities/co2-emissionsrechte/EURO> [достъп 10.11.2017]

кривявания на цените и конкуренцията. Те се толерират десетилетия наред, което ги прави несъвместими с устойчивото развитие.

### **Данъкът върху самолетните билети – географски контури и дизайн**

Цитираните статистически данни и направените изводи не трябва да се разглеждат като внушение за „*затискане*“ на гражданското въздухоплаване с *непосилно данъчно бреме*. В контекста на европейските ценности за *мобилност и свързаност* подобно разбиране е несъстоятелно. Тъкмо обратно. Концепцията за устойчиво развитие изисква *балансиран подход* към икономическия, социалния и екологичен аспект на гражданската авиация. Идеята е, че въздушният превоз на пътници може да участва по-справедливо в ограничаване на замърсяването, причинено като цяло от транспортния отрасъл. Конвенцията от Чикаго действително налага забрана за облагане самолетното гориво като производствен фактор, но не и на резултатите на изхода в гражданското въздухоплаване. В този смисъл алтернатива на акциза върху авиогоривото е данъкът върху самолетните билети. Той вече има практика в отделни европейски страни, като е възприет по *тяхна инициатива*. В таблица 1 се представят някои важни аспекти от приложението на този данък.

*Таблица 1*

#### **Данък върху самолетните билети в гражданската авиация на някои европейски страни**

<b>Държава</b>	<b>Период на прилагане</b>	<b>Данъчен размер</b>	<b>Фискален ефект/годишно</b>
Норвегия	1978-2002; От 01.04.2016 се възстановява	€15,90 От 01.04.2016 г. NOK 80 (€8,45) на пасажер	€173 млн. След 2016 г. NOK 1,5 млрд./€158,4 млн.
Малта	2001-2008	€12,00	€6 млн.
Дания	2005-2007	€10,07/€40,26	€45 млн.
Нидерландия	2008-2009	€11,25	€19 млн.
Ирландия	2009-2014	€3	€ 34 млн.

Великобритания	1994	€13/26/78; €73/146/438	€4 344 млн.
Франция	1999	€4,36/7,85	€280 млн.
Австрия	2011	€7/15/32	€109 млн.
Германия	2011	€7,50/22,43/42,18	€988 млн.
Хърватска	n.a.	€0,68/1,37	n.a.
Босна и Херцеговина	n.a.	€10,81	n.a.
Швеция	2018	n.a.	n.a.

**Източници:** *Krenek, A. & Schratzenstaller, M. (2016), Norwegian Customs and Excise (2015).*

„Картината“ в таблицата е разнородна. Първо, този данък има характер на специфичен акциз – фиксирана сума в съответната валута (в евро) за продаден билет. Второ, облагането на самолетните билети е географски фрагментирано, като прилагалите го държави сравнително бързо се отказват от него. Ето защо практиката му е лишена от устойчивост и в този смисъл не може да се търси екологичен „дивидент“, който по принцип има *дългосрочен* характер. Трето, прилагат се различни ставки на самолетен билет. Те се диференцират според пролетяното разстояние – полет на близка, средна или далечна дистанция. Това е логично решение, предвид различния въглероден „отпечатък“ на полета. Четвърто, фискалният ефект на данъка върху самолетните билети е по-осезаем в големите икономики – Великобритания, Германия и отчасти във Франция. Това се обяснява с огромния пасажерски поток, а специално за Великобритания и с обстоятелството, че тя е островна държава и транспортът дотам няма много заместители.

Основният проблем, който информацията в табл. 1 сигнализира, е доколко *ставките* на данъка в настоящия му дизайн отразяват *действителната цена* на замърсяването. Впечатлението е, че определянето на ставките е *хаотично* или че зад тях стоят *съображения, различни от принципа „замърсителят плаща“*. Друг, не по-малко съществен проблем за приложението на данъка върху пасажерите на авиокомпаниите, насочва към обхвата му. Предвид трансграничния характер на замърсяването в гражданската авиация, е необходимо общоевропейско, а не фрагментирно прилагане.

## Въглеродобазирани данък на пасажерите със самолетен билет

Анализът на досегашната практика на данъка в Европа повдига въпроса за нов, по-различен дизайн, който да гарантира, че налогът ще стане по-екологичен, но и по-разбираем за данъкоплатците. Как може да се постигне това? Първо, напредъкът в технологиите на измерване и верифициране на парниковите емисии прави възможно интегрирането им и в организацията на данъка върху самолетните билети. Замърсяването би могло относително прецизно<sup>3</sup> да се проследи, измери и причисли на *конкретен полет и пасажер*, примерно по дестинацията София - Виена. Така налогът ще стане ясен за платците си, защото не е приумица на летищните власти, респ. на авиопревозвачите да увеличават цените на билетите. Облагането е предназначено да ценообразува (въглеродното) замърсяване в гражданската авиация. Второ, след като данъкът е *въглеродобазирани*, е важно да се използва адекватна ставка, която отразява обществените разходи за премахване на въглеродния „отпечатък“. В тази посока има редица предложения. Те са резултат на научни изследвания и на емпирика. Последната касае най-вече постигнатите пазарни цени под €10 на тон CO<sub>2</sub> в рамките на ЕСТЕ.

Анализът на студиите, посветени на въглеродния „отпечатък“, показва, че цената му варира в широк диапазон. В изследване на Еврокомисията за целите на данъка върху самолетните билети се стига до цена между €20 и €30/тон въглероден диоксид (European Commission 2005). При зададено равнище на намаление на въглеродните емисии в САЩ Krupnik et al. (2010) предлагат цената на тон въглероден диоксид да е \$30. Keen, Parry & Strand (2013) прогнозира \$12 млрд. годишни приходи от данък върху авиопасажерите, прилаган при ставка от \$25 на тон въглероден диоксид във всички държави по света. Tol (2013), базирайки се на мета-анализ на над 70 изследвания с 588 оценки на разходите за „почистване“, се позо-

---

<sup>3</sup> Скандалът с манипулирането на NOx емисиите на Фолксваген (дизелгейт) нанася огромни щети, вкл. и по отношение на доверието към измерването и верифицирането на вредните газове.

вава на цена \$25 за тон от парниковия газ при дисконтова норма от 3% и на \$105 при дисконтова норма от 1%. Други автори се фокусират върху дизайна на прогресивен данък с диференцирани ставки за гражданската авиация в международен план. „Облагане на всички самолетни билети в бизнес класа с €180 и с €20 в икономична класа би генерирало приходи от €150 млрд., необходими ежегодно за адаптиране към климатичните промени“ (Chancel & Piketty 2015: с.11).

Трето, механизмът на въздействие на налога е безспорен. Той оскъпява авиопревоза, като по-високата цена се плаща от пасажерите/техните работодатели (при служебни пътувания). Авиокомпаниите са само данъчнозадължени лица, които събират и внасят приходите в бюджета. При подобна *прехвърляемост* на данъка се разчита на *чувствителността на пътниците към увеличението на цената* на самолетните билети. По косвен път се очаква „верижна“ реакция и сред авиокомпаниите. Четвърто, концепцията, видимостта и прехвърляемостта на данъка са важни, но не бива да се подценява събираемостта му. При посочените макар и разпокъсани примери (географски и времево), събираемостта не е проблем. Пето, ако налогът стане общоевропейски, ще се „парират“ всякакви опити за легално данъчно избягване. Тъй като всички страни членки на ЕС ще го прилагат при единна (плоска) ставка, *пасажерите като мобилна икономическа база* няма как да „бягат“ към близки летища в съседни държави. Така или иначе въглеродният отпечатък и оскъпяването на самолетния билет няма да се променят значително, ако се лети примерно до Дъблин от Братислава или Виена. Изследвания на неуспеха на данъка в Нидерландия сочат, че доколкото страната граничи с държави, които не прилагат налог върху пътниците със закупени самолетни билети, то клиентите избират по-евтини изходящи полети от съседни страни (Gordijn & Kolkman, 2011). В случая със Schiphol (летището на Амстердам) пътниците мигрират към близки летища в Германия (по това време още не прилага данък върху самолетните билети), Белгия (този данък скоро е бил отменен), Люксембург. Изводът е, че *географската близост* е в основата на *мобилността и данъчното избягване* по напълно законен начин.

## Регионалните рефлексии на данъка върху пасажерите на гражданската авиация в България

В качеството си на общоевропейски данъкът ще засегне и България. Страната представлява притегателна дестинация за нискобюджетни авиокомпании, които рязко увеличават броя на обслужваните полети с изходни летища у нас. През 2017 г. прогнозата е за 60% дял на нискоразходните компании от обслужените пътници, докато традиционните имат 40%. За 2017 г. традиционните авиокомпании се очаква да реализират приходи от BGN 508 млн., което е спад с 1% спрямо 2016 г. Нискобюджетните превозвачи ще генерират BGN 467 млн., което е ръст от 57% спрямо 2016 г. (Euromonitor International 2017). Прогнозните икономически резултати отчитат факта, че „... ценовият натиск на бюджетните авиокомпании се адаптира от традиционните оператори по редовни и чартърни линии, които също се стремят да понижават своите оперативни разходи и посредством икономии да предложат ценово конкурентен продукт. Следователно,...на транспортния пазар съществува... вътрешновидова (...между авиокомпании по редовни, чартърни и нискотарифни линии) конкуренция“ (Стоянов 2014, с. 229). „Инвазията“ на нискоразходните компании у нас е благоприятен фактор за потребителите на услугите на гражданската авиация. Ако се въведе въглородобазирани данък обаче, се очаква поскъпване на самолетните билети. Ето защо е важно да се оцени реакцията на авиопасажерите на подобна ценова промяна, вкл. и в регионален аспект.

„Очертаването“ на региони в бизнеса на гражданската авиация у нас не е проблем – в Западна България са летищата на София и Пловдив, а в Източна – на Варна и Бургас<sup>4</sup>. Доколкото налогът ще се плаща от пътниците, *излитащи* от българските летища, се ползва информация с такъв профил на Евростат. Наличните данни там се отнасят за летищата в София, Варна, Бургас, но без Пловдив. Статистическата информация допълнително се дезагрегира по отправни и крайни дестинации, т.е. излетели пътници примерно от София,

---

<sup>4</sup> Това регионално деление на летищата у нас много напомня класификацията на Евростат на равнище NUTs I за България.



Варна и Бургас за Лондон, Виена, Доха и пр. Данните са за последната календарна година (2016) и „покриват“ над 90% от заминаващите пасажери за всяко от трите български летища. Изключват се вътрешните линии. Предвид евентуален *редизайн* на данъка, „разбивката“ по начална и крайна дестинация е важна заради данъчното „ценообразуване“ на въглеродния отпечатък на полетите. За целта се ползва електронната платформа на Международната организация за гражданска авиация, която след въвеждане на информация за дестинацията, изчислява въглеродното замърсяване и го причислява на пасажер (ICAO, CO<sub>2</sub> emission calculator). Възприема се единна ставка на данъка - €30 на тон CO<sub>2</sub> емисия. Защо? Последната е съобразена с коментираните по-напред научни изследвания. Застъпва се позицията, че този размер на данъка има *компромисен характер*. От една страна, €30 е три пъти по-висока ставка в сравнение с пазарната цена на тон CO<sub>2</sub> емисия през последните пет години в рамките на ЕСТЕ. Ето защо тя би могла да провокира повече чувствителност към екологичните щети. От друга страна, при €30 се въвежда „пилотно“ ценообразуване на замърсяването на пътническата авиация. Като при всяка първа стъпка, при тази цена следва да се тества реакцията на пасажерите спрямо оскъпяването на самолетните билети вследствие въглеродните емисии на полетите.

За да се измери потребителската реакция, ключова е информацията за цените на полет по съответната дестинация. За целта се ползват осреднени ценови данни на компанията за стратегически пазарни изследвания Euromonitor International, отнасящи се до полетите на традиционни и нискоразходни компании, опериращи у нас (Euromonitor International 2017). Благоприятен фактор за намаляване на цените на самолетните билети в България е все по-осезаемото присъствие на конкуренцията. Примерно маршрутът София – Лондон у нас се обслужва както от нискобюджетни, така и от традиционни авиокомпаниите. На този фон възниква основателният въпрос дали евентуалното прилагане на въглеродобазирани данък върху гражданската авиация няма да „изтрие“ достиженията на конкуренцията между авиокомпаниите.

Ценовата еластичност на търсене е решаващ пазарен параметър при оценката на потребителската реакция в условия на евентуален

данък върху самолетните билети. Тя варира в зависимост от конкретния авиационен пазар (географска зона/континент), дължината на полета, характера на пътуването. При дълги полети ценовата еластичност е по-ниска, тъй като липсват заместители с други видове транспорт. В допълнение, ценовата еластичност на търсене в рамките на европейските дестинации е различна от тази при пътувания от Европа до Азия, Северна/Южна Америка и т.н. Данни за ценовата еластичност се ползват от IATA. Въз основа на значителна статистическа информация и резултати от иконометрични тестове IATA разграничава национална и наднационална ценова еластичност, като те допълнително се диференцират и според пролетяното разстояние. За целите на оценката в този доклад се ползват и двата вида ценова еластичност. Независимо от това, е необходимо да се отбележи, че анализираният данък би оскъпил отправните полети на коя да е авиокомпания стига тя да обслужва летища на територията на ЕС.

Как би се отразил въглероден данък върху клиентите на гражданската авиация у нас? Резултатите от направените оценки се представят в сравнителен план – при *сценарий с* и *без данък* върху самолетните билети, като се ползват изходни данни за броя на пътниците през 2016 г.

Таблица 2

### Заминаващи пътници и прогнозни приходи на летищата в България от данък върху самолетните билети

Летище	Брой заминаващи пътници			Прогнозни приходи, лв.	
	Без прилагане на данък, 2016 г.	При данък €30/тон въглероден диоксид			
		Национална еластичност	Наднационална еластичност	Национална еластичност	Наднационална еластичност
<b>София</b>	2 061 161	1 959 994	1 985 076	16 038 067	16 525 973
<b>Варна</b>	616 550	589 550	596 315	6 496 167	6 563 921
<b>Бургас</b>	842 134	800 963	811 268	7 041 179	7 135 494
<b>Общо:</b>	3 519 845	3 350 507	3 392 659	29 575 413	30 255 388

*Източник: Евростат, ICAO, IATA, собствени изчисления.*

През 2016 г. от трите български летища по външни линии са заминали над 3,5 млн. пътници, като най-натоварено е летище София. Високото натоварване на летище Бургас се обяснява със сезонните полети най-вече през летните месеци. При допускане на плоска ставка от 30€/тон CO<sub>2</sub> оскъпяването на самолетните билети причинява очакваното намаление на пътничопотока и на трите български летища. Спадът на заминаващите пътници вследствие на данъка се оценява, като се приложат оценките и на двата вида ценова чувствителност на търсенето.

В първия сценарий се използва оценката на IATA за национална еластичност. Тя е границите от (-0,72) при дълъг полет между Европа и Азия до (-1,23) при полет на късо разстояние в Европа. В опит за интерпретация това означава, че полетите на всички авиокомпании, излитащи от България, се оскъпяват заради въведения от българската държава данък в размер на €30/тон замърсяване с въглероден диоксид. Спадът общо е с около 170 000 клиенти за страната и с между 4,4% (летище Варна) и 4,9% (летище София и летище Бургас).

Вторият сценарий е свързан с прилагане на *наднационалната еластичност на търсене*. Тя лесно се аргументира, тъй като данъкът върху пасажерите на гражданската авиация е замислен да се приложи от всички страни в ЕС. В такъв случай поскъпяването на самолетните билети ще е факт за всички страни членки, а не само за България. Оценката на IATA за наднационалната еластичност е по-ниска от тази за националната еластичност. Тя варира между (-0,54) и (-0,92) в зависимост дължината на пролетяното разстояние и географската зона. При тези допускания броят заминаващи пътници от трите разгледани летища у нас ще намалее с около 130 000 души. В случая най-значим е „отговорът“ на въвеждането на евентуален данък сред клиентите на летище София и Бургас - спад с по 3,7%, а във Варна с 3,3%. Резултатите сочат, че при направените допускания и в двата сценария на ценовата еластичност намалението на пасажерския поток, заминаващ от българските летища, е по-скоро в абсолютно изражение.

В доклада се прави опит за оценка и на *приходите*, които биха постъпили от данъка върху пасажерите на гражданската авиация (таблица 2). В зависимост от избрания сценарий за ценова еластич-

ност на търсене прогнозираните постъпления са в много тесни граници между 29 и 30 млн. лв. Разпределено на пасажер, това прави между 8,83 лв. и 8,92 лв. оскъпяване на самолетния билет средно за страната. Най-голямо е ценовото повишение вследствие данъка за заминаващите пътници от летище Варна - с 11,00 лв. Следва да се има предвид, че в изходните данни на Евростат не се разграничава според гражданство/националност на клиентите. Но дори на фона на ниските доходи на българите подобно увеличение не може да е пречка те да продължат да ползват услугите на авиопревозвачите, опериращи на българските летища.

Изводът, който може да се направи, е, че евентуалното данъчно „ценообразуване“ на въглеродния отпечатък в гражданското въздухоплаване при ставка €30 няма да се отрази пагубно на бизнеса на авиокомпаниите у нас. При направените допускания оскъпяването на самолетните билети за пътниците на летищата в София, Варна и Бургас е по-скоро незначително и няма потенциал да ограничи чувствително международните полети от България. Това се обяснява с немобилната икономическата база на данъка, предвид общоевропейското му приложно поле. В допълнение, въглеродобазираният налог върху самолетните билети не е в състояние да заличи постиженията на конкуренцията между нискобюджетните и стандартните авиокомпани. Ето защо перспективата е да се запази регионалното разделение на труда в авиационния бранш по линията „изток – запад“ у нас. В същото време се създава възможност за пръв път да се съчетаят и адаптират икономически и екологични аспекти в гражданското въздухоплаване, което да го приближи до изискванията на устойчивото развитие.

### **Използвана литература**

1. Директива 2003/96/ЕО от 27 октомври 2003 година относно реструктурирането на правната рамката на Общността за данъчно облагане на енергийните продукти и електроенергията (ОВ L 283, 31.10.2003, с.51).
2. Директива 2006/112/ЕО от 28 ноември 2006 година относно общата система на данъка върху добавената стойност (ОВ L 347, 11.12.2006 г., с.1).

3. Стоянов, М. (2014) Предизвикателства на нискотарифните авиопревозвачи, Научно-практическа конференция ”Транспортът в променящия се свят – предизвикателства и решения”, С., 23.октомври 2014.
4. Chancel, L. & Piketty, T. (2015) Carbon and Inequality: From Kyoto to Paris. Paris: Paris School of Economics.
5. Convention On International Civil Aviation, done at Chicago on the 7-th day of December 1944, онлайн налична на [https://www.icao.int/publications/Documents/7300\\_orig.pdf](https://www.icao.int/publications/Documents/7300_orig.pdf) [достъп 23.10.2017].
6. ЕЕА. (2015) Emissions of air pollutants from transport. Chart - Contribution of the transport sector to total emissions of the main air pollutants. Published 18 December 2015.
7. ЕЕА, EASA&EUROCONTROL. (2016) European Aviation Environmental Report 2016. Онлайн наличен на <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/modes/air/aviation-strategy/documents/european-aviation-environmental-report-2016-72dpi.pdf> [Достъп 20.10.2017].
8. Euromonitor International. (2017) Passport. Airlines in Bulgaria, September 2017.
9. European Commission. (2005) An Analysis of a Possible Contribution on Airline Tickets as a New Source for Financing Development, Commission Staff Working Paper, SEC(2005)733.
10. Eurostat. (2016) Air passenger transport in each reporting country. Онлайн наличен на <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu> [достъп 15.10.2017].
11. Ferrer, J.N., Le Cacheux, J., Benedetto G. & Saunier, M. (2016) Study On The Potential And Limitation Of Reforming The Financing Of The Eu Budget, EU Commission commissioned study, Final version, 3<sup>rd</sup> of June.
12. Gordijn, H. & Kolkman, J. (2011) Effects of the Air Passenger Tax. Behavioral Responses of Passengers, Airlines and Airports. Den Haag: Ministry of Infrastructure and the Environment.
13. ICAO. (2011) Carbon Emissions Calculator. Montreal: International Civil Aviation Organization.

14. Intervistas Consulting Inc. (2007) Estimating Air Travel Demand Elasticities, Final Report, Prepared for IATA, 28 December 2007.
15. Keen, M., Parry, I., & Strand, J. (2013) Planes, Ships and Taxes: Charging for International Aviation and Maritime Emissions. *Economic Policy* 28(76), 741-749.
16. Korteland, M. & Faber, J. (2013) Estimated Revenues of VAT and Fuel Tax on Aviation. Delft: CE Delft. Paper.
17. Krupnick, A. J., Parry, I. W.H., Walls, M., Knowles, T.& Hayes, Kr. (2010) Towards a New National Energy Policy: Assessing the Options, Washington D.C., Resources for the Future.
18. Krenek, A. & Schratzenstaller, M. (2016) Sustainability-oriented EU Taxes: The Example of a European Carbon-based Flight Ticket Tax, Fair Tax Working Paper Series 01.
19. McManners, P. J. (2016) Developing Policy Integrating Sustainability: A Case study into Aviation, *Environmental Science and Policy* 57(3), 86-92.
20. Norwegian Customs and Excise. (2015) Consultation paper – amendment of the excise duty regulations – air passenger tax, он-лайн наличен на <http://www.skatteetaten.no/globalassets/pdf/foringsuttalelser/skatteforvaltningslov/hearing-consultation-paper-amendment-of-the-excise-duty-regulations--air-passenger-tax.pdf> [достъп 28.10.2017].
21. T&E. (2016) Aviation emissions and the Paris Agreement. Europe and ICAO must ensure aviation makes a fair contribution to the Paris Agreement’s goals. Policy Brief. Published January 2016.
22. Tol, R. S. J. (2013) Targets for Global Climate Policy: An Overview, *Journal of Economic Dynamics and Control* 37(5), 911-928.
23. <http://markets.businessinsider.com/commodities/co2-emissionsrechte/EURO> [достъп 10.11.2017].

# ВЪЗДУШЕН ТРАНСПОРТ И ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ НА РЕГИОНИТЕ: КОИНТЕГРАЦИЯ И АНАЛИЗ НА ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕНАТА ВРЪЗКА В БЪЛГАРИЯ<sup>1</sup>

*Стела Тодорова*

## AIR TRANSPORT AND ECONOMIC GROWTH OF THE REGIONS: COINTEGRATION AND ANALYSIS OF CAUSATION IN BULGARIA

*Stela Todorova*

### Abstract

Air services provide important economic and social benefits, but very little research has been done on the link between regional air transport and economic growth as measured by its gross domestic product(GDP). This study provides the first empirical evidence that there is a short-term and long-term causal link between regional aviation and economic growth. The author analyzed three airports in Bulgaria during the period 1995-2015.

**Key words:** *air transport, economic growth, region, GDP, pax.*

### Introduction

Infrastructure is often considered to be critical as a factor for growth and development of countries and regions (Percoco, 2010). Air transport is important structure in the connecting of regions. This is important in the context of globalisation because air transport is one of the most important means of linking modern industrialised societies (Feldhoff, 2002). However, while considerable research has been done to examine this outcome for major cities, there has been less attention to the contribution of air services in the regions to regional development outcomes (Blonigen and Cristea, 2012). Anecdotal evidence suggests that air transport improves business operations by providing rapid access to input supplies, stimulates interaction by enabling face-to-face meeti-

---

<sup>1</sup> Статията е реализирана с подкрепата на проект ДКОСТ 01-17, ФНИ.

ngs, and provides critical input for “on-time” industries (Oxford Economic Forecasting, 2006). There is a lack of research in this area. One of the reason is due to a difficult (econometric) simultaneity issue (Green, 2007). Other reason to find a causal link between airport services and economic growth, it is important to have panel datasets on both dimensions for a long period of time. It is certainly reasonable to posit the general observation that airports generally lead to economic growth (Zhang and Zhang, 2001), but it is also reasonable to posit that economic development leads to increased airport traffic.

Airports have been associated with four main types of economic impact: (a) direct impacts – employment and income generated by the direct construction and operation of the airport; (b) indirect impacts – employment and income generated by the chain of suppliers of goods and services; (c) induced impact – the employment and income generated by the spending of incomes from employees created by the direct and indirect effects; and (d) catalytic impacts – the employment and income generated by the role of the airport as a driver of productivity growth, and then as an attractor of new firms (Percoco, 2010). To illustrate the magnitude of the impacts, Oxford Economics and ATAG (2014) have recently estimated that aviation contributes approximately US\$2.4 trillion to the global economy.

Recently attention has been applied to “catalytic effects” which are the economic effects on employment, incomes, and government finances generated from the input of aviation to the tourism industry and trade (and their long-term influence on productivity and gross domestic product). This paper focuses on the assessment of these catalytic impacts. Catalytic impacts of air transport have received relatively little empirical attention in the literature (Oxford Economic Forecasting, 2005).

## **Methodology**

We follow the approach of Baker, Merkert and Kamruzzaman (2015: 143-149)

Panel unit root (stationarity) test:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i Y_{it-1} + \sum_{k=1}^p \beta_{ik} \Delta Y_{it-k} + x'_{it} \delta + \varepsilon_{it}$$



Cointegration test:

$$\Delta GDP_{it} = \alpha_{1j} + \eta_{1i} ECT_{it-1} + \sum_{k=1}^p \beta_{ik} \Delta GDP_{it-k} + \sum_{k=1}^p \lambda_{ik} \Delta PAX_{it-k} + \varepsilon_{1it}$$

Dynamic Granger test (1988) and vector error correlation models (VECM):

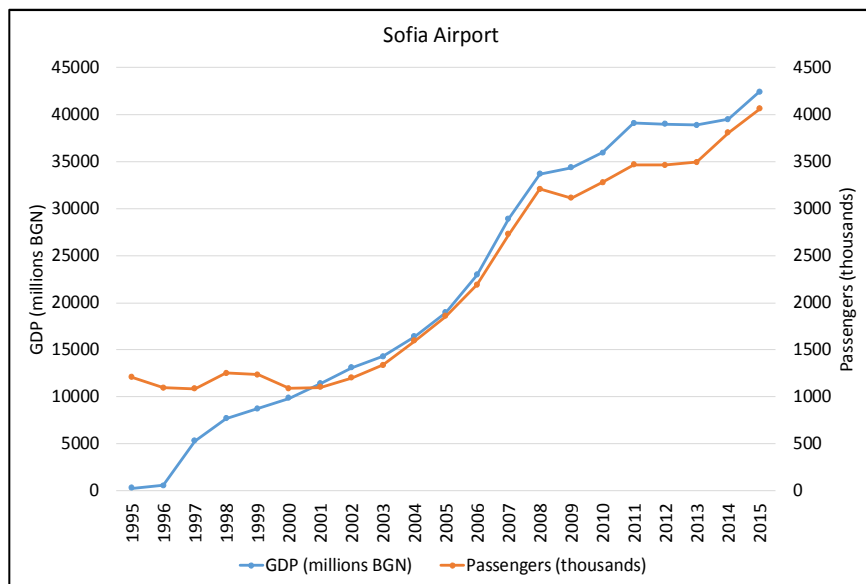
$$\Delta PAX_{it} = \alpha_{1j} + \eta_{2i} ECT_{it-1} + \sum_{k=1}^p \beta_{ik} \Delta PAX_{it-k} + \sum_{k=1}^p \lambda_{ik} \Delta GDP_{it-k} + \varepsilon_{2it}$$

Short and long-run causality test and strong Granger causality test.

## Empirical results

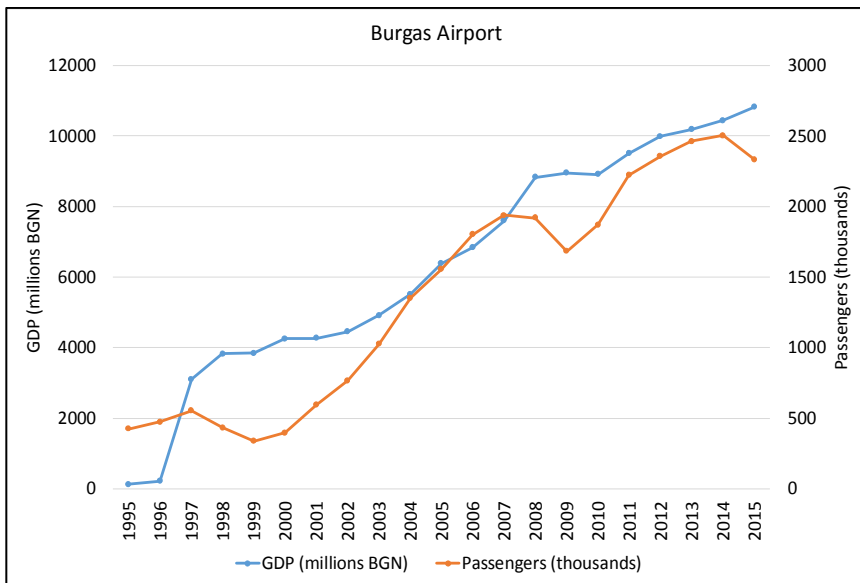
### 1. Description of the time series and correlation between them

The strongest correlation between the GDP and the number of passengers is obtained for Sofia airport – 0.973. Almost the same is the correlation for Burgas airport – 0.932. The weakest correlation is obtained for Varna airport – 0.781.



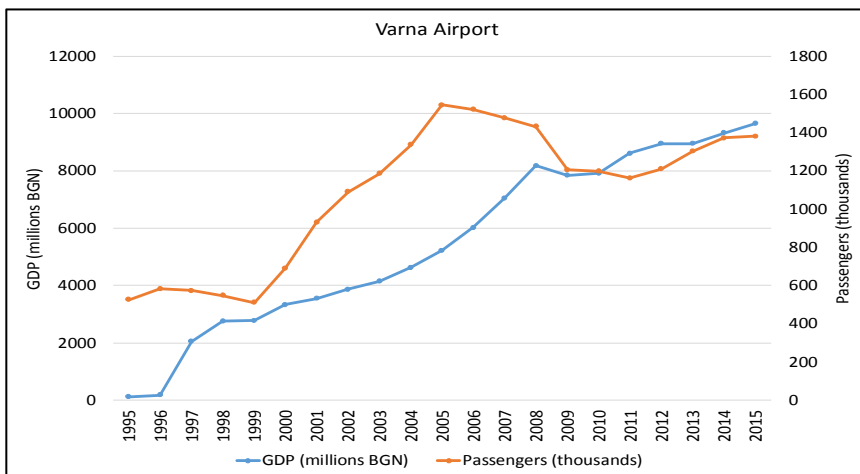
R = 0.973

**Fig. 1. Passenger movements (PAX) and gross domestic product (GDP) of LGAs for Sofia airport from 1995 to 2016**



R = 0.932

**Fig. 2. Passenger movements (PAX) and gross domestic product (GDP) of LGAs for Burgas airport from 1995 to 2016**



R = 0.781

**Fig. 3. Passenger movements (PAX) and gross domestic product (GDP) of LGAs for Varna airport from 1995 to 2016**

Table 1

**Descriptive statistics of variables used in our analysis**

Variable		All airports		
		Mean	SD	Observation
<b>GDP (millions BGN)</b>	Overall	11261,24	11380,68	63
	Between		7574,50	3
	Within		6711,83	21
<b>Passengers (thousands)</b>	Overall	1566,28	927,82	63
	Between		485,42	3
	Within		699,69	21

*2. Panel unit root test*

According to Baker, Merkert and Kamruzzaman (2015: 145) we use the test for individual root of Im, Pesaran and Shin (IPS).

Granger (1988) has indicated that for two series to be integrated, a necessary but not sufficient condition is that each of the series should be integrated of the same order (more than zero), or that both series should contain a deterministic trend. In order to verify whether this preliminary condition was fulfilled, time series of GDP and PAX were tested for a panel unit root via the IPS test procedure. The IPS unit root test hypotheses are:

H0:  $a_i = 1$  for all the cross section units, so the series is nonstationary.

H1:  $a_i < 1$  for at least one cross section unit, so the series is stationary.

Table 2

**IPS panel unit root test statistics**

Variables	Deterministic	Level form		First-difference	
		Statistics <sup>a</sup>	Probability	Statistics <sup>a</sup>	Probability
<b>GDP (millions BGN)</b>	Individual intercept	0.42 (1)	0.661	-4.28 (0)	0.000
	Individual intercept and trend	-0.86 (3)	0.194	-3.72 (0)	0.000

<b>Passengers (thousands)</b>	Individual intercept	1.12 (1)	0.868	-1.66 (0)	0.049
	Individual intercept and trend	-1.07 (3)	0.142	-0.41 (0)	0.323

<sup>a</sup> *Figures in parentheses represent lag length based on the Schwarz Info Criterion.*

The results show that according to the GDP, the null hypothesis is confirmed for the level values and it is rejected for the first differences. That means that the GDP time series is non-stationary. According to the number of the passengers, the null hypothesis is confirmed both for the level values and for the first differences. That means that the number of passengers is also non-stationary however the time series of the first differences is also non-stationary.

### 3. Cointegration test

*Table 3*

### **Johansen Fisher panel cointegration test statistics (unrestricted cointegration rank test) (based on individual intercept)**

<b>Variable series</b>	<b>Hypothesised no. of CE(s)</b>	<b>Fisher statistics (from trace test)</b>	<b>Probability</b>	<b>Fisher statistics (from max-eigen test)</b>	<b>Probability</b>
<b>Entire sample: GDP and Passengers</b>	None	24.31	0.001	18.17	0.006
	At most 1	13.56	0.035	13.56	0.035

The results indicate that the GDP and PAX series have one cointegrating equation, thereby demonstrating a long-run relationship between GDP and PAX across Bulgarian regions. The results show that the null hypothesis is rejected – the both time series are cointegrated.

### 4. Causality tests

Table 4

**Results of long-rung causality for all airports at LGA level**

Explanatory factors	Model 1: growth in GDP ( $\Delta$ GDP)				Model 2: growth in Passengers ( $\Delta$ Passengers)			
	Coefficient	S.E.	t-value	Probability	Coefficient	S.E.	t-value	Probability
Constant	212.30	192.45	1.10	0.273	71.42	28.29	2.52	0.013
1-year Lag of $\Delta$ GDP	0.65	0.18	3.74	0.000	-0.02	0.03	-0.68	0.499
2-year Lag of $\Delta$ GDP	-0.28	0.16	-1.78	0.079	-0.03	0.02	-1.41	0.162
3-year Lag of $\Delta$ GDP	0.15	0.13	1.12	0.266	-0.00	0.02	-0.13	0.894
1-year Lag of $\Delta$ Passengers	1.57	1.14	1.38	0.171	0.67	0.17	4.01	0.000
2-year Lag of $\Delta$ Passengers	-1.05	1.19	-0.88	0.381	-0.08	0.17	-0.49	0.628
3-year Lag of $\Delta$ Passengers	2.07	1.08	1.93	0.057	0.31	0.16	1.98	0.051
Long-run causality	0.04	0.03	1.40	0.166	-1.89	0.06	-3.42	0.001
R-squared	0.581				0.473			
Adjusted R-squared	0.513				0.387			
Log likelihood	-413.75				-315.96			
F-statistic	8.53				5.51			

*Bold coefficients are significant at the 0.05 level.*

The F-statistics in Tables 4 reveal that models - 1 and 2 are statistically significant. The results indicate that there is long-run causality in Model 2, i.e. the growth in the GDP causes the growth in the number of the passengers.

Table 5

**A summary of the causal relationships and direction between the two series**

<b>Null hypothesis</b>	<b>Short-run <math>\chi^2</math>-statistics</b>	<b>Long-run t statistics (ECT)</b>	<b>Long-run <math>\chi^2</math>-statistics (strong Granger causality)</b>
$\Delta$ Passengers does not cause $\Delta$ GDP	5,22	1.40 (0.04)	5,67
$\Delta$ GDP does not cause $\Delta$ Passengers	6,42	-3.42 <sup>a</sup> (-1,89)	13,90 <sup>a</sup>

<sup>a</sup> Coefficients are significant at the 0.05 level. Figures in parentheses are associated coefficients.

Table 5 displays a summary of the three types of causality tests based on the two models we ran: (a) short-run causality; (b) long-run causality; and (c) strong Granger causality. The results show that there is not short-run causality. Our results clearly demonstrate the long run causalities between air transport and the local economy in only one direction – the growth in the GDP causes the growth in the number of the passengers.

**Conclusion**

This paper aimed to establish the first empirical evidence for determining causal relationships between regional aviation/airports and economic growth in Bulgaria. Our results suggest these causal relationships matter and should be considered more when discussing the role of the airport within regional communities (including their planning and funding). The local economic development strategies should ensure a strong focus on air transport – which will then boost local industries such as tourism. The causality running from economic growth to air traffic indicates that a subsidy reduction for the airports may be sensible when

the economy is strong. During strong economic growth periods – subsidies can be delayed and saved up for weaker economic times – as regional economies often fluctuate. However, during economic downturns – subsidies should be in place to ensure that the level of air service to communities is maintained over time. It is difficult to develop a subsidy policy that is sensitive to economic growth – however, it is important to recognize the complexity of the airport context. Future research needs to determine the types of subsidies that will work within this context in Bulgaria. The local councils need to be supported to maintain and develop airport infrastructure and this type of support may constitute part of the subsidy arrangement. In 2010 the municipalities from the Plovdiv region established a "Development Fund for Plovdiv Airport - South Gate of Bulgaria". In 2015, a second fund was set up - the non-profit association "Development Fund for the South Central Region - Phoenix Fund“.

Our results clearly demonstrate the long run causalities between regional air transport and the local economy only in one direction - the growth in the GDP causes the growth in the number of the passengers. This research provides evidence of the Granger causality between air transport and economic growth in one direction. Further studies should seek to incorporate such variables in bidirectional analysis and improve upon the model presented here. Additional research could further explore why it is airports despite their strong passenger growth numbers do not affect the economic growth measured in our case with GDP.

### References

1. Blonigen, B.A., Cristea, A.D.(2012) *Airports and Urban Growth: Evidence from a Quasi-natural Policy Experiment*. Working Paper No. 18278, National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge, MA.
2. Engle, R.F., Granger, C.W.J.(1987) *Cointegration and error correction: representation, estimation and testing*. *Econometrica* 55, 251–276.
3. Feldhoff, T. (2002) *Japan's regional airports: conflicting national, regional and local interests*. *J. Transp. Geogr.* 10, 165–175.

4. Granger, C.W.J. (1969) *Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods*. *Econometrica* 37, 424–438.
5. Granger, C.W.J., (1988). *Causality, cointegration and control*. *J. Econ. Dyn. Control* 12, 551.
6. Green, R.K., (2007) *Airports and economic development*. *Real Estate Econ.* 35, 91–112.
7. Zhang, A., Zhang, Y. (2001). *Airport charges, economic growth, and cost recovery*. *Transp. Res. Part E: Logist. Transp. Rev.* 37, 25–33.



# ВЪЗДУШНИЯТ ТРАНСПОРТ – ФАКТОР ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНА<sup>1</sup>

*Керанка Недева, Евгени Генчев*

## THE AIR TRANSPORT – FACTOR FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION

*Keranka Nedeva, Evgeni Genchev*

### Abstract

The economy in Bulgaria and all around the world is related to the services offered from the air transport. In this case the efficiency of the air transport reflects on the social and economic life of the region.

The goal of this paper is to find the influence of the air transport on the sustainable development of the region in its socio-economic dimension.

**Key words:** *regional development, economic growth, air transport, sustainable development.*

### Въведение

През последните години все повече нараства необходимостта от превоз на пътници и товари на дълги разстояния в кратки срокове като резултат от развитието на икономиките в Азия, Индия, Китай и изнасянето на производствата от индустриалните държави в Европа и САЩ. В следствие на нарастващите нужди от превозвачи и инфраструктура се развиват авиолинии и нови и модерни логистични хъбове преди всичко в Хонгконг, Сингапур, Обединени Арабски Емирства.

Актуалността на проблема е свързана с противоречивото въздействие на въздушния транспорт върху между икономическите ефекти от развитието на авиацията и свързаните с това социално икономически ефекти на местно ниво и в глобален мащаб. Целта на доклада е да установи въздействието на въздушния транспорт върху

---

<sup>1</sup> Статията е реализирана с подкрепата на проект ДКОСТ 01-17

устойчивото развитие на региона. Във връзка с това са поставени следните задачи: да се проследят тенденциите в развитието на сектора на въздушните пътнически превози; да се установи влиянието на средногодишния доход на човек от населението върху пътникопотока; да се установи влиянието на пътникопотока върху средногодишния доход на населението като показател за устойчивото развитие на региона.

Изглаждането на различията и достигане на по-пълна кохезия в нейните три измерения – политическа, икономическа и социална между разширена Европа и България интегрирането на българската в европейската транспортна мрежа е необходимо условие за свободата на движение на стоки, хора и услуги, както и за икономическото развитие и обединяване на периферните и изолирани региони с централните части на Европа. Все по-голяма е заслугата в това отношение на въздушния транспорт.

Учени от университета в Оксфорд, след проведено проучване за определяне ползите от въздушния транспорт правят следните основни изводи: въздушния транспорт движи напред икономическото и социално развитие, свързва хора, страни и култури, дава достъп до световни пазари, благоприятства търговията и туризма, създава връзки между развити и развиващи страни. Въздушният транспорт поддържа в световен мащаб 58 млн. работни места, като за последните три години са отворени повече от близо 8,7 млн. нови работни места. Основните предимства на този вид транспорт се дължат на високата скорост, в резултат на което големи разстояния се изминават за кратко време и няма алтернатива за спешно предвижване; бързина на обслужването, удобни и ефективни услуги; не се изисква инвестиции в инфраструктура; и не на последно място липса на физически бариери и важната роля в защитата на дадена територия. Независимо от тези и много други предимства въздушният транспорт има и известни недостатъци: той е с по-висока степен на риск; по-скъп - най-бързия, но и най-скъпия транспорт; оперативните разходи са по-високи и включват голяма част от разходите по изграждането на летища и самолети, инвестиции за подготовка на трениран, опитен и обучен персонал;

по-малка товароносимост в сравнение влаковете и товарни кораби, както и по-висока зависимост от метеорологичните условия.

Още от самото зараждане на авиацията става ясно, че това ще доведе до истинска революция в транспорта. В наши дни това е най-бързият начин да се предвижат стоки и хора от една точка до друга. Както в целия свят така и в България икономическия живот е пряко свързан с услугите, които предоставя въздушния транспорт. По този начин ефикасността на авиацията има определящо влияние върху социално-икономическия живот в нашето общество. Социалните ползи от авиацията се изразяват в: разширяване достъпа на хората до нови култури и дестинации по целия свят, подобряване на стандарта на живот чрез туризма, осигурява връзка до трудно достъпни и райони обхванати от социална изолация, допринася за устойчиво развитие на туризма, създава икономическо развитие, работни места, транспортиране на лекарства и органи за трансплантация, хуманитарна помощ. Икономически ползи се свързват с важноста за световния бизнес и туризъм заради бързината на този вид транспортна система, около 52 % от световните туристи пътуват по въздух, всеки долар, инвестиран в авиокомпаниите има двойна и тройна възвръщаемост. Годишния доход на домакинството е един от най-важните предпоставки за търсене на туристически услуги, които са неминуемо свързани и с транспорта (но неговия избор в голяма степен зависи от страната, региона, инфраструктурата и др).[1] Ефектите на различните променливи върху поведението на потребителите във въздушния транспорт са разгледани подробно от редица автори.[6]

### **Материал и методи**

За анализа се използват данните за пътничкопотока от трите най-големи летища, на които се извършват международни полети в България (летище София, Варна и Бургас) за периода 2004-2016 г. и средногодишен доход на населението в районите, в които се намират - Югозападен, Североизточен и Югоизточен. Източници на данните са администрациите на летищата, НСИ<sup>2</sup>, главна дирекция

---

<sup>2</sup> [https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x\\_2=28](https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=28)

„Гражданска въздухоплавателна администрация“ (ГД ГВА). Обработката на данните е с програмите Microsoft *Excel* и иконометричен софтуер GRETЛ.

### **Видове панелни данни**

Hsiao [4] и Wooldridge [7] конкретизират някои основни предимства на моделите с панелни данни. На първо място при използването на панелни данни се получават голям на брой независими наблюдения – ако при пространствената регресия имаме брой наблюдения равен на  $N$  (броя единици), а при времевата  $T$  (броя периоди), то при панелните данни влизат  $N \cdot T$  точки с данни. Това увеличава степените на свобода (degrees of freedom) и на теория трябва да доведе до по-добра статистическа зависимост.

Обикновено в литературата панелите могат да бъдат разделени в две групи в зависимост от отношения между брой на разгледаните обекти ( $N$ ) и брой на периодите ( $T$ ) [5]. Макро панелите се характеризират с относително голям брой наблюдения и малък брой обекти. Микро панелите обратно се използват при голям брой обекти и относително малък брой времеви периоди. В настоящата разработка се използват панелни данни от първия тип, т.е. макропанел.

Съществуват два основни класа панелни техники: модел на фиксираните ефекти и модел на случайните ефекти. Счита се, че моделът на случайния ефект е по-подходящ когато единиците са били случайно подбрани, а моделът на фиксирания ефект е по-подходящ когато единиците представляват по същество цялата съвкупност. Предвид факта, че извършваните полети на изследваните летища съставляват над 90% от всички полетите, е основание да се използва модела на фиксирания ефект.

### **Резултати**

#### **Анализ на пътникопотока на международните летища в България и средногодишния доход на човек по региони**

Югоизточен район, заедно със Североизточен и Югозападен райони, са в групата с брой на полетите до 250 на ден, характери-

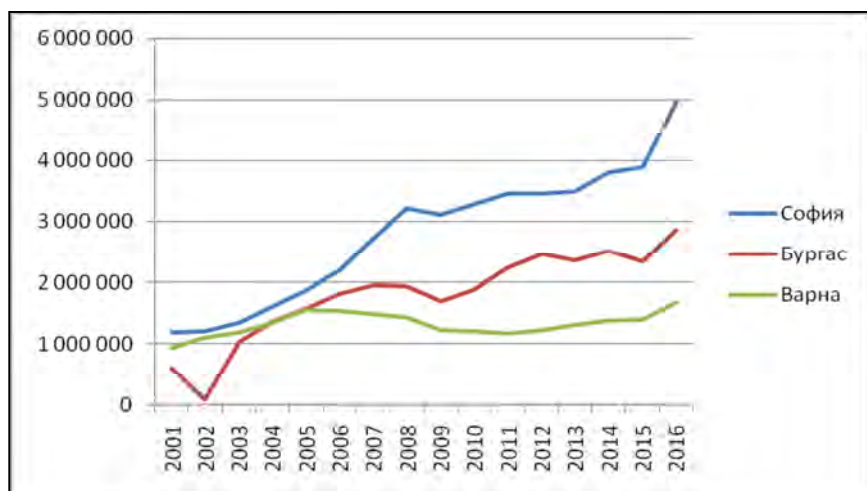
раща голяма част от районите, разположени в периферните части на ЕС, в т.ч. в старите страни членки.

На територията на ЮИР има едно летище (летище Бургас) със статут на международно летище, което обслужва предимно международни дестинации, още едно летище за малки самолети в гр. Приморско за полети с туристическа цел и две площадки за излитане на територията на област Сливен и област Ямбол. Специфичното географско положение - на границата между Европа и Азия, определя и стратегическото му значение за разгръщането на транспортните връзки, туризма и търговските отношения между партньорите от Изтока и Запада. Сред най-големите предимства на летище Бургас е възможността за интермодален транспорт по въздух, море и суша. Летище Бургас има най-голям относителен дял в превозените пасажери след летище София. Обслуженият пасажерски трафик на летищата Бургас и Варна е почти равностоен. Характерна е изключително силно изразената сезонност при експлоатацията на летището, където по-голямата част от полетите са съсредоточени в четирите летни месеца на годината, когато е активният туристически сезон по крайбрежието.

През 2016 година летище Бургас обслужва рекорден брой пътници, близо 2 900 000 и заема второто място за най-натоварено летище в страната. Тази година (2017) с честването на своята деветдесета годишнина летище Бургас очаква да надмине своя рекорден брой пътници и да посрещне 3 000 000 в края на годината. Значителен ръст отбелязва и трафикът по вътрешни линии заради по-голяма честота на полетите по линията Бургас – София. Летището разполага с една писта 3200 м., работи 24 часа без прекъсване, над 20 000 полета през 2016, над 2,8 милиона пътници през 2016, повече от 140 дестинации в над 75 страни.

Летище Варна обслужва Североизточна България и предоставя удобни връзки с големи летища като София, Виена, Истанбул, Москва, Белград и Тел Авив. Летище Варна е разположено на брега на северното Черноморие, на 8 км. от град Варна. Градът е основна туристическа дестинация, отправна точка в близост до всички курорти в северната част на българското Черноморско крайбрежие. Варна е

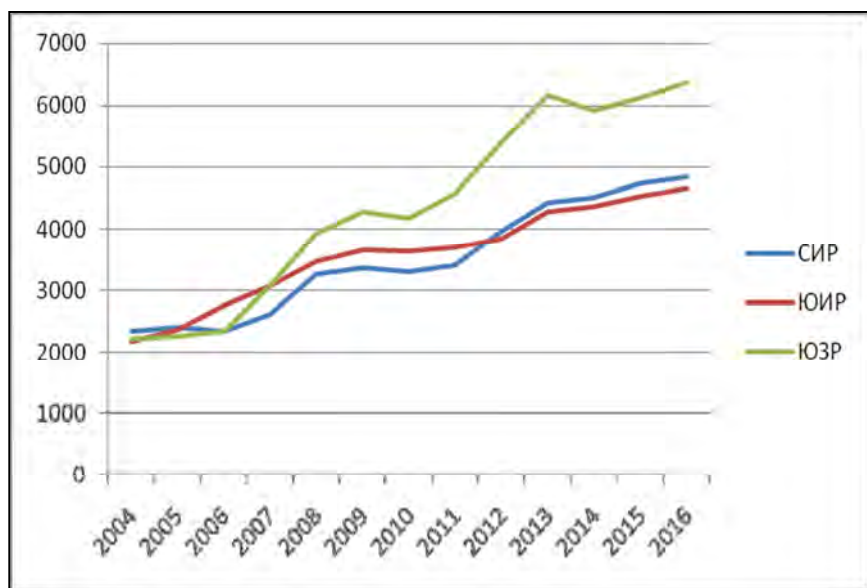
важен бизнес и университетски център, пристанище и седалище на българския военноморски флот. Благоприятното географско положение, съчетанието на въздушен, морски, железопътен и ав томобилен транспорт дават възможност за интермодални връзки, позволяват изпълнението на голям брой чартърни полети през летния сезон, и редовни полети през цялата година. Летище Варна има огромен принос върху развитието на транспортната мрежа, туризма и търговията в региона. Разполага с една писта 2500 м., оперира 24 часа, без слотове, извършени близо 15 000 самолетодвижения за 2016 г., 1,7 милиона пътници през 2016 г. по 102 дестинации.



**Фиг. 1. Преминали пътници през международните летища в България (в брой) Източник: НСИ**

От основаването на 16 септември 1937 през бурния за развитието на авиацията 20 век до най-новата история на най-голямото българско международно летище, летище София има потенциала да се превърне в едно от най-големите и модерни летища на Балканите. От началото на 2017 г. до момента на летището са обслужени над 4 милиона и 400 хиляди пътници, което е ръст с над 41% спрямо същия период на миналата година. През м. август летището

е обслужило с **33% повече пътници**, а до края на годината броят на пътничкопотока се очаква да достигне рекордните 6 милиона. През Терминал 2 е преминал 65% от пътничкопотока, а през Терминал 1 – останалите 35%. Столичното летище заема първо място за най-бързо нарастващ трафик в категорията от 3 до 5 милиона пътници. Рекордното увеличение от 22% на пътувалите през 2016 година изпреварва друго летище с отлични показатели - полското в Краков, и е причина летище София да бъде отличено от световно известното онлайн издание за авиационни новини и анализи „anna.aero”.



*Източник: НСИ.*

**Фиг. 2. Доход средно на едно лице по региони (лв.)**

От фигурата се вижда, че тенденцията на средногодишния доход на човек от населението по области е с устойчива повишаваща тенденция, като Североизточен район е с лек превес в сравнение с Югоизточен, където се намира летище Бургас, второто летище по пътничкопоток след летище София. Причината за това може да се

търси в многообразието от фактори, оказващи по силно влияние върху доходите от пътничкопотока на въздушния транспорт.

### **Ефект на доходите на населението върху пътничкопотока**

В прилагането на моделите за панелни данни на практика са извършва събиране на всички наблюдения за всички летища в една обща регресия. По този начин информацията за изследваната зависимост е събрана на едно място. Уравнението на общия модел за панелни данни изглежда по следният начин:

$Y_{it} = a + \beta * x_{it}$ , където:  $a$  и  $\beta$  – регресионни параметри,

$Y_{it}$  – стойността на зависимата променлива брой пътувания за летище  $i$  в период  $t$ ,

$x_{it}$  – стойност на независимата променлива доход за пътуващ от регион  $i$  в период  $t$ .

Така в ролята на зависима променлива е брой пътувания на българи<sup>3</sup>, а в ролята на независима (предиктор) - среден годишен доход на населението за съответния регион на страната. За обработка се използват панелни данни с общо 39 наблюдения – (3 единици x 13 периода). Направена е втора проверка за избор на модела (фиксиран/случаен ефект) посредством теста на Хаусман.[3]

$H = 0,954$ ,  $p\text{-value} = \text{prob}(\text{Chi-квadrat}(1) > 0,95) = 0,328585$

В случай на ниски  $p\text{-value}$  има основание за отхвърляне на нулевата хипотеза, че моделът със случаен ефект е по-адекватен от модел с фиксиран ефект. При високи  $p\text{-value}$  както е случая, моделът на фиксирания ефект е по-подходящ.

Разглеждат се два варианта на модела със самите стойности на променливите и с натуралните им логаритми (таблици 1 и 2).

---

<sup>3</sup> За да се установи влиянието на дохода на българина върху честотата на пътуванията му, в този параграф се абстрахираме от пътуванията на чужденци.



Таблица 1

**Ефект на дохода върху пътникопотока от българи  
(фиксиран ефект, стойности на променливите)**

Независими променливи	Коефициент	Стандартна грешка	t-отношение	p-value
Константа	-191277	130276	-1,468	0,151
Годишен доход	75,626	29,775	2,54	0,0157**

*Забележка:* \*\*равнище на значимост  $< 0,05$ .

*Източник:* Собствени изследвания.

Таблица 2

**Ефект на дохода върху брой на пътуванията на българите  
(фиксиран ефект, натурални логаритми на променливите)**

Независими променливи	Коефициент	Стандартна грешка	t-отношение	p-value
Константа	- 6,217	3,432	- 1,811	0,0787*
Log Годишен доход	2,076	0,413	5,022	1,50 e-05***

*Забележка:* \*равнище на значимост  $< 0,10$ ; \*\*\*равнище на значимост  $< 0,01$ .

*Източник:* Собствени изследвания.

Резултатите от двата варианта на иконометричния модел, показват, че съществува статистически значима зависимост между годишните доходи на населението в даден регион и брой на пътуванията със самолет.

Разликата между двата модела, е че при първият вариант константата не е статистически значима, а при вторият е статистически значима. В случая, обаче е важен ефектът на годишния доход, за който може да се твърди, че е с ниво на статистически значимост (0,0157\*\*/1,50 e-05\*\*\*) влияе върху брой на пътуванията на българи в чужбина.

## Ефект на въздушния транспорт върху устойчивото развитие на региона

Ефектът от пътничопотока от въздушния транспорт върху регионалното развитие не е нова област в икономическата литература. Оценката, за неговото въздействие обаче не е лека задача заради многообразието в насоките на измерване. На първо място той допринася за устойчивото развитие на утвърдилите се туристически региони, повдига нивото на търговията, генерира икономически растеж, осигурява работни места, увеличава приходите в държавния бюджет и т.н.

Яо и Янг [8] прилагат регресионен анализ за да определят ефекта от въздушния транспорт: като използват две независими променливи: брой пътници и брой товари и редица зависими като: БВП, гъстота на населението, приходи в търговията, процент на заетостта и др. Авторите на това проучване заключават, че икономическият растеж и приходите в търговията са основните сфери от развитието на въздушния транспорт. Те обаче, разкриват и отрицателна корелация с развитието на наземен транспорт: железопътен и автобусен.

На основа на друго изследване в САЩ през 2015г. авторите [2] установяват, че въздушния транспорт има статистически значим ефект върху регионалното развитие: измерено като БВП на човек.

За измерване на ефекта на въздушния транспорт в настоящото изследване се използва следния модел:

$$Y_{it} = a + \beta * x_{it} \text{ където: } a \text{ и } \beta - \text{регресионни параметри,}$$

$Y_{it}$  – стойността на зависимата променлива годишен доход на населението от регион  $i$  в период  $t$ ,

$x_{it}$  – стойност на независимата променлива (общ брой пътници-чужденци + българи) на летище  $i$  в период  $t$ .

Използван е панел от данни с общо 39 наблюдения – (3 единици x 13 периода).

Разглеждат се два варианта на модела със самите стойности на променливите и с натуралните им логаритми (таблици 3 и 4).

Таблица 3

**Ефект на общия брой пътници върху дохода в региона  
(фиксиран ефект, стойности на променливите**

Независими променливи	Коефициент	Стандартна грешка	t-отношение	p-value
Константа	575,742	500,355	1,151	0,258
Общ брой пътници	0,002	0,0002	7,502	8,70e-09 ***

*Забележка:* \*\*\*равнище на значимост <0,01.

*Източник:* Собствени изследвания.

Таблица 4

**Ефект на общия брой пътници върху дохода в региона  
(фиксиран ефект, натурални логаритми на променливите**

Независими променливи	Коефициент	Стандартна грешка	t-отношение	p-value
Константа	-5,157	2,146	-2,404	-0,0217 **
Log Общ брой пътници	0,926	0,148	6,271	3,40e-07 ***

*Забележка:* \*\*равнище на значимост <0,05; \*\*\*равнище на значимост <0,01.

*Източник:* Собствени изследвания.

И при тази корелационна връзка резултатите от двата варианта на иконометричния модел, показват, че съществува статистически значима зависимост между пътничкопотока от въздушния транспорт и средногодишния доход на човек от населението, като показател за икономическото развитие на региона.

Видно е, че при първият вариант константата не е статистически значима, а при вторият е статистически значима. В случая, обаче е важен ефектът на общия брой пътници върху доходите на населението, за който може да се твърди, че е с ниво на много висока статистически значимост (8,70e-09 \*\*\*/3,40e-07 \*\*\*)

## Заклучение

В резултат на направеното изследване могат да се направят следните изводи: влиянието на доходите върху пътничопотока е с по-голяма сила, но има по-малка статистическа значимост, докато ефекта от въздействието на пътничопотока върху доходите на населението е слаб (0,002), но статистически значим, с трайно, продължително проявление, т.е. въздушния транспорт, макар бавен, но има значим ефект върху устойчивото развитие на региона в неговите социално-икономически измерения.

## Използвана литература

1. De Jong, Gerard, Odette van de Riet, and N. L. Rand, (2004), "*Drivers of Demand for Passenger Transport Worldwide*." Paper delivered at the European Transport Conference.
2. Florida, Richard, Charlotta Mellander, and Thomas Holgersson. "Up in the air: the role of airports for regional economic development." *The annals of regional science* 54.1 (2015): 197-214
3. Hausman, J. A. (1978). "*Specification Tests in Econometrics*". *Econometrica* 46 (6): 1251–1271.
4. Hsiao, C., (2003), *Analysis of Panel Data*, second edition, Cambridge University Press.
5. Michele Pellizzari (2012), *Notes on Panel Data and Fixed Effects models*, IGER-Bocconi, IZA and fRDB.
6. Peoples, James, ed., (2012), *Pricing Behaviour and Non-price Characteristics in the Airline Industry*, Emerald Group Publishing.
7. Wooldridge J.M., (2001), *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Press.
8. Yao, Shujie and Yang, Xiuyan. 2008, "Airport development and regional economic growth in China", Nottingham, UK: University of Nottingham research paper 2008/07.
9. www.caa.bg/bg, Главна дирекция "Гражданска въздухоплавателна администрация" (ГД ГВА) към Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията.

10. [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg), Национален статистически институт.
11. Радев, Ем., (2017), *Предизвикателствата пред Европейския съюз 60 години след подписването на Римските договори*, Сборник от доклади от научна конференция „Икономиката в променящия се свят - национални, регионални и глобални измерения”, Изд. Наука и икономика, ИУ – Варна, т. II, 13-18.

**РЕГИОНАЛНИТЕ РАЗЛИЧИЯ  
В ПРЕДПРИЕМАЧЕСКАТА АКТИВНОСТ  
НА БЪЛГАРИЯ- МЕТРИФИЦИРАНЕ И ТЕНДЕНЦИИ**

*Теодорина Турлакова*

**REGIONAL DIFFERENCES  
IN THE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY  
IN BULGARIA - METRIFICATION AND TRENDS**

*Teodorina Turlakova*

**Abstract**

The economic development of the regions in Bulgaria is characterized by growing regional differences. This report clarifies the main features of entrepreneurial activity, its regional displays and trends. The measures taken by local authorities to overcome regional imbalances should be based on objective empirical analysis and comparable indicators such as the Total Entrepreneurial Activity Index (TEA Index); Theil index; depth of regional entrepreneurial activity and others.

***Key words:** entrepreneurial activity, regional differences, TEA Index, Theil Index.*

Сред дискуссионните въпроси в областта на регионалното развитие през последните десетилетия се откроява въпросът за преодоляването на регионалните диспропорции и постигане на устойчиво развитие на районите. Преминаването в съдържателен и ретроспективен план от екзогенен подход за развитие на районите към ендеогенен<sup>1</sup>, поставя в центъра на изследванията въпросите за предприемаческата активност и нейната регионална детерминираност.

В тази връзка в икономическата и управленската литература придобиха широка популярност понятия като „regional entrepreneur-

---

<sup>1</sup> Baldock, D. at al. The Nature of Rural Development: Towards A Sustainable Integrated Rural Policy in Europe. WWF and GB Countryside Agencies, 2001.

ship”<sup>2</sup>, “rural entrepreneurship”<sup>3</sup>, “entrepreneurial activity”<sup>4</sup> и други, които описват предприемаческата дейност от гледна точка на връзката с характеристиките на региона и регионалното развитие. Както в научната литература, така и в практиката на почти всички развити държави се търсят пътища за подобряване състоянието на районите, преодоляване на обезлюдяването, застоят в стопанското им развитие чрез насърчаване на предприемачеството и частната инициатива.

Предприемаческата активност, независимо от контекста на нейното разглеждане (национален или регионален) е показател за интензитета на разпространение на предприемаческата дейност на определена територия, възприемана като създаване на ново предприятие, прилагане на предприемачески подходи, поведение и управление. Регионалната предприемаческа активност като показател се ползва при анализи, сравнения и оценки на различията в нивата на разпространение и развитие на предприемачеството в отделни региони. При нейното метрифициране често се използват следните измерители:

- ранг на формиране на нови фирми в регион *r* и сектор *s*;

---

<sup>2</sup> Вж. Acs, Z.J. at al. The Regional Entrepreneurship and Development Index (REDI): The Case of Spain (June 15, 2012). GMU School of Public Policy Research Paper № 2012-04 (revised). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1970009> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1970009>; Вж. Dassen-Housen P. Responding to the Global Challenges: Regional Entrepreneurship within the Change Society. London: AL&SOCIETY, Springer 2002, 16:pp. 188-209.

<sup>3</sup> Вж. Meccheri, N., G. Pelloni. Rural entrepreneurs and institutional assistance: An empirical study from mountainous Italy. // *Entrepreneurship and Regional Development*, 2006, Vol. 18 (5), pp.371-392; Hoy, F., B.C. Vaught . The rural entrepreneur – A study in frustration. // *Journal of Small Business Management*, 1980, Vol. 18 (1), pp. 19-24.; Johnstone, H., D. Lionais. Depleted communities and community business entrepreneurship: Revaluing space through place. // *Entrepreneurship and Regional Development*, 2004, Vol. 16 (3), pp. 217-233.

<sup>4</sup> Вж. Weber, S., St. Saving James. A case study of farmwomen entrepreneurs. // *Agriculture and Human Values*, 2007, Vol. 24, pp. 425-434.

- общ индекс на предприемаческата активност в началната фаза на предприемаческия процес (TEA Index)<sup>5</sup>;

- „ширина” и „дълбочинност” на регионалното предприемачество (entrepreneurship breadth and depth), характеризиращи териториалната дисперсия и концентрацията на предприемачи с висока полезност (high-value entrepreneurs) за региона и др.

Чрез тях местните власти могат да извършват обективни анализи, да търсят причини и да предприемат мерки за преодоляване на регионалните диспропорции в икономическото развитие.

В тази връзка целта на доклада е да разкрие нивата на териториални диспропорции в предприемаческата активност на България, използвайки научно обосновани и популярни измерители за нейната метрификация.

Икономическото развитие на селските и градските райони в България се характеризира с нарастващи различия. Брутният вътрешен продукт (БВП) на глава от населението, в предимно селските райони, е 3,7 пъти по-нисък, отколкото в предимно градските райони (София-столица) (в ЕС-27 – 1,8; в ЕС-12 – 2,3). Тези различия са обусловени основно от по-слабата икономическа активност в селските райони и свързаната с нея по-ниска заетост, по-ниската производителност и растеж. Вътрешно-териториалните различия се увеличават през периода 2010-2015 г. Продължава да намалява дялът на предимно селските и междинни райони в БВП, като през периода 2010-2015 г. това се дължи на по-нисък растеж на БВП предимно в селските и междинни райони, а след 2015 г. – и поради спад на БВП в тези райони.

Доминирането на селското стопанство в икономиката на селата само по себе си не е проблем, ако то се развива чрез ефективно действащи предприемачески структури. На този етап, обаче аграрния сектор все още е ниско ефективен и произвежда по-малко Брут-

---

<sup>5</sup> Total Entrepreneurial Activity Index- използван в изследванията на GEM (Global entrepreneurship Monitor): Bosma, N. et al. Global Entrepreneurship Monitor, 2008. Executive Report. Babson Park: Babson College, Santiago: Universidad del Desarrollo, Global Entrepreneurship Research Association, 2009.



на добавена стойност с повече заети. Едновременно с това заетостта в селскостопанската дейност не допринася за намаляване на безработицата в селата, защото голяма част от стопанствата не генерират работни места. В резултат се разширяват все повече различията между заетостта на хората от селата и градовете.

Нещо повече, въздействието на Общата селскостопанска политика на ЕС и нейната Програма за развитие на селските райони (2014-2020) има положителен финансов ефект отчитан като усвоени парични средства. От друга страна, подкрепата в селските райони, особено чрез директните плащания на площ засилва диференциацията между размерите на стопанствата и следователно води до нарастване на регионалните различия.

Въз основа на данните от статистиката за демографията на предприятията и изменението в броя на трудоспособното население можем да изчислим индекса на ранна предприемаческа активност за България (вж.таблица 1). Намалението в броя на новосъздадени фирми през следващите години и в трудовоактивното население оказва негативно влияние върху изчислявания показател, което дава отражение и върху общото социално-икономическо развитие на страната.

*Таблица 1*

**Новосъздадени предприятия, трудоспособно население и коефициент на ранна предприемаческа активност в страната за периода 2013-2015 г.**

Данни и показатели	Изменение на данните по години		
	2013	2014	2015
Новосъздадени предприятия, брой	57 134	36 514	32 109
Трудоспособно население в страната	4 773 900	4 522 769	4 505 017
Индекс на ранна предприемаческа активност (TEA Index) <sup>6</sup>	11.96	8.07	7.01

<sup>6</sup> Коефициентът е изчислен на 1000 души население.

Наличието на статистически данни за демографията на фирмите по региони, области и общини би позволило и по-сериозни изводи за регионалните влияния върху предприемаческата активност.

Една от възприетите структури на регионално ниво, които се ползват при отчетността на статистиката са районите за планиране. Целта на създадените през 1999 г. райони е да се отговори на приоритетите за провеждане на целенасочена регионална политика в страната. Определени са 6 района за планиране, кодирани като NUTS II<sup>7</sup>, съгласно класификацията на ЕС и са относително балансирани по територия, население, водещи градски центрове и др. (в момента на създаването си). Районите не са административно-териториални структури и нямат изградени органи на управление, но поради целите, за които са формирани е необходимо да бъдат анализирани.

Териториалните различия се проявяват по-силно на областно ниво, отколкото на ниво статистически район. Това се отнася за всички изследвани и коментирани в този параграф икономически показатели. С най-голямо значение биха били резултатите на ниво община, но поради ограничените данни в статистиката на това ниво, различията между отделните общини ще бъдат предмет на емпирично проучване.

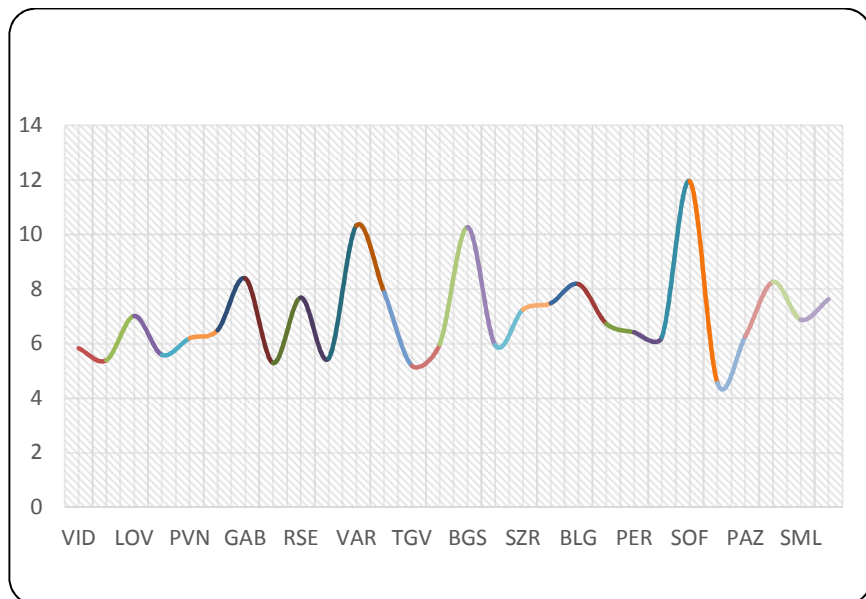
Метрифицирането на предприемаческата активност за българските области и региони е извършена по споменатите по-горе измерители на предприемаческата активност. Универсалният подход, предложен от GEM използва съотношението на броя на предприятията и населението в трудоспособна възраст. Той позволява да се определи т.нар. регионален коефициент на предприемаческа активност. Данните от статистически сборник<sup>8</sup>, публикуван през 2015 г. даде възможност да се направят изчисления и да се онагледят разликите в равнищата на предприемаческа активност. Като нефинан-

---

<sup>7</sup> NUTS е създадена от Eurostat номенклатура на териториалните статистически единици, възприета у нас с цел съпоставимост и унифициране на статистическите данни.

<sup>8</sup> Използвани са данни от публикувания през 2015 г. сборник на НСИ „Районите, областите и общините в Република България” 2014 г.

сови предприятия са включени всички предприятия (без да се изключват големите предприятия) от всички сектори, определени по КИД 2008, включително и от сектор А. Селско, горско и рибно стопанство. Изключват се неактивните фирми и стопанствата, които нямат пазарна ориентация.



*Забележка:* По хоризонтала са отбелязани 28-те области, със съответстващите им обозначения, според европейската статистика. ЕКАТТЕ съответства с наименованието на областта.

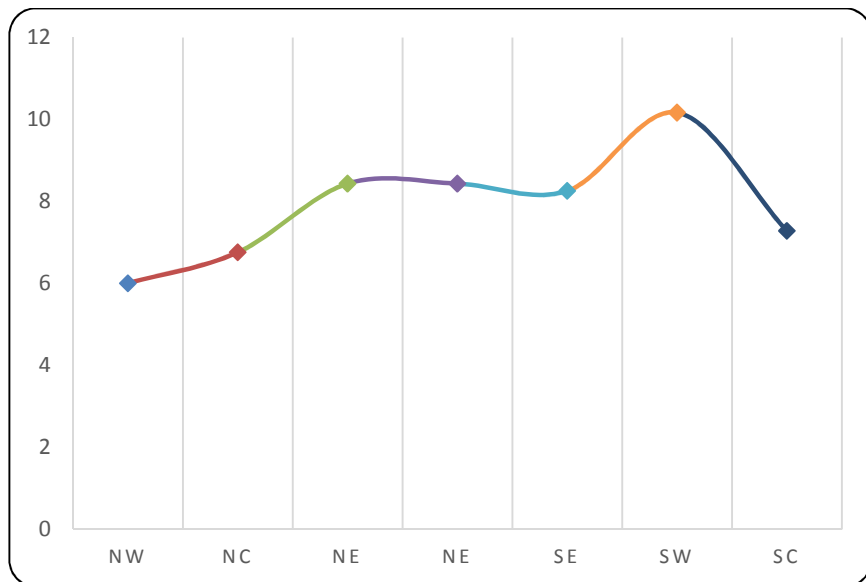
**Фиг. 1. Коефициент на регионална предприемаческа активност (на база области) за 2014 г.**

Като икономически активно население при изчисляване на предприемаческата активност се ползват данните от националната статистика, според които трудоспособното население включва населението на възраст между 15 и 64 години.

На фиг. 1 е представено изменението на коефициента на предприемаческа активност по отделни области. Забеляват се сериозни различия, които потвърждават предварително заложената теза, че

съществува дивергенция в създаването на фирми на регионално равнище. Очевидно на регионално ниво действат различни фактори, които мотивират или демотивират потенциалните предприемачи да бъдат активни в бизнес начинанията. Най-ниско равнище на предприемаческа активност се наблюдава в област Кърджали, което не е продиктувано едностранно от високите стойности на трудоспособното население в района. В сравнение с останалите райони е нисък дялът на регистрираните предприятия (около 4 400 бр.). С високи стойности на предприемаческа активност се отличават областите с център - община, която не е в обхвата на селските райони. В случая това са София (столица), област Бургас, област Варна.

В шестте статистически района (фиг. 2) коефициентите са относително близки по предприемаческа активност.



*Забележка:* По хоризонтала са отбелязани 6-те района със съответстващите им обозначения, според европейската статистика. Кодът NUTS2 съответства на наименованието на района.

**Фиг. 2. Коефициент на предприемаческа активност (на база статистически райони) за 2014 г.**

Дескриптивната статистика на коефициентите на ниво област и район потвърждават направените изводи. Както се вижда от таблица 2 размаха на вариацията на коефициента на предприемаческа активност за областите има много висока стойност, а при районите равнището на размаха подсказва известно доближаване на равнището на предприемаческата активност.

Таблица 2

**Показатели на разсейването на коефициента на предприемаческа активност по области и райони**

<b>Показатели на разпределението</b>	<b>Стойности за разпределението по области</b>	<b>Стойности за разпределението по статистически райони</b>
Средна аритметична (Mean)	7.029492665	7.817064284
Стандартно отклонение (Standard Deviation)	1.701522617	1.469472014
Дисперсия (Sample Variance)	2.895179215	2.159348
симетрия (Skewness)	1.237620712	0.566890201
Размах (Range)	7.39152756	4.164085036
Минимална стойност (Minimum)	4.564220659	6.003202161
Максимална (Maximum)	11.95574822	10.1672872
Брой (Count)	28	6

Както е видно от таблицата коефициента на вариация не е висок (24% при областите и 18,6% за районите), което означава, че на тези агрегирани равнища не се отчита висока дивергенция на предприемаческа активност.

И в двата случая е налице положителна стойност на асиметрията, но при районите се забелява, че стойностите не са много отдалечени от 0 и са близки до симетрично разпределение. В синхрон с нивото на социално-икономическо развитие, предмет на други изследвания, Северозападния район се отличава освен със слабо социално-икономическо развитие и с най-ниски за страната нива на

предприемаческа активност. Най-голям брой създадени фирми на единица трудово активно население има Югозападен район, което се дължи на влиянието на бизнес динамиката и високата населеност на столицата. Ниски нива на фирмено присъствие се забелязват в Северен централен и Южен централен район. Необходимо е да се коментира факта, че Агростатистиката на МЗХ отчита, че в Южен централен район е най-висок относителния дял на функциониращи земеделски стопанства (30% от всички стопанства в страната).

Следователно, при съпоставката на двете статистически бази данни можем да заключим, че основната част от земеделските стопанства в района принадлежат на физически лица и статистиката за нефинансовите предприятия не ги отчита. Основният извод, който произтича оттук е че посочените стопанства са предимно за производство на продукти за собствена консумация или са полупазарни, което означава, че в селските райони в Южен централен район земеделието е ориентирано основно към осигуряване на прехрана и селската икономика е слабо диверсифицирана предвид на ниския коефициент предприемаческа активност.

Въпреки че показателят коефициент на предприемаческа активност се ползва за междурегионални и международни сравнения и е изключително подходящ и лек за прилагане, той има недостатъци. Първо, в световен мащаб той се ползва за отчитане предимно на ТЕА - т.е. новосъздадените предприятия всяка година и на тази база се правят сравнения.

Второ, използван за определена година, този коефициент представя моментното състояние на района, а не неговото развитие.

Трето, в някои източноевропейски страни (България, Румъния, Полша и др.) законодателството дава възможност за регистриране на фирмата и представяне на нулеви отчети, в случай че не осъществява дейност. Това обстоятелство води до модификации в резултатите, в случаите когато като показател се ползва «брой фирми»<sup>9</sup>.

---

<sup>9</sup> В Методологията на НСИ е отбелязано, че данните за нефинансовите предприятия се събират на основата на годишните финансови отчети. Това означава, че се изброяват всички фирми, представили отчети, включително и нулеви като стойности.

Четвърто, възможността да се осъществява дейност в областта на земеделието без да се извършва съдебна регистрация (регистрацията е по Наредба 3/99 г. за «земеделски производител») създава маса от полупазарни стопанства, които съвместяват консуматорски и пазарни цели на производството, но не са включени в агрегираните данни на статистиката (отчитат се само от МЗХ).

Пето, проблем на всички регионални изследвания е представянето на данните в агрегиран вид, а не по общини, което би свело направените изводи до конкретиката на общината и до определени мерки с икономически, социален и политически (в смисъл на регионална политика) характер.

По тези причини е необходимо да се ползват и други показатели за оценка на регионалните аспекти на предприемачеството. Въведениите от Кауфман център (САЩ) показатели за ширина и дълбочинност на регионалното предприемачество се основават на други данни – заетост, samozаетост и доходи на един зает от предприемаческа дейност и работна заплата. След изчисляване на този показател се потвърждават изводите за силно развитие на предприемачеството в Северозападен район и най-слабо равнище на samozаетост в Северозападен район на планиране. Важно е да се отбележи, че от останалите райони единствено Североизточен район е с нива на разпространение на предприемаческата дейност (13,46) над средните за страната (12,51).

Изчисляването на показателя „Дълбочинност на предприемаческата дейност“ дава различна представа за регионалните измерения на бизнеса в страната. Доходността на бизнеса, сравнена със съответстващото заплащане на наетите в региона показва, че тя е с най-ниски нива в Югоизточен район, а с най-високи стойности в Югозападен район под влияние на столицата. Неблагоприятна е констатацията, че дълбочинността на предприемаческата дейност в почти всички райони (с изключение на Югозападен и Южен централен) е по-ниско от средното за страната. Разбира се това е отражение на общото ниско икономическо развитие в страната.

Трябва да отбележим, че в САЩ, където са правени регулярни изследвания за ширина на предприемачеството, резултатите са противоположни на регионалните резултати в България. Ширината на

предприемачеството в американските селски райони варира около 17-20% и е много по-висока от градските центрове, където едва достига 15%. Това показва стремежът за пространствено разсредоточаване на бизнеса в тази страна и подход за търсене на сравнителни предимства в селските райони като евтина работна ръка, ниски разходи за наем и др.

Значението на регионалната предприемаческа активност и нейното непрекъснато проучване се изразява в генерирането на информация за предприемачеството на индивидуално (микро-) и на макрониво и изграждането на подходяща регионална предприемаческа политика.

Академичният принос във връзка с изследването на регионалната предприемаческа активност се характеризира с увеличаване броя на сравнителните регионални анализи и обвързването им със стратегиите за регионално икономическо развитие.

Процесуалните, стратегическите и структурните параметри на регионалната предприемаческа активност се изменят във времето. По аналогия на организациите в регионалната предприемаческа активност също се забелязват критични стадии: създаване, трансформиране и упадък.

В процесуален аспект разглеждането на регионалната предприемаческа активност позволява:

- да се компенсира в известна степен строгата детерминираност в развитието;
- да се разграничат регионалните системи във връзка с тяхната адаптивност към вътрешната и външната среда и да се акцентира на онези от тях, които са с ограничена адаптивност;
- да се определи етапността в развитието на регионалните системи върху основата на критерии за ефективност;
- да се открият основните модели на развитие, както и потенциалът на района във връзка с бъдещата регионална предприемаческа активност;
- да се представи в конкретика процесът на развитие на регионалната предприемаческа активност, породен от причинно-следствените връзки в регионалната система и извън нея.



Стратегическите измерения на регионалната предприемаческа активност намират израз в стратегическото планиране на общинското развитие и възможността за адаптиране на общинските стратегии за развитие на предприемаческата активност.

Структурните измерения на регионалната предприемаческа активност имат широк смисъл и се отнасят както до приспособяване на организационната структура на фирмите към регионалната организационна структура, така и до приспособяване към агломерационните предприемачески мрежи.

Развитието на регионалната предприемаческа активност, нейното анализиране и оценяване създават необходимостта от измерването ѝ, за да се прецени посоката, равнището и скоростта на регионалните промени. Измерението на регионалната предприемаческа активност дава възможност за създаване на подходящ аналитико-оперативен информационен пакет от индикатори за конюнктурата и тенденциите на развитие на регионалната икономика, съобразени с насоките на националното развитие по сектори, по равнище на ефективност и конкурентоспособност.

### **Използвана литература**

1. Acs, Z.J. at al. The Regional Entrepreneurship and Development Index (REDI): The Case of Spain (June 15, 2012). GMU School of Public Policy Research Paper № 2012-04 (revised). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1970009> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1970009> ;
2. Baldock, D. at al. The Nature of Rural Development: Towards A Sustainable Integrated Rural Policy in Europe. WWF and GB Countryside Agencies, 2001.
3. Bosma, N. et al. Global Entrepreneurship Monitor, 2008. Executive Report. Babson Park: Babson College, Santiago: Universidad del Desarrollo, Global Entrepreneurship Research Association, 2009.
4. Dassen-Housen P. Responding to the Global Challenges: Regional Entrepreneurship within the Change Society. London: AL&SOCIETY, Springer 2002, 16:pp. 188-209.
5. Hoy, F., B.C. Vaught . The rural entrepreneur – A study in frustration. // Journal of Small Business Management, 1980, Vol. 18

- (1), pp. 19-24.; Johnstone, H., D. Lionais. Depleted communities and community business entrepreneurship: Revaluing space through place. // *Entrepreneurship and Regional Development*, 2004, Vol. 16 (3), pp. 217-233.
6. Meccheri, N., G. Pelloni. Rural entrepreneurs and institutional assistance: An empirical study from mountainous Italy. // *Entrepreneurship and Regional Development*, 2006, Vol. 18 (5), pp.371-392;
- Weber, S., St. Saving James. A case study of farmwomen entrepreneurs. // *Agriculture and Human Values*, 2007, Vol. 24, pp. 425-434.

# ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО В МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ КАТО ФАКТОР ЗА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНА

*Наталия Стоянова*

## ENTREPRENEURSHIP IN SMALL AND MEDIUM-SIZE ENTERPRISES AS A FACTOR FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REGION

*Natally Stoyanova*

### Abstract

Small and medium-sized enterprises are seen as one of the "leading forces" of modern economies, thanks to their contribution to technological upgrading, product and process innovation, job creation and export development. Given the fact that Europe is increasingly becoming a knowledge-based economy, it is critical to better understand the role of small and medium-sized enterprises in this knowledge economy: how knowledge intensity, research and development and innovation can affect the productivity and overall capacity of the regional business.

**Key words:** regional business, small and medium-sized enterprises, sustainable development.

### Въведение

Основните фактори за развитието на предприемачеството както в промишлеността, така и в сектора на малките и средни предприятия като цяло са достъпът до финансиране и интернационализацията, активността по отношение на интелектуалната собственост, прилагането на добри практики в дейността на фирмите, включващи развитието на човешките ресурси, използването на информационни и комуникационни технологии и установените практики в бизнес планирането и изготвянето на маркетингови стратегии<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Изследване на предприемачеството и перспективите за развитие на иновациите в МСП (2012-2015).

Предвид факта, че Европа се превръща все повече в икономика, основана от знанието, от критично значение е да се разбере по-добре ролята на малките и средните предприятия в тази икономика на знанието: как интензивността на знанието, изследователската и развойна дейност и иновациите могат да повлияят върху производителността и общия капацитет на регионалната бизнес система.

Според данните от изследвания ръстът на производителността за периода 2014-2017 г. е по-висок в интензивните на знание услуги и в сравнение с нискоинтензивните на знание услуги, а така също във високотехнологичните в сравнение с нискотехнологичните малки и средни предприятия. На практика тези два типа малки и средни предприятия са най-важните за конкурентоспособността.

Страните членки на Европейския съюз, които имат относително по-интензивна на знание икономика, отчитат по-бърз растеж. Съществува позитивна и статистически значима корелация между дела на заетостта в интензивните на знание малки и средни предприятия в общата заетост на малките и средни предприятия и реалния ръст на БДС на всички МСП за двадесет и седемте държави членки на Европейския съюз в периода 2012-2017 г. Същата позитивна и статистическа значима корелация съществува в страните членки между дела на заетостта във високо и среднотехнологичните малки и средни предприятия от преработващата промишленост и реалния ръст за всички малки и средни предприятия.

И през 2012-2017 г. конкурентоспособността на българските предприятия обаче продължава да се основава на ниски разходи и ниски данъци, а не на качествени фактори, образование и иновации. Това донякъде се дължи и на намаляването на държавните разходи за финансиране на НИРД и иновациите, като в това отношение се разчита почти изключително и само на европейските фондове. Според анализаторите финансирането на изследователската и развойна дейност от държавата има фрагментарен характер, без дългосрочна визия и обосновааност при определянето на държавната политика в областта на науката и иновациите.

## 1. Регионално разпределение на предприемаческите компании

Общата характеристика на регионалното разпределение на количеството на малките предприятия и на броя работещи в тях, представена в таблица 1 на настоящото изследване, показва неравномерност на развитието на предприемачеството на територията на България.

*Таблица 1*

### Брой, структура и динамика на предприятия по икономически дейности и размер в България

НКИД2008						
	МСП	Общо	МСП	Общо	МСП	Общо
ОБЩО	365484	366240				
Селско, горско и рибно стопанство	14805	14820				
ОБЩО без селско стопанство	350679	351420	100%	100%	-0.6%	-0.6%
Индустрия	53602	54036	15.3%	15.4%	-3.2%	-3.1%
Добивна промишленост	390	407	0.1%	0.1%	1.3%	1.0%
Преработваща промишленост	30354	30654	8.7%	8.7%	-1.7%	-1.7%
Производство и разпределение ел.енергия	1 781	1 800	0.5%	0.5%	28.4%	27.9%
Доставяне на води	713	757	0.2%	0.2%	6.9%	6.3%
Строителство	20364	20418	5.8%	5.8%	-7.5%	-7.5%
Услуги	297077	297384	84.7%	84.6%	-0.1%	-0.1%
Търговия	139973	140040	39.9%	39.8%	-2.4%	-2.4%
Хотелиерство и ресторантьорство	19303	19347	5.5%	5.5%	-0.1%	-0.1%
Транспорт	26453	26476	7.5%	7.5%	-0.4%	-0.4%
Създаване и разпространение на информация	8 892	8 924	2.5%	2.5%	6.6%	6.6%
Операции с недвижими имоти	21061	0 21061	6.0%	6.0%	1.9%	1.9%

Професионални дейности и научни изследвания	37092	8 37100	10.6%	10.6%	1.0%	1.0%
Административни и спомагателни дейности	8 566	8 630	2.4%	2.5%	3.4%	3.4%
Други	35737	35806	10.2%	10.2%	4.5%	4.5%

Отражението на кризата върху предприятията продължава да е негативно, като и през 2017 г. се наблюдава спад общо за икономиката в индустрията от 3.1%, докато в сектора на услугите той е незначителен – 0.1%. При предприятията от сектор МСП отчетеният спад в индустрията е от 3.2%, като за сектора на услугите понижението е от само 0.1%. Големите предприятия отчитат спад от 0.2% в индустрията и 0.6% в сектора на услугите.

През 2017 г. дялът на предприятията в индустрията и този на услугите остават относително постоянни. За сектор МСП дялът на предприятията в индустрията спада до 18.3%, докато дялът на услугите се повишава слабо до 74.7%. При големите предприятия дялът на индустриалните предприятия остана постоянен на ниво от 58.6%, а дялът на предоставящите услуги остана на ниво от 41.5%. По икономически дейности предприятията в сектор МСП се отчита минимален спад при търговията (0.7 п. п.); в строителството (0.4 п.п.) и в преработващата промишленост (0.1 п.п.). Регистрирано е и увеличение в броя на предприятията при другите дейности (0.5 п.п.); по 0.2 п.п. при професионалните дейности и научните изследвания и в създаването и разпространението на информация, както и при производството на енергия; операциите с недвижими имоти и административните дейности с по 0.1 п.п.<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Изследване на предприемачеството и перспективите за развитие на иновациите в МСП (2012—2017).

**Брой предприятия и брой заети лица  
в едно предприятие, България, 2017 г.<sup>3</sup>**

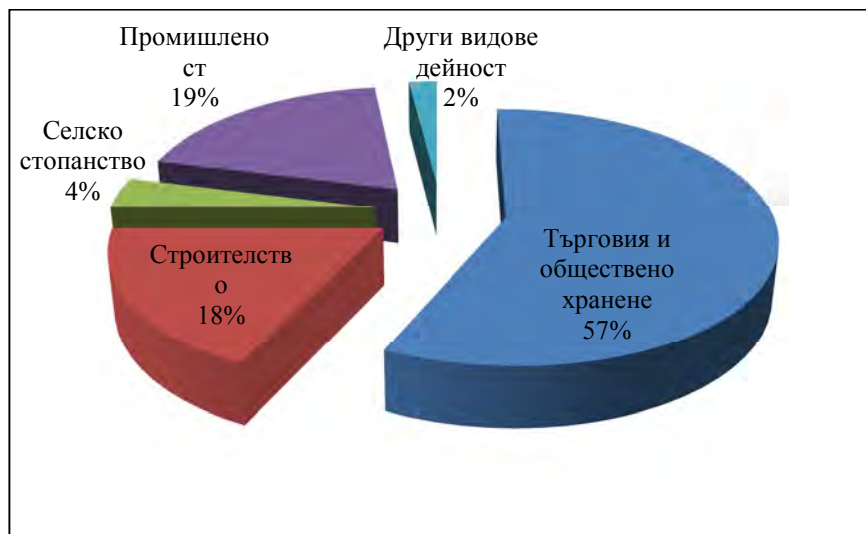
<b>Предприя- тия</b>	<b>Микро</b>	<b>Малки</b>	<b>Средни</b>	<b>МСП</b>	<b>Големи</b>	<b>Общо</b>
Брой	323641	22660	4 378	350679	741	351420
Дял	92.1%	6.5%	1.2%	99.8%	0.2%	100%
Заети						
Брой	611753	447323	421876	1 480952	505536	1 986488
Дял	30.8%	22.5%	21.3%	74.6%	25.4%	100%
<i><b>Среден брой заети лица в едно предприятие</b></i>						
Брой	2	20	96	4	682	6

Средният брой на заетите лица в едно предприятие през 2015 г. общо за нефинансовия сектор на икономиката запазва структурата си от предходната година – той остава постоянен на ниво от около 6 лица. Разглежданият показател в микро-, малките и средните предприятия възлиза съответно на 2, 20 и 96 лица, а средно за сектор МСП е 4 лица (табл. 2). При големите по размер предприятия се наблюдава слабо увеличение в средния брой заети, достигащ 682 лица. Изпреварващият спад на заетостта (0.9%) спрямо този на предприятията (0.6%) свидетелства за продължаване на процесите на оптимизация на дейността, които се наблюдават през последните две години като тази тенденция е преди всичко характерна за сектор МСП. Броят на големите по размер предприятия се понижава с 0.4%, докато заетите в тях се увеличават с 0.3% спрямо предходната година.

В началния етап на развитие на пазарните отношения възникването на едрото предприемачество се сблъска с редица проблеми: техническа изостаналост на много от предприятията, разрыв в производствените връзки, неподготвеност на мениджърите за работа в

<sup>3</sup> Изследване на предприемачеството и перспективите за развитие на иновациите в МСП (2012–2017).

пазарни условия, остарели технологии за движение на стоки, недостиг на капитал. Икономическата криза изостри и без това трудното положение чрез неплатежоспособност и с отсъствие на платежоспособно търсене. Установилата се ситуация засилва ролята на предприемачеството, като това се проявява в особена степен на регионално равнище.



**Фиг. 1. Относителен дял на малките предприятия в общия обем на производство на продукция и услуги**

Оптималното съчетание между едрото, средното и дребното предприемачество се явява обективна закономерност в развитието на съвременното пазарно стопанство. В икономически развитите страни малките предприятия са представени във всички сектори на икономиката, средните са опора на обработващата промишленост, а големите доминират в капиталоемките производства и услугите. Поради тази причина е необходимо да се изясни стратегическото управление на иновационния потенциал на регионалните системи като среда за развитие на предприемачеството в аграрния сектор.



## **2. Стратегическо управление на предприемаческия потенциал на регионалните системи**

В периоди на икономически растеж преобладават социалните цели, а в периоди на икономически спад – икономическите. Ако в предишни години важна цел на правителството беше изравняване на равнището и условията на живот на населението в отделните региони, то днешната регионална политика се осъществява в рамките на глобалната цел – изход на страната от кризата.

За постигане на поставените цели е необходимо да се осигури междуотраслова и междурегионална координация на действията, концентрация на ресурси и тяхното използване. Необходимостта от формиране на целева комплексна програма се явява в тези случаи, когато решението на сложен проблем изисква взаимодействие и координация в работата на множество организации.

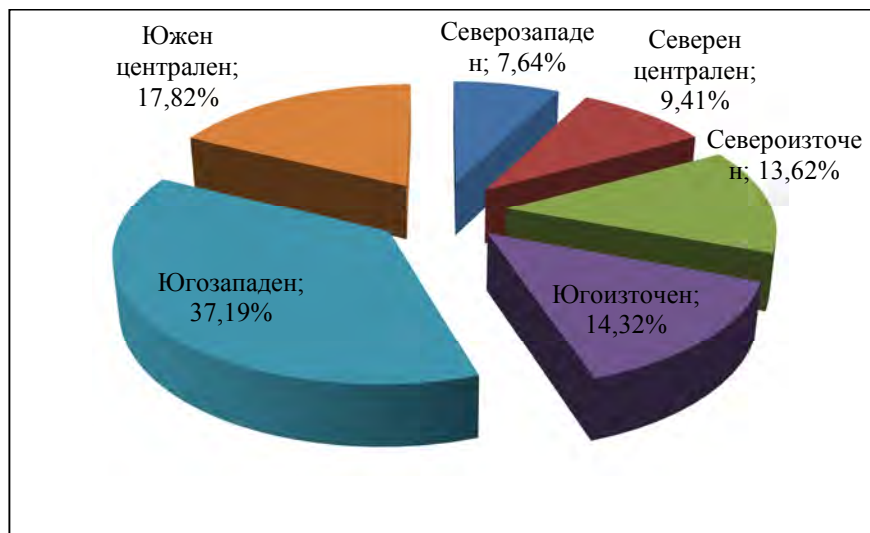
Разработваната регионална иновационна политика следва да дава отговор и на въпросите, свързани с предизвикателствата, пред които ще се изправи съответния регион в бъдещото си развитие. Основният проблем, изведен не само по отношение на регионалните иновационни системи, но и по отношение на националните иновационни системи, е свързан с трансфера на знания и технологии между научноизследователския сектор и индустрията. Именно това е и основната причина към настоящия момент политиките на Европейския съюз в областта на иновационната политика да имат за фокус осъществяването на по-качествена връзка между създателите на иновациите и техните потенциални ползватели.

По своята същност предприемачеството се явява фактор, върху който се основава (и от който зависи) жизнеспособността, адаптивността и гъвкавостта на дадена национална иновационна система. По тази причина осъществяването на качествен анализ и на негова база оценки във връзка с равнището и качеството на предприемаческата активност в България е необходимо осъществяването на качествено изследване на проблема.

Подсилването на ролята на ниските звена от териториалната структура на управление за стимулиране на предприемаческата дейност е характерно за всички развити страни, обаче редът на раз-

деляне на сферите на дейност и степента на реална самостоятелност на местните органи на властта се различават съществено. Това преди всичко зависи от това дали дадената държава е федерална или унитарна. Сред другите фактори следва да бъдат отбелязани пространствените мащаби на страната, равнището на развитие на икономиката, актуалността на проблема за изостаналостта на отделните региони, степента на етническа еднородност.

Изследването върху структурата на предприемачеството в България ще се осъществи в рамките на отделните обособени райони за планиране. По този начин се гарантира получаването на по-ясна и достоверна картина (информация) относно фактичестото състояние на изследвания процес – предприемаческа активност – в България<sup>4</sup>. През 2016 г. в България малките и средни предприятия са наброявали 350 679, където са работили 1 480 952 души.



**Фиг. 2. Структура на МСП в България по райони за планиране (в %)**

<sup>4</sup> Изследване на предприемачеството и перспективите за развитие на иновациите в МСП (2012 – 2017 г.).

През 2016 г. динамиката на заетостта по райони на планиране е значително по-благоприятна спрямо предходната година. Въпреки че броят на зетите лица продължава да намалява, темпът на изменение на показателя се забавя значително във всички шест райони на планиране. Това, което се наблюдава, е ограничаване на спада на зетите лица в рамките на МСП и растеж на зетите в големите предприятия.

Североизточният район има добри потенциали за бъдещо социално-икономическо развитие. Характерно е, че на него се пада най-големият относителен дял в постигането на целите на Стратегия Европа 2020 по отношение на ВЕИ в крайното енергийно потребление (18%) и намаляването на енергийната интензивност на БВП с 54% при средно 50% за страната. Приоритетите за постигане на целите на регионалното развитие ще бъдат обвързани с интегрираната морска политика и консолидираните приоритети на програмата за Черноморския регион. Те са насочени към използване на **потенциалите за развитие в следните сфери:**

- **Транспортна инфраструктура** – Развитие на пътната и ж.п. инфраструктура на европейските транспортни коридори и създаване на подходящи условия за успешното включване на Пристанище Варна в нарастващия товарооборот в Черно море и утвърждаването му като основен логистичен и дистрибуторен център за връзка между Общоевропейските транспортни коридори VII, VIII, IX и ТРАСЕКА. Изграждане на АМ „Черно море“ и извеждане на транзитния автомобилен трафик по-далече от чувствителната крайбрежна територия, курортните селища и комплекси по брега. Изграждане и възстановяване на регионалните пътища, което гарантира бъдещо развитие, както и спиране на обезлюдяването, намаляване на безработицата, създаване на нови източници на доходи и заетост.

- **ВЕИ** – Използване на потенциала на района за изграждане на инсталации за производство на енергия от възобновяеми енергийни източници, особено на ветрогенератори в крайбрежните територии. Постигането на по-екологична икономика не би следвало да означава само създаване на нови иновативни производства, но и постигане на по-голяма производителност чрез ограничаване

изчерпването на ресурсите, насърчаване и преориентиране на регионалната икономика към енергоефективни продукти и системи.

- **Иновации и научно-технологично развитие** – Внедряване на системи за управление на качеството, стимулиране на екологично чисти и енергоспестяващи производства, стимулиране на продуктови и технологични иновации. Създаване на привлекателна бизнес среда чрез изграждане на подходяща бизнес инфраструктура, създаване и развитие на клъстери и инвестиционен маркетинг. Въвеждане на широколентов достъп до интернет в публичните институции, предприятията и домакинствата.

- **Природно и културно наследство, туризъм** – Повишаване на туристическия интерес и развитие на разнообразни туристически продукти и услуги не само със сезонен характер – морски, яхтен, културен, екологичен, аграрен, приключенски, селски, ловен и религиозен туризъм, спа и др. Преодоляване на сезонността на морския рекреативен туризъм и осигуряване на целогодишна натовареност на туристическата база, вследствие уникалните културно-исторически паметници, историко-архитектурните комплекси и природни дадености. Развитие на туризъм във вътрешността на района. Развитие на рибарството и аквакултурите. Подобряване на координацията и качеството на управление на превенцията на риска, целяща опазването на природната среда, живота и здравето на хората и развитието на туризма и маркетинга на дестинациите в устойчива и сигурна околна среда.

- **Териториално развитие и сближаване** – Разширяване на трансгранично, междурегионално и транснационално сътрудничество. Създаване на по-добри условия за комуникация със страните от Централна и Западна Европа и Азия и интегриране на регионалната икономика към европейския пазар. Районът има потенциал да се развива като източен портал на ЕС, добре обвързан с АМ „Черно море“. Варна е град с национално/транснационално значение според европейската класификация на урбанистични ядра (FUA) и ще играе ролята на „европейска порта“. Варна има потенциали да попадне в бъдеще в категорията на градове с общоевропейско значение (MEGA);

- **Качество на живот** – Подобряване достъпа до образование и обучение с ново качество и насърчаване на заетостта. Подобряване на човешките ресурси чрез инвестиции в човешки капитал, модернизация на материално-техническата база и подобряване гъвкавостта на пазара на труда. Използване на високата степен на изграденост на социалната инфраструктура и концентрация на висши училища като иновативен потенциал за регионалната икономика – обвързване на науката с образованието и бизнеса.

- **Развитие на информационно-комуникационните технологии** – Въвеждане на ширококолов достъп до интернет в публичните институции, предприятията и домакинствата.

- **Опазване на околната среда** – Обновление на обществения транспорт и изграждане на системи, осигуряващи по-висока степен на сигурност, намаляване на шумозамърсяването и подобряване качеството на въздуха в градовете. Изграждане и разширяване на пречиствателни съоръжения за отпадни и питейни води, канализационни и водоснабдителни мрежи. Депониране, обезвреждане и рециклиране на битови и промишлени отпадъци и рекултивация на замърсени територии. Защита от ерозионни и свлачищни процеси, предпазване от наводнения и мониторингови системи за опазване на околната среда, прилагане принципите на Интегрирано управление на крайбрежни зони (ИУКЗ).

Таблица 2

**Показатели за изпълнение на НСРР за Североизточен район**

	<b>КЛЮЧОВИ ПОКАЗАТЕЛИ - ИЗХОДНИ СТОЙНОСТИ</b>	<b>БГ</b>	<b>СИ</b>	
1	БВП/човек - лева	<b>9007</b>	7231	
2	Дял на БВП на човек от средната стойност на ЕС 27 - 2008 г.	44%	37%	
3	Безработица - 2010г.	10,3%	14,6%	
	<b>ПРИНОС КЪМ СТРАТЕГИЯ „ЕВРОПА 2020” - ЦЕЛЕВИ СТОЙНОСТИ КЪМ 2020 Г., ИЗХОДНИ СТОЙНОСТИ 2009/2010</b>	<b>БГ 2020</b>		<b>СИ 2020</b>
1	Заетост на населението на възраст 20-64 г.	<b>76,0%</b>	63,9%	74,0%

2	Инвестиции в научноизслед. и развойна д-ст (НИРД) - % от БВП	1,5%	0,3%	2,0%
3	Цели „20/20/20“ по отношение на климата/енергията:			
	- съкращаване на емисиите наСО2	-		-
	- дял на ВЕИ в крайното енергийно потребление	16,0%		18%
	- повишаване на енергийната ефективност	25,0%		27,0%
4	Намаляване на дела на преждевременно напусналите училище до:	11,0%	18,7%	14,0%
	Нарастване на дела на висшистите на 30-34 г.	36,0%	26,6%	36,0%
5	Намаляване на хората под прага на бедност с:	16,0%		17,0%

### Изводи

**Първо:** От направения анализ на взаимодействието между регионалната иновационна система и иновационната политика и отчитайки особеностите на региона като среда за устойчиво развитие на региона на малките и средни предприятия в аграрния отрасъл е показано красноречиво по-ниската степен на развитие на Северна България в сравнение с Южна България.

**Второ:** Обобщението на анализа на показателите за изпълнението на стратегическите цели на РПП на СИР показва, че:

➤ Общата перспектива за развитието на СИР за периода до 2016 г. е за възстановяване на нивата на растеж след средата на 2013 г. и запазване на втората позиция сред районите от ниво 2 по отношение на БВП на човек от населението;

➤ Няма значим напредък в преодоляването на вътрешнорегионалните различия в СИР. Запазват се различията в заетостта, а тези по отношение на произведената продукция на глава от населението, безработицата и размера на средната годишна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение, се увеличават;

➤ Концентрацията на ресурси от оперативните програми в райони за икономически растеж, в индустриален упадък, извън обхвата на РЦВ – значителна за някои от областите в района, следва да

бъде преосмислена в контекста на промяната на акцентите в политиката за регионално развитие към районите за целенасочена подкрепа – чл. 5 на ЗРР (2008).

**Трето:** Ниското равнище на икономическо развитие и значителната диференциация в развитието между отделните райони водят след себе си необходимостта от увеличаване ролята на централните ведомства за стимулиране на предприемаческата активност в отделни депресивни територии. Недостигът на собствени ресурси не позволява на местните администрации да решават целия комплекс от възникващи проблеми. Необходимо е преразпределение на ресурсите и концентрация на усилията върху определени целеви програми.

### **Използвана литература**

1. Закон за устройство на териториите, 2008 г.
2. Програми за развитие на селските райони 2015-2020 г.
3. Секторни стратегии за развитие, покриващи частично или изцяло периода 2014-2020 г. (в сферата на транспорта, околната среда, енергетиката, икономиката, развитие на телекомуникационните мрежи, пазара на труда, иновациите и въвеждането на нови технологии).
4. Стоянова, Н. Управление на фирмите от аграрния сектор. Пловдив :АИ „Талант“ към ВУАРР, 2016.
5. Регионални планове за развитие 2007-2013 г.
6. Ръководни принципи за устойчиво териториално развитие на европейския континент, СЕМАТ 2000 г.
7. National Strategy of Regional Development 2010–2020: Regions, Cities, Rural Areas, Poland, Ministry of Regional Development, 2010.
8. Regions 2020 – An Assessment of future challenges for EU Regions, Commission of the European Communities, Brussels, 2008.
9. Territorial agenda of the European Union 2020, 2011.
10. Territory matters to make Europe 2020 a success, 2010.

# РЕГИОНЪТ КАТО ДЕТЕРМИНАНТ НА ЗДРАВНИТЕ НЕРАВЕНСТВА

*Мария Рохова, Антония Димова*

## THE REGION AS A DETERMINANT OF HEALTH INEQUALITIES

*Maria Rohova, Antoniya Dimova*

### Abstract

The region can be considered as a factor influencing health inequalities because it creates the context for work, education and income of individuals. The aim of the study is to analyse the importance of the region and regional development for the arising, deepening and reduction of health inequalities. Different studies addressing the geographical area as a determinant of health and health inequalities are summarised. Theories and models explaining how socio-economic factors interact and influence on health at the individual and regional level are presented.

**Key words:** *health inequalities, region, health determinants, socio-economic status.*

### Въведение

Като здравни неравенства се възприемат различията в здравословното състояние между индивидите и групите от населението (Gakidou et al., 2000; Fanga et al., 2010). По-подробно определение дава М. Whitehead (1992), която описва здравните неравенства като „измерими различия в здравната история и последствията за здравето между отделни групи от населението, определени в съответствие със социално-икономическия им статус, географската област, възрастта, инвалидността, пола или етническата им принадлежност“<sup>6</sup>. Здравните неравенства са по-широка категория и само част от тях могат да се категоризират като несправедливи или нечестни, т.е. като примери за неравнопоставеност по отношение на здравето. Неравнопоставеността обикновено се дефинира като „различия (в здравния статус), които са не само ненужни и преодолими, но в до-



пълнение на това се възприемат и като нечестни и несправедливи“ (Whitehead, 1992). Ако доброто здраве е просто недостижимо, то това не може да се определи като несправедливост, но ако неравенствата могат да се предотвратят и въпреки това не са избегнати, то те са пример за нарушаване на равнопоставеността.

Подобно на детерминантите на здравето, детерминантите на здравните неравенства са много разнообразни. Моделът на Dahlgren и Whitehead (1991), използван от Световната здравна организация, дава подробна рамка на причините за неравенствата. Здравословното състояние на населението не варира случайно, а се дължи на систематичните разлики при разпределението на факторите, оказващи влияние върху него. В модела са изведени трите основни типа детерминанти на неравенствата:

- социално-икономически условия (условия на живот и работа, образование, инфраструктура);
- начин на живот и здравно поведение;
- достъп до здравна и социална помощ.

Всеки от тези три типа детерминанти може да се конкретизира допълнително във връзка с редица характеристики като пол, възраст, инвалидност, местоживеене и етнос. Взети заедно, те се проявяват като вариации и несъответствия в здравословното състояние на индивиди или групи от населението.

Редица изследвания през последните десетилетия се опитват да обяснят кои са причините за здравните неравенства и да докажат, че даден фактор може да се разглежда като детерминант на тези различия в здравословното състояние. Вероятно най-голяма част от тях и изградените на тази основа теории се концентрират върху социално-икономическия статус, интерпретиран чрез равнището на образование (Mackenbach et al., 1999; Jürgens, 2007), професията и заетостта (Sacker et al., 2001; Mackenbach et al., 2008) и дохода (Turrell, Mathers, 2001). Други автори търсят връзката между здравните неравенства и социалната дискриминация на полова (Kawachi et al., 1999; Standing, 1997; Lohan, 2007; Ghazal, Gorman, 2010) или расова/етническа основа (Davey-Smith et al., 1998; McIntyre, Gilson, 2000; Knight, 2009; White, Borrell, 2011). Сред факторите, които оказват

влияние, са и средата, в която хората живеят, условията на живот и разпределението на доходите в даден регион или страна (Wilkinson, 1992; Ross et al., 2000; Lochner et al., 2001).

Целта на доклада е да се изследва значението на региона и регионалното развитие за възникването, задълбочаването и респ. ограничаването на здравните неравенства.

### **Регионалните различия като фактори за възникване на неравнопоставеност в достъпа до здравни услуги**

Мястото (в смисъл на региона или областта), в което хората живеят, може да бъде разглеждано като „двигател“ на различията в здравословното състояние от гледна точка на това, че формира контекста за възможностите за работа, образование и доходи на индивидите. То може да се разглежда и като детерминант на здравето, както и на здравните неравенства, тъй като създава т.нар. „структурни“ ограничения, възможности и ресурси за здравословен начин на живот (Frohlich et al., 2006). В някои случаи то може да облагодетелства своите жители, а в други да е предпоставка за задълбочаване на неравнопоставеността между тях. Достъпът до ресурси, както и до услуги като например здравни или образователни, варира в голяма степен съобразно условията на населеното място и дори на по-широко разглежданите региони, като в този смисъл се различават и „възможностите за здраве“.

През последните две десетилетия нараства броят на изследванията, които разглеждат географската област като детерминант на здравето и здравните неравенства (Jerrett, 2005; Krieger, 2008; Borrell et al., 2010). Можем да изведем причините за увеличаващия се интерес към този аспект на различията в здравословното състояние по следния начин:

- някои от факторите на обкръжението оказват директно влияние върху здравето – замърсяване, условия на околната среда и др.;
- други характеристики на географската област влияят чрез социално-икономическите детерминанти – степен на урбанизация, пазар на труда, образователни институции, здравни и социални услуги;

- идентифицирането на онези области и региони, в които здравословното състояние на населението и социално-икономическите условия са по-лоши дава възможност за по-целенасочени мерки и интервенции в областта на здравната и социалната политика, а от друга страна изследването и анализът на здравните неравенства на ниво регион (географска област) е значително по-опростен, което дава добра основа за разпределение на ресурсите (Kjellstrom, 2008).

Вниманието към географските фактори се засилва и поради връзката, която е установена между тях и смъртността както в развиващите се, така и в развитите индустриални държави (Bloom, Sachs, 1998; Mitchell et al., 2000). Според една от хипотезите по-развитите региони и общности имат редица характеристики, които могат да се разглеждат като публични блага – по-ниска престъпност, повече места за отдих, по-малко замърсяване и т.н., което оказва въздействие върху всички живеещи в областта, независимо от социално-икономическия им статус. По този начин ефектите от живота в по-облагодетелстваните райони се съчетават с положителните обстоятелства и характеристики в живота на индивидите и до голяма степен могат да смекчат неблагоприятните индивидуални социално-икономически характеристики (Kawachi, Kennedy, 1997; Kennedy et al., 1998). Същото важи и в обратния случай, когато регионът е значително изостанал. Според нас това логично повдига въпроса доколко социално-икономическите здравни неравенства се свързват със социално-икономическите условия в областта и дали последните оказват по-силно влияние, отколкото същите, но касаещи индивида. В по-широк смисъл този проблем може да бъде отнесен и към здравната политика – дали тя трябва да се фокусира по-скоро върху регионите (и/или населените места), отколкото върху индивидите (и/или групите от населението).

Изследванията на К. Докова и кол. за България дават сходни резултати (Dokova et al., 2013; Атанасова и кол, 2013). Наблюдават се значими различия в смъртността между 28-те области на страната и големи вариации в смъртността от сърдечно-съдови заболявания, исхемична болест на сърцето, рак на белите дробове и на гърдата. Установена е корелация между равнищата на смъртността и дела на населението, живеещо под границата на бедността в отделните региони.

На определено ниво от анализа географските различия в здравословното състояние често отразяват социално-икономическите процеси, които се развиват и на равнище групи от обществото. В тази връзка в определени региони или населени места преобладават хората, които имат по-големи или респ. по-малки социални привилегии и оттам и по-добро или по-лошо здравословно състояние. Според някои автори мястото и обществото са взаимно свързани, доколкото нагласите, поведението и привичките на хората се формират от мястото и от своя страна оказват влияние при оформяне на характеристиките на мястото, в което те живеят (Mitchell, 2001). Всичко това оказва влияние и върху здравословното състояние на индивидите и групите и дава основание мястото (регионът, областта или населеното място) да се разглежда като детерминант на здравето, а също и на здравните неравенства. Регионалните различия не са само „карта“ на географските вариации в заболяемостта, инвалидността и/или смъртността, а отразяват също и различни процеси и взаимовръзки, които въздействат върху здравето (Macintyre et al., 2002; Davidson et al., 2008). Това ни дава основание да изведем регионът като основна единица за изследване на неравенствата както в здравословното състояние, така и по отношение на неравнопоставеността в достъпа до здравни услуги, приемайки, че регионалните различия отразяват до голяма степен и социално-икономическите процеси в обществото, както и наблюдаваните на тяхна основа вариации.

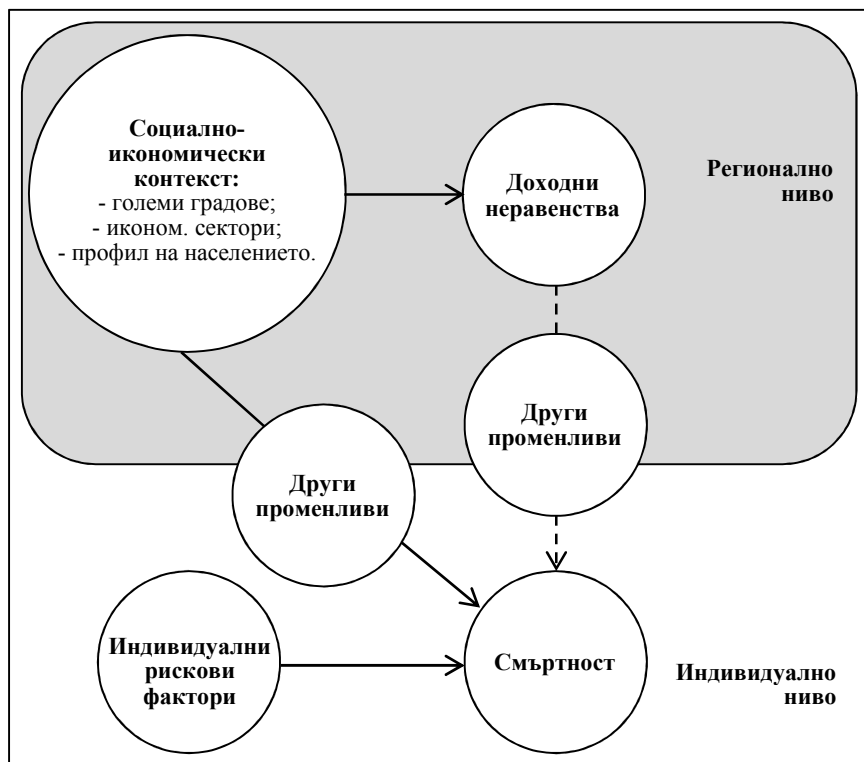
### **Регионални социално-икономически условия и здравни неравенства**

Две основни теории се опитват да обяснят как социално-икономическите фактори на индивидуално и на регионално ниво си взаимодействат и влияят върху здравето. *Моделът на колективните ресурси* приема, че доходите на населението (и по-точно ниските такива) са свързани с развитието на областта, в която то живее или с недостатъчните инвестиции, които водят до изоставане на региона (Stafford, Marmot, 2003). Хората, които живеят в по-богати области имат достъп до повече колективни ресурси, включително и материални, както и до различни публични услуги и възможности за работа. Дори и индивиди с по-ниски доходи могат да се облагодетелст-

ват от тези възможности в по-развитите региони, което се отразява положително и върху тяхното здравословно състояние. От друга страна *психо-социалният модел* твърди, че т.нар. социално сравнение води до влошаване на здравето в онези области, които са по-изостанали в сравнение със заобикалящите ги в съседство. Дори и всички останали фактори да са еднакви, само този факт води до различни здравни резултати. Обяснението на тези последствия се търси в засилване на усещанията на индивида, че живее в по-големи лишения и бедност спрямо останалите, което от своя страна е свързано с фрустрация и стрес, имащи негативни последствия върху здравето (Wilkinson, 1997; Eibner, Evans, 2005; Wilkinson, Pickett, 2006; Zhang et al., 2011). Поддръжниците на тази теория считат, че това е една от причините да съществуват здравни неравенства в развитите държави дори и при намаляване на равнището на бедността. Нашето мнение е, че двата модела взаимно се допълват, поради което трябва да бъдат разглеждани като взаимно свързани.

Независимо от причините, които могат да се използват като обяснение, факт е, че здравословното състояние на индивидите и групите варира съществено в зависимост от мястото, в което живеят, и редица изследвания го доказват (Pickett, Pearl, 2001; Mayer et al., 2002; Groenewegen et al., 2003; Shelton et al., 2007; Lee, Jones, 2007; Oshio, Kobayashi, 2009; Thomas et al., 2010; Rueda, 2012). Анализите на различни здравни индикатори като заболяемост, самооценка на здравето, смъртност, очаквана продължителност на живота и др. показват, че са налице здравни неравенства между населението, живеещо в различни региони, като те особено се засилват сред населението в по-отдалечени области или такива, които са значително по-изостанали в икономическото си развитие. Поради това повечето изследвания доказват връзката между по-широкия регионален социално-икономически контекст, доходните неравенства и различията в здравословното състояние на населението.

В опит да се систематизират знанията в тази насока J. Elstad (2011) предлага модел, чрез който се опитва да обясни връзката между индивидуалните рискови фактори, регионалните характеристики и смъртността (фиг. 1).



**Фиг. 1. Модел на J. Elstad за връзката между регионалните и индивидуалните характеристики и смъртността**

Основната идея е, че характеристиките на индивида (както личностни, така и социално-икономически, т.е. индивидуалните детерминанти на здравето) не могат да обяснят всички неравенства в смъртността между отделните региони. Социално-икономическият контекст в смисъл на общото равнище на доходите в региона, нивото на урбанизация, състава на икономическите сектори, които се развиват на съответната територия, и профила на населението „надграждат“ влиянието на индивидуалните характеристики. По-високото равнище на общия доход може да осигури по-добри обществени услуги, включително и здравни. По-богатите области и общини обикновено отделят повече средства за болнична помощ, както и за

долекуване и продължително лечение, което всъщност задълбочава неравнопоставеността при разпределението на ресурсите между регионите (Mangano, 2010). Наред с това, по-големите градове могат да „индуцират“ нездравословен начин на живот (Riva et al., 2009). Стресът, свързан с работното място, както и престъпността, разпространението на наркотици и проституцията допълнително оформят „облика“ на населените места. Композицията на икономическите сектори в дадена територия може да оказва въздействие върху здравето поради условията на работа, типични за даден сектор или отрасъл, отразяващи се върху здравословното състояние на заетите в него. Също така преобладаващото образователно равнище на населението в региона има определени ефекти върху здравето – с оглед на разпространението на здравословни навици и поведение (Kravdal, 2009). В модела на Elstad (2011) също се засяга механизмът, по който регионалните характеристики като общия социално-икономически контекст, вътрешната миграция, развитието на икономическите сектори и образователното равнище допринасят за увеличаване или намаляване на неравенствата в дохода. Последните от своя страна водят до засилване или ограничаване на здравните неравенства.

В допълнение на това могат да се посочат някои изследвания, които доказват връзката между географските вариации в ресурсите на здравната система като брой на лекарите и болниците в даден регион и различията в здравословното състояние на населението (Shi, Starfield, 2000; Orbe et al., 2004; Chen et al., 2010). Особено показателно е съотношението лекари към брой население и обратната зависимост, която се наблюдава между неговите стойности и показатели като стандартизирана смъртност, самооценка на здравния статус и брой на дните в добро здраве през годината. По-ниската смъртност в регионите, в които броят на лекарите е по-голям, предполага целенасочени усилия за осигуряване на стимули за работа в по-слабо развити области и населени места.

Дисбалансите и особено онези, намиращи израз в недостига на квалифициран медицински персонал в селски, отдалечени и по-слабо развити райони, имат редица негативни последствия и върху самото функциониране на здравната система (Zurn, 2002). Като та-

кива могат да се изведат по-ниското качество и по-ниската „продуктивност“ на здравните услуги, закриването на някои болнични отделения и структури, големите листи на чакащите, недостигът на болнични легла, високата натовареност на спешните отделения и др. Географските вариации в човешките ресурси имат и критично значение за достъпа на населението до здравни услуги.

Един от специфичните аспекти на регионалните здравни неравенства са различията между селските и градските региони. Голям брой изследвания показват неравенствата в здравословното състояние между селското и градското население, както и по-високата смъртност сред жителите на селата (WHO, 2009; Levin, Leyland, 2006; Rampalon et al., 2006; Sun et al., 2008). В нашата страна също са правени проучвания в тази насока, които доказват както по-високи равнища на заболяемостта, така и по-голяма честота на рисковите фактори сред жителите на селата, което се обяснява предимно с различията в социално-икономическия статус между населението в селата и това, живеещо в градовете (Фесчиева и кол., 2006).

Наред с това, някои автори установяват, че населението на селските региони е по-малко склонно и много по-рядко използва услуги от доболничната помощ в сравнение с жителите на градовете (Lin, 2011). Обясненията на тези различия не са изненадващи. Те, от една страна, са свързани със социално-икономическите фактори и тяхното влияние – по-ниските доходи и образователно равнище, по-високата безработица, обезлюдяването на по-малките населени места, а от друга - се дължат и на спецификите на конструкцията на здравната система – ограниченото предлагане на здравни услуги в селските региони, недостига на лекари, трудностите при транспорта до градовете и незадоволителното равнище на превенцията и профилактиката (Riva et al., 2009; Monnat, Pickett, 2011). В нашата страна условията не са по-различни – големият брой незаети практики на общопрактикуващи лекари, разстоянието, което жителите на селата трябва да пътуват, за да използват медицинска помощ, по-високият брой неосигурени в селските райони са сред основните причини за по-ниската използваемост на услуги от доболничната помощ в България (Милева, 2002). Тези причини дават акцента на разделението между града и селото, което може да бъде



особено полезно за насочване на ресурсите в здравната политика и много по-лесно за предприемане на целенасочени и ефективни мерки за намаляване на здравните неравенства.

### **Заклучение**

Регионът е един от водещите детерминанти на здравето, както и на здравните неравенства, тъй като той създава и определя средата, в която хората живеят и работят. От него зависи и контекстът, в който възникват здравните неравенства, както и условията, които могат да доведат до тяхното задълбочаване или ограничаване.

В обобщение можем да изведем основните механизми, по се които възпроизвеждат регионалните различия в здравните индикатори и резултати:

1) Съществени разлики в здравния статус на населението в съответния регион;

2) Различия в самите характеристики на региона;

3) Културни характеристики и тяхното влияние върху здравното поведение на индивидите, както и консултациите на лекарите в това отношение;

4) Дисбаланса на публични и частни инвестиции в здравни и социални услуги и инфраструктура.

### **Използвана литература**

1. Атанасова В, Докова К, Ушева Н, Керековска А. (2013). България - регионални неравенства в смъртността. *Социална медицина*, 2, с. 21-23.
2. Милева М. (2002). Достъпност на извънболничната медицинска помощ в условията на здравна реформа. *Социална медицина*, 2, с. 17-19.
3. Фесчиева Н, Докова К, Powles J, Стоева К, Попова С, Керековска А. (2006). Социално-икономически статус и рискови фактори за сърдечно-съдови заболявания сред население на Варненска област – резултати от проучване „Хранене и инсулти Варна“. Сб. доклади от Юбилейна научна конференция „Дни на общественото здраве“, 5-7.10.2006, Плевен.

4. Bloom D, Sachs J. (1998). Geography, demography and economic growth in Africa. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, pp. 207-295.
5. Borrell C, Dell'Olmo MM, Serra G, Martinez-Beneito M, Gotsens M. (2010). Inequalities in mortality in small areas of eleven Spanish cities. *Health and Place*, 16, pp. 703-711.
6. Chen Z, Roy K, Haddix AC, Thacker SB. (2010). Factors associated with differences in mortality and self-reported health across states in the United States. *Health Policy*, 94, pp. 203-210.
7. Dahlgren G, Whitehead M. (1991). *Policies and strategies to promote social equity in health*. Stockholm: Institute for Future Studies.
8. Davey-Smith G, Neaton JD, Wentworth D, Stamler R, Stamler J. (1998). Mortality differences between black and white men in the USA: contribution of income and other risk factors among men screened for the Multiple Risk Factor Intervention Trial (MRFIT). *Lancet*, 351(9107), pp. 934-939.
9. Davidson R, Mitchell R, Hunt K. (2008). Location, location, location: The role of experience of disadvantage in lay perceptions of area inequalities in health. *Health and Place*, 14, pp. 167-181.
10. Dokova K, Usheva N, Atanasova V, Kerekovska A, Mircheva I, Popova S, Georgieva L, Laleva K, Feschieva N. (2013). Regional mortality inequities in Bulgaria in relation to socio-economic deprivation. *European Journal of Public Health*, 23, Suppl. 1, pp. 190-191.
11. Eibner C, Evans WN. (2005). Relative deprivation, poor health habits, and mortality. *Journal of Human Resources*, 40(3), pp. 591-620.
12. Elstad JJ. (2011). Does the socioeconomic context explain both mortality and income inequality? Prospective register-based study of Norwegian regions. *International Journal for Equity in Health* [online], 10:7. Available at: <http://www.equityhealthj.com/content/10/1/7>.
13. Fanga P, Donga S, Xiaoc J, Liud Ch, Fengc X, Wangb Y. (2010). Regional inequality in health and its determinants: evidence from China. *Health Policy*, 94, pp. 14-25.

14. Frohlich KL, Ross N, Richmond Ch. (2006). Health disparities in Canada today: Some evidence and a theoretical framework. *Health Policy*, 79, pp. 132-143.
15. Gakidou E, Murray C, Frenk J. (2000). Defining and measuring health inequality: an approach based on the distribution of health expectancy. *Bulletin of the World Health Organization*, 78(1), pp. 42-54.
16. Ghazal J, Gorman BK. (2010). Gender and health inequality. *Annual Review of Sociology*, 36, pp. 371-386.
17. Groenewegen PP, Westert GP, Boshuizen HC. (2003). Regional differences in healthy life expectancy in the Netherlands. *Public Health*, 117, pp. 424-429.
18. Jerrett M, Buzzelli M, Burnett RT, DeLuca PF. (2005). Particulate air pollution, social confounders, and mortality in small areas of an industrial city. *Social Science and Medicine*, 60(12), pp. 2845-2863.
19. Jürgens H. (2007). Healthy minds in healthy bodies: an international comparison of education-related inequality in physical health. *Scottish Journal of Political Economy*, 56(3), pp. 296-320.
20. Kawachi I, Kennedy BP, Gupta V, Prothrow-Stith D. (1999). Women's status and the health of women and men: a view from the States. *Social Science and Medicine*, 48(1), pp. 21-32.
21. Kawachi I, Kennedy BP. (1997). Health and social cohesion: why care about income inequality? *British Medical Journal*, 314(7086), pp. 1037-1040.
22. Kennedy BP, Kawachi I, Glass R, Prothrow-Smith D. (1998). Income distribution, socioeconomic status, and self-rated health in the United States: multilevel analysis. *British Medical Journal*, 317, pp. 917-921.
23. Kjellstrom T. (2008). *Our cities, our health, our future*. WHO Commission on Social Determinants of Health from the Knowledge Network on Urban Settings Acting on Social Determinants for Health Equity in Urban Settings, Kobe (Japan). Available at: [http://www.who.int/social\\_determinants/resources/knus\\_final\\_report\\_052008.pdf](http://www.who.int/social_determinants/resources/knus_final_report_052008.pdf).

24. Knight M. (2009). Inequalities in maternal health: national cohort study of ethnic variation in severe maternal morbidities. *British Medical Journal*, 338, p. 542.
25. Kravdal O. (2009). Mortality effects of average education: a multi-level study of small neighborhoods in rural and urban areas in Norway. *International Journal for Equity in Health*, 8:41. Available at: <http://www.equityhealthj.com/content/8/1/41>.
26. Krieger N. (2008). Ladders, pyramids and champagne: the iconography of health inequities. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 62(12), pp. 1098-1104.
27. Lee MC, Jones AM. (2007). Understanding differences in income-related health inequality between geographic regions in Taiwan using the SF-36. *Health Policy*, 83, pp. 186-195.
28. Levin KA, Leyland AH. (2006). A comparison of health inequalities in urban and rural Scotland. *Social Science and Medicine*, 62, pp. 1457-1464.
29. Lin YJ, Tian WH, Chen Ch. (2011). Urbanization and the utilization of outpatient services under National Health Insurance in Taiwan. *Health Policy*, 103, pp. 236-243.
30. Lohan M. (2007). How might we understand men's health better? Integrating explanations from critical studies on men and inequalities in health. *Social Science and Medicine*, 65 pp. 493-504.
31. Lochner K, Pamuk E, Makuc D, Kennedy B, Kawachi I. (2001). State-level income inequality and individual mortality risk: a prospective, multilevel study. *American Journal of Public Health*, 91(3), pp. 385-391.
32. Mackenbach JP, Kunst AE, Groenhouf F, Borgan JK, Costa G, Faggiano F, et al. (1999). Socioeconomic inequalities in mortality among women and among men: an international study. *American Journal of Public Health*, 89(12), pp. 1800-1806.
33. Mackenbach JP, Stirbu I, Roskam AJ, Schaap MM, Menvielle G, Leinsalu M, Kunst AE. (2008). Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries. *The New England Journal of Medicine*, 358, pp. 2468-2481.

34. Macintyre S, Ellaway A, Cummins S. (2002). Place effects on health: how do we conceptualise, operationalise and measure them? *Social Science and Medicine*, 55, pp. 125-139.
35. Macintyre D, Gilson L. (2000). Redressing dis-advantage: promoting vertical equity within South Africa. *Health Care Analysis*, 8(3), pp. 235-258.
36. Mangano A. (2010). An analysis of the regional differences in health care utilization in Italy. *Health and Place*, 16, pp. 301-308.
37. Mayer F, Ross N, Berthelot J, Wilkins R. (2002). Disability-free life expectancy by health region. *Health Reports*, 13, pp. 53-66.
38. Mitchell R, Gleave S, Bartley M, Wiggins R. (2000). Do attitude and area influence health? A multilevel approach to health inequalities. *Health and Place*, 6, pp. 67-79
39. Mitchell R. (2001). Multilevel modelling might not be the answer. *Environment and Planning, A* 33, pp. 1357-1360.
40. Monnat SM, Pickett CB. (2011). Rural/urban differences in self-rated health: Examining the roles of county size and metropolitan adjacency. *Health and Place*, 17, pp. 311-319.
41. Orbe T, Pesis-Katz I, Mukamel DB. (2004). Trends in geographic disparities in allocation of health care resources in the U.S. *Health Policy*, 68, pp. 223-232.
42. Oshio T, Kobayashi M. (2009). Income inequality, area-level poverty, perceived aversion to inequality, and self-rated health in Japan. *Social Science and Medicine*, 69, pp. 317-326.
43. Pampalon R, Martinez J, Hamel D. (2006). Does living in rural areas make a difference for health in Quebec? *Health and Place*, 12(4), pp. 421-35.
44. Pickett KE, Pearl M. (2001). Multilevel analyses of neighborhood socioeconomic context and health outcomes: a critical review. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 55(2), pp. 111-122.
45. Riva M, Curtis S, Gauvin L, Fagg J. (2009). Unravelling the extent of inequalities in health across urban and rural areas: Evidence from a national sample in England. *Social Science and Medicine*, 68, pp. 654-663.

46. Ross N, Wolfson M, Dunn J, Berthelot J, Kaplan G, Lynch J. (2000). Relation between income inequality and mortality in Canada and in the United States: cross sectional assessment using census data and vital statistics. *British Medical Journal*, 320, pp. 898-902.
47. Rueda S. (2012). Health inequalities among older adults in Spain: The importance of gender, the socioeconomic development of the region of residence, and social support. *Women's Health Issues*, 22(5), pp. 483-490.
48. Sacker A, Bartley M, Firth D, Fitzpatrick R. (2001). Dimensions of social inequality in the health of women in England: occupational, material, and behavioural pathways. *Social Science and Medicine*, 52, pp. 763-781.
49. Shelton N, Birkin M, Dorling D. (2007). Where not to live: geographic inequalities in mortality in Britain, 1981–2000. *Health and Place*, 12(4), pp. 557-569.
50. Shi L, Starfield B. (2000). Primary care, income inequality, and self-rated health in the United States: a mixed-level analysis. *International Journal of Health Services*, 30(3), pp. 541-555.
51. Stafford M, Marmot M. (2003). Neighbourhood deprivation and health: does it affect us all equally? *International Journal of Epidemiology*, 32, pp. 357-366.
52. Standing H. (1997). Gender and equity in health sector reform programmes: a review. *Health Policy and Planning*, 12, pp. 1-8.
53. Sun S, Chen J, Johannesson M, Kind P, Xu L, Zhang Y, Burstrom K. (2011). Regional differences in health status in China: Population health-related quality of life results from the National Health Services Survey 2008. *Health and Place*, 17, pp. 671-680.
54. Thomas B, Dorling D, Smith GD. (2010). Inequalities in premature mortality in Britain: observational study from 1921 to 2007. *British Medical Journal*, 341, pp. 36-39.
55. Turrell G, Mathers C. (2001). Socioeconomic inequalities in all-cause and specific-cause mortality in Australia: 1985–1987 and 1995–1997. *International Journal of Epidemiology*, 30(2), pp. 231-239.
56. Whitehead M. (1992). The concepts and principles of equity and health. *Int Journal of Health Services*, 22, pp. 429-445.

57. White K, Borrell LN. (2011). Racial/ethnic residential segregation: Framing the context of health risk and health disparities. *Health & Place*, 17, pp. 438-448.
58. Wilkinson RG. (1992). Income distribution and life expectancy. *British Medical Journal*, 304(6820), pp.165-168.
59. Wilkinson RG. (1997). Income, inequality and social cohesion. *American Journal of Public Health*, 87, pp. 104-106.
60. Wilkinson RG, Pickett KE. (2006). Income inequality and population health: a review and explanation of the evidence. *Social Science and Medicine*, 62, pp. 1768-1784.
61. World Health Organisation. (2009). *The European health report 2009. Health and health systems*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
62. Zhang X, Cook PA, Jarman I, Lisboa P. (2011). Area effects on health inequalities: The impact of neighbouring deprivation on mortality. *Health and Place*, 17, pp. 1266-1273.
63. Zurn P, Dal Poz M, Stilwell B, Adams O. (2002). *Imbalances in the health workforce: briefing paper*. Geneva: World Health Organisation. Available at: [http://www.who.int/hrh/documents/en/ imbalances\\_briefing.pdf](http://www.who.int/hrh/documents/en/ imbalances_briefing.pdf).

# АНАЛИЗ НА ФИНАНСОВОТО СЪСТОЯНИЕ НА ЛЕЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ ЗА БОЛНИЧНА ПОМОЩ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ОБЛАСТ ВАРНА

*Любомира Коева-Димитрова, Минчо Минев*

## FINANCIAL CONDITION ANALYSIS OF THE HOSPITALS IN VARNA REGION

*Lyubomira Koeva-Dimitrova, Mincho Minev*

### Abstract

The financial condition analysis aims to evaluate company's ability to fund its economic activity at a certain time or for a certain period of time. It relates to numerous financial indicators which could be use to assess the ability of the company to pay its current liabilities and to achieve sustainable development. It is important that the health care managers continuously monitor, analyze and forecast the degree of financial stability of their hospitals. This enables timely implementation of various anti-crisis measures and procedures. In this paper we analyze the financial condition of all eighteen hospitals registered in Varna region by using the information in their Financial statements for the past three years (2014-2016)

**Key words:** *financial condition analysis, financial analysis of hospitals, financial analysis in healthcare.*

Анализът на финансовото състояние е вид управленска дейност, имаща за цел да даде оценка относно възможността на предприятието да финансира своята дейност към определен момент или за определен период. Свързан е със следенето на икономически и финансови показатели, на база на които може да се направи заключение за способността на дадено предприятие да поема текущите си задължения и да се развива устойчиво. Резултатите от анализа на финансовото състояние представляват интерес най-вече за мениджмънта, за собствениците и за кредиторите на дадено предприятие, а когато говорим за лечебни заведения и за обществото като цяло. Предвид зачестилите случаи на лечебни заведения, изпитващи се-



риозни трудности с финансовото обезпечаване на дейността си, както и реална заплахата от фалит, считаме за необходимо да се анализира финансовото състояние на лечебните заведения за болнична помощ на територията на област Варна, с цел да се идентифицира тяхната обезпеченост с достатъчно ресурси за поддържане и устойчиво развитие на дейността им.

**Цел на доклада** е да се анализира финансовото състояние на лечебните заведения за болнична помощ на територията на област Варна за периода от 2014 до 2016 г.

**Обект на анализ** са 18 лечебни заведения за болнична помощ от област Варна, разделени условно в следните групи: **1-ва група – девет държавни и общински болници: МБАЛ с над 50% държавно участие** – в тази група попадат следните: „Многопрофилна болница за активно лечение Света Марина“ ЕАД, гр. Варна; „Многопрофилна болница за активно лечение – Варна“ ЕООД, гр. Варна към Министерство на транспорта и „Многопрофилна болница за активно лечение Света Анна – Варна“; **МБАЛ с над 50% общинско участие:** „Многопрофилна болница за активно лечение Царица Йоанна – Провадия“ и „Многопрофилна болница за активно лечение – Девня“; **СБАЛ с над 50% общинско участие:** „Специализирана болница по акушерство и гинекология за активно лечение „Проф. д-р Димитър Стаматов“; „Специализирана болница за активно лечение по пневмофтизиатрични заболявания; „Специализирана болница по очни болести за активно лечение Варна“ и Специализирана болница за активно лечение на онкологични заболявания „Д-р Марко Антонов Марков – Варна“; **2-ра група – девет частни болници:** „Многопрофилна болница за активно лечение „Майчин дом“ ЕООД, гр. Варна и „Многопрофилна болница за активно лечение – Еврехоспитал“; „Специализирана болница за активно лечение по кардиология“; „Специализирана болница за активно лечение по детски болести – доктор Лисичкова“; „Специализирана болница за активно лечение по кардиология – Кардиолайф“; „Специализирана болница за рехабилитация – Варна“; „Специализирана очна болница за активно лечение – доц. Георгиев“; „Специализирана хирургична болница за активно лечение – проф. Темелков“ и „Диализен център – проф. Ненов“.

**Предмет на анализ** са показатели за оценка на финансовото състояние на изследваните болници.

**Материал за изследване** – В настоящият доклад, основен източник на информация (материал) за анализа на финансовото състояние на изследваните болници в област Варна е Годишния финансов отчет (ГФО) на предприятието, публикуван в Търговския регистър. Субектът на анализа – анализаторът, е външен за лечебните заведения. Провежданият анализ на финансовото състояние също се явява външен за анализираните обекти. Ето защо, са използвани основно достъпните източници на финансово-счетоводна информация (годишен финансов отчет), които могат да бъдат намерени в публичното пространство. Анализът на финансовото състояние на изследваните болници обхваща три годишен период – от 2014 до 2016 г. При изследването и набирането на необходимите изходни данни за осъществяване на анализа, изследователят се сблъсква с редица ограничения и затруднения. Едно от тях е липсата на публикувани задължителни елементи на годишните финансови отчети, за определени години на някои лечебни заведения. Друго препятствие е, непредставянето на допълнителни справки и пояснения към ГФО от всички болници. За последното благодарителства и предоставената възможност за публикуване на ГФО в съкратена форма (съкратени баланс и ОПП) за някои групи предприятия, в които групи попадат и част от изследваните ЛЗ. Считаме, че тази законодателна възможност и възприемането ѝ от някои ЛЗ, в бъдеще допълнително ще затруднява анализа на финансовото им състояние от външни заинтересовани страни. Предвид широкият обществен интерес към финансовата стабилност на ЛЗ, би могло да се помисли за предприемане на законодателни инициативи в посока ограничаване правото на ЛЗ да публикуват своите ГФО в съкратена форма. Срещат се и неточно представени суми в отчетите (аритметични грешки, разминаване с доклад за дейността и т.н.). Това от своя страна поставя въпроса за качеството и полезността на предоставяната счетоводна информация в годишните финансови отчети.

**Методика на изследването** – използвани са някои от приложимите в отрасъл „Здравеопазване“ методи за общ и комплексен анализ на финансовото състояние.

Понятието „Финансово състояние“ се дефинира като „способността на предприятието да финансира дейността си. Финансовото състояние е съотношението между разполагаемите и необходимите финансови средства на предприятието към определен момент или за определен период. То е съвкупност от икономически и финансови показатели, характеризиращи способността на предприятието към устойчиво развитие, в т.ч. към поемане на финансовите му задължения.“ (НСС 2005) Ето защо, се счита (Тодоров, 2003, с. 63-64), че финансовото състояние предопределя не само обема и структурата на дейността, но същевременно е предпоставка за осъществяване на определен тип стопанска дейност. Доброто финансово състояние гарантира доходност и финансова независимост на предприятието, като заедно с това повишава конкурентноспособността му. То е предпоставка за висок имидж на лечебните заведения и има значение при привличане на високо квалифицирани медицински специалисти. Това съдейства за предоставяне на по-качествени медицински услуги и лечение, повишаващи удовлетвореността, както на пациентите, така и на лекарите и на обществото като цяло. Финансово стабилните болници не само привличат високо квалифициран персонал, но и предоставят възможност за непрекъснато обучение и повишаване на квалификацията. Стабилното финансово състояние дава възможност своевременно да се внедряват иновативни технологии в лечебните заведения, посредством закупуване на съвременна, високотехнологична апаратура, оборудване, медицински консумативи, лекарствени продукти и др. То е гаранция за висока ликвидност на активите, която има непосредствено отношение към дебиторската и кредиторската задължияност на болницата.

Основните показатели, които характеризират финансовото състояние на предприятието са: имуществената и капиталова структура, ликвидността и платежоспособността. Анализът на финансовото състояние може да бъде допълнен с показатели за анализ на рентабилността и ефективността на предприятието, които дават възможност на потребителя да прецени доколко рентабилни са болниците и каква е ефективността от тяхната дейност. Разбира се когато се говори за ефективност на лечебните заведения, следва да се има предвид соци-

алната функция, която изпълняват тези търговски дружества, насочена към опазване на здравето на населението от област Варна. Ето защо, при вземане на решения за допълнително финансиране или евентуално реструктуриране на държавни и общински лечебни заведения, водещо значение има именно тяхната социална функция.

Счита се (Касърова, 2013, с. 5), че компаниите с добро финансово състояние са съсредоточени върху постигане на конкретно определена цел, те са вътрешно съгласувани, инвестиционно привлекателни и ефективни. Външното проявление на финансовото състояние е платежоспособността, а вътрешното – финансовата устойчивост, отразяваща балансирането на паричните и стоковите потоци, на приходите и разходите, активите и пасивите, средствата и източниците за формирането им.

Следователно, анализът на финансовото състояние на лечебните заведения разкрива степента на обезпеченост с парични средства (ресурси) и какви са реалните възможности да се изплащат задълженията към кредиторите. От него зависят тенденциите в развитието на болниците, като „определя тяхната стратегия и тактика във финансовата дейност и установява зависимостта между лечебното заведение, пациентите, клиентите, доставчиците, финансиращите организации и кредиторите й“ (Коева-Димитрова, 2016, с. 47). Той е един от най-важните елементи на управленския процес, въз основа на който могат да се вземат реални и ефективни финансови решения. Представява процес на изследване на финансовото състояние и на основните финансови резултати от дейността на предприятието, с цел осигуряване на перспективното му развитие и разкриване на резерви за подобряване на дейността му.

Следва да се има предвид, че при анализа на ЛЗБП е необходим индивидуален подход за всяко отделно лечебно заведение поради факта, че влияние върху крайния финансов резултат, разходите и задълженията на ЛЗБП оказват следните фактори: големина и структура на лечебното заведение (scale economy); брой и вид на клинични пътеки по които работят лечебните заведения – „морален хазарт“, т.е. подбор на пациенти; влияние на лекарствената политика, провеждана от ЛЗБП свързана със заболяванията на пациента и с

изискванията на медицинските стандарти и КП; наличието на спешно отделение – пакет спешност; избор на пациента – движение между отделните региони. Ето защо, за целите на настоящото изследване сме разделили изследваните болници в две основни групи, в зависимост от собствеността и профила на лечебните заведения.

В сферата на здравеопазването се използва определен модел за класификация на болниците с над петдесет на сто държавно участие в капитала, според тяхното финансово състояние, основан на т.нар. анализ на капиталовата адекватност. Този модел е описан и представен в доклад на МЗ (Комисия по здравеопазването, 2014), като държавните болници са разделени условно в четири групи: в добро финансово състояние; в относително стабилно финансово състояние; във високо рисково финансово състояние; със задълбочен процес на декапитализация (виж таблица 1). В доклада, класификацията на лечебните заведения за болнична помощ – търговски дружества е направена на база годишните финансови отчети за 2014 г., като за основни показатели са използвани „изискванията на Търговския закон за действия при настъпване на определени икономически критерии“ (Комисия по здравеопазването, 2014) .

*Таблица 1*

**Модел за общ анализ на финансовото състояние на база на капиталовата адекватност, според МЗ**

	<b>Показатели</b>	<b>Мерки</b>
ТД в добро финансово състояние	Чистата стойност на собствения капитал (ЧССК) е по-голяма от стойността на записания капитал, като същевременно нямат натрупани загуби от минали години и текущия финансов резултат за 2016 г. е печалба	не е необходима намеса от страна на МЗ, в качеството му на собственик или основен акционер, по отношение на преобразуване, преценка на активите или намаляване на капитала
Търговски дружества, които са в относително стабилно финансово състояние	Чистата стойност на собствения капитал (ЧССК) е по-голяма от стойността на записания капитал, но отчитат отрицателен общо финансов ре-	не е необходима намеса от страна на МЗ, в качеството му на собственик или основен акционер, по отношение

	зултат, който не надвишава $\frac{1}{2}$ от записания капитал (за ЕАД и АД) и $\frac{1}{4}$ от записания капитал (за ЕООД)	на преобразуване, преоценка на активите или намаляване на капитала
Високо рискови ТД по отношение на финансовото състояние	размерът на собствения капитал /или чистата стойност на имуществото/ е спаднал под размера на вписания капитал (декапитализирани), <b>или</b> размерът на загубите е надхвърлил посочените в чл. 138, ал. 3 (общата им натрупана загуба е над $\frac{1}{4}$ от записания капитал – за ЕООД) или чл. 222, ал. 3 от Търговския закон /ТЗ/ (общата им натрупана загуба е над $\frac{1}{2}$ от записания капитал – за ЕАД и АД)	необходима намеса от страна на МЗ, в качеството му на собственик или основен акционер, в определен срок по отношение на преобразуване, преоценка на активите или намаляване на капитала или по отношение на изготвяне на оздравителни мерки и програми.
Високо рискови ТД със задълбочен процес на декапитализация	размерът на собствения капитал е спаднал под размера на вписания капитал (със задълбочен процес на декапитализацията) <b>и</b> размера на загубите е надхвърлил посочените в чл. 138, ал. 3 (общата им натрупана загуба е над $\frac{1}{4}$ от записания капитал – за ЕООД) или в чл. 222, ал. 3 от ТЗ (общата им натрупана загуба е над $\frac{1}{2}$ от записания капитал- за ЕАД и АД).	Необходими мерки по отношение на преобразуване, преоценка на активите или намаляване на капитала, както и изискване за изготвяне на оздравителни мерки, програми или индивидуални погасителни планове, чрез прилагането на индивидуален подход за всяко от посочените ЛЗБП, поради различният им характер и специфика на дейност. Мониторинг по отношение на финансовите показатели и дисциплина

Резултатите от прилагането на посоченият по-горе модел, към изследваните в настоящия доклад ЛЗ, показва, че добро финансово състояние се наблюдава и то през целия изследван период при девет

(50%) от тях. Осем от деветте болници в добро финансово състояние са частни и само една от тях е с преобладаваща общинска собственост. Относително стабилно финансово състояние се наблюдава за 2014 и 2015 година само при УМБАЛ Света Марина и СБАГАЛ „Проф. д-р Димитър Стаматов”. Високо рисково, според посоченият модел, е финансовото състояние на МБАЛ Света Анна за целият изследван период. Такива са показателите и за СБОБАЛ Варна за тригодишният период на анализа, както и на УМБАЛ Света Марина за 2016. Интересен е факта, че ако към величината на ЧСК на последните две ЛЗ се прибави и стойността на получените финансираня, то тяхното финансово състояние преминава в относително стабилно. Основания за подобен подход се срещат и в други публикации по темата (вж. Коева-Димитрова, 2016, с. 96). В най-тежкото финансово състояние – високо рисково със задълбочен процес на декапитализация, през целият изследван период са пет ЛЗ. Това са МБАЛ Царица Йоанна – Провадия, СБАЛ по Кардиология ЕАД – Варна, СБАЛПФЗ, МБАЛ – Варна към Министерството на транспорта и МБАЛ гр. Девня. Такова е и финансовото състояние на СБАГАЛ „Проф. д-р Димитър Стаматов за 2016 година, но когато към стойността на ЧСК се прибави тази, на получените финансираня, то преминава към високо рисково. Може да се обобщи, че в близо 39% (седем от осемнадесетте) от изследваните ЛЗ се налага предприемане на мерки от страна на ръководството и/или собствениците в насока на преобразуване, преоценка на активите или намаляване на капитала.

При оценката на финансовото състояние на лечебните заведения за болнична помощ с над петдесет на сто държавно участие в капитала, според методиката на МЗ, се прави и анализ на рентабилността на база на годишните финансови отчети. Целта на този анализ е, „да се покаже как конкретното лечебно заведение с приходите, които получава от своята дейност, възстановява извършените разходи и реализира печалба, като по този начин се онагледят конкретното финансово състояние“ (Комисия по здравеопазването, 2014). Резултатите от проведения анализ, са докладвани от Заместник министъра на МЗ, като е направена класификация на болниците

с над 50% държавно участие, според тяхното финансово състояние, в зависимост от т.нар. рентабилност на приходите и реализирания финансов резултат. Показателите за рентабилност на приходите, са получени като съотношение между реализирания финансов резултат и получените приходи. В таблица 1 сме обобщили и представили критериите, характеризиращи финансовото състояние на една държавна болница като добро, задоволително или лошо (според МЗ в цитираният доклад), като сме извели средни стойности на показателите за анализиранияте болници за 2014 г., на база на представените в доклада на Зам.министъра данни.

Таблица 2

**Показатели за класификация на болниците с над 50% държавно участие, според тяхното финансово състояние**

<b>Финансово състояние</b>	<b>Описание</b>	<b>Значение / Средна стойност на коеф. за рентабилност на приходите за 2014 г.</b>
Добро финансово състояние	Получените приходи да покриват извършените разходи като се генерира положителен финансов резултат. Т.е. Приходи > Разходи	Добра рентабилност. Стойности между 0.01 и 0.16 Средна стойност – 0.03
Задоволително финансово състояние	Получените приходи покриват извършените разходи, като не се генерира минимален положителен финансов резултат	Ниска рентабилност Средна стойност – 0.00
Лошо финансово състояние	получените приходи не покриват извършените разходи, и генерират отрицателен финансов резултат и за които следва да се приложат оздравителни програми	Отрицателна рентабилност



Резултатите от анализа на МЗ показват, че през 2014 г., 16 МБАЛ са в добро финансово състояние, 16 са със задоволително финансово състояние, а 30 са в лошо финансово състояние и се налага предприемане на спешни мерки, свързвани с оздравяване на тези лечебни заведения за болнична помощ с над 50% държавно участие. При прилагане на тази методика към изследваните от нас ЛЗ се получават следните обобщени резултати. В добро финансово състояние за целият период са пет ЛЗ. СБ по рехабилитация, СОБАЛ Доц. Георгиев, СБАЛДБ д-р Лисичкова, СБАЛ Кардиология – Варна и МБАЛ „Майчин дом“. В отделни години добро финансово състояние се наблюдава и при МБАЛ Царица Йоанна – Провадия (2014 и 2015), СБАГАЛ Проф. д-р Димитър Стаматов (2014), СБАЛК – Кардиолоаиф (2014 и 2015), СБАЛОЗ „д-р Марко Антонов“ (2015). В задоволително финансово състояние, на база този модел са СБАЛПФЗ (2015), СБОБАЛ – Варна (2014 и 2015), СХБАЛ „Проф. Темелков“ (2014), Диализен център – Проф. Ненов (2016), МБАЛ Света Анна (2015 и 2016) и СБАЛОЗ „д-р Марко Антонов (2016). Лошо, при съобразяване с този модел, е финансовото състояние през целият период на МБАЛ – Варна при Министерство на транспорта и МБАЛ – гр. Девня. В отделни периоди в лошо финансово състояние са изпадали СБАЛПФЗ (2014 и 2016), СБОБАЛ – Варна (2016), СХБАЛ проф. Темелков (2015), МБАЛ Еврехоспитал (2014 и 2015), МБАЛ Света Анна (2014) и СБАЛОЗ „д-р Марко Антонов“ (2014). Следва да отбележи, че показателите за рентабилност, обикновено се разглеждат като допълващи общата оценка на финансовото състояние, поради което не следва да се използват самостоятелно.

Показателите за ликвидност отразяват възможностите на дадено търговско дружество да покрие задълженията си в даден момент. Според МЗ, коефициентите на обща и бърза ликвидност дават твърде условна оценка за платежоспособността на дадена фирма поради включване на бавно /и дори трудно/ ликвидни активи, поради което, основно анализират коефициентът на абсолютна ликвидност, отразяващ възможността дружеството да покрие задълженията си в даден момент (балансова дата). При коефициент на ликвидност над 1 е много по-малка вероятността дадено търговско дружество да из-

падне в състояние на невъзможност да обслужва задълженията си. В този смисъл, лечебните заведения-търговски дружества с над 50 на сто държавно участие в капитала, чийто коефициент на абсолютна ликвидност към 31.12.2014 г. е над 1, са близо 1/3. Такива, по наше мнение доста високи нива на този показател, са успели да поддържат през целия изследван период следните пет ЛЗ: МБАЛ „Майчин дом”, СБОБАЛ – Варна, СБ по рехабилитация – Варна, СОБАЛ – доц. Георгиев и СХБАЛ „проф. Темелков”. В отделни периоди това е валидно и за СБАЛК Кардиолоайф (2015 и 2016), Диализен център „д-р Ненов” (2014 и 2015) и МБАЛ Еврехоспитал (2014).

Безспорно, способността да се предвижда евентуален икономически неуспех на дадена организация, в т.ч. на лечебните заведения е от значение както за мениджмънта и собствениците на дружеството, така и за кредиторите, служителите и пациентите на това лечебно заведение. Въпросът, който вълнува заинтересованите страни е съществуват ли и други, освен посочените до тук показатели, и кои са предупредителните сигнали за евентуален провал. Такива сигнали обикновено се забелязват няколко години по-рано, като внезапна и/или неочаквана криза или фалит обикновено е нещо необичайно. В специализираната литература съществуват и други методи и препоръки за използването на различни формални и неформални критерии за анализ и оценка на нарушенията в икономическата устойчивост на дадена организация и за предвиждане на опасността от банкрут. Тук трябва да се отбележи, че нарушаването на икономическата устойчивост на организацията води до криза, чието крайно проявление е банкрутът или закриването на тази организация.

Налице са и други методики за общ анализ на финансовото състояние. Трифон Трифонов (Трифонов, Трифонова, 2001, стр. 36) дефинира четири модела на зависимостта между дълготрайни и краткотрайни активи, от една страна, и собствения и привлечения капитал, от друга. Те изразяват четири основни финансови състояния на предприятието: много добро, добро, напрегнато и лошо. Моделите на балансовите зависимости се конкретизират по следните критерии:

рии: собствен оборотен капитал за придобиване на дълготрайни и краткотрайни активи: Собствен капитал – Дълготрайни активи; оборотен капитал: Краткотрайни активи – Краткосрочни пасиви; съотношението между собствен и привлечен капитал, познато още като коефициент на финансова автономност. Под привлечен капитал се разбира сборът от дългосрочните и краткосрочните пасиви на предприятието, т.е. пасивите на предприятието .

Ще приложим описаните от Трифонов модели на балансови зависимости, за да определим общото финансово състояние на анализиранияте ЛЗ. За тази цел, ще използваме предложена от Любомира Коева (Коева-Димитрова, 2016, с. 195) група от неравенства, за по-лесно изчисляване и възприемане на критериите за определяне на модела финансово състояние. Възприемаме идеята, че изследваните балансови зависимости (абсолютни стойности), могат да бъдат представени и чрез следните коефициенти (отношения):

✚ коефициент на покритие на ДА със СК = СК/ДА

✚ коефициент на обща ликвидност = КА/КП

✚ коефициент “Дълг към СК” = П/СК

На база на различните стойности на тези съотношения и комбинациите между тях са изведени и четири модела на финансово състояние:

➤ **Модел №1** – много добро финансово състояние – при него  $СК/ДА > 1$ ;  $КА/КП > 1$  и  $П/СК < 1$

➤ **Модел №2** – добро финансово състояние – при него  $СК/ДА = 1$ ;  $КА/КП > 1$  и  $П/СК < 1$

➤ **Модел №3** – напрегнато финансово състояние – при него  $СК/ДА < 1$ ;  $КА/КП > 1$  и  $П/СК = 1$

➤ **Модел №4** – лошо финансово състояние – при него  $СК/ДА < 1$ ;  $КА/КП < 1$  и  $П/СК > 1$

Следва да се има предвид, че представената по-горе методика не е в състояние да обхване широката гама от комбинации между стойностите на посочените коефициенти. Често срещано явление при прилагането ѝ е невъзможността дадено предприятие да попадне в някоя от така очертаните комбинации. При наличие на такава ситуация анализаторът следва да подходи експертно и да прибегне

до анализирането на допълнителна информация и изчисляването на допълнителни коефициенти, на база на които да вземе отношение относно финансовото състояние на дружеството. В такива случаи е удачно да се посочи между кои два от посочените модела се намира дружеството.

При прилагане на тази методика към изследваните в доклада ЛЗ се откриха следните по-важни резултати. В много добро финансово състояние и за трите изследвани години са четири ЛЗ – СБАЛДБ Лисичкова, СБ по рехабилитация – Варна, СОБАЛ доц. Георгиев и СХБАЛ проф. Темелков. В някои от годините в много добро финансово „здраве” са и УМБАЛ Света Марина (2016), МБАЛ Майчин дом (2014 и 2015), Диализен център проф. Ненов (2016), МБАЛ Еврехоспитал (2014 и 2016) и СБАЛОЗ д-р Марко Антонов (2015 и 2016). Между много добро и добро е финансовото състояние само на МБАЛ Майчин дом за 2016 година. Между напрегнато и добро е то за целият период при СБОБАЛ – Варна. Ако обаче включим във величината на СК и сумата на получените финансираня, то попадаме в хипотезата на много добро финансово състояние, съобразно методиката. Напрегнато е финансовото състояние на УМБАЛ Света Марина за годините 2014 и 2015. Такова е то и за СБАЛК Кардиолайф през 2016 година. Ако и към СК на УМБАЛ Света Марина се прибавят и получените финансираня, то финансовото състояние за 2014 и 2015 би се класифицирало като добро. Между напрегнато и лошо за целият период е финансовото състояние на пет ЛЗ: СБАГАЛ проф. д-р Димитър Стаматов, МБАЛ Варна при Министерство на транспорта, МБАЛ Девня, и МБАЛ Света Анна. Показателно е, че ако към СК на СБАГАЛ д-р Стаматов прибавим и финансиранята, то финансовото състояние преминава към много добро за 2014 и 2015 и към напрегнато за 2016. От напрегнато към лошо финансово състояние са били още СБАЛК Кардиолайф (2014 и 2015), Диализен център Варна (2014 и 2015), МБАЛ Еврехоспитал за 2015 и СБАЛОЗ д-р Марко Антонов през 2014. В лошо финансово състояние и през трите изследвани години са се намирали МБАЛ Царица Йоанна – Провадия, СБАЛ по Кардиология – Варна и СБАЛПФЗ – Варна.

Можем да обобщим, че при прилагането на различните методи се получават различни оценки на финансовото състояние на едни и същи лечебни заведения. Наблюдават се значителни различия и между степента на финансово здраве на частните и на държавните и общински болници. Причините за това са много, например, различието в основната цел на една частна компания, а именно, да реализира и максимизира положителен финансов резултат, докато държавните и общински предприятия обикновено не целят печалба, а главно покриване на общите разходи. Поради това, често се налага държавните и общински болници да бъдат финансирани от принципала. Освен това, частните болници могат да избират финансово изгодните клинични пътеки, за които да сключат договор с НЗОК, имат по-гъвкав мениджмънт и т.н. Ето защо, не е изненадващ факта, че за анализирания период, почти всички частни болници попадат в групата на тези, с „добро“ и „много добро“ финансово състояние, за разлика от повечето държавни и общински лечебни заведения, които се класифицират с „лошо“ и „много лошо“ финансово състояние. Независим от това, попадането на дадено ЛЗ в категорията на тези в лошо, напрегнато или високо рисково (според прилаганата конкретна методика) финансово състояние би следвало да се отчете като предупреждение за собственика и мениджмънта на даденото ЛЗ за предприемане на необходимите мерки за справянето с тази неблагоприятна ситуация. Особено притеснителни са случаите на лечебни заведения, попадащи в най-ниските скали на финансово състояние при всички разгледани методики. Такива са МБАЛ Царица Йоанна – Провадия (общинска), СБАГАЛ проф. д-р Димитър Стаматов (общинска), СБАЛПФЗ – гр. Варна (общинска), МБАЛ – Варна към Министерството на транспорта (държавна) и МБАЛ – гр. Девня (общинска). Отговорните за управлението на тези ЛЗ органи следва да изследват задълбочено факторите довели до неблагоприятното им финансово състояние, да набележат и спешно да пристъпят към изпълнение на конкретни мерки за неговото подобряване, за да избегнат допълнителното задълбочаване на проблемите, което от своя страна би могло да доведе и до преустановяване на дейността им.

В заключение може да се посочи, че оценката на финансовото състояние на лечебните заведения е трудоемка и комплексна задача. От правилното решаване на тази задача може да зависи навременното предприемане на мерки, които да обезпечат функционирането на лечебните заведения и тяхното устойчиво развитие в динамичната конкурентна среда, в която оперират и изпълняват общественозначимата си дейност. В настоящият доклад бяха приложени само някои от редицата разработени методики за анализ на финансовото състояние. Видно от резултатите е, че в зависимост от прилаганата методика едни и същи ЛЗ за едни и същи отчетни периоди получават коренно различни по вид оценки за финансовото си състояние. Това извежда на преден план въпроса коя е „правилната“ методика и съществува ли въобще универсална такава. Безспорен е практико-приложният принос на всяка от приложените в доклада методики. Наред с това обаче са налице и редица резерви за тяхното подобряване и адаптиране към разнородната стопанска практика и в частност към спецификите на сектора здравеопазване. В тази връзка, считаме за необходимо първо, да се разработи нова методика за комплексен анализ на финансовото състояние на лечебните заведения, която от една страна да е съобразена с научните постижения в сферата на финансово-счетоводния анализ и от друга страна да отчита спецификите на отрасъла и второ, да се създаде единна информационна база данни с финансово-счетоводни показатели, както на отделните лечебни заведения, така и на осреднени стойности на показателите за различните групи лечебни заведения.

### **Използвана литература**

1. Постановление № 394 от 30 декември 2015 г. за изменение и допълнение на Националните стандарти за финансови отчети за малки и средни предприятия, приети с Постановление № 46 на Министерския съвет от 2005 г., Държавен вестник, бр. 3, 12.01.2016 г.
2. Тодоров, Г. Финансово-счетоводен анализ, ИК „Стено“ Варна. 2003
3. Касърова В., Модели и показатели за анализ на финансовата устойчивост на компанията, Нов български университет, 2003 ([http://eprints.nbu.bg/637/1/FU\\_1\\_FINAL.pdf](http://eprints.nbu.bg/637/1/FU_1_FINAL.pdf))

4. Коева-Димитрова, Л. Анализ на финансовото състояние на диагностично-консултативните центрове – методични и приложни аспекти. МУ-Варна, ИК „Стено“, 2016.
5. Анализ на финансово-икономическото състояние и медикостатистическите показатели в лечебните заведения-търговски дружества, в които министърът на здравеопазването упражнява правата на държавата, както и извършване анализ на задълженията, в т.ч. и на просрочените, 2014 г., <http://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/members/2340/reports/ID/5586>
6. Трифонов, Т., Трифонова, С., Финансов анализ на фирмата, София, Сиела, 2001

# ПРОБЛЕМИ С ОСИГУРЯВАНЕТО НА ДОСТЪПА ДО АПТЕЧНА МРЕЖА В СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ РЕГИОН

*Валерия Николова*

## PROBLEMS IN ACCESS TO PHARMACIES IN NORTHEAST REGION

*Valeriya Nikolova*

### Abstract

Bulgaria is a leading country in Europe by number of pharmacies per capita. However they are irregularly distributed. Pharmacies are concentrated mostly in the big cities while there is a lack of pharmacies in the smaller towns and villages. There are numerous places in Northeast region where population has no access to a pharmacy. According to the NHIF and RHI data the Northeastern region has 31 municipalities where people have no twenty-four hour access to a pharmacy and 7 municipalities without access to pharmacy which works with the NHIF.

*Key words: access, pharmacy, Northeast region, Bulgaria.*

### Въведение

Според Световната здравна организация (СЗО), всяка страна трябва да има национална лекарствена политика, която да осигурява достъп, качество и рационално използване на лекарствата като част от целите на здравна политика (WHO Geneva, 2001).

Наличието на бариери в достъпа до лекарства поражда значителни здравни неравенства и излага на риск здравето състояние на гражданите.

Аптеките са ключово звено от здравната система на една страна. Те предоставят първична грижа като консултации при прием на лекарствата, имунизации, препоръки при закупуването и употребата на продукти без лекарско предписание, здравно образование и промоции (Ward et al., 2014). В редица случаи в тях се предлагат допълнителни услуги като мерене на кръвно, възможност за консул-



тация със специалист или различни програми за превенция за профилактика на социално-значимите заболявания.

Фармацевтите, работещи в аптеките са важен фактор от здравната система на една страна (Bates et al., 2016). Те играят ключова роля в предоставянето на навременни и качествени здравни услуги. Пациентите често се консултират с тях от гледна точка на предписаната терапия от лекар, начина на прием на лекарствата, препоръка при закупуването на продукти без лекарско предписание и др. Също така наличието на аптека в малките региони играе ключова роля от гледна точка на допълнителните услуги, от които може да се възползва населението, като мерене на кръвно, консултация по различни здравни въпроси, имунизация, правилен прием на медикаменти и др. (Gail et al., 2014).

В международен план, резултатите показват, че голям процент от аптеките се намират в големите региони, за разлика от малките (Chau et al., 2017). В няколко европейски страни, броят на новооткритите аптеки в градовете бележи значителен ръст за разлика от селските райони след отпадането на държавната регулацията, контролираща аптечния пазар. Тази тенденция на „градски клъстеринг“ се отчита във всички страни, където вече липсва регулация от страна на държавата (Vogler et al., 2014). Това води до наличието на бариера с географската дистанция и достъпа до аптечна мрежа за жителите на малките населени места.

Намалената близост до аптеки и респективно до фармацевт, води до затруднение с достъпа до нужни лекарства, правилна консултация и навременно лечение. В някои случаи се налага лекарите да отделят малки количества лекарства за пациентите, които не могат физически да достигнат до аптечна мрежа (Norris et al., 2014).

Поради задълбочаване на проблема с географската затрудненост до аптечна мрежа и лекарства в световен мащаб, двамата учени Куато (Qato et al., 2014) и Амстиславски (Amstislavski et al., 2012) използват термините „аптечна пустиня“ и „лекарствена пустиня“ за местата със затруднен достъп до аптека и лекарства.

Ограничената покупателна способност на дадени групи от населението също се явява съществена причина за наличието на неравенства в достъпа до аптечна мрежа (Casey et. al., 2002). Най-

засегнатите групи са хората с намалени доходи, тези в нетрудоспособна възраст и безработните. Намалената платежоспособност води до невъзможност за закупуване на цялата предписана терапия от лекар. В резултат от това, възрастните хора сами регулират дозата на лекарството си, за да стигне за по-продължителен период от време. Друга тенденция в тази насока е пациента да не закупува всички лекарства, а само тези, които са “най-важните”. Приемането на цялата предписана терапия е от особена важност при наличието на хронични, спешни и неотложни състояния. Неспазването на предписания прием излага на риск здравето на пациента, което може да доведе до влошаване на състоянието му и нуждата от хоспитализация. Това само по себе си показва сериозността на проблема с финансовата бариера в достъпа до аптеки.

**Цел:** Целта на настоящото проучване е да се изследва достъпа на населението до аптечна мрежа в Североизточния регион на планиране в България.

**Методи и материали:** Изследването се основава на анализ на достъпната научна литература в областта на факторите, обуславящи достъпността до лекарства, анализ на нормативни актове, регулиращи аптечния пазар в България и анализ на данни за доходите, заболяемостта и осигуреността на населението с аптеки в Североизточния регион.

### **Фактори, обуславящи достъпността в аптечна мрежа**

Достъпността до аптечна мрежа се определя от няколко фактора:

- Географската наличност е важна детерминанта на достъпа до аптеки и лекарства. Различни проучванията показват, че **географският достъп** до аптеки зависи от няколко фактора като социоекономически детерминанти, включително нивата на лишения, сегрегацията на общността, природните ограничения и степента на градоустройството, спрямо отдалечеността (Domnich et al., 2016). Затруднената географска достъпност е най-присъща за малките и планински населени места. Характерното за тези области е население, съставено основно от възрастни хора. За тях наличието на близка аптека е от изключителна важност, поради факта че значима част от тях са хронично болни или трудноподвижни.

Друг проблем свързан с географската дистанция е, че на гражданите често им се налага да пътуват с превозно средство до най-близката аптека в околността. Характерно за аптеките в отдалечените места е малкият асортимент от лекарства и липсата на точно предписания медикамент. В тези случаи, доставката му се осъществява след предварителна заявка до няколко дни, което налага повтарящото пътуване на пациента.

- Друго проучване посочва, че бариерата с географската дистанция и пътуването с превозно средство до най-близката аптека е по-малко важен фактор за пациентите, за разлика от **финансовата ограниченост** (Casey et. al., 2002). Намалените финансови възможности са характерни за жителите на малките градски и селски региони, където населението е съставено основно от възрастни хора. Финансовата бариера е предпоставка за редуциране при закупуването на предписаната терапия. По този начин пациентите са възпрепятствани да се лекуват правилно, което излага на риск здравословното им състояние.

- Достъпността до аптеки се разглежда и от гледна точка на **работно** им **време** (Vogler et. al., 2014). Тук е определящо дали аптеките работят с удължено работно време, дали работят през почивните и празнични дни и дали са с денонощен режим на работа. Денонощният и удълженият режим на работа са характерни за аптеките, работещи в големите населени места, където има голям брой лечебни заведения и засилена конкуренция между аптеките. В малките региони често се забелязва липсата на денонощна аптека и такава, която да работи през почивните и празнични дни. За овладяването на този проблем, в някои от тези места фармацевтите работят повече от официалните часове, за да предоставят нужната грижа на населението (Casey et al. 2002).

- Друго твърдение посочва, че равнопоставеността в достъпа до лекарства не се определя само от достъпността, а също така и от **своевременността и надеждността**, които се изразяват в навременната доставка на медикаменти от производителя до потребителя (Deloitte Access Economics, 2011). Характерно за аптеките в малките региони е наличието на малък асортимент и честата липса на лекар-

ства. Обичайна практика за доставянето на предписаната терапия на пациента е чрез предварителна заявка в рамките на ден-два. Това от своя страна води до забавяне на приема на терапията и може да доведе до влошаване на здравното състояние на болния.

### **Проблеми при осигуряване на достъпа до аптечна мрежа в Североизточния регион**

#### *Демографски, икономически и здравни данни*

Североизточният регион се формира от областите Варна, Добрич, Търговище и Шумен. В него са включени общо 34 общини. Към 31.12.2016 г. броят на населението на региона, според данни на Националния статистически институт (НСИ) е 939 262 души, което съставлява 13,22% от населението на страната. Показателите за последните пет години (таблица.1), показват намаляване на населението в градовете Добрич, Търговище и Шумен.

*Таблица 1*

#### **Население на Североизточния регион в брой**

<b>Област</b>	<b>2012</b>	<b>2013</b>	<b>2014</b>	<b>2015</b>	<b>2016</b>
Варна	473415	474076	473804	472926	472654
Добрич	186445	184680	182808	180601	↓178438
Търговище	118786	117719	116420	115211	↓113694
Шумен	178814	178061	176925	175720	↓174476

*Източник: Национален статистически институт, 2017.*

Брутният вътрешен продукт (БВП) на региона възлиза на 10% от този на страната (НСИ). Броят на наетите лица е най-висок в област Варна, а най-нисък в област Търговище. Според данни на НСИ за периода 2011 - 2015 г., броят на наетите лица бележи ръст единствено в област Варна, в останалите три района се отбелязва спад. Средната годишна заплата (НСИ) в региона за периода 2011-2015 г. се е увеличила с 80%, най-осезаемо само в област Варна.

Според данни от Националната здравна карта (НЗК) , водещите причини за заболяемост на населението в областите Варна, Добрич, Търговище и Шумен са болести на органите на кръвообращението, болести на дихателната система и болести на пикочо-половата система. Най-често пациентите в региона са хоспитализирани (НЗК) за лекуване от новообразувания, болести на органите на кръвообращението и болести на храносмилателната система. Трите водещи причини в района за смъртност са новообразуванията, болести на органите на кръвообращението и дихателната система (НСИ). За изброените заболявания е характерно, че те често хронифицират и редовният прием на медикаменти е от изключително значение за облекчаване на състоянието на болните. Това би затруднило живущите в населени места, в които достъпа до аптечна мрежа е затруднен.

### *Достъпност до аптечна мрежа*

България е на едно от челните места по осигуреност с аптеки на глава от населението. Въпреки това съществуват региони, в които населението няма достъп до аптека. Причината е, че тяхната концентрация е в големите градове, за разлика от малките населени места.

Според Закона за лекарствените продукти в хуманната медицина (ЗЛПХМ), аптеки могат да откриват физически или юридически лица, които имат договор с магистър-фармацевт. Един собственик не може да открива повече от четири аптеки. Помощник-фармацевтите също могат да разкриват аптеки, но само в населени места до 5000 души, при условие, че на територията на това населено място няма друга аптека.

Регистрираните аптеки в България според данни на Изпълнителната агенция по лекарствата (ИАЛ) към 04.10.2017 г. са 4194, от които 3991 частни аптеки и 203 болнични. Броят на регистрираните частните аптеки в Североизточния регион са 356 (таблица 2), като най-голям процент от тях се намират в областните градове Варна, Добрич, Шумен и Търговище. Броят на опериращите национални и регионални вериги в региона са общо 75, разположени в гр. Добрич (11), гр. Варна (50), Шумен (11), Търговище (3). Регистрираните

дрогерии в региона (РЗИ) са 37, разпределени в следните области – Добрич – 10, Търговище – 10, Шумен – 6, Варна – 11.

Таблица 2

**Брой на регистрираните аптеки в Североизточния регион**

Област Варна		Област Добрич		Област Търговище		Област Шумен	
Аврен	4	Балчик	5	Антоново	0	Велики Преслав	5
Аксаково	3	Генерал Тошево	2	Омуртаг	4	Венец	1
Белослав	2	Добрич	33	Опака	1	Върбица	3
Бяла	2	Каварна	2	Попово	10	Каолиново	1
Варна	181	Крушари	0	Търговище	19	Каспичан	3
Ветрино	1	Тервел	2			Никола Козлево	1
Вълчи дол	1	Шабла	3			Нови пазар	5
Девня	5					Смядово	2
Долни чифлик	4					Хитрино	1
Дългопол	2					Шумен	42
Провадия	4						
Суворово	2						
<b>Общо</b>	<b>211</b>		<b>47</b>		<b>34</b>		<b>64</b>

*Източник: Изпълнителна агенция по лекарствата, 2017.*

Неравномерното разпределение на броя на аптеките на глава от населението в Североизточния регион показва наличието на неравенства между жителите в големите и малките райони (таблица 3).

## Брой жители на една аптека

Област Варна		Среден брой жители на една аптека	Област Добрич		Среден брой жители на една аптека	Област Търговище		Среден брой жители на една аптека	Област Шумен		Среден брой жители на една аптека
Аврен	4	2387	Балчик	5	3975	Антоново	0	0	Велики Преслав	5	2515
Аксаково	3	6989	Генерал Тошево	2	6798	Омуртаг	4	5288	Венец	1	7084
Белослав	2	5316	Добрич	33	2588	Опака	1	6185	Върбица	3	3461
Бяла	2	1656	Каварна	2	7197	Попово	10	2620	Каолиново	1	12561
Варна	181	1901	Крушари	0	0	Търговище	19	2865	Каспичан	3	2517
Ветрино	1	4951	Тервел	2	7777				Никола Козлево	1	6135
Вълчи дол	1	9597	Шабла	3	1537				Нови пазар	5	3281
Девня	5	1739							Смядово	2	3093
Долни чифлик	4	4690							Хитрино	1	6516
Дългопол	2	6789							Шумен	42	2121
Провадия	4	5306									
Суворово	2	3699									

Източник: ИАЛ и НСИ, 2017.

В областите Добрич и Търговище има две общини, чиито жители (общо 9862 души) нямат достъп до аптека, поради липсата на такава. При възникнала нужда закупуване на лекарства, на населението на тези места му се налага да пропътува 35 километра до най-близката работеща аптека. В тези ситуации важна роля изиграват дрогерите и лекарите. Дрогерите имат право да разпространяват - ОТС продукти, билки и лекарства без лекарско предписание. Голям

процент от дрогерите в региона се намират в малките населени места, като се явяват алтернатива за достъп до медикаменти като противогрипни и противопростудни препарати, сиропи за кашлица и др. В общините Добрич и Търговище има общо 20 регистрирани дрогерии.

Според чл. 232, ал. 2 от Закона за лекарствените продукти в хуманната медицина, лекарите по медицина и дентална медицина могат да съхраняват и продават лекарствени продукти, когато в населеното място няма аптека. Това става след получено разрешение, определено в наредба от министъра на здравеопазването. Броят на регистрираните лекари по медицина и дентална медицина (РЗИ), които според Наредба №5 имат право да продават лекарства са общо 43 души – 9 в област Добрич, 5 в област Търговище, 18 в област Шумен и 11 в област Варна. Това са основно лекари, които обслужват селските райони на страната, където жителите имат затруднен достъп до аптека.

Освен осезаеми разлики в броя и разпределението на аптеки в региона съществуват и други причини, които увеличават неравенствата в отделните области. Едната от тях е броят на аптеките (Таблица 3), които имат сключен договор с Националната здравноосигурителна каса (НЗОК). Отново с най-голяма осигуреност с аптеки, работещи с НЗОК има в големите градове, за разлика от малките градски и селски райони. В гр. Варна на една аптека, работеща по договор с НЗОК се падат 4376 души, гр. Добрич – 6863 души, гр. Шумен – 5452 души и гр. Търговище 4373 души. В същото време в региона 7 населени места, с общо население от 48 333 души са без достъп до аптека, сключила договор с НЗОК. В тези случаи, ключова роля изиграват и лекарите, на които им е разрешено да извършват продажба на лекарства в кабинетите си. Ако в районите със затруднен достъп няма лекар, получил разрешение за продажба на медикаменти, на пациентите им се налага да изминат между 14 и 43 км. до най-близката аптека. Това би се явило трудност за възрастните и трудноподвижни хора.



## Брой аптеки, сключили договор с НЗОК по области

Област Варна		Област Добрич		Област Търговище		Област Шумен	
Аврен	1	Балчик	4	Антоново	0	Велики Преслав	2
Аксаково	2	Генерал Тошево	1	Омуртаг	3	Венец	0
Белослав	3	Добрич	26	Опака	0	Върбица	2
Бяла	2	Каварна	1	Попово	6	Каолиново	0
Варна	108	Крушари	0	Търговище	26	Каспичан	3
Ветрино	2	Тервел	1			Никола Козлево	0
Вълчи дол	2	Шабла	2			Нови пазар	3
Девня	3					Смядово	2
Долни чифлик	5					Хитрино	0
Дългопол	2					Шумен	32
Провадия	4						
Суворово	1						
<b>Общо</b>	<b>135</b>		<b>35</b>		<b>35</b>		<b>44</b>

*Източник: Национална здравноосигурителна каса, 2017.*

Една от основните причини, поради които все повече аптеки се отказват да сключват договор с НЗОК е забавянето на плащанията от НЗОК към аптеките (в. Капитал, 2016). По този начин собствениците затварят собствени средства и задлъжняват към аптечните складове (в. 24 часа). Управителите посочват, че по-голямата част от печалбата им се дължи на лекарствата, отпускани без лекарско предписание, ОТС продукти и козметика (в. Капитал, 2016), (в. 24 часа, 2016).

Втората съществена причина, обуславяща неравенствата в достъпа е свързана с денонощния режим на работа на аптеките. За целия Североизточен регион работят само 6 денонощни аптеки, разп-

ределени в градовете Варна (4), Добрич (1) и Шумен (1). Това означава, че 31 общини към които спада и цяла област - Търговище, са без достъп до аптека с денонощен режим на работа. При възникнала нужда от закупуване на лекарства в малките часове, на жителите на област Търговище им се налага да пътуват до най-близката денонощна аптека в гр. Шумен, равняващо се на разстояние от 92 км.

В България започнаха да се предприемат няколко политики за борба с неравенствата в достъпа до аптечна мрежа. По инициатива на Българския фармацевтичен съюз се създаде платформата мАптека, която представлява електронна карта на аптеките и дрогериите в страната. Една от целите на платформата е при нужда, пациентите да могат да открият най-близката до тях денонощна аптека. Другата цел е нагледно представяне на неравномерното разпределение на аптеките в страната, с фокус върху проблемните региони. Идеята е заимствана от Националната здравна карта.

Според посочените фактори за достъп до аптечна мрежа, влиза и **финансовата ограниченост**. Броят на работещите в Североизточния регион е най-голям в област Варна (32%), докато в областите Търговище, Добрич и Шумен той е средно 24% (НСИ). Средната заплата (НСИ) в региона е най-висока в област Варна (833 лв.), за разлика от област Търговище (658,5 лв.). Според данни на НСИ, процента на безработица за региона е най-висок в малките градски и селски райони. Жителите на тези места са основно възрастни хора, като в отделни общини населението в над трудоспособна възраст е между 40% и 80 % (НСИ). Посочените статистически данни показват различната популателна способност на населението в Североизточния регион. Наличието на неравенства се забелязва в помалките общини, за разлика от големите. Финансовата бариера в достъпа до аптечна мрежа е водеща причина за закупуването само на определени лекарства от предписаната терапия или замената им с по-достъпен вариант.

### Изводи

Според посочените данни и показатели, съществуват редица проблеми с достъпа до аптечна мрежа в Североизточния регион. Те са обусловени от следните факти:

- Според посочените данни на ИАЛ, разпределението на аптеките е неравномерно, като те са концентрирани основно в големите общини, за разлика от малките. Най-добра осигуреност с аптеки има в областните градове- Варна, Добрич, Шумен и Търговище. Според данните две общини, чието население възлиза на 9862 души няма достъп до аптека, поради липсата на такава в населеното място. Географската отдалеченост, пораждаща затруднен достъп на населението в малките райони се явява един от проблемите, водещи до неравенства в достъпа до аптечна мрежа в Североизточния регион.

- Неравномерното разположение на аптеките, сключили договор с НЗОК в региона също се явява друга бариера, затрудняваща достъпността до аптеки. Показателите показват, че отново най-добре осигурени са жителите в големите градски райони. Анализът на данните показва, че 7 общини или 5% от населението на региона, са без достъп до аптека, обслужваща хронично болни пациенти. Разстоянието до най- близката такава аптека варира от 14 км. до 43 км, което се явява проблем за трудноподвижните, възрастните и хората без собствено превозно средство. Най – засегнатите области са Шумен и Търговище. Според посочените данни от НЗК, за водещи причини за хоспитализации в лечебните заведения, редовния прием на предписаната терапия е важен за намаляване на броя им.

- Съществени диспропорции в Североизточния регион се наблюдават в разпределението на денонощните аптеки в населените места. Работещите денонощни аптеки в региона са само 6, разпределени в градовете Варна, Шумен и Добрич. Показателите показват, че една цяла област – Търговище, с жители наброяващи 113 694 души е без работеща денонощна аптека. Това означава, че жителите на 31 общини или 55% от населението на региона нямат възможност да закупи нужните медикаменти при възникването на неотложни и спешни състояния. При нужда от посещение на денонощна аптека, на населението на дадени общини (в област Търговище) ще му се налага да пропътува близо 92 километра до най-близката аптека.

- Финансовата затрудненост на населението в Североизточния регион също се явява като един от проблемите с достъпа до аптечна

мрежа. Наличието на застаряващо население и високата безработица в някои общини е водеща причина за ограничена покупателна способност, водеща до редуциране при закупуване на предписаната терапия от страната на пациентите.

### **Заклучение**

Анализът на посочените данни показва съществени проблеми с достъпа до аптечна мрежа на населението на Североизточния регион. Една от водещите причини е неравномерното разпределение на аптеките между големите и малките населени места. Факторите, обуславящи затруднения достъп са най-вече свързани с географската дистанция, броят на работещите денонощни аптеки и тези сключили договор с НЗОК, както и намалената покупателна способност на жителите.

За предоставянето на навременна, равнопоставена и качествена здравна помощ в страната, включително – лекарства, е важно да се обърне внимание на проблемите с неравенствата в достъпа. Липсата на регулация на аптечния пазар от страна на държавата, допринася за диспропорциите в разпределението на аптеките в страната и респективно в Североизточния регион.

Проблемите с достъпа до аптечна мрежа са проблеми не само на регионално, но и на национално ниво. Нужно е предприемането на регулативни мерки, относно разкриването на нови аптеки в градовете, както и мотивирането на собствениците за откриване на аптеки в малките население места. Съвместната работа на институциите, предприемането на нови и следването на предприетите политики би трябвало да е насочено към поэтапното намаляване на проблемите в достъпа до аптечна мрежа.

### **Използвана литература:**

1. Асоциация на собствениците на аптеки в България, 2017. По данни от печата: Аптеки на ръба на оцеляването, в-к “Капитал”, 26.05.2017 г.
2. Български фармацевтичен съюз, 2016. По данни от печата: Фармацевти плашат, че спират работа със здравна каза по празниците, в-к “Капитал”, 21.12.2016 г.

3. Български фармацевтичен съюз, 2016. По данни от печата: 70% от пазара на лекарства държат веригите, в-к „24 часа”, 27.12.2016 г.
4. Изпълнителна агенция по лекарствата (2017). Регистър на аптеките в Република България (<http://www.bda.bg/bg/>, посетен на 24 октомври 2017).
5. Министерство на здравеопазването (2016). Закон за лекарствените продукти в хуманната медицина. София ([http://www.mh.government.bg/media/filer\\_public/2016/12/14/zlphm-2016.pdf](http://www.mh.government.bg/media/filer_public/2016/12/14/zlphm-2016.pdf), посетен на 02 ноември 2017).
6. Министерство на здравеопазването (2016). Национална здравна карта. София (<http://www.mh.government.bg/bg/politiki/nacional-na-zdravna-karta/>, посетен на 25 октомври 2017).
7. Национален статистически институт (2017). Население по области, общини, местоживеене и пол (<http://www.nsi.bg/bg/content/2975>, посетен на 25 октомври 2017).
8. Национален статистически институт (2017а). Брутен вътрешен продукт – регионално ниво (<http://www.nsi.bg/bg/content/2215>, посетен на 25 октомври 2017).
9. Национален статистически институт (2017б). Наети лица по статистически райони; област (<http://www.nsi.bg/bg/content/3955/>, посетен на 25 октомври 2017).
10. Национален статистически институт (2017в). Средна работна заплата по статистически райони; област (<http://www.nsi.bg/bg/content/3960/82>, посетен на 25 октомври 2017).
11. Национален статистически институт (2017в). Население под, във и над трудоспособна възраст по области, общини и местоживеене (<http://www.nsi.bg/bg/content/13038/B5>, посетен на 09 ноември 2017).
12. Национален статистически институт (2017в). Смъртност по пол, статистически район и област (<http://www.nsi.bg/bg/content/3350/B8>, посетен на 09 ноември 2017).
13. Национална здравноосигурителна каса (2017). Регистър на аптеките, сключили договор с НЗОК ([https://services.nhif.bg/references/lists/pharmacies.xhtml?\\_afPfm=1dIag7rg2y](https://services.nhif.bg/references/lists/pharmacies.xhtml?_afPfm=1dIag7rg2y), посетен на 25 октомври 2017).

14. Регионална здравна инспекция Варна (2017). Регистър на дрогерите в регион Варна ([http://www.rzi-varna.com/regs/reg\\_drogerii.pdf](http://www.rzi-varna.com/regs/reg_drogerii.pdf), посетен на 01 ноември 2017).
15. Регионална здравна инспекция Варна (2017а). Регистър по Наредба №5 на издадените разрешения за съхранение и продажба на лекарствените продукти от лекари и лекари по дентална медицина ([http://www.rzi-varna.com/regs/Reg\\_po\\_Nar\\_5.pdf](http://www.rzi-varna.com/regs/Reg_po_Nar_5.pdf), посетен на 02 ноември 2017).
16. Регионална здравна инспекция Добрич (2017). Регистър на контролираните дрогерии в област Добрич (<http://www.rzi-dobrich.org/index.php?node=reglic>, посетен на 01 ноември 2017).
17. Регионална здравна инспекция Добрич (2017аа). Регистър на продажба на лекарствени продукти от лекари, лекари по дентална медицина (<http://www.rzi-dobrich.org/index.php?node=reglic>, посетен на 02 ноември 2017).
18. Регионална здравна инспекция Търговище (2017). Регистър на издадените удостоверения за регистрация на дрогерии в област Търговище ([http://www.rzi-targovishte.eu/index.php?option=com\\_k2&view=item&layout=item&id=155&Itemid=211](http://www.rzi-targovishte.eu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=155&Itemid=211), посетен на 01 ноември 2017).
19. Регионална здравна инспекция Търговище (2017а). Регистър на издадените разрешения за съхранение и продажба на лекарствени продукти от лекари и лекари по дентална медицина ([http://www.rzi-targovishte.eu/index.php?option=com\\_k2&view=item&layout=item&id=155&Itemid=211](http://www.rzi-targovishte.eu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=155&Itemid=211), посетен на 02 ноември 2017).
20. Регионална здравна инспекция Шумен (2017). Регистър на дрогерите ([http://www.rzi-shumen.net/pages/registri/new/reg\\_droger.php](http://www.rzi-shumen.net/pages/registri/new/reg_droger.php), посетен на 01 ноември 2017).
21. Регионална здравна инспекция Шумен (2017а). Регистър на разрешенията за продажба на лекарствени продукти ([http://www.rzi-shumen.net/pages/registri/new/reg\\_razresh\\_lek.php](http://www.rzi-shumen.net/pages/registri/new/reg_razresh_lek.php), посетен на 02 ноември 2017).
22. Amstislavski, P. et al. (2012). Medication deserts: survey of neighborhood disparities in availability of prescription medications. *Int J Health Geog*, 2012, 11:48.

23. Bates, I. et al. (2016). An analysis of the global pharmacy workforce capacity. *Human Resources for Health*, 2016.
24. Bellamy, G. et al. (2014). *Hazzard's geriatric medicine and gerontology*, chapter 22. Available on <https://accessmedicine.mhmedical.com/Content.aspx?bookId=1923&sectionId=144519047>, accessed 02 November 2017.
25. Chau, V., et al. (2017). Barriers to Single-Dose Levonorgestrel-Only Emergency Contraception Access in Retail Pharmacies. *Women's Health Issue*, 27.05.2017, (518-522).
26. Casey, M. et al. (2002). Pharmacy Services in Rural Areas: Is the Problem Geographic Access or Financial Access?. *The Journal of Rural Health*, 2002.
27. Deloitte Access Economics (2011). Economic analysis of exclusive distribution of PBS medicines, 2011, p 5.
28. Domnich, A. et al. (2016). Assessing Spatial Inequalities in Accessing Community Pharmacies: a Mixed Geographically Weighted Approach. Available on <http://geospatialhealth.net/index.php/gh/article/view/457/504>, accessed on 03 November 2017.
29. Norris, P. et al. (2014). Geographical access to community pharmacies in new Zealand. *Health & Place* 29, 2014, 140-145.
30. Qato D., et al (2017) . The availability of pharmacies in the United States: 2007-2015. Available on <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0183172> , accessed 02 November 2017.
31. Qato D., et al (2014). 'Pharmacy deserts' are prevalent in Chicago's predominantly minority communities, raising medication access concerns. *Health Aff Millwood*, 2014, 33:1958-65.
32. Vogler S., et al (2014). Does deregulation in community pharmacy impact accessibility of medicines, quality of pharmacy services and costs? Evidence from nine European countries. *Health policy*, 2014.
33. Ward K., et al. (2014). Assessing equity in geographical distribution of community pharmacies in South Africa in preparation for a national Health Insurance scheme. *Bull World Health Organ*, 2014 (482-489);
34. WHO Geneva (2001). *How to develop and implement a national drug policy*, second edition, 2001.

# АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА ТЕРИТОРИАЛНОТО СТОПАНСТВО В ОБЛАСТ СТАРА ЗАГОРА

*Юлияна Яркова, Неделин Марков, Красимира Тонева*

## ANALYSIS AND EVALUATION OF THE TERRITORIAL ECONOMY IN STARA ZAGORA DISTRICT

*Yuliana Yarkova, Nedelin Markov, Krasimira Toneva*

### Abstract

The aim of the study is to assess the role of the regional economy in the national economy and within the South-East region of Bulgaria and to identify the intra-regional differences, with a focus on the post-2012 period, defined as a period of exit from the economic crisis. The objects of the analysis are: macroeconomic trend, labor market, production and territorial structure of the regional economy, assessment of the localization and concentration of economic activities, identification of priority economic activities according to the classification of the Innovation strategy for intelligent specialization.

**Key words:** *regional economic growth, economy, localization coefficient, Innovation strategy for intelligent specialization.*

### Увод

Количествените и качествени дисбаланси в пространственото разпределение на ресурсите и икономическите дейности предпоставят различна възвръщаемост на вложенията за производствените фактори, различни нива на благосъстояние на обществото, както и различни възможности за въздействие върху регионалното (местното) развитие. Сред множеството подсистеми и връзки (икономически, социални, политически, екологични, религиозни, правни и др.) трябва да се даде приоритет на икономическите, доколкото финансирането на останалите зависи от генерираното в икономическата подсистема (Яркова, 2012).

Съвременните концепции за регионалното стопанство го разглеждат като сложна система, съставена от разнородни подсистеми и дейности, които осигуряват общия регионален икономически рас-



теж и развитие. Колев (2005, с. 137) определя именно стопанството (икономическата подсистема) като главен двигател на развитието на човешката цивилизация през последното столетие.

Според редица автори (Hoyt, 1954, North, D., 1955, Tiebout, Ch., 1960) главният двигател на регионалното икономическо развитие е търсенето на регионалната продукция и осигуряването на трудови и други видове ресурси. Други автори акцентират на другата пазарна сила (предлагането) като движеща икономическото развитие (Heckscher, E., 1919, Harrod, R., 1939, Borts, G. and Stein, J., 1964). Но икономическият растеж се разглежда все повече в контекста на новите условия за световното стопанство – по-висок етап на развитие, силно влияние на новите технологии, информатиката, глобализацията и регионализацията на световните процеси, усилията за запазване на околната среда. Не по-малко важно става и разпознаването на нематериалните аспекти на иновациите, които играят ключова роля за развитието. В този контекст, човешкият капитал (образование, квалификация, знание, умения) и социалния капитал като цяло (информация, контакти, мрежи, синергия) се превръщат във все по-значими фактори за регионалното стопанство.

Според Rost (2007) „идеално формиран е един регион, когато може със собствени сили да осигури основните потребности на населението (храна, жилище, образование, култура, здравно обслужване, регионален транспорт, регионални комуникации) и освен това може да предложи на глобалния пазар специални стоки и услуги, за да използва приходите за закупуване на чужди стоки и услуги. Това важи за всички региони на света, независимо, дали се намират в развиващи се или развити страни.“

При разработването на балансирана икономическа политика в контекста на съвременните европейски стандарти и критерии, е необходимо проучванията и анализите на регионалната икономика и нейната динамика да обхваща основните въпроси, свързани с равнище и фактори на икономически развитие; влияние на регионалната икономическа структура върху икономическото развитие; наличие на сходства и различия между регионите; възможности за въздействие върху модела на развитието.

**Целта** на разработката е да даде оценка за ролята на икономиката на област Стара Загора в националното стопанство и в рамките на Югоизточен район (ЮИР), да се определи степента на вътререгионалните различия в областта, с акцент върху периода след 2012 г., определян като период на излизане от икономическата криза.

**Обект** на изследването е регионалното стопанство на област Стара Загора. **Предмет** на анализ са макроикономически тенденции, пазар на труда, производствена и териториална структурата на областното стопанство с оценка на локализацията и концентрацията на икономическите дейности, както и идентифициране на приоритетни направления според класификацията на Иновационната стратегия за интелигентна специализация.

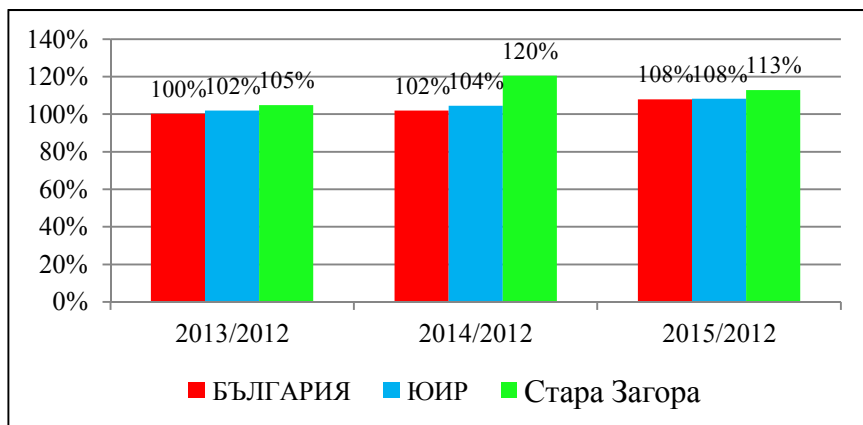
Използвани са данни на Националния статистически институт (НСИ) за изследвания период.

### Получени резултати

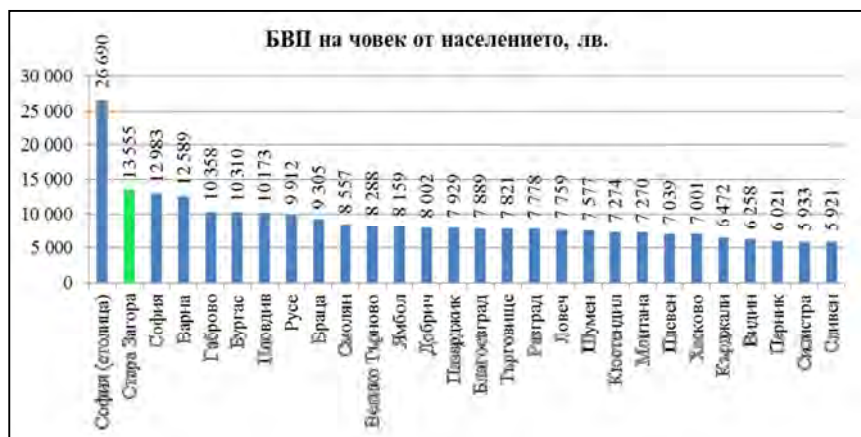
Регионалното стопанство на област Стара Загора е пряко свързано с икономическите процеси, развили се в ЮИР и страната като цяло. През периода 2012-2015 брутният вътрешен продукт (БВП) на областта нараства, което е характерно за повечето региони в България, най-вече в резултат от процеса на излизане от икономическата криза след 2011 г. През 2015 г. равнището на БВП в област Стара Загора е с 13% по-висок спрямо 2012 г. и достига стойност 13 555 млн. лв. Темпът на нарастване е 1,6 пъти по-висок от средния за страната и за ЮИР. Нараства приносът на област Стара Загора в БВП на страната – от 4,6% (2012 г.) на 5,0% (2015 г.). Неблагоприятен е фактът, че спрямо 2014 г. размерът на БВП на областта през 2015 г. спада (фиг. 1).

По принос в регионалната икономика на ЮИР, област Стара Загора е на първо място през 2015 г. осигурявайки 41% от БВП на региона.

По показател равнище на икономическо развитие, измерено с БВП на човек от населението (БВП/чн), област Стара Загора заема 2-ро място в страната от 28-те области, както в началото (2012 г.) така и в края на наблюдавания период (2015 г.) (фиг. 2)



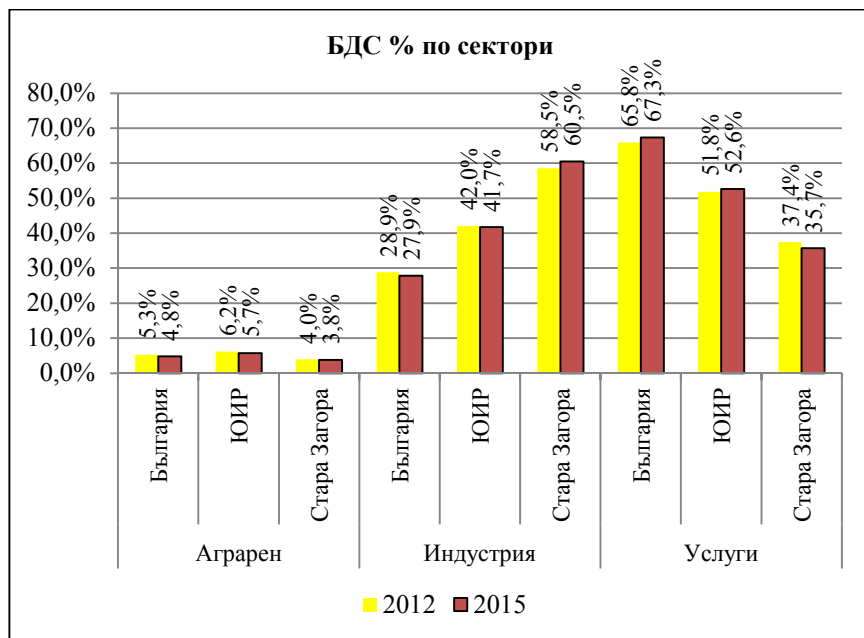
**Фиг. 1. Темп на растеж на БВП (2012-2015 г.), %**



**Фиг. 2. Ранжиране на областите в България по равнище на БВП/чл, 2015 г.**

Брутната добавена стойност (БДС), създадена в област Стара Загора нараства за периода 2012-2015 г с 12,7% като достига стойност от 3 805 млн.лв. По темп на прираста на този показател област Стара Загора отново изпреварва темповете на страната (7,8%) и на ЮИР (8,2%). Приносът на област Стара Загора в БДС на страната е

5% през 2015 г., което е с 0,2 процентни пункта (п.п.) повече от дела на областта през 2012 г. Спрямо създадената БДС в ЮИР област Стара Загора през 2015 г. е на първо място (39%) от 4-те области в региона. Структурата на БДС (фиг. 3) показва, че индустрията е водещ сектор за областта. През 2015 г. индустрията създава 2 302 млн. лв. – 60,5% от БДС в региона при 27,9% дял на този сектор в страната. На второ място в региона са услугите – с 1 360 млн. лв. БДС и дял 35,7%. Аграрният сектор заема най-нисък дял 3,8%, което е по-нисък дял от средното за страната и за ЮИР.

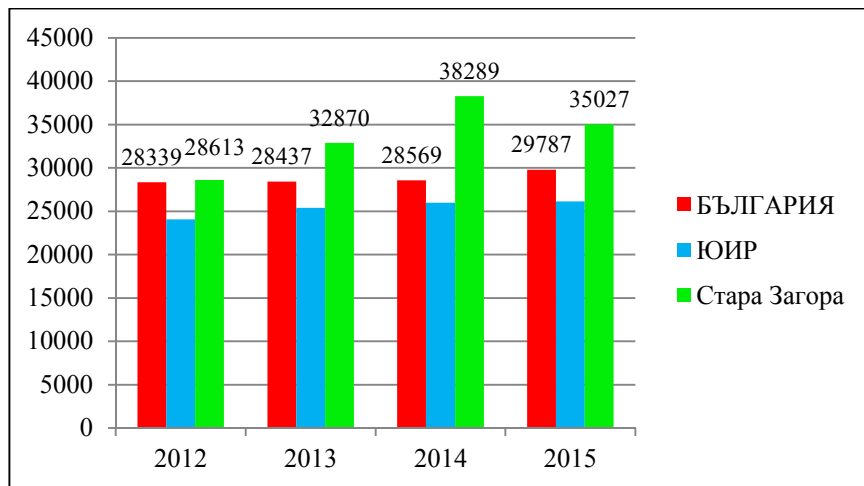


**Фиг. 3. Структура на БДС 2012-2015**

Данните показват, че за периода 2012-2015 е нараснал приносът на областта за развитието на всички сектори на националното стопанство.

По производителност на труда (БВП/1 зает и БДС/1зает) област Стара Загора се откроява със стойност над средната за страната и за

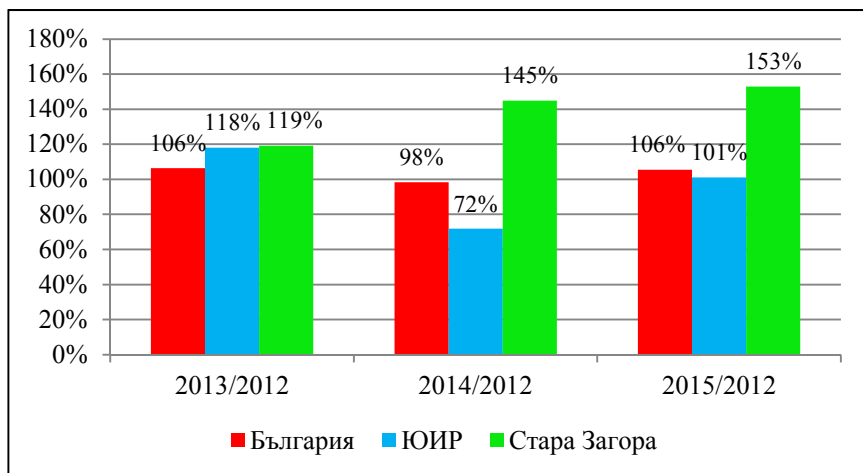
ЮИР (фиг. 4). Макар че за целия период (2012-2015) ПТ в областта нараства (2015 г. – БВП/1 зает е 35027 лв. и БДС/1 зает е 30 270 лв.), прави впечатление, че има намаляване спрямо 2014 г., което може да се обясни с намаляване на създадения в областта БВП и БДС, а увеличаване броя на заетите.



**Фиг. 4. Производителност на труда 2012-2015**  
**БВП/1 зает, лева/зает**

По показателите за инвестиции – преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) и разходите за дълготрайни материални активи (ДМА) област Стара Загора е в челната една четвърт от областите, съответно на пето и шесто място.

Динамиката на показателя ПЧИ показва, че област Стара Загора изпреварва по темп на нарастването както страната така и ЮИР (фиг. 5). Общата стойност на ПЧИ в края на наблюдавания период (2015г.) достига 1023,4 млн. евро, което е 4,4% от общите ПЧИ в страната.



**Фиг. 5. Темп на растеж на ПЧИ, 2012-2015 г.**

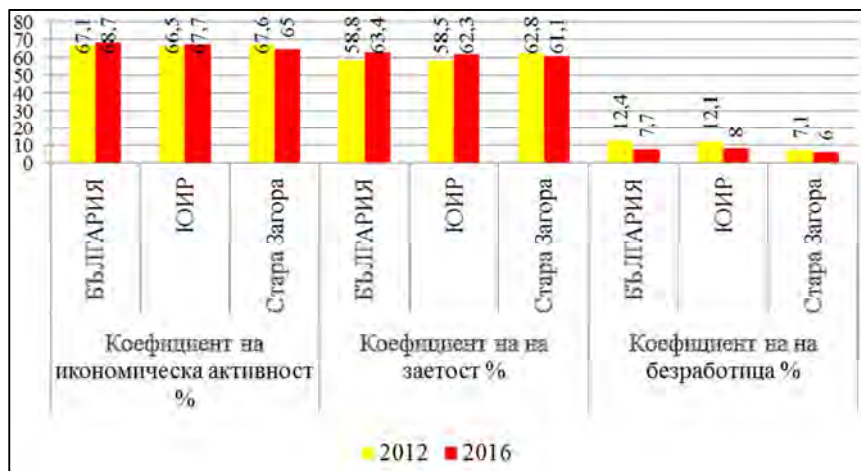
През анализирания период икономическата активност на населението на 15-64 години в областта намалява. През 2016 г. коефициентът на икономическа активност е с 2,6 процентни пункта по-нисък спрямо 2012 г., на база намаляване броя на работната сила (-8,9%). Една част от това намаление е свързано с неблагоприятни демографски процеси в региона (намаляване броя на населението, влошаване на възрастовата структура и т.н), а и с качествени характеристики на трудовите ресурси. Това рефлектира и върху броя на заетите лица, който също намалява – през 2016 г. те са със 7,9% по-малко и коефициентът на заетост съответно спада (-1,7 процентни пункта). Трябва да отбележим, че след 2013 г. коефициентът на заетост на населението на възраст 15-64 г. непрекъснато нараства.

Благоприятна тенденция е силно намаляване на броя на безработните лица през 2016 г. спрямо началото на периода – с 23,1%, като спрямо 2015 г. намалението е с 41,6%, което отчасти е свързано и с намаление на работната сила в областта.

От фигура 6 е видно, че ако в началото на периода (2012 г.) област Стара Загора е с икономическа активност и заетост на населението над средната за страната и ЮИР, то през 2016 г. изостава от средното национално и регионално равнище. По отношение на без-

работицата (6%) област Стара Загора поддържа едни от най-ниските равнища в страната (7,6%) и в ЮИР, но пък се отличава със силни междуобщински различия. През 2016 г. най-ниска е безработицата в община Стара Загора – 3,5%, а най-висока – в община Николаево (48,6%), Братя Даскалови (39,7%), Гурково (24,8%). С безработица над средната за областта са общините: Мъглиж (17,3%), Чирпан (14,8%), Опан (10,3%).

Област Стара Загора се характеризира като цяло с многоотраслова структура на икономиката, но се отличава като индустриален и енергиен център с възможности за високотехнологични производства. Водещите сектори в икономиката според броя на заети се определят по-точно чрез сравняване дела на всеки отрасъл в областта с дела му на национално ниво – т.нар. коефициент на локализация. Степента на специализация е висока за отрасли, при които коефициентът на локализация е по-голям от 2,0 и средно висока при коефициент на локализация в границите от 1,0 до 2,0 ( $1,0 > LQ > 2,0$ ). Резултатите от анализа показват, че през 2015 г. икономически дейности с висока степен на локализация в област Стара Загора са Добивна промишленост, Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива, Операции с недвижими имоти, Държавно управление. Тези резултати са обясними предвид находищата на лигнитни въглища (най-големите на Балканския полуостров) и производството на електрическа енергия в комплекс Марица изток. Отрасли създали най-много работни места са Преработваща промишленост (29,5%) и Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети (15,3%).



**Фиг. 6. Коефициенти на икономическа активност, заетост и безработица на населението на 15-64 г. възраст 2012-2016 г.**

Област Стара Загора се представя в следните приоритетни направления според класификацията на Иновационната стратегия за интелигентна специализация:

- Мехатроника: „Научноизследователска и развойна дейност“ в техническите науки, медицинските, селскостопанските науки – механика, електроника, нанотехнологии, системи за управление, софтуер към чисти технологии (еко-мобилност), както и съхранение и спестяване на енергия; Архитектурни и инженерни дейности; Консултантска дейност в сферата на управлението; Производство на уреди и апарати за измерване, изпитване и навигация, производство на радио-, телевизионна и далекосъобщителна техника;

- Информатика и ИК технологии: Дейности в областта на информационните технологии; Издаване на програмни продукти; Разработване на софтуерни и информационни системи; Компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти; Услуги в областта на информационните технологии, информационни услуги, научни изследвания и експериментални разработки;

- Индустрия за здравословен живот и био-технологии вкл. иновативни методи био-технологии: „Научноизследователска и раз-



война дейност“ по методи за чисто производство, технологии в услуга на медицината, медицински и лечебен туризъм; Бизнес практики за: чисто производство; съхранение и преработка на специфични хранителни и козметични (био-) продукти; лекарствени форми, вещества и продукти; Конкурентни биопродукти с лечебно и медицинско въздействие; Биологичното земеделие; Производство на хранителни и нехранителни биопродукти, в т.ч. с лечебни и козметични свойства (шипка, роза и др.); Експортна ориентация на биологичните и фармацевтични продукти; Лаборатории за сертифициране и развитие;

По принос в икономическите резултати на областта (измерени с НПП), най-голям принос има община Стара Загора (47,5%), следвана от общините Гълъбово (16,6%), Раднево (15,1%) и Казанлък (13,9%). Общините Чирпан и Павел баня носят един и същи дял в регионалната икономика (1,9%), който макар и нисък е над 1,0%. Останалите общини в област Стара Загора разпределят приноса си дял по-нисък от 1%, като с най-ниски резултати е община Николаево. Това свидетелства за силни вътререгионални различия в равнището на развитие на местните стопанства. Задълбочаване на диспропорциите в икономическото развитие е резултат от по-високия темп на нарастване на най-високата стойност на НПП/чн (+71,7%) (община Раднево) в сравнение с нарастване на най-ниската стойност (+21,8%) (община Мъглиж).

По Регионален индекс на конкурентоспособност (РИК) област Стара Загора е на шесто място от 28-те област в страната, като е важно да се отбележи, че този ранг не се променя както за периода 2012-2015 г., така и в дългосрочен план (от 2004 г.) (Ivanov, 2017).

### **Заклучение**

Въз основа на проведеното изследване може да се формулират следните *основни изводи*:

- Област Стара Загора е високо развит регион – заема 2-ро място в страната от 28 области по равнище на икономическо развитие като темповете на икономически растеж за периода 2012-2015г. са 1,5 пъти по-високи от средните за страната и за ЮИР. Приносът на област Стара Загора в националната икономика нараства през

периода, като тази тенденция е отчетлива за всички сектори (индустрия, аграрен, услуги). Индустрията е водещият сектор в създадената БДС на област Стара Загора.

- Производителността на труда в регионалното стопанство е над средната за страната. В областта се развиват високотехнологични производства и интензивни на знания услуги, представени са и редица приоритетни направления според класификацията на Иновационната стратегия за интелигентна специализация.

- По регионален индекс на конкурентоспособност (РИК) област Стара Загора е на шесто място от 28-те области в страната, като този ранг не се променя както за периода 2012-2015 г.

- По инвестиционна активност (ПЧИ и разходи за ДМА) област Стара Загора заема челни позиции и се откроява с центробежен инвестиционен модел, свързан с наличието освен на първично инвестиционно ядро (община Стара Загора) и на две вторични инвестиционни ядра (общините Гълъбово и Казанлък), като основният дял на инвестициите са в промишлеността.

- Динамиката в пазара на труда не е еднозначна. Силен положителен факт е намаляване на безработицата, тя е сред най-ниските в страната. Това е резултат обаче не само от положителната тенденция на създадени работни места, но и от негативната тенденция на свиване броя и дела на работната сила – заетостта на лицата от 15 до 64 годишна възраст става по-ниска от средната за страната. Нерешен проблем за областта остава силната диференциация на общините по отношение на заетостта и безработицата – през анализирания период диспропорциите се задълбочават.

- Независимо от силната специализация на област Стара Загора в отрасли добивна промишленост и енергетика, преработващата промишленост и търговията са тези дейности, които осигуряват най-много работни места и имат най-голям дял в икономическите резултати на областта. Потенциал за растеж демонстрират още сферата на образованието и дейност „професионални дейности и научни изследвания“. Отрасъл селско стопанство бележи ръст в приноса към областната икономика и нараснал принос в БДС на областта. Това, заедно с наличните условия, ресурси и опит определят селс-

кото стопанство като неотменима икономическа дейност за регионалната стопанска структура, която обаче се нуждае от подкрепяща програма за решаване на специфичните проблеми. Отрасял туризъм отчита напредък в развитието, но все още е далече от капацитета на областта и от възможностите за валоризиране на туристическите ресурси.

- Териториалната структура на областната икономика се проявява със силни диспропорции, които се задълбочават през периода 2012-2015 г., като се запазва моделът „център-периферия“. Концентрацията на икономически дейности е изключително в градските общини Стара Загора и Казанлък. Необходим е и по-задълбочен анализ на причините за влошаване на икономическите показатели през 2015 г. спрямо 2014 г. и да се предприемат възможните мерки това да не се превърне в по-дългосрочна тенденция.

### Използвана литература

1. Колев, Цв., 2005, Основания на общата теория за стопанството, Научни трудове, УНСС, том I, с. 135-165.
2. Яркова, Ю., Икономическо развитие на селските райони в България, Академично издателство Тракийски университет, 2012 г.
3. Borts, G. and Stein, J., 1964, Economic growth in a free market, New York; Columbia University Press.
4. Harrod, R., 1939, An essay in dynamic theory, The Economic Journal, vol. 49, No 195, pp 14-33.
5. Heckscher, E., 1919, The effect of foreign trade on the distribution of income, Ekonomik Tidskrift, pp 497-512, Eng. edn. in Ellis, H. and Metzler, L. (eds) 1950, Readings on the theory of international trade, London: Allen&Unwin, pp.270-300.
6. Hoyt, H., 1954, Homer Hoyt on the development of economic base concept, Land Economics, May, pp. 182-187.
7. North, D., 1955, Location theory and regional economic growth, Journal of Political economy, vol. 63. pp. 243-258.
8. Ivanov, I., 2017 “Dynamics of competitiveness of the regions in Bulgaria”, Trakia Journal of Sciences Vol. 15, Supplement 1, pp 42-50.

9. Rost, N. 2007, Regional Economy Systems as Complement to Globalisation, [Online] Available: <http://www.regionalentwicklung.de/regionales-wirtschaften/uebersetzungen-translation/regional-economy-systems-as-complement-to-globalisation/> [Accessed: October 2007].
10. Tiebout, Ch., 1960, The community income multiplier: a case study, in Pfouts, R. (ed), The techniques of urban economic analysis, London,: Chandler-Davis.

# ТЕНДЕНЦИИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД УПРАВЛЕНИЕТО НА ВОДНИТЕ РЕСУРСИ В ЧЕРНОМОРСКИЯ РАЙОН

*Ралица Димитрова*

## TRENDS AND CHALLENGES TO WATER RESOURCES MANAGEMENT IN THE BLACK SEA REGION

*Ralitsa Dimitrova*

### Abstract

There are four areas for water resources management in Bulgaria, one of the areas for managing these resources is the Black Sea Basin Management Area. The purpose of this report is to outline the main trends and challenges facing the water resources management in this area. The report presents results of an empirical survey conducted in the Black Sea region.

**Key words:** *management, water resources, trends, challenges.*

### Въведение

В нашата страна функционират четири района за управление на водните ресурси и те са: Дунавски район за басейново управление на водите, Черноморски район за басейново управление на водите, Източнобеломорски район за басейново управление на водите и Западнобеломорски район за басейново управление на водите.

Авторът провежда емпирично анкетно проучване в периода 1.07.-30.09.2016 г. в Черноморския район за басейново управление на водите, като част от получените резултати са представени в настоящия доклад. Насочеността на емпиричното изследване към Черноморския район е целенасочено. Имаме предвид, че Черноморския район за басейново управление включва всички реки, формиращи своите течения главно на българска територия, които се вливат в Черно море направо или посредством крайморски езера и заливи, включително вътрешните морски води и териториалното

море. На запад граничи с Дунавски басейнов район и с Източно-беломорски басейнов район, на север с Република Румъния, а на юг – с Република Турция.

## **1. Обща характеристика на Черноморския район за басейново управление на водите**

Черноморският район за басейново управление (ЧРБУ) обхваща 16567,93 км<sup>2</sup> от сухоземната територия и 6 358 км<sup>2</sup> акватория (БДЧР, 2016, с. 24). Това представлява 14,9% от територията на страната и 100% от акваторията на Черно море. Административните граници в страната не съвпадат с границите на ЧРБУ и речните басейни в него. В Черноморският район за басейново управление попадат изцяло или частично 627 населени места, 47 общини и 8 области.

Към 31.12.2012 г. населението на Черноморски район за басейново управление е 1130429 души, което представлява 15,5% от общото население на страната, като районът заема трето място по население, изпреварвайки само Западнобеломорския район. Наблюдава се ясна тенденция към намаляване броя на населението в района в периода 2008 г. – 2012 г.

В ЧРБУ живее близо 16% от населението на България, като този дял остава сравнително стабилен през целия период 2003-2013 г. Броят на населението на района за периода 2003-2013 г. спада с 1,8%, при 7,1% за страната. Темпът на спад на населението на ЧРБУ е по-нисък и в периода 2008-2013 г. – 1,7% при 4,7% средно за страната.

Възрастовата структура на населението на района е близка до националната. Делът на населението от 15 до 64 г. през 2013 г. е 67,7%, при 66,7% средно за страната. Този дял е най-ниският за района за целия период 2003-2013 г., като средната стойност за периода е около 70%. Степента на урбанизация на ЧРБУ е по-висока от средната за страната.

Делът на градското население през 2013 г. е 76,5% при 73% средно за страната. За десетгодишен период делът на градското население на района се е увеличил с 4,2 % при 3 % средно за страната. Независимо от нарастващия си дял, градското население на района

намалява с близо 4% за периода 2003-2013 г. Селското население на района намалява с много по-бързи темпове в сравнение с градското население – 16,6% за периода 2003-2013 г., което е сходно със средното за страната за същия период – 17%.

Районът се характеризира със сравнително стабилна селищна структура. За десетгодишния период общият брой на селищата е намалел с 4 селища, като броят на градовете се е увеличил с 6, а този на селата е намалел с 10. През 2013 г. средният брой на население на 1 селище за района е 1766 жители, при 1382 жители средно за страната.

Съгласно националната прогноза за броя на населението до 2070 г. на НСИ, публикувана на интернет страницата на НСИ към 01.01.2015 г. се очаква до 2027 г. населението на района да намалее с още 1% съгласно реалистичния сценарий, да се увеличи с 0,5% съгласно оптимистичния сценарий и да намалее с 1,6% съгласно пессимистичния сценарий. Делът на градското население ще нарасне до 79,7% през 2027 г., а делът на населението на възраст 15-64 г. ще намалее до 65%.

От гледна на точка на икономическото развитие през 2014 г. Черноморския район за басейново управление заема трето място по произведен брутен вътрешен продукт (БВП), като изпреварва само Западнобеломорския район. На ЧРБУ се падат 13,5 % от общия БВП за страната за същата година (БДЧР, 2016 г., с. 25 – 26).

През 2014 г. районът формира 13,5% от общата брутна добавена стойност (БДС), произведена в страната. С най-висок дял в произведената в района БДС са секторите услуги и индустрия – съответно 62,1% и 32,0%. Икономиката на Черноморския район за басейново управление представлява малко над 13% от икономиката на страната според дела на създаваната БДС. Тази постоянност се дължи на почти непроменливите дялове на трите сектора през периода 2008-2014 г. В структурно отношение най-голям дял в националната икономика има аграрният сектор, който представлява близо 15% от създадената БДС в сектора на национално равнище към 2012 г. Дялове на индустриалния сектор и сектора на услугите обаче приемат много близки стойности.

Основният икономически сектор в Черноморския район за басейново управление са услугите. Техният относителен дял в секторната структура на БДС в разглеждания район се запазва над 60% през целия анализиран период. Важно значение за икономиката на Черноморския район за басейново управление има индустриалният сектор. Неговият относителен дял в БДС на района остава почти непроменен в рамките на периода, като запазва равнище от около 32%. Аграрният сектор заема последната позиция в икономиката на Черноморския район за басейново управление. На база изготвени прогнози по обществена поръчка с предмет „Икономически анализ на водоползването за периода 2008-2012 г. и прогнози до 2021 г.“, се очаква до 2027 г. БДС в Черноморския район за басейново управление да нарасне с 57% съгласно реалистичния и оптимистичен сценарий, а съгласно песимистичния – едва с 13 % (БДЧР, 2016, с. 27).

Стана ясно от изложеното до момента, че Черноморския район има добри възможности за развитие и е добър избор за провеждане на нашето изследване.

## **2. Тенденции и предизвикателства пред управлението на водните ресурси в Черноморския район**

Основните предизвикателства пред управлението на водните ресурси в Черноморския район, са свързани със следните доминиращи тенденции:

### **❖ Модел за управление на водните ресурси**

Един от най-съществените проблеми на организациите от водния сектор в Черноморския район, а и не само в този район е този, които се поражда от разделението на труда и групирането на дейности и прилагането в различна степен на централизация или децентрализация. Продължава да бъде спорен въпросът относно използвания модел за управление на тези важни ресурси – централизиран, децентрализиран модел или комбинация от двата. Отрасловата обособеност, спецификата на водните ресурси като публични блага и техните изразени териториални характеристики оказват съществено влияние върху ефективността на модела за тяхното управление.



Проведеното от автора емпирично анкетно проучване показва, че болшинството от анкетираните респонденти в Черноморския район – 65% смятат, че водните ресурси са публични ресурси и въпросите, свързани с тях трябва да се решат на национално равнище. Това се обуславя от факта, че водните ресурси са всеобщо благо и ценност и следователно въпросите, свързани с тях трябва да се решават на най-високо равнище за страната – националното. Централното управление на водните ресурси позволява въвеждането на корективи в тяхното стопанисване в условията на устойчиво, социално, икономическо и екологично развитие на организациите от водния сектор в различните райони за басейново управление на водите. Те са с най-висок приоритет за настоящето и бъдещето на държавата и са общонационална собственост.

❖ Изпълнение на новите принципи за интегрирано управление и опазване на водите и водностопанската инфраструктура налага организационно-управленско реструктуриране на организациите от водния сектор

Извършването на организационно-управленско реструктуриране на организациите от водния сектор дава възможност за целесъобразно прилагане на съвременните постановки и концепции за интегрирано управление на водите. Анализът на най-новите научни разработки и публикации в изследваната проблемна област констатира, че най-ефективния от всичките подходи за управление на водните ресурси е възприетия подход на интегрирано управление на водите. Глобалното партньорство за водите определя (Global Water Partnership, 2010) „**интегрираното управление на водните ресурси като процес, който насърчава координираното развитие и управление на водите, Земята и свързаните ресурси, за да се максимизира полученото икономическо и социално благосъстояние по равнопоставен начин, без да се прави компромис с устойчивостта на жизнените екосистеми**”. Всички организации от водния сектор в страната в различните райони за басейново управление на водите се нуждаят от организационно-управленско реструктуриране, като акцента трябва да е поставен върху прилагането на концепцията за интегрирано управление на водите.

Според получените резултати от проведеното изследване се установява, че повече от половината анкетирани респонденти от Черноморския район – 56,6% смятат, че е нужно организационно-управленско реструктуриране на организации от водния сектор с цел изпълнение на новите принципи за интегрирано управление на водите. Това говори достатъчно красноречиво, че не се одобрява настоящото управление на организациите от сектора.

Препоръчително е в съществуващите организации от водния сектор да се подобри организационно-управленската структура, управленския процес, методиката за вземането на решенията и тяхната реализация да бъдат ориентирани към предлагането на разнообразни и качествени водни услуги на достъпни цени за населението.

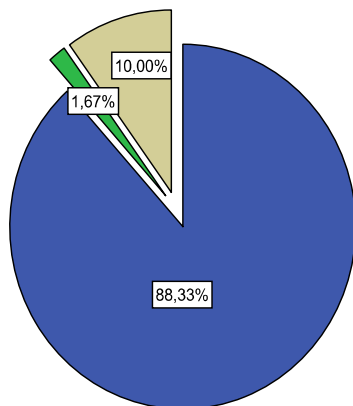
❖ Поддържане на водностопанската инфраструктура и изграждане на нова за защита от вредното въздействие на водите

Необходимостта от конкретизирана оценка на водната инфраструктура и изграждане на нова за защита от вредното въздействие на водите е важен приоритет за провеждащите водна политика, произтичащ от прогнозите за зачестяване на тези явления в европейски мащаб.

Според данни от проведеното проучване се отчита голям относителен дял на анкетираните лица от Черноморския район – 88,33% (виж. фиг. 2.1.), които подкрепят твърдението, че трябва водностопанската инфраструктура да се поддържа и да се изгражда нова за предпазване от вредното въздействие на водите. Резултатите са зависими от това, че в Черноморския район, през лятото на 2014 г. (м. юни 2014 г. – гр. Варна) и през есента на 2017 г. (м. октомври – в общ. Бургас) имаше сериозни последици и щети от наводнения. Във връзка с това е важно да отбележим, че Черноморския район е рисков район по отношение на наводненията и през последните години са се наблюдавали явления от този тип, които са сериозно предизвикателство за управляващите и организациите, стопанисващите водностопанските съоръжения за предпазване от вредното въздействие на водите. Затова е важно да се разработват планове за планиране на конкретни действия и мероприятия в такива ситуации за всеки район за басейново управление в страната.

Поддържането на инфраструктурата в добро състояние и там, където е необходимо, изграждане на нова, особено за защита от вредното въздействие на водите трябва да е приоритет, произтичащ от прогнозите за зачестяване на тези явления в европейски мащаб.

■ Съгласен  
■ Несъгласен  
■ Не мога да преценя



**Фиг. 2.1. Разпределение на анкетираните респонденти относно изразено мнение за водностананската инфраструктура – емпирично анкетно проучване**

#### ❖ Финансиране на водния сектор

Механизмите и инструментите за финансиране на водния сектор са важни за неговото ефективно управление и бъдещо развитие. През последните години в нашата страна ясно е изразена тенденцията за финансов дефицит във водния сектор, породен от следните причини:

❖ забавяне на поети ангажименти на страната за изпълнение на изисквания и спазване на срокове по различни директиви на Европейския съюз (ЕС). В резултат на това има значителни рискове за страната да бъдат наложени сериозни санкции поради известно забавяне изпълнението на някои от поетите ангажименти, което ще е допълнително финансово бремене, без да се отменя изискването за изпълнение на поетите ангажименти;

❖ влошаване на техническото състояние на инфраструктурата във водния сектор с много по-бързи темпове в сравнение с нивото на вложените инвестиции.

От изложеното става ясно, че водния сектор на страната има нуждата от големи реформи в различни насоки, за които са нужни огромни финансови средства, за да функционира ефективно. Данни от проведеното емпирично изследване сочат, че голям процент 80% (вж. фиг. 2.2.) от анкетираните смятат, че за развитието на водния сектор трябва да се привличат финансови средства от ЕС от различни програми, а едва само 3,3 % са несъгласни с това. Считаме за целесъобразно, че нашата страна като страна членка на ЕС трябва да се възползва от възможностите, които предлагат нейните програми за финансова помощ в различни области.



**Фиг. 2.2. Разпределение на анкетираните респонденти относно изразено мнение за привличане на финансови средства от ЕС за развитие на водния сектор – емпирично анкетно проучване**

## **Заклучение**

В заключение можем да обобщим, че получените резултати относно Черноморския район за басейново управление могат да бъдат използвани за други анализи, като се има предвид подхода на отнасянето на частното към общото. Следователно обобщенията за Черноморския район биха могли да се прилагат и за други райони за басейново управление на водите в нашата страната.

От всичко изложено до тук става ясно, че управлението на водните ресурси в нашата страната е изправено пред определени тенденции и сериозни предизвикателства, за които трябва да се намерят конкретни решения. Тези решения трябва да са насочени към ефективно и справедливо използване на водните ресурси, както и до насърчаване на опазването и защитата на водите за бъдещите поколения.

## **Използвана литература**

1. Сирашки, Хр., Иванов, В (2014) Управление на природоползването и природоопазването. Свищов, изд. „Д. А. Ценов” .
2. БДЧР (2016) Проект на План за управление на речните басейни в Черноморския район за басейново управление на водите (2016-2021 г.).
3. МОСВ (2012) Национална Стратегия за управление и развитие на водния сектор. София.
4. НСИ (2016) Статистика на водите. [ONLINE]. Available from <http://www.nsi.bg/bg/content/>. [Accessed:08/07/2016]
5. Global Water Partnership (2010) What is IWRM? [ONLINE]. Available from <http://www.gwp.org/en/The-Challenge/What-is-IWRM/>. [Accessed: 24/10/2016]

**УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ПЪТНАТА ИНФРАСТРУКТУРА  
В ДУНАВСКИЯ РЕГИОН НА БЪЛГАРИЯ – ФАКТОР  
ЗА УСТОЙЧИВОТО МУ СОЦИАЛНО-  
ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ**

*Георги Димитров*

**IMPROVEMENT OF THE ROAD INFRASTRUCTURE  
OF THE DANUBE REGION OF BULGARIA –  
A FACTOR FOR ITS STABLE SOCIO-  
ECONOMIC DEVELOPMENT**

*Georgi Dimitrov*

**Abstract**

Danube is the second longest river in Europe, part of the river system Rhine-Main-Danube which connects North with Black Sea and it is the only trans-European transport corridor which is a sailing waterway. The Danube region of Bulgaria has a rich historical background, favourable nature and a key geographic location and at the very same time is one of the poorest regions in the European Union.

Automotive transport plays an important role in enhancing the competitiveness of the economy and the transport services of the population. Its manoeuvrability allows it to be used to transport passengers and goods to and from the railway stations, ports and airports and makes it a necessary complement to other types of transport. The efficient use of the automotive transport largely depends on the level of road infrastructure development.

In this report in great detail is examined the adjacent territory of the Danube region of Bulgaria and analysis of the structure, density and state of the Republican road network in the region are being made. The main objective of the study is to formulate specific guidelines for the improvement of the road infrastructure the implementation of which will contribute to the sustainable socio-economic development of the Danube region and the country as a whole.

**Key words:** *road infrastructure, automotive transport, Danube region of Bulgaria, sustainable development.*

## Увод

След изграждането на канала Рейн-Майн-Дунав (1991 г.), река Дунав става част от трансевропейски воден път от голямото световно пристанище Ротердам до Черно море. Водният път на река Дунав е един от трансевропейските транспортни коридори, които имат важна роля за интеграцията на регионите от Източна Европа в единния пазар на Европейския съюз. Поради този факт и отчитайки насоките на европейската транспортна политика към пренасочване на значителни товари и пътничкопотоци към по-екологичните и икономични видове транспорт (каквото несъмнено е водният), може да се очаква в близко бъдеще значително увеличение на товаро и пътничкопотоците по река Дунав.

Както е известно единствено автомобилният транспорт може да извършва превози по системата „от врата до врата“. Именно поради това свое предимство, той е предпочитан като необходимо допълнение към водния транспорт при подвозването на товарите до и от пристанищата. А едно от основните изисквания, за да бъде взаимодействието между водния и автомобилния транспорт ефективно е добре изградената и поддържана прилежаща пътна инфраструктура на районите, намиращи се в близост до пристанищата.

Добре развитата пътна инфраструктура спомага за специализацията, концентрацията и оптимизирането на териториалното разположение на производството, което от своя страна спомага за разрешаването на някои от демографските проблеми, чрез намаляване на силната концентрация на населението в по-големите градове.

Тези причини и изложените очаквания за увеличаване на товаро и пътничкопотоците по река Дунав обосновават целта на настоящото изследване, която е да се направи опит за формулирането на конкретни насоки за усъвършенстване на републиканската пътна мрежа в Дунавския регион на България.

### **1. Основни характеристики на Дунавския регион на България**

За целите на планирането, управлението, ресурсното осигуряване и оценката на регионалното развитие в България се обособяват

райони, които се разделят на нива в съответствие с изискванията на общата класификация на териториалните единици прилагана в Европейския съюз. Районите, които образуват ниво 1, не представляват административно-териториални единици и са с териториален обхват, както следва:

- Район „Северна и Югоизточна България”, включващ Северозападния район, Северния централен район, Североизточния район и Югоизточния район.

- Район „Югозападна и Южна централна България”, включващ Югозападния район и Южния централен район.

Районите, които образуват ниво 2 също не представляват административно-териториални единици и са със следния териториален обхват:

- Северозападен район, включващ областите Видин, Враца, Ловеч, Монтана и Плевен.

- Северен централен район, включващ областите Велико Търново, Габрово, Разград, Русе и Силистра.

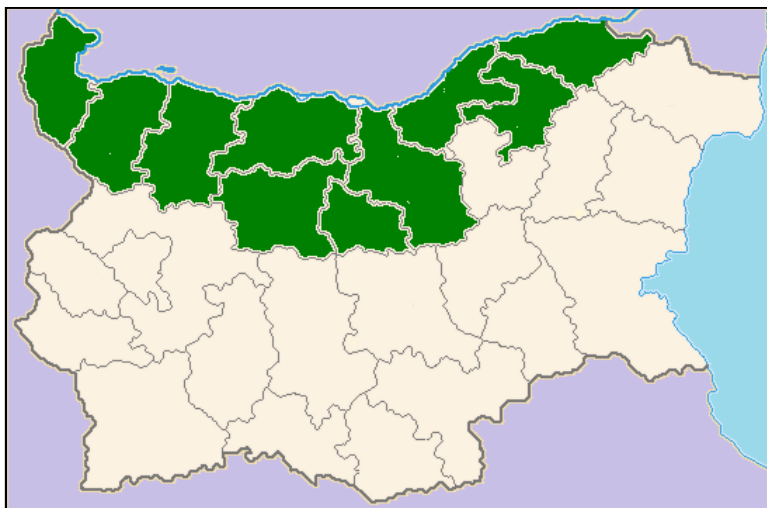
- Североизточен район, включващ областите Варна, Добрич, Търговище и Шумен.

- Югоизточен район, включващ областите Бургас, Сливен, Стара Загора и Ямбол.

- Югозападен район, включващ областите Благоевград, Кюстендил, Перник, Софийска и София.

- Южен централен район, включващ областите Кърджали, Пазарджик, Пловдив, Смолян и Хасково.





**Фиг. 1. Територия на Дунавския регион на България**

От изброените райони от ниво 2 само Северозападният и Северният централен район граничат с река Дунав. Поради тази причина обект на настоящото изследване са териториите на десетте области включени в тези два района, като седем от съставлящите ги десет области (Велико Търново, Видин, Враца, Монтана, Плевен, Русе и Силистра) граничат с река Дунав, а останалите три (Габрово, Ловеч и Разград) са в непосредствена близост и също могат да се причислят към крайдунавската територия на Република България. Тези два района са от най-бедните в страната по брутен вътрешен продукт (БВП) на глава от населението, а България е на последно място в Европейския съюз по този показател, което несъмнено поставя Дунавския регион на страната сред най-бедните в Европейския съюз. В таблица 1 е представена информация за основните характеристики на Дунавския регион на България по области.

**Основни характеристики на областите  
в Дунавския регион на Република България**

Област	Територия (кв.км)	Общини (брой)	Населени места (брой)	Население (брой)	Гъстота на РПМ (км./100 0 кв.км)	Гъстота на РПМ (км./1000 0 жители)
В. Търново	4661,57	10	336	243633	201,01	38,46
Видин	3032,88	11	142	90051	202,78	68,30
Враца	3619,77	10	123	170367	179,85	38,21
Габрово	2023,01	4	356	113303	250,12	44,66
Ловеч	4128,76	8	150	130358	180,20	57,07
Монтана	3635,57	11	130	135929	171,36	45,83
Плевен	4653,32	11	123	250062	170,63	31,75
Разград	2416,19	7	102	116322	209,42	43,50
Русе	2875,07	8	83	224582	178,08	22,80
Силистра	2846,28	7	118	112603	177,78	44,94
<b>Общо за региона:</b>	<b>33892,42</b>	<b>87</b>	<b>1663</b>	<b>1587210</b>	<b>192,12</b>	<b>43,55</b>
<b>Общо за страната:</b>	<b>111001,90</b>	<b>264</b>	<b>5332</b>	<b>7127822</b>	<b>179,29</b>	<b>27,92</b>

*Източник: МРРБ, НСИ и изчисления на автора.*

Територията на Дунавския регион на България обхваща площ от 33892,42 квадратни километра, което се равнява на 30,53% от общата територия на страната. Върху нея са разположени 87 общини и 1663 населени места, което е съответно 32,95% и 31,19% от общия брой на общините и населените места в страната. Съгласно посочените данни може да се направи извод, че Дунавският регион на страната обхваща приблизително една трета от броя на общините, броя на населените места и територията на България.

Дунавският регион на България е добре обслужен с воден транспорт. Северната граница на региона и на страната се слива с река Дунав – единствената плавателна река в България и единственият вътрешен воден път в страната. На територията на региона

функционират няколко пристанища с национално и международно значение – Видин, Лом, Оряхово, Сомовит, Никопол, Русе, Свищов, Тутракан и Силистра. Най-голямото българско речно пристанище е Русе, което е разположено на важния комбиниран кръстопът на трансевропейски транспортни коридори №7 и №9 и е важен мулти-модален център. Пристанище Лом е второто по големина дунавско пристанище в България, като изградената пътна и железопътна инфраструктура осигурява най-късата директна сухоземна връзка от река Дунав до пристанището на град Солун. И двете пристанища (Русе и Лом) попадат в приоритетните инфраструктурни направления на българска територия за развитието на международни комбинирани превози.

## **2. Прилежаща пътна инфраструктура на Дунавския регион**

За функционирането на автомобилния транспорт от първостепенно значение е пътно-шосейната мрежа. От нейната структура и състояние зависят в решаваща степен скоростта на движение на автомобилите, износването им, разходите за извършване на превозите и т.н. За да се постигнат високи резултати от използването на пътните превозни средства, автомобилните пътища трябва да отговарят на редица изисквания, като да осигуряват безопасност и да позволяват движението на автомобилите да се осъществява при минимално изхабяване на подвижния състав и минимални експлоатационни разходи.

От предвидените за изграждане и доизграждане автомагистрали в България през територията на Дунавския регион преминава единствено АМ „Хемус“. Към настоящия момент тя е изградена в отсечките от София до Ябланица и от Белокопитово до Варна, като остава за изграждане точно тази част от автомагистралата, която преминава през територията на Дунавския регион.

Основните първокласни пътища, които обслужват Дунавския регион на страната са:

- Видин-Монтана-Враца с продължение през София за ГКПП Кулата. Това е международен път Е79, който преминава на територията на България по трасето на коридор №4 и свързва три от областните центрове на Северозападния район.

- Русе – Велико Търново-Габрово с продължение през Стара Загора и Хасково за ГКПП Кап. Петко войвода. Това е международен път Е85, който преминава по трасето на коридор №9 и свързва три от областните центрове на Северния централен район.

- Русе – Разград с продължение през Шумен за основното ни черноморско пристанище Варна. Свързва река Дунав с Черно море.

- Русе – Плевен с продължение към София. Това е международен път Е83, който заедно с пътя Русе-Велико Търново-София са основните първокласни пътища по направлението изток-запад в Дунавския регион на страната.

От второкласните пътища обслужващи тези райони на страната по-важни от икономическа и социална гледна точка са пътищата, които свързват дунавските пристанища с областните центрове и с първокласната пътна мрежа в региона.

Третокласните пътища в региона се използват предимно за транспортното обслужване на населението, като чрез тях се осъществяват връзките между по-малките населени места с общинските и областни центрове.

*Таблица 2*

### **Развитие на републиканската пътна мрежа в Дунавския регион на България според класа на пътя за периода 2007 – 2017 г.**

година	Общо за страната (км)		Дунавски регион (км)		Дунавски регион (%)	
	2007	2017	2007	2017	2007	2017
Автомобилни магистрали	394	740	7	7	1,78	0,95
Първокласни пътища	2969	2983	849	867	28,6	29,06
Второкласни пътища	4021	4028	1403	1405	34,89	34,88
Третокласни пътища	11989	12151	4085	4115	34,07	33,86
<b>Пътища – общо:</b>	<b>19373</b>	<b>19902</b>	<b>6344</b>	<b>6394</b>	<b>32,75</b>	<b>32,12</b>

*Източник: НСИ и изчисления на автора.*

От данните посочени в таблица 2 е видно, че към 01.01.2017 година, републиканската пътна мрежа на територията на Дунавския регион е сравнително плътна и добре изградена. Основните и недостатъци са, че второкласните и третокласните пътища в региона съставляват 86,33% от цялата му републиканска пътна мрежа, а автомагистралите (АМ) съставляват едва 0,11% от пътно-шосейната му мрежа.

Дунавският регион на страната, за периода от 01.01.2007 до 01.01.2017 г. (след приемането на България в Европейския съюз), не е имал почти никакво развитие на пътната си инфраструктура. За цитирания период първокласните пътища в региона са се увеличили едва с 18 км., второкласните с 2 км., а третокласните с 30 км. От тези данни може да се направи извод, че средствата отделени за изграждане, модернизация и рехабилитация на пътищата в региона за този десет годишен период са били крайно недостатъчни. Автомагистралите в региона не са имали никакво развитие и си остават само 7 км. от АМ „Хемус“ на територията на област Ловеч. Тези 7 км. към 2017 г. се равняват едва на 0,95% от автомагистралите в страната, което е изключително тревожен факт, като се има в предвид значителната територия и брой на населените места в тези райони. Също така през тази територия преминават трасетата на три трансевропейски транспортни коридора (№4, №7 и №9), което определя развитието на пътната инфраструктура на този регион като изключително важно, не само за нашата страна, но и за европейската транспортна система като цяло.

Важен показател за състоянието на автомобилните пътища е типът на тяхната настилка. Чрез изследвания е установено, че ако при движение по асфалтово, асфалтово-бетонно или бетонно шосе експлоатационните разходи във връзка с използването на пътните превозни средства са равни на 100%, то при движение по паважна настилка тези разходи са 130%, при движение по трошенокаменна настилка-160%, а при използване на път без настилка (в проходимо състояние) – 200%. В таблица 3 е представена структурата на републиканската пътна мрежа, според вида на настилката на пътищата за периода 2007 – 2017 г.

**Развитие на републиканската пътна мрежа в Дунавския регион на България според вида на настилка за периода 2007 – 2017 г.**

година	Общо за страната (км)		Дунавски регион (км)		Дунавски регион (%)	
	2007	2017	2007	2017	2007	2017
<b>Пътища общо с настилка</b>	<b>19081</b>	<b>19649</b>	<b>6303</b>	<b>6349</b>	<b>33,03</b>	<b>32,31</b>
Асфалтова	18825	19448	6238	6292	33,14	32,35
Паважна	75	46	22	20	29,33	43,48
Трошенокаменна	145	131	52	37	35,86	28,24
Баластрена	36	24	0	0	0	0
<b>Пътища общо без настилка</b>	<b>292</b>	<b>253</b>	<b>41</b>	<b>45</b>	<b>14,04</b>	<b>17,79</b>
<b>Пътища – общо:</b>	<b>19373</b>	<b>19902</b>	<b>6344</b>	<b>6394</b>	<b>32,75</b>	<b>32,12</b>

*Източник: НСИ и изчисления на автора.*

В началото на 2017 г. 98,41% от републиканските пътища в Дунавския регион на България са с асфалтово покритие. От данните представени в таблицата прави впечатление, че на територията на Дунавския регион все още съществуват републикански пътища без настилка (45 км. или 0,7% от пътно-шосейната мрежа на региона) и пътища без трайна пътна конструкция (37 км.).

Гъстотата на републиканската пътна мрежа в крайдунавския регион на страната е равна на 192,12 км. пътища на хиляда квадратни км. територия. Тя е по-висока от средната за страната, която е 179,29 км. пътища на хиляда кв.км. Това се обуславя от факта, че територията на Дунавския регион е с благоприятен релеф (предимно равнинна и нископланинска), което е дало възможност да се изгради сравнително плътна републиканска пътна мрежа.

След направения кратък анализ на структурата и гъстотата на републиканската пътна мрежа на Дунавския регион, следва да се разгледа и нейното състояние. Състоянието на пътищата съгласно „Методиката за измерване и оценка на повредите по пътните настилки“, където се отчитат вида и количеството на съществуващите

повреди, измерени и оценени спрямо общата повърхност на пътищата, е както следва:

- Добро състояние – с повреди по настилките под 10%;
- Средно състояние – с повреди по настилките от 10% до 30%;
- Лошо състояние – с повреди по настилките повече от 30%.

Същественият недостатък на пътната инфраструктура в Дунавския регион на страната, както и за цялата територия на Република България е, че състоянието и е изключително влошено. Това е в следствие на съществуващата прогресивна тенденция към влошаване състоянието на пътните настилки. Тя започва да се проявява преди около 25 години (заедно с намаляването на планираните ремонти по пътищата), валидна е за територията на цялата страна и действието и продължава. В резултат на тази тенденция в момента над 40% от републиканските пътища в Дунавския регион на страна са в лошо състояние и спешно се нуждаят от ремонт или реконструкция.

Чрез събирането на информация за състоянието на пътните настилки, настоящата и перспективна натовареност на движението и носимоспособността на пътищата е възможно да се оптимизират процесите, свързани с определянето на времето, мястото и необходимите средства за извършване на ремонтни работи.

### **3. Насоки за усъвършенстване на пътната инфраструктура в Дунавския регион на страната**

Усъвършенстването на пътната инфраструктура на Дунавския регион може да се разглежда в няколко взаимодопълващи се насоки, от които основните са:

- развитие на пътната инфраструктура по направленията на трансевропейските транспортни коридори преминаващи през Дунавския регион на страната;
- развитие на републиканската пътна мрежа свързваща дунавските пристанища с основните пътни трасета на страната;
- усъвършенстване на технологичните процеси при модернизацията и рехабилитацията на пътищата;
- повишаване на безопасността на пътната мрежа.

Освен трансевропейски транспортен коридор №7, който е воден плавателен път, през територията на Дунавския регион преми-

нават и коридори №4 и №9, които свързват страните от Централна Европа и Прибалтика със Средиземноморието, Близкия и Средния Изток, а по техните направления в близко бъдеще се очаква значително увеличение на товаропотоците. Поради тази причина е целесъобразно по направленията на съществуващите международни пътища Е79 и Е85 да се изградят четирилентови скоростни отсечки. Както и по направлението Русе – Варна, което свързва река Дунав с Черно море и има важно значение за развитието на интермодалните превози в региона и страната. Също така е необходимо изграждане на крайдунавски северен път Видин – Лом – Свищов – Русе-Силистра, който ще подобри транспортната достъпност до крайбрежните индустриални зони и по този начин ще засили инвеститорския интерес към тях. Заедно с река Дунав като воден път, направлението ще има важно значение за интегриране на областите и общините, разположени по крайбрежната територия и засилване на териториалното сътрудничество със съседните гранични райони. Изграждането на крайдунавския път ще е предпоставка и за оптимизиране разпределението на трафика между фериботните връзки в българо-румънския участък от река Дунав и ще спомогне за усвояване потенциала на периферните крайбрежни територии и балансиране на системата от населени места.

Относно насоките за развитие на републиканската пътна мрежа свързваща дунавските пристанища с основните пътни трасета на страната е необходимо да се уточни, че България разполага с редица пристанища на река Дунав, които са: Видин, Лом, Оряхово, Сомовит, Никопол, Русе, Свищов, Тутракан и Силистра. Към настоящия момент връзката на повечето от тях с основните пътни трасета на страната се осъществява предимно чрез второкласни пътища, по-голямата част от които са в лошо състояние и спешно се нуждаят от ремонт и модернизация. Модернизацията е наложителна за да могат да се премахнат тесните места и да се повиши носимоспособността на настилката им. При развитието на прилежащата инфраструктура на дунавските пристанища е важно да се има в предвид, че те са места където си взаимодействат различни видове транспорт. За да бъде взаимодействието им ефективно е необходимо пристанищата да раз-



полагат с добре изградена прилежаща сухопътна инфраструктура и да са оборудвани със съвременна техника за манипулиране на товарите. Съобразно очакванията за нарастване на товаропотоците по река Дунав е необходимо в най-кратки срокове да се изградят съвременни интермодални терминали в районите на Русе и Видин, където са пресечните точки на трансевропейските транспортни коридори №4 и №9 с реката. По този начин ще се подобри интермодалността на региона и страната като цяло, чрез създаване на благоприятни условия за взаимодействие и интеграция на различните видове транспорт и повишаване качеството на предоставяните транспортни услуги.

Усъвършенстването на технологичните процеси при поддържането и модернизацията на пътната инфраструктура на Дунавския регион може да се осъществи, чрез въвеждането и по-широкото разпространение на технологията на студено рециклиране при ремонтването на пътищата. Студеното рециклиране е един съвременен метод в пътностроителната практика, при който се използват материали от съществуващите повредени настилки и се създава нов еднороден пласт с високи якостни характеристики. По този начин отпада необходимостта от разработването на нови кариерни стопанства с присъщите им отрицателни екологични ефекти и се постига значителна икономия от транспортни разходи. Друга нова технология, която още не е намерила широко разпространение в България е използването на съвременни свързващи вещества при ремонтването и модернизацията на пътната настилка. Основните предимства на тези свързващи вещества спрямо конвенционално използваните са, че имат повишена устойчивост към напукване при ниски температури, по-висока устойчивост към пластични деформации при високи температури, повишена устойчивост към умора, окисляване и стареене, което неминуемо води до намаляването на разходите по поддържане на настилката в процеса на експлоатация.

Освен разгледаните насоки за усъвършенстване на пътната инфраструктура в Дунавския регион на страната, трябва да се обърне необходимото внимание и на повишаването на сигурността на пътната мрежа. Основните недостатъци на пътната инфраструктура в региона накратко могат да се формулират, като:

- пълно отсъствие на направляващи стълбчета;
- недостатъчна или липса на видимост в хоризонтални и вертикални криви;
- несъответствие на маркировка и знаци с реалните условия;
- наличие на предпазни огради с нисък клас на задържане;
- неоформени банкети и откоси, непочистени отводнителни съоръжения и в резултат наводнени участъци, предизвикващи опасност за преминаващите.

При изграждането, ремонтването и модернизацията на пътищата задължително трябва да се цели премахването на тези недостатъци на пътната инфраструктура и по този начин да се повиши безопасността и. Така ще се намали броя на пътнотранспортните произшествия и съпътстващите ги икономически, социални и екологични отрицателни ефекти.

### **Заклучение**

В заключение може да се отбележи, че изграждането на съвременна (модерна) пътна инфраструктура в Дунавския регион на България би довело до преодоляване на физическите бариери, по-добра достъпност и близост, което би спомогнало за преодоляването на съществени стереотипи и изграждане на по-силно доверие и желание за взаимност и взаимопомощ между гражданите от региона. Територията на Дунавския регион на страната има необходимите перспективи да се превърне в своеобразен център на вътрешен и международен туризъм, пренос на товари и осъществяване на съвременни транспортни услуги. В променящия се свят на интеграция на културите и икономиките на европейските страни и на глобализация на световното стопанство, правилното използване на геостратегическото положение на Дунавския регион, неминуемо ще окаже положителен тласък за социално-икономическото развитие на страната като цяло. Затова при развитието на транспортната инфраструктура на региона и в частност на пътната, трябва да се подходи с повишено внимание и да се насочат необходимите средства и усилия. Тъй като е несъмнено значението на републиканската пътна мрежа като средство за интегриране на всички видове транспорт. А при добро взаимодействие между различните видове транспорт се

проявяват значителни положителни ефекти от икономическа, социална и екологична гледна точка, както за съответния регион, така и за страната.

### **Използвана литература**

1. Бакалова, В., Организация на транспортната дейност в туризма, УИ „Стопанство”, София, 2008.
2. Димитров, Г., Структура, състояние и перспективи за развитие на пътната инфраструктура в Дунавския регион на България, Сборник „Съвременният поглед на докторанта към науката“, с. 334-339, УИ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2011.
3. Моллов, Б., Българския принос за подготовката на Стратегия на Европейския съюз за Дунавския регион. Приоритетни проекти, МРРБ, София, 2010.
4. Национална стратегия за регионално развитие на Република България за периода 2012-2022г., МРРБ, София, 2012;
5. Областите в България. Портрети, МРРБ, <http://www.mrrb.government.bg/>.
6. Райони образувани на ниво 1 и ниво 2. Териториален обхват, МРРБ, <http://www.mrrb.government.bg/>.
7. Статистически справочник 2017, НСИ, София, 2017.

**ПРОФИЛ НА РЪКОВОДИТЕЛ ОТ ПУБЛИЧНАТА  
АДМИНИСТРАЦИЯ  
(ПО ПРИМЕРА НА СЕВЕРЕН ЦЕНТРАЛЕН  
И СЕВЕРОЗАПАДЕН РАЙОН)**

*Миглена Пенчева*

**A PROFILE OF A MANAGER IN PUBLIC  
ADMINISTRATION (BASED ON EVIDENCE FROM  
NORTHERN CENTRAL AND NORTHWESTERN REGION)**

*Miglena Pencheva*

**Abstract**

There are descriptive results presented in the paper describing a manager in public administration. The results are derived from a survey, composites of 213 respondents in Northern Central Region and Northwestern Region in Bulgaria. Gender, age, educational level and occupied position of the managers are discussed in the paper.

*Key words: public administration, manager, descriptives.*

В доклада се адресира проблема за недостатъчното познаване на ръководителя в публичната администрация. Изучаване на аспекти на ръководенето е предпоставка за използване на неговия потенциал. *Целта* на нястия материал е да се представят резултати от изследване на ръководители, заети в областни и общински администрации в Северен централен район и Северозападен район. *Задачите* посредством, които се преследва целта са: а) кратко представяне на проведеното изследване, б) представяне на резултати посредством средства на описателната статистика за разкриване на обща тенденция.

**Кратко представяне на проведеното изследване  
на ръководители в общински и областни администрации**

Изследването е насочено към перцепцията на ръководители от публичната администрация относно лидерското им поведение, ор-

ганизационната култура и възприетите от тях практики за създаване на знание. Следва да се уточни, че настоящият доклад се ограничава до представяне на резултати от описателната статистика. Обект на изследване са ръководители заети в областни и общински администрации на територията Северна България, по-конкретно Северен централен район и Северозападен район.

Критерии за определяне на генералната съвкупност: а) по същество, на база заеман ръководен пост - лица на ръководни длъжности в областна или общинска администрация; б) по място, определянето е областните и общински администрации да са разположени на територията на Северен централен район, състоящ се от области Велико Търново, Габрово, Силистра, Разград и Русе; и Северозападен район, състоящ се от области Видин, Враца, Монтана, Ловеч и Плевен; в) определянето по време се изразява в това, ръководителите в изброените администрации да са такива в периода от април до септември 2015 г.

Обемът на генералната съвкупност се състои от 976 ръководителя, изчислен на сондажна база. Обемът на извадката е съставен от 213 ръководителя, изчислен с корекция за малки извадки.

### **Описателна статистика**

Описателната статистика за нуждите на настоящото изследване се използва с цел да се опишат характеристиките на респондентите за да може да се илюстрира обща тенденция. За описание на демографските характеристики, при категориални променливи в SPSS среда, се използва опцията Frequences (Pallant, 2005). Тя показва броя на индивидите от извадката, притежаващи дадена характеристика, както и относителните им дялове в проценти.

- Разпределение на респондентите по пол и възраст

По отношение на пола на анкетираните лица, преобладават дамите, представляващи 63% от изследваната съвкупност (виж таблица 1). На пръв поглед този резултат може да изглежда неочакван, имайки предвид стереотипа, че под ръководител в публична администрация обикновено се разбира мъж. Обяснението за по-силното представяне на дамите в изследването може да се търси в няколко посоки:

а) счита се, че жените на ръководни длъжности често са определяни като по-изпълнителни, отговорни и трудолюбиви в ситуации, когато се сблъскват с конкуренция от страна на мъже ръководители (Луна, 2007);

б) през последните 5-6 години се наблюдава феминокрация - осезателно навлизане на жените в българското управление (Найдепов, 2010) в ролята си на експерти. В допълнение, общоизвестно е, че жените на работното място са склонни да полагат повече усилия за повишаване на квалификацията си и придобиване на нови умения спрямо силния пол, което се цени в административна среда;

в) отдавна наблюдавана тенденция е да има концентрация на жени в дейности с невисоко заплащане за сметка на относителна сигурност за работното място, какъвто е случая с публичната администрация.

*Таблица 1*

### **Разпределение на респондентите по пол**

		<b>Честота</b>	<b>Процент</b>
Valid	Мъж	83	37,4
	Жена	139	62,6
	Общо	222	100,0

По отношение на разпределението на респондентите по възраст, най-силно представени (34%) са респондентите в интервала 50-59 г., следвани от хората на възраст между 40-49 г. (29%), след което – 30-39 г. (22%). По-слабо присъствие в извадката имат ръководители на възраст 60 г. и повече, най-слабо представена е най-младата група в интервала 20-29 г. (виж таблица 2). Логично е болшинството от ръководителите (63%) да са на възраст между 40 и 59 г. На такава възраст те са имали възможност да придобият нужните образование, опит, житейска зрелост, за да заемат ръководен пост. В този смисъл е очаквано най-младата група да бъде много слабо представена в извадка от ръководители.

**Разпределение на респондентите по възраст**

		<b>Честота</b>	<b>Процент (%)</b>
Valid	20-29 г.	3	1,4
	30-39 г.	49	22,1
	40-49 г.	68	30,6
	50-59 г.	75	33,8
	60 г. и повече	27	12,2
	Общо	222	100,0

Така очерталата се възрастова структура, без изкривяване към крайните групи, с превес на средните възрастови интервали, предполага спокойно осъществяване на приемственост в изследваните администрации.

- Разпределение на респондентите по образование, стаж в администрацията и заемана позиция

Образователната структура на респондентите както следва: най-голям дял заемат хората с висше образование вкл. магистър, бакалавър и друго – 90,1%, след тях са хората със средно образование – 3% и пренебрежимо малко са хората с полувисше образование (виж таблица 3). Това образователно ниво е очаквано и логично.

**Разпределяне на респондентите по образование**

		<b>Честота</b>	<b>Процент</b>
Valid	Средно образование	7	3,2
	Полувисше образование	3	1,4
	Висше образование	100	45,0
	Степен бакалавър	4	1,8
	Степен магистър	93	41,9
	Друго	3	1,4
	Общо	222	100,0

По отношение на прослужения стаж в администрацията, най-голям дял от 37,4 % заемат респондентите работили между 7 и 15 години, следвани от тези със стаж над 15 г. и тези които са работили между 3 и 7 години (разликата в посочилите последните два интервала е пренебрежимо малка). Еднакво представени са хората посочили стаж от 1 до 3 г. и под 1 г. Такова разпределение на респондентите е логично предвид това, че са анкетирани хора на ръководни позиции, както и предвид възрастовата структура на респондентите.

Таблица 4

#### Разпределение на респондентите по стаж в организацията

	Честота	Процент (%)
Valid по-малко от година	17	7,7
от 1 до 3 години	17	7,7
от 3 до 7 години	50	22,5
от 7 до 15 години	83	37,4
над 15 години	55	24,8
Общо	222	100,0

По отношение на заемания пост, най-силно представена е категорията директори на дирекции – 31%, следвани от кмет, зам. кмет, секретар с преки подчинени – 23%, началник отдели – 20%, началник сектори – почти 20%, следвани от областен управител, зам. областен управител и секретар – 7%, най-малобройната категория (друго) – 5% обхваща ръководители на звена и други специфични ръководители (например, главен счетоводител). При такава структура, малък превес от 61% има в представителство на висшия мениджмънт в изследваната съвкупност, а именно областен управител, заместници, секретар; кмет, заместници, секретар; директори на дирекции. Този лек дисбаланс е релевантен за изследователски цели. Въпреки това, останалата част от ръководството е представена с 39%, с което се отчита и тяхната гледна точка по изследваните променливи.



**Разпределение на респондентите по заемана длъжност**

	<b>Честота</b>	<b>Процент (%)</b>
Valid Кмет, зам. кмет, секретар с преки подчинени	52	23,4
Областен управител, зам. областен управител, секретар с преки подчинени	16	7,2
Директор на дирекция от общата администрация	27	12,2
Директор на дирекция от специализираната администрация	41	18,5
Началник отдел обща администрация	25	11,3
Началник отдел специализирана администрация	18	8,1
Началник сектор обща администрация	19	8,6
Началник сектор специализирана администрация	12	5,4
Друго	12	5,4
Общо	222	100,0

**Липсващи данни**

Липсващите данни са често срещан проблем при анализиране на данни. Според Naig и колектив (2006) липсващи отговори се получават по две причини: 1) решение на респондента – субективна причина; 2) външна за респондента проблемна ситуация – обективна причина. Респондентът би могъл да откаже да отговори на някои въпроси поради тяхната несъвместимост с вътрешноорганизационна политика или поради чувствително съдържание на въпроса. Проблемните ситуации може да се изразяват в проблеми по разпространението на въпросника и събирането на информацията. В общия случай, типовете „неотговорили” са слабо представени.

Според Гиглион и Маталон (2005) отказите да се отговори на определен въпрос са относително редки при обикновените въпросници. Този, който е приел да участва в анкетата, обикновено отго-

варя на всички въпроси, а в случай че не желае да го направи, предпочита да каже, че не знае (ако има такава опция). Експлицитните откази да се отговори на даден въпрос, защото се смята, че е лошо поставен или защото предложените отговори се оценяват като незадоволителни, са също редки. Всъщност рядко даден въпрос е поставен по напълно абсурден начин. Макар и да не отговаря на начина, по който някои лица разглеждат проблема, формулировката най-често е достатъчно приемлива за анкетираните. При наличие на значителен брой отговори „не знам”, респективно неотговорили, това по-скоро показва, че въпросът е бил поставен лошо и би следвало да бъде променен.

Разграничението между „не знам” и отказа да се отговори е особено важен при политически анкети и при проучвания на мнения. В тези случаи е важно да се разграничават, доколкото е възможно, различните форми на неотговаряне. Би било сериозна грешка да се смесят тези, които отговарят, че нямат никакво мнение, с тези, които заради критичното си отношение към акцента, заложен във формулировката на въпроса, отказват да отговорят. Това би следвало да се отрази на начина на изчисляване на съответните проценти на всеки отговор.

Анализирането на неотговорилите и на това, как те се разпределят в различните категории, как тяхната честота се свързва с други видове информация, съдържаща се в отговорите на въпросника, може да представлява интерес само по себе си. Не отговарянето на даден въпрос може да бъде индикатор, както всеки друг отговор, за нагласата по отношение на разглеждания проблем. Поради това, в настоящата дисертация се преглеждат всички предадени въпросници. Липсващите отговори се регистрират и интерпретират.

В описаното изследване се възприема следната постановка за неотговорилите:

а) Въпроси без отговор, които се срещат веднъж в рамките на цялата извадка не са обект на интерпретиране. Приема се, че въпросът не съответства на очакването на респондента и тъй като това се случва веднъж на 247 анкетирани, се презумира, че отказът не представя релевантна на изследването информация.

б) Въпроси, на които липсват отговори два и повече пъти се отбелязват и интерпретират (виж таблица 6). Интерпретацията им представлява опит за тълкуване на причините за отказ. Тези причини се презумират от автора на доклада и не претендират за абсолютна точност. Оставянето на такива откази без внимание би могло да се окаже пропуск на важен или интересен аспект от изследването.

Таблица 6

### Въпроси без отговор в демографския блок от въпросника

Въпрос	Честота (брой случаи)	Отговори от другите респонденти
Какво образование сте завършили?	13	213 от останалите респонденти са посочили завършено висше образование (вкл. висше образование, степен бакалавър и степен магистър)

Допуска се, че неотговорилите вероятно имат по-ниска образователна степен – средно или полувисше образование. Почти всички респонденти, непосочили образование, работят в администрации в малки населени места. Предполага се, че в такъв случай по-ниската образователна степен индикира липса на капацитет в тези населени места. Тоест и това по-ниско образование се приема за достатъчно.

### Обобщение

Ако приемем, че описателната статистика е средство за извеждане на обща тенденция за изследваната извадка, то следва да посочим, че в администрацията на управленските позиции преобладават дамите. Правим уточнението, че жените са по-силно застъпени сред управленците, но висшите постове традиционно за заемани от мъже. По отношение на възрастова структура, преобладават служителите на възраст 40-59 г., което предполага балансирана комбинация между натрупан опит и житейска зрелост. Относно образователното равнище, почти всички изследвани ръководители са с висше обра-

зование. От друга страна, броят неотговорили респонденти на въпросът за завършено образование сочи, че образователното равнище е чувствителна тема за един ръководител в публичната администрация. Фактът, че респондентите с по-ниско от висше образование работят в малки общини повдига въпроса за недостиг на капацитет.

### Използвана литература

1. Гиглион Р., Маталон Б. (2005). Социологически анкети Теория и практика, Издателство „Наука и изкуство“, София
2. Луне Е. (2007). Жените мениджъри вече са на мода, в. *Дневник*, 7 Окт. 2007г
3. Найденов В. (2010). Феминокрацията у нас е привидна, в. 24 часа, 8 Март 2010г.
4. Hair J.F. Black, W. C. Babin B. J. Dnderson, R. E. & Tatham R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis* 6<sup>th</sup>. Ed. Upper Saddle River, N.J: Pearson Prentice Hall
5. Pallant, J. (2005). *SPSS Survival Manual : a step by step guide to data analysis using SPSS for Windows*. Australia: Allen & Unwin.

# РЕГИОНАЛЕН АНАЛИЗ НА ВОДЕЩИТЕ КОМПАНИИ В БЪЛГАРИЯ

*Добрин Добрев*

## REGIONAL ANALYSIS OF THE LEADING COMPANIES IN BULGARIA

*Dobrin Dobrev*

### **Abstract**

The regions in the country are looking to develop and that depends almost entirely on the available business structures and the activity of the management. The rating of the leading companies in Bulgaria by regions is a good source that can tell us the level that the business has reached and the direction it has headed. It shows the input that that the biggest companies have in terms of GDP and profit. The most powerful companies are a factor for stability in a national and regional level. The results of this research show some regularities in the development of the business. There are also lots of imbalances which require further research.

*Key words: regions, business companies, localization.*

На територията на страната има обособени шест района от ниво NUTS-2, които не представляват административно-териториални единици, но са подчинени на статистическото отчитане за територии и изискванията на Евростат. От тази позиция подлежат на анализ и могат да се използват за изследване на икономически, социални и други обществено значими процеси.

Основната цел на разработката е да се обобщи информацията за териториалното разпределение на водещите компании в България и да се установят някои закономерности по отношение на икономическо развитие и местен потенциал. Информационното осигуряване на публикацията е представената класация на първите двеста бизнес орга-

низации, работещи в страната<sup>1</sup>. Освен оборот и нетна печалба/загуба в статистиката са включени сектор/предмет на дейност и населено място.

Първите 200 компании реализират оборот почти колкото БВП на страната за съответния период – над 90 милиарда лв., а общата печалба е малко над 3 млрд. Съпоставката показва почти 9% ръст в оборотите и реализирана обща печалба в сравнение с регистрираната загуба за предходен период. Оборотът на първите 9 компании (със собствен оборот над 1 млрд.) е почти 25 млрд., което съставлява 27% от БВП. Тези съотношения показват огромна концентрация на ресурс в няколко компании и сериозен дебаланс, обусловен (на практика), от монополното положение на най-мощните компании.

На първо място е БЕХ с оборот почти 6,7 млрд. (за подробности виж. табл. 1).

Таблица 1

**Първите 9 компании по обороти, нетна печалба/загуба, предмет на дейност**

Име на компанията	Оборот (хил. лв.)	Нетна печалба/загуба (хил. лв.)	Предмет на дейност
БЕХ ЕАД	6 686 610	29 503	Енергетика
Лукойл Нефтохим АД	5 112 452	-122 047	Горива
Аурубис България	4 193 984	218 976	Метали
НЕК ЕАД	3 200 564	-196 709	Енергетика
Лукойл България ЕО-ОД	3 003 899	-6 167	Горива
Кауфландд България ЕООД	1 487 164	82 304	Търговска верига
ЧЕЗ Електро България	1 401 593	8 681	Енергетика

<sup>1</sup> Класацията е разработена от „Кофас България“. Основния критерий за подреждането на компаниите е оборотът който са реализирали като приходи от продажби и приходи от останали видове дейности за 2015 г. Като допълнителен показател за изясняване на позициите е възприет нетния финансов резултат.

Булгаргаз ЕАД	1 399 440	20 365	Търговия с газ
ОМВ България ЕАД	1 024 522	33 518	Горива
<b>Общо</b>	<b>27 510 224</b>	<b>68424</b>	

Предмета на дейност е показателен – преобладаващи енергетика, горива и търговия с тях. Впечатляваща е дейността на Аурубис и регистрираната печалба. Анализът показва, че в първата петтица по оборот се регистрират и най-големите годишни загуби. Водещо в тази негативна класация е държавното дружество НЕК. За поредна година Лукойл Нефтохи регистрира загуба, което влияе негативно за развитието на Бургаски регион.

Секторното разпределение в класацията е логично с оглед развитието на бизнеса през последното десетилетие. Най-силно се представят сектор енергетика и търговия с горива (общия брой на тези компании е 39). Следва „Машини и оборудване“ – 14, „Метали“ – 13, „Фармация“ и „Строителство“ – с по 10, „Селско стопанство“ и „Транспорт“ – с по 9.

Преобладаващата част от компаниите са регистрирани в София. Първата от големите извън София е рафинерията в Бургас. Първата във Варна е на 14 позиция (и това е монополиста Енерго Про ЕАД), в Пловдив е едва на 22, Ловеч – 24, Перник – 35, Разград – 53, Шумен – 78, Русе – 102, Монтана - 149, Габрово – 165 Стара Загора – 173 и т.н. Има и интересни (от аналитична гледна точка) изключения на регистрации в по-малки населени места (табл. 2)

Таблица 2

**Класация на първите 10 компании, локализирани извън областните градове (без ТЕЦ и АЕЦ)**

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
Аурубис България	Пирдоп	3	4 193 984	218 976	метали
Сакса ООД	Долна баня	12	942 381	16 337	горива
ЛИДЛ ЕООД	с. Рвно поле	25	647 480	7 015	търговия
Агрополихим ЕООД	Девня	43	554 239	56 012	хим.пром.

ИНСА ЕООД	Раковски	58	435 725	9 229	горива
Асарел-медет АД	Панагюрище	62	407 897	76 548	метали
Елаците-мед	с. Мирково	63	406 025	51 156	метали
ЛИБХЕР ЕООД	с. Радиново	64	397 557	28 053	машини
ОЛИВА АД	Кнежа	67	380 173	17 052	рас. масла
Идеал Стндарт АД	Севлиево	70	370 016	6 520	санитария
<b>Общо</b>			<b>8 735 477</b>	<b>486 898</b>	

Големите ТЕЦ, АЕЦ и енергорапределителните дружества не са включени в тази класация, поради естествената необходимост да бъдат разположени на съответната територия (тяхната локализация е обусловени от природен и географски потенциал, а не толкова от стратегически управленски решения).

В географски аспект не се наблюдава концентрация на предприятия в оределен район. Прави впечатление групирането на различни по предмет бизнеси в интервала 58 – 70 позиция. Предмета на дейност също не буди изненада. Преобладават добивна индустрия, метали, горива, хим. промишленост.

Общите обороти са приблизително 9 млрд. В групата няма компании със загуба за периода Отнесено към сумата от реализираните чисти печалби (486 898) се постига добра средна стойност на печалбата – около 6%. Цифрата е приемлива на фона на стойностите при топ 10, където три от най-големите фирми регистрират значителна загуба, а в съотношение обороти/печалба е постигнат значителен съвкупен резултат.

По нататък изследването продължава с анализ на бизнеса по райони за планиране.

Северозападния район за планиране (СЗРП) обхваща 19 070 км.кв. от територията на страната и в него живеят 847 138 души (статистиката за населението е от официалното преброяване към 2011 г.). Водещите десет компании могат да бъдат проследени в следващата таблица (табл. 3).



## Класация на първите 10 компании, регистрирани в СЗРП

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
АЕЦ ЕАД	Козлодуй	16	855 402	83 672	енергетика
Петрол АД	Ловеч	24	672 991	102 862	горива
Олива АД	Кнежа	67	380 173	17 052	рас.масла
АЦМ ЕООД	Монтана	149	190 596	11 110	семена, зърно
Полфингер ЕООД	Червен бряг		119 389	6 523	машиностроене
ЕМА ООД	Плевен		87 313	2 607	търг. с хартия
Зърнени храни ООД	Плевен		64323	471	търг. зърно
Агрикола ЕАД	Плевен		57 627	12	хим. пром.
Звезда АД	Д. Митрополия		56 539	173	хран. пром
Сартен ООД	Плевен		48 094	690	опаковки
<b>Общо</b>			<b>2 592 447</b>	<b>225 172</b>	

От представените компании само първите четири влизат в Топ 200. Именно те формират съществения брутен продукт, възлизаш на над 2 млрд (2 099 162) и съвкупна печалба от 214 696 хил. лв. Съотношението печалба/оборот е над 10%. Водещи са АЕЦ ЕАД и Петрол АД – отново сектори енергетика и горива. Освен със силно регионално, те са и с национално значение. Прави впечатление високата норма на печалба в Петрол АД – над 15%.

Останалите в списъка генерират оборот от 433 285 хил. лв и обща печалба в размер на 10 476 хил. лв.

Съвкупния оборот на територията на региона от водещите компании възлиза на 2 592 447 хил. лв., а печалбата е 225 172 хил. лв. От секторите са представени химическата промишленост, търговията и зърнопроизводството

Северен централен район за планиране (СЦРП) обхваща 14 835 км.кв. от територията на страната и в него живеят около 860 00 души. Водещите десет компании могат да бъдат проследени в следващата таблица (табл. 4).

Таблица 4

**Класация на първите 10 компании, регистрирани в СЦРП**

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
СТИНГ АД	Разград	53	485 448	-666	фармация
Тракия глас ЕАД	Търговище	55	452 327	20 867	стъкло
Идеал Стандарт АД	Севлиево	70	370 016	6 520	санитария
Астра ЕООД	Сливо поле	81	327 812	- 1370	семена, зърно
Амилум ЕАД	Разград	93	292 542	34 912	храни, напитки
Булмаркет ДМ ООД	Русе	101	273 966	7 618	горива
Монтюпе ЕООД	Русе	126	222 231	48 580	машини, обне
Полисан АД	Русе	133	206 655	1 387	горива, търг.
Балджиеви-91 ООД	Севлиево	154	182 764	8 518	сел.стоп.
Поликомп ЕООД	Габрово	165	174 046	1 838	хардуер
<b>Общо</b>			<b>2 987 807</b>	<b>128 204</b>	

Общия оборот възлиза на 2 987 807 хил. лв., а съвкупната печалба е 128 204 хил. лв. Печалба /оборот малко над 4% (обусловено и от загубите на две от компаниите). Сравнението със СЗРП показва, че осъществените обороти са по-високи, но реализираната печалба е значително по-ниска, а от там и рентабилността.

Въпреки традиционното присъствие на горива и тук, се наблюдава по-голямо ранообразие на стопанска дейност. Прави впечатление сериозното присъствие на високотехнологичната Поликомп, търгуваща с хардуер, периферни устройства и софтуер. Още по

внушителни са резултатите на Монтюпе ЕООД в сферата на машини и оборудване. При реализиран оборот от 222 231 хил. лв., регистрира нетна печалба 48 580 хил. лв. (съотношението печалба/оборот е 22%), което е показател за изключителна ефективност и рентабилност на дейността.

Североизточен район за планиране (СИРП) обхваща 14 781 км.кв. от територията на страната и в него живеят около 964 000 души. Водещите десет компании могат да бъдат проследени в следващата таблица (табл. 5).

Таблица 5

### Класация на първите 10 компании, регистрирани в СИРП

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
Агрополихим АД	Девня	43	554 239	56 015	хим. пром
Фарманет АД	Варна	51	488 703	1 591	фармация
Солвей Соди АД	Девня	56	445 424	135 802	хим. пром.
Афер ЕООД	Девня	68	373 533	1 639	хим. пром
Алкомет АД	Шумен	78	336 082	9 138	метали
Алуметал АД	Шумен	79	336 082	9 292	метали
Фикосота АД	Шумен	90	294 415	8 217	холдинг
Октопод ЕАД	Варна	117	239 959	-6 002	търг. зърно
Пластхим – Т АД	Гервел	132	207 210	12 707	пластмас. и-я
Фикосота ООД	Шумен	172	166 096	12 748	хим. пром
<b>Общо</b>			<b>3 441 743</b>	<b>241 147</b>	

Резултатите от анализа са показателни. Наблюдава се ясно изразена географска концентрация и производствена специализация. Географската концентрация по оста Девня – Варна е обусловена от суровинен потенциал и дългогодишни производства, свързани с химическия комплекс. Концентрацията в Шумен е на базата на химически и други производствени дейности.

Оборотите, реализирани в региона са най-големи за Северна България и възлизат на близо 3,5 млрд. Печалбата е в размер на почти 250 мил. и като съотношения към общия оборот е 7%.

Впечатляващи са резултатите на Солвей Соди АД печалба от 135 802 хил. лв. Отнесена към реализирания оборот е 30,4%. Това е вторат най-висока стойност постигната от водещите компании в страната.

В Топ 200 от СИРП влиза само още една компания – Агрива Груп Холдинг АД, на 193 позиция. С оборот от около 147 мил. лв., работи в сферата на селското стопанство и търговията със зърно. Допълва профила и специализацията на региона.

Югоизточен район за планиране (ЮИРП) обхваща 19 799 км.кв. от територията на страната и в него живеят около 1 000 000 души. Водещите десет компании могат да бъдат проследени в следващата таблица (табл. 6).

Таблица 6

### Класация на първите 10 компании, регистрирани в ЮИРП

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
ЛукойлНефтохим АД	Бургас	2	5 112 452	-122 047	горива, прераб.
Марица Изток 1 ООД	Гълъбово	31	609 875	145 764	произв. електро
Марица Изток ЕАД	Раднево	38	582 706	2 630	произв. електро
Севан ООД	Бургас	73	354 756	11 393	сел. стоп.
Промет Стиил ЕАД	с. Дебелт	88	307 136	-5 552	метали
Папас-олио АД	Ямбол	110	245 598	1 892	храни
Арсенал АД	Казанлък	114	241 202	30 075	въоръжение
Е.Миролио ЕАД	Сливен	121	234 946	-236	текст. пром.
Нафта-Трейдинг АД	Бургас	122	234 677	1 263	горива търг.
Овергаз Холдинг АД	Ямбол	127	219 636	7 376	енергетика
<b>Общо</b>			<b>8 142 662</b>	<b>72 982</b>	

Анализът на резултатите показва огромни диспропорции. Общия оборот възлиза на над 8 млрд. лв., а общата печалба е едва 45 млн. Определящо значение за това имат финансовите резултати на втората най-голяма компания в страната и на първата за региона – Лукойл Нефтохим АД. Ако извадим от общия оборот реализирания от Лукойл се получава приблизително 3 млрд. лв. (2 989 210 хил. лв.). Това е стойност, близка до резултатите на СЗРП и СЦРП. По отношение на печалбата ситуацията е почти същата. Изваждането на загубите на Лукойл повишават размера на съвкупната печалба до 199 029 хил. лв. Същевременно не е коректно резултатите да се интерпретират еднопластово. Размехът на загубата със сигурност се дължи на обективни фактори, а обемната дейност е свързана с ангажирането на голям брой работници и служители. Регионалният ефект се свързва основно с разходите за работни заплати и осигуровки.

Впечатляващи са резултатите на втория в класацията. Марица Изток 1 регистрира чиста печалба от 145 764 хил. лв. Съотнесено към направения оборот се получават 24%. Интереса е съпоставката със следващата организация, със същия предмет на дейност. Марица Изток ЕАД е с приблизително същите обороти, но далеч по-ниска печалба. Процентното съотношение е едва 0,5%.

Разположението на фирмите не показва обообена географска локализация или секторна специализация. Водещи са преработката на горива и добив на електрическа енергия.

Извън Топ 10 за региона са: Се Броднетце България ЕООД (машини и оборудване) с печалба от 2,5 млн. лв.; Коношпан България ЕООД (дърводобив), с годишна загуба от 1 135 хил. лв.; Зара - ЕООД (търговия с горива); Градус – 1 ООД (производство на месни продукти), печалба от 31,5 млн.

Югоизточен район за планиране (ЮЦРП) обхваща 22 365 км.кв. от територията на страната (най-големия по този показател) и в него живеят около 1 400 000 души. Водещите десет компании могат да бъдат проследени в следващата таблица (табл. 7).

**Класация на първите 10 компании, регистрирани  
в ЮЦРП (без ЕВН Електроснабдяване ЕАД)**

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
Дафна Груп ООД	Пловдив	13	923 628	12 671	търг. тютюн
КЦМ 2000 АД	Пловдив	33	604 805	-11 130	метали
Табакo Трейд ООД	Пловдив	39	582 561	2 710	търг. тютюн
Инса ЕООД	Раковски	58	435 725	9 229	хим. пром.
Асарел-Медет АД	Панагю- рище	62	407 897	76 548	метали
Елаците-Мед	с. Мирково	63	406 025	51 156	метали
Либхер марица ЕООД	с. Радино- во	64	397 557	28 053	машини
Хъс ООД	Пловдив	69	373 458	9 719	метали
Астра ЕООД	Сливо поле	81	327 812	-1 370	хим. пром
Неохим АД	Димит- ровгр.	95	289 264	4 519	хим. пром
<b>Общо</b>			<b>4 718 732</b>	<b>182 105</b>	

Анализът показва изразена специализация, водещите компания в региона са ориентирани основно в сектори металургия и химическа промишленост. Регистрирани са значителни обороти от дейността (над 4,7 млрд. лв.), но постигнатата чиста печалба е със сравнително ниски стойности. Изключение са двете компании, произвеждащи цветни метали – Асарел – Медет АД (76 548 хил. лв. или 18,7% от оборота) и Елаците – Мед (51 156 хил. лв., или 12,6% от оборота). Същевременно прави впечатление годишната загуба на друго водещо предприятие със същата специализация КЦМ 2000 АД.

Първата десетка допълват: Табакo Венчърс ООД (тютюневи изделия) от другия регионално установен предмет на дейност, Пимк ООД (транспорт), Магна ЕООД (машини и оборудване), Пътища Пловдив АД (пътно строителство), Пинот Трейдинг ЕООД (търговия), Силвъртранс ЕООД (търговия) и ТЕЦ Бобов дол ЕАД.

Югозападен район за планиране (ЮЗРП) обхваща 20 306 км.кв. от територията на страната и в него живеят около 2 133 000 души. За целите на изследването ще разграничим района от столицата София с нейните почти 2 000 000 жители. Водещите десет компании могат да бъдат проследени в следващата таблица (табл. 8).

Таблица 8

**Класация на първите 10 компании, регистрирани в ЮЗРП (без София)**

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
Аурубис България	Пирдоп	3	4 193 984	218 976	метали
Сакса ООД	Долна баня	12	942 381	16 337	горива
ЛИДЛ ЕООД	с. Равно поле	25	647 480	7 015	търг. верига
Стомана АД	Перник	35	597 989	-51 201	метали
Интегритит ЕО-ОД	Ботевград	84	317 194	40 061	машини, оборуд-е
Балканфарма АД	Дупница	89	301 150	18 355	фармация
Дънди прешъс ЕАД	с. Челопеч	97	283 772	88 256	метали
Благоевград БТ АД	Благоевград	98	277 922	4 112	тютюн. изд-я
Гопет Транс ЕО-ОД	с. Казичене	119	237 449	2 665	транспорт
Агромах	с. Бяло поле		106 765	2 730	строителство
<b>Общо</b>			<b>7 906 086</b>	<b>347 306</b>	

Дори и без София, района регистрира високи стойности на реализираните обороти – почти 8 млрд. лв. Определяща в тази посока е дейността на Аурубис с оборот от над 4 млрд. Общата печалба възлиза на 376 306 хил. лв. и е 4,7% от оборота. Това съотношение може да е по-добро, ако се изключи регистрираната загуба от Стомана Перник.

Производствените сектори с най-високи обороти не са изненада – метали. Изненадваща е значителната загуба на Стомана Перник.

Отостанналите сектори са затыпени горива, метали, фармация и др.

Силно впечатлява дейността на Дънди Прешъс Метълс ЕАД, добиваща ценни метали. За отчетния период са реализирани 283 772 хил. лв. оборот и 88 256 хил. лв. печалба. Постигнатото съотношение – 31,1%, е най-високото за целия бизнес в България и далеч от средните стойности за добивен отрасъл „металургия“.

Последни в класацията ще бъдат представени фирмите, регистрирани в София. Водещите десет компании могат да бъдат проследени в следващата таблица (табл. 9).

Таблица 9

**Класация на първите 10 компании, регистрирани в София  
(без местния енергоразпределител ЧЕЗ)**

Име	Нас. място	Място в обща к-я	Оборот (хил. лв.)	П-а/з-а (хил. лв.)	Предмет на дейност
БЕХ ЕАД	София	1	6 686 610	29 503	енергетика
НЕК ЕАД	София	4	3 200 564	-196 709	енергетика
Лукойл ЕООД	София	5	3 003 899	-6 167	горива
Кауфланд	София	6	1 487 164	82 304	търг. верига
Булгаргаз ЕАД	София	8	1 399 440	20 365	търг. с газ
ОМВ ООД	София	9	1 024 522	33 518	търг. с горива
Адванс ООД	София	10	993 085	64 664	недв. имоти
Експрес лог. ООД	София	11	990 594	-509	логистика
Софарма АД	София	15	874 984	22 600	фармация
БТК ЕАД	София	17	847 932	16 516	телекомуник.
<b>Общо</b>			<b>20 509 794</b>	<b>66 085</b>	

Във водещите столични компании са генерирни внушителните 20,5 млрд оборот. Същевременно печалбата е 66 млн., което е едва 0,3%. Резултатите на са показателни за развитието на бизнеса в София поради следните бстоятелства:



- Тук са регистрирани най-големите държавни монополни дружества.

- Водещото дружество е с незначителна печалба, съпоставена със 6, 7 млрд. оборот.

- Една от най-големите (НЕК) регистрира значителни загуби на фона на милиарден оборот.

- Най-големия търговец на горива (с 3 млрд. оборот) също е на загуба.

- Най-големите дружества са държавна собственост и дейността им не винаги е подчинена на пазарната и бизнес логика.

Преобладаващи сектори са енергетика и горива. Сравнително високи постижения отчита бизнеса с недвижима собственост.

Класацията показва висока концентрация на регистрирани компании в София (115 са регистрираните в столицата). Същевременно най-висока печалба отчитат компаниите от Топ 10 регистрирани извън областните градове (486 898 хил. лв. с оборот от 8, 7 млрд.). Най-добро съотношение между реализирани обороти е постигнато в най-изоставащия СЗРП – почти 10% (225 172 хил. лв. от 2,6 млрд. лв. оборот). Най губещи и с ниска печалба са водещите компании, регистрирани в София (66 млн. лв. от 20,5 млрд. лв. оборот). Дебалансът е очевиден.

Подобна класация не може да отрази реалните икономически и социални аспекти от дейността на компаниите. Не е и основа за пълно изследване на регионалните особености. Необходима е съпоставка и представянето на други основни индикатори, като: БВП по региони, БВП на човек от населението, заетост, безработица, размер на средна работна заплата по региони и по сектори.

Класацията показва в значителна степен секторното разпределение и предмета на дейност относно основни индустрии – енергетика, горива, добивна. В посочените компании са заети огромен брой работници и служители (независимо от годишния икономически резултат). Анализът през годините ще отрази установените тенденции. Показателното зад тези цифри е активността на стопанските субекти и на хората, които работят.

# ХАРАКТЕРИЗИРАНЕ НА РЕЛАЦИЯТА КЛЪСТЕР – РЕГИОН

*Никола Танаков*

## CHARACTERIZATION ON RELATIONS CLUSTER – REGION

*Nikola Tanakov*

### Abstract

In this report, the author focuses his efforts on analyzing a number of complex issues related to cluster competitiveness. The author believes that the economic and economic development of the regions is the objective geo-economic realities on a global, continental, international and national level. A key focus here is on regional development where relevant resources are sought to improve social and economic indicators, new, modern approaches and forms of regional policy are constantly being approached. These clusters, business incubators and other forms of co-operation and co-operation with broad participation and mutual interest can be attributed to these modern forms of development of the regions and their economies.

**Key words:** *regional development, region, regional policy, cluster, competitiveness.*

В този доклад се характеризират клъстерите, които до голяма степен са по-отворени за познание, нови идеи и привличане на нови партньори за реализирането им. Те дават на своите членове по-широки възможности за вписване в глобалния свят, предлагайки им в същото време допълнителната енергия на местните взаимоотношения. Това е особено важно от гледна точка на съвременния подход в регионалната политика, тъй като нагласата за познание и отвореността към иновации се разглеждат като критични с оглед избягване на затвореността, възможна при „твърдите“ взаимни връзки между участниците в клъстерната мрежа. По-успешни са клъстерите, които отварят пред своите членове по-широки възможности, т.е. подпомагат ги да се впишат по-добре в глобалния свят, предлагайки им в същото време допълнителната енергия на местните взаимоотношения.

Според документи на Европейската общност<sup>1</sup> клъстерите се характеризират с териториални групирания на независими предприятия – иновативни новоучредени предприятия, малки, средни и големи предприятия, както и изследователски организации, работещи в определен отрасъл и район и имащи за цел да стимулират иновативна дейност чрез насърчаването на интензивни взаимодействия, споделянето на умения и обмен на знания и мнения и допринасящи ефективно за осъществяването на технологичен трансфер, работа в мрежа и разпространяване на информация между предприятията в клъстера. Държавата членка би следвало да планира и създаде необходим баланс между МСП и големите предприятия в клъстера, да постигне определена критична маса особено посредством специализация в дадена област на научноизследователската и развойната дейност (НИРД) и като отчита съществуващите клъстери в държавата членка и в Европейския съюз.

Иновационната дейност изисква значителен интелектуален, финансов и организационен ресурс. Полето на иновациите е особено перспективно за разделяне на разходите и за коопериране, особено ако фирмите достатъчно добре разбират неговите предимства. Участващите в клъстерната мрежа партньори (фирми, университети, изследователски организации и др.) се кооперират за реализиране на изследователски и развойни проекти както „вътрешно“ в мрежата, така и „външно“ – с останали подобни формации или стопански субекти (фиг. 1).

Клъстерната форма на организация на иновационната дейност води до създаването на кооперативен иновационен продукт. Обикновено той е резултат от активирането на ресурсите на партньорите и тяхната съвместна дейност. Като се има предвид, че партньорите могат да бъдат и конкуренти на пазара, основна характеристика на продукта е, че не бива да предоставя конкурентни предимства на никой от участващите. Нито една от фирмите не трябва да получава предимство пред друга фирма в общия проект и

---

<sup>1</sup> Василева, Л., и кол. Регионална икономическа политика: Стратегии, концепции и планове. Механизъм за регулиране на регионалното развитие. Тракия-М, С., 2005, с. 158-163.

получения в резултат на кооперирането съвместен продукт, но получава предимства по отношение на конкуренти извън мрежата. Предварителното съгласуване и договореност между фирмите по всички проблеми, свързани с интелектуалната собственост върху продукта и начините за неговото разпространяване по мрежата на общото регионално икономическо пространство, е от съществено значение.



*Източник:* дисертация на тема „Клъстерите като съвременна форма за развитие на региони”.

**Фиг. 1. Работни равнища на клъстерите**

Основен проблем на иновационната дейност и основна бариера за нейната реализация е финансирането ѝ, особено от страна на малките и средните предприятия. Клъстерната организация създава благоприятни възможности в тази посока за осигуряването на финансови ресурси от фондове, национални и регионални програми, банки и др. Някои от новите инструменти на ЕС, например съвместните технологични платформи и съвместните технологични инициативи, представляват целеви мрежи за компетентност, своеобразни иновационни клъстери, които в бъдеще ще имат основна

роля за развитието на европейската икономика, на европейското научно-технологично пространство и могат да бъдат основа за финансова и институционална подкрепа на клъстерите.

Клъстерът се състои от група фирми, които обикновено имат известен опит в сътрудничеството помежду си. Отделните мерки, насочени за взаимодействие и в услуга на фирмите по отношение на иновации, дизайн, качество, продуктово развитие и маркетинг, са изключително важни. Най-важното обаче, което може да постигне клъстерът, е практическата стъпка към бизнес коопериране и стимул за развитие на активи, технологии, инфраструктура и съвместни инвестиции – ефекти, които не биха могли да бъдат постигнати от една-единствена фирма. Формирането на един клъстер води до съществено снижаване на разходите за членовете на мрежата.

Клъстерите също имат свой „жизнен цикъл“ подобно на продуктовите цикли и дори на индустриалните. Те се развиват продължително, като в тях възникват и западат фирми, развиват се и променят местните институции. Те могат да поддържат жизненост като конкурентни региони за векове (например производителите на германската принтираща машина, швейцарския шоколад, италианската кожа)<sup>2</sup>. Най-успешните клъстери просперират поне десетилетия.

Авторът на доклада най-общо разглежда регионалното развитие, който има характер на интердисциплинарно научно познание, синтез между икономическите, социалните, географските, математическите, техническите, екологичните и пространствено-плановите аспекти на урбанизирането, управлението, координацията и контрола на национално, регионално и локално равнище. Всички тези аспекти имат пряка връзка с локализацията на производствената и непроизводствената сфера, селищната мрежа и населените места, техническата, производствената и социалната инфраструктура, ресурсната и пазарната осигуреност, екологичното равновесие, рационалното оползотворяване на извънселищните територии, управлението и самоуправлението на регионалните общности и обществото като цяло.

---

<sup>2</sup> Wysocki, Robert K. *Effective Project Management: Traditional, Agile, Extreme*. 6th ed. Indianapolis: WILEY, 2012, p.67.

Действията и инструментите, свързани с ускоряването на икономическия растеж, нивото на жизнения стандарт, преодоляването на регионалните диспропорции в териториалното стопанство и териториалното устройство, могат да се определят като предмет на регионалното развитие. Обект на теорията и практиката в него и в частност регионалното планиране са пространствената организация на страната, отделните териториални единици, селищната мрежа, населените места и извънселищните територии със своите технически, производствени и социални инфраструктури.

Основните цели на регионалното развитие се свеждат до:

- Преодоляване на диспропорциите, изостаналостта и изолираността на отделни икономически райони и населени места.
- Относително изравняване, сближаване и интеграция на икономическите райони и населените места.
- Ефективно използване на природните условия и ресурсите чрез насочване на локализацията и концентрацията на производителните сили по територията на страната и отделните региони (териториално-административни общини, области).
- Хармонизация на обществото, икономиката и общественото отношение в глобален, интернационален и локален аспект.
- Осигуряване на оптимални условия за бит, труд и живот.
- Насърчаване (регулиране) на икономическия растеж и екологичното равновесие.
- Особено важно за успешното функциониране на кълстера е създаването на устойчиви връзки между участниците в него на основата на доверие и висока степен на организираност и управление.

Важна роля за решаването на тези проблеми, както и при иницирирането, създаването и оценката на дейността на отделните кълстерни мрежи, играят **координиращите звена на кълстера**, или т.нар. кълстерни съвети, при чието създаване особено значение имат регионалните и браншовите индустриални асоциации и камари. Съставът на тези съвети представя съответния кълстер – големите, малките и средните фирми, както и партньорите при извършването на услугите. На практика те представляват борд от ек-

сперти, които следят за точното изпълнение, постигане на целите и за осъществяването на дейностите в мрежата. Използваната организационна схема за подкрепа и координиране на клъстерната дейност обикновено е максимално опростена – малки, ефективни екипи от експерти се занимават със съответната мрежа. Основните области на клъстерната дейности са:

- Информация и комуникация – създаване и опериране с бази данни с подробна информация за фирмите и профилите на услугите на всички участници в мрежата, текущи посещения във фирмите, интернет страници за клъстерите, месечни информационни съобщения за новостите в отрасъла и мрежата и др.

- Квалификация – анализ на потребностите от образование за конкретния отрасъл; организиране и провеждане на дейности за повишаване на образованието и квалификацията на работната сила в мрежата, организиране на специализирани прояви и работни семинари като място за контакти и обмяна на ноу-хау между фирмите от клъстера.

- Сътрудничество и иновации – инициране на проекти за коопериране между фирмите и научни и развойни звена, образователни институции; подпомагане на иновативни проекти за сътрудничество в мрежата.

- Маркетинг и връзки с обществеността (Public Relations–PR): откриване на идентичността и уникалните предимства в региона, подобряване на националния и международния имидж на участниците в клъстера, провеждане на инициативи за стабилизиране на отрасловия имидж, организиране на панаири.

- Международна дейност – в зависимост от потребностите на клъстера дейностите могат да включват специализирани инициативи за осъществяване на международни проекти и срещи, организиране на делови пътувания с цел обмяна на опит и информация, провеждане на семинари и конференции и др.

С помощта на сложни и многофункционални бизнес структури се решават следните проблеми, които подпомагат регионалното развитие:

*Първо*, преодоляване на пропастта между създаването на знание и пазара. Механизмът, чрез който новите знания навлизат на пазара и създават нови продукти и услуги, е предприемачеството. Създаването на нови фирми, както и експлоатацията на нови пазарни възможности е от съществено значение за икономическия растеж. Клъстерите са инструмент, подпомагащ преодоляването на пропастта между създаването на знание и пазара.

*Второ*, предоставяне на жизненоважни ресурси на членуващите в клъстери фирми и организации. В основата на тази насока за подпомагане лежи ресурснобазирания възглед, според който достъпът до ресурси, като знание (например патенти), човешки капитал (например квалифициран персонал) и финансов капитал, осигурява на партньорите платформа за успех, тъй като ресурсите, които са ценни, редки неподражаеми и незаместими, са ядрото на фирмените конкурентни предимства<sup>3</sup>. Така например нововъзникналите фирми не разполагат с необходимата ресурсна база, необходима за увеличаване шансовете им за оцеляване, поради което подпомагането на новосъздадените фирми чрез достъпа им до клъстерните ресурси и привилегированите вътрешни условия се явява защита от по-силните конкуренти на пазара през първите години от тяхното съществуване. Нещо повече, недостигът на ресурси не позволява на новите фирми да се стремят към конкурентно предимство, тъй като ограничената им ресурсна база е насочена към такива ресурсни съчетания, които осигуряват оцеляване, но не и формиране на конкурентни предимства. Клъстерите преодоляват този дефицит, като предоставят на своите членове три основни вида ресурси: инфраструктура, финансова подкрепа и достъп до пазари.

*Трето*, чрез системното участие в решаването на проблемите клъстерът участва пряко в изграждането на организационния капацитет и формира стратегическите способности. Тази функция е независима от предоставянето на ресурси. Макар ресурсите да са важни и ценни за младите фирми, наличието само на ресурси не е достатъчно за изграждането на устойчиво конкурентно предимство.

---

<sup>3</sup> Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-20.



Успехът на фирмата се влияе от нейните способности (възможности), определени като съвкупност от натрупан опит, насочен към решаване на проблемите<sup>4</sup>, и способност за постигане на определен резултат<sup>5</sup>. Възможностите обаче не са автоматична комбинация, включваща мениджърско обмисляне и предпазливост действия планиране и експертен опит. Всъщност свързването в клъстери до голяма степен зависи от изграждането на онези организационни способности, които позволяват на фирмата да оцелее свободна на пазара.

Въпросът за достъпа до ресурсите на клъстера и изграждането на организационния капацитет може да се разгледа и от гледна точка на процеса на изграждане и развитие на фирмата. Може да се каже, че достъпът до ресурси е вероятно по-полезен при създаването на фирмата, но изграждането на капацитет за решаване на проблеми с помощта на партньорската структура е важно с оглед на подготовката на фирмата за максималното ѝ интегриране в процесите на регионализация и глобализация.

*Четвърто*, подпомагане идентифицирането на бизнес възможности. Новите бизнес възможности е по-вероятно да бъдат успешни, ако се следват от екипи, способни да интегрират различни видове специфични знания<sup>6</sup>. Това означава, че екипи, включващи индивиди с по-високо образование и специфичен опит, са по-склонни не само да идентифицират предприемачески възможности, но и да ги реализират. Също така тези екипи са по-квалифицирани да формулират по-добри стратегически решения за развитие на фирмата. Новосъздадените фирми очевидно нямат така изградени екипи и могат да ползват услугите на клъстера или като разчитат изцяло на неговите екипи, или като изградят смесен екип със свои членове и професионалисти от клъстерния екип.

---

<sup>4</sup> Winter, S. G. Understanding Dynamic Capabilities. In: Strategic Management Journal, 2003, 24 (10), pp. 991-995.

<sup>5</sup> Zahra. S. A., H. J. Sapienza, P. Davidsson. Entrepreneurship and Dynamic Capabilities. In: A Review, Model and Research Agenda Journal of Management Studies, 2006, 43(4), pp. 917-955.

<sup>6</sup> Grant, R. M. Toward a Knowledge-Based Theory of the Firm. In: Strategic Management Journal, 1996, 17, pp. 109-122.

*Пето*, клъстерът играе важна роля в процеса на социалното включване на новосъздадената фирма. Важността на този въпрос за фирмата се корени в теорията за социалните мрежи, според която социалната мрежа и репутацията на учредителя на фирмата могат потенциално да осигурят на стартиращата фирма достъп до нужните ѝ допълнителни ресурси. Социалният капитал съществува в отношенията между хората и дава възможност за достъп до различни ресурси като резултат от изградената мрежа от контакти. Тези контакти не просто подпомагат достъпа до важна информация, съвети, осигуряване на ресурси, реализация на продукти и услуги и т.н., но до голяма степен са от решаващо значение за налагането на новосъздадената фирма на пазара и за по-нататъшното ѝ успешно развитие. Мрежата от контакти включва както лични, така и професионални контакти – инвеститори, доставчици, партньори, предприемачи и др.<sup>7</sup>, които позволяват завоюването на пазарни позиции и пазарното утвърждаване и развитие на фирмата. Съюзите с ключови партньори са от изключително значение за дългосрочното оцеляване на новосъздадените фирми<sup>8</sup>.

*Шесто*, справяне с проблема „липса на доверие“, което в редица случаи е пречка пред утвърждаването и развитието на новосъздадените фирми. Клъстерът „пресява“ и „отглежда“ присъединените фирми. Неговите крайни резултати, значимост и обществен авторитет зависят дори от резултатите на най-слабите му фирми. По този начин се прехвърля авторитет към присъединените единици, за които той е дефицит.

*Седмо*, подпомагането на изготвянето на бизнесплан и бързото въвеждане на пазара на продукта или услугата е критичен стратегически проблем в условията на силната динамика на заобикалящата фирмата среда, чието решаване може да бъде подпомогнато от клъстера.

---

<sup>7</sup> Greve, A., J. W. Salaff. Social Networks and Entrepreneurship. Entrepreneurship. In: Theory and Practice. 2003, 28(1), pp. 1-2.

<sup>8</sup> Gomes-Casseres, B. Alliance Strategies of Small Firms. In: Business Economics. 1997, 9(1), pp. 33-44.

Клъстерите имат важно място в подпомагащата предприемачеството инфраструктура както в развитите, така и в новоразвиващите се страни, което нагледно показва големия капацитет на този инструмент за подпомагане на предприемачеството и за създаването и укрепването на нови жизнеспособни фирми.

### **Използвана литература**

1. Василева, Л., и кол. Регионална икономическа политика: Стратегии, концепции и планове. Механизъм за регулиране на регионалното развитие. Тракия-М, С., 2005, с. 158-163.
2. Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-20.
3. Gomes-Casseres, B. Alliance Strategies of Small Firms. In: *Business Economics*. 1997, 9(1), pp. 33-44.
4. Grant, R. M. Toward a Knowledge-Based Theory of the Firm. In: *Strategic Management Journal*, 1996, 17, pp. 109-122.
5. Greve, A., J. W. Salaff. Social Networks and Entrepreneurship. *Entrepreneurship*. In: *Theory and Practice*. 2003, 28(1), pp. 1-2.
6. Winter, S. G. Understanding Dynamic Capabilities. In: *Strategic Management Journal*, 2003, 24 (10), pp. 991-995.
7. Wysocki, Robert K. *Effective Project Management: Traditional, Agile, Extreme*. 6th ed. Indianapolis: WILEY, 2012, p. 67.
8. Zahra, S. A., H. J. Sapienza, P. Davidsson. Entrepreneurship and Dynamic Capabilities. In: *A Review, Model and Research Agenda Journal of Management Studies*, 2006, 43(4), pp. 917-955.

# ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯТА КАТО ПРИНЦИП НА ДЪРЖАВНОТО УПРАВЛЕНИЕ

*Петя Павлова*

## DECENTRALIZATION AS A PRINCIPLE OF GOVERNMENT

*Petya Pavlova*

### Abstract

Decentralization is a characteristics of a modern and democratic state. The paper explores and presents the different meanings and views on decentralization. It also outlines the principles of centralization and de-concentration in contrast to decentralization as a principle of government. The paper is focused on the process of decentralization in Bulgaria, the types of decentralization and the stages of its legal regulation.

*Key words: decentralization, government, municipality.*

### Въведение

Държавното управление е една изключително сложна система и се подчинява на различни закономерности. Чрез него се определят възможностите за развитие на обществото и се характеризира с прякото влияние на властимащите върху живота на хората. Основен негов принцип на държавното управление е централизацията. Но с глобализацията на света и появата на новите демократични общества се открояват и други важни принципи на съвременното държавно управление – деконцентрацията и децентрализацията.

Темата за децентрализацията на управлението е особено актуална за България. През последните години тя често се обсъжда и дебатира на различни форуми и различни нива от широк кръг лица - политици, държавни служители, учени и изследователи, експерти и др. Това обосновава актуалността на избраната тема. В настоящата разработка предмет на изследване са принципите на държавно управление, а конкретен обект на анализ е принципът на децентрали-

зацията. Основната цел на доклада е да се проучат и анализират промените в нормативната регламентация на децентрализацията у нас. Ограниченията в това проучване се отнасят до изследване на развитието на политическата и административната децентрализация. Финансовата децентрализация и нейната нормативна база са извън обхвата на това изследване. Изходна база за изследване на динамичния процес на децентрализация е отграничаваното на този принцип от централизацията и деконцентрацията като принципи на държавно управление.

## **1. Принципи на държавното управление**

Принципите на държавното управление непрекъснато си взаимодействат, а това взаимодействие е регламентирано и на конституционно ниво. Съгласно българската Конституция от 1991 г. България е унитарна държава с местно самоуправление, което е децентрализирана форма държавната власт, прилагана заедно в централната държавна власт.

Най-често централизацията се обозначава като съсредоточаване на власт, възможности и ресурси в едно лице или в един орган. От началото на своето съществуване държавата се характеризира с пълна централизация. Това означава, че един орган (най-често монарха) съсредоточава в себе си цялата власт. Той упражнява изпълнителната, законодателната и съдебната власт. В следствие, при развитието на обществото и особено след възприемане на принципа на разделение на властите се постига самостоятелно упражняване на трите власти, а също така и разделение на централна и местна власт. Централизацията обикновено се свързва с административното право и с функционирането на администрацията. Това е принцип и начин за организация на държавното управление, който слага своя отпечатък върху формирането на държавните органи, т.е. тяхната структура и върху начина на вземане на решения в тях.

Според П. Павлов (2004) централизацията е принцип на управление, при който властта, ръководството, администрирането се съсредоточават в един орган, в едно лице, на едно място, а деконцентрацията е принцип на управлението, при който централните органи делегират някои свои правомощия на органи и администрации, ко-

ито функционират по места. Тези звена са йерархично подчинени на съответния централен орган и са в състава на неговата административна, щатна и бюджетна структура. Повечето министерства и централни ведомства имат своя деконцентрирана администрация по места (напр. данъчна, полицейска, социална, образователна, екоадминистрация и др). Деконцентрацията е принцип на държавното управление на регионално ниво и обхваща още администрации на областите в страната (28 на брой).

За мнозина изследователи деконцентрацията разрешава съществена част от проблемите, които поставя централизмът. Това мнение се споделя и от Хр. Иванов (2014), който изследва в дълбочина компетенциите, пълномощията и правомощията на органите на местното самоуправление.

Деконцентрацията и децентрализацията са два отделни процеса, но общото, което ги свързва, е, че те преследват една и съща цел – доближаване на управлението до населението, до конкретната територия и съответните териториални общности, където то живее и работи. Същевременно те са с твърде различаващи се същностни характеристики.

Общоприето е разбирането за децентрализацията като процес на прехвърляне (предоставяне) на правомощия, права, отговорности и ресурси от държавните органи към общините. Децентрализацията не е цел, а средство за постигане на целта. Необходима е, за да се осигури по-ефективно и качествено използване на ресурси вследствие, на което да се предоставят по-добри услуги на гражданите и се подобри качеството им на живот. Степента на децентрализация отговаря на степента на социално-икономическото развитие на една страна и е отражение на степента на демократизация, националната специфика, традициите и зрелостта на гражданското общество. В тази връзка следва да се подчертае, че децентрализация е белег на демокрацията и характеристика на местното самоуправление. Нейното приложение гарантира услуги, които са по-близо до гражданите. А местните власти са тези, които отговарят за количеството, качеството и всички останали въпроси, свързани с управлението и финансирането на тези услуги. Те задължително трябва да отгова-

рят на специфните нужди на населението от дадената община и да подобряват качеството им на живот.

## 2. Форми на децентрализацията

В теорията и практиката са познати три основни форми на децентрализацията – административна, финансова и политическа. Те са взаимно свързани по отношение на тяхното развитие, вследствие на реформите в нормативната им регламентация.

При административната децентрализация по-високото равнище на териториално управление прехвърля два вида права и отговорности към по-ниските нива на управление – правомощия за вземане на решения, отнасящи се до вида, обхвата и качеството на публичните услуги и правомощия за управление на дейностите, свързани с предоставяне на услугите – откриване/закриване на структурни звена, брой и структура на персонала, размер на заплащане, предоставяне на услугите от външни изпълнители, собственост и управленски контрол.

От своя страна финансова децентрализация се характеризира с предоставяне на ресурси, прехвърляне на източници на ресурси, на права за определяне на техния размер, начин на използване и на отговорности за финансиране на публични услуги. Икономическият смисъл на финансовата децентрализация се състои в по-ефективното използване на публичните ресурси за предоставяне на обществени услуги. Това означава повече и по-качествени услуги на по-ниска цена (Великова, 2010, с. 173).

Политическата децентрализация представлява предоставяне на правомощия за вземане на решения и контролиране на тяхното изпълнение на по-широк кръг от заинтересовани институции или такива, които са по-близо до гражданите и потребителите на услуги. Приема се, че колкото е по-голям е кръгът на хората, които вземат решения и контролират тяхното изпълнение и колкото по-близо са те до местната общност, толкова по-висока е степента на политическа децентрализация.

### **3. Нормативна регламентация на децентрализацията в България**

Динамичното развитие на видовете децентрализацията е в резултат на промените в нормативната ѝ уредба. Задълбочено проучване разкрива, че процесът на децентрализация стартира с приемането на новата Конституция на Република България от 1991, като след това преминава през различни етапи, с различни темпове и със съпътстващи противоречиви оценки. Конституцията поставя начало на процес на преход и децентрализация на управлението (Даскалова, 2016, с. 80).

Условно този процес може да се раздели на три периода:

Първият е от 1991 г. до 1995 г. За него е характерно, че са изяснени принципите и формите на децентрализацията. Конституционни текстове въвеждат някои принципно нови правила, представляващи отправна точка на реформата в административно-териториалното устройство на страната и на местното самоуправление. Те са определили системата на държавно управление да бъде на три нива: централно, областно и общинско. Реформата има за цел съвременен и ефективен функционален устройствен модел. В рамките на този период специално място е отделено на административната и политическата децентрализация по отношение на обхвата на компетенциите, пълномощия и правомощия на органите на местното самоуправление. Като пример за това са Закона за местното самоуправление и местната администрация и Закона за административно-териториално устройство на Република България. С тяхното приемане се цели създаване на законова рамка за административно – териториално устройство, което да засили процесите на децентрализация и също така да осигури формирането на жизнеспособни териториални общности и местни власти със силно развити правомощия и отговорности.

Вторият етап обхваща периода от 1996 г. до 2000 г. През този период се поставят основите за развитие на нашата страна като демократична и модерна държава. Като една от основните и може би най-важната стъпка за това е приетият през 1996 г. Закон за допитване до народа, чрез който се регламентират формите на пряката демокрация, т.е. честни и безпристрастни избори, референдум, под-



писка, общо събрание на населението. Тези новости в нормативната уредба имат пряко влияние върху развитието на демокрацията и респективно на децентрализацията. По този начин се осъществява пряката връзка между отделния човек и законодателната и изпълнителната власт. Също се намаля партийния политически монопол и се увеличава личната ангажираност при вземане на решения относно посоката на развитие на обществото.

През 1998 г. е приет Закон за администрацията, в който са дефинирани нивата на управленската система- централно и териториално, като в териториалното се включва областната и общинската администрация. Неговото приемане е голяма стъпка по пътя на развитието на административната и политическата администрация. Това е така, защото чрез него вече по законен път се уреждат правомощията на органите на изпълнителната власт и структурата и организацията на дейността на тяхната администрация.

През 1999 г. се приема Законът за регионалното развитие, с който се поставя началото на формиране на политиката за регионално развитие на нашата страна. Започва и подготовка и откриване на преговорите на присъединяване на България към Европейския съюз. През този период се въвеждат много промени в нормативната регулацията, касаещи финансовата децентрализация.

Третият период е от 2001 г. до 2006 г., а основна негова цел е изграждане и реалното функциониране на системата за териториално управление на страната. Предвижда се изграждане на териториалната, функционалната и институционалната организация, както и функциониране на централната, регионалната и местната власт на основата на демократизация и децентрализация на управлението. За този период е характерно обединяването на административно-териториалната реформа с административната реформа, при което проблемите на децентрализацията започват да се разглеждат заедно с процесите на деконцентрация в централната изпълнителна власт.

Подобно на предния период, но доста по-силно изразено, са извършени много реформи, свързани с развитието на финансовата децентрализация. По този начин индиректно се увеличават правомощията на органите на местното самоуправление. От тук може да се направи изводът, че нормативните промени по отношение на фи-

нансовата децентрализация имат влияние и върху развитието на политическата и административната.

В този контекст специално място следва да се отдели на „Актуализираната Стратегия за модернизиране на държавната администрация – от присъединяване към интегриране, 2003-2006 г.“, където има специален раздел за децентрализацията на държавното управление. С тази стратегия се цели решаване на конкретни задачи, които да доведат до създаване на програма за децентрализация, която да обедини финансовата и политическата.

За да бъдат доразвити динамичните процеси на децентрализацията в България и да достигне нивата на модерните европейски и други държави, не са достатъчни промените в нормативната й регламентация. Необходимо е и развитието на стратегически документи. Затова през 2006 г. е приета Стратегия за децентрализация за периода 2006-2015 г. Нейна основна цел е повишаване на ефективността на държавното управление чрез изпълнение на редица мерки, една от които е разпределение на правомощията и финансовите ресурси между Министерски съвет, областите и общините.

Като основни постижения от изпълнението на тази стратегия могат да се отбележат следните: промяната в Конституцията на Република България през 2007 г., с което се предоставиха данъчни правомощия на общините; регламентирането на разпределението на субсидиите за общински пътища и предоставянето на общините на патентния данък като собствен приходоизточник; увеличаване на общинските приходи от концесионни договори; изпълнението на Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво на СЕ.

Поради изтичане на периода на действие на Стратегията и ниският процент на изпълнение на заложените мерки в нея, както и новите глобални и национални предизвикателства се налага изготвянето на нова Стратегия за децентрализация 2016-2025 г. В нея се доразвиват и залагат нови цели като прехвърляне на правомощия и функции от централната към местната власт в основни сектори; установяване на адекватно разпределение на ресурси между централното и местното ниво; повишаване ефективността на местното самоуправление; подобряване предоставянето на услуги с регионален обхват, насочени към инвестиции и растеж.

## Заклучение

В резултат на направеното проучване може да се обобщи, че децентрализацията е принцип на държавното управление, чрез който се осъществяват цели от обществено значение. Като такива могат да се посочат по-близки и по-добри услуги за гражданите; по-ефективно използване на ресурсите; по-високо качество на живот и др. Анализът на развитието на децентрализацията у нас дава възможност да се направят следните по-важни **изводи**:

1. Децентрализацията в България се развива с бавни темпове. За нейното ускорение е необходимо активен диалог между централната и местната власт, усъвършенстване на законодателството и завършване на реформите. Същевременно няма точна и ясна визия как да се доразвие децентрализацията в държавното управление.

2. Въпросите, свързани с децентрализацията не заемат достатъчно важно място в политическия дневен ред, те са изместени от теми като икономическо развитие на България. От друга страна, има разногласия между политиките от централната власт и кметовете на общини по отношение на нуждата от по-задълбочено развитие на различните видове децентрализация.

3. Необходими са промени в нормативната уредба, които да стимулират такова преразпределение на функции и ресурси между общините, кметствата и заведенията за услуги, което да създаде условия за повишаване на ефективността и качеството на предоставените от тях услуги.

## Използвана литература

1. Великова, М., Местно самоуправление и регионално развитие, електроенен учебник. В., 2014.
2. Даскалова, Т., Найденов, Г., Местно самоуправление, УИ Стопанство, С., 2008.
3. Павлов, П., Държавното управление и администрацията в Европейски контекст. Ориентири за трансформация. УИ на „Черноризец Храбър“, В., 2007.
4. Иванов, Хр., Компетенции, пълномощия и правомощия на органите на местното самоуправление. УИ на „Черноризец Храбър“, В., 2014.

5. Великова, М., Финансова децентрализация в Република България: Между незавършените реформи и предизвикателствата на кризата, Годишник на ВСУ „Черноризец Храбър”, В., 2010.
6. Даскалова, Т., Институционален капацитет на местните власти, Втора есенна каденция – административно управление в публичния сектор: институционална среда и капацитет, УНСС, катедра „Публична администрация“, Издателски комплекс – УНСС, С., 2016, с. 78-87.
7. Иванов, Хр., Управление или самоуправление на местната власт в република България. Годишник НБУ, том 8., 2013.
8. Сивков, Цв. Централизация, концентрация и децентрализация в държавното управление., сп. De Jure, бр.2/2015.
9. Актуализирана Стратегия за модернизирание на държавната администрация-от присъединяване към интегриране, 2003-2006 г.
10. Актуализирана стратегия за децентрализация 2006 г.-2015 г.
11. Конституция на Република България.
12. Закон за местното самоуправление и местната администрация.
13. Закон за администрацията.
14. Закона за административно-териториално устройство на Република България.
15. Закон за допитване до народа.
16. Закон за регионалното развитие.
17. Стратегия за децентрализация 2015 г.-2025 г.

**ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ СТРУКТУРИРАНЕ  
НА РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ  
КАТО НАУЧНО НАПРАВЛЕНИЕ**

*Камен Петров*

**ABOUT THE NEED FOR STRUCTURING  
REGIONAL DEVELOPMENT  
AS A SCIENTIFIC DIRECTION**

*Kamen Petrov*

**Abstract**

The main purpose of the present article is to present and trigger the discussion about the problems of regional development in the present times. An attempt for giving a definition of the specific features and trends in the regional development is made in this article. A comparative analysis of the present status of the regional development sciences is made. Also a methodological assessment of the regional development peculiarities was made as well as the inter-disciplinary relationships with other sciences have been outlined. The foundations of the regional studies have been highlighted and new possible tendencies for the development of this scientific field have been drawn. A mention of the different branches of the regional development studies has been made while a focus on the problems of the urban development and the surrounding environment was put. Also the problems of the separate territorial communities and the processes of regionalization were analyzed. Last, but not least the article aims at provoking a discussion on the regional development problems and completing the methodology of the regional studies.

*Key words:* regional studies, regional development, processes, methodological, science, problems.

**Увод**

Основната цел на тази статия е да открие широка дискусия по проблемите на регионалното развитие. Авторът излага своя позиция относно очерталите се неясноти и проблеми при разкриването на

същността на регионалното развитие и използвания понятиен апарат – факт, който без всякакво съмнение създава усещането за неясното място на регионалното развитие в системата на фундаменталните науки. Ще повече, че по-голяма част от научната традиция е в областта на науките за земята, а останалата в професионалното направление „Администрация и управление“. Това ни дава основание да търсим възможност за извеждане на научна насоченост в обучението по регионално развитие и същевременно да се обособи точното място, ако изобщо е възможно като естествено научно направление с практико-приложен характер. На практика регионалното развитие има особен фундамент при изследванията на пространството и територията, като извежда на преден план на регионалните достижения с практико-приложен характер и функционална обособеност на протичащите социално-икономически процеси. В този подход ние трябва да се стремим да наложим нужните инструменти и анали, достигнати от нас при практическата и теоретична готовност, свързани с преподаването на регионалните дисциплини и най-вече определяне на полето на регионалното развитие. На практика функционалната обособеност на регионалното развитие в някои случаи има системен характер. Това създава виждането, че регионалното развитие е системата, която се стреми към намаляване, а в други към увеличаване на различията в териториален и пространствен аспект. В допълнение, на този подход от теоретична гледна точка е важно да се изведе и методологическата конструкция защо дадено нещо е така. От друга страна, геоикономическата система сама по себе си в много случаи не е в състояние да постигне приемливо равновесие, или поне не за дълго да се застои в определени константни състояния. Ето защо при разработване на политиките, насочени към управление на регионалното развитие е необходимо по-равномерно структуриране на разпределение на доходите между хората, групите и териториите особено в рамките на националното стопанство, чрез извеждането на определени методологически закономерности свързани с пространството и територията като управленски и социални конструкции. В тази посока в рамките на Европейския икономическата активност е силно концентрирана в голе-

мите мегаполиси и градските агломерации, но същевременно имаме изтиглящо инвестиране в отделни региони и територии, които имат те. На практика регионалната политика предлага отслабване на напрежението в големите градове чрез насочване на част от икономически активното население в други райони. Общоевропейската регионална политика позволява на една страна да се включи в политики, които стимулират икономическата активност в териториите на други страни, но и възможност за оптимизиране на регионалното пространство. Решаването на териториалните проблеми води до верижна реакция, натрупвайки положителни ефекти, разпространяващи се извън границите на отделната държава, засягащи и други страни.

През всичките етапи на развитието на човешкото общество регионалната наука е имала своя фокус и острота и се е проявявала наред с най-значимите науки. На практика обаче, човекът не може да мине без познаване на средата, в която живее и в която извършва своята трудова дейност. Така изследванията на земята, или казано с други думи на пространството и територията, в чисто локален и регионален контекст постепенно се усъвършенстват в резултат на развитието на обществените отношения и постиженията на отделните социално-икономически етапи в неговото развитие. Така се развиват отделните научни направления. Като цяло регионалното развитие има своя корен в географията, но и географската наука не остава същата, тя се развива и има своите научни вариации. От друга страна постепенно регионалното развитие аргументира своята цялост и същевременно укрепва, разширява и задълбочава своите интереси и възможности. Като заедно с това постепенно си поставя по-сложната задача да има функционална роля или компилация между управление и администриране, което да изследва и въздейства върху целия комплекс от социално-икономически и природни процеси и явления, техните сложни взаимовръзки и въздействието между природата и човека. Това извежда регионалното развитие като основа за разработването на проекти за геоикономическото развитие на страните, управлението на публичния сектору регионалното стопанство, инфраструктура и най-вече усвояването на те-

риториите с цел подобряване на живота на хората. **Така регионалното развитие стига до фундамента на своя предмет - изследването на територията в нейните различни състояния.** От друга страна проблемът за взаимодействието на обществото с природата се свежда до извеждането на група въпроси без ясен и отчетлив отговор. Например – Как влияе обществото на природата или природата на обществото и респективно как се вражда регионалното развитие в тези взаимовръзки? Това поражда и въпроса – кое играе решаваща роля в процеса на взаимодействие, обществото или природата? В този сложен ребус важно значение има регионалното развитие, което е призвано да даде отговор на голяма част от тези въпроси. Така от регионална гледна точка ние приемаме, че природата трябва да се разглежда като неотменна част от обществения живот. Очевидно е, че в съответствие с диалектичката логика, когато става дума за единство на обществото и природата трябва да се има предвид ролята на регионалното развитие като структурираща система, в която и природата, и обществото са нейни компоненти и то несамостоятелни, като се разглеждат в определена замисимост или обвързаност. Естествен е изводът, че регионалното развитие е своеобразен мост между природата и обществото.

### Изложение

Съществуващите проблеми и противоречия в съвременното положение и обществено приложение на регионалното развитие са обект на множество изследователи. Определено може да се приеме, че регионалното развитие през XXI се намира все още на преломен етап на развитие, в който постепенно се преодолява описателността и се засилва приложния му характер. В този преходен период особено ярко се открояват изключително сложните и сериозни проблеми на разчленеността на регионалното развитие или за неговата комплексност и цялост. Различията в природните условия, историческото развитие и културните традиции в отделните части на Европа водят до обособяването на региони с неравномерност и специфика в социалното и икономическото им развитие. С времето този проблем се изостря и все повече води до необходимостта от намеса за преодоляване на появилите се несъответствия. От друга страна,



постепенно се увеличават техническите и социални задачи за разработването на много важни практически проблеми с подчертан регионален характер. В тази посока противоречиво е разбирането за местоположението на регионалното развитие в цялата система на науките. **Регионалното развитие е определено като междинна наука, като своеобразен интегратор на така наречените управленски, а от там и обществени, както и на естествения (природен) блок на науките.** Това е голям шанс за регионалното развитие, който му дава приоритет при решаването на сложни междудисциплинарни проблеми. Възниква и въпросът, какви са границите и обектът на изучаване на регионалното развитие. Принципно те не могат категорично да бъдат определени, защото повечето науки частично покриват своя обект на изучаване. С известна условност като основен обект на изучаване от регионалното развитие може да се определи средата за обществено развитие (ойкумена) или с други думи заобикалящата ни среда и икономическата дейност в нея. В голяма степен заобикалящата ни среда има своя географски оттенък, поради което е нужно да подчертаем и връзката на регионалното развитие с блока от географски науки. Това в голяма степен кореспондира с факта, че географската среда включва в себе си и заобикалящата ни среда. Може да приемем, че географската среда е част от геосферата, която в значителна степен е усвоена от човека, и въввлечена в активната икономическа дейност и материалната основа за съществуване на човешкото общество. Главна задача на регионалното развитие е създаването на научнообоснована прогноза за развитието на заобикалящата ни среда (вкл. географска), свързана с човешкото общество и пространствените системи на производителните сили в условията на все по-силно въздействие на природата от научно-техническия и технологичния прогрес. От това следва, че регионалното развитие е наука за динамичните пространствени системи, формиращи се на земната повърхност вследствие на взаимодействието между природата и обществото, както и за закономерностите и законите за тяхното развитие и управление. Регионалната политика е основен инструмент за регулиране на развитието на обществото, внасяне на равновесие и сближаване на райони-

те по стандарт на живот. От съществено значение за управлението на регионалното развитие е наличието или предвиждането на сериозно ресурсно осигуряване. Ресурсното осигуряване на регионалното развитие е свързано с материалните, трудовите и най-вече финансовите баланси.

Без да си поставяме за цел да правим критичен анализ на същността на регионалното развитие в различните познати от нас научни подходи и страни, свързани с регионалната наука, е необходимо да отбележим, че в анго-саксонската научна литература преобладава регионалната парадигма, която се развива в различни направления. Най-точно факусът на регионалното развитие е изведен в системата на географските науки, което извежда на преден план, че чрез управлението на регионалното развитие се решават редица проблеми, като се получаавт завършени знания за териториалната диференциация на Земята и затова различава явления, изменящи се териториално само по тяхното териториално значение или казано с други думи по тяхното отношение към всеобщата териториална диференциация. Все повече се налага твърдението, че методологическата основа на регионалното развитие е пространственият принцип, а категорията пространство е лйтмотивът на всяко регионално изследване, разбира се в икономическа, екологична, демографска и политическа рамка то придобива своите различни вариации. Това дава основание да изведем на преден план хронологизма, като приемем три постулата на регионалното знание – учение за природно-ресурния комплекс, хронологическата или пространствена концепция и теорията на управление на регионалното развитие. В допълнение решенията за регулиране и управление на териториалното развитие, следва да се търсят в умелото съчетаване на средствата на държавното регулиране с пазарния механизъм. Регионалната политика зависи от законодателните решения по отношение типа на административно-териториалното устройство и делене на страната, местното самоуправление и администрация. Затова вниманието в настоящото изследване е насочено към извеждане на някои актуални тенденции на базата на логическия анализ и хронологическото описание. Регионалното развитие като научно направление, свърза-

но със състоянието на териториалните системи, изучава обекти, които представляват значителна сложност на всяко ниво - глобално, регионално и локално. Поради това е нужна точна логика на научното ранжиране, която трябва да положи съответните усилия, за да превърне интуитивното разбиране в една ясна фундаментална и ясна теоретична концепция за регионалното развитие. В тази посока изходната постановка трябва да се основава на положението, че всяка наука използва основни понятия представяни чрез термини. Освен върху основни понятия всяка научна теория се основава и върху очевидни факти. Тези обикновени и твърде прости, елементарни факти играят в регионалните знания роля, подобна на аксиомите в математиката. Разликата между тях се заключава в това, че аксиомите в математиката може да извлекат цяло математическо знание, и то по чисто дедуктивен път, докато в регионалното развитие е необходимо постоянно допълване и събиране на нови детайли и факти, и данни за тях, анализиране и обобщаване на тези факти, за да се извлекат резултатите, както и натрупване на знания за да се завърши дадения етап на изследване. Регионалното развитие се опира и използва аналитични разработки, нови методи от информатиката и други, с които интерпретира анализирания факти. Общеизвестно е, че в различните науки доминира процесът на диференциация. Аналогичен процес протича и в регионалното развитие. Регионалното развитие вътрешно се диференцира и образува система от науки, в които влизат пет подсистеми: Обща регионалистика (комплексна), Странознание (природни регионални комплекси), Управление на регионалното развитие (управление и администрация на публичното пространство), Регионална икономика и Теории на регионалното развитие. На практика заедно с процеса на диференциация на регионалното развитие се извършва и друг противоположен процес на интеграция, насочена към единение на регионалните науки, към тяхната вътрешна теоретична цялост. Това дава основание да се открият и нови научни направления на базата на регионалното развитие, основно в три направления: Геоокологично развитие, Геоурбанистика и градско управление и Стратегическо планиране и прогнозиране на регионалното развитие. От друга

страна интеграцията на дадена фундаментална наука няма за цел унищожението на нейните клонове и направления, създадени в процеса на диференциацията ѝ. Целта е обединяването на техните общи теоретични концепции. В противен случай регионалното развитие ще загуби своето значение на фундаментална наука и ще се превърне в своеобразен сбор от теоретични и приложни науки в полето на управлението и администрацията. По принцип интеграцията и диференциацията са обективни тенденции в развитието на всяка една от фундаменталните науки, но за разлика от другите науки, тези процеси трябва да са допълнително научно аргументирани и да се фокусират по един безспорен начин. Тъй като регионалното развитие възниква като ново научно направление, почиващо на социаликономическите и географски знания, което обуславя неговата граничност с природните и обществените науки, се задава необходимостта за извеждане на методологически инструментариум за пространствените закономерности, а те имат необходимостта от конкурентност между социално-икономически и природно-ресурсните знания за очертаване на териториалните и пространствени процеси и явления. Независимо от тази дихотомия може да приеме, че **регионалното развитие само по себе си представлява наука за пространствените съотношения на развиващите се териториални обекти и пространства.** В тази посока необходимо е да приемем, че „регионалното развитие“ е функционален процес на отношение към заобикалящата ни среда, а от там и на по-отчетливо дефиниране на съдържателно пространствено отношение между елементите на разглежданите териториални системи, така че дадена система и другите геосистеми, разположени върху определена територия могат да бъдат анализирани и наблюдавани с цел провеждането на определени политики върху тях. Така тези отношения в чисто регионален фокус действат между природните и обществени явления, имащи териториална определеност и регионална значимост, при което им се оказва многостранно влияние. При опита да дефинираме допълнително проблемната област на регионалното развитие достигаме до заключението, че колкото една територия е урбанистично натоварена, толкова в нея се създават условия за прилагане на мно-

жество управленски и административни мерки свързани с управлението и функционирането на регионалните общности. В голяма степен това може да даде основание да приемем, че регионалното развитие е научно направление, което е надстройка на социално-управленските и обществено-географските науки. Това ни дава основание да търсим практико-приложния характер на регионалното развитие. Съчетаването на научния инструментариум, свързан с проявленията на отделната територия и измерването на състоянието на икономиката в дадения регион или териториална общност, определя обхвата на управленски мерки и дейности, които е призвано да реализира икономически и политически активното население с цел постигането на развитие в чисто локален и местен мащаб. В определена степен това може да усилва обхвата на регионалното развитие и чрез налагането на серия от други мерки, сред които и административно-правни в посока на оптимизиране на териториалното деление или устройство на територията. На практика административно-териториалните промени, свързани със сливането, разделянето или оптимизирането на административно-териториални единици е ключов механизъм за ефективното функциониране на управлението и на държавата, която спомага за изграждането на модерна и стабилна държава с определен тип социално-икономическа система. Един от водещите автори по отношение на административно-териториалните реформи Антъни Ченг допуска, че административните реформи в световен мащаб могат да се възприемат като „нов публичен мениджмънт“ за регулиране на процесите на пространствено развитие<sup>1</sup>. Този нов подход, свързан с новия публичен мениджмънт, представлява критика на традиционния модел на публичната администрация на базата на държавната бюрокрация и се изразява в общия провал на ефективно управление на правителството в териториален аспект, далеч надхвърлящо състоянието при което частния интерес или интереса на привилегировани групи доминира над интереса на обществото.” Ченг приема тезата за по-ефективно териториално структуриране на административните структури, така

---

<sup>1</sup> Cheung Anthony B. L.. The Politics of Administrative Reforms in Asia: Paradigms and Legacies, Paths and Diversities, с. 3-5.

че те да имат високи регионални компетенции, с цел да могат да за-  
дават приоритет и да помогат на местните власти за по-ефективното  
управление на териториалните общности. Това становище се подк-  
репя и от Кийотака Йокомичи<sup>2</sup>. Според него след децентрализация-  
та, в рамките на съответните закони, от общините се очаква да из-  
вършват цялата административна дейност, независимо и по силата  
на принципа на самостоятелно вземане на решения и делегиране на  
отговорността. Йоковичи допуска, че една реална деконцентрация  
на управлението може да постигне повече фокусираност върху ре-  
гионалните проблеми. Целта е да акцентират върху насърчаването  
на силните страни в регионалните специфики на всяка община или  
териториална общност.

Опирайки се на знанията по физическа география, които за-  
дълбочено осмислят и дефинират особеностите на разнообразните  
природно-географски явления с оказаното им въздействие от антро-  
погенния фактор, се извеждат регионалните различия и специфики  
като важна характеристика на териториалната система. Подобен  
подход налага търсенето и на по-модерни подходи при изучаването  
регионалните специфики и особености в териториите на дадена  
страна. Затова от особена важност е получаването и анализирането  
на информацията за природната среда и нейните компоненти. Това  
доприняса съществено за развитието на нови направление като „Ге-  
ографските информационни системи“ (ГИС). Тези нови технологии  
могат да се използват за специфични изследвания, управление на  
ресурси, регионално и териториално планиране, картография и във  
все повече области на човешкия живот. Важно значение за развити-  
ето на ГИС имат и някои ранни разработки в Европа, като тези на  
шведския учен Хагерstrand, който през 1955 г. е изследвал анали-  
тичния потенциал на пространствените данни, чрез отчитане на ин-  
формация за местоположението и населението, свързана с домакин-  
ствата. Използването на системи за управление на бази данни е осо-  
бено важно в съвременните концепции на ГИС, тъй като позволява  
интегриране на пространствени и непространствени данни. Това от

---

<sup>2</sup> Yokomichi, Kiyotaka. “The Development of Municipal Mergers in Japan”,  
*National Graduate Institute for Policy Studies (GRIPS)*, p. 6.

своя страна дава тласък на развитието на геоурбанистиката и регионалната икономика.

Урбанизацията представлява увеличение население, но се обуславя и от развитието на промишлеността и други градски дейности. Процесът на урбанизация започва със самото начало на цивилизацията, както и създаването на градовете, но засилено след индустриалната революция, както и използването на нови технологии в селското стопанство, което намалява нуждата от човешки труд, както и разширяване на сектора на услугите в икономиката. Урбанизацията носи със себе си цял набор от проблеми, особено когато тя е изразена като внезапна голяма концентрация на население в една сравнително малка площ. Ето защо, възниква необходимостта от приложение на специални мерки и процедури, които да спомогнат изграждането и организацията на населените места. Големите градове се нуждаят от специално организирани водоснабдяване, канализация, доставка на храна и други хранителни стоки, електрическа и телекомуникационна мрежа. В допълнение, трябва да се обърне специално внимание на качеството на живот в града, включително борбата срещу замърсяването, престъпността и други дейности. Това дава основание регионалното развитие да се насочи към проблемите на регионалната икономика. Следователно се налага прилагането на по-специален теоретичен подход към териториалното развитие, което налага три групи проблеми. На първо място икономии от мащаба, характерни за определена територия, на второ място търсене на предимства, които произтичат от съседството до други производства и на трето място урбанизационния ефект, който се изразява в извънредно силното развитие на градските селища, съсредоточаване в тях на големи маси от населението. Това е свързано с разположение на стопански фирми на територията със съвместно използване на финансови и административни услуги, инфраструктура, близост до пазара. Разглеждайки тези проблеми, регионалното развитие още повече придобива функционално значение, то вече обхваща и развитието на икономиката, отрасловата структура и изградената инфраструктура, обуславя териториалните различия между административно-териториалните единици и икономически ра-

йони и дава отговори на редица въпроси, свързани с това. Допълнителен фокус върху регионалната наука е измерването на развитието чрез индикатори като: концентрация на хора на територията, стопански дейности локализиращи на територията, доход на работен час, наличие на изградена индустриална, производствена и социална инфраструктура, статус на живота, екологична обстановка и др. Най-широко разпространените обаче и официално използвани за целите на европейската регионална политика са показателите: БВП на глава от населението и процентът на безработните, доходите на глава от населението, инфлацията, индексът за човешко развитие и други. Другият популярен показател за измерване на различията в отделните територии е нивото на безработица. Безработицата е един от най-сериозните проблеми на Европа. Различията се открояват главно между селските райони, районите намиращи се в упадък, периферните райони и силно урбанизираните райони. Причините за изоставането на доходите са периферното разположение, недостатъчно капитали инвестирани в производството, недостатъчната инфраструктура за предприятията и частните домакинства, както и ниското ниво на общата и професионалната квалификация на населението. Трябва да се спомене и фактът, че при бърз икономически растеж различията между най-богатите и най-бедните райони намалява, а при спад на икономическия растеж различията отново се увеличават. В тази посока регионалното развитие увеличава своя фокус и обхват на изследване, като започва да се формира като стабилна фундаментална наука, решаваща проблемите на пространственото развитие в неговата социално-икономическа цялост. Разбира се, заявката за тази фундаменталност е път, който трябва научно да се извърви с практико-приложност и дефиниране на различни социални измерения и възможности за изтеглящо социално-икономическо развитие. Това в голяма степен налага да върнем фокуса на изследване на друга плоскост, следвайки нормалната визия за съчетаването на природния компотент, който влияе върху икономически активното население и фактическото поведение на демографския фактор върху териториалното развитие на отделните териториални общности.



В пространствена връзка с горните съждения, стои въпросът дали е правомерно да се интерпретира физикогеографската среда като „природна“ регионалистика, ако се приеме, че обектът на изучаване от нея е геосферата, а нейният фокус е ландшафта. Следва да се признае, че е необходимо дефиниране на специално определение за природната регионалистика. Като се обвърже природният комплекс с неговото използване и опазването на околната среда, то несъмнено стигаме до общи научни постулати на природната география и опазването на околната среда. В тази посока може да стигнем и по-далече като допуснем, че геоекологията е съвкупност от съчетанието на природната география и опазването на околната среда. Тогава „природната регионалистика“ е призвана да осъществява специфичните управленски мерки и подходи към рационалното използване на природните ресурси и управлението на околната среда, свързани с нейното възстановяване и предотвратяване на упадъка на територията от активната човешка дейност. В тази посока „природната регионалистика“ може да придобие и по-ново измерение, включвайки и политиката за устойчиво развитие, което може да даде началото на ново научно направление „**геоекологично развитие**“ като надстройка над регионалното развитие и геоекологията. Това ни дава основание да се позовем на Хагет (1979), който смята, че имаме работа със структурата и взаимодействието на две главни системи: екологична, която обединява човека и обкръжаващата го среда и пространствена, свързваща един район с друг, посредством сложен обем. С. Лавров (1989) в голяма степен определя същността на геоекологията като наука от която може да се дефинират и нови научни направления, като например устойчивото развитие. На практика природните науки, както и другите групи регионални и географски науки имат интердисциплинарен характер, тъй като контактуват много тясно с други фундаментални науки или техните клонове. Поради това може да се приеме, че всяка самостоятелна наука от регионалния научен клон е и интердисциплинарна и междинна и дори фундаментална, стига да има своя стройна теория и методология. В случая става дума за конкретни изследователски методи, които могат да бъдат заимствани от други науки. Методите,

използвани от регионалните науки и от геоекологията се модифицират, адаптират и усъвършенстват с огледа на изучавания с тяхна помощ обект. Определението на блока на регионалните науки е повече от положително заради факта, че регионалното развитие е особено и е важен елемент от структурата на управленските науки. Без съмнение в методическо и организационно отношение регионалното развитие в България не се адаптира достатъчно успешно към световните стандарти. В голяма степен българската научна мисъл избягва налагането на понятието регионално развитие. Също така регионализъмът се вмества ту под формата на икономическите райони, ту като икономическа география или като управленски системи. В тези случаи регионалното развитие или по-точно регионалните аспекти се вписват в управленските и географските науки. Това налага да обърнем внимание, че **регионалното развитие е свързано с изучаването в цялостен план на обособени територии или региони на сушевата земна повърхност на базата на протичащите в тях социално-икономически промени и управленски дейности, свързани със състоянието на човешкото общество.** Налага се още веднъж да се подчертае, че регионалната парадигма е сърцевината на управленските науки. Независимо от това, и в миналото и сега, възниква въпросът къде е мястото на регионалното развитие в системата на администрацията и управлението, какъв е предметът на регионалното развитие, заменя ли той обществените и природните науки? Регионалното развитие по своята същност е синтезирано и локализирано допълнение на управленските, природните и обществените науки. Регионалното развитие не ги заменя. Както фундаменталните науки, сред които физика, биология и география са мост между природата и обществото, така и регионалното развитие е своеобразен интегратор между двата основни блока на управленските и географските науки. Регионалното развитие частично покрива обектите на изучаване и предмета на изследване на природните и обществените науки. Обособяването на регионалното развитие и неговата методология, специфични задачи, методи и практически форми са нужни преди всичко за практиката и приложението на обществените науки. Тук обаче не става дума за създаване на меха-

нични смеси, а за характеристики, съдържащи в себе си логично съчетание на най-важните черти на тяхното пълно обвързване. Регионалното развитие синтезира конкретни, но различни материали за страните и районите, разкрива тяхната специфика и без преувеличение представлява самата същност на географията, без която тя се лишава от смисъла на своето съществуване. От казаното до тук, няма съмнение в обособяването на блок от теоретични регионални дисциплини. Това е така, защото регионалното развитие обхваща проблемите в тяхната цялост. Това обаче не означава, че регионалните науки няма да могат да имат свои собствени теоретични обобщения, постановки и принципи. Теорията на регионалното развитие обобщава разнородни материали като своеобразен противовес на диференциацията на регионалното развитие. Освен това регионалното развитие изучава обектите на заобикалящата ни среда и човешкото общество не от различни страни, както отделните управленски науки, а като единно цяло. Теоретичната база на регионалното развитие създава нов етап на конкретните регионални изследвания. Не бива да се смесват понятията регионалистика, регионализация и регионално развитие, независимо че между тях има общи черти. В значителна степен регионалистиката предхожда регионалното развитие, а регионализацията е само един процес от регионалното развитие. Налагането на статистическите и картографските методи, визуалните анализи и дигиталното моделиране, могат да изведат регионалното развитие на нов път на научно-технологично развитие и укрепване на фундамента на регионалните науки като водещо научно направление.

### **Заклучение**

Представената структура на регионалното развитие, изразява едно аргументирано гледище. То няма и не може да има претенциите за изчерпателност. Необходимо е събирането на още много становища от чужди и наши автори, работещи по проблемите на регионалното развитие, осмислени от логически и лексикологически позиции. Такива становища биха довели до значително по-точни понятийни същности и утвърждаване на най-правилните по своето съдържание и транскрипция термини. Същевременно изразявам на-

деждата, че с този подход и научна алтернатива, ще се открие началото на поредица от статии, които в крайна сметка, ще допринесат за издигането на регионалното развитие като модерна и научно подплатена наука.

### **Използвана литература**

1. Georgiyev, L. Regionalna ikonomika. Izd. NBU, 2006.
2. Dimov, N Geografiya i teoriya: Kartografiya na prirodno-sotsialniya sintez.2008.
3. Karastoyanov, St. Politicheska geografiya, geostrategiya, geopolitika. Izd. Sv.Kl. Okhridski“, preraboteno i dopalno izdaniye. 2008
4. Karakashev, Hr. et al. (1989) "Regional Economy" Ed. Science and art.
5. Lavrov, S.B Geoekologiya. Teoriya nekatoryye n"prosy praktiki-Izv.VGO,1989 №2.
6. Petrov, K. Regionalna politika na EU i Bulgariya, izd.Stopanstvo 2015.
7. Haget, P, Geografiya: sintez sovremennykh znaniy.M Progres,1979.
8. Dimov, N., Geography and Regional Development: Methodological Issues. – In: Human Dimensions of Global Change in Bulgaria. First International Conference. Sofia, 2005.
9. Hartshorne, R The nature of geography, Landcaster,1939.
10. Hartshorne, R On the moues of methodical discussion in American geography. In: Annals Association of American Geographer N J 1978.
11. Hartshorne, R Notes towards and bibliography of the nature of geography. In: Annals Association of American Geographer N Y 1979.
12. Cheung Anthony B. L.. The Politics of Administrative Reforms in Asia: Paradigms and Legacies, Paths and Diversities.

# ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО СПОРЕД СРЕДНАТА ГЪСТОТА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА ЮЖЕН ЦЕНТРАЛЕН РАЙОН

*Петър Маринов*

## TERRITORIAL DISTRIBUTION OF POPULATION ACCORDING TO AVERAGE GROWTH IN RURAL AREAS IN SOUTH CENTRAL REGION

*Petar Marinov*

### Abstract

Population density is a basic indicator of socio-economic development, coupled with the uneven population position relative to altitude and natural resource potential. The average population density in rural areas of the South Central Region is a geodetic indicator that determines the population of a given territory, its development in social, economic, infrastructure and environmental terms.

*Key words: density, rural areas and the South Central Region.*

### Теоретико-методични подходи

Като критерии за класификация на селските райони трябва да се отчитат съществените връзки между тези райони и градските центрове. На тази база са изградени два метода за определяне на селските райони. Първия е развит от Организация за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) на местно общинско равнище методът (2006)<sup>1</sup> определя селските райони като: "...общини с гъстота на населението под 150 д/км<sup>2</sup>...". Гъстотата на населението между селските и градски райони е най-често употребяваният критерий, но сам по себе си не е достатъчен за крайно определение за селски райони. Вторият е от Евростат за страните на ЕС и се базира на: 1) гъсто населени райони – това са групи съседни, близки

---

<sup>1</sup> Национален стратегически план за развитието на Селските райони 2007-2013, (2006), София МС на Република България.

една до друга общини, всяка с гъстота на населението над 500 д/км<sup>2</sup> и общо население на областта най-малко 50 хил. д., 2) междинни райони – това са групи с гъсто население над 100 д/км<sup>2</sup>, които не принадлежат към гъсто населени райони. Общото население на областта трябва да бъде най-малко 50 хил. д. или трябва да е съседна на гъсто населени райони и 3) рядко населени райони – това са групи общини, които не са класифицирани нито като гъсто населени, нито като междинни.<sup>2</sup>

Показателят, който се използва за определяне на разположението на населението по цялата територия, е средната гъстотата на населението на км<sup>2</sup>, (Славейков 2012, с. 118)...“показател за измерване на населението в определена територия е географската гъстота на населението...”<sup>3</sup>

$$g = \frac{S}{Q}$$

където: g – гъстота на населението;

S – общ брой на населението на територията;

Q – площ на територията км/кв.

### Емпирична част

Статистическа информация за населението за България и селските райони по области на Южен Централен район е събрана и анализирана на база Национален статистически институт (НСИ)<sup>4</sup>. Броят на населението в ЕС<sup>5</sup> за 2011 г. е 503492041 жители, като повече от половината от населението на 27-те страни членки (през 2015 г. страните-членки са 28 с Република Хърватска). Селските райони покриват 90% от територията на ЕС и приблизително 60% от населението живее в тях. По данни от последното национално

---

<sup>2</sup> Програма за развитие на България 2014-2020, (2013), София МС на Република България.

<sup>3</sup> Славейков, П., (2012) София, Геодемография, Университетско издателство, „Св. Кл. Охридски“, с. 118.

<sup>4</sup> <http://www.nsi.bg>, Демография и социална политика, Население - демография, миграция и прогнози.

<sup>5</sup> <http://ec.europa.eu/eurostat/data/browse-statistics-by-theme>.

преброяване в страната към 01.02.2011 г. населението на Република България е 7364570 хил. д., (към 2013 г. населението в страната е 7245677 хлд. д., за селските райони на Южен Централен район е 686491 хил. д., за 2016 г. е 668670 души или с 2,60% е намаляло в рамките на три години). За 2011 г. броят на градовете е 255 и селата 5047, като има 264 общини, от които 231 спадат към селските райони (общини) и съставляват 87,5% от тях, като от 01.01.2015 г. община Сърница има статут на самостоятелна административна единица. Територията на селските райони обхващат 90371 км<sup>2</sup> или 81% от територията на страната и 43% от населението или 3166755 хил. души. Към 2016 г. населението в селските райони на Южен Централен район съставлява 53,11% от общия брой. Средната гъстота на населението в селските райони на България е 40 д/км<sup>2</sup>, при средна гъстота за страната 74,6 д/км<sup>2</sup>. Европейската комисия занимаваща се с развитието на селските райони в периода, (2007-2013) определя за територията на страната, петнайсет области „предимно селски райони“, дванадесет „междинни райони“ и един „градски район“ – София-град.

Използвам определението за селските райони от националната дефиниция на ПРСР (Програма за развитие на селските райони) е както следва: „...селски райони – общините от (LAUI), в които няма населено място с население над 30000 души...“<sup>6</sup>. В повечето икономически изследвания преобладава разбирането за селските райони в неговия географски смисъл се свързва по-скоро с определена територия, в която има разнообразна и разпръсната стопанска дейност с ясно преобладаване на първичните стопански дейности (селско стопанство, добиви дейности, горско стопанство и др.), с ниска гъстота на населението и относителна независимост от влиянието на градските центрове.

---

<sup>6</sup> Програма за развитие на селските райони 2007-2013 г. (2005), София - Фондация Европа институт, изд. МЗХ, Програма за развитие на селските райони 20014-2020 г. изд. МЗХ, Програма за развитие на България 2014-2020 г. МС на Република България, март 2013 г., Европейски съюз, Програма САПАРД - Преглед на програма Сапард в България, Естония, Латвия, Полша, Румъния, Унгария и Чехия: Анализ на въздействието върху земеделието и селелските райони.

## Аналитична част

На национално ниво основният критерий, който определя типа на една община е броят на населението в нея. В рамките на ЕС основният критерий е гъстотата на населението на определената територия. Този показател се използва в зависимост от броя на населението, природните дадености и местоположението на територията.

Според ПРСР (2007-2013) средната гъстота на селските райони за страната е 31,6 д/км<sup>2</sup> (2012)<sup>7</sup> и този показател е два пъти по-нисък от този за страната. В междинните селски райони средната гъстота в селските райони на Южен Централен район е 38,45 д/км<sup>2</sup>. За преобладаващите селски райони в селските райони на Южен Централен район е 38,55 д/км<sup>2</sup>.

*Таблица 1*

### Средна гъстота на населението в България, Южен Централен район и селски райони по области в Южен централен район за 2004-2011-2013 години

Райони	2004			2011		2013	
	Площ км <sup>2</sup>	Населе- ние хил. д.	Гъстота км <sup>2</sup>	Населе- ние хил. д.	Гъстота км <sup>2</sup>	Населе- ние хил. д.	Гъстота км <sup>2</sup>
Бълга- рия	111001	7761049	69,92	7327224	66,01	7245677	65,35
Южен Центра- лен район	22365,1	1571181	70,25	1471107	65,84	1453619	65,02
Селски райони на Южен Центра- лен район	18441,6	752056	40,78	700640	38,11	686406	37,29

<sup>7</sup> Програма за развитие на селските райони 2007-2013г., (2014), София изд. МЗХ.



Селски райони на област Кърджали	2634,3	90922	34,51	84673	32,10	83317	31,62
Селски райони на област Пазарджик	3820,2	175528	45,95	159712	41,80	156914	41,11
Селски райони на област Пловдив	5422,5	288794	53,26	278987	51,51	274104	50,56
Селски райони на област Смолян	2338,9	87904	37,58	79515	34,03	76465	32,77
Селски райони на област Хасково	4225,8	108908	25,77	97753	23,18	95691	22,69

*Информация от НСИ и изчисления на автора*

България, средна гъстота на населението за 2004 г. е малко под 70 д/км<sup>2</sup>. През 2011 г. намалява поради общият спад на населението в страната. Тенденцията се запазва до края на периода 2013 г. Гъстотата на населението за десет години на национално ниво е намаляла средно с 4,62 д/км<sup>2</sup>.

Южен Централен район, средната гъстота за 2004 г. се отчитат минимални стойности над средните за страната с 0,33 д/км<sup>2</sup>. През 2011 г. гъстотата на населението в района е със стойности под средните за страната. Тенденцията се запазва до края на изслед-

вания период през 2013 г. средната гъстота за 2011-2013 г. се изравнява със средния национален показател. Гъстотата на населението за десет години в района е намаляла с 5,25 д/км<sup>2</sup>.

*Селски райони на Южния Централен район*, средна гъстота на населението за 2004 г. е 40,78 д/км<sup>2</sup> под средните за страната стойности. За 2011 г. средната гъстота в селските райони на района спада с 2,78 д/км<sup>2</sup>. В края на периода гъстотата на населението е 37,2 д/км<sup>2</sup>.

*Селски райони на област Кърджали*, средна гъстота на населението за 2004 г. 34,51 д/км<sup>2</sup> под средната гъстота за селските райони на района и приблизително на половината от средната за страната. През 2011 г. се отчита спад на средната гъстото за селските райони на областта с 2,50 д/км<sup>2</sup>. Тенденцията на спад се запазва до края на изследвания период.

*Селски райони на област Пазарджик*, средната гъстота на населението за 2004 г. е 45,95 д/км<sup>2</sup>, над средната за селските райони на Южен Централен район и под средната за района и страната. През 2011 г. средната гъстота запазва стойностите над средните за селските райони и по-ниски от тези на района и страната. Тенденцията на понижаване се запазва до края на периода.

*Селски райони на област Пловдив*, средна гъстота за периода на изследване запазва стойности над средната за селските райони на район и най-високи стойности от петте изследвани области. Тенденцията на спад се запазва от началния до края период на изследване.

*Селски райони на област Смолян*, средната гъстота на населението през периода на изследване остава под средните показатели за селските райони на Южен Централен район. За 2011-2013 г. средната гъстота се доближава до тези на междинните и преобладаващи селските райони от Южния Централен район за същият период на време. Тенденцията на спад се запазва от началния до края период на изследване.

*Селски райони на област Хасково*, средната гъстота на населението през периода на изследване е най-ниската при сравняване с останалите селските райони на Южен Централен район. За 2011-2013 г. средната гъстота е много под средната за страната и

тази на района. Тенденцията на спад се запазва от начало до края на периода.

През следващите години 2014-2015-2016 в селските райони на Южен Централен район, продължава спада на населението, респективно и средната гъстота в района - 39,51-36,61-36,01 д/км<sup>2</sup>.

*Селски райони на област Кърджали* за 2014-2015-2016 години, средната гъстота е 31,60-32,80-31,50 д/км<sup>2</sup>. През 2015 г. има минимално покачване на средната гъстота на населението, което от своя страна е незначително и не оказва съществени промени в геодемографската картина.

*Селски райони на област Пазарджик*, средната гъстота на населението за 2014-2015-2016 години е в границите на 44,30-41,20-41,00 д/км<sup>2</sup>. От началния период на изследване 2004 г. до крайния, средната гъстота на населението в селските райони на област Пазарджик е спаднало с 10,77% в рамките на дванадесет години.

*Селски райони на област Пловдив*, за периода в годините 2014-2015-2016, като средната гъстота е 59,66-51,75-51,20 д/км<sup>2</sup>. Анализа отчита минимално повишаване на средната гъстота, но като цяло през периода на изследване, запазва стойности над средните за селските райони на района и най-високи стойности от петте изследвани области.

*Селски райони на област Смолян*, средната гъстота на населението през периода на изследване остава под средните показатели за селските райони на Южен Централен район, като за годините 2014-2015-2016, средната гъстота е 31,76-31,10-31,00 д/км<sup>2</sup>, като продължава низходящия спада на гъстотата на населението.

*Селски райони на област Хасково*, средната гъстота на населението през периода на годините 2014-2015-2016 е както следва: 22,74-23,00-29,05 д/км<sup>2</sup>. Запазва най-ниски показатели за средна гъстота на населението при сравняване с останалите селските райони в районът.

### **Заклучение**

Върху териториалното разположение и средната гъстота на населението в селските райони на Южен Централен район влияние оказват редица фактори – природни, миграции във всички форми,

типа на възпроизводство на населението, социално, икономическо, инфраструктурно и екологично развитие. През последните десетилетия с най-голяма тежест се открояват: икономическите, отрицателния естественния прираст. Миграционните процеси са насочени към урбанизираните зони и страните и зад граница. Всичко това рефлектира върху броя на населението и респективно върху средната гъстота, последвано от обезлюдяването на селските райони в районът и страната. Гъстотата на населението конкретно в изследваните и анализирани селските райони е показател, определящ развитието на социално-икономическите показатели, свързани с критериите на развитие, базирани на индикаторите – отрасъл и стопанство.

#### **Изводи:**

➤ При прилагане методиката на ОИСР и Евростат за средната гъстота на населението в селските райони при сравняване - тя е над средната за същия тип райони в България.

➤ Гъстотата на населението може да се прилага като геодемографски показател за определяне типа на йерархичната административно-териториалната структура.

➤ Средната гъстота на населението в селските райони зависи от геодемографските фактори при определена социално-икономическата характеристика на показателите за района.

➤ С най-високи стойности за средна гъстота на населението през периода на изследване се отчита при селските райони на област Пловдив.

➤ С най-ниски стойности за средна гъстота на населението през периода на изследване се отчита при селските райони на област Хасково.

➤ Анализа отчита спад при средната гъстота на населението от началния до крайния период на изследване в селските райони на Южен Централен район.

➤ Спада на средната гъстота на населението в селските райони на Южен Централен район се базира на няколко основни геодемографските фактора: висока миграция на население в детеродна възраст към урбанизираните зони на страната, високия

процент мигриращи към други страни, високата смъртност, отрицателния естествен прираст и редица други.

➤ Спада на населението и съответно неговата гъстота се отчита във всички селски райони на страната.

➤ За повишаване броя на населението и респективно неговата гъстотата като геодемографски показател е необходимо, прилагане на Национална протекционалистична политика насочена към геодемографията, използвайки всички лостове на образованието, политиката и икономиката за запазване цялата структура на Българското население.

### **Използвана литература**

1. Програма за развитие на България 2014-2020 г., (2013) София, МС на Република България, изд. МЗХ.
2. Програма за развитие на селските райони 2007-2013 г., (2014) София, изд. МЗХ.
3. Програма САПАРД (2005), София-Преглед на програма: Сапард в България, Естония, Латвия, Полша, Румъния, Унгария и Чехия: Анализ на въздействието върху земеделието и селските райони - София: Фондация Европа институт, изд. МЗХ.
4. Регионален план за развитие на Южен Централен район, (2013) Пловдив.
- 5.Славейков, П. (2012), София, Геодемография, Университетско издателство, СВ. Кл. Охридски, ст. 118.
- 6.Славейков, П., (2013) София, България-райони, области, общини, Университетско издателство Св. Климент Охридски.
- 7.<http://www.nsi.bg/> Демография и социална политика, Население-демография, миграция и прогнози.
8. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/browse-statistics-by-theme>.

# ФИНАНСОВИ КОРЕКЦИИ И КОНТРОЛ ПО ПРОГРАМАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

*Ивелина Жечева-Радева*

## FINANCIAL CORRECTIONS AND CONTROL OF PROGRAM FOR RURAL DEVELOPMENT

*Ivelina Jetcheva-Radeva*

### Abstract

The purpose of this report is to analyze the main mechanisms for controlling and enforcing financial corrections under the Rural Development Program.

**Key words:** control, financial corrections.

Финансовите корекции са механизъм на контрол, чрез който се цели намаляване случаите на нередности и финансовите загуби на публични средства, до които е довело неспазването на националното законодателство и правото на ЕС. Целта на финансовите корекции е да се възстановят разходи, сертифицирани или така наречените заявени за плащане пред Управляващ орган или Европейската комисия, които не са в съответствие с приложимото национално и европейско законодателство. Налагането на финансовите корекции не е свързано с установяване на конкретна вина, нито на конкретен извършител. Основното значение на този вид механизъм е да се възстанови вреда на бюджета, причинена от извършен недопустим разход. На практика финансовите корекции се явяват съществена форма на контрол, която може да се упражнява на различни нива и в съответствие с националните и европейски приложими норми. Тъй като все още практиката по налагане на финансови корекции в страната ни е сравнително нова, няма съществен опит в областта. Разгледани от различни позиции, финансовите корекции могат да бъдат определени, като система от контролни механизми, контролни дейности или форми на въздействие. В тази връзка някои автори

(Симеонов О. и колектив, 2015) определят контрола, като „критическо обществено отношение , което произтича от стремежа на социалните субекти да реализират своите интереси“. Според други автори (Динева В, 2014) „Контролните дейности са многообразни и зависят от много фактори. Най-важното обаче е те да бъдат адекватни и ефективни и разходите за осъществяването им не трябва да превишават очакваните от тях ползи. Наличието и адекватността на контролни дейности е важен елемент от системата на вътрешния контрол.“

Според вижданията на други автори (Йорданов К, 2005)“ контролните процедури са задължителен ред от контролни действия, съответстващи на политиките и правилата, които ръководството разработва за защита срещу измами, загуби, нередности и грешки. По характер те могат да бъдат:

- Процедури за предотвратяване на допускането на грешки. Те са документални по характер и се реализират чрез включване на специфични предварителни процедури, коти се прилагат за всяка транзакция;

- Процедури за откриване на допуснати грешки. Те се предназначени да открият и коригират грешки или нередности в счетоводните записи.“

В по-широк смисъл контрола и контролните процедури, трябва да се възприемат, като философия на управление, която включва различни фази. Според някои автори (Харизанова Х, 2015) „Предварителната фаза е от съществено значение за организацията и нейното бъдеще, тъй като на този етап се осъзнава, че съществува проблем и той следва да бъде преодолян“. Според други автори (Радев Р, 2013) е възможно да се използват различни подходи и съответно да се класифицират възможностите, като се приема схващането, че всички външни условия и вътрешни предпоставки, трябва да се разглеждат, като потенциални източници на възможности.

При осъществяване на проекти в различни области според някои автори (Стойнова З, 2015) не е от съществено значение натрупаната практика и познания в управлението на проекти. „Опитът е с различна резултатност, тъй като има много примери на добре уп-

равлявани публично и частно управлявани услуги. Лошите практики могат до голяма степен да бъдат вследствие на фактори като неразбиране на вероятните рискове във водния сектор и неясно разпределение на отговорностите между участниците в проекта.“

В нормативната уредба понятието „финансова корекция“ се обвързва в голяма степен с нередност или, като санкциониращ механизъм в резултат от неправомерно действие. В допълнителните разпоредби на закона за финансово управление и контрол в публичния сектор понятието „Нередност“ се разглежда, като „всяко нарушение на общественото право в резултат на действие или бездействие от икономически оператор, което е имало или би имало за резултат нарушаването на общия бюджет на Европейските общности или на бюджетите, управлявани от тях, или посредством намаляването или загубата на приходи, в резултат на собствени ресурси, които се събират направо от името на Европейските общности, или посредством извършването на неоправдан разход.“

За програмния период 2007-2013г понятието „финансова корекция“ е сравнително ново понятие и на практика няма уредена ясна нормативна уредба. Финансовите корекции са регламентирани с подзаконов акт, като - Постановление №134 на МС от 5 юли 2010 г., с което се приема Методология за определяне на финансови корекции във връзка с нарушения, установени при възлагането и изпълнението на обществени поръчки и на договори по проекти, съфинансирани от структурните фондове, Кохезионния фонд на Европейския съюз, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони, Европейския фонд за рибарство и фондовете от общата програма „Солидарност и управление на миграционните потоци“. Независимо, че в закона за финансово управление и контрол в публичния сектор се изисква ръководителите на организациите да въведат надеждни контролни механизми за предотвратяване на риска от нередности и измами, не се посочва и разписва процедурата и реда за установяването на тези нередности в нормативен или поднормативен акт.

Основно процедурите за финансови корекции в програмния период 2007-2013 се откриват и налагат предимно на бенефициенти,



които участват в обществени поръчки, като водещи са приложимите регламенти на ЕС за този програмен период. Съответно орган, който определя кои нарушения представляват нередности по смисъла на регламентите на ЕС е одитния орган – Изпълнителна агенция „Одит на средства от ЕС. До този момент Управляващите органи не се занимават с налагане на финансови корекции. Междувременно с приемането на Закона за управление на средствата от европейските структурни и инвестиционни фондове, финансовите корекции се определят по основание и размер с мотивирано решение на ръководителя на управляващия орган, одобрил проекта, което решение може да се обжалва по реда на АПК.

Последната една година се оказва особено критична за бенефициенти кандидатствали по Програмата за развитие на селските райони с одобрени и приключили проектни предложения в програмния период 2007-2013 г. На значителна част от кандидатствалите бенефициенти посоченото основание за налагане на финансови корекции е § 4 ал.3 от Закона за управление на средствата от европейските структурни и инвестиционни фондове (ЗУСЕСИФ), който изрично подчертава, че „Безвъзмездна финансова помощ по програмата се предоставя при условията и по реда на този закон, доколкото друго не е предвидено в Регламент (ЕС) № 1305/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 г. относно подпомагане на развитието на селските райони от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1698/2005 на Съвета (ОВ, L 347/487 от 20 декември 2013 г.) и Регламент (ЕС) № 1306/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 г. относно финансирането, управлението и мониторинга на общата селскостопанска политика, в Закона за подпомагане на земеделските производители или в акт по неговото прилагане“.

Регламенти 1305/2013, регламент 1306/2013 г. са новите регламенти отнасящи се Структурните фондове на ЕС за новия програмен период 2014-2020 г. Същите нямат отношение към предходния програмен период 2007-2013 г. и не могат да бъдат прилагани със задна дата съгласно европейското право. Бенефициентите са канди-

датствали и изпълнили проект през програмния период 2007-2013 г. при условията и правилата на действащите към тогавашния момент регламенти. Още повече бенефициентите са спазили изискването в наредбите в рамките на петгодишния период да не продават променят вида на инвестицията, с което се гарантира изискването по регламентите за „устойчивост на инвестицията“. Въпреки това ДФЗ открива процедури за налагане на финансови корекции, като се позовава на основания в решенията за финансови корекции като чл.70 ал.1 т.3 и т.7 от ЗУСЕСИФ – „за нарушаване на принципите по чл. 4, параграф 8, чл. 7 и 8 от Регламент (ЕС) № 1303/2013 и за неизпълнение на одобрени индикатори“. Цитираните основания за издаване на решенията - чл.70 ал.1 т.3 и т.7 от ЗУСЕСИФ са смущаващи. Причината за това е, че се налагат финансови корекции за минал период, като се използва нормативна уредба несъответстваща на този период. Периода в който е извършена инвестицията е именно в предходен период 2007-2013 г, както и в същия период е приключил и проекта. Тогава са действащи други регламента на ЕС, съобразно, които се хармонизира националното ни законодателство, както и друга национална нормативна уредба. На практика това основание за налагане на финансова корекция не съответства на точната правна норма, която се отнася за проекти в минал програмен период. Не се спазва и правилото съгласно, което приетите нови правни норми важат за напред. Още повече, че липсва и текст в закона, който да упоменава, че тези норми важат за проекти за минал период.

Ако направим анализ на основанията за налагане на финансови корекции може да се установят следните факти като:

1. Чл. 70 ал.1, т.1 от ЗУСЕФ ни препраща директно към чл. 4, параграф 8 от Регламент(ЕС) № 1303/2013., който гласи че „Комисията и държавите-членки спазват принципа за добро финансово управление в съответствие с член 30 от Финансовия регламент“. Това е задължение на всяка една страна членка, съгласно финансовия регламент. Съответно всяка страна членка е задължена да изгради действащи системи за финансово управление и контрол, които да съответстват на изискванията на националната и евро-

пейска нормативна уредба. В Закона за финансово управление и контрол в публичния сектор пък детайлно са разписани изискванията към тези системи. Позоваването на обща норма от Регламент на Управляващия орган води до неблагоприятният извод, че на практика липсва разписана процедура и механизъм за реализация на тези финансови корекции в съответствие с националното ни и европейското законодателство. От друга страна липсват разписани такива конкретни процедури в ДФЗ, които да са приети съгласно националното ни законодателство и да са общодостъпни за всички бенефициенти за запознаване.

2. Чл.7 от регламент 1303/2013 г. се отнася за „Насърчаване на равенството между мъжете и жените и на недискриминацията“, като този текст от регламента, няма абсолютно никакво отношение към финансовите корекции. Той се отнася до равенството между мъжете и жените и отчитането на социалните аспекти на пола, като се вземат под внимание и се насърчават през цялото време на подготовката и изпълнението на програмите, включително по отношение на мониторинга, докладването и оценката.

3. Чл.8 от регламент 1303/2013 г. е ориентиран към „устойчивото развитие“, като на практика текстовете от този член са свързани с глобалната промяна на климата и промишлените замърсявания. Съгласно този член от регламента „Целите на европейските структурни и инвестиционни фондове се осъществяват в съответствие с принципа на устойчивото развитие и с действията на Съюза за утвърждаване на целта за съхраняване, опазване и подобряване на качеството на околната среда, както е предвидено в член 11 и член 191, параграф 1 от ДФЕС, като се взема предвид принципът „замърсителят плаща““. В разпоредбите на тази норма от регламента отново няма основания за финансова корекция и текстовете не кореспондират с подобни такива.

Не на последно важен и съществен момент при цитиране на европейска нормативна уредба, като регламент е обръщане на съществено внимание на преамбюла на този вид нормативен акт. Целта на преамбюла се нарича встъпително и обяснително изложение в документ, обясняващо неговата цел и същностна фило-

софия. В преамбюла в концентриран вид се обясняват задачите и принципите на правния акт, указват се условията, обстоятелствата, мотивите и други изходни условия, дали повод за създаването му. В него също така се посочва и сферата на действието му. В тази връзка в преамбюла на регламент 1303/2013 г. ясно и точно е дефинирано действието на разпоредбите на регламента и обхвата на него, като изключва проектите от програмен период 2007-2013 г. Същият регламент има отношение във връзка с проекти в новия програмен период 2014-2020 г.

4. Чл.72 ал.1 и чл.73 ал.1 от ЗУСЕСИФ също не се отнасят до проекти от програмен период 2007-2013 г. „Чл. 72. (1) При определяне размера на финансовите корекции се отчитат естеството и сериозността на допуснатото нарушение на приложимото право на Европейския съюз и българското законодателство и финансовото му отражение върху средствата от ЕСИФ.“ За прилагането на чл.72 ал.1 е необходимо цитиране на приложима национална нормативна уредба във връзка с финансовите корекции. Липсата на такава не може да обоснове използването на този член сам по себе си, като основание за налагане на такава.

5. Чл.73 от ЗУСЕСИФ е неприложим за проекти финансирани по ПРСР, а само по Оперативните програми, тъй като в него ясно е записано, че „Финансовата корекция се определя по основание и размер с мотивирано решение на ръководителя на управляващия орган, одобрил проекта.“ Причината за това е различната организационна структура по Оперативните програми и по Програмата за селските райони.

В програмния период 2007-2013 приложимия регламент за ЕФЗРСР е Регламент на Съвета (ЕС) № 1698/2005 г. В съответствие с чл. 11 и чл. 15 на Регламент на Съвета (ЕС) № 1698/2005 г. и чл. 2г от Закона за подпомагане на земеделските производители (ЗПЗП), Министерството на земеделието и храните (МЗХ) е отговорната институция за подготовката на програмните документи за развитие на селските райони за периода 2007-2013 г. – Национален стратегически план за развитие на селските райони (НСПРСР) и Програма за развитие на селските райони 2007-2013 г. (ПРСР).

Програмата за развитие на селските райони е изготвена от МЗХ, одобрена е с решение на Министерски съвет (МС) – т. 30 на Протокол № 8 от заседание на МС, проведено на 01.03.2007 г., и одобрена на 19.02.2008 г. от Европейската комисия.

Съгласно т. 11 на ПРСР, отговорни органи за прилагането ѝ са: Управляващ Орган (УО), Комитет по наблюдение (КН), Компетентен орган (КО), акредитирана Разплащателна агенция - Държавен Фонд „Земеделие“ (ДФЗ-РА), Сертифициращ орган (СО).

Административното звено, изпълняващо ролята на Управляващ орган е Дирекция „Развитие на селските райони“ (ДРСР) в МЗХ. Ръководител на управляващия орган е министърът на земеделието и храните, който носи управленската отговорност на основание чл. 6, ал. 1 от Закона за финансовото управление и контрол в публичния сектор (ЗФУКПС). Прилагането на ПРСР се осъществява от УО, отговорен за прилагането на мерките по ос 4 „Лидер“ и „Техническа помощ“, а прилагането на всички останали мерки от програмата е възложено на ДФЗ-РА чрез „Договор за уреждане на правата и задълженията във връзка с прилагане на ПРСР“. Договорът се сключва между министъра на земеделието и храните и изпълнителния директор на ДФЗ на 11.04.2008 г. С Договора на ДФЗ-РА се делегират дейностите по приемане, разглеждане, оценяване и одобряване/отхвърляне на заявленията за подпомагане, посещения на място и сключване на договори по всички мерки от ПРСР, с изключение на дейностите по техническата помощ и по 4 мерки. В раздел III „Система на докладване“ от Договора са посочени задълженията на ДФЗ-РА относно изготвяне на информация за нуждите на наблюдението и оценката на ПРСР, съгласно указани от УО индикатори.

В този договор между МЗХ и ДФЗ изпълнителния директор на ДФЗ няма правомощия да издава решения за финансови корекции. Тази структура на управление в програмния период 2007-2013 г., която е одобрена с решение на Европейската комисия, не може да бъде променяна с поднормативни актове. Основният проблем, който се идентифицира е смесването и непознаването на нормативната уредба за всеки програмен период.

Програмен период 2007-2013 г. и програмен период 2014-2020 имат различия в структурата на управление на проектите по ПРСР. Това се налага от новите регламенти 2014-2020 г. и не бива да се смесва нормативната уредба от два различни периода, както е наложената практика от ДФЗ в решенията за финансови корекции.

Самият ЗУСЕСИФ е обнародван в Държавен вестник бр.101 от 22 Декември 2015г. Закона излиза една година по-късно след стартиране на програмен период 2014-2020 г. и две години след приключване на програмен период 2007-2013 г.

В закона ЗУСЕСИФ в чл.3 ал.1 ясно се посочва, че ЗУСЕСИФ се отнася за новия програмен период – „Чл.3 ал.1 Управлението на средствата от ЕСИФ се осъществява в съответствие с приложимите за програмния период право на Европейския съюз и споразумение за партньорство на Република България, очертаващо помощта от ЕСИФ, наричано по-нататък „Споразумението за партньорство“, изискванията на програмите, разпоредбите на този закон и актовете по неговото прилагане.“

Изрично в преходните и заключителни разпоредби на закона текста на § 8 се посочва в какъв срок трябва да се изготвят нормативните актове по неговото прилагане.

В срок до 6 месеца от влизането в сила на закона Министерският съвет трябва да приеме или приведе в съответствие с него нормативните актове по прилагането му.

Не на последно място трябва да се отбележи, че в мотивите за приемане на ЗУСЕСИФ ясно е записано, че той се отнася за проектите за новия програмен период.

От гореизложеното се налагат следните съществени изводи:

- Необходимо е на първо място изграждане на Системи за финансово управление и контрол в съответствие с националната ни нормативна уредба по ПРСР;
- Ясно разграничаване на отговорностите, дейностите на служителите ангажирани в тези структури;
- Задълбочени и сериозни обучения свързани с политиките и нормативните регулации в ЕС;

- Ангажиране и участие на всички заинтересовани страни при изготвяне на нормативните регулации във връзка с финансовите корекции;
- Създаване на комисии или контролен съвет с функции по наблюдение, контрол при изготвяне на нормативна уредба със санкционни последици по ПРСР;
- Организиране на кръгли маси за дискусия на проблеми между служители от Управляващия орган и бенефициенти с цел недопускане на неправилно тълкуване и прилагане на нормативната уредба;
- Засилване на контрола във връзка със законосъобразността на актовете изготвяни по ПРСР от контролни институции, като Сметна палата.

### **Използвана литература**

1. Динева, В., Методологически аспекти на вътрешния одит. София, АТЛ-50, 2014, с. 72-73.
2. Йорданов, К., Основи на одита, изд. Център за образования и научни проучвания, София, 2005, с. 73.
3. Радев, Р., Подходи на интерпретиране и класификация на възможностите в мениджмънта, сп. Известия, бр.4, Варна, 2013, с. 71.
4. Симеонов, О. и колектив, Финансов контрол, ИК-УНСС, София, 2015, с. 6.
5. Стоянова, З., Прилагане на проектното управление във водния сектор в ЕС, сборник доклади от научна конференция Агробизнесът и селските райони- настояще и бъдещо развитие, ИУ-Варна, 2015.
6. Харизанова, Х., Управленско консултиране в аграрния бизнес и екоикономиката, АТЛ-50, 2015, с. 22.

# ПРОСТРАНСТВЕНО-КОРЕЛАЦИОНЕН АНАЛИЗ МЕЖДУ СЪВРЕМЕННОТО ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ТЕРИТОРИАЛНИТЕ ОБЩНОСТИ В БЪЛГАРИЯ

*Димитър Симеонов, Десислава Симеонова*

## SPATIAL-CORRELATION ANALYSIS BETWEEN CONTEMPORARY HIGHER EDUCATION AND TERRITORIAL COMMUNITIES IN BULGARIA

*Dimitar Simeonov, Desislava Simeonova*

### Abstract

Research on social geography is, to some extent, tied to the dynamics of territorial communities' development. In many cases, there is a lack of accurate information about what processes are taking place in smaller territorial units, who are the subjects that act under the new (changed) conditions, what are the actual regional social differences, which social regulators are most important, what means are needed for effective impact and what social consequences are expected in the near future.

Analysing the spatial-correlation between contemporary higher education and the territorial communities in Bulgaria is a complex scientific task. Undoubtedly, social problems are mostly concentrated and exacerbate at smaller territorial levels and in smaller societies.

**Key words:** *territorial community, Spatial-correlation analysis, higher education, spatial aspects, integrative function, differentiated function, management function, regional development.*

Образованието е най-важната част от живота на един човек, тъй като чрез него той получава безценни знания и умения, благодарение на които изгражда правилно и успешно своя живот и живота на своето семейство. За основна цел на образованието се смята и предаването на културни традиции между поколенията. Проблемите на образователната система са обусловени не само в изпълнението на многостранността на нейните функции, но и от спецификата на временните особености при функционирането ѝ. Системата на образованието е едновременно инерционна и динамична. Инерци-



онна е по своето съдържание на натрупване и трансляция на знания. Динамична е по отношение на адекватността на реакциите на промените в настоящето и бъдещето.

От позицията на географския анализ водещите функции на образователната система във висшето образование са две – интегрираща и диференцираща, съотношението между които представя разнопосочните вектори в общественото развитие. Интегриращата функция е свързана преди всичко с достъпността до образователни услуги - с възможностите качествено образование да получи всеки член на обществото. Само достъпното образование формира механизъм за повишена социална мобилност, изграждащ способност за изпълнение на по-високо отговорни обществени задачи. Ако системата на образование е построена върху егалитарния принцип (подобно на българската), вертикалната социална мобилност обезпечава и поддържа социалната устойчивост на обществото. При такава система на обществени отношения интегриращата функция на образованието е оптимално съчетана с диференциращата. Дисбалансът с превес на диференциращата функция се проявява в условията на елитарния подход към организацията на системата на образование. Разделянето на елитарно и масово образование формира фактическо неравенство към достъпа до качествено образование за представителите на отделните социални и териториални групи от населението и в крайна сметка образува социално неравенство и социално нестабилни териториални общества. Ограничаването на достъпността е не само законово, но и социално-икономическо (напр. повишаване прекалено много на таксите за отделните специалности). В условията на рязкото снижаване на демографското възпроизводство в цялата страна и в отделните райони особена роля придобива възпроизводството на социални качествени образователни параметри на населението. Според нас образователната система (в това число и университетската) е призвана да обезпечи подобряването на качеството на живот по места, т.е във вече формиралите се териториални общности.

Географският (пространственият) подход към детайлно изучаване на промените в образователната система във висшето образо-

вание е корелационно свързан с териториалните общности. Това означава, че съществува стохастична (вероятностна, нефункционална) зависимост между две случайни величини, които са традиционен обект на географски проучвания. Предполага се и включването в зоната на внимание на максимално възможния набор от показатели и базиране върху принципите на системност, реалистичност, целеобразност, прогностичност.

Понятието „териториална общност”, въпреки различните си интерпретации, е общоприето в географската и социологическата наука от края на 60-те г. на XX в. При това още в началото се появяват и негови производни, например: „социум”, „териториален колективизъм”, „социална общност” и редица други. Географските изследвания за отделните аспекти при развитието на териториалните общности се превръщат в основа за формирането на социалната география, в която анализът на висшето образование е основна приложна задача. Един от първите, анализиращи териториалните общности, е Зиман (1959), пречупвайки ги през призмата на районирането. Задълбочено и доста подробно е определението за териториална общност на А. Ткаченко (2001): „териториалната общност е локализирана в географското пространство група от хора, тясно свързана с множество опосредствени социални, икономически, културни, политически и духовни отношения. Една от основните предпоставки за организацията на хората в социални общности се явява принадлежността им към определена територия. Териториалната общност е водеща подсистема на доста по-сложните социално-пространствени образувания – териториалните обществени системи”. За Богданова (2006) „основата на географските проучвания за териториалните общности е опряна върху социално-икономическото райониране, а при социологията - върху социалните структури”.

Подробно анализирани (западно, руско и българско) на географските и социални разбирания за териториалните общности прави в „Теоретико-методологични аспекти на обществената география” Дерменджиев (2010). В този труд се дава и едно ново звучене на географската същност на териториалните общности: „акцентира-

нето върху социалните териториални общности има представителен (моделен) характер. Те не са подбрани самоцелно, а с оглед на социогеографския им дуализъм: социално самоопределяне и качествено отстояване в дълбочина и териториално засебяване и географско самоопределяне в ширина. Те не се развиват стихийно, имат своя логическа научнообоснована биография и географски пълнеж”.

За американската географска школа териториалните общности преобладаващо се изясняват във взаимовръзката им с понятията „пространство” и „място”. Например за Туан (1991) – „пространството е движение и действие, а мястото е част от пространството, изпълнено с териториален и социален смисъл за човека, част от земната повърхност, която не е просто географски координати. Мястото има определен ментален образ, културен подтекст, съвкупност от социални отношения”. Така „мястото” се очертава не като лична рефлексия на индивида за пространството, а като дълбока териториална организация на общество от хора, тяхна пространствена самоидентификация. Териториалната самоидентификация, регионалното самосъзнание или обединяващото „регионална идентичност” са основата при формирането на „откритите” райони в общественото съзнание. Прието е подобни райони да се наричат вернакулярни (от англ. vernacular – местен, народен, роден). В публикациите на Хейл (1971, 1977) се разкрива, че почти две трети от територията на САЩ е покрита с подобни вернакулярни райони.

В нашата страна обобщените йерархични нива за характеристика на териториалните общности са: национално, районно (регионално), административно-териториално (област, община) и селищно (градски, селски). Важно е уточнението, че „териториалната общност” не е етническа или религиозна общност. Тя включва всички граждани, независимо от техните индивидуални особености и вероизповедание. За да може обаче териториалната общност да осъществява право на самоуправление, тя трябва да бъде институционализирана в определените от Конституцията и законите структура на местното самоуправление. Те имат определен пространствен обхват и динамични граници, които се променят във времето от съвместното влияние на комплекс от фактори. Теоретично, съдържанието и

свойствата на отделните териториални общности се определят от способността им за самоорганизация и самовъзпроизводство. Основните им субективни характеристики се фокусират върху собствени и общовалидни специфики като: цялостност; управляемост (непосредствено обвързана с административно-териториалното устройство); наличие на вътрешни и външни връзки, благодарение на които общността като субект обезпечава свързаност и взаимодействие на своите членове, а така също има възможност да се интегрира в по-общите териториални системи, и йерархичност. В съдържателен план географският анализ на отделните териториални общности, независимо от избрания подход, се влияе от съвкупността на въздействащи фактори, измежду които е локализацията и концентрацията на висши училища. Значими аспекти на висшето образование са:

➤ неговата масовизация и превръщането му в един от главните фактори за социалния и икономическия прогрес на обществото и отделните териториални общности.

➤ промените в образователната структура на обществото;

➤ развитие на университетската мрежа;

➤ състояние на преподавателските кадри и др.

Поотделно тези характеристики на университетските системи многократно са били предмет на обсъждане, открояване на проблемите и търсене на решения за тяхното преодоляване. Съвременното географско мислене е категория, която се развива в ограничен, непълен формат и в други научни направления. Тази отличителна особеност се развива силно през последните десетилетия. Тя е отражение на универсализма, като друга характеристика на мисленето, поведението и действията на човека и човешкото общество. Заедно с този процес се установява едно проникване, една дифузия на географското мислене в други научни продукти. Без това мислене представите за света ще бъдат без пространствено-времевите измерения и характеристики. Прави впечатление, че географизацията на научното знание се разширява. Как да се възползваме от тази ситуация и да защитим по-убедително и реално необходимостта от повече географски знания? Един от възможните отговори на това го-

лямо предизвикателство пред географската колегия са изследванията в обществената и социалната география. Те, в една или друга степен, обвързани с динамиката в развитието на териториалните общности, които в хода на качествените преобразования в обществените отношения се сблъскват с различни проблеми, имат нееднакви възможности за решение. В много случаи липсва точна информация за това, какви процеси протичат в по-малките териториални звена, кои са субектите, които действат в новите (променени) условия, какви са действителните регионални социални различия, кои социални регулатори имат най-голяма значимост, какви способности са нужни за ефективно въздействие и какви социални последици се очакват в близкото бъдеще. Публикациите показват, че социалните проблеми в по-голямата си част се концентрират и задълбочават в по-ниските таксономични равнища, в по-малките общества. Сложността, противоречивостта и динамичността на отделните реформи поставят отделните общества и територии пред изключително сложна задача – да управляват социалните и икономическите процеси в условията на ограничаване на ресурсите и да не могат да въздействат в доста от случаите върху природата на самите явления.

Водеща системообразуваща функция на териториалните общности се явява устойчивото социално-демографско възпроизводство (Шкаратина, 1986). Но именно то до голяма степен е нарушено в преобладаващо по-голямата част от територията на страната. Степента на устойчивост е правопрпорционална на нивото на образователно и стопанско развитие. Достъпното образование и разнообразието на трудови дейности определят териториалната структура от квалифицирани кадри и работни места. Изградените вече структури задават рамки, които позволяват по-високата образователна мобилност и социална подвижност на население в големите центрове.

Връщайки се към пространствено-корелационните аспекти между висшето образование и териториалните общности, установяваме, че те оказват пряко влияние върху съвременното регионално развитие. Интегрираното и устойчиво регионално и местно развитие е един от основните приоритети в Европейската стратегия за развитие „Европа 2020“. Това е продължение на целите, заложи

във всички национални стратегии. За намаляване на териториалните диспропорции и постигане на баланс се разчита преди всичко на взаимодействието между местните общности и националните интереси. Ефективното изпълнение на заложените цели е възможно само чрез съчетаване на хоризонталния и вертикалния подход. Хоризонталната интеграция се отнася до необходимостта от координация, взаимодействие и съгласувани действия между отделните власти – не само на национално ниво, но най-вече във вътрешно териториален план. Подходите и конкретните механизми за вертикална интеграция по проблемите, свързани с териториалните общности (и отделните секторни политики) за следващото десетилетие, са най-добре представени в „Методическите указания за разработване на: Национална стратегия за регионално развитие на Република България (2012-2022); Регионални планове за развитие на районите от ниво 2 (2014-2020); Областни стратегии за развитие (2014-2020); Общински стратегии за развитие (2014-2020)”. Във всички тях е отделено първостепенно място на образованието (в т.ч. висшето). Разработването на единен планов подход и указания при изготвянето на стратегиите и плановете за регионално и местно развитие с период на действие след 2013 г. е обвързано с всички териториални нива. Укрепването на икономическото, социалното и териториалното сближаване (кохезия) е фундаментът за постигане на тяхното хармонично, балансирано и устойчиво развитие. Във фокуса на кохезионната политика за първи път са поставени развитите градове и укрепването на връзката град-регион. Това е особено наложително за преодоляване на усилващото се неравенство между център и периферия.

За нас висшите училища са тези, които са натоварени със задачата да подготвят специалисти за сегментите на икономиката с висока добавена стойност. В продължение на години ставаме свидетели на драстични дисбаланси между университетския прием по професионални направления и реалното търсене на пазара на труда. Обработените данни на НСИ за записаните студенти в бакалавърска и магистърска степен разкриват, че най-многобройната група студенти принадлежи към кохортата „Икономика и администрация“,

т.е. към набор от специалности, подготвящи мениджърски кадри, а не хора с иновативен капацитет, директно свързан с производството на стоки и високо технологични продукти. В същото време студентите в технически специалности са два пъти по-малко, тези в специалността „Информатиката и ИТ“ са под 10 000 души годишно, а изучаващите математика и статистика са под 1 000. Подобни драматични различия трябва да бъдат адресирани на няколко нива.

За да привлекат най-добрите, сферите, пряко генериращи добавена стойност, трябва с приоритет да се финансират от държавата, докато приемът в други специалности може да бъде регулиран чрез пазарна конкуренция с по-съществен финансов принос на студентите и техните родители. Това в никакъв случай не означава по малко публични средства за висше образование, а само по-разумно разпределение на ресурсите, основаващо се на средно и дългосрочни прогнози за търсенето на пазара на труда и на нуждите на една модерна икономика, ориентирана към бъдещето.

Педагогическите специалности също биха могли да бъдат подкрепени доста повече по тази схема, защото добрите и висококвалифицирани учители са гръбнака на системата. При обществените и хуманитарните науки първоначално рестриктивните мерки трябва да отстъпят пред разумен, добре финансиран и адекватен на регионалните нужди прием на студенти. Едно от най-големите достоинства на висшето образование се състои в изучаването на дисциплини, които са пряко свързани с интересите на студентите, направили доброволен и по презумпция информиран избор да се запишат в съответната специалност. От тази гледна точка повечето ВУЗ не успяват да приложат опита на американските и британски институции, които позволяват свободна селекция на избираеми дисциплини със само един малък брой от задължителни курсове, които изграждат фундамента на дадената академична сфера. За нас подобен подход разнообразява продукцията в края на процеса, като по този начин подготвя по-устойчиви човешки ресурси със специализация. Един актив към усилията за развитие на човешкия капитал, тъй като се постига по-голяма гъвкавост с минимални допълнителни инвестиции.

Делът на завършилите висше образование (на възраст от 30 до 34 години) достигна 32,1% през 2015 г., което означава, че България е на път да достигне националната цел по стратегията „Европа 2020“ от 36%. Съществува обаче значителна разлика между половете:

➤ процентът на завършилите висше образование при жените е с около 15 процентни пункта по-висок от този при мъжете;

➤ процентът на заетост при наскоро дипломираните се повиши се е увеличил значително, като възлиза на 87,1% през 2015 г., и понастоящем надминава средното за ЕС равнище от 81,9%;

➤ през 2015 г. с най-голям дял сред завършилите висше образование са изучавали икономика и администрация (29,7%), следвани от социални и поведенчески науки (13,7%), инженерство и инженерни професии (10,7%), педагогика и образователни науки (8,12%) и здравеопазване (6,81%). С най-ниски дялове са завършили компютърни науки (3,18%), науки за живота (0,83%) и математика и статистика (0,16%) (НСИ, 2016 г.).

Делът на завършилите висше образование в областта на социалните науки, стопанска дейност и право е един от най-високите в ЕС, но с тенденция към понижаване, а делът на завършилите висше образование в областта на природните науки, математиката и информатиката, както и в областта на здравето и благосъстоянието е един от най-ниските в ЕС, но с бавни положителни темпове.

Друг, много спорен въпрос за състоянието на висшето образование в България, е наличният брой на висши училища и тяхното регионално разпределение в страната, което пряко рефлектира върху териториалните общности. Редица автори поддържат тезата за твърде големия брой на нашите висши училища - 51 (2017 г.), особено като се отчита демографската криза в България и разширените възможности за обучение в страни от Европейския съюз. Затова те твърдят, че трябва да се оптимизира броят и на институциите за висше образование и тяхната структура, да се засилва финансовата им автономия и по-ефективно да се използват управленските ресурси. Това е много трудна задача, за която се изисква политическа воля. В съвременното глобализирано общество и развити информационни технологии е необходимо да се засили сътрудничеството меж-



ду самите висши училища и организации от всички социални сфери. Явно е, че въпросът за оптимизиране на университетската мрежа в България ще стои още дълго време на вниманието на обществеността в страната и ще се търсят адекватни решения. Предлага се консолидиране на университетите и държавните висши училища. За нас главният въпрос не е броят на висшите училища, а постигане на по-високо качество на предлаганото образование. Ситуационният анализ на пространственото разпределение на ВУЗ в страната по области разкрива, че през учебната 2015/2016 година броят на студентите в страната намалява за шеста поредна година, достигайки 260 000 души – най-ниския брой от 2006 г. насам. Областите с най-голям спад на студентите са София-град (3 192 студенти), Велико Търново (3 021 студенти) и Пловдив (1 794 студенти). Велико Търново остава областта с най-много студенти спрямо населението – 97 на 1 000 души при 36 на 1000 души средно за страната.

Университетите през XXI век са регионалните центрове за образователна, научна, културна дейност и най-важен фактор за бъдещото развитие на отделните територии. Всички научни изследвания за управление на обществата поставят на първо място хората, тяхната образованост и изграждане като личности. Незаменима в това отношение е ролята на университетското образование, което му придава приоритет в развитието на съвременните глобални и локални териториални общества.

### **Използвана литература**

1. Богданова Л., 2006, Социалное воспроизводство региональной общности: содержание, процессы, механизмы. Тверь.
2. Бурдые, П., 2005, Социальное пространство: поля и практики. Москва.
3. Гешев, Г., 1994, Демографска устойчивост на районите в България. В: Проблеми на географията. кн. 1, София.
4. Деведжиев, М., 2000, География на селищата в България. Фабер, В. Търново.
5. Дерменджиев, Ат., 2010, Теоретико-методологични аспекти на обществената география. В. Търново.
6. Джонстон Р. Дж., 1987, География и географы. Москва.

7. Димов, Н., И. Марков, К. Стойчев., 2005, Балансирано развитие на районите в България – същност и главни инструменти. В. Търново.
8. Димов, Н., 2007, Регионално устойчиво развитие на България: предимства, ограничения и синергетичен ефект. В: Сб. Евроинтеграция и устойчиво развитие. София.
9. Колев, Б., 2008, Националното географско пространство на Република България. Изд. „Херон прес”.
10. Ткаченко А., 2001, Территориальная общность в региональном развитии и управлении. Тверь.
11. Янков, Р., Концентрация и депопулация. В.Търново.
12. Tuan Yui Fu., 1991, Languages and the making of place: a narrative-descriptive approach. Annals, Association of American Geographers 81.
13. [http://www.politlogia.narod.ru/s/SANZ\\_SOC/g-07.htm](http://www.politlogia.narod.ru/s/SANZ_SOC/g-07.htm) [10.11.2017]
14. <http://nesch.ieie.nsc.ru/index.html> [08.11.2017]

# РОЛЯТА НА ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОБСТВЕНОСТ ЗА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ

*Владя Борисова*

## THE INTELLECTUAL PROPERTY ROLE FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONS

*Vladia Borissova*

### Abstract

Intellectual property permits the inventors (authors) to possess their intellectual and creative products and to manage their economic rights over them. The intellectual property as business asset has high economic power to boost the creative industries to contribute to the national GDP, to create strong competitive advantage via business relationship between the academy and the business representatives in order to establish sustainable development for turning the economy into innovative.

*Key words: intellectual property, creative industries, sustainable development, clusters, research and development economy.*

### 1. Въведение в проблематиката

Преориентирането на икономиката към икономика на знанието наложи нови икономически ресурси и реструктуриране на традиционния тристепенен модел на националното стопанство (UNCTAD, 2008). Интелектуалната собственост, творчеството и таланта формираха четвърти икономически сектор, т.нар. творчески сектор и задвижиха нов тип икономически, социални, правни и културни отношения в т.нар. творческа икономика. „Интелектуалната собственост позволява на хората да притежават продуктите на собственото си творчество, както и да управляват своите икономически и морални права върху продуктите на творческата си дейност.“ (Towse, Ruth, 2000).

Интелектуалната собственост и нейните обекти, като изобретения, полезни модели, ноу-хау, търговски марки, промишлен ди-

зайн и различните произведения на науката, литературата и изкуството, станаха водещи бизнес активи в търговските отношения между участниците в системата на т.нар. творчески индустрии. Безспорно е обстоятелството, че различните видове творчески дейности, включително научната, инженерната и академичната, генерират интелектуална собственост, защото "творческа е всяка индустрия, в която преобладаваща е мозъчната сила и в която резултата е интелектуална собственост" (Howkins, J, 2002). Поради това интелектуалната собственост има съществено значение за функционирането на творческите предприятия, развитието на творческите индустрии, за икономическия растеж на творческия сектор и на икономиката като цяло.

Икономическите характеристики на обектите, като дълготрайни нематериални активи и на правото на интелектуална собственост, като търговски монопол, допълнителна печалба и конкурентоспособност превърнаха интелектуалната собственост освен в икономически ресурс и двигател на творческите индустрии, но и в техен класификационен критерий (Борисова, Вл., 2017).

Като класификационен критерий интелектуалната собственост групира творческите индустрии в система от две направления:

- според степента на свързаност на бизнес дейността на творческите предприятия с някоя от подсистемите на интелектуалната собственост на:
  - креативни индустрии (наука и образование, НИРД)
  - иновационни (патентни) индустрии и
  - културни индустрии
- според степента на обвързаност на продукта със закрилата, предоставяна от правото на интелектуална собственост биват:
  - основни индустрии (софтуърни продукти, филми, иновации),
  - зависими индустрии (видеоигрите са индустрия, зависима от софтуерната) и
  - частично зависими индустрии (произвеждащи музикални инструменти, USB устройства и други).

Системата на творческите индустрии отговаря на системата на интелектуалната собственост що се отнася до създаването на научни разработки и обекти на интелектуална собственост, където функционират т.нар. *креативни индустрии*<sup>1</sup>; разработването на научните разработки и обектите в иновации, технологични и организационни знания, умения и опит за производство на продукт, апарат, вещество, микроорганизъм, конструктивно технически решения като полезни модели, ноу-хау, полезни модели и промишлен дизайн се осъществява от т.нар. *иновационни индустрии*; създаването и разпространението на продукти (произведения и изпълнения, звуко- и видеозаписи, радиотелевизионни програми) от областите на литературата, науката и изкуствата, определя обхвата на дейностите на *културните индустрии*.

## **2. Бизнес среда на функциониране на творческите индустрии**

Динамиката в научноизследователската и творческата дейности поставя редица предизвикателства от производствен и пазарен характер пред предприятията в творческите индустрии и налага прилагането на различни бизнес модели за бизнес с интелектуална собственост. Именно разнообразието от тези предизвикателства, формира бизнес средата на творческите индустрии изградена върху т.нар. "триада на трите Т -та":

- технологиите/technologies (интернет и мобилните средства),
- вкуса/taste (на новото поколение) и
- таланта/talent (творчеството на младите хора, намиращи нови технологични средства за изява) (Cunningham, Stuart, 2006)

Трите основни стъбла, изграждащи бизнес средата на творческите индустрии, позволяват да се реализира бизнеса с интелектуална собственост и да се изгради т.нар. мрежова структура на

---

<sup>1</sup> Креативните индустрии също са творчески индустрии, но се различават от останалите по степента на новост на техния продукт. Например иновацията може да не е абсолютно нова, а да е подобрение на вече съществуващ продукт.

функциониране на творческите индустрии<sup>2</sup>. А интелектуалната собственост, вложена в създаването на иновационния продукт, създава предпоставка спецификите на творческия пазар, на който той се разпространява да се трансформират в конкурентно предимство спрямо другите пазари, чрез формиране на клъстери и локални производствени системи.

Постигането на устойчиво развитие, освен структурното обособяване на индустриите и техните пазари, изисква и наличието на изградена научноизследователска и иновационна инфраструктура както и целева държавна политика. По отношение на държавната политика в областта на иновационното развитие и свързаната с това интелектуалната собственост съществува стратегическо планиране, макар и не напълно унифицирано със стратегическите документи за науката, НИРД и образованието.

### **3. Научноизследователска инфраструктура**

Академичната дейност има пряко отношение към формирането на човешкия капитал с определена професионална квалификация за целите на бизнеса. Ролята на академичната дейност е повишаване на конкурентноспособността и иновативността на икономиката, чрез обучение и научна подготовка на висококвалифицирани кадри и на представителите на самия бизнес, функциониращи в творческите индустрии. Наличието на висококвалифицирани кадри е едно от съществените основания за увеличаването на чуждестранната инвестиционна активност. Дейността на образователната система следва да е съобразена с националната иновационна политика за развитие по начин, който да балансира търсенето и предлагането на висококвалифицирани и тясно специализирани кадри. Това е така, защото специализацията на кадрите не ги прави лесно заменяеми по икономически сектори.

---

<sup>2</sup> Мрежовата структура на бизнеса с интелектуална собственост се формира от хоризонталните и вертикалните бизнес отношения по веригата на полезностите между участниците в творческата индустрия и тези от друга/и индустрии. Тя е изградена от държавно регламентирани: образователна и научноизследователска инфраструктура и иновационната инфраструктура.

Образователната и научноизследователска инфраструктура включва образователните и научноизследователските институции, иновационните центрове, центрoвете за трансфер на технологии, центрoвете за високи научни постижения и интелектуални борси. Успешното функциониране на отделните ѝ звена зависи от ефективната закрила и управление на създаваната в тях интелектуална собственост.

#### ➤ **Технологични паркове и центрове за трансфер на технологии**

*Технологичните паркове* или *центровете за трансфер на технологии* са звена, които преимуществено провеждат т.нар. развойна дейност. Развойната дейност предоставя информация на предприятието, под формата на план или проект за необходимите суровини, материали, индустриална база и други инвестиционни разходи, свързани с производствената и търговската дейност на конкретната иновация, като изготвят неин пазарен прототип.

*Технологичните паркове* са функционална съвкупност от структурни звена за предоставяне на различни видове услуги на представителите на академичната общност и на бизнеса, свързани с довеждането на идеята до иновационен продукт с пазарен вид. Предоставяните услуги са:

- образователни услуги;
- консултантски услуги за достъп до финансиране;
- бизнес инкубатори за стартиращи предприятия,
- изследователски лаборатории за развойна дейност;
- маркетинг услуги (придава се пазарен вид на продукта прототип и се разработва работен бизнес план за разходите по неговото внедряване);
- услуги, свързани с НИРД и
- услуги, свързани с управлението и закрилата на интелектуалната собственост за бизнес цели.

Техно парковете са с различна специализация, в зависимост от приоритетните области за развитие, заложен в иновационната стратегия на съответната държава. Тъй като в тях се развива НИРД, специализацията им следва да е изградена съгласно стратегията за

образование и наука на съответната държава на територията, на която са разположени.

За правилното и ефективно функциониране на Техно парковете въпросите, свързани с интелектуалната собственост следва да бъдат предварително решени. Така например международната практика показва, че оптимална ефективност се постига при поделена собственост между образователни или научноизследователски институции, държавна институция и иновационни предприятия, където първите апортират интелектуалната си собственост, а последните са нейни ползватели.

*Центровете за трансфер на технологии* са бизнес звеното на всеки университет, те са връзката Академия – Бизнес. Създават се към научноизследователски институти или университети, в които се разработват иновации. *Трансфера на технологии* е пренасяне на научнотехническата информация и на резултатите от научноизследователския процес от фундаменталните науки (физика, химия, математика и т.н.) през приложните науки (инженерни науки и медицина) и развойните дейности в производството.

Спецфиката на работата в центъра за трансфер изисква квалифициран персонал със задълбочени познания по интелектуална собственост. Създаването им трябва да е целево и в структури, занимаващи се със закрила, управление и защита на интелектуалната собственост за бизнес цели. Те предоставят консултации относно закрилата на творческите продукти, степента им на иновативност, патентната им чистота, оценката им за целите на технологичния трансфер. Посредничат при преговорите със заинтересовани представители на бизнеса и съдействат при сключването на лицензионни споразумения. Могат да посредничат при развойната дейност като предложат на потенциалния ползвател на иновацията друго предприятие, което да изготви план за необходимите суровини и материали, производствени мощности, време за внедряване и производство на продукта, разходите за производство и други, свързани с промишленото усвояване на иновацията.

Съществува добра международна практика във функционирането на центровете за трансфер на технологии в Сърбия, Черна



Гора и Хърватска. В България има функциониращи девет центъра за трансфер на технологии във висши учебни заведения на територията на София, Русе, Варна, Бургас, Пловдив, Габрово, Велико Търново, Плевен и Ловеч. Финансирането на тяхното създаване е по програма ФАР и по ОП „Конкурентоспособност“ за периода 2007-2013 г. Съществуват и две фондации, осъществяващи дейност, сходна на центровете за трансфер на технологии: Фондация за приложни изследвания и комуникации и Фондация ГИС Трансфер Център.

➤ **Информационна мрежа**

За изграждане на връзката Академия - Бизнес е необходимо да има изградена и електронна информационна мрежа между научноизследователските институти и представителите на бизнеса. Наличието ѝ позволява он-лайн предлагане на научните разработки - социални или технологични иновации и възможност на бизнеса да заяви своето търсене и да поръча създаването на конкретна иновация. В тази връзка, препоръчително е Академията да има разработен правилник за управление на интелектуалната собственост, който да урежда въпросите, свързани със собствеността, използването и разпределението на лицензионните възнаграждения. Съществена част от лицензионните възнаграждения от бизнеса с интелектуална собственост се реинвестира за провеждане на научноизследователска и развойна дейност.

➤ **Иновационни центрове**

Подобни на центровете за технологичен трансфер са т.нар. *иновационни центрове*. В България има създаден Иновационен център при БАН, който координира и подкрепя създаването на иновации и научноизследователската и развойната дейности на институтите при БАН. Той разполага с двадесет и две иновационни контактни точки в различните институти и стимулира обмена между учените, академичните звена и представителите на бизнеса. Същевременно предлага консултации, относно технологичния трансфер и комерсиализацията на резултатите от научните изследвания.

➤ **Центровете за високи научни постижения и Центрове за компетентност**

Те осигуряват обучение и специфични експертни знания в различни области. Под егидата на Българска академия на науките (БАН) са основани общо осем центъра за високи постижения и Асоциация на българските центрове за високи научни постижения. Центровете за високи научни постижения при БАН имат по-пълна информация за иновационните технологии и предоставят разнообразни услуги, свързани с тях. Центровете, извън структурата на БАН са ангажирани приоритетно с образователна дейност.

### ➤ **Интелектуалните борси**

Интелектуалните борси се създават от учени или академични и научноизследователски институции за самопромотиране на тях самите като учени, техните научноизследователски постижения и резултати и възможностите за тяхното внедряване и използване от представителите на бизнеса. Интелектуалните борси най-често си сътрудничат с центровете за трансфер на технологии, които подпомагат диалога между учени и бизнес, за която услуга получават определен процент комисионна . Такива интелектуални борси има създадени в Пловдив и от Съюза на учените в България.

Ролята на научноизследователската и развойната дейност е безспорно изключително важна за възникването и функционирането на иновационните предприятия, индустриите и преориентирането на икономиката от „плах иноватор“ към „умерен иноватор“. Независимо от целенасочената държавна политика, тя едва ли е изпълнима при наличието на едва 0.6% от БВП за разходи за НИРД (НСИ 2010-2013), изключително неравномерно разпределени по:

- области на науката – преимуществено съсредоточени в сферата на медицината (43%), техническите (24%) и естествените науки (18%) общо (85%),
- сектори – 60% от разходите са разпределени за бизнеса, за държавата 30%, за висшето образование 9% и неправителствените организации 1%,
- географски райони – 82% от разходите за НИРД са разпределени за Югозападен район, където целево се провежда държавна политика за подпомагане на малките и средните предприятия

в сферите на информационните технологии и творческите индустрии.

Въпреки тенденцията за увеличаване на разходите за НИРД те са все още в размер под 1%, а именно 0.96% от БВП, което е напълно недостатъчно за формирането на иновационна икономика и нейното устойчиво развитие. Тяхното разпределение по райони продължава да е неравномерно, като 76% от тях са съсредоточени в Югозападен район, следван с 8% от Южен централен район и по 4% за ЮИР, СЗР, СЦР, СИР. Преобладават в отрасли като медицина, тенически и естествени науки (90.1%). Бизнесът оценява необходимостта от НИРД на 64% от БВП като 30% от тях са съсредоточени в преработващата промишленост (НИРД, 2015). Посочените тенденции във финансирането на НИРД възпрепятстват устойчивото развитие на регионите по интелигентни специализации в областите „мехатроника и чисти технологии“, „информатика и ИКТ“, „индустрия за здравословен живот и биотехнологии“, „нови технологии в креативни и рекреативни индустрии“ в съответствие с иновационната стратегия за интелигентна специализация и не позволяват максималното усвояване на икономическия потенциал на интелектуалната собственост (Чалъков, И. и Борисова, Вл., 2007) за целите на икономическото развитие по региони. Важно е да се отбележи положителната тенденция, предприятията в творческите индустрии все повече да оценяват значението на НИРД и необходимостта от:

- увеличаване на инвестициите за НИРД,
- обучение и преквалификация на кадрите,
- стимулиране на иновационната активност на представителите на малкия и среден бизнес.

#### **4. Иновационна инфраструктура**

Иновационната инфраструктура, включва звена, чиято основна цел е да изведат научноизследователските разработки от научноизследователската инфраструктура до представителите на бизнеса, както и да подпомогнат и стимулират съвместната им развойна и внедрителска активност. Тя е изградена от:

- **Центрове за предприемачество**

Целта им е свързването на академичните научни изследвания с представителите на бизнеса. До момента имат изградени двадесет и едно бизнес партньорства между университети и представители на бизнеса. Създадени са четири центъра за предприемачество, разположени на територията на Лесотехническият университет, Техническият университет в Габрово, Техническият университет във Варна и в Софийския технически университет – клон Пловдив.

➤ **Бизнес инкубатори** - изградени са три бизнес инкубатора съответно във Варна, Бургас и Гоце Делчев.

➤ **Софийски технологичен парк** – София Тех Парк е изграден за наука, технологии и бизнес по оперативна програма „Конкурентоспособност“.

Независимо от наличието на национална иновационна инфраструктура тя все още е небалансирана и недостатъчно развита, което създава съществени пречки за устойчивото развитие на икономиката.

## **5. Бизнес връзки на интелектуалната собственост опосредстващи устойчивото развитие**

За да се формира устойчиво развитие от значение е правилното функциониране на мрежовата структура на бизнеса с интелектуална собственост. Това е така поради пряката връзка на интелектуалната собственост с провеждането на научните изследвания и разработването на индустриални прототипи на техните резултати и поради необходимостта от предоставянето на достъп до тях. Тази взаимовръзка определя бизнес връзките:

- от Академия към Бизнес (A to B) и
- от Бизнес към Бизнес (B to B).

### ➤ **от Академия към Бизнес**

Всяка творческа индустрия особено тези, базирани на високо технологично производство е зависима от наличието и използването на научнотехнически резултати. Научнотехническите резултати се създават в научноизследователски институти или университети или от малки и средни предприятия. Такива научноизследователски предприятия най-често са функционално свързани с представители на корпоративния бизнес, чиито продуктови нужди

обслужват. За да може бизнеса да се „захрани“ от научните резултати, той трябва да има възможност да прецени какъв е икономическият му интерес от инвестиране в тяхното производство. Това е възможно чрез посредничеството на звената на научноизследователската и иновационната инфраструктури, осъществяващи развойна дейност.

При правилното функциониране на системата се проявяват положителните икономически ефекти от връзката Академия (държавни институции, национална образователна политика и др.) и Бизнес (национална иновационна стратегия; стратегия за развитие на малките и средни предприятия и др.), необходими за устойчивото развитие на регионите.

#### ➤ **от Бизнес към Бизнес**

Вторият вид бизнес връзка в мрежовата структура на творческите индустрии е от Бизнес към Бизнес. Когато корпоративния бизнес се ползва от научнотехническите решения на малките и средните предприятия, тогава развойната дейност най-често се извършва от самите тях. Това е така, защото голяма част от тях са в бизнес отношения и дейността на малкия и среден бизнес е по поръчка на корпоративния. В такива ситуации, устойчивото развитие се постига чрез, трансфер на технологии от затворен тип като:

- „захранващ трансфер“ от малките и средните предприятия към конгломератите и
- „поддържащ трансфер“ от корпоративния бизнес към малкия и средния бизнес.

Поддържащия трансфер е по-скоро трансфер на технологии където бизнеса ползва, без да доразвива чуждата интелектуална собственост. За това използване той получава техническо сътрудничество, обучение и определени ограничения. Използването е възмездно и е лицензионно. И в двата случая, творческите предприятия заделят част от реализираната печалба за реинвестиране в научноизследователска и в развойна дейност.

### **Заклучение**

Ролята на интелектуалната собственост за икономическия растеж и устойчивото развитие е безспорна. Нематериалния харак-

тер на обектите и икономическите характеристики на правото на интелектуална собственост позволяват функционирането на творческите индустрии в мрежови структури от бизнес отношения по повод провеждането на НИРД и създаването на иновации в условията на връзки от типа Академия към бизнес и Бизнес към Бизнес. Тази функционална обвързаност формира клъстерови структури и локални поризводствени системи, които увеличават конкурентното предимство на региона, гарантират неговата устойчивост и подпомагат участието му в трансформирането на икономиката в иновативна.

### **Използвана литература**

1. UNCTAD Creative Economy report, 2008.
2. Towse, Ruth, Cultural economics, Copyright and the Cultural industries, at <http://www.lib.bke.hu/gt/2000-4/towse.pdf>
3. Howkins, J., Speech to the Inception Session, Mayor's Commission on the Creative Industries, London, 12 December 2002.
4. Борисова, Вл., „Бизнес с интелектуална собственост в творческите индустрии“, ИК УНСС, 2017.
5. Cunningham, Stuart, „What price a creative economy?“, Platform papers, 2006.
6. НСИ, [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg), 2017.
7. НИРД, [www.mi.govwrnmwnt.bg](http://www.mi.govwrnmwnt.bg), 2015
8. Чалъков, И. и Борисова, Вл., „Икономически принос на авторскоправните индустрии в България“, УИ Стопанство, 2007.

# ЗНАНИЕТО – СТРАТЕГИЧЕСКИ ФАКТОР ЗА ДОБРО УПРАВЛЕНИЕ НА МЕСТНО НИВО

*Магдалена Парчева*

## THE KNOWLEDGE – A STRATEGIC FACTOR FOR GOOD GOVERNANCE AT LOCAL LEVEL

*Magdalena Parcheva*

### Abstract

The subject of the report is the concept of "good governance at local level", considered from an epistemological perspective. The theoretical foundations and the epistemological specifics of good governance are discussed. The Bulgarian practice on the implementation of the concept and the award of a Label for innovation and good governance excellence at local level has been studied. Presented is a point of view of knowledge as a factor for good local governance and conclusions from the study are formulated.

*Key words:* good governance at local level, label for innovation and good governance excellence; knowledge management; knowledge processes.

### Въведение

Проблематиката за доброто управление придобива особена актуалност в теорията, изследванията и практиката на публичния мениджмънт. Концепцията е в основата на редица нормативни документи, в дискусиата относно подходите за дефиниране и измерване на степента на добро управление, в изследванията относно факторите, насърчаващи доброто управление. *Предмет* на доклада е концепцията „добро управление на местно ниво“, разгледана от епистемологична перспектива. *Основните цели* на изследване се съсредоточават в направленията:

- (1) Дискутиране на теоретичните основи и епистемологичната специфика на концепцията „добро управление на местно ниво“.
- (2) Проучване на българската практика по прилагане на концепцията и присъждане на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво.

(3) Представяне на една гледна точка за организационното знание като фактор за добро управление на местно ниво.

(4) Формулиране на изводи и препоръки от изследването.

### **Добро управление на местно ниво – теоретични основи и епистемологична специфика**

В теоретичен план могат да се открият три различни модела, които очертават еволюцията в разбиранията, изследванията и практиката в областта на държавното управление, а именно: (а) традиционно бюрократично управление, базирано на теорията на М. Вебер; (б) нов публичен мениджмънт; (в) концепция за доброто управление. По своята същност доброто управление надгражда предните два модела като взаимства ползотворните тези и практики от тях и акцентира върху *ценностите на демокрацията*, формирането на доверие в публичните институции, *партньорството* със заинтересованите страни, поставянето на *гражданите* във фокуса на публичните политики и административните процеси.

Изключително трудно е еднозначно да се дефинира доброто управление. Вижданията на учени, международни организации, агенции, финансови институции са израз на предмета и целите на изследване, както и на спецификата на съответната организация. Доброто управление е от основно значение за създаването и поддържането на среда, която стимулира *устойчивото развитие* и е съществено допълнение към икономическите политики (Световна банка, 1992). В доклад на Програмата на ООН за развитие (1997) се посочва, че управлението има три дименсии: икономическа, политическа и административна. Доброто управление се отнася до трите направления и обхваща процесите и структурите, които насочват политическите и социо-икономическите връзки и взаимоотношения. Публичното управление включва създаването и функционирането на ефективни механизми, процеси и институции, чрез които гражданите и групите изразяват своите интереси, упражняват законните си права, изпълняват задълженията си и посредничат за различията си. Доброто управление гарантира, че политическите, социалните и икономическите приоритети са базирани на *широк обществен консенсус* и вземането на решения за разпределението на ресурси е съ-



образено с интереса на най- бедните и уязвимите групи. В изследване на Института за публична администрация (2015) обстойно са проучени и дискутирани различни теоретични постановки и се препоръчва разглеждането на доброто управление от три взаимосвързани перспективи: (а) концептуален аспект, отнасящ се до основните принципи на добро управление като се предлага тяхното разделяне на водещи и производни; (б) оперативното ниво, отразяващо практиката на добро управление; (в) политики за добро управление- институционални и нормативни предпоставки, мерки и инициативи, насърчаващи доброто управление. Matei, Baiesiu (2014) считат, че доброто управление е: (а) концепция, отразяваща съвременния начин на публично управление; (б) съвкупност от принципи, очертаващи рамките, в които публичната администрация трябва да осъществява своята дейност; (в) право на гражданите.

Анализът на тезите за доброто управление показва, че обща характеристика на *подходите за концептуализиране* е формулирането на принципи, на които се базира доброто управление, както и конкретизиране на съдържанието и дейностите, асоциирани със съответния принцип на добро управление.

Принципите на добро управление са приложими на всички нива на публична администрация. Значимостта и спецификата на *доброто управление на местно ниво* е породена от една страна от обстоятелството, че местните власти и местната администрация са най- близо до гражданите, от друга страна доброто управление на местно ниво е пряко свързано със степента на политическа, нормативна, финансова и административна автономност на местните власти в съответствие с Европейската харта за местно самоуправление (2006), съответното национално законодателство и нормативни документи.

Съществен принос за *дефиниране* на доброто местно управление, за изработване на *оценъчен инструментариум* относно неговото приложение, както и за създаването на институционални предпоставки и стимулиране на местните власти за прилагане на принципите на добро управление, имат *Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво на Съвета на Европа* (2007) и мерките и инициативите по нейното *изпълнение*. В стратегическият

документ се извеждат дванадесет принципа на добро демократично управление на местно ниво: (1) честно провеждане на избори, представителност и гражданско участие; (2) отзивчивост; (3) ефективност и ефикасност; (4) откритост и прозрачност; (5) върховенство на закона; (6) етично поведение; (7) компетентност и капацитет; (8) иновации и отвореност към промени; (9) устойчивост и дългосрочна ориентация; (10) стабилно финансово управление; (11) човешки права, културно разнообразие и социално единство; (12) отчетност.

Проблематиката за добро управление на местно ниво е предмет на нарастващ *изследователски интерес*. В теоретичните и емпричните проучвания се дискутират различни аспекти и въздействащи фактори върху доброто местно управление, част от които: публични услуги и работни процеси; качество на административното обслужване; система за планиране и изпълнение на стратегически планови документи; механизми за връзка с гражданите; пространствено планиране; системи за финансово управление и контрол; роля на съвременните информационни и комуникационни технологии; компетентности на общинските служители и компетентностни модели.

Специфичен фокус на изследване е *ролята на управлението на знанието* в местната администрация. Понятието „организационно знание“ е в тясна връзка с експертната преценка, опита, ценностите, информацията, възприятията и ученето; то е колективно по природа и е резултат от колективни действия и процеси. В светлината на епистемологията на Хайек се прави разлика между явно знание и неявно (скрито) знание. *Явното знание* се притежава съзнателно и се разпространява и съхранява от формалните институции. В организацията явното знание е отразено в документите, процедурите, компютърните програми и в споделяната за всички информация. *Скритото знание* не се придобива преднамерено, не се предава, отчуждава и прехвърля и е свързано с неформалните институции (Коева, 2002). Скритото знание трудно може да бъде изразено; притежава се от всеки специалист. Скрито знание е възплътено в организационната култура.

*Мениджмънтът на знанието* е сравнително ново направление в управленската теория, което при своето развитие е интегрирало

тези от организационната теория, информационния мениджмънт, управлението на човешките ресурси, информационните технологии, големите бази данни и изкуствен интелект и ги е обединило и доразвило в отделен предмет на изследване, теория и практика. Управлението на знанието адресира аспектите: (а) взаимодействие между явно и скрито знание; (б) изграждане и управление на свързаните със знанието процеси: привличане, създаване, съхраняване, използване, обмен на знание и организационно учене; (в) формиране и развитие на компетентностите на кадрите; (г) интелектуален капитал; (д) инструменти и техники; (е) стратегически и организационни предпоставки за ефективно управление на знанието. Управлението на знанието е приложимо както в стопанските организации, така и в сферата на публичната администрация.

Анализът на проучвания за *управление на знанието в публичната сфера* и в частност в общинската администрация (Kitchin, F., Ovens, W., Turpin, M., 2013; Schutte, N., Barkhuizen, N., 2015; Asian Productivity Organization, 2013), позволява да открием следните *предимства* на тази управленска технология: (1) принос за предоставяне на комплексни административни услуги; усъвършенстване на работните процеси и повишаване на качеството на административното обслужване; (2) подобряване на процеса на вземане на решения в отделните области на функционална компетентност на местните власти въз основа изградената система за управление на знания, поуките от реализирани инициативи и обмена на добри практики; (3) повишаване на ефикасността чрез обмена на знание и осигуряване на достъп до информация, както и намаляване на дублирането на дейности и функции в административната структура; (4) повишаване на прозрачността, което допринася за намаляване на възможностите за неетично поведение; (5) насърчаване на ученето през целия живот, повишаване на квалификацията и уменията на специалистите и управление на приемствеността; (6) управлението на знанието е в пряка връзка с електронното публично управление.

Паралелът между теоретичните постановки и различните изследвания в сферата на „доброто управление“ и на „управлението на знанието“, дава основание за търсене на връзка между двете кон-

цепции. *Епистемологичната специфика* на доброто управление предполага определянето на свързани със знанието фактори и изграждането на процеси, допринасящи за повишаване на степента на прилагане на принципите на добро управление на местно ниво, както и за търсенето на възможности за непрекъснато усъвършенстване на административната дейност.

### **Етикет за иновации и добро управление на местно ниво – българската практика**

Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво е приета през октомври 2007 г. на сесия на Конференцията на европейските министри, отговорни за местното и регионалното управление на Съвета на Европа. Проследявайки българската практика по прилагане на Стратегията, можем да открием следните *основни моменти*:

(1) Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво е одобрена от българското правителство през 2007 г. и страната ни е една от пилотните държави-членки на Съвета на Европа по нейното изпълнение, наред с Италия, Норвегия, Испания и Белгия.

(2) Първа от пилотните страни-членки на Съвета на Европа през 2010 г. България получава акредитация от Европейската платформа на заинтересованите страни за присъждане на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво, което е значимо достижение в българската политика и практика. Акредитацията е подновена през месец юни 2016 г.

(3) Отговорни институции за изпълнение на Стратегията са Министерството на регионалното развитие и благоустройството и Националното сдружение на общините в Република България.

(4) Ефективното прилагане на принципите за добро управление на местно ниво на Съвета на Европа е приоритетно направление в актуализираната през 2010 г. Стратегия за децентрализация 2006-2015. В „Стратегията за децентрализация 2016 -2025“ доброто управление на местно ниво е акцент в стратегическа цел 3 „Граждански контрол върху действията на публичните институции“.

(5) Структурата, функциите и организацията на работа на Комисията за присъждане на Етикет за иновации и добро управление

на местно ниво, и на нейния Секретариат, се регламентират в утвърден Правилник. Председател на Комисията е Министърът на регионалното развитие и благоустройството; членове са представителите на Омбудсмана, на общините и областите, на Националното сдружение на общините в Република България, представители на медии и академична общност. Секретариат на Комисията е Главна дирекция „Стратегическо планиране на регионалното развитие и административно-териториално устройство“ на МРРБ, а от м. август 2017 г. отдел „Административно – териториално устройство“, Дирекция „Устройство на територията и АТУ“, Министерство на регионалното развитие и благоустройството.

(6) Проведени са четири конкурсни процедури като по регламент конкурс се провежда на всеки две години. Посредством специални информационни кампании местните власти са уведомени за възможността за подаване на заявления за участие, както и за необходимите документи. На таблица 1 е представена обобщена информация за отличените общини и динамиката по присъждане на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво (табл 1).

(7) Изключителна значимост за преценката относно степента на прилагане на принципите на добро управление на местно ниво има използваният *инструментариум за оценка*. През 2010 г. в отделни български общини е тестван и адаптиран първоначален вариант на Еталон за оценка. Въз основа опита от приложението му Еталонът е променян многократно като последната модификация е осъществена през 2016 г. (Станчев, Б., 2017). След първата процедура от 2011 г. като особено наложителна мярка се откроява утвърждаването на единен подход при оценяването. Секретариатът на Комисията за присъждане на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво съвместно с Националното сдружение на общините в Република България разработва методика за оценка на кандидатурите на общините, утвърдена от Комисията на 15.01.2013 г., изменена с решение от 31.08.2016 г. (Атанасова, С., 2017).

**Присъждане на Етикет за иновации  
и добро управление на местно ниво**

<b>Процедура за присъждане на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво</b>	<b>Общини с присъден Етикет за иновации и добро управление на местно ниво</b>	<b>Динамика</b>
Първа процедура 2011 година	<i>Присъден Етикет на 13 общини</i> Димитровград, Добрич, Долна баня, Карлово, Кирково, Кнежа, Лясковец, Перник, Свиленград, Свищов, Смолян, Столична община и Търговище.	Кандидатствали общини: 13 Отличени общини: 13
Втора процедура 2013 година	<i>Присъден Етикет на 16 общини</i> Бяла Слатина, Димитровград, Добрич, Долна баня, Кирково, Кнежа, Мездра, Перник, Поморие, Русе, Свищов, Смолян, Смядово, Столична, Троян и Търговище.	Кандидатствали общини: 18 Отличени общини: 13 6 общини получават за пръв път Етикет 10 общини с присъден Етикет са участвали в Първата процедура
Трета процедура 2015 година	<i>Присъден Етикет на 18 общини</i> Банско, Бяла Слатина, Враца, Вълчи дол, Габрово, Г. Оряховица, Димитровград, Добрич, Долна баня, Кнежа, Ловеч, Павликени, Петрич, Поморие, Свищов, Столична, Троян и Търговище.	Кандидатствали общини: 25 Отличени общини: 18 8 общини получават за пръв път Етикет 10 общини с присъден Етикет са участвали във Втората процедура
Четвърта процедура 2017 година	<i>Присъден Етикет на 17 общини</i> Банско, Бяла Слатина, Вълчи дол, Габрово, Горна Оряховица, Девня, Димитровград, Добрич, Кнежа, Павликени,	Кандидатствали общини: 17 Отличени общини: 17 2 общини получават за пръв път Етикет 2 общини с присъден

	Поморие, Русе, Самоков, Свищов, Смядово, Троян и Търговище.	Етикет са участвали във Втората процедура 13 с присъден Етикет са участвали в Третата процедура
--	---	--

**Източник:** *Обобщение на автора;* [www.mrrb.government.bg](http://www.mrrb.government.bg); <http://www.namrb.org/>

Съгласно *методиката за оценка* определянето на крайната оценка на общината – кандидатка се осъществява въз основа попълнен Еталон за самооценка и обобщена матрица за развитие; приложен доказателствен материал за изпълнение на индикаторите по основни дейности и принципи на добро управление от Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво; описание на добри иновативни практики в общината; резултати от проучване сред общинските съветници и доклад на Председателя на Общински съвет на общината- кандидатка; резултати от проучване сред местните граждани, осъществено от независима организация за социологически изследвания; експертна оценка на външен специалист- оценител.

Анализът на данните за проведените процедури, оценъчния инструментариум и докладите във връзка с присъждането на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво през призмата на *управлението на знанието*, дава основание за *изводите*:

(1) Динамиката на присъждане на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво очертава необходимост от по-активна и резултатна информационна кампания за популяризиране на Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво с оглед повишаване на интереса на българските общини за участие в процедурата.

(2) От позициите на управлението на знанието особено ценен е опита на общините, участвали в няколко процедури и отличени с Етикет за иновации и добро управление на местно ниво. Пет общини, а именно Димитровград, Добрич, Кнежа, Свищов и Търговище са участвали във всички процедури и им е присъден Етикет.

(3) Инструментите и методиката за оценка са обект на усъвършенстване и развитие въз основа опита от проведените

процедури. Актуализацията се извършва при спазване на принципа на партньорство и съблюдаване на всички процедурни изисквания по разработване и одобрение, регламентирани в нормативните документи.

(4) Изискване по процедура е попълване на формуляр за реализирани добри иновативни практики, свързани с принципите на добро демократично управление. В рамките на принцип „Иновации и отвореност към промени“ се прилагат докуменални доказателства и се описват нови инициативи, иновации по предоставянето на административни услуги; оптимизация на работните процеси. Откритите иновативни практики, дейности и процеси са ключов източник на знание, споделяне на опит и добри практики между различни общини.

(5) Важна роля за стимулиране на процесите по обмен на знание и организационно учене играят публичната политика и инициативи по утвърждаването на система за сътрудничество между общините, отличени с Етикет, както и създаването на механизъм (платформа или мрежа) за споделяне на опит и специфични практики в приложението на принципите за добро демократично управление на местно ниво (Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level of Council of Europe- Application in Bulgaria, 2016).

### **Знанието като фактор за добро управление на местно ниво – една гледна точка**

Анализът на изследванията, нормативните документи, добрите практики, докладите по изпълнение на *Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво* (2007) дава основание да открия свързани с организационното знание фактори и процеси, които допринасят за добро местно управление (табл. 2).



**Релация „процеси, свързани със знанието – добро управление на местно ниво“ – една гледна точка**

<b>Процес</b>	<b>Специфики от гледна точка на доброто управление на местно ниво</b>
<i><b>Привличане на знание</b></i>  <i><b>Използване на знание</b></i>  <i><b>Създаване на знание</b></i>	Знание за националното законодателство за провеждане на избори и международните стандарти за добри практики.
	Знание за механизмите за участие на гражданите в местния обществен живот – нормативни изисквания; добри европейски практики; добри практики от други общини в България.
	Утвърждаване на съответстваща с нормативните изисквания система за управление (структура; насоки и процедури; СФУК)
	Обезпечаване на система за управление на изпълнението, допринасяща за получаване на информация и знание за устойчивостта на прилаганите практики.
	Осигуряване на информационни канали за сигнали за корупция и утвърждаване на процедури за тяхното приемане и разглеждане.
	Осигуряване на съответстваща със законовите изисквания дейност по вътрешен одит.
	Формиране и развитие на компетентностите на кадрите и разработване на компетентностни модели.
<i><b>Обмен на знание</b></i>	Въвеждане на техники за консултиране с ключови заинтересовани страни и механизъм за прилагане на принципа на партньорство.
	Осигуряване на информация и публичност по отношение разработването, отчитането на изпълнението и оценката на въздействието на Общинския план за развитие.
	Обмен на знание в процеса на изготвяне на Интегриран план за градско възстановяване и Инвестиционната програма за реализацията му.
	Обмен на знание със заинтересованите страни по отношение предоставянето на комплексни административни услуги.
	Обмен на добри практики в сферата на местното

	самоуправление и приложение на полученото знание и опит за подобряване на ефективността и ефикасността.
	Изграждане на информационни канали за обратна връзка с гражданите и фирмите с оглед подобряване на качеството на административно обслужване.
	Осигуряване на отчетност на дейността на Общински съвет и неговите комисии, както и на общинската администрация.
	Обмен на знание по отношение защитата на обществените групи от дискриминация; развитие на междукултурния диалог; интеграционни политики.
<b>Съхраняване на знание</b>	Информационна система.
	Архивна дейност и деловодство.
	Карти на знанието.
	Поддържане на официалната Интернет страница на общината и страницата и в социалните мрежи.
	Интернет платформи, включващи различни заинтересовани страни.
<b>Организационно учене</b>	Сравнителен анализ с други общини по различните индикатори за прилагането на принципите на добро управление, включени в Еталона за оценка.
	Сравнителен анализ с други общини относно приложението на добри иновативни практики.
	Отвореност към промени за оптимизация на работните процеси и приложение на иновативни практики.
	Техники за преодоляване на съпротивата от въвеждането на промени.
	Повишаване на квалификацията на служителите.

*Източник: таблицата е разработена от автора.*

Спецификите на свързаните със знанието процеси са систематизирани на таблица 2, отразяват авторовата гледна точка във връзка с релацията „организационно знание – добро управление на местно ниво“ и се базират на методиката за оценка към Стратегията за иновации и добро управление на местно ниво.

## Заклучение

В теоретичен план проведеното изследване дава основание за *извода*, че епистемологичният подход очертава плодотворна перспектива за проучване и анализ на доброто управление на местно ниво. В практико- приложен план като *препоръчителен* се очертава ангажимент в направленията: (а) насърчаване на участието на общините в процедурите за присъждане на Етикет за иновации и добро управление на местно ниво; (б) проектиране на свързаните със знанието процеси, допринасящи за добро управление на местно ниво; (в) търсене на възможности за създаване на структури на знанието (платформи или мрежи) с цел насърчаване на обмена на опит и добри практики в сферата на местното самоуправление.

## Използвана литература

1. The World Bank (1992). Governance and Development. Washington.
2. United Nations Development Programme (1997). Governance for sustainable human development. New York.
3. Институт по публична администрация (2015). Европейски практики в доброто управление и административната дейност.София.
4. Matei, Baiesiu (2014). Good Administration and Performance of Local Public Administration. Procedia Social and Behavioral Sciences. 109. p. 684- 687.
5. European charter of local self- government (1985). Council of Europe. Strasbourg. <https://rm.coe.int/168007a088>
6. Съвет на Европа (2007) Стратегия за иновации и добро управление на местно ниво; [www.mrrb.government.bg/docs/78a16676a93d3dff4e0dacad7f19617e.pdf](http://www.mrrb.government.bg/docs/78a16676a93d3dff4e0dacad7f19617e.pdf)
7. Коева (2002). Пазарът като спонтанен ред. Приносът на Хайек. Стено. Варна.
8. Kitchin, F., Ovens, W., Turpin, M. (2013) Capacity Building through Knowledge Management. A Toolkit for South African Municipalities. SALGA. South Africa.

9. Schutte, N., Barkhuizen, N. (2015) Knowledge Management and Sharing in Local Government: A Social Identity Perspective. Electronic Journal of Knowledge Management. Vol 13. Issue 2. p. 130-141
10. Asian Productivity Organization (2013). Knowledge Management for the Public Sector. Tokyo.
11. Стратегия за децентрализация 2006-2015.  
<http://www.strategy.bg>.
12. Стратегия за децентрализация 2016-2025.  
<http://www.strategy.bg>.
13. Станчев, Б. (2017) Бенчмаркът- основния инструмент при оценяването. НСРОБ-материали от обучение. с. Арбанаси
14. Атанасова, С. (2017) Методика за оценяване на общините- кандидатки. МРРБ- материали от обучение. с. Арбанаси
15. Министерство на Регионалното развитие и благоустройството; [www.mrrb.government.bg](http://www.mrrb.government.bg) ; 19.10.2017
16. Национално сдружение на общините в Република България; <http://www.namrb.org/> ; 19.10.2017
17. Strategy For Innovation And Good Governance At Local Level Of Council Of Europe- Application in Bulgaria (2016). Appendix 1 to Decision 1 of p.1 of the Commission of 31.08.2016

# ЗА ИЗМЕРВАНЕТО НА РЕГИОНАЛНИЯ ИКОНОМИЧЕСКИ ЕФЕКТ ОТ КУЛТУРНИТЕ ФЕСТИВАЛИ

*Тони Конджов*

## ABOUT THE MEASUREMENT OF THE REGIONAL ECONOMIC EFFECT OF CULTURAL FESTIVALS

*Toni Kondzhov*

### Abstract

The cultural festivals are in favor of everyone - the municipality, the sponsors, the organizers and the audience. However, because of the problems mentioned in the article, the establishment of the regional economic effect of these events in Bulgaria is pointless. There is no point in spending municipal funds to prove the obvious fact that the cultural festival pours money into the regional economy and generates more positive than negative effects. It is possible that a detailed study of this problem can be won by companies that do so to justify spending of municipality's resources. The municipalities should support cultural festivals by providing free terrain and buildings. All other costs should be borne by private sponsors and organizers.

**Key words:** *cultural festivals, local economic effect establishment, municipality.*

От икономическа гледна точка културният фестивал може да бъде определен като извънредно събитие, което привлича парични средства в определен регион. Целта на тази статия е да представи в синтезиран вид проблемите, свързани с измерването на регионалния икономически ефект от такова събитие.

Нека първоначално да разгледаме един абстрактен пример, като допуснем, че в град X се провежда едноседмичен културен фестивал. В града пристигат 10 000 туристи, които по време на фестивала изхарчват общо 7 млн. лева. Тези пари се насочват директно за: 1. Хотели и квартири; 2. Храна, напитки, сувенири, облекло и т.н.; 3. Транспорт (бензин, таксата, автобуси, коли под наем и др.); 4. Билети за фестивала; 5. Други дейности/услуги (например за козметични

и здравни услуги). След този директен ефект следват редица индиректни ефекти за регионалната икономика. Например парите, които са изразходвани в местен ресторант, увеличават неговите приходи. Собственикът, на свой ред, увеличава заплащането на персонала или наема допълнителни служители. Ако е увеличено заплащането персоналът започва да купува повече стоки от местните магазини. Магазините увеличават поръчките към своите доставчици и т.н. Ефектът, в крайна сметка, е увеличение на приходите за общината от местните данъци и такси.

Икономическият ефект от този мултипликационен процес най-точно може да бъде установен чрез анализ, който в литературата на английски език е известен като Input/Output Analysis. Идеята за него принадлежи на нобеловия лауреат за икономика Василий Леонтиев. Тук става дума за сложна система от математически уравнения, изградена върху допускания от иконометрични теории. В тях се извършва екстраполация на пределна склонност към потребление, следи се национална и регионална медиана по отделни показатели и др.

В САЩ е извършван подобен анализ конкретно за Чикаго през 2007 г. В него първо се установява, че (в региона) разходите за културни дейности на предприятията с нестопанска цел, културните организации и тяхната публика възлизат общо на 1.09 блн.щ.дол., или директният ефект е равен на тази сума. След това се търси индиректният ефект за свързаните дейности (ползване на паркинг по време на театрално представление, вечеря след представлението и т.н.). Оказва се, че директната „инжекция“ от 1.09 блн. щ.дол. генерира в свързаните дейности близо 30 000 работни места, 628 млн. доходи за местните домакинства и 103 млн. приходи за регионалния и щатския бюджет (Изкуство и икономически просперитет III, 2007, с. 3). Подобни изследвания обаче са изключения, защото те са по силите само на мощни фондации.

За събитие което продължава по-малко от месец (каквото най-често е културният фестивал) не може да се приложи този подход. Защото фирмите не са задължени да осчетоводяват необходимата информация точно за периода, през който се провежда събитието. Тогава остава възможността да се анкетира фирмите. Но това е

скъпо (и може да се каже невъзможно) удоволствие, което не гарантира надеждни резултати. Защото коя фирма ще предостави данни на анкетатор, който се интересува от нейния обем на продажби, данъци, брой заети на временен трудов договор и т.н.?

Последната възможност е публиката на фестивала. Тук достигаме до подход, който в литературата на английски език е известен като Cost-Benefit Analysis. Той има особено значение в случаите, при които финансирането е изцяло или частично от общинския бюджет. При него предварително трябва да се изчислят евентуалните разходи и ползи за „регионалното общество“. Някои от тези параметри имат точен паричен еквивалент. Например предварително може да се установи колко ще струва изграждането на сцена за провеждане на някакъв рок-фестивал на открито. Сравнително точно може да се установи и какви ще бъдат разходите за почистването на терена след концерта и т.н.

Но съществуват разходи (а също и ползи), на които трудно може да се намери паричен еквивалент. Например регулярното провеждане на културен фестивал създава чувство за регионална гордост на местните жители. От друга страна обаче, някои от местните жители се чувстват некомфортно по време на фестивала поради това, че се създават проблеми с трафика, увеличава се шума по улиците в нощните часове и т.н. А на тези разходи и ползи също трябва да бъде намерен паричен еквивалент. Досегашната практика показва, че това може да се постигне чрез анкети със специфични въпроси от типа: ”Съгласен ли сте да получите 2 лв., но да не се проведе фестивал X във вашия град?”

Проблемът се усложнява в случаите, при които един фестивал се планира за дълъг период от време, защото тогава всички възможни ползи и разходи трябва да бъдат дисконтирани, т.е. да им се намери сегашната стойност (което изисква прогноза на лихвените проценти). Освен това, според Ваткинс този подход изисква оценка не само за ползите и разходите от планираното събитие, а и обратна оценка – в случай, че събитието не се проведе. (Ваткинс, 2017)

Във всяка анкета за културен фестивал неизменно присъства въпрос от типа – „Колко пари сте приготвили за хотели, храна и т.н.“. Резултатите от едно проучване за фестивал „Нощ/Пловдив

2015” (Икономически ефекти..., 2015) показват, че парите за тази цел са средно 30 лв. на човек, в това число 21 лв. за храни и напитки. Поради тези разходи (според проучването) общите ползи от фестивала надхвърлят между 5 и 7 пъти направените инвестиции. Но какъв е приносът на туристите за тези ползи? Малък (според мен), защото живущите в гр. Пловдив съставляват 79% от общия брой посетителите. От останалите 21% най-много са туристите от Софийска област. На последно място в тази класация са посетителите от други държави, които са заявили, че пристигат в Пловдив специално заради фестивала. Техния брой е 290 души.

От макроикономическа гледна точка основният критерий за успех на национално организирано събитие трябва да бъдат чуждестранните туристи (и техните разходи). В западната литература могат да се открият много подходи за този критерий, но без да се спираме подробно на тях ще отбележим само един. Защото той е лесен и евтин. При него се използва програмата Google Trends. Нейната същност е подробно изяснена в хелп-центъра на Google, но накратко може да бъде представена със следния пример: Да допуснем, че в определен период от време много уеб-търсачи по света се интересуват от превеждането фестивал, чието официално наименование е Bayreuth Wagner Opera Festival. Някои от уеб-търсачите изписват това словосъчетание много пъти, но Google Trends ги отчита като само един път. Други уеб-търсачи изписват името на фестивала по различни начини, например Festival de Bayreuth (на френски), Bayreuth Festival (на английски и немски), Wagner Festspiele (само на немски), но програмата прави необходимите корекции, така че да се избегне този проблем. След това Google Trends показва броя на търсенията по отделни страни в зададен период от време. Накрая резултатите се подреждат в скала от 1 до 100, като най-високата стойност заема страната, от която са направени най-много търсения. На практика най-много търсения се извършват от страната, в която се провежда съответния фестивал. По-ниските от 100 стойности дават представа за туристите от други страни.

Чрез Google Trends е извършено изследване на 12 от най-утвърдените фестивали в Европа. То обхваща периода от 2004 г. до



2013 г. и резултатите от него показват, че само два от фестивалите (Salzburger и Bayreuth Wagner Opera Festival) могат да се разглеждат като такива, които привличат чуждестранни туристи. Крайното заключение е: „...повечето от парите, които са изразходвани в тези градове, произхождат от самата страна и очевидно нямат въздействие върху националния брутен вътрешен продукт. (Кедж и Екарес, 2013, с. 11). Този извод, според мен, важи с пълна сила и за културните фестивали в България, предвид тяхната популярност в чужбина.

При положение, че нашите културни фестивали се посещават основно от национални туристи, със сигурност може да се твърди, че възниква преразпределителен процес, при който туристите вливат средства в посетения регион, но паралелно с това лишават от средства собствения си регион. Освен това възникват преразпределителни процеси вътре в посетения регион. Защото местните жители, които си харчат парите за културния фестивал, биха могли да ги похарчат за нещо друго в региона. Това притъпява силата на мултипликационния процес, отбелязан по-горе. Точният размер на приходите от туристи не може да се установи с въпрос от типа „Колко пари планирате да похарчите по време на фестивала“, защото има разлика между това колко си планирал и колко всъщност си похарчил. Към това е необходимо да се добави, че туристите не просто си харчат парите, а и увеличават търсенето на местни стоки. Това от чисто теоретична гледна точка води до нарастване на цените и не е в полза за местните жители.

Внимание заслужава мнението на Дайдеринг и Квиятовски. Те допускат, че организаторите на определено събитие и общините изготвят анализи, в които положителните ефекти се преувеличават, за да са оправдаят изразходваните пари на местните данъкоплатци. Според тези автори основният проблем на анализите за икономическото въздействие произтича от факта, че анализите са само толкова добри, колкото експертите, които ги извършват. (Дайдеринг и Квиятовски.2015, с. 250). Такива съмнения не може да има по отношение на САЩ, защото там местните органи на управление подпомагат провеждането на културен фестивал само чрез безплатно предоставяне на терен или сграда. В тази страна най-посещаваният

фестивал – Coachella, се провежда в пустиня недалеч от Лос Анжелис. През 2017 г. този фестивал е посетен средно от 125 хил. души на ден и приходите от него възлизат на 114.6 млн.щ.дол. (Бруукс, 2017). Спонсори на това мащабно събитие са известни компании като Haineken, American Express и т.н. Целта на тяхното участие е достатъчно ясна – реклама. А тя на Coachella 2017 г. се осъществява освен чрез традиционни, също и чрез нетрадиционни средства. Компанията Uber, например, е изградила фоайета (с нейното лого) за зареждане на мобилни телефони, в които посетителите получават безплатно бутилка студена вода.

За разлика от спонсорите организаторите на такива събития печелят пари. Най-елементарното доказателство за това е, че тези събития продължават да се случват от 1969 г. (когато се провежда легендарния „Woodstock”), и че сега билетите са около 20 пъти по-високи. Със сигурност са големи приходите и на поканените изпълнители на фестивалите. Мадона, Брус Спрингстийн, Джъстин Бийбър и т.н. не участват в подобни мероприятия за не по малко от 1 млн.щ.дол. Във времето на интернет никоя звезда не може да печели от продажба на дискове, но музикалните фестивали създават огромни възможности в това отношение. Паралелно с това се дава възможност за изява и на по-малко известни изпълнители.

А какви са ползите за публиката? Тя има удоволствието да види на живо и в комплект свои любими изпълнители. Ако тя посещава поотделно (извън фестивал) концертите им, разходи ще бъдат много по-големи. Така за публиката възникват своеобразни икономии от мащаба. Но посещението на фестивал, особено на рок-фестивал, не е просто удоволствие от изпълнение. Плътната маса от хора с еднакви предпочитания създава еуфория и илюзия за друг свят. Фестивалът е място, където може да срещнеш стари приятели и да се запознаеш с нови. Той е форма на колективизъм в сегашния свят на икономически индивидуализъм.

Културните фестивали са в полза на всички – общините, спонсорите, организаторите и публиката. Но поради посочените проблеми установяването на регионалния икономически ефект от тези събития в България е безсмислено. Няма смисъл да се харчат об-

щински средства, за да се доказва очевидния факт, че културният фестивал „налива“ пари в регионалната икономика и създава повече положителни, отколкото отрицателни ефекти. Възможно е от детайлното изследване на този проблем да печелят фирми, които да извършват подобна дейност, за да оправдаят общински разходи. Общината трябва да подпомага културните фестивали само като предоставя безплатно терен и сгради. Всичко останало трябва да се поеме от частни спонсори и организатори.

### Използвана литература

1. Arts And Economic Prosperity III. (2007). The Economic Impact of the Nonprofit Arts and Cultural organizations and Their Audiences in the City of Chicago, IL. *Americans for the Arts*. [Online] Available from:
2. [https://www.macfound.org/media/article\\_pdfs/REPORT\\_JUNE\\_07.PDF](https://www.macfound.org/media/article_pdfs/REPORT_JUNE_07.PDF)
3. Watkins, T. (2017). An Introduction to cost benefit analysis. *San Hose State University*. [Online] Available from: <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/cba.htm>
4. Икономически ефекти от културните фестивали. пилотно изследване и рафиниране на методология. (2015). *Индъстри Уоч Груп ООД и Фондация Бауерзакс*. [Online] Available from: [bauersax.org/culture](http://bauersax.org/culture)
5. Kedge, O. & Ecares, V. (2013). Measuring the economic effects of cultural events with special emphasis on music festivals. [Online] Available from: [https://dipot.ulb.ac.be/dspace/bitstream/2013/1524 ... economic-effects.pdf](https://dipot.ulb.ac.be/dspace/bitstream/2013/1524...economic-effects.pdf) НА СТР.11
6. Diederig, M. & Kwiatkowski G. (2015). Economic impact of events and festivals on host regions – methods in practice and potential sources of bias. *Pol. J. Sport Tourism* , 22, p.250[Online] Available from:
7. [http://pjst.awf-bp.edu.pl/download/Pol\\_J\\_Sport\\_Tourism\\_24\\_pp247-252.pdf](http://pjst.awf-bp.edu.pl/download/Pol_J_Sport_Tourism_24_pp247-252.pdf)
8. Brooks, D. (2017) Coachella Grossed Record-Breaking \$114 Million This Year: Exclusive [Online] Available from:
9. <http://www.billboard.com/articles/business/8005736/coachella-festival-2017-114-million-gross>

# МЕГА СЪБИТИЯТА И ТЯХНОТО ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ ГРАДОВЕТЕ

*Силвия Димитрова*

## MEGA EVENTS AND THEIR IMPACT ON CITIES

*Silviya Dimitrova*

### Abstract

In last decades mega-events (whether cultural or sporty) have reached a size that has made them transformative ventures for entire cities, regions, and sometimes whole countries. Their impact can be found in the economic, tourist, physical, social, cultural, psychological and political aspects of the host city or region. In view of the sustainability of some of the events, hosting festivals, Olympic Games, Football Cup, etc. becomes even more desired component of city planning and regeneration.

*Key words: mega events, impacts, regions/cities, economic, social.*

### Въведение

През последните три десетилетия мега събитията придобиват размери, които ги превръщат в трансформиращи начинания за цели градове, региони и понякога цели страни. Онова, което първоначално е било обикновени спортни събития или изложби, се проявява в събитиях – поводи за мащабна градска трансформация (Müller, 2015). Днес такива събития са Световни първенства, провеждане на Олимпийски игри, Формула 1, Европейски първенства, Световни изложения, фестивали, домакинство на „Европейски културни столици“ и други.

Мега събитията се осъществяват основно в две направления – спортни и културни. Олимпийските игри са може би архетипа на мега-събитията, които днес се характеризират с привличащи много внимание и публика международни събития. Те имат за цел да насърчат трансформацията на градската среда с дългосрочни ефекти

върху градовете-домакини (Chen et al., 2013). Спортните събития датират още от Древна Гърция и последствие с подновяването на олимпиадите от Кубертен през 1896г. Към тях днес причисляваме и Формула 1, Световни и Европейски първенства (по футбол, лека атлетика), както и Световните изложения, водещи началото си от Париж. Някои от тези събития се провеждат еднократно, докато други са ежегодни или биеналета.

Включването на културата като катализатор за местно развитие датира още от 80-те години на миналия век (DCMS, 2001; DCMS, 2008). Това е силно изследван проблем, както на теоретично, така и на приложно ниво (Bianchini&Parkinson,1993, Maughan&Bianchini, 2004, Ландри 2001, Sacco et al, 2013, Evans, 2001, 2003, Garcia, 2004, Tibbot, 2002). Очакванията за икономически и неосезаеми ползи от домакинството на големи събития не са отскоро и стратегията за използване на въздействието на събитието върху стимулирането на градското развитие е обсъждана в областта на регионалните изследвания в продължение на няколко години (Smith, 2014). Häussermann и Siebel въвеждат термина „Festivalisierung“ (фестивализация), за да обозначат стратегията за използване на фестивали и други публични събития за привличане на посетители в града, за да се стимулира неговия имидж и допринесе за икономиката му (Häussermann & Siebel, 1993).

Съществува вариант и да се организират повече и различни събития, което ще доведе до по-голяма аудитория и повече посещения. Днес градовете използват като средство за конкуриране мащабните събития за съживяване на икономиките си, създаване на инфраструктура и подобряване на имиджа си. Мега събитията могат да варират по размер и мащаб, от библиотека до проекти, променящи място за живеене. Независимо от това колко големи са, имат способността да водят до положителни „ефекти на разпространение“ (Bornstein, 2010). За осигуряване на позитивите е от изключително значение да се наблюдава официално участие на местните граждани в проекта и техните възприятия (Lee et al, 2013). Често именно то се оказва ключово за успеха, заедно с ясната визия, принципи и планове за развитие на различни нива на управление и координация между тях.

Докладът разглежда мега събитията от спортен и културен характер и тяхното въздействие (позитивно и негативно) върху домакинстващите градове и региони. Независимо, че в голямата си част научната литература разглежда поотделно спортните и културни мега събития, ние считаме, че тяхното въздействие е в еднакви насоки и може да се обобщи на определено ниво. Естествено, те притежават своите специфики, но също така не може да се отрече, че спортните имат културно въздействие, а културните често са съпроводени от спортна допълваща програма. Като се има предвид, че се проявяват основно в еднакви направления като икономически ползи, околна среда, туризъм, социални ефекти, административен капацитет, в настоящия доклад ще ги изследваме заедно. Не се разглеждат самият процес на планиране, осъществяване на събитията и тяхното финансиране, както и съревноваванията и стратегиите за домакинството.

## **1. Характеристики на мега събитията**

Мега събитията отдавна придобиват значимост в дебатите и стратегиите за постиндустриално градско преустройство (Caramellino et al., 2011). Властите на различни нива обаче все повече използват стратегии за мега събития, за да повлияят цялостно върху развитието на града, като комбинират икономически, социални, екологични и други проблеми. Изследванията на мега събитията в литературата са свързани основно с икономически или политически аспекти (Preuss, 2004; Chen et al., 2013).

За Мюлер (Müller, 2015) мега събитията са еднократни поводи с фиксирана продължителност, които привличат голям брой посетители и имат световен обхват. Те идват със значителни разходи и дългосрочни въздействия върху физическата среда и жителите на градовете-домакини. Мега събитията силно въздействат върху планирането, управлението и контрола на градската трансформация.

В общия случай не се провеждат импулсивно, а са част от публичните политики на градовете и регионите като се включват в стратегиите за обновление и живот на градовете и прилежащите им региони. Често се възприемат за успех на местната власт и се очакват от местното население с нетърпение, дори някои от разглежда-

ните от нас ефекти се случват именно на този етап. Организирането на такива събития (спортни или културни) изисква наличие на открояващи се сгради, музеи, културни паметници, които да се превърнат в запазена марка на града (например построяването на музея Гугенхайм в Билбао, асоциирането на Барселона с Гауди, Париж с Айфеловата кула). За един град, който не е столица, е предизвикателство да се заеме с такава инициатива. Мега-проектите представляват модел за градско планиране и развитие, който много градове фаворизират: с потенциал да удовлетворят краткосрочни цели, привличат външен капитал и придават нов облик на квартала, града като цяло (UNCHS, 2004).

Организирането на мега събития в различните градове и региони изисква да се разгледат мотивите и стратегиите за градско развитие, за да се определи ролята на мега-събитието в неговия специфичен социо-икономически и политически контекст (Chen et al., 2013). Домакинството на мега събитие изисква огромна инфраструктура и строителство, а това отнема няколко години, за да се завърши. Възможните мотиви за него са:

а) икономически – да се реструктурира местната икономика, да се подобри конкурентоспособността на града; да развие нов имидж;

б) социални – да се овласти общността и да засили социалното включване;

в) екологични – да намали замърсяването на околната среда и да поддържа екологичния баланс (Chen et al., 2013).

Страните домакинстват мега събития поради различни причини. Те обаче не са много по-различни от мотивите на градовете и регионите. Заслужава ли да се организира мега събитие? Въпросът трябва да бъде поставен по отношение на целите, които всяка страна-домакин очаква да постигне. Тези цели могат да се различават в отделните държави, но общата цел може да включва стратегически и икономически компонент (Tien et al., 2015). Според Смит икономическите цели включват изпълнение на привличане на инвестиции или създаване на работни места, БВП, заетост и инвестиции. Стратегическите цели включват регионален образ и идентичност, градс-

ка инфраструктура и културни и политически подобрения (Smith, 2009), както и приваждане на страната в центъра на вниманието или популяризиране на региона. Поради нарастващото влияние на Олимпийските игри и вниманието, което те получават в световен мащаб, редица страни извличат гордост и престиж от провеждането им (Tien et al., 2015).

От съществено значение независимо от вида на развитието на региона обаче е подкрепата на местните жители и мега събитията не са изключение. Преди мега събитие, информацията от различни средства за комуникация, като например медиите, ще бъде повлияна от фактори, които включват ценностите на жителите и опит от подобни събития. Това ще оформя първоначалните възприятия на жителите за събитието, които се превръщат в отправна точка за следващото събитие. Успешните събития не само подобряват приходите, но и повишават "осведомеността и знанията за съответната държава или регион" (Smith, 2009).

Също така, жителите, които получават най-голяма полза от домакинството на събитието, често подкрепят събитието повече от тези, които получават по-малко ползи; ако са получили, каквото очакват - ще подкрепят тези събития и в бъдеще; тези, които смятат, че домакинството на мега събития помага на местната икономика чрез увеличаване на заетостта и приходите от данъци, вероятно ще бъдат по-подкрепящи домакинството и на бъдещи събития (Getz, 1997). След събитието, жителите, които смятат, че домакинството на събитието има повече негативи, отколкото позитивно въздействие, вероятно ще се противопоставят на бъдещи мега-събития. Възможна е и промяна в нагласите на местните жители преди, по време и след самото домакинство (Lee et al, 2013).

Разходите и потенциалните ползи от провеждането на големи събития са сериозен проблем и предизвикателство за властите, бизнеса и общностите. Независимо дали решението за домакинство на дадено събитие е политически (например домакинството на Пекин на Олимпийските игри) или икономически мотивирано, видимите ползи, които могат да се реализират, се използват за легитимиране на финансовата подкрепа, изисквана, както от публичния, така и от



частния сектор. Стратегическият подход към планирането и управлението на събитията, наречен „ливъридж“, не само може да стимулира икономическото развитие, но и може да бъде използван за насърчаване на промените в социалните програми (Beesley&Chalip, 2011) и екологичните програми. Ливъриджът може да се използва целесъобразно и за градове, които не домакинстват, като по този начин се разширява разпределението на ползите, търсени чрез мега събития. Поддръжниците на такива събития се позовават на икономическото, социалното и културното въздействие за региона, както и приноса за иновациите. Следва да не се забравя, че няма универсален и научно валиден модел за оценка на ползите от мега събития и че организаторите трябва да бъдат много предпазливи, когато се аргументират в полза на решението да се организират такива събития (Chanaron, 2014).

В следващия параграф ще представим какви са възможните въздействия за градовете и регионите – домакини на мега събития.

## 2. Въздействие на мега събитията

В литературата често се употребява понятието „въздействие“ (impact), за да се означа съвкупността от последиците и ефектите (ползи и разходи) от дадено мега събитие за домакинстващите събитията градове/региони. Можем да разграничим въздействието на мега събитията на временно или постоянно; директно или косвено; краткосрочно или дългосрочно; проявяващо се преди, по време или след събитието; на местно, регионално и национално ниво. Специфики се проявяват и по отношение на това еднократни или многократни са самите събития. Не на последно място и според резултатите – единични (само в една област) или множествени. Въздействието зависи и от поставените предварителни цели от властите и организаторите на събитията.

Безспорно, най-видимите и измерими ползи и въздействие са **икономическите**. Мега събитията се възприемат за генератор на икономическа дейност в района-домакин по отношение на увеличени работни места (повишена временна заетост, повече постоянни работни места за бъдеще); туристически поток (хотелска заетост и цени на нощувки, билети за транспорт); мултиплициращ ефект на

разходите от туристи върху доходите и заетостта; промени в покупката на местни продукти; привличане на инвестиции и увеличени бизнес възможности (за износ на местни продукти на глобалните пазари); пазара на труда (Hagn&Maennig, 2009; Lee et al, 2013; Li&Blake, 2009; Lamla et al, 2014; Chen et al., 2013). Следователно, за редица изследователи икономическото въздействие е най-важният критерий за мега събитие и е отправен пункт за това дали събитието е успешно (Lee et al, 2013).

Впечатление правят изследвания в литературата, които показват, че липсват дългосрочни ползи и въздействия за местната домакини поне що се отнася до спортните мега събития. Те посочват липсата на дългосрочно влияние на Олимпийските игри (Tien et al, 2015); Световната купа не винаги носи благоприятни икономически ефекти (Lamla et al, 2014); икономически променливи като заетост, личен доход на глава от населението и облагаеми продажби обикновено са по-малки от вноските на данъкоплатците за изграждане на стадиони или субсидиране на събития (Coates &Matheson, 2011). Установено е, че предварителните икономически проучвания на мултиплициращите ефекти са силно надценени и теоретично недостатъчни поради ефекта на заместване (потребителите изразходват пари в спортни събития, а не в други дейности другаде), ефектът на отблъскване (посетителите не идват поради събитието) и изтичането (излизащи от местната икономика) (Chanaron, 2014).

С икономическото въздействие е свързано и **градското обновление** и физическата среда – изградена нова и обновена стара инфраструктура; обновени обществени площи, нови публични паркове и облагородени пространства; по-добра физическа среда (например за инвалиди), увеличени удобства за пазаруване, подобрен обществен транспорт (за емисии и вредни газове) (Chen et al., 2013). Последници са и повече възможности за отдих, подобрени санитарни съоръжения, както и привличане на инвестиции в производството и услугите, които не са пряко свързани със събитието в (Lee et al., 2013).

При домакинството на мащабни събития възникват и **социални** ефекти като достъп до спортни и културни събития за местните,

свободен достъп до нови форми и събития; повишен имидж на града и региона, повишено качество на живот; развиване на доброволчеството; толерантност и откритост в социалното общуване; ангажираност към живота на града, даване на възможност за действия на общността (Müller, 2015); използване на местни идеи в социалния живот; повишено доверие към индивиди и институции. Културните и спортни събития водят до „оживяване“ по улиците на градовете и чувство на гордост у техните жители. Събитията могат да ги накарат да почувстват, че събитието е съдбовен момент в техния живот, както и в живота на града. Често те се използват заедно с други нови разработки в градовете.

Някои автори разглеждат социалните въздействия и ефекти не сами по себе си, а с оглед и на тяхната устойчивост (Smith, 2009). Въпреки че големи събития могат да подпомогнат социалната устойчивост чрез насърчаване на иновативен градски дизайн или чрез установяване на нова общност в града и региона, важен аспект на социалната устойчивост е равнопоставеността. Това означава, че хората от различни среди могат да имат достъп до възможности, предоставени по време на събитията (Chanaron, 2014).

Мега събитията дават отражение и върху **опазването на околната среда и устойчивото развитие**. За културните събития и тяхното въздействие отдавна е възприето, че те са устойчиви (UNESCO, 1995, 2010; Nurse, 2006). Спортните започват да се считат за носители на устойчиво развитие от Олимпиадата в Сидни през 2000 г. (Chanaron, 2014), когато се поставя акцент върху слънчевата енергия, пасивното отопление/охлаждане, намаляване на зависимостта от автомобилите. Започват да се възприемат принципи за намалено влияние върху околната среда, дизайн на средата, използването на възобновяеми енергийни източници, намалено замърсяване на околната среда, поддържане на екологично равновесие и отстраняване източниците на замърсяване.

Въздействието на мега събитията се открива и по отношение на **публичната власт и административния капацитет**. Акцентира се върху научаването на нещо ново, споделяне на опит, подобряване на управлението на събития, нови умения, подобрено качество на

обществените пространства, преобразуване на недоизползвани пространства, така наречените „бели слонове“ (Chen et al., 2013).

Част от посочените въздействия са осезаеми (материални), а други са неосезаеми. Понякога анализът и оценката на въздействието на мега събитията е трудна именно поради наличието на неосезаеми като увеличаване на гражданската гордост, подобряване на имиджа и международно признание, културен обмен, качество на живот и единство в домакинстващия събитието град или регион. Често те се оказват по-важни и дълготрайни за домакинството, отколкото икономическите ползи (Getz, 1997; Lee et al., 2013), защото мега събитията могат също така да разпространяват общ дух на оптимизъм, да създават обща визия, да привличат екзогенни ресурси и да ускоряват развитието на града. Появяват се още и генериране на идеи, създаване на културни ценности, обща памет, образование, опит и допълнително ноу-хау. Събитията служат за популяризиране на градовете-домакини на бъдещи туристи и посетители, тези събития могат да подобрят качеството на живот на местните жители, да вдъхновят децата, стимулират здравословен начин на живот (Chanaron, 2014). Вълнението около тези големи събития може да направи някои градове особено желани места за живеене или работа (Coates & Matheson, 2011).

В същото време, едновременно с положителните ефекти, **негативните въздействия** на мега събитията върху градовете и регионите са добре документирани и са валидни почти във всички случаи. Превишаването на разходите, изоставане в сроковете, извън габаритната инфраструктура и социалната поляризация се сблъскват с високите очаквания за градско развитие в резултат на такива събития (Müller, 2015). Негативите на мега събитията се допълват и от увеличени данъци, завишени и спекулативни цени на имоти, храни и услуги, дори инфлация. Редица изследвания дори посочват преобладаващия характер именно на тях в сравнение с положителното въздействие (Lee et al., 2013; Beesley & Chalip, 2011; Lamla et al., 2014). Други съпътстващи отрицателни ефекти са засиления трафик (Lamla et al., 2014), увеличаването на престъпността, липсата на сигурност, проституцията (Lee et al., 2013), допълнителните полити-

чески разходи и корупцията, загубата на автентичност за местните жители и конфликти с туристите (Sacco et al., 2013).

Формират се 3 групи туристи, които демонстрират и други негативни последици на мега събитията (Preuss, 2004). „Избягващите туристи“ са, както международни, така и национални граждани, които биха могли да посетят домакинстващия град. Те обаче го избягват заради възможен трафик, шум, дълги опашки и замърсяване, както и завишени цени. „Бегълците“ са местни жители, които напускат града по време на домакинството, за да посетят други градове. „Променящите“ са подобни на „бегълците“ - местните жители избират да ползват отпуските си точно по време на събитието, а не в друг период. С туризма е свързан и вече посочения от нас ефект на отблъскване, когато посетителите избягват града именно поради домакинството на събитието. Това води до загуба на приходи за икономиката (Li&Blake, 2009). Освен отблъскването на туристи и местни жители, като негативи и неосезаеми разходи могат да се отбележат и повишен риск от дребни кражби, рискове за безопасността и сигурността, прекомерно медийно отразяване, закъснения в транспорта, разрушения, свързани с изграждането на инфраструктура (Chanaron, 2014).

От друга страна, позитивите за една област могат да се превърнат в негативи за останалите. Например, положителното наследство за туристическата индустрия може да бъде отрицателно наследство за околната среда или за социалното сближаване в общността. Големият медиен интерес може да застраши социалния баланс на града-домакин. Трафикът и повишените потоци от хора могат да увредят културни ценности и други.

### **Заклучение**

Мега събитията имат важно социално и физическо въздействие върху модернизирването на градския живот и околната среда и се възприемат като поводи за градовете да подобрят имиджа си и да съживят икономиката си. Като такива те са катализатори за планирането на градовете, като предоставят възможност за подобряване на качеството на градските пространства, обновяване на транспортната инфраструктура и въвеждане на нови обществени пространст-

ва, зони за отдих, спортни, културни и жилищни сгради.

Проявлението на ползите и положителното въздействие зависи от нагласата на местните, самият вид на събитието – еднократно или повтарящо се, както и от предварително поставените от властите цели. Цялостната оценка обаче за действителното градско развитие в резултат на спортни и културни мащабни събития е повлияна от редица негативни последици. Повишени цени, замърсяване на природата, увеличаване на престъпността намаляват възможностите за развитие, както в дългосрочен, така и в краткосрочен план. Не на последно място, адекватната преценка е свързана и с наличието на информация, която преобладава за развитите страни предвид повечето проведени събития в тях, а е все още фрагментирана в останалите страни.

### Използвана литература

1. Beesley, L.G. and L.Chalip. (2011). Seeking (and not seeking) to leverage mega-sport events in non-host destinations: The case of Shanghai and the Beijing Olympics. *Journal of Sport & Tourism*, 16(4), November 2011, pp.323–344.
2. Bianchini, F., and M. Parkinson, eds. (1993). Cultural policy and urban regeneration: The West European experience. Manchester: Manchester University Press.
3. Bornstein, L. (2010). Mega-projects, city-building and community benefits. *City, culture and society*. 1, pp.199-206.
4. Caramellino, G. De Magistris, A. and F. Deambrosis. (2011). Reconceptualizing Mega Events and urban transformations in the twentieth century. *Planning Perspectives*, 26(4), October 2011, pp.617–620.
5. Chanaron, J.J. (2014). Technology and economic impacts of mega-sports events: A key issue? *Megatrend Review*, 11(4), pp. 9-30.
6. Chen, Y., Qu, L. and M. Spaans. (2013). Framing the Long-Term Impact of Mega-Event Strategies on the Development of Olympic Host Cities. *Planning, Practice & Research*, 28(3), pp.340–359.
7. Coates, D. and V.A.Matheson. (2011). Mega-events and housing costs: raising the rent while raising the roof? *Ann Reg Sci*, 46, pp.119–137.

8. Evans, G. (2001). Cultural planning, an urban renaissance?. London: Routledge.
9. Evans, G. (2003). Hard-branding the Cultural City. From Prado to Prada. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(2), pp.417–440.
10. Garcia, B. (2004). Cultural Policy and Urban Regeneration in Western European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future. *Local Economy*, 19(4), November, pp.312–326.
11. Getz D. (1997). Event management and event tourism. Cognizant Communication: New York.
12. Haferburg, Ch. (2011). South Africa under FIFA's reign: The World Cup's contribution to urban development. *Development Southern Africa*, 28(3), September 2011, pp.333-348.
13. Hagn, F. and W. Maennig. (2009). Large sport events and unemployment: the case of the 2006 soccer World Cup in Germany. *Applied Economics*, 41, 3295–302.
14. Häußermann, H. and W.Siebel. (1993). Die Politik der Festivalisierung und die Festivalisierung der Politik. In Häußermann, H & Siebel, W (Eds), Festivalisierung der Stadtpolitik. Westdeutscher Verlag, Opladen, pp. 7–31.
15. Lamla, M.J., Straub, M. and E.M. Girsberger. (2014). On the economic impact of international sport events: microevidence from survey data at the EURO 2008. *Applied Economics*, 46(15), pp.1693–1703.
16. Landry, C. (2001). The creative city: A toolkit for urban innovators. London: Earthscan
17. Lee, SB., Lee, CK., Kang, J., Lee, EY. and Y.J.J. Jeon. (2013). Residents' Perception of the 2008 Beijing Olympics: Comparison of Pre- and Post-Impacts. *International Journal of Tourism Research*, 15, pp. 209–225.
18. Li, Sh. and A. Blake. (2009). Estimating Olympic-related Investment and Expenditure. *International Journal of Tourism Research*, 11, pp.337–356.
19. Müller, M. (2015). The Mega-Event Syndrome. *Journal of the American Planning Association*, 81(1), pp.6-17.

20. Nurse, Keith. (2006). Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development. Prepared for: Commonwealth Secretariat, Malborough House, Pall Mall, London, UK, June [accessed at <http://www.scribd.com/doc/82292199/Nurse-Culture-as-the-Fourth-Pillar-of-Sustainable-Development>].
21. Preuss, H., (2004), *The Economics of Staging the Olympics, A Comparison of the Games 1972-2008*, Edward Elgar, Cheltenham.
22. Sacco, P-L., G.Ferilli, G.Blessi and M. Nuccio. (2013). Culture as an Engine of Local Development Processes: System-Wide Cultural Districts II: Prototype Cases. *Growth and Change*, 44(4), December 2013, pp. 571–588.
23. Smith, A. (2009). Theorising the Relationship between Major Sport Events and Social Sustainability. *Journal of Sport&Tourism*, 14(2–3), May–August 2009, pp. 109–120.
24. Smith, A. (2014). “De-Risking” East London: Olympic Regeneration Planning 2000-2012. *European Planning Studies*, 2014, 22(9), pp.1919-1939.
25. Tibbot, R. (2002). Culture club. Can culture lead urban regeneration? *Locum Destination Review*, No.9, Autumn, pp. 71–73.
26. Tien, Ch., Lo, H.-Ch. and H.-W. Lin. (2015). The Economic Benefits of mega Events: A myth or a Reality? A Longitudinal Study on the Olympic Games. *Journal of Sport Management*, 25, pp.11-23.
27. Department of Culture, Media, and Sports (DCMS). (2001). *Creative Industries Mapping Documents*. London: Department of Media, Culture, and Sports. [Accessed at <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001>, December 2013].
28. Department of Culture, Media, and Sports (DCMS). (2008). *Sustainable Development Action Plan 2008–2011*. London: Department of Media, Culture, and Sports. [Accessed at <http://www.culture.gov.uk/images/publications/SDActionPlan2008-11.pdf>, August 2011].



29. Maughan, Ch., Bianchini, Fr. (2004). The economic and social impact of cultural festivals in the east midlands of England. Final report. December.
30. UNCHS – HABITAT. (2004). Globalization and urban culture, the state of the world's cities. Oxford: Oxford university press.
31. UNESCO. (1995). The cultural dimension of development. Towards a practical approach. UNESCO Publishings.
32. UNESCO. (2010). The power of culture for development. [Accessed at [http://www.unesco.or.kr/eng/front/programmes/links/5\\_PowerofCultureforDevelopment.pdf](http://www.unesco.or.kr/eng/front/programmes/links/5_PowerofCultureforDevelopment.pdf), 4.05.2012].

# РОЛЯТА НА ПОТРЕБИТЕЛСКАТА ИНОВАЦИЯ В ИНДУСТРИЯ 4.0 ЗА ЦЕЛИТЕ НА РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ

*Зорница Йорданова*

## THE ROLE OF USER-LED INNOVATION IN INDUSTRY 4.0 FOR THE PURPOSE OF REGIONAL DEVELOPMENT

*Zornitsa Yordanova*

### Abstract

The study examines the role of user-led innovation within the concept of Industry 4.0 in regional development context. The research includes literature review in order to scope, analyse and summarize conclusions about the best practices in utilizing user-led innovation for the purposes of introducing and boosting Industry 4.0 in regions aiming these regions development. The results of the research provide key points based on which the regions may start benefiting from Industry 4.0 by adapting user-led innovation.

**Key words:** *user-led innovation, Industry 4.0, regional development, smart factory, smart industry.*

### 1. Въведение

Темата за новата индустриална революция, широко известна под наименованието Индустрия 4.0 или Умна индустрия става все по-експлоатирана и изследвана тема от различни научни изследователи и бизнес професионалисти. В момента България се намира пред стъпката да разработи собствена Стратегия за участието на България в Четвъртата индустриална революция чрез приемането на Концепция за цифрова трансформация на българската индустрия (Индустрия 4.0) в края на август 2017. С приемането на Концепцията се създават условия за развитие на съвременно индустриално производство чрез интеграция на интелигентни производствени системи и процеси. Най-важната задача на Концепцията е да даде

предпоставка и да създаде рамка, в която да се съсредоточат усилията за подпомагане на българската икономика в посока въвеждане на Индустрия 4.0. Конкретни следващи действия се очаква да бъдат в направление възприемане на активна и водеща до действия позиция към новите глобални технологични и социално-икономически процеси, предизвикани от технологичните нововъведения, обединени от понятието Индустрия 4.0 (МС, 2017). Приемането на Концепцията ще позволи да се приемат конкретни политики и мерки за цифровизиране на реалната икономика и производствения сектор. Също така ще се създадат условия да се координират политиките, инструментите и механизмите в различните ресорни министерства в съответствие и с политиките на Европейския съюз в тази област. Актуалността на темата е безспорна не само за България, това е сред най-анализирани и дискутирани теми в Европа и света в края на 2017 год.

Предвид високата степен на новост на понятието, по-голямата част от изследванията върху Индустрия 4.0 все още се фокусират предимно върху нейния обхват, предизвикателства за имплементиране, рисковете пред стопанските обекти от въвеждането ѝ, технологичните новости, които ще въведе, интеграцията със сега действащите технологии и др. (Bartodziej, 2017). Все още много малко са изследванията, които свързват Индустрия 4.0 с общоприетите и продължаващо значими въпроси като регионалното развитие и някои нови или не толкова понятия, които биха спомогнали развитието и възприемането на Индустрия 4.0 като например потребителската иновация. Въпреки, че терминът се появява още от 1976 (Hippel, 1976) и е дефиниран през 1986г. като иновация, извършвана от напреднали потребители (Hippel, 1986), включително е част от редица други концепции (като Лийн стартъп), потребителската иновация все още не е проникнала в иновационния процес на бизнес организациите в България.

## **2. Теоретичен преглед на понятията**

Предвид, че докладът има за цел да представи анализ за потенциалните релации между потребителската иновация и Индустрия 4.0 от една страна и как това би повлияло на регионалното развитие,

в теоретичния преглед като част от доклада са разгледани по-неизследваните концепции що се отнася до регионалното развитие, а именно Индустрия 4.0 и потребителската иновация.

### ***2.1. Какво представлява Индустрия 4.0***

Индустриалните революции винаги са били актуална тема, поради тяхното цялостно влияние върху социално-икономическото развитие на света. Те са израз на нова култура в индустриален аспект, който води до прогрес не само на национално, но и на глобално ниво (Seshadri, 1991).

Двете теми „индустриална революция“ и „иновации“ имат много релации помежду си. Всяка индустриална революция е кулминация на иновационно натрупване в качествено и количествено отношение и позволява мащабно преминаване към ново ниво на производство. Това е и причината Европейският съюз да поставя иновациите в центъра на своите инвестиционни и стимулиращи политики и усилия.

По същество Индустрия 4.0 е съвкупност от интегрирани помежду си цифрови технологични решения, която система спомага развитието на автоматизацията, интеграцията и обмена на данни в реално време в производствените процеси помежду свързаните в система технологични машини, устройства, процеси, звена и производства. Чрез интегрирането на технологичните средства в единен и системен технологичен процес, се очаква трансформирането му към по-високи нива на ефективност, ефикасност и добавена стойност от обмена на общи данни, вкл. създаването на „големи данни“. Четвъртата индустриална трансформация е естествено продължение на цифровизирането и автоматизирането на производството, което реално е Третата индустриална революция. Нов момент при Индустрия 4.0 е включването на интернет свързаност и взаимодействие на кибернетично-физически системи без участието на човека, обработка и анализ на големи информационни масиви и вземане на решения от изкуствен интелект, роботика, ползване на цифрови облаци, цифрово моделиране и симулиране на производствените процеси чрез виртуална реалност, интелигентна автоматизация, масово производство на индивидуализирани продукти, поява на нови технологии, създаване

на нови бизнес модели (МС, 2017). В този смисъл, изследвания върху продуктово-пазарния профил (Радев, 2014) на предприятията и многопродуктовите бизнес организации (Radev, 2014) следва да вземат предвид и новите измерения на настъпващите промени.

Индустрията 4.0 въвежда принципите на т. нар. наречената "интелигентна фабрика", в която кибер-физичните системи наблюдават физическите процеси на фабриката и правят децентрализирани решения. Физическите системи се превръщат в интернет на нещата, комуникират и взаимодействат едновременно помежду си и с хората в реално време чрез безжичната мрежа. За да може една фабрика или система да се счита за промишленост 4.0, тя трябва да включва (Mar, 2017):

- Оперативна съвместимост – машини, устройства, сензори и хора, които се свързват, обменят данни, общуват помежду си, включително и анализират общи данни.

- Прозрачност на информацията – системите създават виртуално копие на физическия свят чрез данни от датчици, за да контекстуализира информацията.

- Техническа помощ – както способността на системите да подкрепят хората при вземането на решения и решаването на проблеми, така и способността да подпомагат хората при задачи, които са твърде трудни или не са безопасни за хората.

- Децентрализирано вземане на решения – способността на кибер-физическите системи да вземат самостоятелни решения и да станат възможно най-автономни.

В контекста на Индустрия 4.0 „интелигентната фабрика“ се разглежда и като „интелигентно предприятие“, което на практика се отнася към всички бизнес организации.

С въвеждането на Индустрия 4.0 съществуват редица предизвикателства (Gilchrist, 2016; Schwab, 2017):

- Необходима е висока степен на надеждност и стабилност за успешна кибер-физическа комуникация, която може да бъде трудно постижима и поддържана.

- Съществуват рискове за сигурността на данните чрез интегриране на нови системи и по-голям достъп до тези системи, вклю-

чително създаването на големи данни като следствие от концепцията.

- Поддържането на целостта на производствения процес с по-малко човешки надзор може да се превърне в поредица от рискови моменти на всяка интегрирана спойка на системата и процеса.

- Загубата на високоплатените човешки работни позиции, когато се въвеждат нови автоматизации.

- Избягването на технически проблеми, които биха могли да причинят скъпи производствени прекъсвания.

## ***2.2. Потребителска иновация***

Иновациите са силен инструмент в ръцете на бизнес организациите. Чрез тях те могат да постигнат всяка една от бизнес целите си, прилагайки ги в управлението на всички свои дейности и въплътявайки ги в механизмите си на управление и функциониране. Те са считани от редица учени, изследователи, политици и анализатори за най-мощния лост, влияещ и управляващ развитието на човешката и икономическа дейност като по този начин излизат от микроикономическото си значение и приемат макроикономическа, глобална значимост. Те придават добавена стойност към приоритетните за човечеството и глобалната икономика цели: зелена икономика, ограничаване използването на изчерпаемите ресурси, намаляване на бедността и социалното изключване, ориентиране към високо технологизиране на обществото и производството, подобряване на образованието, стабилизиране на регионалните икономики, усъвършенстване. Признавани като такъв инструмент, иновациите намират централно място в стратегическите цели на бизнес организациите и все по-често се явяват като инструмент за повишаване на капацитета и потенциала за постигане на различни краткосрочни и дългосрочни цели. Такива могат да бъдат увеличение на приходи, постигане на определена норма на печалба, имидж, конкурентоспособност, устойчиво развитие, социални каузи и много други.

Потребителската иновация е иницирана иновация от потребител (самостоятелно или организиран в индустриална мрежа), който поради ограничения от гледна точка на ресурси, опит и иновацио-

нен капацитет – на определен етап се насочва към бизнес организация, която да разработи иновацията и да я внедри на пазара. Дефинирана като такава, потребителската иновация дава възможност на бизнес организациите да разработват и внедряват иновации, които са инспирирани и инициирани от потребители и клиенти и не са част от конвенционалната иновационна дейност на организацията. По този начин, бизнес организациите използват директно необятния потенциал на потребителите като го прилагат за иновационните си цели.

### 3. Методика на изследването

Целта на изследването е да анализира потребителската иновация като инструмент за въвеждане на Индустрия 4.0 за целите на регионално развитие в България. Анализът няма претенцията потребителската иновация да бъде единствен инструмент или най-подходящ такъв, но алтернативен и допълващ способ за по-лесното имплементиране на концепцията сред българските предприятия и особено целесъобразен в някои случаи.

За целта на изследването, ще бъдат използвани основните ползи от потребителската иновация (Йорданова, 2015), към които ще бъдат съпоставени и свързани конкретни идентифицирани предизвикателства от въвеждането на Индустрия 4.0 и ще бъде извършен анализ как това може да повлияе и спомогне регионалното развитие в България.

Използваните идентифицирани в предходни изследвания потенциални ползи от потребителската иновация за бизнес организациите са:

**Полза 1:** Използването на ресурсите на потребителите сами да предвидят преди „умните фабрики“ своите потребности, които все още не са удовлетворени или разкрити.

**Полза 2:** Възможност за намаляване на разходи по разработването на иновации в техния начален процес – идентифициране на потребности, генериране на идеи и решения за тяхното удовлетворяване

**Полза 3:** Степента за правилно и коректно идентифициране на потребителската нужда при потребителската иновация е много по-

висока, поради причинно-следствената връзка, заложена в модела. При потребителската иновация първа се появява нуждата.

**Полза 4:** Възможност за използване на синергията на колективната работа, включително комбинацията между бизнес дейност и потребителско (първично или вторично) задоволяване на лични нужди.

**Полза 5:** Потребителската иновация подлежи на много по-малко ограничения. Това се дължи на факта, че иновирането в бизнес организация е свързано с ограничения откъм ресурси, възможности, стратегия, пазарно позициониране на същата, сектор. Всичко това резултира като ограничителни фактори върху креативността при разработването на иновативни продукти ако те са предмет на иновативни дейности само от бизнес организации.

**Полза 6:** Потребителската иновация може да бъде инструмент за интернационализация при положение, че бъде установена конкретна нужда, която би могла да бъде произведена и внедрена и от чуждестранна бизнес организация, която да навлезе с продукта в съответната страна (особено в случаите, когато няма местен производител, който да задоволи потребността).

**Полза 7:** Възможност за разширяване на продуктовете линии.

**Полза 8:** Целенасочената потребителска иновация, която е иницирана от бизнес организация, целяща да бъде внедрител на иновацията е алтернативен канал за набиране на идеи, независимо от работата на отдела по НИРД на същата.

**Полза 9:** Потребителската иновация може да придаде допълнителна стойност към имиджа на бизнес организация, която е решила да внедри потребителска иновация, поради социалния/обществен елемент, който носи прякото взаимодействие между производител и потребител.

#### 4. Резултати

Резултатите от изследването са представени в две части: анализ на пресечната точка между регионално развитие, Индустрия 4.0 и потребителската иновация (част 1 – т.4.1) и съпоставка между ползите от потребителската иновация в контекста на Индустрия 4.0 за ползата на регионалното развитие (част 2 – т.4.2).



#### ***4.1. Анализ на пресечната точка между регионално развитие, Индустрия 4.0 и потребителската иновация***

Всички три индустриални революции до момента са провокирани от технологични иновации. Първата индустриална революция от 18 век е следствие на въвеждането на парните машини в производството, втората – въвеждането на електрификацията и разделението на труда в поточните линии, третата – с компютъризацията в индустрията. Четвъртата индустриална революция е провокирана от интернет и необходимостта от свързване между хора, машини и процеси (Brettel, Friederichsen, Keller, Rosenberg, 2014; Blanchet, Rinn, Thaden, Thieulloy, 2014). Следствие от това твърдение може да бъде направено заключението, че всички индустриални революции до момента са целели автоматизация и интеграция на процеси и Индустрия 4.0 не прави изключение. Също така, правейки аналог с досега случилите се индустриални революции, всички те са се развивали и реализирали на локален принцип. Това се дължи предимно на локалните фактори, които оказват силно влияние на процесите по адаптиране и прилагане на индустриалните революции (Lehmann-Hasemeyer, Wahl, 2017). Такива локални фактори са развитие на финансовия и банков сектор, инфраструктура, комуникации, технологична екосистема (Levy-Leboyerd, 1981). Когато става въпрос за Индустрия 4.0, много повече фактори оказват влияние върху развитието и имплементирането на принципите на новата индустриална революция в съществуващата стопанска система. Това се дължи на високата степен на глобализация, много поинтензивните връзки и комуникация между страните, отвореността на икономиката, високата интернационализация и др.

Европа обединява сили от 2011 г. за разпространяване и въвеждането на Индустрия 4.0. Първоначално се въвеждат национални програми като Индустрия 4.0 в Германия, Фабрика на бъдещето в Италия и Франция, Катапултни центрове във Великобритания. Основен стимул е преодоляването на спада на индустриалното производство (ЕК, 2015). И тук е една от първите прояви на обединяване за развитие на регионите чрез Индустрия 4.0 (чрез целенасоченото ѝ въвеждане по страни).

Предвид широкообхватността на темата за Индустрия 4.0, необходимите усилия за нейното имплементиране и акселерационен ефект от въвеждането ѝ, идва въпросът и за това как да се обединят усилия и средства, за нейното осъществяване. Локалността е един от основните елементи, които позволяват обединяване на усилия, коопериране и съвместна работа по имплементиране на концепцията. Това се дължи не само на факта, че локалността е вече изпитан фактор, върху който да се строи индустриална революция, доказано от предходните три индустриални революции, но също и заради спецификите на регионите и регионалните индустрии, които имат общи характеристики, близки проблеми или практики в образуването на клъстери и мрежи. Ето защо, когато се разглежда Индустрия 4.0 и възможностите за по-бързото ѝ въвеждане, регионалното развитие в посока Индустрия 4.0 следва да бъде важна отправна точка.

Регионалното развитие може да бъде разглеждано като цел на Индустрия 4.0 или да се използва като ускорител за нейното по-бързо и ефективно имплементиране. В настоящия доклад е представен анализ върху Индустрия 4.0 като средство за развитие на регионите, а не как регионалното развитие би спомогнало нейното въвеждане.

Регионалното развитие през призмата на Индустрия 4.0 може да се разглежда на европейско ниво, предвид че ЕС има собствена политика в посока Индустрия 4.0, локално ниво в смисъла на съседни държави, национално в смисъла на Стратегията за участието на България в Четвъртата индустриална революция и Концепция за цифрова трансформация на българската индустрия (Индустрия 4.0) и месно, регионално ниво.

Как потребителската иновация може да спомогне тези процеси? Компанията PricewaterhouseCoopers (PwC) изказва твърдението, че компаниите за търговия на дребно и потребителски стоки са в центъра на трансформацията така, както не е било досега (PwC, 2017).

#### **4.2. Съпоставка между ползите от потребителската иновация в контекста на Индустрия 4.0 за ползата на регионалното развитие**

За целите на съпоставка между потребителската иновация в контекста на Индустрия 4.0 за ползата на регионалното развитие са използвани предизвикателства, идентифицирани и анализирани от: PwC (2017), Schröder (2017), Khanand and Turowski (2016), които са свързани с идентифицираните преди това ползи от потребителската иновация.

*Таблица 1*

#### **Съпоставка между ползите от потребителската иновация, предизвикателствата за усвояването на Индустрия 4.0 и регионалното развитие**

<b>Полза от потребителска иновация</b>	<b>Съпоставка с предизвикателство за усвояването на Индустрия 4.0</b>
Полза 1	Колаборация между потребители и индустрия/производители
Полза 2	Напълно функциониращи функции Интернет на нещата, Интелигентни алгоритми в производството; намаляващи разходи; по-гъвкави и приспособими продукти
Полза 3	Визуализирани процеси
Полза 4	Интегриране и общуване между системи, машини, хора, процеси; Индустриални мрежи с добавена стойност и нови бизнес модели;
Полза 5	Иновации; гъвкави решения извън кутията;
Полза 6	Макроекономически ефекти като преразпределение на човешки капитал; Държавна помощ;
Полза 7	Конкуренцията от страни с по-ниски разходи за производство и по-висок технологичен напредък; Интеграция на данни
Полза 8	Информационна сигурност; квалифицирани и способни идеолози;
Полза 9	Не-идентифицирана връзка към момента

По отношение на регионално развитие, потребителят се явява мощен инструмент в полза на всяко производство, предвид че

именно той е олицетворение на таргетируания пазар. В днешната глобална и отворена икономика, на пръв поглед значението на местния потребител намалява, но значението на водещия потребител (user-lead) нараства именно през перспективата на новите модели на доближаване до потребителя и индивидуализирането на продукцията, каквито принципи изразява Индустрия 4.0.

## **5. Заключение**

В заключение на направения анализ, може да бъде направено обобщението, че потребителската иновация би могла да бъде алтернативен инструмент за имплементирането на Индустрия 4.0 от предприятията, което би подпомогнало и регионалното развитие. От друга страна, именно синергията на регионалния и локалния фактор може да спомогне бизнес организациите да кооперират усилия и да достигнат по-бързо и ефективно до новите принципи на интелигентно производство от генерацията на Индустрия 4.0. За да бъдат интегрирани усилията на регионално ниво, следва да бъде първо изяснена личната/корпоративна полза от адаптирането на Индустрия 4.0, след което да бъде анализиран локалния конкурентен елемент през призмата на умното производство. Последващо действие е да се интегрират включително конкуренти и локални партньори в посока на общите цели и предизвикателства, които Индустрия 4.0 поставя през бизнеса. И предвид, че България е страна със сравнително голяма степен на диференциация по отношение на регионално развитие, потребителската иновация би могла да спомогне локалния бизнес, идентифициране на локални нужди и дефиниране на нишови пазари не само за регионалните бизнес организации, но включително и за средните и големи предприятия чрез въвеждането на принципите на Индустрия 4.0.

## **Използвана литература**

1. Bartodziej, J. (2017), *The Concept Industry 4.0: An Empirical Analysis of Technologies and Applications in Production Logistics*, Springer Gabler, ISBN-10: 3658165014
2. Blanchet, M., Rinn, T., Thaden, G., Thieulloy, G.: *Industry 4.0. The new industrial revolution. How Europe will succeed*. Hg V Roland Berg. Strategy Consult. GmbH Münch. Abgerufen Am 1105 2014 Unter [Httpwww Rolandberger Commed. 0403 Pdf](http://www.Rolandberger.Commed.0403.Pdf). (2014).

3. Brettel, M., Friederichsen, N., Keller, M., Rosenberg, M. (2014), How Virtualization, Decentralization and Network Building Change the Manufacturing Landscape: An Industry 4.0 Perspective, World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Information and Communication Engineering Vol:8, No:1
4. Gilchrist, A. (2016), Industry 4.0: The Industrial Internet of Things, Apress, ISBN-10: 1484220463
5. Hippel, E. von (1976), The dominant role of users in the scientific instrument innovation process, Research Policy, 5 (3), pp. 212-239. doi:10.1016/0048-7333(76)90028-7
6. Khan, A., Turowski, K. (2016), A Survey of Current Challenges in Manufacturing Industry and Preparation for Industry 4.0, Proceedings of the First International Scientific Conference “Intelligent Information Technologies for Industry” (ITI'16), pp. 15-26
7. Lehmann-Hasemeyer, S., Wahl, F. (2017), Savings Banks and the Industrial Revolution in Prussia Supporting Regional Development with Public Financial Institutions, HOHENHEIM DISCUSSION PAPERS IN BUSINESS, ECONOMICS AND SOCIAL SCIENCES, Discussion Paper 18-2017
8. Levy-Leboyerd, M. (1981), Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution, Springer, ISBN 1349047074
9. Mar, B. (2017), Data Strategy: How to Profit from a World of Big Data, Analytics and the Internet of Things, Kogan Page, ISBN-10: 074947985X
10. PwC, (2017), Industry 4.0: Opportunities and challenges for consumer product and retail companies, достъпен на: <https://www.strategyand.pwc.com/media/file/Industry-4-0-RC.pdf>, последно достъпен на: 09.11.2017г.
11. Radev, R. (2014), Price Planning Process in Multi-Product Companies from Fast Moving Customer Goods Sector, Economic Alternatives, Issue 1, 2014, pp. 42-51
12. Schröder, Ch. (2017), The Challenges of Industry 4.0 for Small and Medium-sized Enterprises, достъпен на: <http://library.fes.de/pdf-files/wiso/12683.pdf>, последно достъпен на: 10.11.2017 г.

13. Schwab, K. (2017), *The Fourth Industrial Revolution*, Portfolio Penguin, ISBN-10: 0241300754
14. Seshadri, B. (1991), *Industrialisation and Regional Development*, Concept Publishing Company, ISBN
15. Von Hippel, E. (1986), Lead Users: A Source of Novel Product Concepts, *Management Science*, 32 (7): 791–806, JSTOR 2631761, doi:10.1287/mnsc.32.7.791
16. ЕК, 2015, достъпно на: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568337/EPRS\\_BRI\(2015\)568337\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568337/EPRS_BRI(2015)568337_EN.pdf)
17. Йорданова, З., Потребителската иновация като инструмент за разширяване на иновационния капацитет на бизнес организациите, Кръгла маса на тема Правни и икономически проблеми в бизнес средата в РБ, гр. София, 2015, с. 266-271
18. МС (Министерски съвет), (2017), Концепция за цифрова трансформация на българската индустрия (Индустрия 4.0) - основа за разработване на Стратегия за участието на България в Четвъртата индустриална революция
19. Радев, Р. (2014), Изследване на продуктово-пазарния профил в сектора за производство на млечни продукти, *Научни трудове на УНСС - Том 2/2014*, с. 141-186

**Секция**  
**„УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ**  
**НА ТУРИЗМА”**





# ТУРИСТИЧЕСКИТЕ РАЙОНИ НА БЪЛГАРИЯ – СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ

*Красимир Левков, Пламен Лаков*

## THE TOURISM REGIONS IN BULGARIA – SITUATION AND PROBLEMS

*Krasimir Levkov, Plamen Lakov*

### **Abstract**

The study analyzes the current situation and the problems of tourist zoning and tourist regions in Bulgaria. The different degree of formation of the regions determined by the last official tourist zoning of the country is emphasized. The need for deeper exploration of territorial tourism systems and more efficient management of tourist regions in Bulgaria is highlighted.

*Key words:* *tourist regions, tourist zoning, tourist policy, sustainable development of tourism.*

Цел на настоящото изследване е да се анализират съвременното състояние и проблемите на туристическото райониране и туристическите райони в България.

Теорията и практиката на туристическото райониране в нашата страна има над половинвековна история. Проблематиката привлича вниманието на научните среди в началото на 60-те г. на м.в. във връзка с форсираното развитие на вътрешния и международния туризъм у нас по онова време. Първата териториална схема за райониране на отдиха и туризма е разработена още през 1961 г. от Института по районно-териториално планиране. От тогава до днес са предлагани, обсъждани и въвеждани различни схеми, отразяващи съществуването или намерението за създаване на туристически райони. Използваните таксономични системи включват по-малки териториални единици като туристически подрайон, туристически микрорайон, туристическа зона, туристически комплекс, туристическа локализация, туристическо ядро, туристически обект и др. или по-големи като макрорегион, суперрегион и др.

През този дълъг период се очертават три основни подхода към туристическото райониране (Концепция за туристическо райониране на България, 2015):

➤ ресурсен подход – туристическият район се интерпретира като територия с наличие на туристически ресурси;

➤ отраслов подход – туристическият район се разглежда като отраслов икономикогеографски район. Това е територия, в която туризмът е специализиращ отрасъл;

➤ социално-географски подход – туризмът се разглежда не като стопански отрасъл, а като дейност на човека, като една от формите на отдиха. Разкриването на подобни райони се основава предимно на движението на туристическите потоци или на разпределението на потребностите.

В съответствие с подходите обособените туристически райони биват (Концепция за туристическо райониране на България, 2015):

➤ априорни – очертават се от изследователи, проектант или от публичните власти без предварително формулирани критерии и методика. Обикновено това са съществуващи административни единици;

➤ хомогенни – обособяват се на основата на обективно установени сходства, по предварително зададен набор от критерии. Примери за такива райони са туристически усвоени крайбрежия, планини и др.

➤ функционални – установяват се на база връзките между териториалните елементи, общи дейности, форми на обмен, модели на туристическо поведение.

Относно припокриването на туристическите райони с националната територия са се очертали две противоположни виждания. Според първото към туристическите райони се отнасят само онези части от нея, които притежават значителни туристически ресурси, висока атрактивност, изградена материално-техническа база и изразена туристическа специализация на национално и/или международно равнище.

Второто виждане е, че туристическото райониране трябва да обхваща цялата национална територия. Този подход се проявява при

планиране и провеждане на националната и регионалната икономическа, респ. туристическа политика. В съответствие с него Законът за туризма от 2013 г. дефинира туристическия район като „природно-социална система с устойчива йерархична пространствена структура (кластери) и граници, с висока степен на концентрация на ресурси и материална база, в която се реализират конкурентоспособни, ефективни и ефикасни туристически политики.“ Съгласно чл. 15. (1) от Закона туристическите райони покриват цялата територия на страната и са съобразени с общинските административни граници. Законът предвижда и създаването на организации за управление на туристическите райони и определянето на техни седалища. В текста на закона е заложено едно сериозно противоречие – туристическите райони трябва да покриват цялата територия на страната, но и да притежават висока концентрация на ресурси и материална база.

Атуалното туристическо райониране на страната е изготвено през 2014 г. от Националния център за териториално развитие. През 2015 г. със заповед на Министъра на туризма е утвърдена Концепция за туристическо райониране с цел управление и брандиране на туристическите райони в България. В концепцията (Концепция за туристическо райониране на България, 2015) се обосновава определянето на 9 туристически района (фиг. 1, табл. 1) Основанията за изготвяне на районирането са заложени в текста на Закона за туризма, съгласно който министърът:

- ✓ разработва и утвърждава концепция за туристическо райониране на страната (чл. 6, т. 4);

- ✓ осъществява координацията и взаимодействия с организациите за управление на туристическите райони при реализацията на националната маркетингова стратегия и разработването на маркетинговите стратегии на туристическите райони (чл. 6, т. 6);

- ✓ взаимодейства с организациите за управление на туристическите райони и осъществява надзор върху изпълнението на дейностите им по чл. 18, ал. 1 (чл. 6, т. 16)

Съгл. чл. 7 (2), т. 5 от Закона в Националния съвет по туризъм участва по един представител на всяка организация за управление на туристическите райони.

Известно затруднение създава текстът на чл. 10, т. 1 от Закона, съгласно който Областният управител провежда държавната политика в областта на туризма на територията на областта, като разработва областната стратегия и участва в разработването на програми за развитието на туризма на територията на областта и координира тяхното изпълнение; стратегията и програмите се интегрират в областната стратегия за регионално развитие и се съставят на основата на националните приоритети за развитие на туризма, маркетинговата стратегия на туристическия район и съобразно местните и регионалните туристически ресурси и потребности. Тъй като границите на туристическите райони не съвпадат с границите на административните области, има случаи, в които общини от една и съща област (напр. обл. Кюстендил) попадат в различни туристически райони. Това обективно затруднява изпълнението на изискванията на чл. 10 по отношение координацията на областната стратегия за регионално развитие и маркетинговата стратегия на туристическия район.



*Източник: Концепция за туристическо райониране на България. МТ, София, 2015.*

**Фиг. 1. Туристически райони на България**

## Туристическо райониране на България, НЦТР, 2014

Район	Брой общини	Районен център	Подрайони
Дунав	67	Русе	Западнодунавски
			Източнодунавски
Стара планина	32	Велико Търново	Западен Старопланински
			Източен Старопланински
София	23	София	Софийски
			Крайще
Тракия	35	Пловдив	Пловдивски
			Старозагорски
Долина на розите	19	Казанлък	Западен Подбалкански
			Източен Подбалкански
Рила – Пирин	23	Благоевград	Рилски
			Пирински
Родопи	27	Смолян	Западни Родопи
			Източни Родопи
Варненско Черноморие	25	Варна	Варненско Черноморие
			Добруджанско Черноморие
Бургаско Черноморие	13	Бургас	Бургаско Черноморие
			Странджанско

*Източник: Концепция за туристическо райониране на България. МТ, София, 2015.*

Към така предложеното туристическо райониране могат да се отправят още някои критики, особено по отношение на подрайоните, чиято функция и смисъл са неясни, а имената им в много случаи съвпадат с тези на районите. Не е ясно мотивирана и разликата в основната специализация при някои от районите (напр. Варненско и Бургаско Черноморие).

В същото време наши изследвания (Левков, Великов, 2015; Левков, 2015) върху обема на туристическите потоци и приходите от тях на равнище административни области установяват много

силно изразени различия. При някои от районите в утвърдената концепция те са обясними и допустими (там, където има ясно обособени ядро и периферия – напр. в Софийския или в Тракийския). Но в други, напр. в Дунавския, Старопланинския и Долината на ризите териториалният анализ показва, че изразени ядра липсват, а всички административни единици в тях имат ниски или в най-добрия случай средни стойности по редица основни показатели за развитието на туризма (туристическа суперструктура, обем на туристическите потоци и приходите от тях, туристическа интензивност и др.).

Считаме, че с каквито и цели да се прави, туристическото райониране трябва да отразява актуалното състояние и динамиката на туризма в страната. Наложилният се през последните години подход в обхвата на районите да се включва цялата национална територия и да не се разкъсват териториите на общините е правилен. Според нас това изискване трябва да се прилага и относно границите на административните области, тъй като повечето от малките общини, макар и да разполагат с природни и антропогенни туристически ресурси, не притежават необходимия за тяхното оползотворяване демографски и икономически потенциал. Между тях и съответните областни центрове са се формирали трайни социално-икономически връзки, които се разкриват и при анализа на материално-техническата база, работната сила, туристическите потоци и други характеристики на местните туристически системи. Във връзка с това още преди две години предложихме вариант на райониране, отразяващ именно актуалното състояние и динамиката на туризма в страната. В основата на предложеното райониране е социално-географският подход, при който туризмът се разглежда не толкова като стопанска дейност с цел печалба, а преди всичко като дейност с широк социален ефект (осигуряване на работни места, приходи в общинските бюджети и т.н.). При разкриването на туристическите райони бяха анализирани редица показатели, отразяващи териториалното разпределение на туристическата суперструктура, обема на туристическите потоци и приходите от тях, туристическата интензивност и др.

Нашето мнение е, че за да се спазят изискванията на Закона за туризма от 2013 г., е необходимо ясно разграничаване на туристическите райони според тяхната степен на развитие и провеждане на диференцирана политика за подкрепа на туризма в слабо развитите туристически територии, които обхващат голяма част от територията на страната. Във връзка с това предложихме вариант на райониране, отразяващ степента на развитие на туристическите територии в България. (Левков, Великов, 2015) Прилагаме схема (фиг. 2, табл. 2) с общо 8 туристически района, в т.ч. 2 високоразвити (формирани), 3 средноразвити (формиращи се) и 3 слаборазвити (перспективни).

### **Обосновка:**

Анализът на предлаганите и използвани у нас схеми на туристическо райониране потвърждава, че очертаването на туристически райони е по-лесно и по-малко спорно в територии, където концентрацията на туристически дейности и инфраструктура е по-висока от средната за страната. Няма съмнение, че Южното и Северното Черноморие са най-развитите ни туристически територии (вж. табл. 2). Трите области – Бургас, Добрич и Варна, формират ясно изразен туристически макрорайон, на който се пазат 2/3 от нощувките и приходите от тях. Специализиращите му функции в морския ваканционен туризъм са особено силно изявени по отношение на входящия туристически поток и по-слабо при вътрешния туризъм.

Намираме за правилно от гледна точка на управлението и промотирането на туристическия продукт Черноморското крайбрежие да се раздели на два района – **Варненски** и **Бургаски**, както е предложено в проекта на НЦТР от 2014 г. И двата попадат в групата на високоразвитите (формирани) райони. Държавната подкрепа трябва да е в посока към териториална деконцентрация и развитие на алтернативни видове туризъм (селски, еко и др.) като допълнение на водещия морски ваканционен туризъм. Логичните центрове на ОУТР в двата района са Варна и Бургас.



**Фиг. 2. Туристическо райониране на България според степента на развитие на туристическите територии**

*Таблица 2*

**Основни данни за туристическите райони, 2014 г.**

Туристически райони	Предложен център на ОУТР	Реализирани нощувки			Приходи от нощувки		
		хил.	%	на 1 км <sup>2</sup>	млн. лева	%	на 1 жител
<b>ФОРМИРАНИ</b>							
Бургаски	Бургас	8010	37,0	1034	341	37,6	823
Варненски	Варна	6794	31,4	799	264	29,1	402
<b>ФОРМИРАЩИ СЕ</b>							
Софийски	София	1872	8,7	173	112	12,4	67
Рило-Пирински	Благоевград	1241	5,7	131	523	5,8	119
Западен Тракийско-Родопски	Пловдив	1781	8,2	131	70	7,7	66
<b>ПЕРСПЕКТИВНИ</b>							
Западномизийски	Ловеч	540	2,5	28	17	1,9	22
Източномизийски	Велико Търново	768	3,6	37	28	3,1	25
Източен Тракийско-Родопски	Стара Загора	612	2,8	29	21	2,4	21
Общо за страната	-	<b>21618</b>	<b>100,0</b>	<b>195</b>	<b>906</b>	<b>100,0</b>	<b>126</b>

*Източник: Левков, К. География на туризма. София: Авангард Прима, 2015.*



В групата на средноразвитите (формиращи се) райони попадат три района – **Софийски, Рило-Пирински** и **Западен Тракийско-Родопски**. Те формират общо около  $\frac{1}{4}$  от ношувките и приходите от тях. Показателите за туристическа интензивност имат стойности, близки до средните за страната. Профилиращи за Софийския район са деловият и културният туризъм, докато за другите два такива са планинският и балнеолечебният. Допълващи функции има селският туризъм. Той, заедно с екотуризма и приключенския туризъм, има значителен потенциал и се нуждае от държавна подкрепа. Най-подходящи за седалища на ОУТР в трите района са София, Благоевград и Пловдив.

Към слаборазвитите (перспективни) туристически райони се отнасят **Западномизийският, Източномизийският** и **Източният Тракийско-Родопски**. Макар да заемат над половината от националната територия, те формират под  $\frac{1}{10}$  от ношувките и приходите от тях, а стойностите на показателите за туристическа интензивност са 5-6 пъти по-ниски от средните за страната. За да реализират туристическия си потенциал, тези райони се нуждаят от най-сериозна подкрепа от държавата. Тя трябва да бъде насочена към развитие на културния, екологичния и селския туризъм. Подходящи за седалища на ОУТР в тях са Ловеч, Велико Търново и Стара Загора.

### **Заклучение**

Постановеното от Закона за туризма туристическо райониране на България с цел управление и брандиране на туристическите райони се реализира бавно и без видим ефект относно създаването и реализирането на т.нар. „регионален туристически продукт“. Трудно може да се говори за „разпознаваемост“ на туристическите ни райони, след като до настоящия момент де факто и де юре учреден и регистриран е само един район – Родопи; още два района – Тракийски и Софийски – са в процедура по учредяване. (Министерство на туризма, 2017)

Изхождайки от позицията, че туристическото райониране на страната трябва да отчита териториалните диспропорции в развитие на туризма и да улеснява провеждането на диференцирана регионална туристическа политика с цел устойчиво туристическо разви-

тие, отправяме към Министерството на туризма следните **препоръки**:

- да активизира учредяването на органи за управление на туристическите райони.
- да публикува на своя сайт статистически данни и анализи за състоянието на туристическите райони в страната.
- да подготви и внесе за обсъждане изменения в закона за туризма и в свързаните с него подзаконови документи, предвиждащи диференцирана държавна подкрепа за туристическите райони с ниска степен на формиране и развитие.

### **Използвана литература**

1. Закон за туризма (2013). ДВ, бр. 30 от 26.03.2013 г.
2. Левков, К (2015) География на туризма. Авангард Прима, София.
3. Левков, К., В. Великов (2015) Туристическо райониране на България чрез метода на ранжиране на туристическите територии. Научна конференция „Проблеми и насоки на регионалното развитие в България“. ВУАРР, София.
4. Министерство на туризма (2015). Концепция за туристическо райониране на България. [online]. Достъпно на: <http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/uploads/raionirane/koncersia.pdf>. [посетен на 6.11.2017]
5. Министерство на туризма (2017). Протокол от заседание на Националния съвет по туризъм, проведено на 22 юли 2017 г. [online] Достъпно на: [http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/uploads/protokol\\_nst\\_22\\_07\\_2017\\_final.pdf](http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/uploads/protokol_nst_22_07_2017_final.pdf). [посетен на 8.11.2017]

# УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ КАТО УСЛОВИЕ ЗА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ ТУРИСТИЧЕСКИ СЕКТОР

*Руси Русев*

## SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A CONDITION FOR THE COMPETITIVENESS OF THE BULGARIAN TOURISM SECTOR

*Russi Russev*

### Abstract

The development of tourist destinations is directly related to the state of the environment, cultural identity, social interaction, security and the well-being of local communities. In an environment of increased competition, both at European and world level, the Bulgarian tourism sector faces the challenge of increasing its competitiveness while at the same time adopting and implementing the idea of sustainable development, with the understanding that in the near future the competitiveness will depend almost completely out of sustainability..

**Key words:** *tourism, sustainable development, eco-innovation, eco-technologies, eco-labels, competitiveness.*

Развитието на туристическите дестинации е пряко свързано със състоянието на околната среда, културната идентичност, социалното взаимодействие, сигурността и благосъстоянието на местните общности. В среда на засилена конкуренция, както на европейско, така и на световно ниво, българският туристически сектор е изправен пред предизвикателството да повиши конкурентоспособността си, като същевременно възприеме и приложи идеята за устойчивото развитие, с разбирането, че в едно недалечно бъдеще конкурентоспособността ще зависи почти напълно от устойчивостта. България трябва да се стреми да увеличава конкурентните си предимства като акцентира върху природата, културата и традициите си. Фокусът

върху проблемите на устойчивостта по социално отговорен начин ще подпомогне туристическата индустрия да обнови продуктите и услугите си и да повиши тяхното качество и стойност. Създаването и управлението на атрактивна и високо конкурентна дестинация изисква добре планирана среда, която подкрепя и позволява развитие. В този смисъл качеството на стратегическото планиране и стратегическите документи в туризма са ключови фактори на конкурентоспособността на дестинацията. През 2014 г. беше създадена Стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2014-2030 от Министерството на икономиката и енергетиката. Тази стратегия анализира актуалното състояние на туризма в България като цяло, както и неговите разновидности, давайки препоръки за устойчиво развитие на сектора. Разработената стратегия има за задача да осигури трайна конкурентоспособност на България като туристическа дестинация, да подпомага устойчивото развитие на туристическата индустрия, да се опира в максимална степен на информацията, придобита от маркетинговите проучвания, доклади, анализи и прогнози в т.ч. на международни източници като Световната туристическа организация към ООН, Европейската туристическа комисия, World Tourism & Travel Council, Euromonitor, Eurostat и др., да отчита очакванията и намеренията на всички заинтересовани страни, да е съобразена с изискванията за създаване на правилно, реалистично и стабилно позициониране на България на целевите пазари и да бъде гъвкава.

Решаващ фактор за развитието на устойчив туризъм на национално ниво е наличието на устойчиво развиващи се и конкурентоспособни туристически предприятия, работещи в съответствие с актуалните световни тенденции. Целенасочената държавна политика за стимулиране на развитието на туристическия бизнес, в допълнение към усилията за постигане на благоприятна бизнес среда, е предпоставка за повишаване на качеството на предлагания туристически продукт и доброто представяне на България като туристическа дестинация.

Съвременните условия в които се развива хотелиерството изискват да се предотвратяват вредните влияния, които то оказва върху

околната среда. Динамичните условия на развитие на туризма в частност хотелиерството, водят до преразход на електроенергия и вода, изобилие от отпадъци, унищожаване на природни ресурси и т.н.

Развитието на туризма е свързано с използване на нови техники и технологии. Изграждането на новите хотели е вече свързано с нови технологии на строителство. Един внимателно обмислен съобразно изискванията на околната среда подход към спецификата на използваните материали е от особено значение, за да се покаже, че строителството или ремонтните дейности са добре менажирани и отговорни към рисковете от въздействието върху околната среда. Екоматериалите стават все по-популярни благодарение както на производителите, които обръщат все по-голямо внимание на необходимостта от запазването на околната среда чиста, така и на вносителите, които предлагат на местния пазар разнообразни екопродукти в различни сфери (Тончева, Т., Русев, Р., (2017), Нуждата от екосъобразно туристическо експлоатиране на ресурсите, Добрич, Сборник, том X,XIII Международна научна конференция „съвременната наука, бизнесът и образованието“с. 96).

От друга страна **екоиновациите** са ключът към бъдещата конкурентоспособност на Европа и в частност на България. Екоиновациите са всички иновации (нови технологии, нови продукти, нови процеси или нови услуги), които допринасят за защита на околната среда или за по-ефективно използване на ресурсите. Екологосъобразните технологии са ключов елемент на подхода на Европейския съюз към основните екологични проблеми, като измененията на климата, оскъдните природни ресурси и намаляващото биологично разнообразие. Налице са вече изпълними технологични решения за справяне с много от екологичните предизвикателства, пред които сме изправени, но търговската им реализация може да се натъкне на редица пречки. За да бъдат екологосъобразните технологии широко възприети, трябва да се отстранят икономическите и регулаторните бариери и да се насърчат научните изследвания, инвестициите и осведомеността. Възможностите за екологосъобразните технологии са по-големи в единния европейски пазар, отколкото в по-малките национални пазари. Научните изследвания са от съществено значение,

за реализирането на пълния потенциал на бързо разрастващия се сектор на екологосъобразните производства и за бързото развитие на иновациите и създаването на нови работни места. Екологосъобразни са технологиите, които вредят на околната среда по-малко от своите алтернативи. Те включват технологии и процеси за контрол на замърсяванията, продукти, които изискват по-малко ресурси, и услуги и процедури, които управляват ресурсите по-ефективно. екологосъобразните технологии могат да се намерят в почти всички сектори на икономиката, включително контрола на замърсяването, управлението на водите и отпадъците и производството на енергия. Тези технологии отделят по-малко вредни емисии, генерират по-малко отпадъци, имат минимално въздействие върху здравето и иологичното разнообразие и обикновено спомагат за намаляване на разходите и подобряване на конкурентоспособността. Какво са екоиновациите? Екоиновации могат да бъдат всички видове иновации – технологични и нетехнологични, нови продукти и услуги и нови търговски практики, които създават възможности за бизнес и са полезни за околната среда, като предотвратяват или намаляват своето въздействие или като оптимизират потреблението на ресурсите (в това число на енергията). Екоиновациите са тясно свързани с развитието и използването на екологосъобразните технологии, както и с идеите за екологична ефективност и екологосъобразни производства. Общата цел е да се стимулират модели на по-устойчиво развито производство и потребление. Практическите примери за екоиновации включват процеси за извличане на ценни вещества от отпадъчни води, по-ефективно опаковане на храни, производство на строителни материали от рециклирани отпадъци, екологични продукти и нови методи на управление достигнат до бизнес сектора (Рамкова програма за конкурентност и иновации на ЕС, 2010, <http://ec.europa.eu/ecoinnovation/> (проверено 5.11.2017)). Насърчаването на прилагане на иновациите е в ръцете на съответните законодателни органи, то включва:

- Създаване на условия за внедряване на иновации от туристическия бизнес (оптимизиране на процесите, ефективно управление на ресурсите, вкл. човешките, въвеждане на автоматизации и други);

- Съдействие за регулярно провеждане на събития (форуми, конференции и други) на национално ниво и по туристически райони за популяризация на актуалните тенденции и иновации в туристическия сектор с гост лектори от успешни български и чуждестранни иновативни предприятия в туризма;

- Проучване на добри практики и политики за внедряване на иновации в туристическия сектор, прилагани в други държави;

- Съвместни инициативи с общини и туристически организации за създаване на обогатена реалност (Augmented Reality), на виртуална реалност (Virtual Reality) – напр. виртуални разходки в 3D реконструкции, и/или използване на носими устройства (Wearables) за реализиране на туристическото предлагане на туристически места и на туристически обекти;

- Партньорство за облекчаване на достъпа и процедурите за сътрудничество на малките и средни предприятия в туризма със съвременни иновативни организации за подпомагане на бизнеса. (Министерство на туризма, Проект на актуализирана национална стратегия за устойчиво развитие на туризма, 2014-2030 г., 2013, <http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/strategicheski-dokumenti/nacionalna-strategiya-za-ustoychivo-razvitie-na-turizma-v>, София, (проверено 5.11.2017).

Показател за конкурентоспособност в сферата на туризма и устойчивото развитие са също и **екомаркировките**. На 25 януари 2017г. Европейската комисия приема действия с цел увеличаване на използването на екомаркировката на ЕС. Поради това е създаден набор от критерии за услугата за туристическо настаняване и групата продукти „подови покрития на базата на дървесина, корк и бамбук подови настилки“, в съответствие с Регламента за екомаркировката на ЕС. Двете решения са публикувани на 2 февруари в Официален вестник на ЕС. Тази стъпка ще допринесе към непрекъснатите усилия на предприятията и потребителите за насърчаване на устойчивото потребление и производство, подобряване на кръговата икономика в Европа. Екомаркировката на ЕС представлява доброволна схема, създадена през 1992 г., част от Плана за действие на Европейската комисия за устойчиво развито потребление и производство

и за устойчива промишлена политика. Тя насърчава производителите да произвеждат продукти и услуги, които щадят околната среда. Стока или услуга, на която е присъдена екомаркировката на ЕС, отговаря на набор от високи екологични изисквания. Днес почти 39.000 продукта и услуги с екомаркировка на ЕС се предлагат на пазара. Сред тях е и туристическото настаняване. Тази нова група „услуга за туристическо настаняване“ ще помогне на гражданите на ЕС, които желаят да пътуват по устойчив начин да вземат информирано решение за своето настаняване. Тя ще помогне на хотелиерите да направят икономии в потреблението на енергия и вода, да намалят количеството на отпадъците и емисиите на CO<sub>2</sub>, и като цяло да се открийт сред другите хотели от гледна точка на високи екологични стандарти и корпоративната социална отговорност. Двете бивши групи „услуги за туристическо настаняване“ и „къмпинг услуги“ сега са обединени в една-единствена група. Това понастоящем са най-популярните групи от услуги в рамките на схемата на ЕС за екомаркировка, които съставляват 40% от общия размер на лицензите за екомаркировка на ЕС. Понастоящем съществуват 796 лиценза, които се държат от отделни предприемачи или големи групи (като например Scandic хотел Hilton) или в регионите в цяла Европа. Новите опростени критерии са насочени към решаването на днешните екологични горещи точки на хотелиерския сектор като енергетиката, потреблението на вода и генерирането на отпадъци. Критериите също така се съсредоточават върху хранителните отпадъци и предлагат мерки като: образование на гостите относно разхищаването на храни, мониторинга на хранителните отпадъци на гостите, превантивни мерки, за да се избегне разхищението на храни, както и насърчаване на хотелиерите за предоставяне на местни и сезонни продукти. С голяма част от критериите, отнасящи се до енергийната ефективност, туристическите обекти с екомаркировката на ЕС са отличен пример за ниски въглеродни емисии; също така в критериите се определят редица нови стандарти за пестене на вода и повторната употреба. С цел по-нататъшно подобряване на условията на труд в обектите за туристическо настаняване, три от критериите са насочени и социалното измерение, като включват нови



изисквания, свързани с минималната работна заплата на служителите, застраховка и работно време. Критериите за „туристическо настаняване“ ще бъдат валидни за период от 5 години (Доклад на Европейската комисия относно прилагането на системата за екомаркировки, (2017) <http://ec.europa.eu/ecat/hotels-campsites/en/> (проверено 5.11.2017).

Ключова предпоставка за успеха на всяка национална туристическа индустрия е способността ѝ да се адаптира към и да се справи с предизвикателства, провокирани от взаимното влияние на комплекс от политически, икономически, социо-културни, екологични, технологични и правни фактори. В следващите 10-15 години се очакват значими количествени, структурни и качествени промени в глобалната среда за развитие на туризма. Всеки от съдържателните аспекти на индустрията ще бъде подвластен на тях, поради което основна грижа и задача на всички заинтересовани от развитието на туризма страни от частния и публичния сектор е да отчитат и изучават тези промени за постигане и поддържане на конкурентни предимства на България като туристическа дестинация и просперитета на собствения си туристически бизнес.

### **Използвана литература**

1. Тончева, Т., Русев, Р., (2017), Нуждата от екосъобразно туристическо експлоатиране на ресурсите, Добрич, Сборник, том X,XIII Международна научна конференция „съвременната наука, бизнесът и образованието“ с.96,
2. Тончева, Т., (2014) Влияние на околната среда върху конкурентоспособността на дестинацията, София, „Авангард-Прима“
3. Тончева, Т., (2014) Влияние на биоразнообразието върху развитието на туризма, София, „Авангард-Прима“
4. Тончева, Т., (2013) Въздействие на екологичните промени върху туризма в различни географски райони, София, „Авангард-Прима“
5. Доклад на Европейската комисия относно прилагането на системата за екомаркировки, (2017) <http://ec.europa.eu/ecat/hotels-campsites/en/> (проверено 5.11.2017)

6. Министерство на туризма, Проект на актуализирана национална стратегия за устойчиво развитие на туризма, 2014-2030 г., 2013, <http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/strategicheski-dokumenti/nacionalna-strategiya-za-ustoychivo-razvitie-na-turizma-v>, София, (проверено 5.11.2017).
7. Рамкова програма за конкурентност и иновации на ЕС, 2010, <http://ec.europa.eu/ecoinnovation/> (проверено 5.11.2017).

# НАЦИОНАЛНАТА МАРКОВА ИДЕНТИЧНОСТ КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА УСТОЙЧИВО БИЗНЕС РАЗВИТИЕ В ТУРИЗМА

*Стефания Темелкова*

## NATIONAL BRANDING AND BUSINESS DEVELOPMENT IN TOURISM

*Stefania Temelkova*

### Abstract

This article aims to present the main interrelations between national branding and business development in tourism. A detailed overview of the theoretical statements is made on both themes, emphasizing the practical applicability to the development of the theory.

**Key words:** *national branding, place marketing, business development, tourism.*

### Национална маркова идентичност (национален брандинг) и туризъм

Националният брандинг е начин за създаване на „ценност на националния бранд като обща сума от стойността на националната идентичност“. Представява начин за управление на държавните дейности за проектиране на привлекателен образ на държавата чрез единен, съгласуван и последователен подход. По-специално, националният бранд има за цел да определя стратегическите подходи, които се отнасят към иновации на икономическите, социалните, политическите и културните реалности в държавата, и да приведат този стратегически подход в посока за подобряване на националния имидж и репутация.

Понятието „национален брандинг“, би могло да се осмисли като начин за постигане на „ценност и конкурентоспособност на националния бранд“. За това е необходим стратегически управленски

подход при създаването и обновяването на държавните реалности и тяхното имплементиране по подходящ начин в създаването, управлението и презентирането на националната идентичност и образ. „Систематичен процес на съгласувани действия, поведение, инвестиции, иновации и комуникации от страна на държавата, обединени от ясна стратегия за постигане на конкурентна идентичност. Може да бъде умерено представяне на националните предимства..., или да бъде дългосрочна политика на координиране на всички вътрешни и външни стратегии за развитие на държавата... в едни последователен и планиран процес.“ (Anholt, S. 2007c). Тук е представена идеята, че националният бранд трябва да бъде систематичен и планиран процес, който се базира на стратегически подход към създаване и подобряване на националната идентичност и образ.

Управлението на националният бранд е практика, която се обръща към техниките и практиките на търговския бранд мениджмънт с основна цел ефективна конкуренция (Dinnie, K. 2008). Управлението на национални брандове се занимава с планиране, управление на икономическото развитие на държавата (Anholt, S. 2008), това променя самата държава по определен начин.

В управленския процес на държавата има начини на действие, които да предопределят развитието и управлението на националния бранд, това включва практики, които са активно ангажирани с нея. Това налага доброто познаване, регулярно проучване на вътрешните аспекти, които конструират националната марка, т.е. „как местното население да направи „бранда жив“ (Anholt, S. 2002a).

Един от основните въпроси е как държавата е възприемана от хората в чужбина и той е от съществено значение при определянето, създаването, модулирането и управлението на реалността в техните очи. Каква е реалността за чуждестранния гражданин и дали тя отговаря на представата за реалност на управляващите държавата и местното население (De Gouveia, P.F. and Plumridge, H. 2005).

Управлението на националния бранд трябва да се концептуализира като дейност, която включва всички процеси в държавата и извън нея, които са насочени към подкрепа на развитието ѝ (Walsh, G. and Wiedmann, K. P. 2008).

Основните аспекти на „бренд мениджмънта“ по отношение на националния бранд са:

- Да предприеме цялостен и систематичен подход за изграждане на национален бранд;
- Да развива визията на националния бранд, чрез интегрирането на икономически, социални, политически и културни дисциплини;
- Да изгради позициониране на националния бранд;
- Дългосрочно планиране и управление на комуникационните кампании на страната;
- Да стимулира отношенията с други държави и общества;
- Да се разработи национална идентичност основана на реалността, систематичното обновяване и поддържане на тази идентичност, чрез държавна политика;
- Въвличане на местното население и бизнеса в изграждането и управлението на националния бранд в ясно определени граници.

Тези основни пунктове описват националния брандинг с конкретна представа за това как националната марка и нейното развитие са динамични процеси, които трябва да се развиват систематично, контролирано, синхронизирано и представляват един цялостен подход за създаването и управлението на националния бранд.

### **Национален брандинг и устойчиво развитие на място**

Фундаментални са въпросите относно това как държавите могат да оцелеят и да се адаптират към нарастващата конкуренция, и да предложат устойчиво развитие, чрез което те могат да отговорят на предизвикателствата на пазара (Kotler, P., Haider D. and Rein, I. 1993)., те трябва да отговаря на пазарните условия и да се адаптират според потребителските изисквания и търсения. За да се позиционира и да се възползва от възможностите на пазара, държавата (мястото) трябва да създаде стратегическа визия с пазарно-ориентирани процеси и стратегически планирани програми за промоция и комуникация на конкурентните си предимства и уникалност, адаптирани към непрекъснато променящите се пазарни условия.

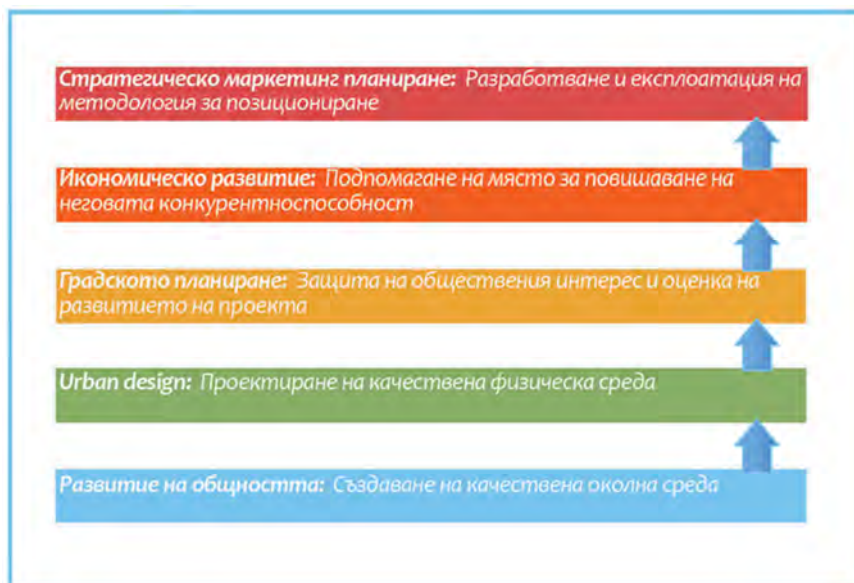
Държавата в отговор на предизвикателствата на пазара:

- Държавата трябва да се създаде стратегическа визия, с която да се изправи пред предизвикателствата на пазара;
- Държавата трябва да установи пазарно-ориентирана процеси на стратегическо планиране да се справи с тези предизвикателства;
- Държавата трябва да създаде една истинска перспектива за нейните продукти и клиенти;
- Държавата трябва да изгради система гарантираща качеството на своите продукти и услуги, за да се конкурират с други страни;
- Държавата трябва да установи необходимостта от промотиране и комуникиране на своите конкурентни предимства;
- Държавата се нуждае от механизми за бързо и адекватно адаптиране към непрекъснато променящите се пазарни условия;
- Държавата трябва да се развива и да стимулира предприемачеството;
- Държавата трябва да разчита повече на частния сектор;
- Държавата трябва да разработи своята уникалност и променливост спрямо културните различия на мястото, политическото управление;
- Държавата трябва да разработи организационно-процедурни механизми, които да подпомагат устойчивото ѝ развитие и да подържат инерция след като вече е започнало.

Устойчивото развитие на туристическа дестинация е отражение на непрекъснатата борба за позициониране на пазара, чрез иновации и запазване на историческите ценности и традиции, съществуват пет надграждащи се във времето подходи за устойчиво развитие на място (Pryor, S. and Grossbart, S. 2007). Основната идея за развитие на общността и формиране на градска среда е свързана с хората, които в този момент живеят и работят в тази общност; градското планиране цели да установи икономическата база на общността, и да защити „обществения интерес“. Икономическото бизнес развитие предлага не само по-голяма производителност, но и друг вид производителност, продуктивно използване на ресурсите, повече иновации и се фокусира върху повишаването на конкурентоспособността. В основата на тези подходи стои идеята, че за да

успее мястото трябва да използва инструментите на бизнеса, по този начин то трябва да се развива и експлоатира методологията за планиране (стратегическо пазарно планиране).

Икономическото планиране и стратегиите за развитие на държавата трябва да се основават върху изграждането на конкурентни предимства на мястото (Borja, J. and Castells, M. 1997). Стратегическото пазарно планиране е цялостен подход за внедряване на възможности за икономическо развитие от общността.



**Фиг. 1. Подходи за бизнес развитие на туристическа дестинация**

Местата трябва да бъдат все по-ориентирани към бизнес средата и пазара в планирането и реализирането на своите икономически приоритети и дейности. Маркетингът на място се очертава и се е наложил като възможност за интегриране на конкурентните предимства на мястото като основни цели за икономическо развитие (Kotler, P., Haider D. and Rein, I. 1993).

Маркетингът на място трябва да се съобрази с основните ресурси и на тяхна база да планира и подбере най-подходящите маркетингови инструменти (рекламни, организационни, функционални и мн. др.), съобразени изцяло със спецификата на различните групи потребители и техните очаквания и изисквания (Ashworth, G. J. and Voogd, H. 1994). За изграждането стратегически и успешен маркетинг, мястото се нуждае от няколко основни елемента – ефективно планиране, маркетингови фактори, които включват инфраструктура, атракции, образ, качество на живот и хората, и като последен, но много важен фактор – добре определени целеви пазари.

### **Същност и специфика на бизнес развитието**

Бизнес развитието се определя и като “организационен процес, който осигурява постоянно и трайно подобрене на съществуващия бизнес и допринася за идентифициране и разработване на нови бизнес възможности.” (Sørensen, H. E. 2012)

Бизнес организациите е необходимо да израснат в развитието си, за да идентифицират необходимостта от прилагане на бизнес развитие практики, за да развият собствените си преимущества, да определят обхвата и рамката на бизнес мисията и целите си, и как те могат да бъдат изпълнени успешно.

Бизнес развитието е холистичен подход на предприемаческо мислене, който разчита на създаване на ценности и стойности. Бизнес развитието има основна цел да създаването на ценност и стойност, да се грижи за инвестициите и ползите, да създава предпоставки за постижения в дългосрочен план, насочени към клиенти, заинтересовани страни, общности, служители и акционери (David L. Rainey 2010).

В динамиката на съвременните бизнес отношенията фирмите са направени пред нови и нови предизвикателства по отношение на изискванията на клиентите, партньорите, пазарите, служители и други контрагенти. Предизвикателства свързани с разнообразието на предлаганите от тях стоки и услуги, технологично равнище, обслужване и поддръжка, начините на предлагане на продуктите и услугите, достигането до настоящи и потенциални клиенти, създаването, поддържането и утвърждаването на отношения с тях. Създа-



ването на ценност за бранда, за продукта, за бизнес организацията става все по-належаща задача не само на маркетинга в компаниите, но и основа на цялостното бизнес планиране и развитие на организациите.

Съвременните бизнес реалности отхвърлиха стандартните подходи в маркетинговото сегментиране и позициониране. Формират се сегменти чрез критерии от различни традиционните използваните. В новата среда все повече нараства значимостта на потребителската лоялност към един или друг продукт, марка, магазин, услуга. Лоялността на клиентите, често е следствие от значими за потребителя материални фактори, но се базира по-скоро на емоционална основа и на възприятията на потребителите за ценност. Лоялността на клиентите повишава тяхната т.н. пожизнена стойност – показател, който дава възможност на фирмите да идентифицират най-ценните си клиенти в дългосрочен план (Анастасова Л. 2014).

Промените в пазарите днес са толкова бързи и непредвидими, че установените модели на маркетингово поведение вече са почти неприложими. Бизнес организациите се насочват към бизнес практики, които да създадат не само по-голяма ценност за клиентите, но и да внедрят предприемаческото, стратегическо мислене в управлението.

Четири са основните елемента на *устойчивото бизнес развитие*:

- Предприемаческо мислене – този подход предполага цялостно познаване на бизнес средата не само на местно, но и на световно ниво. Цялостно познаване на взаимовръзките и взаимоотношенията между клиенти, заинтересовани страни и партньори.

- Стратегическо мислене и бизнес интеграция - включва стратегии за създаване и свързване на всички съществени елементи в цялостна бизнес система.

- Визия и воля за нейното постигане – включва знания, умения за анализ, творчество, всичко това води до стратегическо мислене и промяна, която надхвърля изискванията измеренията на настоящето и постига устойчиви конкурентни предимства и успех в бъдеще.

- Създаване и въвеждане на иновационни процеси, практики и техники – създаването и въвеждането на иновации води освен до създаването на допълнителни ценности за брандовете и бизнеса, но и до устойчивост в обществен, икономически аспект.

Бизнес развитието е пряко свързано с бизнес мислене, което включва всичко изброено по-горе, като цели интеграция на всички бизнес процеси за постигането на устойчив бизнес проект.

Често се прави грешката – бизнес развитието и маркетинга да се слагат под общ знаменател и това се дължи на общата цел, която изпълняват, а именно да позиционират компанията като конкурентна и просперираща. Основната разлика е в това, че бизнес развитието е холистичен подход, който е насочен както към дейности, които са в прерогативите на маркетинга, така и към всички процеси в една организация, включващи всички структури в нея.

За успешната практика на бизнес развитие трябва да се има предвид, че в нейното изпълнение и реализиране не само се включват, но и работят за постигането на устойчив синергичен процес - продажби, маркетинг, създаване и поддържане на устойчиви бизнес партньорства, управление на проекти, управление на човешките ресурси и други бизнес техники.

### **Управление на маркетинга в туризма за устойчиво бизнес развитие в туризма**

Важно стратегическо решение за стартиране на систематични активности за създаване на стратегия за устойчиво бизнес развитие, изисква всички възможни контрагенти (политически, икономически, обществени и културни структури) да обединят усилия за общи цели. По-долу е представена рамка, която в която нагледно се вижда връзката между възможните практики и факторите за бизнес развитието в туризма (фиг. 2). Представя и пет фактора на успеха: „Група за планиране“, „Визия и стратегически анализ“, „Идентичност и образ на дестинацията“, „Публично-частни партньорства“, „Лидерство“.

Тези, основни фактори в процеса са позиционирани централно стратегията за бизнес развитие в туризма, но не по-малко значими са и още четири фактора, които оказват съществено влияние върху централните пет (посочени по-горе):

- „Глобалният пазар“ – влияе върху конкурентния потенциал на дестинацията;
- „Политическо единство“ – пряко се отнася да политическите решения, управление и последователност на действията;
- „Развитие на дестинацията“ – местното развитие в определена (икономическа, политическа, културна и обществена) насока, подпомагат значително процеса на маркетингане на дестинацията;
- „Непредвидени обстоятелства“ – възможности за промяна на набелязаните планове.



**Фиг. 2. Фактори на успеха при бизнес развитие в туризма**

Предизвикателството пред маркетинга на дестинации е да увеличи възможностите на дестинациите, да се адаптират към променящите се пазари, да открива и да се възползва от възможностите, да поддържа тяхната атрактивност и жизненост (Kotler, P., Haider D. and Rein, I. 1993).

Стратегическото бизнес планиране има за цел да състави плановете за действие, които да интегрират дестинацията според нейните предимства и ресурси, използвайки непрекъснато променящите се възможности за развитие на туризма (фиг. 3).



**Фиг. 3. Процес на стратегическо пазарно планиране на дестинация**

Процесът на стратегическо планиране може да работи ефективно предимно в общности, където обществото и институциите има желание, воля и реални действия и процедури за вземане на стратегически решения за развитие на дестинацията.

В заключение може да се изведат следни изводи, че с нарастване на конкурентния характер на туристическата индустрия, непрекъснато променящите се очаквания и навици на туристите, изискват туристическите дестинации да развият ефективни стратегии за бизнес развитие. Основната предпоставка за конкуренция в туризма е възприемания образ и представа за дестинацията, в сравнение с конкурентните туристически дестинации. Националният бранд и възприемания образ от туристите представлява субективното възприятие на индивида за дестинацията, последван от изборът на туриста за обекти, услуги и продукти в туризма, което легитимира националния бранд като решаващ фактор при този потребителски избор, следователно е от основно значение за бизнес развитието в туризма.

### **Използвана литература**

1. Anholt, S. (2007c). <http://simonanholt.blogspot.com/2007> (проверен на 01.11.2017 г.)
2. Dinnie, K. (2008). Nation Branding: concepts, issues, practice. Oxford: Butterworth-Heinemann, p.21.
3. Anholt, S. (2008). From nation branding to competitive identity-the role of brand management as a component of national policy. In: Dinnie, K. (2008). Nation Branding:concepts, issues, practice. Oxford: Butterworth-Heinemann, p.23.
4. Anholt, S. (2002a). Foreword. Journal of Brand Management, 9(4-5):229-39.
5. De Gouveia, P.F. and Plumridge, H. (2005). European Infopolitik: developing EU public diplomacy strategy. London: The Foreign Policy Centre.
6. Walsh, G. and Wiedmann, K. P. (2008). Branding Germany-managing internal and external country reputation. In: Dinnie, K. (2008). Nation Branding: concepts, issues, practice. Oxford: Butterworth-Heinemann, p.154-158.
7. Kotler, P., Haider D. and Rein, I. (1993). Marketing places. attracting investment, industry and tourism to cities, states, and nations. New York: Maxwell Macmillan, 1993:311-347.
8. Pryor, S. and Grossbart, S. (2007). Creating meaning on main street: towards a model of Place branding. Place Branding and Public Di-

- plomacy, 3(4):298 & Kotler, P., Haider D. and Rein, I. (1993). Marketing places. attracting investment, industry and tourism to cities, states, and nations. New York: Maxwell Macmillan, 1993:311-347.
9. Borja, J. and Castells, M. (1997). Local and Global: the management of cities in the information Age. London: Earthscan & Sanchez, R. (1997). Preparing for an uncertain future: managing organizations for organizational flexibility. *International Studies of Management & Organization*, 27(2):71-94.
  10. Пак там, стр. 79
  11. Ashworth, G. J. and Voogd, H. (1994). Marketing and place promotion, p. 43.
  12. Sørensen, H. E. (2012). *Business Development: A Market- Oriented Perspective*. New York: John Wiley & Sons, Ltd..
  13. David L. Rainey, *Sustainable Business Development: Inventing the Future Through Strategy, Innovation, and Leadership*, Cambridge University Press; Reissue edition (May 20, 2010).
  14. Анастасова, Л., Маркетинг на взаимовръзките – съвременен подход за изграждане на лоялност към марката, Годишник на БСУ том XXX, 2014 г., с. 9-40.
  15. Rainisto, S. K. (2003). Success factors of place marketing: a study of place marketing.
  16. practices in Northern Europe and the United States. Helsinki University of Technology, p. 34.
  17. Rainisto, S. K. (2003). Success factors of place marketing: a study of place marketing practices in Northern Europe and the United States. Helsinki University of Technology, p. 68.
  18. Kotler, P., Haider D. and Rein, I. (1993). Marketing places. attracting investment, industry and tourism to cities, states, and nations. New York: Maxwell Macmillan, p. 18.
  19. Kotler, P. and Gertner, D. (2002). Country as brand, product, and beyond: a place marketing and brand management perspective. *Journal of Brand Management*, 9(4/5): 249-61.
  20. Rainisto, S. K. (2003). Success factors of place marketing: a study of place marketingpractices in Northern Europe and the United States. Helsinki University of Technology.

21. Gertner, D. and Kotler, P. (2004). How can a place correct a negative image? *Place Branding*, 1(1):50-57.
22. Cai, L. A. (2002). Cooperative branding for rural destination. *Annals of Tourism Research*, 29(3):720-42.
23. Konecnik (2004), Konecnik, M. (2004). Evaluating Slovenia's image as a tourism destination: selfanalysisprocess toward building a destination brand. *Journal of Brand Management*, 11(4):307-16.

**ТУРИЗМЪТ В БЪЛГАРИЯ: ПРИЧИНИ  
ЗА НЕГОВОТО РАЗВИТИЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ  
ЗА ПОСТИГАНЕ НА УСТОЙЧИВОСТ**

*Петър Пенчев, Ирена Кенарова-Пенчева*

**TOURISM IN BULGARIA: REASONS  
FOR ITS DEVELOPMENT AND OPPORTUNITIES  
FOR CREATING SUSTAINABILITY**

*Petar Penchev, Irena Kenarova-Pencheva*

**Abstract**

Tourism is a driving force in Bulgarian economy. Its direct and indirect contribution to GDP is 13 %. There are internal and external reasons for this. This paper is confined to investigating the internal stimulus, which has pushed the touristic sector to grow rapidly for the last 5 years. The low cost carriers contribute to the fact that more tourists visit Bulgaria and thus larger revenues come from the sector. The Bulgarian government has introduced new policies, which are aimed at overcoming the growing problems with the lack of educated and motivated personnel. An analysis of the external factors to the growth of the sector is excluded. Further, the paper explores some of the potentials of the sector, which are still underdeveloped. Finally, the paper gives insights into how to ensure sustainability of the touristic sector in future.

*Key words: Tourism, development, sustainability.*

**Въведение**

Туризмът е един от основните клонове на българската икономика. Ключовото географско месторазположение на България я определя като дом на много цивилизации, включително на траки, римляни, византийци, славяни, древни българи и др. В страната има изобилие от исторически и природни забележителности, музеи и манастири, разпръснати на сравнително малка, но относително леснодостъпна територия. Туризмът играе важна роля за икономиката на България поради потенциала и възможностите за създаване на заетост, икономически растеж, за развитие на селските, периферни-



те и по-слабо развитите райони, както и поради влиянието, което оказва върху социалната област и околната среда. (Eurostat, 2017). Туризмът може да бъде важен фактор за развитието на регионите. Изградената за целите на туризма инфраструктура допринася за местното развитие, а работните места, които се създават или запазват, могат да спомогнат за възстановяването на изоставашите индустриални или селски райони. Устойчивото развитие на туризма включва опазването и подобряването на културното и природното наследство - от изкуството до местната кухня, или запазването на биологичното разнообразие (Eurostat, 2017). Този труд си поставя за цел да изследва вътрешно присъщите причини за растежа на сектор туризъм в България и да предложи насоки за осигуряване на устойчивост в неговото развитие. Анализът се извършва посредством следните задачи: изследване на статистическите данни в сектор туризъм; анализ на влиянието на ниско тарифните авиокомпании върху броя на чуждестранните туристи в България; изследване продължителността на сезонния туризъм; проучване на изменението на средата в морските курорти; проучване на нови форми на туризъм за България, както и на тези с недоразвит потенциал.

### **Изложение**

Директният и индиректен принос на туризма към брутния вътрешен продукт (БВП) на България е около 13%, което е с 3% над средния за Европейския съюз. Именно затова секторът е определен като ясен приоритет за развитие на българската икономика (Ministry of Tourism, 2016). През последните години се наблюдава ръст на туристите, посетили България, и увеличение на приходите от нощувки (NSI, 2017).

## Приходите от туризъм по години

	2013	2014	2015	2016	2017 (сравнение на база първи полугодия)
Ръст/Спад в броя на чуждестранните туристи, посетили България (%)	+ 5.5%	+ 6%	-2.9%	+ 16.2%	+ 7.2%
Приходи от международен туризъм (млрд. евро)	3 058.4	3 004.2	2 873.05	3 151.9	
Ръст/Спад на приходите от международен туризъм (%)	+ 4.9%	+ 1.7%	-3.6%	+15.4%	
Посещения с цел почивка и ваканция (бр.)	4 913 773	4 531 719	4 269 102	5 117 472	
Ръст/Спад на посещенията с цел почивка и ваканция (%)	+ 6.3%	-7.8%	-5.8%	+19.9%	+ 9.0%
Посещения с цел гостуване (бр.)	194 361	501 478	530 391	678 586	
Ръст/Спад на посещенията с цел гостуване (%)	+ 24.3%	+ 158%	+ 5.8%	+ 27.9%	+ 3.2%
Посещения с цел бизнес (бр.)	1 026 423	1 217 368	1 190 496	1 421 109	
Ръст/Спад на посещенията с цел бизнес (%)	-1.4%	+ 18.6%	-2.2%	+ 19.4%	+ 10.5%

*Източник: собствена разработка по данни на НСИ за периода 2013-2017 г.*

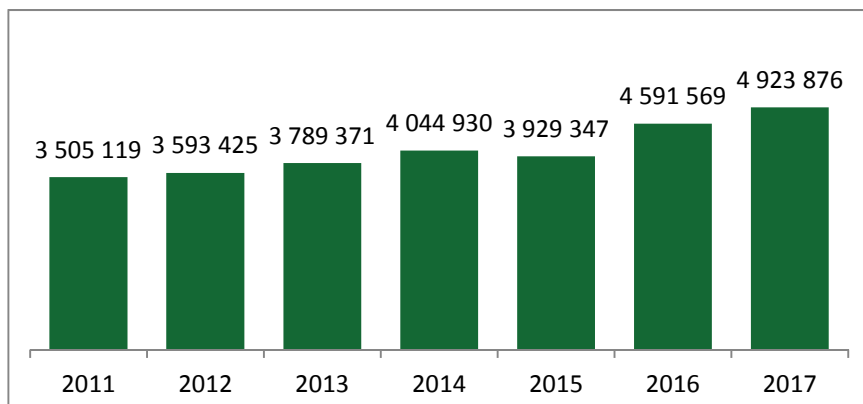
Видно от данните за 2013 г., туризмът в България търпи развитие в сравнение с предходната 2012 г. Наблюдава се ръст в броя на чуждестранните туристи, посетили България (5,5%), повишение на приходите от международен туризъм (4,9%), увеличение на посещенията с цел почивка и ваканция (6,3%). Най-голям скок има при посещенията с цел гостуване (24,3%). Наблюдава се минимален спад единствено при посещенията с цел бизнес (-1,4%).

През следващата 2014 г. отново е регистриран ръст на броя на туристите, посетили България (6%), както и леко повишение на приходите от международен туризъм с 1,7%. Наблюдава се огромен ръст на посещенията с цел гостуване (158%), също така и увеличение на посещенията с цел бизнес, които за разлика от предходната година бележат съществен ръст от 18,6%. Отчита се обаче спад на пътуванията с цел почивка и ваканция (-7,8%).

В разглеждания период най-неблагоприятната година за българския туризъм е 2015 г., през която се отчитат леки спадове в броя на чуждестранните туристи, посетили страната (-2,9%), пътуванията с цел почивка и ваканция (-5,8%) и посещенията с цел бизнес (-2,2%). Наблюдава се увеличение единствено при посещенията с цел гостуване (5,8%). Вследствие от този отлив на туристи страната регистрира спад на приходите от международен туризъм в размер на 3,6% в сравнение с 2014 г.

Следващата 2016 г. е изключително успешна за туризма в България, което се дължи на увеличението на всички показатели: значителния ръст на броя на чуждестранните туристи (16,2%), на посещенията с цел почивка (19,9%), с цел бизнес (19,4%) и най-голямо повишение при посещенията с цел гостуване (27,9%). Като резултат и приходите от международен туризъм са нараснали с 15,4% в сравнение с 2015 г.

На база на статистическите данни от първото полугодие на 2017 г. може да се направи съпоставка със същия период на миналата година. Наблюдава се ръст от 7,2% на броя туристи, посетили България, има ръст както при почивките с цел ваканция (9%), така и при пътуванията с цел бизнес (10,5%). Има лек спад при посещенията с цел гостуване (-3,2%).



*Източник: Министерство на туризма за периода от 2011 г. до юли 2017 г.*

### **Фиг. 1. Посещения на чуждестранни туристи в България**

Като се имат предвид данните от последните години, може да се направи обобщението, че е налице устойчиво повишаване на интереса към България като туристическа дестинация от страна на чуждестранните туристи.

Туроператори прогнозираят ръст на туристите през летния сезон на 2017 г. в диапазона от 10% до 15%. Позитивните очаквания се базират на увеличения брой резервации от Германия, Чехия, Полша и Словакия. Това се потвърждава и от Румен Драганов, член на Института за анализи и оценки в туризма, в интервю пред БНР относно летния сезон на 2017 г. „От началото на годината всички числа, които идват от международните борси, показват едни средни ръстове между 38% и 52%“ (Petkova, 2017). Според експертите България и дестинации като Гърция, Кипър, Италия и Испания се припознават като сигурни и спокойни дестинации и привличат много туристи. Във всички тези места се очакват значителни ръстове по отношение на броя туристи и България не е изключение.

От началото на 2017 г. се наблюдава 23% ръст на международните пристигания (Eurostat, 2017). Много ниско тарифни авиокомпаниите летят до София, заради усложненото положение в Истанбул, Египет или Тунис, които през последните години отбелязват серио-

зен отлив на туристи. През 2016 г. Турция е загубила 15 млн. туристи. По прогноза на експерта Румен Драганов до 2019 г. страната няма да се върне на пазара като активен конкурент в региона. Част от тези милиони туристи ще се пренасочат към дестинации като България. Като доказателство за това може да се посочи, че към първото тримесечие на 2017 г. 20% от договорите за 2018 г. са подписани. Министърът на туризма в България Николина Ангелкова съобщава, че има 30% ръст на издадените визи през 2017 г. в сравнение с предходната година. Според прогнозата на Института за анализи и оценки в туризма туристите ще направят общо 11 милиона пътувания към и в България лятото на 2017 г. Според нея половината от пътуванията ще бъдат на български туристи, а другата - на чуждестранни.

Друг фактор, който повлиява положителния тренд в развитието на туризма са навлизащите все повече ниско тарифни авиокомпании, които предлагат изгодни цени за билети до България. Според Константин Занков – главен експерт към Института за анализи и оценки в туризма, нискобюджетните полети до България дават много големи възможности на чужденци да посещават страната, благодарение на което се развива културния туризъм, както летен, така и зимен. Към момента България има амбициите и възможността да се утвърди като една дестинация за културен туризъм в четири сезона. Пример за ползите от наличието на ниско тарифни полети до България е, че 170 000 чужденци са посетили София за Великден през 2017 г., като голямата част от тях са организирали индивидуално своята почивка, след като ниско тарифните компании са предложили изгодни цени на билетите за Великденските празници. Без съмнение влиянието, което оказват авиокомпаниите върху развитието на туризма в даден регион, е голямо. Предлагането на нискобюджетни билети подтиква потенциалните туристи, чието търсене спрямо цената е еластично, да посетят дадено място, без предварително да са планирали конкретната дестинация.

Друг фактор, който стимулира развитието на туризма, е удължаване на летния сезон. Така например, сезонът в морските курорти през 2016 г. е продължил до октомври. Голяма част от хотелите са

имали резервации и са останали отворени до края на месец октомври. Такава е тенденцията от последните години, която се очаква да се запази и в бъдеще. За да бъде по-успешен, летният туризъм в България следва да се развие в посока на удължаване на сезона чрез диверсификация на туристическите продукти и повишаване на неговото качество. Сезонните курорти биха могли да бъдат доразработени по начин, които да осигури целогодишно им натоварване. Увеличаването на добавената стойност на услугите, които курортите предлагат би могло да увеличи приходите значително.

Намаляват местата с лошо качество на водата за къпане в България. Почти 65% от проверените общо 94 места за къпане в България са били с отлично качество на водата през 2016 г., което означава, че там почти не е имало вредни за човешкото здраве и околната среда замърсители (European Environmental Agency, 2017). С лошо качество на водата е бил само един обект от проверените, а през предходните две години те са били три. Останалите места попадат в категориите с „добро“ или „задоволително“ качество на водата.



*Източник: Европейска агенция за околна среда.*

**Фиг. 2. Качество на водата за къпане в България**

За да продължи развитието на туристическия сектор в България и за да придобие устойчив характер е необходимо да се отдели специално внимание на различните форми на туризъм. Такъв, например е културният туризъм. Като страна с хилядолетна история и наследство, оставено от древни цивилизации, България има какво да предложи на своите гости. Уникалната природа и богатото биоразнообразие са предпоставка за развитие на екологичен туризъм. Продължителността на ски сезона в средно високите и във високопланинските курорти е около 130 дни, което създава условия за увеличаване на броя на ски курортите от една страна и от друга страна

превръщането им в целогодишна дестинация за любителите на планините. Минералните извори България са познати от древни времена. Малко са страните в Европа, които са в състояние да конкурират България в областта на СПА, балнео и уелнес туризма. Селският туризъм предлага запознаване с традициите, фолклора и националната кухня на България. Относително нов за България е конгресният туризъм. Стратегическото положение на България, наличието на четири международни летища и все повече ниско тарифни авиокомпании е предпоставка за развитието и на този вид туризъм.

Друг фактор за осигуряване на устойчивост на развитието в туристическия сектор е преодоляване на предизвикателствата на трудовия пазар. Ниската квалификация на кадрите в туризма вече е проблем с нарастваща значимост за конкурентоспособността на сектора в България, като измества неадекватната инфраструктура, която доскоро представляваше най-голямата пречка за развитие. Ако досега основна спънка за превръщането на туристическия отрасъл в един от водещите за българската икономиката беше липсата на достъп до туристическите забележителности, маршрути и дестинации, то сега недостигащият високо квалифициран и мотивиран персонал в сектора възпрепятства разрастването му. Все по-актуална става необходимостта от създаване на надеждна връзка и изграждане на доверие между предприемачите в туристическия сектор и потребителите на техните услуги.

### **Изводи**

През последните пет години се наблюдава ръст от приходите на сектор туризъм към брутния вътрешен продукт на България. Причините за това са основно две – вътрешни и външни. Изследваните вътрешни причини за растеж показват наличието на фактори като поява на ниско тарифни полети от и към България, удължаване на активния сезон и стремеж за превръщане на туристическите дестинации в целогодишни такива. Установи се, че съществуват нови форми на туризъм, както и такива, които са недостатъчно добре развити. Разработването на този потенциал и преодоляването на проблемите на трудовия пазар са от ключово значение за постигането на устойчивост в сектор туризъм.



## Използвана литература

1. European Environmental Agency, E., 2017. *https://www.eea.europa.eu*. [Онлайн] Available at: <https://www.eea.europa.eu/themes/water/status-and-monitoring/state-of-bathing-water/country-reports-2016-bathing-season/bulgaria-2016-bathing-water-report/view> [Отваряно на 12 09 2017].
2. Eurostat, 2017. *Tourism statistics*. [Онлайн] Available at: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism\\_statistics/bg](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism_statistics/bg) [Отваряно на 03 09 2017].
3. Ministry of Tourism, M., 2016. [Онлайн] Available at: <http://tourbg.net/2016/04/05/%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE-13-%D0%B5-%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8A%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D0%B2%D0%BF-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0/> [Отваряно на 27 08 2017].
4. NSI, N. S. I., 2017. *www.nsi.bg*. [Онлайн] Available at: [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg) [Отваряно на 19 09 2017].
5. Petkova, D., 2017. *http://www.investor.bg*. [Онлайн] Available at: <http://www.investor.bg/ikonomika-i-politika/332/a/r-draganov-triabvada-se-podgotvim-za-mnogo-silen-leten-turisticheski-sezon-239920/> [Отваряно на 10 09 2017].

**НАЦИОНАЛНАТА СТРАТЕГИЯ  
ЗА БИОРАЗНООБРАЗИЕТО – ЗАЯВКА  
ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА**

*Тодорка Тончева*

**NATIONAL STRATEGY  
OF BIODEVERSITY – APPLICATION  
FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM**

*Todorka Toncheva*

**Abstract**

The success of the National Strategy for the Conservation of Biodiversity in Bulgaria requires consistent action and steady progress in many areas. Several activities are key elements of the strategy that require urgent support from the Bulgarian side and the international community. They are extremely important as they offer opportunities to derive short and long-term benefits and provide the essential part of the basis for building the overall biodiversity conservation strategy.

**Key words:** *Biodiversity; species richness; invasive alien species; rare species; extinct species.*

Дългосрочната перспектива за устойчиво развитие изисква широкообхватно участие на различни заинтересовани страни в световен, национален и регионален мащаб в процесите на формулирането на политиките, вземането на решения и прилагането на всички равнища на въпросите, свързани с биологичното разнообразие.

Тези въпроси са в ползването на световната общественост вече почти три десетилетия. С резолюция на Генералната асамблея на ООН, 2010 г. бе обявена за международна година на биоразнообразието. В рамките на събитията, провеждани от международните организации и националните правителства, се увеличи осведомеността на обществеността за важността на биоразнообразието и последствията от неговата загуба. Демонстрира се ангажираност на различни организации за въвеждане и прилагане на Конвенцията за биологичното

разнообразие. Отчетена е степента на достигане на целта „Спиране загубата на биологичното разнообразие до 2010 г. и след това“.

През декември 2000 г. Генералната асамблея на ООН определя 22 май като Международен ден на биоразнообразието, с което се отбелязва денят, в който в Найроби е приет окончателният текст на Конвенцията за биологичното разнообразие – 22 май 1992 г. През 2017 г. мотото на Международния ден на биоразнообразието е „Биологично разнообразие и устойчив туризъм“. Темата е избрана в подкрепа на дейностите на Световната организация по туризъм към ООН, във връзка с Решение 70/1931 на Генералната асамблея на ООН, с което 2017 г. е обявена за Международна година за развитие на устойчивия туризъм. Тази инициатива е в рамките на обявеното от ООН Десетилетие на биоразнообразието, с времеви хоризонт периода на прилагане на Стратегическия план за опазване на биоразнообразието за 2011-2020 г.

Подчертавайки това обстоятелство, Министерството на туризма на Република България отбелязва, че „фокусът на инициативата е насочен към промяна на политиките, бизнес практиките и потребителските навици, които формират устойчивото развитие на туризма и отражението му върху редица други икономически и социални дейности. Ролята на туризма ще бъде насърчавана и популяризирана в няколко основни сфери – приобщаващ и устойчив икономически растеж; социално включване, заетост и намаляване на бедността; ефективно използване на ресурсите, опазване на околната среда и борба с климатичните промени; културни ценности, многообразие и културно наследство; взаимно разбиране, мир и сигурност“ (Министерство на туризма (2017) <http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/mezhdunarodna-turisticheska-politika/2017-mezhdunarodna-godina-na-ustoychiviya-turizum> (проверено 04.11.2017).

Много въпроси, които се разглеждат в рамките на Конвенцията за биологичното разнообразие, засягат пряко туристическия сектор. Добре управляван, този сектор може да помогне значително за намаляване на заплахите за биологичното разнообразие, за поддържане или увеличаване на различни популации от диви животни и растения, включително чрез приходите от туризъм.

Туристическият сектор може да допринесе за постигането на много от 20-те цели от Аичи за биологичното разнообразие. (Стратегически план за биологичното разнообразие 2011-2020 г. (20 цели, известни като Целите от Аичи), приет с Решение X/2 от 2010 г. от Конференцията в Нагоя, Япония на страните-членки на Конвенцията за биологично разнообразие: <http://www.cbd.int/sp/targets/> (проверено 04.11.2017) Това означава осигуряване на по-добър контрол и управление за намаляване на вредите върху биологичното разнообразие от туризма, повишаване на информираността за значението на биологичното разнообразие, за ролята на защитените територии за възстановяване на местообитанията, както и ангажиране на широката общественост. Туристическият сектор трябва да се стреми, заедно с национално отговорните органи към по-доброто интегриране на биологичното разнообразие и устойчивото развитие в политиките за развитие и бизнес модели, които включват туризъм.

### **1. Поява и развитие на Националната стратегия за опазване на биологичното разнообразие**

На 12.06.1992 г. България подписва Конвенцията за биологичното разнообразие. На 17.04.1996 г. тя е ратифицирана от Народното събрание. Конвенцията е обнародвана в Държавен вестник на 02.03.1999 г. Едно от изискванията на Конвенцията е разработването на Национална стратегия и план за опазване на биологичното разнообразие. В изпълнение на това изискване още през 1993 г. страната ни започва разработването на Национална стратегия за опазване на биологичното разнообразие. Тя е приета с Решение на МС от 06.04.1998 г. (Министерски съвет, Портал за обществени консултации, <http://www.strategy.bg/Strategic/Documents/View.aspx?lang=bg-BG&Id=386> (проверено 04.11.2017)

В периода 1993 – 1998 г. и в изпълнение на работните планове, съпровождащи Стратегията са направени радикални промени в защита на българската природа, отразяващи духа на Конвенцията за биологичното разнообразие. Приети са Закон за защитените територии, Закон за биологичното разнообразие. Създадена бе Национална служба за защита на природата. (Министерство на околната среда и водите. Национална служба за защита на природата, <http://www.chm.moew.government.bg/nnps> (проверено 04.11.2017) За

съжаление трябва да се отбележи, че в последните години изпълнението на Стратегията за биологичното разнообразие и нейния план за работа в голяма степен придоби формален и инертен характер. Планът за периода 2005 – 2010 г. дори не отразява влизането на България в Европейския съюз и необходимостта от изграждане и адекватно управление на мрежата „Натура 2000“, което въпреки това е направено много успешно със съдействието на неправителствения сектор.

България е една от страните с най-богато биоразнообразие в Европа. Геологията и специфичните микроклиматични особености на страната са основната причина за това богато биологично разнообразие на видове, природни местообитания и екосистеми, по отношение на голяма част от които стои въпросът за тяхното опазване.

В глава първа на Националната стратегия за опазване на биологичното разнообразие са очертани 2 основни рамки:

**Рамка 1:** Природозащитни органи и агенции в България;

**Рамка 2:** Екологични неправителствени организации.

Трябва да отбележим обаче, че информацията, съдържаща се в тези две рамки е безнадеждно остаряла и не отразява реалната ситуация към момента нито по отношение на държавните структури и техните функции, относими към биоразнообразието, нито ръстът и реалното състояние и гражданските позиции на неправителствения сектор в сферата на екологията.

Към настоящия момент разработването и провеждането на държавната политика в областта на околната среда, включително опазването на биоразнообразието се извършва от Министерството на околната среда и водите (МОСВ). (Министерство на околната среда и водите. [http://www5.moew.government.bg/?page\\_id=39713](http://www5.moew.government.bg/?page_id=39713) (проверено 04.11.2017))

Основните аспекти на политиката, провеждана от МОСВ са свързани със:

- законодателна инициатива – подготовка на нормативна уредба;
- стратегическо планиране – подготовка на национални планове и стратегии;

- изпълнение на секторните политики – води, отпадъци, климат, въздух, природа, почви, шум, радиация;
- упражняване на превантивни дейности – регулаторни и контролни функции за предотвратяване на замърсяването на околната среда;
- управление на програми и проекти, финансирани от фондове на ЕС и други международни финансиращи организации.

Министерството разработва и прилага цялостната национална политика в областта на опазването на биоразнообразието, застрашените видове и защитените територии, като подготвя нормативни и планови документи, провежда процедури по оценка за съвместимостта на инвестиционни предложения и планове, програми и проекти с предмета и целите на защитените зони, включително чрез процедурите по оценка на въздействието върху околната среда и екологична оценка, оказва методическа помощ на регионалните инспекции и Дирекциите на националните паркове по прилагането на нормативната уредба в сектор „Защита на природата“, поддържа регистри, предоставя информация и др. (Митев, Г. (2017) Биоразнообразието като съществен фактор, влияещ върху развитието на туризма. София, с. 42.)

В страната са обявени 3 национални парка (Рила, Пирин, Централен Балкан), 11 природни парка, 55 резервата, 35 поддържани резервата, над 500 защитени местности и 350 природни забележителности. С цел опазването и ефективното управление на защитените територии, се разработват и прилагат планове за управление. Немалка част от защитените територии на България са включени в различни международни мрежи – Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство и Програмата за биосферните резервати на ЮНЕСКО, Рамсарската конвенция за влажните зони и др., които поставят пред провежданите политики допълнителни отговорности за гарантиране на устойчиво управление на природните ни ресурси.

Както вече споменахме, България е една от най-богатите на биологично разнообразие европейски държави и е на трето място в ЕС по процент от националната територия, която попада в евро-

пейската екологична мрежа „Натура 2000“ – 34,4%. Като принос към мрежата МОСВ осигурява необходимата грижа за дългосрочното оцеляване на застрашени видове и местообитания, в съответствие с международните договорености в областта на опазването на околната среда и биологичното разнообразие. В изпълнение на европейските директиви за опазване на местообитанията, флората, фауната и птиците, по-специално, страната ни защитава над 30 типа природни местообитания и над 300 вида растения и животни.

Членството на Република България в Европейския съюз и използването на наличните финансови инструменти поставят категорични изисквания за прилагане на хармонизирано европейско екологично законодателство, за което ЕС координира усилията на страните-членки и спазването на поетите ангажименти. Изискването за възприемане на достиженията на европейското законодателство в областта на околната среда и неговото поетапно прилагане ангажира страната ни с отговорни ангажименти и осигуряване на значителни финансови ресурси. На този етап България вече има развито природозащитно законодателство, изцяло адаптирано към европейското, което осигурява ефективна нормативна рамка за прилагане на националната политика в областта на околната среда.

## **2. Стратегия за биоразнообразието на ЕС до 2020 г.**

Стратегията се състои от 6 основни цели, четири от които имат отношение към земеделието, поради което важно място сред природозащитните органи и агенции в България заема и Министерството на земеделието, храните и горите (МЗХГ) (Министерство на земеделието, храните и горите, <http://www.mzh.government.bg/mzh/bg/Home.aspx> (проверено 04.11.2017) Част от неговите функции, дирекции, изпълнителни звена и други структури са свързани също с провеждане на политиките в областта на опазване на биоразнообразието, включително политиката на ЕС в това направление. Загубата на биоразнообразие е сред ключовите екологични предизвикателства на ЕС.

Ще разгледаме накратко четири от споменатите шест основни цели на Стратегията за биоразнообразието на ЕС до 2020 г., които имат съществено значение към запазване на биоразнообразието в нашата страна.

## **Цел 1 – Пълно прилагане на Директивата за птиците и на Директивата за местообитанията.**

Тази цел се съсредоточава върху адекватното приложение на двете посочени директиви и върху подобряване на основния елемент в опазването на природата в ЕС – мрежата „Натура 2000“. Предвид, че много от участниците в земеделието са ангажирани по един или друг начин с „Натура 2000“, чрез управление на територии, или ангажираност в разнообразни агро-екологични схеми, тази цел ги засяга пряко. Целта предписва увеличение от 100% в оценките на местообитанията и 50% в оценките на видовете по Директивите за местообитанията и за птиците, които да демонстрират подобрене в консервационния статус. За да се постигне това, Стратегията призовава към интеграция на изискванията за опазване и управление в основните политики за земята и водите, насърчаване на обмена на опит и добри практики и подобряване на сътрудничеството между основните заинтересовани страни.

## **Цел 2 – Управление и възстановяване на екосистемите и предлаганите от тях услуги.**

Втората цел се съсредоточава върху възстановяването на деградиралите екосистеми и техните ценни услуги до 2020 г. чрез оценка на статуса им, изграждането на стратегия за зелена инфраструктура и предотвратяването на мрежови загуби на биоразнообразие.

До 2020 г. 15% от деградиралите екосистеми трябва да бъдат възстановени, трябва да бъде установена и зелена инфраструктура. Изпълнението на тази цел предвижда разработването на стратегически рамки, които да картират и оценят статуса на екосистемите и да зададат приоритетите за възстановяването на самите тях и на услугите им в ЕС, на национално и на регионално равнище. Предвид сериозният процент земеделски площи, те ще изиграят важна роля както за осигуряването на екосистемни услуги, така и за създаването на зелена инфраструктура. Последната ще гарантира качествено функциониране на екосистемите, като осигури връзка между тях, както и пропускливост на силно фрагментирания релефи. Целна на предотвратяване на мрежовите загуби на биоразнообразие също



е силно свързана със земеделието. Новите инвестиции трябва да преминават през така наречения „контрол за биоразнообразие“, който цели да гарантира, че всички вредни за околната среда действия се извършват само със съответната компенсация или заместващи действия.

### **Цел 3 – Увеличаване на приноса на селското и горското стопанство за биоразнообразието.**

Третата цел се стреми да интегрира опазването на биоразнообразието в политиките на селското и горското стопанство като насърчава собствениците на гори и земя да ги управляват устойчиво.

ЕС има за цел до 2020 г. да включи максимална земеделска площ (пасища, орна земя и трайни насаждения) в териториите, покрити от мерките, свързани с биоразнообразието, така че да гарантира опазването му. Целта е да се стигне до измеримо подобрение в консервационния статус на видовете и местообитанията, които зависят или се влияят от земеделието. Подобрение е нужно и в осигуряването на екосистемни услуги в сравнение с базовите показатели за ЕС от 2010 г., което ще насърчи устойчивото управление. Екосистемните услуги имат значителен принос за качеството на живот на хората и развитието на бизнеса, в т.ч. и на туризма. Високото равнище на екосистемните услуги води и до много високо равнище на добавена стойност. Терминът „екосистемни услуги“ е въведен от ООН през 2004 г., когато 1300 учени в продължение на 4 години са изготвяли „Оценка на екосистемите за хилядолетието“. В резултат на тези проучвания екосистемните услуги са разделени в 4 категории: поддържащи; снабдяващи; регулиращи и културни. (Ecosystem services, <http://www.ecosystems-services.org.uk/> (проверено 04.11.2017))

В програмния период 2014-2020 г. биоразнообразието е по-добре интегрирано и във финансовите механизми на ЕС. Съюзът осигурява директни плащания за екологичните обществени стоки в Общата селскостопанска политика на ЕС, а директните плащания стимулират доставчиците на екологични обществени стоки, които надхвърлят кръстосаното спазване (например постоянни пасища, зелени площи, ротация на културите, екологичен подход „Натура

2000“). Налице е подобряване и опростяване на стандартите за кръстосано спазване на добрите селскостопански и екологични условия, както и обсъждане на включването на Директивата за водната мрежа в рамките на кръстосаното спазване, като бъдат идентифицирани оперативните задължения за фермерите, с цел подобряване състоянието на водните екосистеми в селскостопанските райони. (Митев, Г. (2017) Цит. произв., София, с. 48.(проверено 04.11.2017)

#### **Цел 4 – Борба с инвазивните чужди видове.**

Инвазивните чужди видове се установяват извън естествените си ареали и могат да доведат до сериозни икономически и екологични проблеми, оценявани на 12,5 млрд. евро всяка година. Тези видове трябва да бъдат държани под контрол или да бъдат ликвидирани.

Установяването на система за своевременно предупреждение и на механизъм за бързо реагиране ще бъде решаващо за защитата на естествените екосистеми и овладяване разпространението на инвазивните чужди видове – и на местно равнище, по местата, където тези видове всъщност нанасят най-сериозни щети.

С цел подпомагане приложението на Стратегията, Европейската комисия е разработила съвместно с държавите-членки и с останалите заинтересовани страни Общи рамки за приложение, в които се уточняват конкретните стъпки за достигане на заложените цели.

### **3. Биологичното разнообразие в България**

**Видово богатство.** Българската биота се нарежда измежду най-богатите на видове в Европа, особено като се отчете големината на страната ни. Тя включва значителен брой ендемични видове и подвидове. По отношение на протозоите, гъбите и низшите растения, ендемизмът е трудно установим. При висшите растения, насекомите, безгръбначните и гръбначните ендемизмът лесно се доказва и е важен критерий за определяне на приоритетите за защита и опазване.

**Редки видове.** Честотата на рядкост на видовете значително варира в различните таксономични групи. Въз основа на наличната

информация, близо 69 вида водорасли, мъхове и други низши растения, както и 25 форми лишеи могат да се считат за редки. Над 700 вида висши растения, много от които са високопланински ендемити, се смятат за редки. Сред безгръбначните животни редките видове са относително многобройни (23%), поради ограничените популации и ареали. Над 1500 вида насекоми се считат за редки. Редките гръбначни включват 29 вида черноморски и сладководни риби и 2 вида змии. Общо 78 вида птици се считат за редки. 10 вида едри бозайници се считат за редки или уязвими. (Национална стратегия за опазване на биологичното разнообразие. 1998, София, с. 23-24.)

**Изчезнали видове.** През последните години редица видове в България са изчезнали в резултат на антропогенния натиск. Към тях спадат поне 2 вида черноморски водорасли и още 4 вида нисши растения. Според Червената книга на българската флора, 31 вида висши растения са изчезнали от 1930 г. насам. Пет от тях са били ендемични за България. При безгръбначните е трудно да се документират изчезналите видове поради липсата на информация за историческото им и текущо разпространение, както и заради проблемите, свързани с проучването и проследяването на техните популации. (Националната стратегия за опазване на биологичното разнообразие. 1998, София, с. 25.)

България се характеризира с голямо разнообразие на растителни и животински съобщества и съдържа почти всички главни типове местообитания, които се срещат в Европа. Между тях са редица уникални и представителни съобщества и екоиктеми, които са особено ценни по отношение на биологичното разнообразие. Много от тях са добре представени в съществуващата система от защитени територии в страната.

Биологичното разнообразие на България включва видове и генетични ресурси, които се използват както със стопанска, така и с нетърговска цел и такива, чийто потенциални възможности могат да осигурят важни стопански приходи. Биологичното разнообразие осигурява допълнителни икономически облаги като изпълнява различни екологични функции, макар че стойността на тези функции не се отчита изцяло, или не се отразява на пазара.

## Заклучение

Загубата на биологичното разнообразие е заплаха за устойчивото развитие. При опазването му е крайно необходимо възприемането на такъв подход за стопанисване на земите и ресурсите, с който се осъзнава и отчита стойността на запазването и възстановяването на разнообразието на всичките му равнища и чрез различни режими на управление.

Правото и законът са основният инструмент, с който се гарантира, че обществената политика и действията на правителството точно и последователно отразяват научната информация, общественото мнение и социалните ценности. За осъществяване и постигане на целите на Националната стратегия за опазване на биологичното разнообразие ще бъдат необходими нови закони, ревизия и поправки на съществуващото законодателство, както и ратифициране и прилагане на съответните международни споразумения. Те са важни и полезни инструменти за опазване на биологичните ресурси и биоразнообразието в България. Въпреки че в тях често липсват клаузи и разпоредби за по-нататъшното им стриктно прилагане, тези споразумения определят и утвърждават международни стандарти, насърчават обмена на информация и предлаган възможности за международното сътрудничество и финансова помощ.

## Използвана литература

1. Митев, Г. 2017, Биоразнообразието като съществен фактор, влияещ върху развитието на туризма. София (04.11.2017).
2. Национална стратегия за опазване на биологичното разнообразие, 1998. София, (04.11.2017).
3. Стратегически план за биологичното разнообразие 2011 – 2020 г. (20 цели, известни като Целите от Аичи), приет с Решение X/2 от 2010 г. от Конференцията в Нагоя, Япония на страните-членки на Конвенцията за биологичното разнообразие (<http://www.cbd.int/sp/targets/>) (04.11.2017).
4. Министерство на туризма, 2017, <http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/mezhdunarodna-turisticheska-politika/2017-mezhdunarodna-godina-na-ustoychiviya-turizum/>, София, (04.11.2017).

5. Министерски съвет, 2017, <http://www.strategy.bg/Strategic/Documents/view.aspx?lang=bg-BG&Id=386> София, (04.11.2017).
6. Министерство на околната среда и водите, 2017, <http://chm.moew.government.bg/nnps>, София, (04.11.2017).
7. Министерство на околната среда и водите 2017, [http://www5.moew.government.bg/?page\\_id=39713](http://www5.moew.government.bg/?page_id=39713) София, (04.11.2017).
8. Министерство на земеделието, храните и горите, 2017, <http://www.mzh.government.bg/mzh/bg/Home.aspx>, София, (04/11/2017).
9. Ecology Systems, 2017, <http://www.ecosystems-services.org.uk> London, (04.11.2017).

# СЪВРЕМЕННИ СПЕЦИФИКИ НА СПЕЦИАЛИЗИРАНАТА ТУРИСТИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА В ЮЖНИЯ ЦЕНТРАЛЕН РЕГИОН ЗА ПЛАНИРАНЕ

*Ваня Василева, Севджан Сабриева*

## MODERN SPECIFICATIONS OF THE SPECIALIZED TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE SOUTH CENTRAL PLANNING REGION IN BULGARIA

*V. Vasileva, S. Sabrieva*

### Abstract

One of the main obstacles to the development of tourism in the Bulgarian's planning regions is related to the tourism infrastructure. It is one of the main factors of the tourism industry related to the process of creation, realization and consumption of the tourist product. The purpose of this report is to analyze the current state of tourism infrastructure in the South central planning region in Bulgaria, to highlight the main problems and the directions for its improvement.

*Key words: tourist infrastructure, tourism, South central planning region.*

### Увод

Според съвременното административно-териториално устройство на Р. България Южният централен регион<sup>1</sup> включва областите Пазарджик, Пловдив, Смолян, Хасково и Кърджали. Специфичните природни условия като низинен релеф в големи части, както и планински на юг и север, пещери, разнообразен климат (преходно-континентален, средиземноморски и планински), минерални извори, обширни горски масиви и т.н. са предпоставка за формирането на специфични природни туристически ресурси. Дългото историческо развитие, наличието на останки от древни европейски цивилизации, както и от различни периоди на българската история,

---

<sup>1</sup> Понятията район и регион са използвани като еднозначни.

а също манастири и други обекти обуславят специфични антропогенни туристически ресурси. Наличието на големи градове и преди всичко на Пловдив и Пазарджик е предпоставка за формирането на вътрешен и на изходящ туристопоток. Пресичането на три трансевропейски транспортни коридора (№ 8, 9, 10) обуславя значителен транзитен туристопоток. Близостта на столицата е предпоставка за значителен брой уикенд пътувания.

Обект на настоящето изследване е Южният централен регион за планиране. Предмет на проучването е съвременното състояние на специализирания туристическа инфраструктура в региона. Целта е да се проучи съвременното състояние и използване, както и да се определят перспективите за развитие на специализираната туристическа инфраструктура в Южния централен регион за планиране на България. За реализиране на поставената цел са използвани данни от Националния статистически институт (НСИ), Министерството на туризма (МТ), Областни стратегии за развитие и други като на базата на тях са изчислени производни показатели (напр. дял в % и др.) и са направени изводи и препоръки.

### **Състояние и използване на настанителната база**

След 2005 г. броят на местата за настаняване в региона се повишава с бърз темп. През 2016 г. в Южния централен регион се намират 18,7% от настанителната база в страната. По този показател регионът се намира на четвърто място в България след Югоизточния, Североизточния и Югозападния регион. Настанителната база е разпределена неравномерно по територията на региона (таб. 1). Най-голяма част от нея е съсредоточена в областите Смолян и Пловдив, а най-малко са местата за настаняване в област Кърджали. Определящи за това разпределение са туристическите ресурси и по-специално западните Родопи, които са най-притегателното за туристи място в региона. Заведенията за настаняване са концентрирани в туристическите центрове. Тук се намира един от най-големите у нас ски-курорти – Пампорово, както и СПА столицата на Балканите – Велинград.

Преобладаващ вид места за настаняване са хотелите. Предлагат се също и къщи за гости, апартаменти за гости, стаи за гости, се-

мейни хотели, вили, бунгала, туристически спални и др. Къмпингите са 21% от общо за страната. Тук се намират и повече от половината места за диво къмпингуване у нас. Хижите са добре представени в планинската част на региона. В Западните Родопи те са 40, докато в Източните Родопи са само 6.

Таблица 1

**Места за настаняване в Южния централен регион  
за планиране през 2016 (по данни на НСИ)**

Области	Брой места за настаняване	Дял в %	Брой легла	Дял в %
Кърджали	36	5,8	1 163	4,0
Пазарджик	60	9,6	4 427	15,2
Пловдив	192	30,8	9 588	32,8
Смолян	295	47,4	12 457	42,6
Хасково	40	6,4	1 588	5,4
<b>Общо за региона</b>	<b>623</b>	<b>100</b>	<b>29 223</b>	<b>100</b>

При разпределението на леглата в местата за настаняване се наблюдават сходни особености (табл. 1). В региона се намират 8,9% от леглата в местата за настаняване в страната, което говори за изоставане. Само Северозпадния и Северния централен регион разполагат с по-малко легла. По-голямата част се намират в област Смолян, докато областите Хасково и Кърджали са значително по-слабо представени.

Все още значително преобладава нискокатегорийната настанителна база (таблица 2). Прави впечатление, че област Кърджали не разполага с висококатегорийна настанителна база, а в Хасковска област само един обект е с висока категория. Най-добро е съотношението в полза на високото качество в област Пазарджик. Среднокатегорийните заведения за настаняване са представени най-добре в областите Смолян и Пловдив.



**Места за настаняване в Южния централен регион  
разпределени по категории за 2016 г. (по данни на НСИ)**

Области	Категория 1 и 2 звезди		Категория 3 звезди		Категория 4 и 5 звезди	
	Брой	Дял в %	Брой	Дял в %	Брой	Дял в %
Кърджали	27	7,6	9	4,2	0	0
Пазарджик	34	9,6	10	4,6	16	30,8
Пловдив	100	28,2	75	34,7	17	32,7
Смолян	167	47,0	110	50,9	18	34,6
Хасково	27	7,6	12	5,6	1	1,9
<b>Общо</b>	<b>355</b>	<b>100</b>	<b>216</b>	<b>100</b>	<b>52</b>	<b>100</b>

Южния централен регион е на четвърто място и по показателите пренощували лица и брой на реализираните нощувки. През 2016 г. в него са пренощували 15,4% от лицата реализирали нощувки. В региона са пренощували 24,1% от българите и 8,4% от чужденците реализирали нощувки в нашата страна. Следователно регионът е по-популярен сред българите и един от притегателните центрове за вътрешен туризъм. От табл. 3 може да се установи значителна териториална неравномерност вътре в самия регион. Област Пловдив концентрира най-голяма част от пренощувалите лица, не само поради съсредоточената там настанителна база, но преди всичко поради провежданите там множество културни и делови прояви. Там отсядат близо 2/3 от чужденците, посетили региона. Най-слабо популярна е област Кърджали.

В Южния централен регион са реализирани 9,8% от нощувките в страната. Докато реализираните от български граждани нощувки са 21,5%, то само 3,2% са нощувките на чуждестранни граждани. Това говори за слабата му популярност сред чужденците идващи у нас. Той е непознат и/или непредпочитан от тях. В Пловдивска област са осъществени близо половината от нощувките за региона и близо 2/3 от нощувките на чужденци (табл. 4), а заедно със Смоленска област делът надминава 80%. В областите Пазарджик и Смолян се осъществяват по около 1/4 от нощувките, а областите Хасково и Кърджали са представени скромно.

Таблица 3

**Пренощували лица (общо и чужденци) в местата  
за настаняване в Южния централен регион през 2016 г.  
(по данни на НСИ)**

Области	Брой пренощували лица	Дял пренощували лица в %	Брой пренощували чужденци	Дял пренощували чужденци в %
Кърджали	54 486	4,9	9 325	4,8
Пазарджик	238 800	21,5	15 005	7,8
Пловдив	487 449	43,9	118 021	62,0
Смолян	264 975	23,9	30 706	16,1
Хасково	64 213	5,8	18 035	9,3
<b>Общо</b>	<b>1 109 923</b>	<b>100</b>	<b>191 092</b>	<b>100</b>

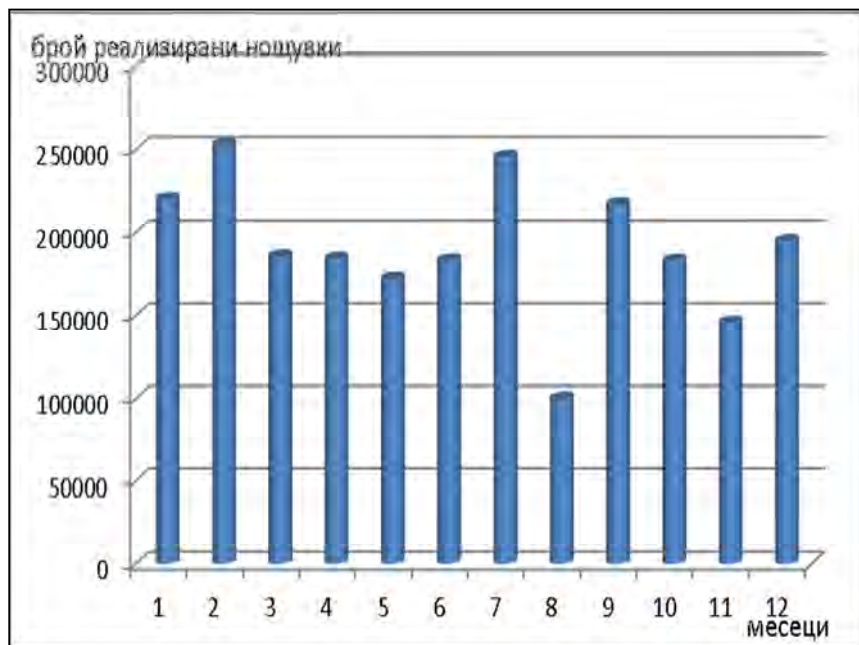
Таблица 4

**Реализирани нощувки (общо и от чужденци) в местата  
за настаняване в Южния централен регион през 2016 г.  
(по данни на НСИ)**

Области	Брой реализирани нощувки	Дял реализирани нощувки в %	Брой реализирани нощувки от чужденци	Дял реализирани нощувки от чужденци в %
Кърджали	82 897	3,4	15 090	2,9
Пазарджик	604 884	24,6	56 425	10,9
Пловдив	1 009 478	41,1	306 172	59,2
Смолян	648 281	26,4	111 520	21,5
Хасково	112 202	4,5	28 110	5,5
<b>Общо</b>	<b>2 457 742</b>	<b>100</b>	<b>517 317</b>	<b>100</b>

За разлика от Югоизточния и Североизточния регион например реализираните нощувки в Южния централен регион са относително равномерно разпределени по месеци (фиг. 1). Най-много са те през

февруари (ски туризъм) и юли (летен планински туризъм). „Силни“ месеци са също януари, септември и февруари. Месец август е с най-малко реализирани нощувки, поради пренасочване на туристите към плажовете. Причината обаче може да е в непредоставени данни от част от общините и областите в региона. Като цяло Южният централен регион може да се разглежда като добър пример за целогодишно използване на настанителната база.



**Фиг. 1. Разпределение на реализираните нощувки в Южния централен регион по месеци през 2016 г.**

Според категорията си (фиг. 2) най-предпочитани са високо и среднокатегорийните места за настаняване. Последните се избират предимно от българските туристи поради оптималното съчетание между качество и цена. Висококатегорийните места за настаняване са приоритетни за чужденците, които се ориентират към високото качество.



**Фиг. 2. Разпределение на реализираните нощувки в местата за настаняване в Южния централен регион по категория през месеците февруари и юли 2017 г.**

Регистрира се бързо повишаване на приходите от туризъм в региона през последното десетилетие. В Южния централен регион се реализират 8,2% от приходите от нощувки в страната (табл. 5), 21,8% от приходите от нощувки на българи и едва 3,1% от приходите от нощувки на чужденци. Регионът е на четвърто място и по двата показателя, като значително изостава от водещите региони по приходите реализирани от чужденци.

*Таблица 5*

**Приходи от нощувки (общо и от чужденци) в местата за настаняване в Южния централен регион през 2016 г. (по данни на НСИ)**

Области	Приходи от нощувки общо	Дял от приходите от нощувки в %	Приходи от нощувки на чужденци общо	Дял от приходите от нощувки на чужденци в %
Кърджали	2 611 229	2,6	634 428	2,3
Пазарджик	28 702 862	28,5	3 824 380	14,0
Пловдив	43 601 276	43,3	16 702 031	61,1
Смолян	21 705 588	21,5	4 924 861	18,0
Хасково	4 148 724	4,1	1 243 899	4,6
<b>Общо</b>	<b>100 769 679</b>	<b>100</b>	<b>27 329 599</b>	<b>100</b>

Вътре в региона водеща е Пловдивска област, поради това че реализира най-много нощувки. Нейният превес е особено добре изразен що се отнася до приходите от чужденци. Прави впечатление, че по този показател Смоленска област е представена незадоволително в предвид големият ѝ туристическо-ресурсен потенциал и наличието на третият по значимост у нас ски курорт. Много добро е представянето на Пазарджишка област, която реализира близо 1/3 от приходите, въпреки че по останалите разгледани показатели е на по-задни позиции.

Използването на настанителната база се характеризира с нисък процент на годишна заетост (под 30%) за всички области и нисък среден престой на туристите в региона, което е неблагоприятно за туристическия бранш.

### Състояние на заведенията за хранене и развлечения

Таблица 6

#### Брой на регистрираните заведения за хранене и развлечения в Южен централен регион за планиране към 01.10.2017 г.

Видове ЗХР	Области					Общо за региона	в %
	Пловдив	Пазарджик	Кърджали	Смолян	Хасково		
Ресторанти	479	93	14	174	46	806	25,0
Туристическа столова	4	1	0	5	1	11	0,4
Туристически бюфет	0	0	0	4	1	5	0,2
Туристическа столова със сервизно обслужване	1	1	0	2	1	5	0,2
Барове	300	74	0	108	31	513	15,9
Заведения за бързо обслужване	325	44	15	127	80	591	18,3

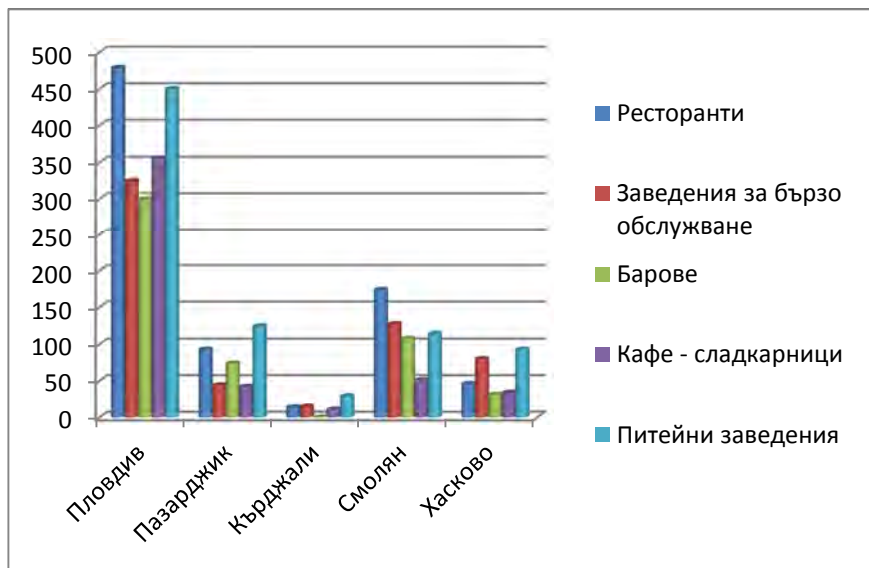
Кафе – сладкарница	356	42	11	51	34	494	<b>15,3</b>
Питейни заведения	450	124	29	114	93	810	<b>25,1</b>
<b>Общо ЗХР по области и в региона</b>	<b>1915</b> <b>59,4%</b>	<b>379</b> <b>11,7%</b>	<b>69</b> <b>2,1%</b>	<b>585</b> <b>18,1%</b>	<b>287</b> <b>8,9%</b>	<b>3235</b>	<b>100</b>

*Източник: Национален туристически регистър на Министерството на туризма.*

Според данни на Министерството на туризма общият брой на регистрираните заведения за хранене и развлечения (ЗХР) в региона са 3235. По този показател регионът изпреварва дори Югоизточен и Североизточен регион, при които за 2017 г. този показател е съответно 3100 и 1702. По области те са изключително неравномерно разпределени. Малко повече от половината заведения за хранене и развлечения се намират на територията на област Пловдив, докато представянето на другите области е незначително. С най – нисък дял на ЗХР е област Кърджали едва 2,1%

По отношение на разпределението на ЗХР по видове (табл. 6, фиг. 4) в региона най-голям е дялът на питейните заведения (25,1%) и ресторантите (25,0%), следван от заведенията за бързо обслужване (18,3%), баровете (15,9 %) и кафе – сладкарниците (15,3%). Изключително нисък е дялът на туристическата столова (0,4%), туристически бюфет (0,2%) и туристическа столова със сервитьорско обслужване (0,2%). Това се дължи предимно на две основни причини. На първо място нисък дял на изградените туристически хижи, туристически спални и туристически учебни центрове. На второ място по-слабото търсене на заведения за хранене и развлечения от подобен тип.

Изключително големият дял на регистрирани заведения за хранене и развлечения на територията на област Пловдив се дължи на развитието на културно-познавателен, конгресен, делови и балнеологичен туризъм в областта, високата концентрация на места за настаняване и повишеното търсене на леглова база и ЗХР от български и чуждестранни туристи. Най-висока е концентрацията на заведения за хранене и развлечения в общините Пловдив и Хисаря.



**Фиг. 3. Брой на видовете заведения за хранене и развлечения по области към 01.10.2017**

### **Състояние на туристическите агенции в региона**

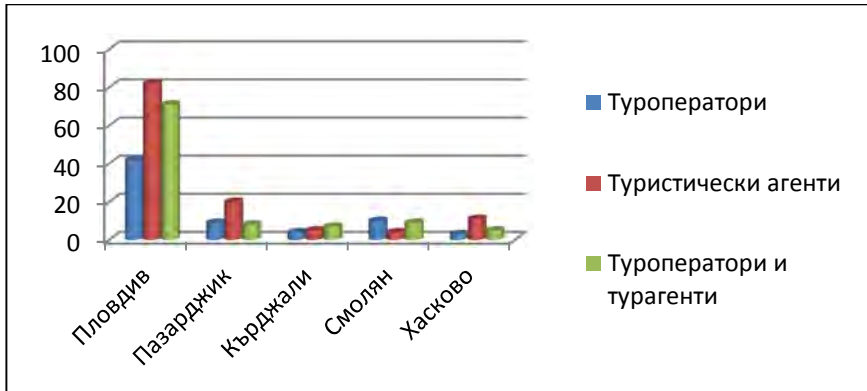
Общият брой на регистрираните туристически агенции в Южен централен регион за 2017 г. е 290. По видове те са неравномерно разпределени. Като най-висок е дялът на туристическите агенти (41,5%), туроператорите и турагенти (35,0%), следвани от туроператорите (23,5%). По тези показатели регионът е на трето място след Североизточния и Югоизточния регион, при които към 01.10.2017 г. има регистрирани съответно 508 и 450 туристически агенции.

Поради голямото търсене на туристически пакети за алтернативни видове туризъм, най-голяма е концентрацията на туристическите агенции на територията на община Пловдив (179).

**Брой на регистрираните в Южен централен регион  
туристически агенции към 01.10.2017 г.**

Видове туристически агенции	Области					Общо за региона	В %
	Пловдив	Пазарджик	Кърджали	Смолян	Хасково		
Туроператори	42	9	4	10	3	68	23,5
Туристически агенти	82	20	5	4	11	122	41,5
Туроператори и турагенти	71	8	7	9	5	100	35,0
<b>Общо ТА по области и в региона</b>	<b>195 67,1%</b>	<b>37 12,7%</b>	<b>16 5,5%</b>	<b>23 7,9%</b>	<b>19 6,6%</b>	<b>290</b>	

*Източник: Национален туристически регистър на Министерство-то на туризма.*



**Фиг.4. Видове туристически агенции в региона  
по области към 01.10.2017 г.**

### Транспортна и институционална инфраструктура

Южният централен регион е сравнително добре обезпечен със специализирана транспортна туристическа инфраструктура. Тя е съсредоточена в по-голямата си част в Пампорово, където функци-



онират 7 лифта с обща дължина 11 166 m и 6 ски влека с обща дължина 2 700 m. В местността Мечи чал функционира през ски сезона четириседалков лифт с дължина 2 795 m.

В Южен централен регион са регистрирани и функционират 26 туристически сдружения. От тях регионалните са 2, а местните са 24. Те са разпределени неравномерно по области. Най-много са туристическите сдружения в област Пловдив – 9, следват областите Смолян – 8 и Пазарджик – 5, а по-малък е техния брой в областите Хасково – 2 и Кърджали – 2.

На територията на Южен централен регион за планиране са изградени и функционират 15 туристически информационни центрове (ТИЦ) – Арда (област Смолян), Асеновград (област Пловдив), Велинград (област Пазарджик), Ивайловград (област Хасково), с. Мезек (област Свиленград), Могилица (област Смолян), Момчиловци (област Смолян), Пловдив (област Пловдив), Пловдив ОТИЦ 2, Свиленград (област Хасково), Смилян (област Смолян), Хасково, Хисаря (област Пловдив), Чепеларе (област Смолян), с. Широка лъка (област Смолян). Забелязва се, че те са неравномерно разпределени по територията на региона, но като цяло обезпечеността е относително добра.

Туризмът се определя като приоритетен отрасъл в областите Пазарджик и Хасково, но не и в област Кърджали. Специално внимание на туризма обръщат също областите Пловдив и Смолян в своите стратегии за развитие. Все още не са създадени областни органи за управление на туризма в повечето от областите, което може да се разглежда като съществена пречка за по-доброто развитие на бранша.

### **Заклучение**

Южният централен регион за планиране заема четвърто място по повечето от основните показатели характеризиращи настанителната база у нас. По отношение на ЗХР Южният централен регион е с изключително добри позиции в рамките на страната. Представени са разнообразни видове ЗХР. Регионът е добре обезпечен с пътнически агенции, туристически информационни центрове и туристически сдружения. По всички разгледани основни показатели на спе-

специализираната туристическа инфраструктура обаче се забелязват съществени териториални диспропорции. Превес имат областите Пловдив, Смолян и Пазарджик, които значително изпреварват Хасковска и Кърджалийска области по всички разгледани показатели. Що се отнася до чужденците (нощувки и приходи) концентрацията е изключително висока в Пловдивска област. Пловдивска област се отличава и с много добре развита обща инфраструктура в т.ч. транспортна и логистична. Все пак в сравнение с приморските региони тук вътрешните териториални диспропорции са по-слабо изразени. Значително по-слабо проявен е и сезонният фактор. Посочените особености са благоприятни за развитието на туристическия бранш. На много места е необходимо подобряване качеството на базата, както и разнообразяване на допълнителното предлагане на услуги, което би довело до увеличаване на средно и високотегорийните заведения.

Основна пречка пред развитието на специализираната туристическа инфраструктура в региона са неголемите инвестиции, които освен това са силно неравномерно разпределени. Това ограничава конкурентоспособността на Южния централен регион спрямо двата приморски региона и югозападна България.

Във връзка с определянето на туризма като приоритетен отрасъл от почти всички области може да се очаква по-добро бъдещо развитие на специализираната туристическа инфраструктура в Южния централен регион за планиране и постепенно смекчаване на териториалните диспропорции.

### **Използвана литература**

1. Областна стратегия за развитие на област Кърджали 2014-2020 г.
2. Областна стратегия за развитие на област Пазарджик 2014-2020 г.
3. Областна стратегия за развитие на област Пловдив 2014-2020 г.
4. Областна стратегия за развитие на област Смолян 2014-2020 г.
5. Областна стратегия за развитие на област Хасково 2014-2020 г.
6. Levkov, K. „Camping tourism in Europe and Bulgaria”, 2010
7. [camping.bg](http://camping.bg)
8. [http://www.planinite.info/V\\_pomosht\\_na\\_turista/Liftove/Liftove\\_Rodopi.htm](http://www.planinite.info/V_pomosht_na_turista/Liftove/Liftove_Rodopi.htm)

9. <http://ntr.tourism.government.bg>
10. <https://pamporovo.me/bg/uslugi/zimni/sastoyanie-na-liftovete>
11. <http://www.bulgarian-mountains.com/Huts/Rodopi>
12. [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg)

*Публикацията се реализира по проект „Комуникацията като фактор за развитие на туризма“ № РД-/2017 г. на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“*

**УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ВИНОПРОИЗВОДСТВОТО  
В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 2006-2016,  
ЧРЕЗ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ПО ПОСОКА РАЗВИТИЕ  
НА ВИНЕН ТУРИЗЪМ**

*Гергана Славова, Ангелина Пейчева*

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF WINE PRODUCTION  
IN BULGARIA DURING THE PERIOD 2006-2016  
THROUGH DIVERSIFICATION TOWARDS  
THE DEVELOPMENT OF WINE TOURISM**

*Gergana Slavova, Angelina Peycheva*

**Abstract**

The development of wine production in Bulgaria is a traditional activity dating back to the time of the Thracians on our lands. The current development of this economic sector in our country is interesting, perspective and supported by the National Program for Support of the Viticulture and Wine Sector in Bulgaria for the period 2005-2025. Despite this support and the creation of new vineyards in the country, their areas are decreasing, which is explained by the eradication of old and non-fruit-bearing vineyards for the analyzed period from 2006 to 2016. A good alternative for the realization of the wine production is the creation of wineries, and the development of wine tourism in order to close the production and the sales cycle. In practice, this can be achieved successfully through the associated diversification strategy, which allows vineyard farmers to produce wine and then sell it through tasting cellars to their customers and tourists.

The purpose of this study is to analyze the structure of vineyards in the country, the wine production and the opportunities for development of wine tourism, through the establishment of wine cellars and tasting saloons in the analyzed period.

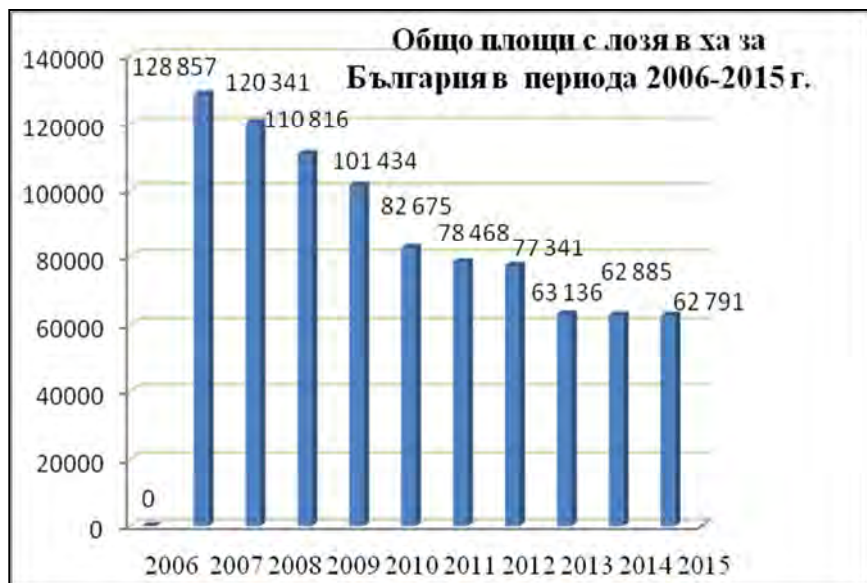
**Keywords:** sustainable development, diversification, wine production, viticulture, wine tourism.

**Увод**

Развитието на сектор лозарство в България е свързано с традиционния български поминък и е пряко свързано с отглеждане на ло-

зя и производството на вино от тях. Първите доказателства за този вид дейност по близки за страната ни земи датират от 7000г.пр.хр. и са открити в Кавказ, по източните брегове на Черно море. Отглеждането на лозя и създаването на вино от тях е разпространена дейност още в Древна Гърция и Рим. В наши дни виното се налага, като световно известна напитка. В нашата страна лозаро-винарството съществува като поминък още от времето на траките и с течение на времето, от създаването на българската държава до наши дни, производството и консумацията на вино се запазва като семейна традиция в много български домове. В България съществуват изключително благоприятни климатични и географски условия за развитие на лозаро-винарството, което предопределя и неговото изучаване и развитие в научен и икономически аспект.

Целта на настоящият доклад е да се направи анализ на лозовите масиви в страната, производството на вино от тях и възможностите за развитие на винен туризъм, чрез изграждането на винарски изби и дегустационни салони в анализирания период. Днес от икономическа гледна точка виното е една от най търсените и ценени напитки не само в България, но и в целия свят. Въпреки това обаче в страната ни се наблюдава негативна тенденция, свързана с намаляване на отглежданите лозови масиви през последните десет анализирани години, като тази тенденция може да се проследи на фигура първа и да се установи, че общите ни площи с лозя за този период са намалели почти два пъти. Това може да се обясни с голяма част от амортизираните и изкоренявани стари лозя в страната.



**Фиг. 1. Общо площи с лозя в ха за България  
в периода 2006-2015 г.**

През 2015 г. площите с лозови насаждения в стопанствата намаляват с около 4% спрямо предходната година, като за над 9 хил. ха не са полагани грижи, основно поради икономически и социални причини [1]. В страната ни обаче съществува конкретно микрорайониране [2] и райониране на географските територии за производство на винени сортове [15] и то може да се види в таблица 3 [6]. В таблица 1 може да се видят площите с лозови насаждения и общите площи с лозя за периода 2006-2016 г., както и неподържаните площи с лозови масиви извън стопанствата. Прави впечатление, че техният обем намалява чувствително, като при общите площи почти два пъти, както е показано на фиг. 1.

## Лозята в България за периода 2006 - 2016 г.

Година	Площи с лозови насаждения, Ха	Неподържани площи с лозови масиви извън стопанствата	Общо площи с лозя, ха
2006	85 320	43 537	128 857
2007	97 387	22 954	120 341
2008	88 570	22 246	110 816
2009	74 018	27 416	101 434
2010	56 968	25 707	82 675
2011	52 567	25 901	78 468
2012	62 701	14 640	77 341
2013	58 236	4 900	63 136
2014	52 587	10 298	62 885
2015	50 705	12 086	62 791
2016	50 892	12 024	62 916

*Източник: МЗХ, „Агростатистика“.*

В следващата таблица 2 са представени средните добиви от винени сортове, като се вижда, че колебанията в измененията при тях са с ниски амплитудни изменения. С изключение на 2011 и 2013 години, които от климатична гледна точка са много добри за производството на грозде и поради това с високи добиви през тези години - нарастват почти двойно. Също в нея са представени и площите със сортове, подходящи за вина със *защитено наименование за произход* (ЗНП) и на вина със *защитено географско указание* (ЗГУ), както и площите със сортове вина без ЗНП/ЗГУ.

**Средни добиви от винени сортове кг/хектар и количество  
произведени вина със ЗНП, ЗГУ и сортови вина (в hl)**

Година	Средни добиви от винени сортове	Година	Средни добиви от винени сортове	Година	Вино със ЗНП	Вино със ЗГУ	Сортови вина без ЗНП/ЗГУ
<b>2001</b>	3 349	<b>2008</b>	4 390	<b>2009</b>	45 250	424 722	224 508
<b>2002</b>	3 567	<b>2009</b>	4 944	<b>2010</b>	30 480	383 959	327 212
<b>2003</b>	4 266	<b>2010</b>	4 495	<b>2011</b>	23 911	422 655	176 282
<b>2004</b>	3 975	<b>2011</b>	5 219	<b>2012</b>	22 451	381 569	195 538
<b>2005</b>	3 067	<b>2012</b>	4 305	<b>2014</b>	10 529	322 228	414 194
<b>2006</b>	4 494	<b>2013</b>	6 430	<b>2015</b>	16 862	503 720	789 570
<b>2007</b>	4 855	<b>2014</b>	4 102	<b>2016</b>	9 510	360 984	837 290

*Източник: МЗХГ, Отдел "Агростатистика", Изследване на производството на грозде и вино в България.*

През 2015 година са създадени 477 ха нови винени лозя, а младите, невстъпили в плододаване са над 1 500 ха. Неподдържаните лозя, както и тези на маломерни и разпокъсани парцели извън земеделските стопанства, са 12 086 ха. [8]. Общите площи с лозя през 2015 г. възлизат на 62 791 ха ( таблица 1), което е с 0,1% по-малко в сравнение с 2014 г. Близо 70% от лозята се намират в южната част на страната, главно в Югоизточен и Южен централен райони[13]. През 2015 г. са реколтирани общо 38 712 ха с лозя,като това е с 21% повече спрямо предходната година. От над 1 000 ха от плододаващите лозя през годината не е прибрана продукцията, поради лоши климатични условия. При червените винени сортове се наблюдава увеличение на реколтираните площи – общо с 18%, като най-значително това увеличение е в района на Северозападен и Югоизточен район[13].

През 2016 година площите с лозови насаждения в земеделските стопанствата са 50 892 ха, като от тях 36 551 ха са реколтирани [8] ( таблица 1). Произведеното грозде е намаляло с 19% спрямо пред-



ходната година. В Югоизточния район е произведено 37% от гроздето, а в Южния централен район – 34%. Червените винени сортове запазват доминиращата си роля в структурата на лозовите насаждения. Около 3% от площите в стопанствата са млади, невстъпили в плододаване лозя. В следствие на лоши климатични условия от над 2 680 ха плододаващи лозя не е прибрана продукцията, а за над 10 000 ха не са полагани грижи поради икономически и социални причини [13]. Неподдържаните лозя, както и тези на маломерни и разпокъсани парцели, извън земеделските стопанства са 12 024 ха (таблица 1). Общо площите с лозя в България през 2016 г. са 62 916 ха. [13]. По данни на Изпълнителната агенция по лозата и виното (ИАЛВ) през 2016 г. са създадени 783 ха винени лозя. По данни на ИАЛВ площите със сортове, подходящи за вина със *защитено наименование за произход* (ЗНП), са 15 900 ха, за вина със *защитено географско указание* (ЗГУ) – 21 115 ха, а за други вина – 23 403 ха. Близко 70% от лозята в стопанствата се намират в южната част на страната, главно в Югоизточен и Южен централен райони [1]. Както през 2015 г., така и през 2016г. общо реколтираните площи с лозя намаляват с около 6% спрямо предходната година, като намалението е за всички сортове грозде. При червените винени сортове също се наблюдава намаление на реколтираните площи – средно близо с 5%, като най-значително то е в Северозападния и Югоизточен райони, съответно с 18% и 9%. Интересна е ситуацията с реколтираните площи с бели винени сортове, където спрямо 2015 година се наблюдава увеличение на площите в два от статистическите района – Югоизточен и Югозападен, съответно с 1,4% и 27,2%. Въпреки това средното намаление на реколтираните площи с бели винени сортове е 6% (табл. 3).

**Разпределение на реколтираните лозя по статистически райони – за 2015 и 2016 г.**

Райони	Червени винени сортове (ха)		Бели винени сортове (ха)		Десертни сортове (ха)		Общо лозя (ха)	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Северозападен	2 930	2 413	785	727	111	56	3 826	3 196
Северен централен	839	862	806	700	99	85	1 744	1 647
Североизточен	703	683	2 161	1 890	153	131	3 017	2 704
Югоизточен	6 847	6 261	6 306	6 394	641	551	13 794	13 206
Югозападен	2 939	3 140	62	231	219	121	3 220	3 492
Южен централен	9 779	9 552	2 301	1 689	1 031	1 065	13 111	12 306
<b>Общо</b>	<b>24 037</b>	<b>22 911</b>	<b>12 421</b>	<b>11 631</b>	<b>2 254</b>	<b>2 009</b>	<b>38 712</b>	<b>36 551</b>

*Източник: МЗГХ, отдел „Агростатистика“ – „Наблюдение на производството на грозде и вино – реколта '2016“.*

От изложените данни може да установим, че водещо място в структурата на лозовите насаждения през 2016г. продължават да заемат червените винени сортове, с относителен дял от около 63%, следвани от площите с бели винени сортове – около 32% и десертните – около 5%[9].

Производството на вино от реколта 2015, декларирано от регистрираните винопроизводители, възлиза на 1 310 149 хектолитра – със 75% повече спрямо преходната година [8]. От тях, 662 779 хектолитра или 51% са бели вина (73% на годишна база), а 647 371 63 хектолитра - червени вина и розе (78%)[13]. Производството на гроздова мъст е 56 656 хектолитра, с 34% по-малко в сравнение с преходната година[9] (табл. 4).

Таблица 4

**Количество произведено вино и гроздова мъст  
от предприятията за винопроизводство – реколта `2015 г.**

Район	Количество произведено вино и гроздова мъст, хектолитра								
	Вина със ЗНП (ка- чествени)		Вина със ЗГУ (регионални)		Други вина (в т. ч. тра- пезни)		Мъст	Общо вина	
	бели	чер- вени и розе	Бели	чер- вени и розе	бели	чер- вени и розе		бели	черве- ни и розе
Северо- западен район	50	1 719	2 715	3 865	4 097	10 937	49111	6 916	16 522
Северен централен район	0	249 104	15 776	13 453	17 075	25 932	59	32 851	41 876
Северо- източен район	1607	5 260	33 277	8 989	22 203	16 080	630	57 087	25 121
Югоизто- чен район	1237	4 330	108 406	138 811	346 697	167 980	270	456 794	311 176
Югозапа- ден район	0	0	2 811	12 194	26 471	45 439	6 586	29 343	57 673
Южен централен район	0	5 375	36 380	127 043	43 384	62 553	0	79 789	195 003
<b>Общо</b>	<b>2 894</b>	<b>13 968</b>	<b>199 365</b>	<b>304 355</b>	<b>460 521</b>	<b>329 049</b>	<b>56656</b>	<b>662 779</b>	<b>647 371</b>

*Източник: Изпълнителна агенция по лозата и виното.*

С най-голям дял от промишленото производство на вина – реколта `2015 са трапезните вина над 60%, следвани от регионалните вина (вина със защитено географско указание) – 39%. Водещ в производството на вино остава Югоизточният район с 59% от общото промишлено производство, следван от Южен централен район с 21%. [8]. Най-малък е дялът на произведеното вино в Северозападния район – 1,8%. През 2015 г. в почти всички райони на страната

се отчита увеличение на производството както на червените вина и розетата, така и на белите. В Североизточния и Южния централен райони производството и на двете групи вина бележи над два пъти увеличение спрямо 2014 г. (МЗХГ, 2016)[13].

В следствие на лоши климатични условия и поради факта, че за близо 13 000 ха лозя не са полагани грижи, ситуацията за 2016 година е различна – общото количество произведеното вино е 1 333 980 хектолитра – със 12% по-малко в сравнение с 2015г. 1 207 784 хектолитра са произведени в промишлени условия – спад от 7% и 126 196 хектолитра са произведени в извън промишлени условия – спад от близо 37%. Количеството получена гроздова мъст е с 19 449 хектолитра по-малко в сравнение с това от 2015г. Спадът при произведените вина с ЗНП е 44%, при вината с ЗГУ – 3%, има само лек ръст от 6% при производството на трапезни вина[13].

През последните години в България се развиват твърде успешно много на брой винарски изби, което е видно от таблица 5. Тези винарски изби и така наречените шата, създават изключително добри предпоставки и възможности за развитието на винен туризъм в страната ни. През последните седем години страната ни се превръща в популярна и атрактивна дестинация за винен туризъм. В подкрепа на нашето становище можем да споделим, че за 2017г. България е в топ 10 дестинации за развитие на винен туризъм в света [11]. В страната ни се заражда нов успешен бизнес модел, при който чрез организирането на винени уикенди и турове, дегустации и фестивали, винопроизводителите могат да увеличат не само директните си продажби в избите си, но и да добавят стойност към произвежданите от тях продукти, като създават условия за развитие на алтернативната форма на туризъм, прилагайки стратегия на свързана диверсификация. Според списание Wine Enthusiast [11] и според Анета Стефанова, Тракийската низина и по-специално регион Пловдив е на второ място в целия свят, като най-добра винена дестинация за туризъм за 2016 г. [5]. Чрез развитието на винения туризъм, винопроизводителите печелят нови лоялни клиенти, на които могат да доставят своето вино целогодишно. Главните обекти на туристическите посещения са винарски изби и прилежащите към тях лозя,

който са позиционирани и съсредоточени в лозаро-винарските райони на страната (табл. 5). При тези организирани посещения основният фокус е върху създадените лозови масиви и произведеното вино от тях, както и върху всички основни дейности, свързани с тях – отглеждане и бране на грозде, преработване на гроздето във вино, всички винарски техники и технологии при производството, съхранение на вината в бъчви и бутилки, отлежаване, дегустация и дори провеждане на курсове по сомелиерство на място.

Таблица 5

### Позициониране на винарските изби в България по райони

Лозаро-винарски район	Брой на винарските изби	Обработва-ни лозя (дка)	Изби със зали за дегустация	Изби с места за настаняване
Северен – „Дунавска равнина“	68	25 000	32	13
Източен – „Черноморски“	43	23800	21	9
Подбалкански - „Розова долина“	18	32 020	12	3
Южен – „Тракийска низина“	94	75 110	76	28
Югозападен – „Долината на Струма“	41	15 000	20	7
<b>Общо</b>	<b>264</b>	<b>170 930</b>	<b>161</b>	<b>60</b>

*Източник:* Авторско проучване и данни от лозарски регистър в България.

Най-много винарски изби има изградени на територията на Южен лозаро-винарски район „Тракийска низина”, следван от района на Дунавска равнина, а най-малко те са в Подбалканския район, който е и най-малък като територия [12]. Прави впечатление, че от 345 420дка реколтирани лозя с винени сортове, почти 50% от тях се обработват от винарските изби в страната, като най-много площи се обработват в Южния лозаро-винарски район „Тракийска низина”. Почти 40% от винарските изби в страната имат изградени и оборудвани дегустационни

зали, а 23% от тях имат и леглова база. Изложените данни показват, че все повече се увеличават възможностите и предпоставките за развитие на винен туризъм в България [3]. Обработвайки собствени лозя, все повече изби разчитат на добри печалби от вина с високо качество, които да продават директно на елитни ресторанти, на познавачи и ценители на виното, като се създават условия за развитие на винени фестивали, дегустационни семинари, благоприятстващи развитието на винен туризъм в страната. Освен това в голяма част от винарските изби и ново-създадените шата участват чужди инвестиции на западни предприемачи, като техния брой е 65 към последната анализирана година [4]. Въпреки успешното практическо развитие на сектора по посока развитието на винен туризъм има какво още да се препоръча в това направление. Според нас е необходимо да се:

- ✓ Въведе единен стандарт на обслужване на туристите и налагане на система за категоризация на местата за посрещане на гости в планините и селата с развита винопроизводствена дейност и създадени към тях шата, което ще позволи успешно да се развие тази алтернативна форма на туризъм в България. По този начин ще имаме конкурентен с европейския винен туризъм.

- ✓ Необходимо е също да се създаде обединение на българските предприемачи в областта на винения туризъм в единна мрежа и се наложи единна марка за винен туризъм в страната, както има такава за екологичен (зелен) туризъм, гарантиращ качество на туристическите услуги, посредством изграждането на така наречените «Зелени къщи». При винения туризъм единната марка (категория) би могла да бъде изградените винарски изби или шата, създадени за развитие на този вид туризъм [14].

- ✓ Друга основна възможност за развитие на винения туризъм е неговото успешно съчетаване на практика с почти всички видове туризъм предлагани в България и най-вече с кулинарен (гурме), селски, ловен, морски, планински, конгресен и голфтуризъм. Предлагането и комбинирането с други туристически продукти, ще създават по-богати и по-разнообразни възможности за избор на дестинация от туристите. Възползвайки се от по-голям избор, туристите от своя страна ще предпочетат такава дестинация, която

съответства на техните предпочитания за почивка, като ще могат да се възползват в достатъчна степен от всички съществуващи възможности. Така на практика винен туризъм се предлага в цялата страна, но от регистрирани 236 изби (2008 г.) в Националната лозаро-винарска камара (НЛВК), малко повече от 30% участват в този вид туризъм [14]. В резултат на общото развитие на туризма в страната обаче възможностите за диверсифициране на продуктите на винения туризъм на практика са неограничени.

✓ Диверсификацията на продукта на винения туризъм, изразена с връзките с други видове туризъм, както и важната роля на държавата и на науката, а също и на образованието в създаването на подходящи кадри за всички алтернативни форми на туризъм са едни от най-значителните и важни фактори за неговото успешно развитие в бъдеще.

### **Заклучение**

На база на лозаро-винарското райониране на страната и производството на вино от реколтираните лозови масиви в България за анализирания период може да се заключи, че съществуват изключително благоприятни условия за създаване на винарски изби. В следствие на това може да се обобщи, след направения анализ, че в страната ни независимо от намалението на лозовите масиви, производството на вино и създаването на винарски изби и шата се е увеличило, на база на което с успех може да се развие винен туризъм и да се реализират винени маршрути в конкретни винени дестинации. В доклада подробно са разгледани реколтираните площи и произведените вина за анализирания период, като е направено обобщение за съществуващите винарски изби като обект на туристическо търсене и тяхната териториална съсредоточеност. Изведени са някои основни насоки за създаване на единен стандарт на обслужване на туристите и диверсифициране на дейности и видове туризъм. Представената информация за териториалната съсредоточеност на винопроизводството в България би била полезна при оформянето на винени туристически дестинации и при доизграждането на Пътища на виното и винени маршрути в страната, свързани с лозарството и винопроизводството в България.

## Използвана литература

1. Алексиев, А., А.Райчева, (2015) Регионални измерения на лозарството в България. Научни трудове, АУ – Пловдив, т. LIX, кн.5.
2. Пенков, М., (2009) Микрорайониране на лозарството в България. Лозарски тероар. Лозарство и винарство, бр.3, 2009 с.23-25.
3. Стамов, Ст., К. Никовска, (2009), Винен туризъм. Кота, Стара Загора.
4. Стефанова, Ан., ( 2017), Чужди инвестиции в 65 винарни у нас, сп. „Агрозона”, бр. 65, февруари, изд. АБ Комюникейшънъс ЕООД и АЗПБ.
5. Стефанова, Ан., ( 2017), Световно признание за българския винен туризъм, сп. „Агрозона”, бр. 71, август, изд. АБ Комюникейшънъс ЕООД и АЗПБ.
6. Стоев, К. И др. (1990), Райониране на лозарството в България. Земиздат, София.
7. Закон за вината и спиртните напитки, ДВ бр.67/16.08.2005г.;
8. Национално производство на грозде и вино, (2017) МЗХГ, отдел „Агростатистика”, Бюлетини №309 – май 2016, №327 – май 2017;
9. Национална стратегия за развитие на лозарството и винарството в Република България 2005-2025г.- <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx>
10. Лозарски регистър, (2017), последна актуализация от 03.08.2016. Изпълнителна агенция по лозата и виното, <http://www.eavw.com>
11. Enthusiast Magazine, Wine Enthusiast,( 2016), <http://www.wine-mag.com>
12. Сайт, каталог на винарните в България(2017), <http://www.bgvinarni.start.bg>
13. Аграрни доклади, (2016), Министерство на земеделието, храните и горите [www.mzh.government.bg/MZH/...Аграрен\\_доклад/2016](http://www.mzh.government.bg/MZH/...Аграрен_доклад/2016)



14. *Slavova, G., Peyceva, A., (2017), „Fundamental prerequisites and opportunities for development of wine tourism in Bulgaria”, Journal of Mountain Agriculture on the Balkans, 20 (3), Institute of Mountain Stockbreeding and Agriculture, Troyan.*
15. Киречев Д., (2013), *Анализ за производство на структури в лозарството в България - аспекти на стабилността, Управление и устойчиво развитие, Лесотехнически университет, София, бр. 6.*

# ДОБРИ ПРАКТИКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ В ЗАЩИТЕНИТЕ ТЕРИТОРИИ

*Андреана Андреева*

## GOOD PRACTICES FOR DEVELOPEMENT OF SUSTAINABLE TOURISM IN PROTECTED AREAS

*Andreana Andreeva*

### Abstract

The article aims to outline the possibilities for the sustainable development tourism within the context of nature preservation in the territories included in "Natura 2000". An emphasis is set on the concept for sustainable development of tourism, which is able to satisfy the needs of today's society for recreation. The protection of the environment, and in particular, the preservation of the natural heritage, is determined by the global environmental problems, climate change, land desertification and increasingly dramatic biodiversity loss. In this sense, the protection - the control of the impact of human activity - requires the implementation of specific communication strategies aimed at raising people's awareness and hence their cooperation in protecting the natural heritage both in the natural environment of the individual community and outside of it. The Natura 2000 network influences in different economic and social aspects for promoting of sustainable tourism.

**Key words:** *tourism; sustainable development; environment; global environmental problems.*

Туристическата индустрия се нарежда сред най-големите и най-бързо развиващите се икономически сектори и често е определена като „индустрия на бъдещето”. В недалечното минало туризмът е бил разглеждан като „бяла индустрия”, неувреждаща средата, в която се развива. Практиката, обаче, показва, че секторът има огромен потенциал да разрушава средата и собствения си капитал. В последните години засилено внимание се проявява към подобряването на екологичното състояние на туризма. Основната причина за смекчаване на негативното влияние на туристическия сектор върху околната среда произтича от неразривната връзка, която

съществува между туристическия продукт и природата. Поддръжниците на идеята смятат, че опазването на околната среда е в най-голям интерес за туристическата индустрия, тъй като тя има следното предимство: при правилно планиране и управление туристическото развитие въздейства минимално върху околното среда, като същевременно може да бъде катализатор за опазването на природата. Пътят от идеята за екологична устойчивост до отговорни действия изисква фундаментална промяна в индустрията като цяло, в сътрудничество с правителствените органи, местните общности, международните агенции за развитие, неправителствените организации и международните туристически организации. Тази идея цели да се извърши преглед на екологичното устойчиво развитие на туризма, като се разгледат подходите и методите за намаляване въздействието върху околната среда, подходящи както за частния, така и за публичния сектор, отговорен за създаването и внедряването на адекватна и ефективна туристическа политика.

Туризмът е отговорен за запазването на огромни райони като естествен хабитат. Дивите животни, горите и живописните пейзажи са запазени главно поради способността си да привличат туристи. Туризмът е важен стимул за опазване на историческите паметници, археологичните находки, древните постройки с религиозни и културно значение. Европа със своето богато разнообразие от паметници, църкви и градове е може би най- добрият пример за туризъм, ориентиран към опазване на културно- историческото наследство, тя е не само инициатор за опазването му, но и осигурява средства за това. Значителна част от приходите от културните паметници и природните паркове се инвестират отново за подобряване на околната среда. Туристическите приходи могат да се използват за реставрацията на стари сгради, които впоследствие се използват за хотели (European Commission (2007). *Agenda for a sustainable and competitive European tourism*. [Online]. Available at: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007D> (Accessed on 22.09.2017).

С цел осигуряване на качеството на околната среда и задоволяване на туристите в много страни туризмът въвежда

административен и планов контрол като: раздаване на разрешителни за строеж, определяне на задължителни екологични критерии за инфраструктурата, планове за управление на трафика, зонироване на природните райони за опазване на крехките екосистеми, намаляване броя на туристите и други. За съжаление в повечето случаи този контрол се въвежда след нанесени щети на околната среда в резултат на неконтролируемо застрояване, депониране на отпадъци на неподходящи места и прекомерно използване на района като туристическа дестинация.

За да бъдат избегнати подобни негативни влияния на туризма върху околната среда, се разви и т.н. екологосъобразен или устойчив туризъм. Под това понятие се разбира туристическо развитие и управление, което удовлетворява нуждите на сегашните туристи и туристическия сектор да посрещнат и удовлетворят своите нужди от същите дестинации. Екологичните последици започват още с изследването на туристическата дестинация и, ако не се прилагат мерки за планиране и контрол, се разрастват при развитието ѝ, като цялостните последици стават очевидни по време на укрепването. Екологичното деградиране е ключов фактор във фазата на стагнация на туристическата дестинация и евентуален спад, докато опазването и подобряването на качеството на околната среда е жизненоважно за възобновяването ѝ. Устойчивият или екологичносъобразен туризъм има за цел да осигури намаляване до минимум на фазата на стагнация, за да премине от укрепване до непрекъснато възобновяване.

Устойчивият туризъм изисква усилия при планирането, доставянето, мониторинга на отпадъците и т.н. на всички стоки и услуги, изразяващи се в следните насоки:

1. осигуряване на цялостно екологично подобрение в дестинацията. Планът за устойчив туризъм трябва да бъде разработен и внедрен в сътрудничество с останалите институции, свързани с туризма;

2. внедряване на екологични критерии в законодателството, свързано с туристическата индустрия- поземлено регулиране и планиране, проектиране и строителство, управленски стандарти, стан-

дарты за емисиите, изхвърляне на отпадъци, събаряне на сгради, управление на защитени територии, управление на посещаемостта. По законодателен път трябва да се улеснява екологичното управление; да се поощряват тези, които избягват натрупването на отпадъци и замърсявания, а не просто да се търсят решения на проблемите след възникването им. Необходимо е да се осигурява наличност и достъпност на по-чисти и сигурни технологии за опазване на околната среда;

3. наложително е законодателството не само да влезе в сила, но и да се спазва стриктно. Правителствата трябва да осигуряват адекватен контрол и поощрения, за да регулират и стимулират създаването и управлението на екологичносьобразна инфраструктура, Необходимо е също да се създадат наръчници за използването на „нови” природни райони за туризъм и да се прави екологична оценка, позволяваща публично участие и лицензиране на туристическите експерти;

4. важно е туристическата индустрия да поеме отговорност за околната среда и да интегрира управлението, а хотелиерската дейност да намали използването на ресурсите и отделянето на отпадъци и вредни емисии;

5. трябва да се внедри екологично управление на туристическите атракции;

6. печалбите задължително да се инвестират в по-нататъшни екологични подобрения, които да залегнат в задачите на новите туристически обекти;

7. правителствата и туристическата индустрия трябва да са активни в екологичното обучение и информацията, които са от изключителна важност за малките и средни предприятия;

8. необходими са поощрения за екологосьобразния туризъм., вариращи от доброволни саморегулиращи инициативи до намаляване на данъците за екологични инвестиции и финансиране на нисколихвени заеми за чиста и ресурсноефикасна технология;

9. трябва да се създадат нови партньорства между националните туристически валсти, туристическите бранщове, неправителствените организации и гражданските групи с цел улесняване разре-

шаването на възникнали конфликти, хармонизиране на плановете и осъществяване на екологичен напредък;

10. браншовите мрежи във и между секторите на услугите на туризма са изключително важни, тъй като осигуряват споделяне на опит и изработване на печеливши екологични проекти;

11. туристическите приходи да са прозрачно и равно разпределени между всички акционери- международни и местни туроператори, туристически агенции и гидове, за да допринеса туристическата индустрия за по- добрия живот на заетите в бранша;

12. важен е редовният екологичен мониторинг на туристическите райони и бизнес операциите, защото той осигурява данни за бъдещите влияния и плана за смекчаващи мерки с цел избягването им.(Драчева, Е., Забаев, Ю., (2010) *Економика и организация туризма*, КноРус, Москва, с. 40-70.)

През 1978г. група експерти, свикани от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) в Залцбург с цел да се изследва проблемът за унищожаването на околната среда вследствие на бързото туристическо разрастване, включва в третото си основно заключение следните доводи: „Околната среда е изключително важна за развитието на туризма. Поддържането на доброто екологично състояние на природата следователно се явява стратегическо за туристическото развитие. И обратното, разрушаването на пейзажа в природните местности може да причини, и го е правило в определени райони, спад в туристическата експанзия. Напротив, на определени територии туризмът е способствал за подобряване състоянието на околната среда.( Hall, D. (1998). *Tourism development and sustainability issues in Central and Southeastern Europe*. *Tourism Management*, Vol. 19, No.5, pp.423-431.)

Това кратко изложение синтезира по ясен начин смисъла на отношенията и връзките между туристическата индустрия и природната среда. От една страна, околната среда е способствала по ефективен начин за зараждането и развитието на туризма на многобройни места по света. От друга страна, е очевидно, че връзката между тези два елемента в никакъв случай не би била неутрална. Туристическото присъствие и намеса в пространството

води до неговата трансформация, която често предизвиква унищожаването на природните забележителности и разрушаването на определени природни фактори.

Отрицателните ефекти от въздействието на туризма върху околната среда в днешно време прераснаха в широка загриженост от страна на социалните представители и публичната администрация в европейските страни по повод природните качества на туристическите територии и доведоха до формирането на мерки и инструменти за екологична защита. По тази причина нараства значението, което днес се придава на въпросите, свързани с околната среда и екологичния характер на туристическите дейности в развитите страни. (Fleischer, A. & Felsenstein, D. (2000). Support for rural tourism: Does it make a difference? *Annals of Tourism research*, 27 (4), pp. 1007-1024)

Като резултат от тези процеси се вижда, че туристическата дейност, като функция на природните условия на даден регион, се оказва засегната при промяната на тези условия. Следователно е необходимо да се съблюдава опазването на природните местности в туристическите комплекси. Действително, в много случаи туризмът може да бъде най-подходящият и задоволителен начин за оползотворяване на възстановимите природни ресурси на дадена територия. За целта е наложително да се изготвят правилници и разпоредби за управлението и ползването му, които да гарантират неговото възстановяване и устойчиво развитие.

В този смисъл е очевидно, че за да се пристъпи към осъществяване на строителството на туристически обекти и инициативи, които да бъдат конкурентоспособни и в съответствие с настоящите тенденции, е необходимо да се имат предвид икономическите и фискалните перспективи, решения и инструменти, засегнати и подложени на дискусии в туристическите среди и тези, свързани с опазването на околната среда, както от страна на европейските институции, така и от страна на държавната администрация на всяка една туристическа държава в Европа (Beierle, T.C. & Konisky, D.M. (2000). *Values, conflict, and trust in participatory environmental*).

Въпреки важността на туризма и ролята, която му се придава за бъдещето на Европа, политиката на ЕО в сферата на туризма до сега се ограничава с приемането на мерки и резолюции от частен характер, които на практика имат недостатъчно поле за действие и следователно ниска ефективност. По тази причина в границите на Общността туристическите дейности се оказаха засегнати от действия, произтичащи от създаването на вътрешен пазар и от прилагането на други секреторни политики, свързани със свободния трафик на хора, свободното предоставяне на услуги, на транспорт, а също така и с регионалното развитие и предпазването на природното и архитектурно наследство.

В резултат от протичащите динамични политически, икономически, демографски и други процеси Съветът на ЕО прокара от средата на 80-те години на миналия век някои законови инструменти, отнасящи се конкретно до туристическите дейности. Техните основни цели бяха насочени към пропагандиране и развитие на туризма в Европа, разширяване на кръга от туристически мероприятия, издигане статута на туристическите професии, осигуряване на благоприятни условия за по-добро сезонно и географско разпределение на туризма, както и подобряване на познанията и представата за туристическия сектор.

Днес, след преодоляване на противоречията между страните – членки на Европейския съюз – от една страна, Германия и Великобритания, които настояваха туризмът да бъде компетенция на всяка страна, участваща в Съюза, а от друга страна – останалите държави членки с развит туризъм, които бяха против тази теза, Европейският парламент се превърна в главен стимулатор на политиката на Европа в туристическия сектор.

Един от основните аспекти, върху които наблягат настоящите решения на ЕС, е необходимостта от съгласуването на туристическото развитие опазването на околната среда. За тази цел е необходимо да се съблюдава и благоприятства чрез инициативи и специфични финансови инструменти качеството на природната среда в туристическите територии. Освен това редица мерки, приети от институциите на Съюза в областта на екологията от



началото на 80-те години, също акцентират върху нуждата от обединяване на туристическото развитие и опазването на природата. (Busek, E. and Gjoreska A. (2010). The Danube Region: transformation and emergence. Eastern Journal of European Studies, Vol. 1, Issue 1, June).

Резолюцията приета през 1984г. поставя две важни задачи: да се изтъкне важноста на туристическия сектор за ЕО и да се изследва политиката на Общността, която да спомогне за неговото хармонично развитие. Що се отнася до природната среда в текста на резолюцията се казва, че „нейното замърсяване и увреждане представляват едно от най-големите препятствия за развитието на туризма и по тази причина в инициативите на Общността относно протекцията на природните пространства влияят благоприятно върху туристическата индустрия“.

От друга страна, Комисията на ЕО в сферата на туризма проявява специален интерес към негативните последици върху околната среда, които могат да причинят туристическите проекти. По-конкретно в документа се посочва, че ако инициативите на Общността в сферата на опазване на природните пространства имат позитивни последици върху туристическите дейности, то е необходимо последните да спазват в еднаква степен екологичните изисквания.

Тази загриженост, която не може да се заличи от новата ориентация, възприета от екологичната политика на ЕО след Третата програма за действие в областта на околната среда, приета през 1983 г., се изрази в обсъжданията и дебатите като необходимост всяко по-нататъшно историческо развитие да бъде обект на задълбочен анализ, за да се избегнат неблагоприятните последици върху околната среда. Имат се предвид строително-монтажните работи, които изисква туристическата инфраструктура, както и нежеланите ефекти от туристическите дейности. Успоредно с това трябва да се извършва предварителна оценка на последиците, които цялата обществена дейност би могла да причини в застрашените природни пространства, следователно и в туристическите местности. (Pigram, J., (1990) *Sustainable Tourism: Policy Considerations*. Journal of Tourism Studies, pp. 2-9)

Комисията обърна особено внимание на крайбрежните и планинските зони, характеризиращи се с голяма екологична нестабилност. Като трябва да се обърне особено внимание на ограничаване на замърсяването в местата за къмпинг и караванинг и за създаване на европейска информационна система, която да следи за състоянието на околната среда.

### Използвана литература

1. Драчева, Е., Забаев, Ю., (2010) *Економика и организация туризма*, КноРус, Москва, стр. 40 – 70.
2. Beierle, T.C. & Konisky, D.M. (2000). *Values, conflict, and trust in participatory environmental*
3. Busek, E. and Gjoreska A. (2010). The Danube Region: transformation and emergence. *Eastern Journal of European Studies*, Vol. 1, Issue 1, June
4. European Commission (2007). *Agenda for a sustainable and competitive European tourism*. [Online]. Available at: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007D> (Accessed on 22.09.2017)
5. Fleischer, A. & Felsenstein, D. (2000). Support for rural tourism: Does it make a difference? *Annals of Tourism research*, 27 (4), pp. 1007-1024.
6. Hall, D. (1998). Tourism development and sustainability issues in Central and Southeastern Europe. *Tourism Management*, Vol. 19, No.5, pp.423-431.
7. Pigram, J., (1990) *Sustainable Tourism: Policy Considerations*. *Journal of Tourism Studies*, pp. 2-9.

# ПОТЕНЦИАЛЪТ НА КЪСНОАНТИЧНАТА И РАННОВИЗАНТИЙСКА КРЕПОСТ СТОРГОЗИЯ КАТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ТУРИСТИЧЕСКИ РЕСУРС

*Пламен Лаков, Красимир Левков, Иванка Шопова*

## THE POTENTIAL OF THE LATE-ANTIQUÉ AND EARLY BYZANTINE FORTRESS STORGOSIA AS A CULTURAL AND HISTORICAL TOURIST RESOURCE

*Plamen Lakov, Krasimir Levkov, Ivanka Shopova*

### Abstract

The assessment of the potential for tourism development at regional level contributes to improving the regional tourism policy that purposefully supports sustainable tourism development, based on the cultural and historical heritage. The paper is part of a research series for ancient sites in Northern Bulgaria. It aims to present the potential of a region's resources, such as the late-antique and early Byzantine fortress Storgosia, to develop integrated and competitive tourist products with high added value which contribute to sustainable regional development and improve the quality of life through increased tourism demand. The classical empirical approach, statistical methods, descriptive and comparative analysis are used in the study. Methodology applied in assessing the potential of the specific anthropogenic resource is primarily designed for historical and cultural sites.

**Key words:** *tourism, cultural tourism, potential for tourism, tourism policy.*

### Въведение

Настоящата разработка е част от изследването на авторите насочено към античните обекти на територията на Плевен и региона. Античните обекти се разглеждат като ресурс и потенциал за развитие на туризъм. Целта е да се представи възможността за включване на късноантичната и ранновизантийска крепост „Сторгозия“ (*Storgosia*) в създаване на регионален туристически продукт. В специализираната литература най-общо **туристическият продукт е понятие, което**

**съдържа материално-веществена субстанция и същевременно представлява съвкупност от услуги.** От гледна точка на характера на потребителните стойности стоките и услугите, които формират продукта, може да се класифицират в няколко групи:

- ✓ транспортни услуги;
- ✓ услуги за осигуряване на нощувка;
- ✓ условия за изхранване в туристическия обект;
- ✓ услуги за организиране развлеченията на туристите;
- ✓ комунално-битови услуги;
- ✓ сувенири и други стоки за потребление в туристическия обект или в постоянното местожителство и др (Банабакова и кол., 2017).

Освен услугите обаче компоненти на продукта са: ресурси и атракции, условия и инфраструктура, занимания, въображаеми представи и ценности. Взети заедно те трябва да удовлетворяват потребности на определени групи потребители. Да задоволяват тяхната мотивация, очаквания и същевременно да се извлича и полза за местната общност. В тази връзка ресурсът е както основата на продукта, така и целта на туриста. В нашия случай това е късноантичната и ранновизантийска крепост *Storgosia*.

За постигане на поставената цел са решени следните задачи:

1. Направена е обща характеристика на обекта.
2. Направена е оценка на потенциала на късноантичната и ранновизантийска крепост „Сторгозия“ като културно-исторически туристически ресурс (КИТР).

При оценката на потенциала е приложена методика, която разглежда обекта като антропогенен туристически ресурс (Методика за оценка на КИТР и техния потенциал). Оценката е направена по следните три критерии:

1. Капацитет (потенциал, способност) за развитие (КР) – съобразен с факторите и условията за развитие на ресурса.
2. Степен на въздействие/влияние – оценява се нивото на атрактивност/ привлекателност.
3. Степен на изменение (в резултат от туризма) – оценка на полезността/ стойността/значението на туристическата атракция.

За оценката на КИТР и потенциал на крепостта „Сторгозия“ се използва баловия метод (метод на баловите оценки), в резултат на който се присъждат определен брой точки (балове) по подбрани характеристики на КИТР, конкретни показатели за тяхното измерване и обобщени субективни мнения. Сумата от присъдените точки формира общия рейтинг на дадения обект. Същевременно избраните характеристики и съответстващите им показатели имат различно участие (стойност, тежест) при оценката, което се определя в брой точки (от 1 до 100). Общият максимален брой точки за обект е 100 и се формира като сума от точките по всяка от избраните и оценявани характеристики и показатели. Таблица 1 представя разработената оценъчна матрица, която отчита основните характеристики (качества, свойства) на КИТР *Сторгозия*, използвани при измерването и оценката им, заедно с присъщите им показатели, значимост и тежест (дялово участие).

В изследването са използвани ескпедиционно-полевият метод (работа на терен, методът на наблюдението и анкетния метод), картографският метод и от евристичните методи е приложен методът на експертните оценки.

Авторите са се съобразили с идеографическия подход, при който се подчертават уникалните свойства и конкурентни характеристики на обекта.

### **Обща характеристика на късноантичната и ранновизантийска крепост *Storgosia***

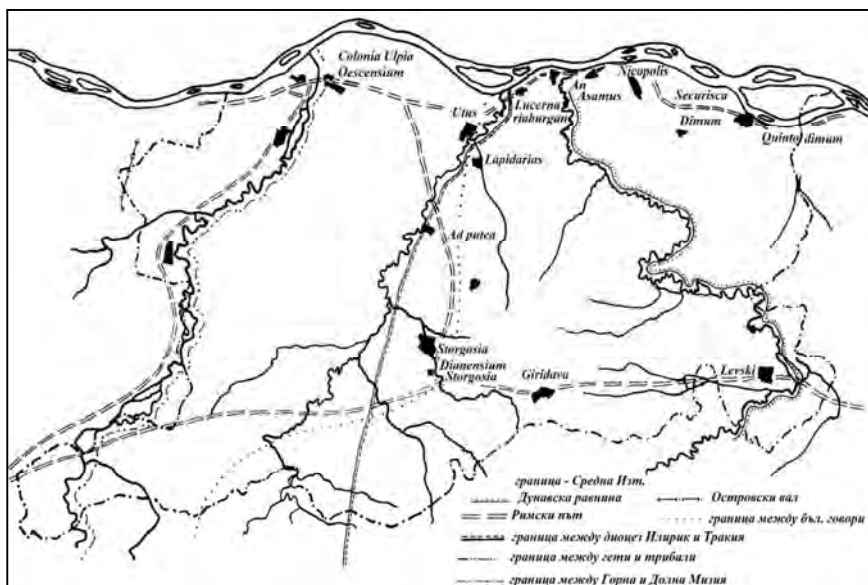
През първата третина на I век територията на днешна Плевенска област влиза в пределите на Римската империя като провинция Мизия. Това става факт, благодарение на продължителни военни кампании, завършили по времето на император Тиберий (14-37 г.). Римляните започват изграждането на множество пътища, които обслужват армията, администрацията и търговията в Империята и извън нея (фиг. 1).

Основен път е Траяновият (*Via Traiani*), който започва от Мойград в Северозападна Румъния и достига до Филипополис. След Филипополис *Via Traiani* се е включвал в друг голям римски път – от Сингидунум (Белград) за Сердика (София) и Хадрианопол

(Одрин). На определени разстояния по своите главни пътища рим-римляните изграждат пътни станции, които служели за почивка на пътниците и смяна на конете. Според една от римските пътни карти, известна с името *Tabula Peutingeriana*, пътните станции на българска територия по Траяновия път са девет: *Oescus* 14 римски мили (с. Гиген, Плевенско), *Ad Putea* 7 (с. Рибен, Плевенско), *Storgosia* 11 (Плевен) *Doriones* 10 (с. Слатина, Ловешко), *Melta* 13 (Ловеч) *Sostra* 10 (с. Ломец, Троянско) *Ad Radice* (с. Бели Осъм), *Monte Haemno* (Беклемето), *Sub Radice* (с. Христо Даново, Пловдивско) (фиг. 2).

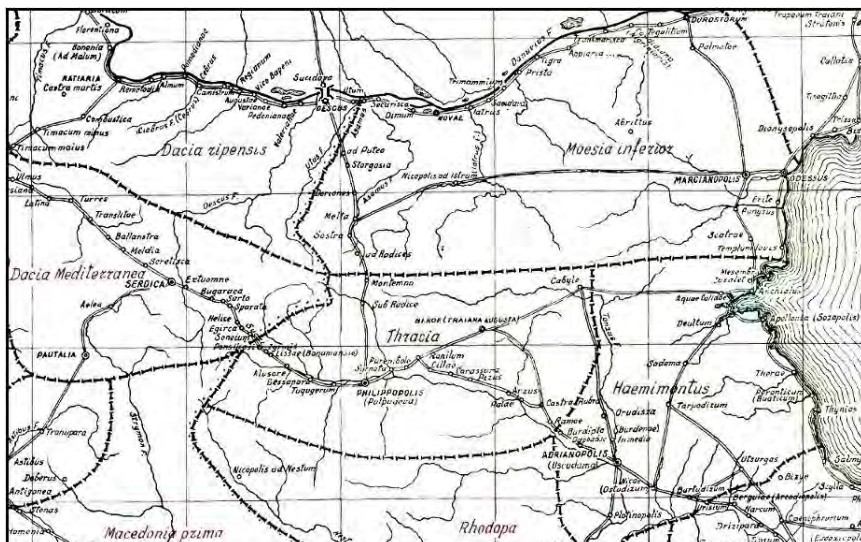
Интересен е фактът, че *Storgosia* възниква като една от римските пътни станции, обслужваща пътя Виа Траяна. Създадена е още в средата на I век на територията на днешния град Плевен и наследява името на тракийско селище. Тя възниква като *mansio* и след средата на II век е типичен римски неукрепен провинциален град, център на определена територия, със своя административна уредба и чиновници. Битовата и строителна керамика, частично разкритата монументална сграда, надгробни плочи, каменни саркофази, статуетки, статурна каменна пластика на култове към Херкулес и Диана, монетни находки са съхранили паметта за античното селище. Днес те се съхраняват в Регионалния исторически музей в град Плевен.

През този период (II – III в.) в местността „Градището“ най-вероятно е съществувал ранноримски култов център. За това се съди по намерените при археологическите разкопки религиозни паметници. Повечето от латинските надписи върху тях са посветени на върховния римски бог – *Iupiter Optimus Maximus*. В близката околност се намира и светилището на богинята на лова и горите Диана – известна тук с прозвището Герметита.

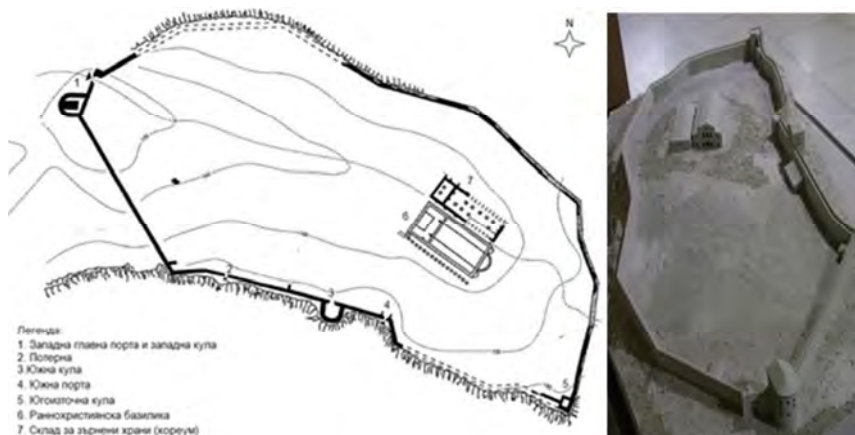


**Фиг. 1. Картохема на римските пътища на територията на област Плевен (по Митова-Джонева, 1979)**

През втората половина на III в. с нашествието на варварските племена, предимно готи, настъпва промяна в топографията на *Storgosia*. През късноантичния и ранновизантийски период (IV – VI в.), животът на селището продължава на естествено укрепен терен в местността „Градището“ в съвременния парк „Кайлъка“. През този период *Storgosia* вече е силно укрепено селище от градски тип. Неговата площ е около 30 дка. Изградена е удължената в посока изток – запад солидна фортификационна система, която включва масивна крепостна стена с дебелина от 1,90 м до 2,20 м, две порти, от които главната от запад, три различни по форма кули, една потерна, казармени помещения за охраната и др. (фиг. 3, 4 и 5), (Ковачева, 2008). 4 и 5). Във вътрешността на крепостта са разкрити и реставрирани две монументални обществени сгради: раннохристиянска базилика и склад за зърнени храни (хореум).



**Фиг. 2. Картосхема на римските пътища на територията на България през IV – VI в. (по В. Тъпкова-Займова и В. Велков)**



**Фиг. 3 и 4. План на крепостта Сторгозия (по Ковачева, 2008) и възстановка на Сторгозия (РИМ-Плевен)**





**Фиг. 5 и 6. Западната порта на крепостта „Сторгозия“, раннохристиянска базилика (IV – VI в.) и съвременно състояние на хореума на крепостта „Сторгозия“ (авторски снимки към м. октомври, 2017 г.)**

Базиликата е култова сграда. Нейното изграждане се свързва с приемането на новоутвърдената религия от населението на Сторгозия и близките ѝ околности. Размерите ѝ (дължина от 45.25 м и ширина от 22,20 м) я поставят в числото на най-големите раннохристиянски храмове в България (фиг. 6). Първоначално е едноапсидна, но след разрушаването ѝ от хуните в 447 г. е възстановена с три апсиди, а интериорът е обогатен с мозайка от стъклени кубчета (Ковачева, 2008). В самото подножие на крепостта е разкопан голям архитектурен комплекс, включващ църква и представителна сграда с вътрешен двор. Най-вероятно това е било жилище на висш светски или духовен администратор, резидирал в Сторгозия в началото на IV век. В подградието е живеело и част от обикновеното население.

Според нумизматичния материал крепостта загива в края на VI в. – началото на VII в. под ударите на авари и славяни.

Късноантичната и ранновизантийска крепост *Storgosia* е обект на културно-исторически и познавателен туризъм.

## **Оценка потенциала на късноантичната и ранновизантийска крепост Storgosia като културно-историческите туристически ресурс**

Комплексната оценка на потенциала на късноантичната и ранновизантийска крепост Storgosia като КИТР е 59 от максимални 100 точки (вж. табл. 1). По критерия „привлекателност/атрактивност“ обектът е оценен с 16 от максимални 25 точки. Това се дължи предимно на автентичността му и красивия ландшафт. Като сериозен недостатък е отчетено слабата популярност на Storgosia. С максимална оценка е критерият „достъпност“. Обектът има изградена транспортна инфраструктура. Достъпен е за всички видове МПС, както и пеша. В подножието на крепостта има паркинг, а към крепостта води асфалтов път. Тук трябва да посочим, което не е отчетено в оценката, че към момента на изследването пътят е в ремонт поради свлачищни процеси. С висока оценка е показателят „усвоеност за нуждите на туризма“ (77%). Това се дължи на високата степен на изученост на крепостта, реставрацията и консервацията на обектите, както и на експлоатационните възможности, които има през годината. За добрата оценка на тези два показателя допринася и реализираният проект на община Плевен: „Комплексен проект за реализиране на устойчив туризъм в регион Плевен“, финансиран по оперативна програма „Регионална развитие“. В обекта са изградени пешеходни пътеки, осветление, подготвен е посетителски център, който към момента се използва от охраната на обекта, пейки и т.н. При критерия „носец капацитет“ се оказва, че липсата на информация за броя на посетителите на обекта не позволява да се осъществи максимално обективно оценяване. Този критерий има потенциал за по-висока оценка. Критерият „значение“ е с най-ниска оценка. Обектът се възприема преди всичко с местно значение и не е част от ансамбъл. Не се наблюдава интерес от страна на туристи извън региона. Това може да се промени ако обектът се включи като културно-исторически туристически ресурс в комплексен регионален туристически продукт. По критерия „готовност за приемане на туристи“ античната крепост получава 50% от

максималните точки. По този критерий, от една страна, обектът има изградена туристическа инфраструктура, вписва се в природен парк с допълнителни атракции, има наличие на заведение за хранене и настаняване и т.н. От друга страна, кадровата осигуреност е частична. Режимът на посещение е свободен. Екскурзовод може да се осигури от РИМ- Плевен, но по предварителна заявка. Не се поддържа постоянен персонал (освен охрана), което намалява удовлетвореността и естетическото възприемане на обекта от страна на посетителите.

Таблица 1

**Основни характеристики и показатели за оценка  
на културно-историческия туристически ресурс  
на късноантичната и ранновизантийска крепост Storgosia**

№	Определящи характеристики (асоциирани към основните критерии)	Показатели и измерители	Тежест (брой точки)			
			Макс.	Макс.	за обекта	Макс. за обекта
1	Привлекателност/ Атрактивност (критерий 2)	1.известност/популярност	1.5	25	1 - 2	16
		2. съчетание с красив и разнообразен ландшафт	2.3		2 - 3	
		3. автентичност/съхраненост	3.4		3 - 4	
		4. уникалност	4.5		4 - 3	
		5. красота/екзотичност	5.4		5 - 2	
		6. познавателна/научна стойност	6.4		6 - 2	
2	Значение (критерий 2)	1. световно (вкл. в списък на ЮНЕСКО)	1.8	18	1 - 0	3
		2. национално (вкл. в 100-те национални туристически обекти)	2.5		2 - 0	
		3. местно	3.2		3 - 2	
		4. ансамблово	4.2		4 - 0	
		5. „за сведение“	5.1		5 - 1	

3	<b>Достъпност (критерий 1)</b>	1. с всички (вкл. широко габаритни) МПС/автобуси	1.5	11	1 - 5	<b>11</b>
		2. само с лек автомобил	2.3		2 - 3	
		3. само с високо проходими транспортни средства	3.2		3 - 2	
		4. само пеш	4.1		4 - 1	
4	<b>Емкост/носещ капацитет (критерий 2)</b>	1. поемна способност (бр. посетители седмично, дневно, за 1 час)	1.3	13	1 - 3	<b>7</b>
		2. поемна способност на съоръженията	2.3		2 - 3	
		3. степен на натоварване на екосистемите	3.3		3 - 1	
		4. възможен максимален брой посетители/на 1 м <sup>2</sup>	4.2		4 - 0	
		5. брой посетители към брой легла	5.2		5 - 0	
5	<b>Усвоеност за нуждите на туризма (критерий 3)</b>	1. безопасност при ползване	1.4	13	1 - 4	<b>10</b>
		2. степен на изученост	2.2		2 - 2	
		3. гарантиран период на експлоатация	3.4		3 - 3	
		4. капиталоемкост	4.3		4 - 1	
6	<b>Готовност за приемане и обслужване на туристи (критерий 3)</b>	1. наличие на туристическа инфраструктура и суперструктура	1.7	20	1 - 4	<b>10</b>
		2. степен на кадрова осигуреност	2.5		2 - 3	
		3. наличие/липса на екскурзоводско обслужване	3.3		3 - 1	
		4. степен на пригодност за формиране на туристически продукти	4.5		4 - 3	
		<b>ОБЩ БРОЙ ТОЧКИ ОТ МАКСИМАЛНИЯ 100</b>			<b>59</b>	

## Заклучение

Културна ценност е нематериално или материално свидетелство за човешко присъствие и дейност, природна даденост или феномен, което е от значение за индивида, общността или обществото и има научна или културна стойност (Закон за културното наследство, посл. допл. 2016). Културните ценности са задължително условие за развитие на културно-познавателен туризъм и пряко влияят върху туристическото райониране. Обобщено могат да бъдат групирани в следните направления: културно-историческите паметници и забележителности, произведения на изкуството под формата на подвижните материални културни ценности и периодични и епизодични прояви, които представят постиженията в областта на духовната култура. Локализирането им в даден регион позволява задоволяване на комплексни туристически потребности и предоставя възможности за диференцирана туристическа политика в регионите. Разработването на комплексни туристически продукти, основаващи се върху сравнителните предимства на региона, ще подпомогне превръщането на местния туристически потенциал в туристически продукт.

Античната късноримска и ранновизантийска крепост „Сторгозия“ има потенциал за формиране на туристически продукт на културно-познавателния туризъм. Тя е археологически обект подготвен за посещение на туристи. Достъпна е и е разположена в ландшафт, който е антропогенизиран и добре познат – парк „Кайлъка“. Същевременно липсата на разработен тематичен културно-туристически маршрут, който да включи и други обекти като например *Colonia Ulpia Oescensium*, *Dimum* и др., прави обектът изолиран и непознат за потенциални туристи на Плевен и региона. Съществуват и редица други пропуски и недостатъци. Например считаме, че община Плевен трябва да е водеща, както в рекламата и създаването на атракции, така и в поддържането на обекта и координирането на политиките в областта на туризма. Регионалният исторически музей в Плевен трябва да има по-активна роля при популяризирането на античната наследство и утвърждаването му като естествен научен и туристически център на региона.

При създаване на туристически продукт е препоръчително да се прилага определена технология като например: да се определи темата на културно-туристическия маршрут (в нашия случай); да се селектират туристическите ресурси; да се направи подбор на места за настаняване, хранене и развлечения; да се определи вида на транспортни средства; да се определят възможните допълнителни услуги и продукти (напр. посещение на Музея на виното в парк „Кайлъка“ (Стоева-Иванова, 2014).

Тук е мястото и ролята на туристическия бизнес туроператори, хотелиери, превозвачи и т.н. Очакваният краен резултат е мотивиране на туриста и удовлетворяване на неговите очаквания и потребности.

### **Използвана литература**

1. Банабакова, В., В. Великов, К. Левков, П. Лаков. Туристически пазари. Плевен: СЕД „Чиста природа“, 2017.
2. Иванов, Р. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999.
3. Иванов, Р., Т. Ковачева (2002) Улпия Ескус. Римски и ранновизантийски селища в България, Том I, София.
4. Ковачева, Т.) Сторгозия през късната античност и ранновизантийската епоха. Укрепителна система. Раннохристиянска базилика №21. Римски и ранновизантийски селища в България. Том III. София: Иврай, 2008, с. 102-121.
5. Ковачева, Т.) Сторгозия през Късната Античност и ранновизантийската епоха. Укрепителна система. Раннохристиянска базилика № 2. Римски и ранновизантийски селища в България“, Том III. София, 2008.
6. Тъпкова-Займова, В., В. Велко. Картохема на римските пътища на територията на България през IV –VI в.: от Лаков, П., Найденов, В., Шопова, И. (2017) The Roman Colonia Ulpia Oescensium and opportunities for developing cultural tourism. IBANESS, Congress Series-Russe/BULGARIA, April 8-9, 201, с. 232.
7. Марков, Ив., Н. Апостолов. Туристически ресурси. Варна: АСТАРТА, (2008).

8. Методика за оценка на културните и историческите туристически ресурси (КИТР) и техния потенциал“//IPA Cross-Border Programme CCI Number 2007CB16IPO008, Alliance for regional and civil initiatives (ARCI) –Haskovo branch. [Онлайн] Available from: [http://arci-ngo.org/bgtrmat/ 2\\_4\\_Assessment% 20 methodology\\_BG.pdf](http://arci-ngo.org/bgtrmat/2_4_Assessment%20methodology_BG.pdf) [Accessed 1 ноември, 2017].
9. Министерство на културата. Закон за културното наследство. [Онлайн] Available from: [http://mc.government. bg/page.php?p=141&s= 142&sp=0&t=0&z=0](http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=142&sp=0&t=0&z=0) [Accessed 1 ноември, 2017].
10. Митова-Джонова, Д. Археологически паметници в Плевенски окръг. София, 1979.
11. Митова-Джонова, Д. Димум и близката околност. Римски и ранновизантийски селища в България. Том II, София, 2003.
12. Михайлов, М. Стратегически подходи за развитие на културния туризъм. НБУ, 2012.
13. Стоева-Иванова, Д. Автореферат на дисертация,, Транснационалните културно-туристически маршрути в източните Балкани – потенциал за развитие и икономически ефект. Благоевград, 2014.

# ПОЛЗИ ОТ УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕНА ХОТЕЛИЕРСТВОТО ЗА МАЛКИТЕ ОБЩИНИ

*Михаела Димитрова*

## ADVANTAGES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF HOTEL INDUSTRY FOR SMALL MUNICIPALITIES

*Michaela Dimitrova*

### Abstract

The application of the principles of sustainable hospitality development has the potential to improve the economic and social situation of the population in the tourist destinations.

The paper aims to highlight the benefits of the development of sustainable hospitality in small municipalities for which hotel activity generates a significant amount of revenue.

**Key words:** *hospitality, sustainable development, small municipality, tourist destination, population.*

### Въведение

Хотелиерството заема особено важно място в икономиката на малките териториални единици, които притежават потенциал за развитие на туризма. Тази социално-икономическа дейност създава възможности за подобряване на икономическия и социалния статут и среда на населението, като осигурява работни места, доходи и генерира значителен дял от brutния вътрешен продукт на малките общини. Хотелиерството оказва пряко и косвено влияние върху околната, икономическата и социалната среда на туристическото място. Поради това, концепцията за устойчиво развитие допринася за тяхното съхраняване и подобрене.

Необходимостта от устойчиво развитие на хотелиерството е продиктувана от наличните и потенциални проблеми и заплахи по отношение на околната среда, икономическите и социалните процеси в малките общини. Това обхваща риска от разрушаване на природни и антропогенни ресурси, както и на ценни туристически ре-

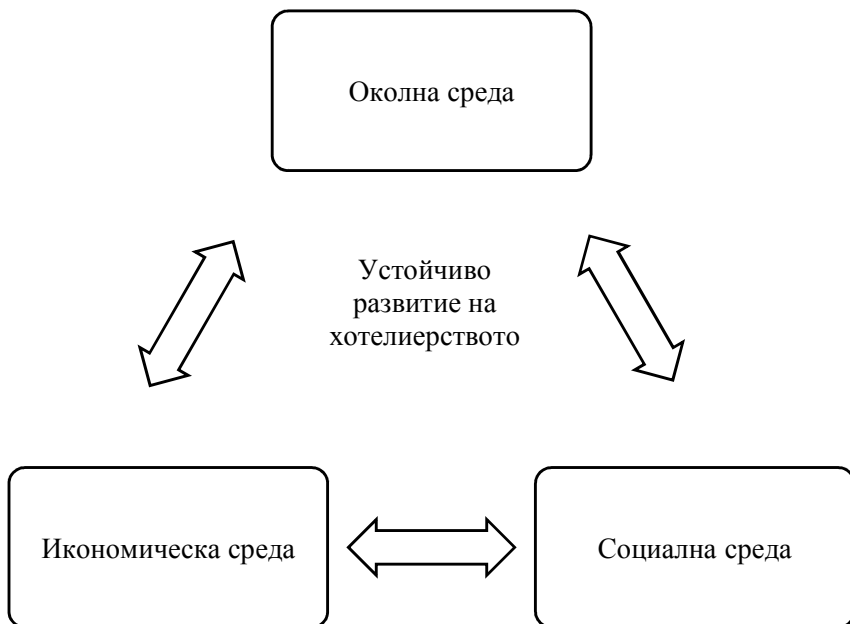


сурси, презастрояване, отблъскване на посетителите, обезличаване на местната култура и прояви на сблъсъци и конфликти от различен характер между посрещащата общност и туристите. Устойчивото хотелиерство спомага за тяхното преодоляване или намаляване на въздействието им, но от друга страна може да донесе конкретни ползи за териториалните единици, включително и за малките общини. **Основна цел на доклада е да изведе ползите за населението на малките общини от развитието на устойчиво хотелиерство.**

### **Същност на устойчивото хотелиерство**

В края на XX век започва задълбоченото изследване на проблемите на устойчивото развитие на туризма, в т.ч. и на хотелиерството. Редица изследователи, като Henri Houdre, A. Kevin, J. Swarbrook, проф. Таня Дъбева, доц. Т. Тончева и редица други, организации, в т.ч. Световната организация по туризъм, Европейския съюз и Европейската комисия, и хотелски вериги- Accor, Hilton, Intercontinental и др., изследват предимствата и недостатъците от устойчивото развитие за субектите, които са възприели неговите принципи.

Без да навлизаме в детайли за същността на устойчивото развитие на хотелиерството, ще уточним, че това е развитие, което предполага отговорно отношение към околната среда, социална отговорност, стабилен и дългосрочен икономически растеж. Важно е да отбележим, че характеристиките на устойчивия туризъм се предават и на хотелиерството, като негова основна дейност. От тук, и основавайки се на дефиницията за устойчиво развитие, можем да направим извода, че устойчивото хотелиерство следва да експлоатира ресурсите по начин, по който те да бъдат използвани от настоящите поколения, без да се изменят характеристиките им, за да се гарантира възможността на бъдещите поколения да употребяват същите ресурси (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987). Устойчивото развитие на туризма и хотелиерството се отнася до околната, икономическата и социалната среда на туристическата дестинация.



**Фиг. 1. Измерения на устойчивото развитие на хотелиерството**

Устойчивото хотелиерство се проявява в четири основни направления:

- По отношение на местоположението и архитектурата на хотелиерските обекти-според принципите на устойчивото развитие, локализацията им следва да бъде съобразена с местоположението на туристическите ресурси, флората и фауната на туристическото място, а архитектурата им да се вписва в местния стил.

- Хотелиерството като работодател-хотелиерската индустрия се явява един от големите генератори на работни места в туристическите дестинации. Устойчивото развитие предвижда наемане на местни работници, предоставяне на продължителна или постоянна заетост, равни възможности за всички работещи, справедливи условия на труд и заплащане.

- Предлагане в комплексния продукт предимно на храни и напитки, традиционни за туристическото място, част от гастрономическото наследство.

- Доставчици на продукти и услуги-устойчивото развитие предполага установяване на взаимоотношения с местни малки производители, които предлагат автентични за региона продукти и услуги (Swarbrook, J., 1999).

Устойчивото развитие на хотелиерството е цялостна концепция за управление на дейността, която цели подобряване на околната, икономическата и социалната среда на туристическото място, преодоляване или намаляване влиянието на сезонността, като фактор за развитието ѝ. То следва да бъде разглеждано на две нива-на макро ниво-хотелиерска индустрия, която обхваща всички заведения за настаняване, и на микро ниво- хотелски обект.

Устойчивото хотелиерство се основава на устойчив хотелиерски продукт. В неговия състав са включени различни елементи с материален (материални туристически ресурси, инфраструктура и суперструктура) и нематериален (културни туристически ресурси, човешка среда, атмосфера) характер. Дъбева и Луканова поддържат тезата, че „устойчивият хотелиерски продукт ... е този продукт, чието създаване, реализация и развитие гарантира социален комфорт и социална отговорност, икономическа стабилност и просперитет, опазване и частично възстановяване на природните и туристическите ресурси.“ (Дъбева, Луканова, 2017. с. 98) За да бъде устойчиво хотелиерството, следователно и хотелиерския продукт трябва да бъде устойчив, т.е. всички негови елементи да притежават характеристики на устойчивостта и да бъдат синхронизирани с принципите на концепцията. Това включва всички дейности от проектирането и изграждането на хотелиерския обект, през обзавеждането и оборудването му, до закупуването на стоки и материали за ежедневните дейности-съобразяване с поемния капацитет на туристическите ресурси, инфраструктурата и суперструктурата на туристическата дестинация при проектиране и изграждане на заведенията за настаняване, вписването им в местната архитектура, уважение и почитане на културата, традициите и обичаите на приемащата общност от туристите и т.н.

При изграждането на устойчив хотелиерски продукт, доставчиците на съответните продукти и услуги, също трябва да са приели прин-

ципите на устойчиво развитие в своята дейност. Само по този начин се гарантира устойчивостта на крайния продукт. Осъзнаваме, че това е трудна задача, изискваща координация между много елементи, удовлетворяване изискванията и интересите на различни субекти, ползване на значителни финансови и времеви ресурси. Крайният резултат, от който е изградено устойчив хотелиерски продукт.

### **Ползи от приложението на концепцията за устойчиво хотелиерство в малките общини**

От прегледа на специализираната литература, не може да бъде изведено точно определение за „малка община“. Според Закона за административно-териториалното устройство на Република България, общините притежават определена територия, върху която се упражнява ограничена местна власт и административно управление, и на чиято територия живее определен минимален брой население. Дефинирането на категории като „малък“ и „голям“ е затруднено поради редица обективни причини. За да определим една община като малка или голяма, следва да вземем под внимание територията на държавата и дела, който тя заема, дела на населението, което я населява, наличните ресурси и т.н. За целите на настоящия доклад ще приемем, че малките общини заемат значително по-малка територия, населена с малко на брой жители, и притежават достъп до ограничени ресурси и съответно нивото на развитие на икономика е по-ниско от установеното в страната.

В следствие на посочените по-горе характеристики на малките общини, можем да направим извода, че възможностите за тяхното икономическо и социалното развитие са ограничени. Това намалява конкурентоспособността им и инвеститорския интерес към тях.

За териториите, които притежават туристически ресурси, туризъмът и хотелиерството в частност, заемат важно място в местната икономика. Приложението на концепцията за устойчиво развитие на хотелиерството, по мое мнение, би допринесло за подобряване на благосъстоянието на населението и редица ползи за малките общини.

В резултат на глобалните промени, се изменят интересите и търсенето на туристическите потребители, като те вече се ориентират към обекти, приели концепцията за устойчиво развитие и пред-

лагащи устойчиви продукти, инвеститорите също променят своите възгледи. Това твърдение е валидно и за хотелиерството, особено за големите хотелиерски вериги, които залагат тази концепция в своите стратегии за развитие. Предлагането на устойчиви продукт би допринесло за повишаване удовлетвореността на гостите от потребяваните хотелиерски услуги, привличане интереса на инвеститори и повишаване конкурентоспособността на малките общини.

Развитието на устойчивото хотелиерство в малките общини предполага необходимостта от изготвяне на стратегия за устойчиво развитие на хотелиерството. Стратегията трябва да бъде изготвена на ниво община, като цялостен подход в устойчивото хотелиерство в туристическата дестинация, и да служи като база за изработването на стратегиите на отделните хотелиерски единици. При съставянето на общинската стратегия задължително тя трябва да бъде съобразена с вече приетите и утвърдени стратегии за устойчиво развитие на туризма и хотелиерството на по-високо ниво-регионална, национална и международна. Без да навлизаме в подробности, само ще посочим като пример Стратегията за устойчиво развитие на ЕК, която се основава на приетите директиви от СТО и ООН за устойчивото развитие на нациите. На тази основа всяка страна, членка на ЕС, следва да изготви своя стратегия за устойчиво развитие, която да бъде водеща за приемането на подобни документи на регионално и местно ниво, които да отчитат особеностите на всяка територия.

Приложението на принципите на концепцията за устойчивостта води до редица ползи от развитието на хотелиерството за малките общини. Тези последствия имат силно въздействие върху пряко и косвено обвързаните с туризма субекти. Ползите можем да наблюдаваме във всички измерения на устойчивото хотелиерство-по отношение на околната среда, икономическата и социалната среда.

Посредством устойчивото развитие на хотелиерството се цели съхранение и подобряване състоянието на ресурсите на околната среда. Тъй като хотелиерството е потребител на значителен обем ресурси (водни, енергийни, природни, антропогенни и културни с особена туристическа стойност), то следва да се развива по начин, по който да ги съхранява. Част от действията са пречистване на водите и повторното

им използване, стимулиране на туристите за многократна употреба на хотелското бельо по време на престоя им и намаляване на количествата използвана вода за изпирането му, намаляване дела на използваните хотелски консумативи за еднократна употреба, разделно събиране на генерираните отпадъци и рециклирането им, намаляване дела на консумирана електроенергия, чрез въвеждане на енергоспестяващи технологии, като по-добра топлоизолация на хотелските сгради, ключ-карти, контролиращи енергоснабдяването в помещенията, употреба на енергоспестяващи лампи и т.н., употреба на възобновими енергийни източници, спазване на поемния капацитет на туристическите ресурси, вземане под внимание особеностите на околната среда на туристическото място при планирането и изграждането на нови заведения за настаняване и др. подобни. Осъществяването им води до установяване на по-добра околна среда, в която да живее местното население-чиста природа и съхранени ресурси, и се гарантира възможността за достъп на бъдещите поколения до тези ресурси.

Друг основен принцип на устойчивото развитие е установяване на стабилен и дългосрочен икономически растеж в хотелиерската дейност. В условията на стабилна икономическа среда можем да наблюдаваме редица ползи за местното население и власт. Посредством преимуществено наемане на местни работници, приемащата общност получава възможността за реализация на пазара на труда, получаване на стабилни доходи, повишаване на покупателната способност и стандарта на живот. Местните предприемачи и доставчици на стоки и услуги също имат възможност за увеличаване на приходите от своята дейност посредством покупки на необходимите стоки и материали от заведенията за настаняване и населението. От друга страна туристите и посетителите допринасят за това, чрез покупките на туристически услуги, стоки за ежедневието, сувенири и др., които реализират в посещаваната дестинация.

Ползите от устойчивото развитие на хотелиерството за местната власт се изразяват пряко, от увеличаващото се потребление на хотелиерски услуги и съответните такси, които заведенията за настаняване дължат на местната власт, и косвено-под формата на местни данъци и такси, които населението заплаща.

Третият аспект на устойчивото хотелиерство е усъвършенстване на социалното благосъстояние на населението на малките общини. За постигането на тази цел се поставят задачи като повишаване на образователното равнище, посредством осигуряване на възможности за придобиване на професионална квалификация в сферата на туризма, чрез организиране на различни видове обучения и създаване на специализирани учебни програми в училищата, осигуряване на по-добри условия за работа и живот, сигурност по отношение на доходите от трудова дейност и безопасността на населението, подобряване на предлаганите обществени услуги (инфраструктура, образование, здравеопазване и т.н.), обогатяване на културата на местното население, чрез срещата на приемаща общност с туристи, и запазване на автентичността ѝ.

Ползите от устойчивото развитие на хотелиерството за малките общини могат да бъдат систематизирани по следния начин:

*Таблица 1*

**Предимства при приложение на концепцията за устойчиво хотелиерство в малките общини**

Подобряване на околната среда	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Опазване на природните и антропогенните туристически ресурси.</li> <li>- Опазване на енергийните и водните източници.</li> <li>- Опазване и пречистване на въздуха.</li> <li>- Намаляване на влиянието на туризма върху климатичните промени.</li> <li>- Намаляване на количествата генерирани отпадъци.</li> </ul>
Подобряване на икономическата среда	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Осигуряване на постоянни работни места за местното население.</li> <li>- Повишаване доходите на местното население.</li> <li>- Повишаване на покупателната способност на местното население.</li> <li>- Повишаване на приходите на местната власт пряко и косвено.</li> <li>- Привличане на различни групи туристи и преодоляване на сезонността.</li> <li>- Повишаване интереса към местни продукти и култура.</li> <li>- Реализиране на продукцията на малките и независими местни производители пряко и косвено.</li> </ul>

Подобряване на социалната среда	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Повишаване на образователното равнище и квалификацията на местното население.</li> <li>- Подобряване на достъпа до публични услуги.</li> <li>- Запазване на автентичността на приемащото общество.</li> <li>- Преодоляване на конфликти между местното население и туристите.</li> </ul>
---------------------------------	---

Приложението на концепцията за устойчиво хотелиерство в малките общини допринася за изграждането на стабилна, благоприятна и сигурна околна среда както за местното население, така и за туристите и инвеститорите. По този начин се повишава тяхната конкурентоспособност и имидж на туристическите пазари.

### **Заклучение**

Устойчивото хотелиерство спомага за подобряване на благосъстоянието на населението, тъй като създава условия за опазване и частично възстановяване на околната среда, преодоляване на слабостите и разрешаване на важни икономически и социални проблеми в малките общини. Всички елементи и процеси от хотелиерския продукт следва да бъдат подчинени и съобразени с принципите на концепцията за устойчивото развитие, за да бъде ефективно нейното приложение към хотелиерската дейност.

По своята същност устойчивото хотелиерство гарантира стабилен икономически растеж, повишаване на конкурентоспособността и привличане на инвеститорския интерес, благоприятна социална среда и живот в по-добра околна среда и по-чиста природа, като допринася за създаването на устойчив туристически продукт, който да привлича интереса на съвременните туристи.

### **Използвана литература**

1. Goldstein, Kevin A., Primlani, Ritu Vasu, 02.2014. „Current trends and opportunities in hotel sustainability“, HVS Sustainability services.
2. Houdré, H., „Sustainable development in the hotel industry“. N 2. Cornell university. School of hotel administration. Cornell industry perspectives.



3. Legrand, W., Sloan, Ph. Chen, J.S. 2017. „Sustainability in the hospitality industry. Principle of sustainable operations“ 3rd edition. London and New York: Routledge Taylor and Francis group.
4. Martins, Marcio, Costa Rio. 2016. „Environmental impact and sustainability of backpacker tourism: systematic review of the literature and directions for future...”, Aveiro: University of Aveiro. [online] Available at <https://www.researchgate.net/publication/309865720>
5. Pigram, John J., Wahab, Salah. 2005. „Tourism, development and growth, The chalange of sustainability“, Routledge Advances in Tourism.
6. World Commission on Environment and Development, 1987. Our Common Future. April 1987. Oslo: Norway
7. Swarbrook, J 1999. Sustainable tourism management. CABI publishing.
8. Дъбвва, т., Луканова, Г., 2017. „Хотелиерство“. Варна: Изд. „Наука и икономика“, Икономически университет-Варна
9. Дъбева, Т., 2009. „Принципи на устойчивото хотелиерство“. Международна научно-практическа конференция „Туризмът и устойчивото развитие на обществото“. Варна: Икономически университет-Варна.
10. Дъбева, Т., Луканова, Г. 2017. "Хотелиерство". Варна: изд. "Наука и икономика", Икономически университет-Варна.
11. Дъбева, Т., Рафаилова, Г., Стефанов, С., Кадиева-Панчева, С., 2013. „Сертифициране на качеството на семейното хотелиерство (по примера на община Варна)“. Варна: изд. „Наука и икономика“, ИУ-Варна.
12. Закон за административно-териториалното деление на Република България, 2016. Министерство на регионалното развитие и благоустройството. [online] Available at <http://www.mrrb.government.bg/bg/zakon-za-administrativno-teritorialnoto-ustrojstvo-na-republika-bulgariya/> [Accessed 16 October 2017].
13. World Tourism organization [online] Available at <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5> [accessed 16 October 2017].

# СТАБИЛИЗИРАНЕ РАЗВИТИЕТО НА ТУРИСТИЧЕСКОТО ПРЕДПРИЯТИЕ ЧРЕЗ ПОДОБРЯВАНЕ НА БЮДЖЕТНИЯ МУ ПРОЦЕС

*Албена Янакиева*

## STABILIZING THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST ENTERPRISE BY IMPROVING ITS BUDGETARY PROCESS

*Albena Yanakieva*

### Abstract

A number of specific features are characteristic for the functioning of tourist businesses. Therefore, linking management budgeting systems and Balanced Scoreboard as a strategic approach would lead to an effective implementation of the sophisticated decision-making process to meet strategic goals. Effective forecasting and control of financial reporting will ensure the financial implementation of the strategy.

**Key words:** *Budget, Tourism Enterprise, Strategy, Balanced Scorecard.*

### Въведение

Съвременното туристическо предприятие е сложна система на много нива, чиято успешна дейност зависи, както от организиране на неговата структура, така и на информационните и финансовите му потоци. Ефективността на приетите и внедрени иновационни методи в стратегическото управление на туристическите компании се явява способ за достигане до набеязаните цели, обезпечаващи конкурентните преимущества на туристическото предприятие във всички сфери на дейността му и най-вече в управлението.

Един от начините за ефективно оперативно управление на предприятието е обединяването на системите за дългосрочно и средносрочно планиране, а именно Балансирана Система от Показатели (БСП) като стратегически подход и системата на бюджетното управление. Голяма част от организациите не обвързват бюджетиранието

със стратегията. В повечето предприятия различни екипи разработват процесите за бюджетиране и стратегическо планиране, което води до проблема, човешките и финансови ресурси да се съсредоточават към постигането на краткосрочни норми, а не на дългосрочната стратегия. Обект на това изследване е туристическата организация, а целта е да се направи преглед на ползите от сливането на двете системи, за да се задейства единна качествена система на управленско финансово счетоводство и система за мотивация на персонала.

Чрез подобно обвързване ще се постигнат необходимите взаимовръзки между всички хоризонти на управление на предприятието (стратегическо, тактическо, оперативно), ще се обхванат всички аспекти от дейността на предприятието (финансов, маркетингов, иновационен, производствен) и ще се разпределят равномерно отговорностите по нива на управление.

## **Изложение**

### **1. Връзка между системите на бюджетиране и Балансирана Система от Показатели**

За връзката между двете системи – бюджетиране и БСП, според някои от изследователите им, трябва преди всичко да се обърнем към самите им основни дефиниции, а именно:

„Балансирана система от показатели“ – система за управление на предприятието на основа на измерване и оценка на неговата ефективност по дадени показатели, отразяващи всички съществени аспекти на дейността, от гледна точка на стратегията на предприятието.” и „Бюджетен процес – комплекс от методи, подходи, финансови инструменти за планиране, контрол, анализ и вземане на решения, използвани за достигане на средни и краткосрочни цели от ръководството на компанията.”

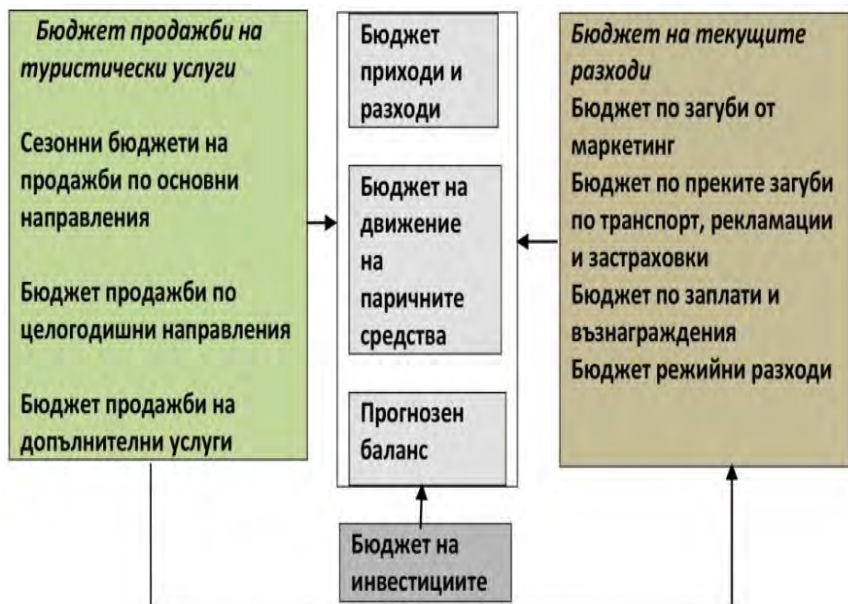
Видно е сходството между системите, като основните разлики се заключават в типа показатели – финансови и нефинансови, както и в средносрочния хоризонт на планиране при бюджетирането и дългосрочен при БСП, обикновено в рамките на следващите три-пет години. Целите и показателите на Балансираната система произхождат от мисията и стратегията на организацията и проследяват

нейната ефективност в четири основни области: *финанси, клиенти, вътрешни процеси и обучение и развитие*.

Един от най-често срещаните проблеми при бюджетирането, особено при туристическите предприятия, е насочеността на годишния бюджет към достигане на краткосрочни финансови цели. Те са ориентирани към решаване на текущите задачи, а не към изпълнение на стратегията на организацията и стратегическите инициативи и не отразяват разходните елементи за изпълнението ѝ и загубите в дългосрочен план. Друг проблем, свързан с целите на бюджетния процес, е отсъствието на ефективна система на централизирано финансово управление, водещо до децентрализация на финансовите и материални потоци. Решение на дадените проблеми се явяват разработката и внедряването на стратегическа система на бюджетиране, основана на пряко разделение на отговорностите за планиране и контрол над материалните и финансови потоци между подразделенията на предприятието. Така ръководството получава възможност да прогнозира и контролира ефективно финансово - отчетната дейност и да обезпечи финансовата реализация на стратегията. Стратегическият бюджет обхваща стратегическите инициативи, съответните ресурси, както и финансовите стойности за осъществяването им. В БСП се установяват и междинните цели, формулират се взаимовръзките между тях за навременна корекция на грешките, последващ контрол и коригиращи управленски решения като административно въздействие, текучество на персонала, изменение на стратегическите цели на предприятието и др. (Кобенко, 2004; Мадгерова, 2000)

## **2. Балансирана Система от Показатели на туристическото предприятие за бюджетен период**

Финансовото състояние на туристическото предприятие се определя от счетоводен баланс, отчет за приходи и разходи и отчет за движението на паричните потоци, които определят системата от средства за икономическа оценка на резултатите от дейността. Ефективното финансово управление е възможно само при свързване на посочените форми на отчетност в бюджетния процес.

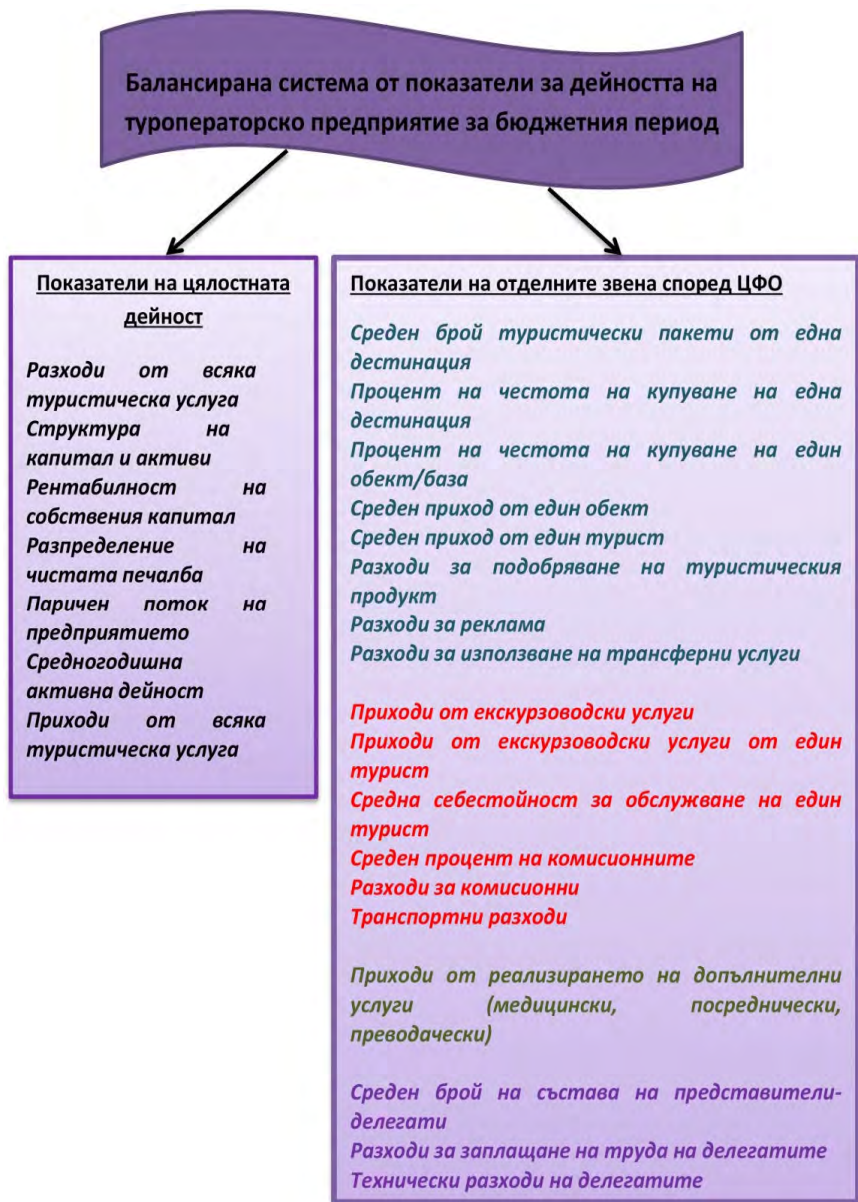


**Фиг. 1. Бюджет на туристическо предприятие**

Не бива да се подценява и човешкия фактор в подготовката и внедряването на бюджета. Въпреки, че се смята за технически инструмент на стратегическото управление, сам по себе си не може да постигне ефективност на организацията, ако го няма подходящия управленски стил на мениджъра, правилна организационна структура, ясна счетоводна система. (Králóvič, 1998) Затова и основен недостатък при разработването на бюджетите е, че много ръководства на предприятия използват бюджетирването само като финансова технология, а не като метод за взимане на управленски решения. Работата по съставяне на бюджетите в туристическа фирма се възлага на финансовия мениджър и се осъществява на няколко етапа. Въпреки, че бюджетът няма стандартизирана форма, с позициите си на количествени оценки, бюджетирването се заключава в построяване на консолидиран бюджет, който представлява система от взаимосвързани операционни и финансови бюджети. Той се явява обобщение на използваните ресурси, с негова помощ може да се

определят потенциалните печалби и загуби за планирания период. В такива мащаби и характеристики, общият бюджет на туристическото предприятие е координиран във всичките му подразделения и звена и определя плана на работа. В туристическото предприятие, поради сезонния характер на неговата дейност, в голяма степен се използва краткосрочно бюджетиране. В процеса на съставяне на операционни бюджети се изпълняват прогнозните разчети с финансов характер. Техните резултати служат за основа за построяването на прогнозна финансова отчетност, която се явява основен резултат на текущото финансово планиране. БСП обезпечава критериите за оценка на ефективността на потенциалните капиталовложения и дава опорна точка на изпълнителите на стратегията за разпределение на бюджет.

Препоръчителна схема на БСП за контролиране дейността на туроператорското предприятие през даден отчетен период:



**Фиг. 2. БСП на туристическо предприятие за бюджетен период по Центрове за финансова отговорност (ЦФО)**

Мероприятията, разработени при построяване на БСП, обезпечават връзката между системата на стратегическото планиране с бюджетите на отделните центрове за отговорност и организацията в цялост. Като извод можем да повторим, че системите на бюджетирането и на балансираните показатели са взаимодопълващи се инструменти в управлението на туристическата организация, защото притежават:

- Критерий на детайлизацията – позволява задълбочено да се изградят и анализират и двете системи и да се разпредели стратегията в детайли по Центрове за финансова отговорност (ЦФО).
- Показатели – имат взаимодопълващ характер: бюджетът - получава от БСП не само отчетни периоди, но и произволни такива. БСП получава от бюджета показатели, по които могат да се оценят и анализират постиженията или изпълнението на нужните проекти.
- Контрол на изпълнението – БСП използва системата за контрол, създадена в хода на бюджетния процес, но значително я подобрява като допълва счетоводната система с небюджетни показатели.
- Анализ и вземане на управленско решение – анализ на бюджета служи като основа за неговите корекции, направени вътре в самата БСП т.е. сигнал за корекции в стратегията могат да станат изменения, идентифицирани в бюджетирането.

Всички мероприятия в рамките на БСП се изпълняват от конкретните подразделения, които се явяват ЦФО и задължително имат свой бюджет, т.е. всички дейности в БСП ще бъдат отразени в бюджета на туристическото предприятие. Затова и двете системи са взаимозависими – БСП е стратегия за развитие на организацията, а бюджетната се явява инструмент на оперативното управление за достигане на поставените в БСП стратегически цели.

### **3. Основни етапи на целия процес по бюджетирането чрез Балансирана Система от Показатели**

Като взаимообвързани мероприятия, свързани с осъществяването на балансирано бюджетиране, можем да определим следните етапи:



**1 етап.** Целевите значения на показатели, като ръст печалба, продажби и рентабилност, от БСП се пренася пряко в бюджетите. *Например, обемът продажби на наличните туристически продукти се явяват показатели на стратегическите карти.*

**2 етап.** Разработване на бюджетите на стратегическите инициативи позволява да се определят стойностите на тези мероприятия и да се разпределят навреме загубите по тях. *Например, може да се предвидят в бюджета всички разходи, които са допълнителни от стойността на съответните основни дейности, като разходи за консултанти по проекти, фирмени разходи за мениджърско участие в проекти и др.*

**3 етап.** Разходите за разработване на система за управление на проектите са или в административните разходи или в инвестиционния бюджет (като инвестиция в нематериални активи), в зависимост от управленската счетоводна политика на фирмата.

**4 етап.** Разходите от отдела продажби и реклама се отнасят към бюджета на търговските разходи.

**5 етап.** Като последен етап на построяване на стратегически ориентиран бюджет се явява балансът на активите и пасивите на прогнозния баланс, където се включват планираните инвестиции в нематериални активи (качество на мениджмънта и бизнес процесите, разработка на ноу-хау и др). (Шишманян, 2007)

При реализацията на тези пет етапа стратегически балансиран бюджет, ще се наблюдава вертикалният принцип на управление, а именно: най-отгоре се утвърждава бюджетът на подразделенията за изпълнение на текущите функции на компанията, а производните по-долу инициативи на подразделенията влияят на неговото формиране. Всички последващи отклонения между цели и резултати дават възможност да се определят приоритетите за капиталови инвестиции и програми за отстраняване на тези отклонения.

Една от положителните страни от приложението на модела БСП и обвързването му с управленското бюджетиране е, че финансово-счетоводната дейност на предприятието ще стане ясна и прозрачна за всички служители и ще доведе до редица ползи. Освен това, създаването на система за управление, позволяваща реализира-

нето на стратегическите планове, които да се преведат на езика на оперативното управление, подпомага контрола, свързан с реализацията на стратегията, посредством ключови показатели за ефективност. В балансирания бюджет, създаването на показатели за дейността на мениджърите на по-високо ниво ще включва определянето на задачи и показатели на управляващите на по-ниски нива от организационно – функционалната структура на предприятието. Това ще доведе до обезпечаване реализацията на стратегията чрез регулярната дейност на всички подразделения, управлявани с помощта на планове, счетоводство, контрол и анализ на балансираните показатели. (Petkova, Yanakieva, Bogoslovov, 2013)

Отстраняването на различията между целите на предприятието и обвързване на тези цели с цялостната дейност на персонала за тяхната операционна реализация става по-лесно осъществима чрез бърза реакция на измененията, посредством оперативни действия.

Независимо от типа избрана и наложила се организационна система за управление в туристическото предприятие, а именно: линейна, функционална, смесена, дивизионна, матрична и пр., Балансираната Система от Показатели като стратегически подход може да бъде построена на всяко едно ниво от организационно – йерархичната структура. Стратегическите карти от Системата ще позволят да се пренесат сведенията от отделните перспективи, цели и показатели от цялостната стратегия на предприятието до отделните подразделения и служители в предприятието, като ролята им е всеки да види своето място в общата стратегическа карта и да си състави своя БСП. Значимостта ѝ нараства с усложняването на стопанските и финансови взаимоотношения между предприятията, на които в даден момент им се налага да избират измежду алтернативни проекти за финансиране и инвестиране. За предприятията в сферата на туристическите услуги са характерни редица специфични особености във функционирането и технологията на създаване на туристическия продукт, които трябва да бъдат отчетени в процеса на разработване на БСП. (Баумгартен, 2006) Важна стъпка при създаването на метода за самата организация са остойностените измерители, гарантиращи ефективното му изпълнение. Основната идея е, че е необходим балансиран подход между финансови и нефинансови показатели, като

се поставя акцент върху нефинансовите показатели за ефективност, оценяващи трудно поддаващи се на измерване аспекти от дейността като: степен на лоялност на клиентите, иновационен потенциал на фирмата и др. Внедряването на БСП в туристическите бизнес организации ще реши една от най-слабите страни на тяхното управление, а именно – недостатъчното стратегическо планиране, управление и контрол. БСП запазва традиционните финансови показатели, които дават информация за миналото състояние на предприятието и се допълва с нови – показатели, отнасящи се до движещите сили на бъдещата резултативност.

#### **4. Ползи от обединяването на БСП със системата на бюджетиране за туристическото предприятие**

Системата на бюджетирането се явява частен случай на БСП и се основава на технологията на ключовите показатели за ефективност (Key Performance Indicator — KPI), които се явяват свързващ елемент между двете системи. Системата на управление в едно предприятие би трябвало да обвързва в единна структура всички показатели на дейността по начин, по който изменението на един показател да окаже непосредствено влияние върху изменението на всички взаимосвързани показатели. (Неудачин, 2005; Brychta, Benda, Knápková, 2007)

Някои от основните ключови ефективни резултати от съвместната работа на двете системи можем да формулираме като:

1. Прогнозиране на финансовите последствия от приетите решения. Компанията съумява предварително да предвиди основни варианти за развитието на събитията и да планира съответните действия за положителен резултат;

2. Оптимизация на финансовите и материални потоци на предприятието;

3. По-ефективно използване на всички ресурси, включително и финансовите, като по този начин се предотвратяват повече загуби за предприятието

4. Координация на дейността на подразделенията за достигане на поставените цели т.е. разпределяне на отговорност за всеки план и всеки етап от плана между служителите;

5. Информирание на ръководството и сътрудниците на предприятието за целите и задачите, стоящи както пред компанията като цяло, така и пред всяко едно структурно звено и за пътищата за достигане на тези цели;

6. Оценка на дейността на подразделенията. В рамките на системата се разработват КПЕ за цялото предприятие и отделни звена;

7. Създава се по-пълноценна система за мотивация на служителите в предприятието, запознати от нагледните материали със стратегията и стратегическите цели, с мероприятията за тях и съответните им стойностни измерители

8. Целенасоченост на цялата система към целите на най-високо ниво;

9. Взаимосвързаност на задачите, плановете и отчетите, както по вертикалата, така и по хоризонталата;

10. Цялостност, пълнота, пластичност и актуалност. БСП е длъжна да обхване всички видове значими дейности и адекватно да се приспособява към изменящата се вътрешна и външна среда;

11. Предприятието разделя и определя основните видове Центрове за Финансова Отговорност: център на разходи, център на приходи и център на инвестициите, които имат съответните отговорности, „облечени“ със стойности и цифри. Уеднаквяване на основните цели на предприятието с целите на тези подразделения;

12. Определен статус на подразделенията във финансовата структура;

13. Определяне на ключовите направления на планиране;

14. Определяне на ключови показатели за контрол и анализ;

15. Осъществява се превенция на грешките, водеща до минимизация на риска и по-ниски загуби;

Мениджърските действия, които ще дадат отражение на последващото функциониране и използване на БСП и което би трябвало да осигури стабилност и успешност на системата са:

- „Мобилизация“ – прокарване на промените във всички части на организацията с посредничеството на ръководството;

- Внедряване на системата – определяне на стратегическа карта, задачи и инициативи в системата БСП;

- Баласиране на организацията – баланс на организацията като цяло, ръководство, служители, външни партньори и правни органи в насока единна стратегия.

- Мотивиране на служителите – осигуряване на система за осведомяване, комуникация, разделяне на целите, система за стимулиране и възнаграждение, обучение на работниците.

- Метод на цялостно управление – интегриране на стратегията в процеса на планиране, в разработване на бюджетите, документирането и оценяването ефективността на мениджмънта.

За най-значим от по-горе изброените мениджърски процеси се смята подготовката на организацията. Умението за осъществяване на системен баланс, чрез сливане на междуоперативни и обслужващи звена в организацията, е от огромно значение за нейното управление, тъй като гарантира значителен напредък и растеж в стойностите на предприятието.

### **Заклучение**

Изключително важен фактор в икономическия живот на всяка организация, независимо от нейния мащаб на дейност, е съставянето и внедряването на бюджетна система. Процесът на бюджетиране обезпечава финансовия ѝ стабилитет, тъй като дава нагледна представа какъв е мащабът на бизнеса за бъдещото развитие, какви са активите на предприятието, как ще бъдат оползотворени те за оптимални резултати, какви печалби ще постигне и с помощта на какви средства, също така какъв е размерът и ползите от инвестициите. Ползотворна за туристическите предприятия би могла да бъде насоката, обвързваща БСП с управленското бюджетиране. Бюджетът, който е най-важното оръжие в ръцете на всеки ръководител, е необходимо да бъде овладян чрез подходяща схема на изграждане и рационално приложен. Тази взаимовръзка със стратегическия подход Балансирана система от показатели ще доведе до ефективно осъществяване на сложния процес на вземане на управленски решения на предприятието, за изпълнение на стратегическите му цели.

### Исползвана литература

1. Баумгартен, Л.В., Стратегический менеджмент в туризме, практикум, Аспент пресс, Москва, 2006.
2. Кобенко Ал., Как сбалансировать бюджет, 2004, журнал „Финансовы директор” № 9.
3. Мадгерова Р., „Бизнес – планиране на малките и средни предприятия”, Университетско издателство „ Неофит Рилски”, Благоевград, 2000.
4. Неудачин, В., Стратегическое бюджетирование на основе BSC, 2005, журнал „Консультант“ №7.
5. Královič J., „Finančné plánovanie podniku“, Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava, 1998.
6. Шишмянян, В.М., Оценка эффективности внедрения системы бюджетирования для управления прибылью строительной организации при помощи системы сбалансированных показателей, Российское предпринимательство. 2007, № 6, Вып. 1 (92), с.. 148-151. [online]
- 7.,Brychta, K., Benda, R., Knápková, A., Tvorba modelu pro hodnocení výkonnosti podniku–vybraná východiska, 2007.
- 8.,Petkova, St., A. Yanakieva, S. Bogoslovov, Key aspects of budgeting in higher\_education, Perm international conference „Actual problems of economics and management in engineering, oil and gas industry in the innovation – oriented economy“, Russia, 2013.

**РЕГИОНАЛНА ИКОНОМИКА  
И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ**  
Сборник с доклади от научна конференция,  
организирана от Научноизследователски институт  
при Икономически университет - Варна  
17 ноември 2017 г.

**Том 1**

Предпечатна подготовка *Мария Янчева*

Дадена за печат II.2018 г.

Печатни коли 38,93

Излязла от печат II.2018 г.

Издателски коли 36,98

Формат *60x90/16*

Тираж 90

Издателство „Наука и икономика“  
Икономически университет – Варна  
ул. „Евлоги Георгиев“ 24  
Печатна база на ИУ – Варна

ISBN 978-954-21-0956-3